

**UJEDINJENE
NACIJE**

Međunarodni sud za krivično gonjenje
osoba odgovornih za teška kršenja
međunarodnog humanitarnog prava
počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije
od 1991. godine

Predmet br. IT-98-29-T
Datum: 5. decembar 2003.
Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I

U sastavu: sudija Alphons Orié
sudija Amin El Mahdi
sudija Rafael Nieto-Navia

Sekretar: g. Hans Holthuis

Presuda od: 5. decembra 2003.

TUŽILAC

protiv

STANISLAVA GALIĆA

PRESUDA I MIŠLJENJE

Tužilaštvo:

g. Mark Ierace
g. Chester Stamp
g. Daryl Mundis
g. Prashanthi Mahindaratne
g. Manoj Sachdeva

Odbrana:

gđa Mara Pilipović
g. Stéphane Piletta-Zanin

SADRŽAJ

I. UVOD	5
II. MJERODAVNO PRAVO	7
1. Uslovi za primjenu člana 3 Statuta	7
2. Napad na civile kao kršenje zakona i običaja ratovanja	8
(a) Uvod	8
(b) Prvi i drugi uslov iz odluke u predmetu <i>Tadić</i>	8
(c) Treći uslov iz odluke u predmetu <i>Tadić</i>	12
(d) Četvrti uslov iz odluke u predmetu <i>Tadić</i>	13
(e) Materijalni element i element svijesti	14
(i) Argumenti strana	14
(ii) Rasprava	16
(f) Zaključak	26
3. Teror nad civilnim stanovništvom kao kršenje zakona i običaja ratovanja	26
(a) Uvod	26
(b) Razmatranje argumenata strana	27
(i) Optužba	27
(ii) Odbrana	29
(c) Rasprava	32
(i) Preliminarne opaske	34
(ii) Prvi i drugi uslov iz odluke u predmetu <i>Tadić</i>	35
(iii) Treći uslov iz odluke u predmetu <i>Tadić</i>	38
(iv) Četvrti uslov iz odluke u predmetu <i>Tadić</i>	39
(v) Zaključak	49
B. KRIVIČNA DJELA ZA KOJA SE OPTUŽENI TERETI PO ČLANU 5 STATUTA	49
1. Preduslovi iz člana 5 Statuta	49
2. Krivična djela za koja se optuženi tereti prema članu 5 Statuta	52
(a) Ubistvo	52
(b) Nehumana djela	52
C. KUMULATIVNE OPTUŽBE I OSUDE	54
1. Kumulativne optužbe	54
2. Kumulativne osude	54
(a) Član 3: test primijenjen na tačku 1 i tačke 4 i 7 Optužnice	54
(b) Članovi 3 i 5 Statuta: Kumulacija ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti	55
(c) Član 5 Statuta: ubistvo i nehumana djela	55
D. TEORIJE ODGOVORNOSTI KOJE PROIZLAZE IZ ČLANA 7 STATUTA	56
1. Individualna krivična odgovornost na osnovu člana 7 (1) Statuta	56
2. Član 7 (3) Statuta	59
III. ČINJENIČNI I PRAVNI ZAKLJUČCI	60
A. OPŠTE PRIMJEDBE O TERMINOLOGIJI I DOKAZIMA	61
1. Uvod	61
2. Definicije termina "kampanja" i "snajpersko djelovanje"	61
(a) Kampanja	61
(b) Snajpersko djelovanje	62
3. Ocjena dokaza	63
B. DOGAĐAJI KOJI SU DOVELI DO VOJNOG OKRUŽENJA SARAJEVA 1992. GODINE	66
1. Slom SFRJ	66
2. Sarajevo: oružani sukob i vojno okruženje	67
(a) April 1992.: u Sarajevu izbija oružani sukob	68
(b) Maj 1992.: daljnji napadi u Sarajevu i osnivanje Vojske bosanskih Srba	68

(c) Juni/septembar 1992.: intenziviranje napada na Sarajevo i daljnje razmjještanje snaga UN-a71	
C. DA LI SU SNAGE SRK-A PROVODILE KAMPANJU SNAJPERSKOG DJELOVANJA I GRANATIRANJA PROTIV CIVILA?	72
1. Opšti dokazi o snajperskom djelovanju i granatiranju civila na područjima Sarajeva koje je u vrijeme na koje se odnosi Optužnica kontrolisala ABiH	74
2. Snajpersko djelovanje i granatiranje civila u gradskim područjima Sarajeva koja je kontrolisala ABiH	80
(a) Šire područje Grbavice	80
(i) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 5	90
(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 24	93
(b) Područje Hrasnog	96
(i) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 10	99
(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 15	101
(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 20	103
(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 27	106
(c) Područje Alipašinos polja	108
(i) Neđarići i Zavod za slijepe	108
(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 13	111
(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 21	114
(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 23	116
(v) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 25	120
(vi) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 26	122
(vii) Incident granatiranja područja Alipašinos polja	125
(viii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 3	127
(d) Područja Dobrinje	135
(i) Pravoslavna crkva i Teološki fakultet	135
(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 6	137
(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 18	140
(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 22	143
(v) Granatiranje civila na području Dobrinje	146
(vi) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 1	148
(vii) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 2	158
(viii) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 4	163
(e) Sarajevski aerodrom	171
(f) Područje Brijeskog Brda	173
(i) Snajpersko djelovanje navedeno u Prilogu pod brojem 16	175
(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 17	179
(g) Područje Starog Grada	180
(i) Stari Grad	180
(ii) Granatiranje navedeno u prilogu pod brojem 5	182
a. Opis događaja	182
b. Istrage o uzrocima događaja	183
i. Lokalni istražni tim	184
<i>Sabljičin balistički izvještaj</i>	184
<i>Zečevićev balistički izvještaj</i>	185
ii. Istražni timovi UN-a	187
iii. Izvještaj vještaka odbrane	190
c. Iskazi o izvoru vatre koji nisu tehničke prirode	192
d. Postojanje vojnih ciljeva na području pijace Markale	193
e. Argumenti strana	194
f. Zaključak o uzroku eksplozije i žrtvama	195
g. Zaključak o mjestu ispaljenja	196
i. Pravac iz kojeg je granata ispaljena	196
ii. Odnos udaljenosti s koje je granata ispaljena i ugla pada granate	197

iii. Dokazi u vezi s mjestom ispaljenja granate koji nisu tehničke prirode	202
h. Zaključak o smišljenosti napada	202
(h) Područje Koševa	203
3. Snajperski napadi na civile i granatiranje civila u ruralnim područjima Sarajeva pod kontrolom ABiH	210
(a) Područje Sedrenika	210
(i) Špicasta stijena	210
(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 3	211
(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 8	213
(iv) Drugi iskazi o gađanju civila sa Špicaste stijene	215
(b) Područje Širokače	218
(i) Planina Trebević i stijena Baba	218
(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 2	220
(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 11	223
(c) Područje Vogošće	225
(i) Orahov Brijeg	225
(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 4	225
(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 9	228
(iv) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 14	230
(v) Drugi dokazi u vezi s gađanjem civila s područja Kobilje Glave	231
4. Obrazac paljbe po sarajevskim područjima pod kontrolom ABiH	233
5. Da li je cilj snajperskih i artiljerijskih napada na civile u dijelovima Sarajeva koje je držala ABiH bilo širenje terora?	235
6. Broj poginulih i ranjenih civila u dijelovima Sarajeva koje je u periodu na koji se odnosi Optužnica kontrolisala ABiH	239
7. Zaključak o tome jesu li snage SRK-a sprovodile kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja	241
D. PRAVNI ZAKLJUČCI	247
1. Krivična djela iz člana 3 Statuta	247
2. Krivična djela iz člana 5 Statuta	247
IV. KRIVIČNA ODGOVORNOST GENERALA GALIĆA	249
A. UVOD	249
1. Biografija generala Galića	249
2. Komandni položaj na kojem se tokom relevantnog perioda nalazio optuženi	249
3. Uloga generala Galića	250
B. DA LI JE ZA SVE VRIJEME RELEVANTNOG PERIODA GENERAL GALIĆ IMAO STVARNU KOMANDU NAD SNAGAMA SRK-A?	251
1. Lanac komandovanja	252
(a) Struktura SRK-a	252
(b) Sistemi izvještavanja i nadgledanja u SRK	254
(c) Da li su pripadnici SRK-a bili pod striktnom kontrolom?	257
(i) Postupak za izdavanje uputstava i zapovijesti	257
(ii) Kontrola nad snajperskim djelovanjem	259
(iii) Kontrola nad granatiranjem	262
(iv) Kontrola nad naoružanjem SRK-a	269
(d) Da li je general Galić bio u situaciji da kazni svoje potčinjene?	269
2. Zaključci o djelotvornosti komande i kontrole u lancu komandovanja	271
C. DA LI JE GENERAL GALIĆ ZNAO ZA KRIVIČNA DJELA KOJA SU DOKAZANA NA SUĐENJU?	272
1. Uvod	272
2. Protesti uručeni lično generalu Galiću	272
3. Odgovori generala Galića na proteste	276
4. Protesti upućivani potčinjenima generala Galića	279

5. Izvještaji u medijima.....	283
6. Artiljerijska oruđa	284
7. Zaključci o znanju generala Galića o kažnjivoj aktivnosti SRK-a	285
D. DA LI JE GENERAL GALIĆ, SAZNAVŠI ZA ZLOČINE, PREDUZEAO RAZUMNE MJERE?	287
1. Sprečavanje zločina i kažnjavanje počinitelja.....	287
2. Zaključci	290
E. DA LI SU GENERAL GALIĆ I NJEGOVI POTČINJENI DJELOVALI NA PROVOĐENJU NEKOG PLANA?	291
F. ZAKLJUČAK: DA LI GENERAL GALIĆ SNOSI KRIVIČNU ODGOVORNOST NA OSNOVU ČLANA 7(1) STATUTA?	293
1. Uvod.....	293
2. Da li je general Galić naredio da se počine zločini koji su dokazani na suđenju?	294
V. ODMJERAVANJE KAZNE	300
A. PODNESCI STRANA	300
B. VAŽEĆE ODREDBE I PRINCIPI IZRICANJA KAZNE	301
C. ODMJERAVANJE KAZNE GENERALU GALIĆU	303
VI. DISPOZITIV.....	306
VII. IZDVOJENO I DJELIMIČNO SUPROTNO MIŠLJENJE SUDIJE NIETO-NAVIE ..	308
VIII. DODACI.....	309
A. OPTUŽNICA PROTIV GENERALA GALIĆA	I
B. ISTORIJAT POSTUPKA	IV
1. Optužnica i optuženi	iv
2. Faze postupka	vii
(a) Pretpretresna faza	vii
(b) Priprema izvođenja dokaza optužbe	vii
(c) Promjena u sastavu Pretresnog vijeća	vii
(d) Činjenice koje su strane sporazumno prihvatile	viii
(e) Priprema izvođenja dokaza odbrane	viii
3. Faza glavne rasprave.....	viii
(a) Pitanja u vezi sa svjedocima.....	ix
(i) Zaštitne mjere	ix
(ii) Pravilo 70.....	x
(iii) Svjedočenje putem video-konferencijske veze.....	x
(iv) Sudski pozivi	x
(v) Slobodan prolaz	xi
(vi) Mogućnost da optuženi svjedoči.....	xi
(vii) Vještaci	xi
(viii) Izjave u skladu s pravilom 92 <i>bis</i>	xii
(b) Pitanja vezana za objelodanjivanje i dokaze u vidu dokumenata	xiv
(i) Nalog za dostavljanje dokumenata	xiv
(ii) Recipročno objelodanjivanje	xiv
(iii) Najave tokom suđenja	xv
(iv) Dokumenti prihvaćeni <i>ad hoc</i> u sudnici	xv
(c) Posjeta Sarajevu	xv
(d) Amicus curiae	xvi
4. Zahtjev za izuzeće predsjedavajućeg sudije	xvi
5. Naknadno objelodanjivanje	xvii
C. POJMOVNICI.....	XVIII
1. Pojmovnik - Citirani pravni izvori.....	xviii
2. Pojmovnik - glavne kratice	xxii
D. MAPE	XXVI

I. UVOD

1. Pretresno vijeće I Međunarodnog krivičnog suda (u daljnjem tekstu: Pretresno vijeće) rješava u predmetu koji se tiče događaja u vezi sa vojnim okruženjem Sarajeva 1992. od strane snaga bosanskih Srba.

2. Optužba navodi da je "opsada Sarajeva, da upotrijebimo izraz koji se ustalio, toliko zloglasna epizoda sukoba u bivšoj Jugoslaviji da nešto slično nije u evropskoj povijesti zapamćeno od vremena Drugog svjetskog rata. Nijednom otada nije neka profesionalna vojska bez predaha vodila kampanju takve siline protiv civilnog stanovništva nekog evropskog grada dovodeći ga u stanje oskudice koje podsjeća na Srednji vijek i neprestanog straha od smrti. U razdoblju na koje se odnosi ova optužnica stanovnik Sarajeva nigdje, ni kod kuće, ni u školi, ni u bolnici, nije bio bezbjedan od smišljenih napada."¹

3. U toku tri i po godine oružanog sukoba u Sarajevu i okolini grada tri oficira su se izmijenila kao komandanti Sarajevsko-romanijskog korpusa (u daljnjem tekstu: SRK), jedinice vojske bosanskih Srba (u daljnjem tekstu: VRS) koja je djelovala na području Sarajeva. General-major Stanislav Galić, optuženi u ovom predmetu (u daljnjem tekstu: optuženi), drugi je od ta tri oficira. On je komandovao tokom najdužeg razdoblja, gotovo dvije godine, od otprilike 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994. Optužba navodi da je on tokom tog razdoblja vodio dugotrajnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civila Sarajeva. U dva priloga Optužnici "naveden je mali reprezentativni broj pojedinačnih incidenata kako bi se konkretizirali navodi".² Po okončanju izvođenja dokaza optužbe Pretresno vijeće je na osnovu pravila 98 *bis* Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog suda presudilo, po Prijedlogu odbrane za donošenje oslobađajuće presude, da optužba nije dokazala neke od snajperskih incidenata navedenih u Prilozima.³

4. Optužba navodi da je general Galić individualno krivično odgovoran prema članovima 7(1) i 7(3) Statuta za djela i propuste vezane za krivična djela sprovođenja terora (tačka 1 Optužnice),

¹ Uvodna riječ optužbe, T. 562-3.

² Prvi prilog odnosi se na snajperske incidente za koje se navodi da su počinjeni protiv civila od strane snaga pod komandom i kontrolom optuženog. U drugom prilogu nabrja se više incidenata snajperskog djelovanja protiv civilnih ciljeva koje su prema navodima počinile snage pod komandom i kontrolom optuženog, Optužnica, par. 15.

³ Vidi Odluku po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude (podaci u vezi s tom odlukom navode se u Dodatku B Presudi).

napada na civile (tačke 4 i 7 Optužnice), ubistva (tačke 2 i 5 Optužnice) i nehumanih djela (tačke 3 i 6 Optužnice) počinjena protiv civila u gradu Sarajevu.⁴

5. Zadatak Pretresnog vijeća je da odluči da li su navodi optužbe da su pripadnici SRK-a počinili krivična djela koja se navode u Optužnici dokazani van svake razumne sumnje. Potom mora utvrditi kakvu eventualnu krivičnu odgovornost general Galić snosi za ta krivična djela koja su eventualno počinili pripadnici SRK.

6. Ovu presudu donosi većina u Pretresnom vijeću.⁵ Sudija Nieto-Navia, koji se s njom u jednom dijelu ne slaže, prilaže svoje mišljenje Presudi. Dijelovi Presude s kojima se on ne slaže pominju se kao presuda većine u Pretresnom vijeću (u daljnjem tekstu: Većina).

7. Ova presuda je podijeljena u osam dijelova. Prvi dio je Uvod. U drugom dijelu dat je pravni okvir za donošenje pravnih zaključaka o činjenicama koje se iznose u dijelu koji slijedi. U tom dijelu Pretresno vijeće razmatra pravne elemente kršenja zakona i običaja ratovanja i zločina protiv čovječnosti, a zatim utvrđuje pod kojim uslovima optuženi može biti osuđen za više od jednog krivičnog djela na osnovu istog niza činjenica te na kraju ispituje načela pripisivanja krivične odgovornosti. U trećem dijelu Pretresno vijeće utvrđuje činjenice, počevši od opštih razmatranja u vezi s terminologijom i dokazima; potom se daje narativni pregled događaja koji su doveli do praktički potpunog okruženja dijelova Sarajeva pod kontrolom ABiH; slijede činjenice ovog predmeta kako bi se utvrdilo da li je u razdoblju na koje se odnosi Optužnica u Sarajevu vođena kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja od strane snaga SRK-a i da li je njen cilj bilo širenje terora kako to navodi optužba; na kraju, Pretresno vijeće iznosi svoje pravne zaključke, tj. da li eventualno utvrđene činjenice predstavljaju krivična djela. U četvrtom dijelu Presude Pretresno vijeće iznosi svoje pravne zaključke u vezi sa krivičnom odgovornošću optuženog. U petom dijelu bavi se pitanjima u vezi sa odmjeravanjem kazne, a šesti dio je Dispozitiv. Sedmi dio sadrži izdvojeno i suprotno mišljenje sudije Nieto-Navie. Završni, osmi dio sastoji se od četiri dodatka: optužnice protiv generala Galića, historijata postupka, pojmovnika i spiska citiranih predmeta te dvije mape koje nisu mjerodavne i ne odražavaju nužno zaključke Pretresnog vijeća, nego su priložene kako bi se čitaocima pomoglo da se lakše snađu.

⁴ Vidi Optužnicu u Dodatku A. General Galić se tereti za četiri zločina protiv čovječnosti (ubistvo i nehumana djela) prema članu 5 Statuta i za tri kršenja zakona i običaja ratovanja (terorisanje civila i napadi na civile) prema članu 3 Statuta.

⁵ Pravilo 98 *ter* (C): Presuda se donosi većinom glasova sudija.

II. MJERODAVNO PRAVO

8. U ovom drugom dijelu, Pretresno vijeće ispituje elemente krivičnih djela za koja se optuženi tereti u Optužnici na osnovu članova 3 i 5 Statuta.

1. Uslovi za primjenu člana 3 Statuta

9. Da bi se za neko djelo sudilo po članu 3 Statuta (kršenje zakona i običaja ratovanja) Pretresno vijeće mora utvrditi da je u vrijeme kad je zločin počinjen postojalo stanje oružanog sukoba i da je zločin bio "usko povezan" s tim oružanim sukobom.⁶ Prema Žalbenom vijeću, "oružani sukob postoji svuda gdje se pribjegli oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa ili pak između takvih grupa unutar jedne države".⁷

10. U Odluci o nadležnosti u predmetu *Tadić*, Žalbeno vijeće je konstatiralo da je "član 3 opšta klauzula koja obuhvata sve povrede humanitarnog prava koje ne potpadaju pod član 2 i nisu pokrivene članovima 4 ili 5"⁸ i da "član 3 funkcioniše kao klauzula koja uključuje sve ostale nespacificirane dijelove i stvoren je da bi osigurao da niti jedno od teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava ne bude oduzeto iz nadležnosti Međunarodnog suda".⁹ Član 3 odnosi se, dakle, na široku kategoriju krivičnih djela, dok se u samom članu navodi samo ilustrativni spisak.¹⁰

11. Prema istoj odluci Žalbenog vijeća, da bi neko djelo ušlo u polje primjene člana 3 Statuta, potrebno je da se zadovolje sljedeća četiri uslova (u daljnjem tekstu: uslovi iz odluke u predmetu *Tadić*):

- (i) kršenje mora da predstavlja povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava;
- (ii) pravilo mora biti običajne prirode, ili, ako pripada pravu koje se bazira na sporazumima, moraju biti ispunjeni zahtijevani uslovi;
- (iii) kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti, i ta povreda mora uključiti teške posljedice po žrtvu; i
- (iv) povreda pravila mora zahtijevati, po običajnom pravu ili po pravu baziranom na sporazumima, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.¹¹

⁶ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94.

⁷ *Id.*, par. 70.

⁸ *Id.*, par. 89.

⁹ *Id.*, par. 91.

¹⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 89; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 401; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 131-133.

¹¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94.

Uslovi iz odluke u predmetu *Tadić* ograničavaju nadležnost Međunarodnog suda na kršenja zakona i običaja ratovanja koja se odmah prepoznaju kao krivično kažnjiva i koja su dovoljno "teška" da bi se Međunarodni sud njima bavio.

12. U Optužnici se optuženi tereti za kršenja zakona i običaja ratovanja na osnovu članu 3 Statuta, po jednoj tački za "protivpravno terorisanje civila" (tačka 1) i po dvije tačke za "napade na civile" (tačke 4 i 7) prema članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II uz Ženevske konvencije iz 1949. Ta krivična djela ne navode se izričito u članu 3 Statuta. Počevši sa krivičnim djelom napada na civile, Pretresno vijeće će utvrditi da li to djelo ulazi u polje primjene člana 3 Statuta tako što će utvrditi da li su zadovoljena sva četiri uslova iz odluke u predmetu *Tadić*. Pretresno vijeće će takođe ispitati materijalne i psihološke elemente krivičnog djela. Potom će isto ponoviti za krivično djelo terora.

2. Napad na civile kao kršenje zakona i običaja ratovanja

(a) Uvod

13. Tačka 4 Optužnice glasi:

Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

14. U paragrafu kojim se uvodi tačka 4 optuženi general Galić se tereti da je kao zapovjednik SRK-a "sprovodio [...] koordiniranu i dugotrajnu kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijen i ranjen velik broj civila svih starosnih dobi i obaju polova. Ti napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje."

15. Tačka 7 Optužnice jednako je formulirana kao i tačka 4, osim što se u tekstu koji uvodi tačku 7 navodi da je optuženi "sprovodio [...] koordiniranu i dugotrajnu kampanju granatiranja civilnih područja i civilnog stanovništva Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja. Posljedice granatiranja bile su smrt i ranjavanje hiljada civila".

(b) Prvi i drugi uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

16. Tačke 4 i 7 Optužnice očito se temelje na pravilima međunarodnog humanitarnog prava, tj. na članu 51(2) Dopunskog protokola I i članu 13(2) Dopunskog protokola II. U oba člana je, u njihovim odgovarajućim dijelovima, propisano sljedeće: "Niti civilno stanovništvo kao takvo, ni

pojedini civili ne smiju biti predmet napada." Prvi uslov iz odluke u predmetu *Tadić*, da kršenje mora predstavljati povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava, ovdje je, dakle, zadovoljen.

17. Što se tiče drugog uslova iz odluke u predmetu *Tadić*, da pravilo mora biti običajne prirode ili, ako pripada pravu međunarodnih ugovora, da se moraju zadovoljiti zahtijevani uslovi, optužba tvrdi da su strane u sukobu bile obavezane članom 51 Dopunskog protokola I i članom 13 Dopunskog protokola II kako prema ugovornom tako i prema običajnom međunarodnom pravu.¹² Što se tiče ovog potonjeg, "zabrana napada na civile [...] u članu 51 i 13 Dopunskih protokola I i II izražava međunarodno običajno pravo primjenjivo na sve oružane sukobe, međunarodnog i nemeđunarodnog karaktera, u vrijeme kada su prema navodima počinjena krivična djela na koja se odnosi ova optužnica."¹³ Optužba nadalje tvrdi da je, ako se utvrdi da je sukob međunarodni, primjenjiv Dopunski protokol I u skladu s pravom međunarodnih ugovora; ako se pak utvrdi da je sukob unutrašnji, primjenjiv je Dopunski protokol II u skladu s pravom međunarodnih ugovora, kao i relevantne odredbe Dopunskog protokola I jer su strane u sukobu bile obavezane sporazumom zaključenim pod pokroviteljstvom MKCK-a 22. maja 1992. (u daljem tekstu: sporazum od 22. maja) u kojem su preuzete te odredbe.¹⁴ Optužba tvrdi da upravo iz tog razloga nije nastojala da na suđenju dokazuje međunarodni ili nemeđunarodni karakter sukoba.¹⁵ U završnoj riječi optužba je, odgovarajući na pitanje Pretresnog vijeća u vezi s primjenjivošću sporazuma od 22. maja 1992., iznijela da su se strane u sukobu izričito obavezale da će se držati tih odredbi bez obzira na to da li bi Dopunski protokol I sam po sebi i bez tog sporazuma bio primjenjiv na sukob u Bosni.¹⁶

18. Odbrana u početku nije osporavala da su "obje strane u sukobu bile obavezne da se pridržavaju odredbi Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola I i II",¹⁷ mada nije specificirala da li to treba biti na osnovu ugovornog ili običajnog prava. U svom završnom podnesku odbrana je zauzela drukčiji stav. Tu tvrdi da "bivša JNA nije bila učesnik u ovom oružanom sukobu i da je sukob eskalirao nakon povlačenja JNA iz Bosne i Hercegovine 19. maja 1992."¹⁸ Ona sukob kvalificira kao "građanski rat s elementima vjerskog rata".¹⁹ Odbrana takođe iznosi argument da "[bez] obzira na sadržaj sporazuma od 22. maja 1992., koji izražava spremnost da se primijeni zaštita predviđena Dopunskim protokolima I i II, odbrana smatra da Dopunski protokol I nije

¹² Pretpretresni podnesak optužbe, par. 137; Završni podnesak optužbe, par. 11 to 15.

¹³ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 137; Završni podnesak optužbe, par. 15.

¹⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 136; Završni podnesak optužbe, par. 11 i 12; Završna riječ optužbe, T. 21950 (poluzatvorena sjednica).

¹⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 132.

¹⁶ Završna riječ optužbe, T. 21970.

¹⁷ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.11. Objе strane su takođe prihvatile da su "[s]ve strane u sukobu bile obavezne da se pridržavaju zakona i običaja koji reguliraju vođenje rata" (Popis činjenica koje su strane sporazumno prihvatile, 26. oktobar 2001., Činjenice koje su strane sporazumno prihvatile br. 23).

¹⁸ Završni podnesak odbrane, par. 1093.

¹⁹ *Id.*, par. 1096.

mogao biti primijenjen na odnose dviju zaraćenih strana",²⁰ budući da je važenje Dopunskog protokola I ograničeno na međunarodne sukobe.²¹ Ona nadalje tvrdi da je "sasvim jasno da se moraju primijeniti odredbe Dopunskog protokola II, a ne međunarodno običajno pravo."²² U svojoj završnoj riječi odbrana nije zauzela jasan stav u vezi sa primjenjivošću sporazuma od 22. maja, mada je izrazila "izvjesnu sumnju" u vezi s njegovim statusom.²³

19. Praksa Međunarodnog suda već je ustanovila da se načelo zaštite civila razvilo u načelo međunarodnog običajnog prava primjenjivo na sve oružane sukobe.²⁴ U skladu s tim, zabrana napada na civile obuhvaćena gorepomenutim odredbama odražava međunarodno običajno pravo.²⁵

20. Štaviše, kako je dolje objašnjeno, isto načelo su važećim učinile i strane putem konvencije.

21. Obje zaraćene strane bile su oružane snage na teritoriji države koja je ranije bila dio Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. SFRJ je ratificirala Dopunske protokole.²⁶ Prvi član svakog od Protokola definiira njegovo polje primjene. Dopunski protokol I regulira međunarodne oružane sukobe, dok Dopunski protokol II regulira nemeđunarodne oružane sukobe.²⁷ Strane u oružanom sukobu mogu takođe, sporazumom, učiniti važećim odredbe Dopunskog protokola I bez obzira na karakter sukoba.²⁸

22. Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da odluči o kvalifikaciji sukoba u Sarajevu i okolini. Ono primjećuje da su zaraćene strane sklopile nekoliko sporazuma pod pokroviteljstvom MKSJ-a. Prvi je bio sporazum od 22. maja, kojim su se strane obavezale da će štiti civilno stanovništvo od posljedica borbi i da će poštovati načelo kojim se zabranjuju napadi na civilno stanovništvo.²⁹ Što se tiče vođenja borbi, složile su se da će učiniti važećim, *inter alia*, članove 35 do 42 i 48 do 58 Dopunskog protokola I.³⁰

²⁰ *Id.*, par. 971.

²¹ *Id.*, par. 971-2.

²² *Id.*, par. 977.

²³ Završna riječ odbrane, T. 21966-73.

²⁴ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 127; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 521.

²⁵ Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu *Strugar*, par. 10; Odluka u skladu s pravilom 61 u predmetu *Martić*, par. 10. Vidi takođe Odluku o nadležnosti u predmetu *Kordić*, par. 31.

²⁶ Oba pravna instrumenta ratificirala je Socijalistička Federativna Republike Jugoslavija (SRFJ) 11. juna 1979. Republika Bosna i Hercegovina deponirala je 31. decembra 1992. Deklaraciju o sukcesiji, kojom izjavljuje da je s datumom svoje nezavisnosti, 6. marta 1992., postala potpisnicom Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola.

²⁷ Vidi član 1 Dopunskog protokola I i član 1 Dopunskog protokola II uz Ženevske konvencije iz 1949.

²⁸ Strane u oružanom sukobu mogu se složiti da pravila primjenjiva na međunarodne oružane sukobe stupe na snagu. To je izraženo u zajedničkom članu 3 Ženevskih konvencija i članu 96 Dopunskog protokola I.

²⁹ P58 (sporazum od 22. maja), par. 2.3. Strane su se složile da primijene članove 13 do 34 Ženevske konvencije IV iz 1949. Nadalje, u paragrafu 2.3 sporazuma od 22. maja izričito se navodi sljedeće: "Civilno stanovništvo i civilne osobe uživaju opštu zaštitu od opasnosti izazvanih vojnim operacijama. Oni ne smiju biti predmet napada."

³⁰ P58 (sporazum od 22. maja), par. 2.5. Svaka od strana se obavezala da "onog momenta kada primi informaciju o navodno učinjenom kršenju međunarodnog humanitarnog prava, a posebno informaciju od strane MKCK-a, [...] pokrene neophodne aktivnosti da se sprovede istraga i da se savjesno postupi u svakom takvom slučaju, i da učini sve

23. Budući da Pretresno vijeće *ex officio* ima obavezu da se uvjeri u valjanost ovog sporazuma kao izvora primjenjivog prava, ono primjećuje da je u pismu od 12. juna 1995. upućenom tadašnjem tužiocu Međunarodnog suda Richardu Goldstoneu MKSJ potvrdio da su ispunjeni formalni uslovi za stupanje na snagu ovog sporazuma.³¹

24. Nadalje, strane sporazuma od 22. maja potvrdile su svoju opredijeljenost da budu vezane tim sporazumom i da provedu njegove odredbe. Sporazum od 22. maja zaključili su predstavnici Republike Bosne i Hercegovine, Srpske demokratske stranke i Hrvatske demokratske zajednice. Iste tri strane, putem istih predstavnika,³² potpisale su potom tri sporazuma i jednu deklaraciju, čiji je predmet bila implementacija sporazuma od 22. maja. Dana 23. maja 1992., strane su se sastale "da razmotre implementaciju sporazuma od 22. maja 1992.", te su potpisale novi sporazum kojim su odlučile da svaka od njih imenuje službenika za vezu u komisiju pod pokroviteljstvom MKSJ-a radi rješavanja humanitarnih pitanja.³³ Strane su se ponovo sastale 4. i 6. juna 1992. i zaključile sporazum s datumom 6. juni 1992. (u daljnjem tekstu: sporazum od 6. juna), kojim su prihvatile plan djelovanja u cilju osiguravanja bezbjednosti MKSJ-a prilikom vršenja njegovih aktivnosti. S tim ciljem u sporazumu se navodi da strane moraju "obezbijediti redovne sastanke komisije službenika za vezu, organizirane pod pokroviteljstvom MKSJ-a",³⁴ "obezbijediti poštovanje znaka Crvenog krsta, u skladu s članom 3 Sporazuma br. 1 potpisanog u Ženevi 22. maja 1992"³⁵ i "obavezati se da će obezbijediti da načela i pravila međunarodnog humanitarnog prava, a naročito Sporazuma br. 1, budu poznata svim borcima i civilnom stanovništvu".³⁶ Dana 27. augusta 1992. na konferenciji u Londonu, sve strane³⁷ su takođe potpisale identično formuliranu unilateralnu deklaraciju pod nazivom "Akcioni program o humanitarnim pitanjima dogovoren između kopredsjedavajućih Konferencije i strana u sukobu" (u daljnjem tekstu: Akcioni program o humanitarnim pitanjima). Ovom deklaracijom sve strane su prihvatile sljedeće:

(i) sve strane u sukobu dužne su da se pridržavaju svojih obaveza prema Međunarodnom humanitarnom pravu, a naročito Ženevskih konvencija iz 1949. i Dopunskih protokola tih Konvencija, i sve osobe koje počine ili naredbe počinjenje teških povreda individualno su odgovorne [...]

da se stane na put kršenju međunarodnog humanitarnog prava, i da se spriječi ponavljanje istog, kao i da se kazne počinioci u skladu sa važećim zakonima." (par. 5).

³¹ Pismo od 12. juna 1995., par. A (DDM/JUR 95/931 MSS/RBR). Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

³² Predstavnici su bili g. K. Trnka, predstavnik predsjednika Republike Bosne i Hercegovine, g. D. Kalinik, predstavnik predsjednika Srpske demokratske stranke, g. S. Sito Corić, predstavnik predsjednika Hrvatske demokratske zajednice.

³³ Ovaj sporazum bavi se pitanjima kao što su razmjena i oslobađanje zatvorenika, mjere koje treba preduzeti da bi se deblokiralo stanovništvo ili objekti, uspostavili humanitarni koridori, te da bi se obezbijedile sigurnosne garancije za MKSJ. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

³⁴ Sporazum od 6. juna, poglavlje II, par. 6. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

³⁵ *Id.*, par. 7.

³⁶ *Id.*, par. 10.

³⁷ Tri strane u sukobu u Londonu su predstavljali Radovan Karadžić, predsjednik Srpske demokratske stranke, Alija Izetbegović, predsjednik Republike Bosne i Hercegovine, i Mate Boban, predsjednik HDZ-a.

(viii) svako takvo djelovanje treba biti u skladu sa sporazumom koje su strane postigle u Ženevi 22. maja pod pokroviteljstvom MKCK-a.³⁸

Konačno, 1. oktobra 1992. strane su zaključile "Sporazum o oslobađanju i prebacivanju zarobljenika", "na osnovu sporazuma od 22. maja 1992.". U preambuli tom sporazumu upućuje se takođe na poglavlje IV sporazuma od 6. juna i humanitarni plan djelovanja koju su prihvatili vođe strana u Londonu 27. augusta 1992.³⁹

25. Pretresno vijeće smatra da su se, sporazumom od 22. maja 1992., strane očito složile da poštuju relevantne odredbe Dopunskog protokola I koje štite civile od neprijateljstava. Prema tome, član 51, kao i članovi 35 do 42 i 48 do 58 Dodatnog protokola I, nesumnjivo su obavezivali strane u sukobu, uključujući VRS i ABiH, kao ugovorno pravo. Pretresno vijeće stoga konstatira da je drugi uslov iz odluke u predmetu *Tadić* ispunjen.

(c) Treći uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

26. Treći uslov iz odluke o nadležnosti u predmetu *Tadić* jeste da kršenje pravila mora biti "teško", tj. mora predstavljati kršenje pravila koje štiti značajne vrijednosti, te mora dovesti do teških posljedica za žrtvu.⁴⁰

27. Napadi na civilno stanovništvo ili civilne osobe (kao što su napadi počinjeni snajperskim djelovanjem ili granatiranjima navedenim u Optužnici), koji su prouzrokovali smrt ili ranjavanje civila, jesu povreda temeljnog načela međunarodnog humanitarnog prava i nesumnjivo predstavljaju teško kršenje pravila sadržanog u relevantnom dijelu člana 51(2) Dopunskog protokola I, a zadovoljili bi i uslove za tešku povredu Dopunskog protokola I.⁴¹ Taj čin je imao teške posljedice za žrtve. Pretresno vijeće je stoga uvjereneno da je treći uslov iz odluke u predmetu *Tadić* zadovoljen.

³⁸ Akcioni program o humanitarnim pitanjima, član 3. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

³⁹ Sporazum o oslobađanju i prebacivanju zarobljenika, Preambula. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a. U oktobarskom sporazumu nadalje se navodi sljedeće: "Svi zarobljenici koji nisu optuženi i osuđeni za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava opisane u članu 50 prve, članu 51 druge, članu 130 treće i članu 147 četvrte Ženevske konvencije, kao i u članu 85 Dopunskog protokola I, biće unilateralno i bezuvjetno oslobođeni." *Id.*, član. 3 (kurziv dodat).

⁴⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94.

⁴¹ Vidi član 85(3) Dopunskog protokola I.

(d) Četvrti uslov iz odluke u predmetu Tadić

28. Prema četvrtom uslovu iz odluke u predmetu *Tadić*, kršenje pravila koje se razmatra mora povlačiti, prema običajnom ili ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornosti osobe koja krši pravilo.⁴²

29. Žalbeno vijeće je konstatiralo da "međunarodno običajno pravo predviđa krivičnu odgovornost zbog teških kršenja opšteg člana 3, što je upotpunjeno drugim opštim principima i pravilima zaštite žrtava u unutrašnjem oružanom sukobu, kao i zbog povrede određenih osnovnih principa i pravila vezanih za sredstva i metode borbe u građanskom sukobu".⁴³ Takođe je izričito konstatiralo da prema međunarodnom običajnom pravu, kršenje tih principa povlači individualnu krivičnu odgovornost.⁴⁴

30. Valja napomenuti da namjeru država potpisnica Dopunskog protokola I da kriminaliziraju kršenja njegovog člana 51(2) dokazuje činjenica, pomenuta ranije u tekstu, da se napad na civile smatra teškom povredom Protokola, opisanom u njegovom članu 85(3)(a).⁴⁵ Pretresno vijeće je takođe primijetilo da je u "Akcionom programu o humanitarnim pitanjima" prihvaćeno da se oni koji su počinili ili naredili počinjenje teških povreda trebaju smatrati individualno odgovornima.⁴⁶

31. Štaviše, u nacionalnim krivičnim zakonima uključeno je kao ratni zločin kršenje načela zaštite civila od napada.⁴⁷ Taj ratni zločina kažnjiv je prema članu 142 Krivičnog zakona iz 1990. Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.⁴⁸ U Bosni i Hercegovini postao je kažnjiv po donošenju odredbe sa zakonskom snagom 11. aprila 1992.⁴⁹ Nacionalni vojni priručnici takođe konzistentno zabranjuju povrede tog načela.⁵⁰ Na primjer, paragraf 33(2) Propisa o primjeni pravila

⁴²Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94.

⁴³*Id.*, par. 134.

⁴⁴Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu *Strugar*, par. 10.

⁴⁵Vidi član 85(3) (a) Dopunskog protokola I. Vidi takođe Komentar MKCK-a, par. 1932, 1941.

⁴⁶Vidi Akcioni program o humanitarnim pitanjima, član 3(i); oktobarski sporazum, član 3.

⁴⁷Vidi npr. zakon od 16. juna 1993. u vezi sa suzbijanjem teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava, Belgija, poglavlje 1, par. 3, br. 11; švedski krivični zakon, poglavlje 22, par. 6, br. 3 i 4 (1990.); mađarski krivični zakon, poglavlje XI, član 160 (1978.); filipinski krivični zakon, član 334 (1964.); krivični zakon Mozambika, član 83 (1987.); talijanski krivični vojni zakon ratovanja, član 185 (1941.); španski krivični zakon, član 611 (1) (1995.); hrvatski kazneni zakon, član 120 (1) (1991.).

⁴⁸Prvobitni zakon (*Službeni list SFRJ*, br. 38/90) nalazi se u biblioteci MKSJ-a.

⁴⁹Odredba sa zakonskom snagom od 11. aprila 1992. (*Službeni list RBiH*, br. 2/92) nalazi se u biblioteci MKSJ-a.

⁵⁰Vidi npr. *United States Field Manual* br. 27-10: *The Law of Land Warfare*, par. 25 (1976); *United Kingdom Manual of Military Law*, pogl. 4, par. 88 (1958); njemački vojni priručnik (*Humanitäres Völkerrrecht in bewaffneten Konflikten-Handbuch*), par. 404 i 451 (1992.) (engleski prijevod nalazi se u biblioteci); *Canadian Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Level*, član 4, par. 15 i 22 (1992); nizozemski "vojnički priručnik" (*Handboek voor de Soldaat*), VS 2-1350, pogl. VII, član. 34 (1974); *Australian Law of Armed Conflict Commander's Guide (ADFP 37 Supplement 1)*, par. 1302 (1994.); *New Zealand Interim Law of Armed Conflict Manual*, par. 517 (1992); *Canadian Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Level*, član 4, par. 15, 22 (1992.); Nalog br. 75 sovjetskog ministra odbrane od 16. februara 1990. o objavljivanju Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949. u vezi sa

međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ iz 1988. kao ratni zločin osuđuje napade na "civilno stanovništvo" i "namjerno bombardovanje civilnog stanovništva".⁵¹

32. Iz toga slijedi da teška kršenja načela koje zabranjuje napade na civile povlače individualnu krivičnu odgovornost prema ratnom pravu i da je to već vrijedilo u vrijeme na koje se odnosi Optužnica. Četvrti uslov iz odluke u predmetu *Tadić* je zadovoljen.

(e) Materijalni element i element svijesti

33. Pretresno vijeće će sada razmotriti materijalni element i element svijesti krivičnog djela napada na civile.

(i) Argumenti strana

34. Optužba tvrdi da krivično djelo napada na civile sadrži sljedeće elemente: (1) napad je prouzrokovao smrt, teško ranjavanje civila, ili oboje; (2) civilni status stanovništva ili pojedinaca koji su ubijeni ili teško ranjeni bio je ili je trebao biti poznat počiniocu; i (3) napad je bio hotimično usmjeren na civilno stanovništvo ili na civilne osobe.⁵² Kao pravnu osnovu za ovo krivično djelo navodi drugi stav člana 51 Dopunskog protokola I.⁵³

35. Optužba se, definirajući pojmove civilnih osoba, civilnih objekata i vojnih ciljeva u kontekstu ovog zločina, poziva na članove 50 i 52 Dopunskog protokola I.⁵⁴ Ona tvrdi da je napad protivpravan ako su žrtve civili koji ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, te da je presumpcija sadržana u članu 50(1) Dopunskog protokola I osnova za utvrđivanje civilnog statusa žrtve.⁵⁵ Faktori relevantni za ustanovljavanje počiniočeve svijesti o statusu žrtve su između ostalog sljedeći: "(1) fizički izgled žrtava, uključujući njihov pol, godine starosti, fizičku kondiciju, odjeću i vrstu predmeta u njihovom posjedu ili u njihovoj blizini; i (2) aktivnosti žrtava u trenutku kad su ubijene ili ranjene."⁵⁶

zaštitom žrtava rata i Dopunskih protokola uz Konvencije (1990.), član 8, par. (f). (francuski prijevod nalazi se na Internet stranici MKSJ-a: <<http://www.icrc.org>>.).

⁵¹ P5 (Propisi o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ iz 1988.), par. 33.

⁵² Pretpretresni podnesak optužbe, par. 160; Završni podnesak optužbe, par. 9. Optužba navodi da, osim toga, moraju biti zadovoljena dva opšta elementa člana 3 Statuta, odnosno sljedeće: (1) postojao je neksus između napada i oružanog sukoba; i (2) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za napad prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta. Završni podnesak optužbe, par. 9.

⁵³ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 133, 139; Završni podnesak optužbe, par. 9.

⁵⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 155-6; Završni podnesak optužbe, par. 16-17.

⁵⁵ Odgovor optužbe na prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, par. 9.

⁵⁶ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 165.

36. Optužba tvrdi da su načela razlikovanja i proporcionalnosti, navedena u četiri Ženevske konvencije iz 1949. i u Dopunskim protokolima, "u samoj srži optužbi za protivpravni napad".⁵⁷ Ona navodi da se zabrana napada na civile temelji na načelu razlikovanja, koje od komandanata traži da u svakom trenutku prave razliku između civilnog stanovništva i boraca, kao i civilnih objekata i vojnih ciljeva, te da, u skladu s tim, usmjeravaju neprijateljstva samo protiv vojnih ciljeva.⁵⁸ Optužba smatra da su, u skladu s ovim principom, sljedeći napadi protivpravni: (1) napadi hotimično usmjereni protiv civilnog stanovništva kao takvog, bilo da su usmjereni protiv civilnih objekata ili protiv civilnih područja uopšte; (2) napadi usmjereni, bez razlike, na vojne i civilne ciljeve; i (3) napadi usmjereni na legitimne vojne ciljeve koji dovedu do civilnih gubitaka nesrazmjernih sa postignutom vojnom prednošću.⁵⁹

37. U svojoj analizi načela proporcionalnosti⁶⁰ optužba navodi da se u cilju ustanovljavanja proporcionalnosti vojnog napada "prednost za koju se očekuje da će se postići nekom vojnom akcijom" mora odvagnuti u odnosu na "vjerovatne civilne gubitke".⁶¹ Optužba predlaže da Pretresno vijeće prilikom ocjenjivanja da li je prekršeno načelo proporcionalnosti analizira "konkretnu i neposrednu vojnu prednost" za svaki slučaj snajperskog djelovanja i granatiranja⁶² i da razmotri da li su poštovane mjere opreza propisane članom 57 Dopunskog protokola I.⁶³ Takođe tvrdi da izraz "legitimni vojni cilj" treba razumjeti kao "vojni cilj koji se smije zakonito gađati u trenutku kada komandant donese odluku da započne napad", u skladu sa mjerama opreza propisanim članom 57(2)(b) Dopunskog protokola I.⁶⁴ Što se tiče obaveze komandanata odbrambenih snaga, sadržane u članu 58 Dopunskog protokola I, da se pobrinu da se broj stradalih civila pod njihovom kontrolom smanji na minimum, optužba iznosi gledište da je "ta obaveza uslovljena onim što se smatra izvedivim". Optužba takođe tvrdi da propust odbrambene strane da se pridržava obaveze izražene ovim propisom ne razrješuje napadačku stranu dužnosti da prilikom izvođenja napada poštuje kako načelo razlikovanja, tako i načelo proporcionalnosti.⁶⁵

38. Odbrana ne osporava tvrdnje optužbe u vezi s elementima krivičnog djela napada na civile niti nudi alternativnu definiciju tog krivičnog djela. Ona iznosi da je civil osoba koja "ni na koji način nije povezana s aktivnostima oružanim snagama" i tvrdi da se to ne može dokazati samo opisom

⁵⁷ Završni podnesak optužbe, par. 10.

⁵⁸ *Id.*, par. 16.

⁵⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 157; Završni podnesak optužbe, par. 17.

⁶⁰ Završni podnesak optužbe, par. 21-33.

⁶¹ *Id.*, par. 23.

⁶² *Id.*, par. 24.

⁶³ *Id.*, par. 25-29.

⁶⁴ *Id.*, par. 22.

⁶⁵ *Id.*, par. 669-76.

godina starosti, odjeće i aktivnosti u trenutku incidenta, kao ni fizičkim obilježjima pojedinca.⁶⁶ Odbrana smatra da se, u cilju ustanovljavanja civilnog statusa žrtve, "mora [ustanoviti] na koje zadatke je [žrtva] bila raspoređena u tom trenutku".⁶⁷

39. Odbrana nadalje tvrdi da je suština načela proporcionalnosti "u tome da se izbjegne uzrokovanje suviše patnje svima onima na suprotnoj strani u sukobu, bilo da se radi o civilima ili o vojnicima".⁶⁸ Gledište odbrane je da se "gore navedeno načelo temelji na dva elementa: načelu vojničke efikasnosti i načelu humanosti".⁶⁹

40. Odbrana podsjeća na obavezu strana u sukobu da preduzmu mjere predostrožnosti protiv posljedica napada kako bi zaštitili civile na svojoj teritoriji.⁷⁰ Ne pokreće, međutim, pitanje da li propust da se vlastiti civili udalje od opasnih okolnosti opravdava kršenje od strane neprijateljskih snaga člana 51(2) Dopunskog protokola I; ona samo tvrdi da je teško izbjeći civilna stradanja kada se ne poštuje ta obaveza.⁷¹

(ii) Rasprava

41. Mada se u Optužnici upućuje na član 51 Dopunskog protokola I uopšte, Pretresno vijeće kao pravnu osnovu optužbi za napad na civile u tačkama 4 i 7 Optužnice vidi prvu rečenicu drugog stava tog člana. Na ovu rečenicu u daljnjem tekstu upućivaće se kao na "prvi dio" drugog stava člana 51 Dopunskog protokola I ili jednostavno kao na "prvi dio člana 51(2)".

42. Žalbeno vijeće još uvijek nije dalo definitivnu definiciju konstitutivnih elemenata krivičnog djela napada na civile. Samo su u dva predmeta pred Međunarodnim sudom osobe bile optužene i suđene za napad na civile na osnovu člana 3 Statuta u skladu sa članom 51(2) Dopunskog protokola I. U svakom od ta dva predmeta dat je kratak prikaz krivičnog djela, zajedno sa prikazom napada na civilna dobra. U predmetu *Blaškić* Pretresno vijeće je primijetilo u vezi s elementom *actus reus* da je "napad morao prouzročiti smrt i/ili nanijeti teške tjelesne ozljede civilnom stanovništvu ili štetu civilnoj imovini [...] Gađanje civila i civilnih objekata, ukoliko nije opravdano vojnom nuždom,

⁶⁶ Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, par. 8(b). Odbrana upućuje na poteškoće u razlikovanju civila i boraca u kontekstu urbanog ratovanja. Završni podnesak odbrane, par. 464-82, 707-10.

⁶⁷ Završni podnesak odbrane, par. 464-82.

⁶⁸ *Id.*, par. 810.

⁶⁹ *Id.*, par. 812.

⁷⁰ U svom pretpretresnom podnesku odbrana navodi da su civilni gubici tokom sukoba u Sarajevu bili prouzrokovani propustom ABiH da poštuje svoje obaveze prema članu 58 Dopunskih protokola I. Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.14-8.15. U svom završnom podnesku, odbrana tvrdi da je propust ABiH da ukloni civilno stanovništvo s mjesta u blizini vojnih ciljeva bilo kršenje njenih obaveza prema članu 28 Ženevske konvencije IV. Završni podnesak odbrane, par. 537.

⁷¹ Završni podnesak odbrane, par. 13-14, 986.

predstavlja povredu".⁷² U vezi s elementom *mens rea* konstatiralo je da je "[t]akav [...] napad morao biti preduzet namjerno i uz znanje (ili je pak bilo nemoguće ne pretpostaviti) da će civili ili civilni objekti biti gađani bez vojne nužde".⁷³ Pretresno vijeće u predmetu *Kordić i Čerkez* smatralo je da su "zabranjeni napadi [...] oni izvedeni smišljeno protiv civila ili civilnih objekata u toku oružanog sukoba i koji nisu opravdani vojnom nuždom. Oni su morali prouzrokovati pogibiju i/ili teške tjelesne povrede među civilnim stanovništvom ili velika oštećenja civilnih objekata".⁷⁴

43. Pretresno vijeće slijedi gorenavedenu praksu u toj mjeri da konstatira da napad koji uzrokuje smrt ili teška ranjavanja među civilnim stanovništvom predstavlja krivično djelo. Kao što je gore navedeno, takav napad je, kad je izveden hotimično, kažnjiv kao teška povreda Dopunskog protokola I.⁷⁵ Ostaje pitanje da li i napadi koji ne uzrokuju teška civilna stradanja ili uopšte ne uzrokuju takva stradanja mogu takođe povlačiti individualnu krivičnu odgovornost počinioca na osnovu optužbe kakva se ovdje razmatra, te tako potpasti pod nadležnost Međunarodnog suda, mada ne predstavljaju teške povrede Dopunskog protokola I. U optužnici se govori samo o ubijanju i ranjavanju civila; stoga Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da izrazi svoje mišljenje o tom pitanju.

44. Međutim, Pretresno vijeće se ne slaže s mišljenjem da je zabranjeno ponašanje iz prvog dijela člana 51(2) Dopunskog protokola I adekvatno opisano kao "gađanje civila kada to nije opravdano vojnom nuždom".⁷⁶ Ova odredba potpuno je jasna u pogledu toga da civili i civilno stanovništvo kao takvo ne bi smjeli biti predmetom napada. On ne navodi nikakve iznimke i nipošto ne dopušta odstupanje od ovog pravila pozivanjem na vojnu nuždu.⁷⁷

⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 180.

⁷³ *Id.*, par. 180.

⁷⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 328.

⁷⁵ Vidi član 85(3)(a) Dopunskog protokola I.

⁷⁶ U širem smislu, vojna nužda znači "činiti što je nužno da se postigne ratni cilj". (*Dictionary of International Law of Armed Conflict*, izd. MKCK, 1992). Načelo vojne nužde prihvata mogućnost neizbježnih pogibija i ranjavanja civila kao uzgrednu posljedicu legitimnih vojnih operacija. Međutim, ovo načelo zahtijeva da uništavanje nekog vojnog cilja donese određenu prednost u slabljenju vojnih snaga neprijatelja. Civili se ni u kojim okolnostima ne smiju smatrati legitimnim vojnim ciljevima. Stoga se napad na civile ili na civilno stanovništvo kao takvo ne može opravdati vojnom nuždom. Vidi takođe član 57(5) Dopunskog protokola I.

Sljedeći zaključak nirnberškog vojnog suda u predmetu *Sjedinjene Države protiv Lista* može u određenoj mjeri poslužiti kao putokaz u tom smislu: "Vojna nužda dopušta zaraćenoj strani da, poštujući ratno pravo, primijeni bilo koju količinu ili vrstu sile da bi se obezbijedila potpuna predaja neprijatelja uz najmanji mogući gubitak vremena, života i novca [...] Ona dopušta uništenje života naoružanih neprijatelja i drugih osoba koje oružani ratni sukob čini neizbježnim; ona dopušta zarobljavanje naoružanih neprijatelja i drugih osoba koje predstavljaju posebnu opasnost, ali ne dopušta ubijanje nevinih građana radi osvete ili zadovoljavanja žeđi za ubijanjem. Da bi uništavanje imovine bilo zakonito, ono mora biti uslovljeno imperativnim nužnostima rata. Uništavanje koje je samo sebi cilj predstavlja kršenje međunarodnog prava. Mora postojati razumna veza između uništavanja imovine i nadvladavanja neprijateljskih snaga." (*Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals /Sudjenja ratnim zločincima pred vojnim sudovima u Nürnbergu/*, sv. 11, str. 1253 i 1254 (1950)).

⁷⁷ Takođe treba imati na umu da član 51(6) Dopunskog protokola I izričito zabranjuje "napade na civilno stanovništvo i pojedine civile radi represalija". Ova zabrana se zasniva na načelu zaštite civila. Prilikom ratifikacije Dopunskog

45. Pretresno vijeće podsjeća da rečena odredba izričito potvrđuje običajno pravilo da civili moraju uživati opštu zaštitu od opasnosti koju donose neprijateljstva.⁷⁸ Zabrana napada na civile izvire iz temeljnog načela međunarodnog prava, načela razlikovanja, koje obavezuje zaraćene strane da *u svakom trenutku* prave razliku između civilnog stanovništva i boraca, kao i između civilnih objekata i vojnih ciljeva, te da u skladu s tim svoje operacije usmjeravaju samo protiv vojnih ciljeva.⁷⁹ U svom Savjetodavnom mišljenju o zakonitosti nuklearnog oružja, Međunarodni sud pravde opisao je načelo razlikovanja i načelo zaštite civilnog stanovništva, kao "glavna načela

protokola I, više država podnijelo je memorandume o razumijevanju koji, čini se, ostavljaju otvorenom mogućnost represalija, pod određenim uslovima. Na primjer, tumačenje koje je dala Italija uključuje sljedeće: "Italija će reagirati na teške i sistematske povrede od strane neprijatelja obaveza nametnutih Dopunskim protokolom I, a naročito članovima 51 i 52, svim sredstvima prihvatljivim prema međunarodnom humanitarnom pravu kako bi spriječila nove povrede." (Memorandum o razumijevanju Italije (27. februar 1986). Vidi takođe npr., Memorandum o razumijevanju Ujedinjenog Kraljevstva (28. januar 1998.)). Pretresno vijeće se neće izjašnjavati o pravnim posljedicama tih memoranduma. Ono, međutim, primjećuje da formulacija člana 51(6) Dopunskog protokola I implicira da vojna nužda ne poništava zabranu represalija.

⁷⁸ Pretresno vijeće primjećuje da se već 1868., u Preambuli petrogradske deklaracije upućuje na "tehničke granice kad potrebe rata moraju ustupiti pred zahtjevima humanosti" i na to da slabljenje neprijateljskih vojnih snaga treba biti "jedini legitimni cilj koji bi države trebale nastojati da postignu tokom rata". U Briselskoj deklaraciji iz 1874. navodi se u članovima 15-18 da su civilni stambeni objekti zaštićeni od napada. Tom deklaracijom položeni su temelji Haške konvencije IV iz 1907., u kojoj se u članu 25 navodi da je "napad ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjениh gradova, sela, stambenih objekata ili zgrada, zabranjen". Godine 1937., tokom Španskog građanskog rata, premijer Chamberlain je, u britanskom Donjem domu, izričito pomenuo pravilo koje zabranjuje napade na civilno stanovništvo kao takvo. U junu 1938., nakon operacija njemačkih i talijanskih vazduhoplovnih snaga tokom tog sukoba i sličnih napada koje je izveo Japan u Kini, on je izjavio u Donjem domu da jedno od tri načela međunarodnog prava jednako primjenjivo na ratovanje u vazduhu, na kopnu i na moru u bilo kom oružanom sukobu jeste pravilo po kojem je "protivno međunarodnom humanitarnom pravu bombardovati civile kao takve te hotimično napadati civilno stanovništvo". (*House of Commons Debates*, sv. 337, 21. juni 1938., stupac 937-8). Isto to pravilo kasnije je potvrdila Skupština Lige naroda 1938., koja je 30. septembra 1938. usvojila rezoluciju o španskom građanskom ratu i kinesko-japanskom ratu, u kojoj se, u opštim crtama, navodi da je "namjerno bombardovanje civilnog stanovništva protivzakonito". Primjenjivost ovog pravila u svim oružanim sukobima dodatno je potvrđena rezolucijama 2444 (1968.) i 2675 (1970.) Generalne skupštine, usvojenim jednoglasno. U svojoj rezoluciji 2444, Generalna skupština navodi da "sljedeća načela moraju poštivati sve vlade i druge vlasti odgovorne za djelovanje u oružanom sukobu: (b) da je zabranjeno izvoditi napade protiv civilnog stanovništva kao takvog". (G.A. Res. 2444, U.N. GAOR, 23rd Session, Supp. No. 18 U.N. Doc A/7218(1968)). U svojoj rezoluciji 2675, navela je "sljedeća osnovna načela zaštite civila u oružanim sukobima, uz mogućnost njihovog daljnjeg elaboriranja u okviru progresivnog razvoja međunarodnog prava ili oružanog sukoba (4) [c]ivilno stanovništvo kao takvo ne bi smjelo biti cilj vojnih operacija." (G.A. Res. 2675, U.N. GAOR, 25th Session, Supp. No. 28 U.N. Doc A/8028 (1970)). Dokaz o postojanju *opinio juris* u vezi sa zabranom napada na civile i njenoj primjenjivosti u svim oružanim sukobima može se takođe pronaći u rezoluciji usvojenoj na sjednici Instituta za međunarodno pravo u Edinburgu 1969. godine, pod naslovom "*The Distinction between Military Objectives and Non-Military Objectives in General and Particularly the Problems Associated with Weapons of Mass Destruction*". U njoj se kaže da "[p]ostojeće međunarodno pravo zabranjuje sve oružane napade na civilno stanovništvo kao takvo [...]" (D. Schindler i J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, izd. Martinus Nijhoff, 1988., str. 265-6).

Običajni status ove zabrane dodatno potvrđuju i *travaux préparatoires* Dopunskih protokola. Na primjer, delegat Ujedinjenog Kraljevstva na Diplomatskoj konferenciji primijetio je da stavovi 1 do 3 člana 51 pod naslovom "Zaštita civilnog stanovništva" sadrže "značajnu reafirmaciju postojećih običajnih pravila međunarodnog prava" namijenjenih zaštitu civila. (Vidi 6 Zvanični zapisnik, str. 164). Ukrajinski delegat je smatrao da je stav 2 "u skladu s opštepriznatim načelima međunarodnog prava" (*Ibid.*, str. 201). Kanadski delegat je iznio da mnoge odredbe člana 51 predstavljaju "kodifikaciju običajnog humanitarnog prava" (*Ibid.*, str. 179). U komentaru MKSJ-a član 51 opisuje se kao "ključni član Protokola" i kao "neophodna odredba". U njemu se takođe ističe činjenica da je član 51 prvobitno bio predstavljen kao odredba koja ne dopušta nikakve rezerve (Zvanični zapisnik X, str. 251, CDDH/405/Rev.1). Zamisao o postojanju osnovnih odredbi u odnosu na koje nisu dopuštene nikakve rezervacije na kraju je odbačena, ali neke delegacije su ipak izrazile mišljenje da rezerve u vezi s ovim članom ne bi bile u skladu sa ciljem i svrhom tog međunarodnog sporazuma. (Zvanični zapisnik VI, str. 167, CDDH/SR.41, par. 135-7; str. 187, *Id.* Annex (GDR), str. 192-3 (Mexico)). Vidi takođe Komentar MKSJ-a, par. 1930.

⁷⁹ Vidi član 48 Dopunskog protokola I. Ovaj član princip razlikovanja proglašava osnovnim pravilom.

sadržana u tekstovima koji čine tkivo međunarodnog prava", te je iznio da "[d]ržave nikad ne smiju civile učiniti predmetom svojih napada [...]"⁸⁰

46. Dio IV Dopunskog protokola I, pod naslovom "Civilno stanovništvo" (članovi 48 do 58), razvija i uvećava raniju pravnu zaštitu predviđenu za civile putem konkretnih pravila čija je svrha usmjeravanje zaraćenih strana da poštuju i štite civilno stanovništvo i civilne osobe tokom vođenja neprijateljstava.⁸¹ Gorepomenuta opšta zabrana integralni je dio tog niza pravila, koja je upotpunjavaju i učvršćuju. Kako bi se primjereno definiralo ponašanje proglašeno kažnjivim u prvom dijelu člana 51(2) Dopunskog protokola I, ovo pravilo mora se tumačiti u svjetlu uobičajenog značenja formulacija u Dopunskom protokolu I, kao i njegovog duha i cilja.⁸²

47. Kao što je već navedeno, prvi dio člana 51(2) Dopunskog protokola I zabranjuje da se civilno stanovništvo kao takvo, ili pojedini civili, učine predmetom napada. U skladu s članom 50 Dopunskog protokola I, "[c]ivilom se smatra svaka osoba koja ne pripada nijednoj od kategorija navedenih u članu 4 (A) (1), (2), (3) i (6) Ženevske konvencije III⁸³ i u članu 43 Dopunskog protokola I."⁸⁴ U svrhu zaštite žrtava oružanog sukoba, izraz "civil" se definira negativno kao svaka

⁸⁰ Savjetodavno mišljenje MSP-a o legalnosti prijetnje korištenjem ili korištenja nuklearnog oružja, ICJ Report, 1996., par. 78. Međunarodni sud pravde konstatovao je, nadalje, da "ta temeljna pravila moraju poštovati sve države bez obzira na to da li su ratificirale konvencije koje ih sadrže, jer ona predstavljaju neprekrsiva načela međunarodnog običajnog prava". *Id.*, par.79.

⁸¹ U članu 51(1) Dopunskog protokola I jasno se navodi da "civilno stanovništvo i civilne osobe uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proizlaze iz vojnih operacija". Da bi se primijenila takva zaštita, moraju se u svim okolnostima poštovati sljedeća pravila, koja su dodatak drugim primjenjivim pravilima međunarodnog prava. Među instrumentima koji daju pravila za zaštitu civila su, između ostalog, Haški propisi, dodani Haškoj konvenciji IV iz 1907., o poštovanju zakona i običaja ratovanja na kopnu, i Ženevska konvencija IV iz 1949.

⁸² Pretresno vijeće podsjeća da načelo *nullum crimen sine lege* "ne sprečava sud, bilo na nacionalnoj ili na međunarodnoj razini, da odlučuje o nekom pitanju postupkom tumačenja i rasvjetljavanja elemenata nekog određenog zločina; on, takođe, ne sprečava sud da se osloni na prijašnje odluke u kojima se može pronaći interpretacija značenja koje valja pripisati određenim elementima zločina." Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 127.

⁸³ U članu 4 Ženevske konvencije IV stoji, između ostalog, sljedeće: "Ratni zarobljenici, u smislu ove Konvencije, jesu osobe koje pripadaju jednoj od ovih kategorija, a koje su pale pod vlast neprijatelja:

1. pripadnici oružanih snaga strane u sukobu, kao i pripadnici milicija i dobrovoljačkih odreda koji ulaze u sastav tih oružanih snaga;
2. pripadnici ostalih milicija i pripadnici ostalih dobrovoljačkih odreda, uključujući i pripadnike organiziranih pokreta otpora, koji pripadaju strani u sukobu i koji djeluju izvan ili unutar vlastite teritorije, čak i ako je ona okupirana, pod uslovom da te milicije ili dobrovoljački odredi, uključujući i te organizirane pokrete otpora, ispunjavaju ove uslove:
 - a) da im na čelu stoji osoba odgovorna za svoje potčinjene;
 - b) da imaju određeni i na daljinu prepoznatljiv znak raspoznavanja;
 - c) da otvoreno nose oružje;
 - d) da svoje operacije izvode u skladu sa zakonima i običajima ratovanja;
3. pripadnici redovnih oružanih snaga koji izraze vjernost nekoj vladi ili vlasti koju nije priznala sila u čijoj su vlasti (...)

6. stanovništvo neokupiranog područja koje se prilikom približavanja neprijatelja spontano digne na oružje da bi se oduprlo snagama napadača, ne imajući vremena organizirati se kao redovite oružane snage, ako otvoreno nosi oružje i ako poštuje ratne zakone i običaje.

⁸⁴ U članu 43 Dopunskog protokola I stoji: "1. Oružane snage strane u sukobu sastoje se od svih organiziranih oružanih snaga, naoružanih grupa i naoružanih jedinica koje su pod zapovjedništvom odgovornim toj strani za ponašanje svojih potčinjenih, čak i kad tu stranu zastupa vlada ili vlast koju protivnička stranka ne priznaje. Te oružane snage moraju biti podvrgnute unutrašnjem disciplinskom sustavu koji, među ostalim, osigurava poštovanje pravila međunarodnog prava primjenjivih u oružanim sukobima.

osoba koja nije pripadnik oružanih snaga ili organizirane vojne grupe koja pripada strani u sukobu. Da li neki pojedinac ima status civila, mora se utvrditi na osnovu dokaza od slučaja do slučaja.

48. Zaštita od napada koju civilnim osobama pruža član 51 Dopunskog protokola I prekida se kada i dok god oni direktno učestvuju u neprijateljstvima.⁸⁵ "Direktno" učestvovanje u neprijateljstvima označava ratni čin za koji je vjerovatno da će, uslijed svoje prirode ili svrhe, prouzrokovati stvarnu štetu za osoblje ili materijalno-tehnička sredstva oružanih snaga neprijatelja.⁸⁶ Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* to je objasnilo na sljedeći način:

Zaštita civila i civilnih objekata koju garantira savremeno međunarodno pravo može u potpunosti prestati ili biti smanjena ili prekinuta [...] ukoliko se grupa civila [...] naoruža i uključi u borbu protiv neprijateljske zaraćene strane, njih neprijateljska zaraćena strana legitimno može napasti, bez obzira na to ispunjavaju li oni ili ne uslove postavljene u članu 4(A)(2) Ženevske konvencije III iz 1949.⁸⁷

Borci i drugi pojedinci direktno uključeni u neprijateljstva smatraju se legitimnim vojnim ciljevima.⁸⁸

49. Civilno stanovništvo čine sve civilne osobe, kako je gore definirano.⁸⁹ Upotreba izraza "civilno stanovništvo *kao takvo*" u članu 51(2) Dopunskog protokola I znači da "stanovništvo ne smije biti predmet napada ili taktički cilj".⁹⁰

2. Pripadnici oružanih snaga strane u sukobu (osim sanitetskog i vjerskog osoblja navedenog u članku 33. treće Konvencije) jesu borci, što znači da imaju pravo izravno sudjelovati u neprijateljstvima.

3. Strana u sukobu koja u svoje oružane snage uključi paravojnu organizaciju ili naoružanu policijsku službu mora o tome obavijestiti ostale strane u sukobu."

⁸⁵ Vidi član 51(3) Dopunskog protokola I.

⁸⁶ Komentar MKSJ-a, par. 1944.

⁸⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 522-523. I Interamerička komisija za ljudska prava dala je preporuke u pogledu doseg zaštite civila, u predmetu *Tablada*: "(...)Kada civili, kao što su oni koji su napali bazu Tablada, preuzmu ulogu boraca direktnim učestvovanjem u borbi, bilo kao pojedinci ili kao pripadnici grupa, oni time postaju legitimne vojne mete. Kao takvi, oni se izlažu direktnom, na pojedince usmjerenom napadu, jednako kao i borci. Stoga su, svojim neprijateljskim aktivnostima, napadači na bazu Tablada izgubili pravo na gorepomenute mjere predostrožnosti prilikom napada i protiv posljedica neselektivnih ili nesrazmjernih napada koje uživaju miroljubivi civili. Međutim, ova pravila humanitarnog prava i dalje su se odnosila s punom snagom na one miroljubive civile koji su stanovali u blizini baze La Tablada u trenutku neprijateljstava." *Juan Carlos Abella protiv Argentine*, predmet 11.137, Izvještaj br. 55/97, Interamerička komisija za ljudska prava, OEA/Ser.L/V/II.95 Dokument 7, str. 271, par. 178 (1997).

⁸⁸ Status borca ne znači samo biti legitimni vojni cilj, nego i moći ubiti ili raniti druge borce ili pojedince koji učestvuju u neprijateljstvima i imati pravo na poseban tretman van bojnog stroja, tj. u slučaju predaje, zarobljavanja ili ranjavanja (Vidi član 41(2) Dopunskog protokola I).

⁸⁹ Vidi član 50(1) Dopunskog protokola I.

⁹⁰ Vidi Komentar MKCK-a, par. 1938. Formulacije u ovoj odredbi Dopunskog protokola I odražavaju one iz rezolucija Generalne skupštine 2444 (1968) i 2675 (1970). Žalbeno vijeće je konstatalo da te rezolucije izražavaju međunarodno običajno pravo u ovom polju. Vidi Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 112.

50. Prisustvo boraca pojedinaca u civilnom stanovništvu ne mijenja njegov civilni karakter.⁹¹ Kako bi doprinijeli zaštiti civila, borci se moraju u svakom trenutku razlikovati od civilnog stanovništva; opšte prihvaćena praksa je da to čine tako što nose uniformu, ili barem jasnu oznaku te da otvoreno nose oružje. Ponekad može biti teško utvrditi status pojedinih osoba među stanovništvom. Prilikom odlučivanja o tome da li je neko civil mogu se uzeti u obzir faktori kao što su odjeća, aktivnosti, godine starosti i pol osobe. Osoba će se smatrati civilom sve dok postoji sumnja u pogledu njenog statusa.⁹² U Komentaru Dopunskog protokola I objašnjava se da se presumpcija o civilnom statusu odnosi na "osobe koje nisu počinile neprijateljske aktivnosti, ali čiji se status čini sumnjivim zbog okolnosti. Njih treba smatrati civilima te ih, dakle, ne napadati dok ne postanu dostupne nove informacije".⁹³ Prema shvaćanju Pretresnog vijeća, osoba ne smije biti predmet napada kada nije razumno smatrati, u okolnostima u kojima se nalazi osoba koja se sprema izvesti napad i s obzirom na informacije koje su joj dostupne, da je potencijalni cilj napada borac.

51. Kao što je gore pomenuto, u skladu s načelima razlikovanja i zaštite civilnog stanovništva, zakonito se mogu napadati samo vojni ciljevi.⁹⁴ Opšteprihvaćena definicija vojnih ciljeva data je u članu 52 Dopunskog protokola I, gdje su oni opisani kao "oni objekti koji po svojoj prirodi, smještaju, namjeni ili upotrebi djelotvorno doprinose vojnoj akciji i čije potpuno ili djelimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija donosi u datim okolnostima očitu vojnu prednost."⁹⁵ U slučaju sumnje u pogledu toga da li se objekt koji je inače civilne namjene koristi kako bi donio stvaran doprinos vojnoj akciji, pretpostaviće se da se on ne koristi na taj način.⁹⁶ Prema shvatanju Pretresnog vijeća, taj objekt ne smije biti napadan kada nije razumno smatrati, u okolnostima u kojima se nalazi osoba koja se sprema da počini napad i s obzirom na informacije koje su joj dostupne, da se taj objekt koristi tako da stvarno doprinosi vojnoj akciji.

52. "Napad" se u članu 49 Dopunskog protokola definira kao "djela nasilja protiv protivnika, bilo da su ta djela napadačka ili odbrambena". U Komentarima se ističe da je "napad" tehnički pojam koji označava konkretnu vojnu operaciju ograničenu u vremenu i prostoru, te da se odnosi kako na ofanzivne tako i na defanzivne napade.⁹⁷ U praksi Međunarodnog suda "napad" je definiran

⁹¹ Vidi član 50(3) Dopunskog protokola I. U komentaru ovog stava kaže se sljedeće: "[u] ratnim uslovima neizbježna je pomiješanost pojedinaca koji pripadaju kategoriji boraca sa civilnim stanovništvom, na primjer, vojnici na dopustu koji su u posjeti svojim porodicama. Međutim, ako se ne radi o regularnim jedinicama s relativno velikim brojem vojnika, to ni na koji način ne mijenja civilni karakter nekog stanovništva." Komentar MKSJ-a, par. 1922.

⁹² Vidi član 50(1) Dopunskog protokola I.

⁹³ Komentar MKSJ-a, par. 1920.

⁹⁴ Član 52(2) Dopunskog protokola I. Vidi Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 327.

⁹⁵ Član 52(2) Dopunskog protokola I.

⁹⁶ Član 52(3) Dopunskog protokola I.

⁹⁷ Komentar MKSJ-a, par. 4783.

kao ponašanje koje uključuje činjenje djela nasilja.⁹⁸ Da bi bila kažnjiva po članu 3 Statuta, ta djela moraju biti počinjena tokom oružanog sukoba.

53. U svjetlu gornje rasprave, Pretresno vijeće smatra da zabranjeno ponašanje opisano u prvom dijelu člana 51(2) jeste napad (kako je definiran u članu 49 Dopunskog protokola I) na civilno stanovništvo i na civilne osobe koji ne učestvuju u neprijateljstvima.

54. Pretresno vijeće će sada razmotriti element svijesti krivičnog djela napada na civile, kada je posljedica tog napada smrt ili teška povreda tijela ili zdravlja. U članu 85 Dopunskog protokola I objašnjava se namjera koja je uslov za primjenu prvog dijela člana 51(2). Tu se izričito kvalificira kao teška povreda "*hotimično* vršiti napad na civilno stanovništvo ili na civilne osobe".⁹⁹ U Komentaru člana 85 Dopunskog protokola I taj izraz se objašnjava na sljedeći način:

hotimično: optuženi je morao djelovati svjesno i s namjerom, tj. tako da je svjestan tog djela i njegovih posljedica, i htijući ih ('zločinačka namjera' ili 'direktni dolus'); ovo obuhvata koncepte 'eventualnog dolusa' ili 'bezobzirnost', odnosno stav činioca koji, mada nije siguran u to kakav će biti ishod, prihvata mogućnost takvog ishoda; s druge strane, to ne obuhvata običan nemar, ili lakomislenost, tj. kada čovjek djeluje bez svijesti o djelu i o njegovim posljedicama.¹⁰⁰

Pretresno vijeće prihvata ovo objašnjenje, prema kojem pojam "*hotimično*" uključuje koncept eventualnog dolusa, a isključuje puki nemar. Počinilac koji bezobzirno napadne civila djeluje "*hotimično*".

55. Da bi se dokazala *mens rea* koju prihvata Dopunski protokol I, optužba mora pokazati da je počinilac bio svjestan ili da je trebao biti svjestan civilnog statusa napadnutih osoba. U slučaju sumnje u pogledu statusa neke osobe, ta osoba će se smatrati civilom. Međutim, u takvim slučajevima optužba mora pokazati da u datim okolnostima razumna osoba nije mogla smatrati da je pojedinac kojeg je napala borac.

56. Sve u svemu, Pretresno vijeće konstatira da krivično djelo napada na civile čine elementi zajednički krivičnim djelima iz člana 3 Statuta, kao i ovi posebni elementi:

1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju pogibiju ili teške povrede tijela ili zdravlja među civilnim stanovništvom.
2. Počinilac je *hotimično* ta djela nasilja usmjerio na civilno stanovništvo ili civile pojedince koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima.

⁹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 54; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 415.

⁹⁹ Vidi član 85(3)(a) Dopunskog protokola I.

¹⁰⁰ Komentar MKCK-a, par. 3474.

57. Što se tiče prvog elementa, Pretresno vijeće se slaže s ranijim pretresnim vijećima da se neselektivni napadi - tj. napadi koji pogađaju civile ili civilne objekte i vojne ciljeve bez razlike - mogu kvalificirati kao direktni napadi na civile.¹⁰¹ Ono primjećuje da su neselektivni napadi izričito zabranjeni Dopunskim protokolom I.¹⁰² Ova zabrana odraz je čvrsto ustanovljenog pravila običajnog prava koje važi u svim oružanim sukobima.¹⁰³

¹⁰¹ Druga pretresna vijeća konstatirala su da su napadi u kojima se koriste određena borbena sredstva koja ne omogućavaju da se napravi razlika između civila i civilnih objekata i vojnih ciljeva isto što i direktno ciljanje civila. Na primjer, Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* zaključilo je na osnovu tipa oružja korištenog u napadu na Stari Vitez da su počinioci napada htjeli gađati muslimanske civile, jer je ta oružja teško precizno navoditi i jer je njihova putanja "nepravilna i nelinearna, te je stoga postojala znatna mogućnost da se pogode nevojni ciljevi. Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 501, 512. U odluci u skladu s pravilom 61 u predmetu *Martić*, Pretresno vijeće je smatralo upotrebu rakete Orkan sa kasetnom bojevom glavom dokazom namjere optuženog da smišljeno napadne civilno stanovništvo. Pretresno vijeće je zaključilo da, "što se tiče preciznosti i udarne snage rakete Orkan, njena upotreba u ovom slučaju nije za cilj imala da pogodi vojni cilj nego da terorizira građane Zagreba. Ti su napadi s toga u suprotnosti s pravilima običajnog i ugovornog međunarodnog prava". Pretresno vijeće je svoje zaključke zasnovalo na činjenici da je raketa bila neprecizna, pala je na područje u čijoj blizini nije bilo vojnih ciljeva, upotrijebljena je kao protivpješađijsko oruđe ispaljeno na grad Zagreb i optuženi je izjavio da je namjeravao da napadne grad; Odluka u skladu s pravilom 61 u predmetu *Martić*, par. 23-31. Važno je napomenuti da je Međunarodni sud pravde ustvrdio, u vezi s obavezama država da ne napadaju civile, da "one, prema tome, nikad ne smiju koristiti oružja koja ne omogućavaju da se razlikuju civilni i vojni ciljevi". Savjetodavno mišljenje MSP-a o legalnosti prijetnje korištenjem ili korištenja nuklearnog oružja, Izvještaj MSP-a, 1996., par. 78.

¹⁰² Članom 51(4) Dopunskog protokola I zabranjuju se neselektivni napadi te se daje prva ugovorna definicija neselektivnih napada. Stav (5) iste odredbe daje primjere napada koji se smatraju neselektivnima. U prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić* konstatirano je da je, što se tiče zabrane izvođenja neselektivnih napada "ipak [...] nesporno da bi u najmanju ruku veliki broj civilnih žrtava bio izmiješan sa borcima. Ono što treba naglasiti jeste neprikosnovena dužnost zaštite civila. [...] Čak i kada bi se moglo dokazati da muslimansko stanovništvo Ahmića nije bilo u potpunosti civilno, već se sastojalo i od naoružanih elemenata, i dalje ne bi bilo opravdanja za rasprostranjene i neselektivne napade protiv civila." Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 513. Vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 509-10.

¹⁰³ Kao što je prihvatilo Žalbeno vijeće, jedno od običajnih pravila koja su se razvila kako bi se regulirali i međunarodni i nemeđunarodni sukobi jeste pravilo zaštite civilnog stanovništva od neselektivnih napada. Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 127. Pretresno vijeće je primijetilo da je već 1922. u "Pravilniku o ratovanju u vazduhu" izražena zabrana neselektivnih napada odredbom da, "kada je vojni cilj smješten tako da se ne može bombardovati bez neselektivnog bombardovanja civilnog stanovništva, avion ne smije bombardovati." (član 24 (3), *Air Warfare Rules*). Ovaj pravilnik predviđa i druga ograničenja bombardovanja propisujući u članu 24(4) da je "u neposrednoj blizini mjesta gdje se vrše operacije kopnenih snaga bombardovanje velikih i malih gradova, te sela, stambenih objekata ili zgrada legitimno pod uslovom da je razumno pretpostaviti da je vojna koncentracija dovoljno velika da opravda takva bombardovanja, vodeći računa o opasnosti kojoj se time izlaže civilno stanovništvo". Mada taj pravilnik nije nikad usvojen kao zakonski obavezujući dokument, smatra se da on daje mjerodavno tumačenje prava. (Vidi npr., L. Oppenheim, *International Law*, sv. II, 7. izd, 1960). Deveta haška konvencija posvećena bombardovanju od strane pomorskih snaga u ratu, iz 1907., takođe u članu 12 prihvata da mogu nastati kolateralne civilne štete i upućuje na potrebu preduzimanja mjera kako bi se one izbjegle ili svele na minimum. U martu 1938., tokom španskog građanskog rata, britanski predsjednik Vlade objasnio je zastupnicima u Donjem domu protest njihove zemlje upućen generalu Francu u vezi s bombardovanjem Barcelone na sljedeći način: "Međutim, neosporno je pravilo međunarodnog prava da je direktno i smišljeno bombardovanje civila u bilo kojim uslovima protivpravno, i protest Vlade Njegovog Veličanstva bazirao se na informaciji koja ju je navela na zaključak da je bombardovanje Barcelone, izvedeno naizgled neselektivno i bez posebne svrhe ili vojnog cilja, zapravo bilo takvo. (*House of Commons Debates*, sv. 333, 23. mart 1938., stupac 1177). U junu iste godine, u vezi s istim sukobom, predsjednik Vlade je ustvrdio pred Donjim domom da postoji pravilo ili načelo međunarodnog prava koje propisuje da je "prilikom napada potrebno koliko je moguće voditi računa da se ne bi zbog nepažnje bombardovalo civilno stanovništvo koje živi u blizini". (*House of Commons Debates*, sv. 337, 21. juni 1938., stupci 937-8). Godine 1938., i Skupština i Vijeće Lige naroda osudili su napade izvedene bez potrebnih mjera predostrožnosti da se zaštiti civilno stanovništvo. Skupština Lige naroda izrazila je zabrinutost da bi civilno stanovništvo moglo biti bombardovano iz nemara, tvrdeći, između ostalog da se "svaki napad na legitimne vojne ciljeve mora izvesti na takav način da se iz nepažnje ne bi bombardovalo civilno stanovništvo koje stanuje u blizini". Slično tome, Vijeće Lige naroda usvojilo je rezoluciju kojom, između ostalog, osuđuje kao "suprotnu savjesti ljudskog roda i principima međunarodnog prava vazdušne napade pobunjenika usmjerene "iz nepažnje" protiv civilnog

58. Neselektivni napad krši načelo proporcionalnosti.¹⁰⁴ Praktična primjena načela razlikovanja zahtijeva da oni koji planiraju ili izvedu napad preduzmu sve moguće mjere kako bi utvrdili da napadnuti ciljevi nisu ni civili ni civilni objekti, kako bi se civili što je više moguće poštedjeli.¹⁰⁵ Onoga trenutka kad se uvjere da se radi o vojnom cilju, komandanti moraju razmotriti pitanje da li se može očekivati da će pogađanje tog cilja "[...] prouzrokovati slučajne pogibije i ranjavanje civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo nesrazmjerno u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost."¹⁰⁶ Ako se očekuju takva stradanja, napad se ne bi smio

stanovništva". U svojoj već citiranoj Rezoluciji 2444 (1968.) Generalna skupština UN-a iznijela je da je među principima koji važe za sve oružane sukobe i taj da "se u svakom trenutku mora praviti razlika između osoba koje učestvuju u neprijateljstvima i pripadnika civilnog stanovništva kako bi se ovi potonji što je više moguće poštedjeli". (Rezolucija Generalne skupštine 2444, *U.N. GAOR, 23rd Session, Supp. No. 18 U.N. Doc A/7218(1968)*). U Rezoluciji 2675(1970) takođe se navodi da se "prilikom vođenja vojnih operacija mora učini svaki napor kako bi se poštedjelo civilno stanovništvo od pošasti rata i preduzeti sve moguće mjere da se izbjegne gubitak ili šteta za civilno stanovništvo." (Rezolucija Generalne skupštine 2675, *U.N. GAOR, 25th Session, Supp. No. 28 U.N. Doc A/8028 (1970)*).

¹⁰⁴ Načelo proporcionalnosti, implicitno kako načelu humanosti tako i načelu vojne nužde na kojima se zasniva pravo koje reguliše vođenje neprijateljstava, može se izvesti, između ostalog, iz članova 15 i 22 priručnika *Lieber Code* i člana 24 Haškog pravilnika o ratovanju u vazduhu iz 1929. To načelo kodificirano je u članu 51(5)(b) i članu 57(2)(a)(iii) i (b) Dopunskog protokola I. Valja primijetiti da se u tim odredbama ne pominje izričito izraz "proporcionalnost" nego se govori o "pretjeranim" uzgrednim civilnim gubicima.

Članom 51(5) Dopunskog protokola predviđeno je da su "među ostalim, ove vrste napada izvedene neselektivno: [...] b) napad od kojeg se može očekivati da će prouzrokovati uzgredne gubitke života među civilnim stanovništvom, ranjavanje civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo pretjerano u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost". Članom 57(2) Dopunskog protokola I predviđeno je sljedeće: "(2). Što se tiče napada, moraju se preduzeti ove mjere opreza: (a) [...] (iii) suzdržati se od donošenja odluke o izvođenju napada od kojega se može očekivati da će prouzrokovati uzgredne gubitke života među civilnim stanovništvom, ranjavanje civilnih osoba, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo pretjerano u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost; b) napad se mora opozvati ili prekinuti ako postane jasno da cilj nije vojni, ili da je pod posebnom zaštitom, ili da se od napada može očekivati da će prouzrokovati uzgredne gubitke života među civilnim stanovništvom, ranjavanje civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo pretjerano u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost."

¹⁰⁵ Vidi član 57(2) Dopunskog protokola I. Mjere predostrožnosti koje zahtijeva član 57(2)(a) moraju biti "izvedive", a u ovom kontekstu "izvedivo" je ono što je moguće sprovesti ili što je praktično ostvarivo. U francuskoj verziji tog paragrafa stoji sljedeće: "faire tout ce qui est *pratiquement possible* [...]" (kurziv dodat). Italija je u svom memorandumu po ratifikaciji Dopunskog protokola I iznijela da se "izvedivo" mora tumačiti kao ono što je "moguće sprovesti ili što je praktično ostvarivo, uzimajući u obzir sve okolnosti u datom trenutku, uključujući humanitarne i vojne aspekte". (Vidi Memorandum o razumijevanju Italije (27. februar 1986)). Nekoliko država predalo je slične memorandume u vezi s Dopunskim protokolom I, pri čemu nije bilo prigovora drugih država. (Vidi memorandume o razumijevanju Belgije (20. maj 1986.), Nizozemske (26. juni 1987.), Španije (21. april 1989.), Kanade (20. novembar 1990.), Njemačke (14. februar 1991.), Australije (21. juni 1991.) i Egipta (9. oktobar 1992.).

Evropska komisija i Sud za ljudska prava u drugom su kontekstu razmatrali slučaj "oružanog incidenta" u kojem je jedna žena, koja je stajala na ulazu u svoju kuću, poginula prilikom operacije za koju se pretpostavlja da je bila zasjeda za pripadnike jedne navodno oružane grupe. S obzirom na obavezu da se izbjegnu uzgredni civilni gubici, Komisija je smatrala da treba ispitati planiranje i kontrolu nad operacijom "... ne samo u kontekstu očiglednih ciljeva operacije nego, naročito kada se planira primjena sile u blizini civilnog stanovništva, i s obzirom na izbjegavanje uzgrednih pogibija i ranjavanja drugih". (*Ergi protiv Turske* br. 23818/94, Odluka o prihvatljivosti od 2. marta 1995., 80 D&R 157, Izvještaj Komisije od 20 maja 1997.). Sud je izričito primijetio da odgovornost države "može takođe postojati kada [snage bezbjednosti] ne preduzmu sve moguće mjere predostrožnosti u izboru sredstava i metoda operacija snaga bezbjednosti protiv neke protivničke grupe s ciljem izbjegavanja ili barem svođenja na najmanju moguću mjeru uzgrednih gubitaka života civila" (*Ergi protiv Turske*, Presuda od 28. jula 1998., par. 79).

¹⁰⁶ Vidi Član 51(5)(b) Dopunskog protokola I. U *travaux préparatoires* Dopunskih protokola I navodi se da se izraz "konkretna i neposredna" treba tumačiti u smislu da prednost mora biti "značajna i relativno skora", i da "prednosti koje su jedva primjetne i one koje će se pokazati tek nakon nekog vremena treba zanemariti". Komentar MKCK-a, par. 2209. U komentaru se objašnjava da se "vojna prednost može sastojati samo u dobivenom teritoriju ili u eliminiranju ili slabljenju neprijateljskih oružanih snaga". Komentar MKCK-a, par. 2218. Australija i Novi Zeland izjavili su, u trenutku ratifikacije, gotovo istim riječima da "izraz 'očekivana konkretna i neposredna vojna prednost', upotrebljen u članovima 51 i 57 Dopunskog protokola I, znači *bona fide* očekivanje da će napad značiti relevantan i proporcionalan

izvesti.¹⁰⁷ Napadačka strana trebala bi se prilikom odlučivanja o pitanju proporcionalnosti napada rukovoditi temeljnom obavezom da se koliko god je to moguće poštede civili i civilni objekti.¹⁰⁸ Prilikom utvrđivanja da li je neki napad bio proporcionalan potrebno je razmotriti da li je relativno dobro informirana osoba u okolnostima u kojima se nalazio počinitelj,¹⁰⁹ razumno koristeći informacije koje su joj dostupne, mogla očekivati da će napad dovesti do prekomjernih civilnih stradanja.¹¹⁰

59. Da bi se ustanovila *mens rea* nesrazmjernog napada, optužba mora dokazati, umjesto gorenavedene zahtijevane *mens rea*, da je napad izveden hotimično i sa sviješću o okolnostima zbog kojih se mogu očekivati pretjerana civilna stradanja.¹¹¹

60. Pretresno vijeće smatra da neki naizgled nesrazmjerni napadi mogu navesti na zaključak da su cilj napada zapravo bili civili. To treba utvrditi od slučaja do slučaja, u svjetlu dostupnih dokaza.

61. Kao što navodi odbrana, strane u sukobu dužne su da uklone civile, u najvećoj mogućoj mjeri, sa područja u blizini vojnih ciljeva i da izbjegavaju smještanje vojnih ciljeva unutar ili u blizini gusto naseljenih područja.¹¹² Međutim, propust neke strane da poštuje ovu obavezu ne oslobađa napadačku stranu njene dužnosti da se pridržava načela razlikovanja i proporcionalnosti prilikom izvođenja napada.

doprinos cilju tog vojnog napada". (Vidi memorandume o razumijevanju Novog Zelanda (8. februar 1988.) i Australije (21. juni 1991.)).

¹⁰⁷ Vidi član 57(2)(b) Dopunskog protokola I.

¹⁰⁸ U Komentaru MKCK-a prihvata se da je "nesrazmjernost između gubitaka i štete koja se uzrokuje i očekivane vojne prednosti delikatno [...] pitanje; u nekim situacijama neće biti mjesta za sumnju, dok u nekim situacijama ima razloga za oklijevanje. U takvim situacijama treba prevagnuti interes civilnog stanovništva". Komentar MKCK-a, par. 1979.

¹⁰⁹ Pretresno vijeće primjećuje da se pravilo proporcionalnosti ne odnosi na štetu koja je stvarno nastala niti na vojnu prednost koju je donio napad nego da se koriste riječi "očekivan" i "predviđen". Prilikom ratificiranja Dopunskog protokola I, Njemačka je ustvrdila da se "odlučka koju donese odgovorna osoba treba prosuditi na osnovu svih informacija koje su joj dostupne u dato vrijeme, a ne na osnovu znanja *post factum*". (Vidi Memorandum o razumijevanju Njemačke (14. februar 1991.)). Slične izjave su dale Švajcarska (17. februar 1982.), Italija (27. februar 1986.), Belgija (20. maj 1986.), Nizozemska (26. juni 1987.), Novi Zeland (8. februar 1988.), Španija (21. april 1989.), Kanada (20. novembar 1990.) i Australija (21. juni 1991.). Nijedna od drugih potpisnica Dopunskog protokola I nije uputila prigovor u vezi s tim izjavama.

¹¹⁰ Vojni priručnici daju upute u pogledu praktične primjene ovog testa. U priručniku *Canadian Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Level*, član 5, par. 27 (1992.) navodi se, npr., da se "mora uzeti u obzir poštena procjena odgovornih komandanata, utemeljena na objektivno dostupnim informacijama u datom trenutku, vodeći u potpunosti računa o hitnim i teškim okolnostima u kojima se takve odluke obično donose" te da se test proporcionalnosti mora primijeniti na osnovu onoga "što bi razumna osoba učinila" u takvim okolnostima. *Australian Defence Force, Law of Armed Conflict – Commander's Guide* (1994), na str. 9-10, i *New Zealand Interim Law of Armed Conflict Manual*, u par. 515(4), sadrže sličnu odredbu. Vidi takođe npr. Propise o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ iz 1988.

¹¹¹ Vidi član 85(3)(b) Dopunskog protokola I.

¹¹² Vidi član 58 Dopunskog protokola I.

(f) Zaključak

62. Pretresno vijeće konstatira da se napad na civile može podvesti pod član 3 prema međunarodnom običajnom pravu, a u predmetnom slučaju i prema ugovornom pravu i da se sastoji od djela nasilja hotimično usmjerenih na civilno stanovništvo koje ne učestvuje direktno u neprijateljstvima uzrokujući pogibije i teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom.

3. Teror nad civilnim stanovništvom kao kršenje zakona i običaja ratovanja(a) Uvod

63. Ovaj dio presude izražava mišljenje većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia prilaže protivno mišljenje.

64. U prvoj tački Optužnice stoji sljedeće:

Tačka 1: Kršenja ratnog prava i običaja (protivpravno terorisanje civila kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) što je kažnjivo prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

65. U paragrafu kojim se uvodi tačka 1 Optužnice navodi se da je optuženi general Galić, kao komandant SRK-a, "sprovodio [...] dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, terorišući na taj način civilno stanovništvo i nanoseći mu psihičke patnje." Naslov ovog uvodnog paragrafa je "Sprovođenje terora". Ostalih šest tačaka podijeljeno je u dvije grupe pod naslovima "Snajpersko djelovanje" i "Granatiranje". Ovo je, očito, deskriptivna kategorizacija tačaka, kojoj Većina ne pridaje posebno značenje u pravnom smislu. Štaviše, vidjeće se tokom rasprave Većine da "sprovođenje terora" nije primjeren naziv za krivično djelo koje se ovdje razmatra jer konkretno sprovođenje terora nije element koji se zahtijeva za to krivično djelo. Većina će stoga od sada krivično djelo za koje se optuženi tereti u tački 1 nazivati "zločin terora nad civilnim stanovništvom" ili jednostavno "zločin terora", koje se predstavlja kao povreda zakona i običaja ratovanja.¹¹³

66. Optužba za teror nad civilnim stanovništvom, kao takva, dosad nije bila razmatrana u presudama Međunarodnog suda, mada su dokazi o terorisanju služili kao faktori u proglašenju krivice po drugim optužbama.¹¹⁴ Ovo je takođe prvi put da se neki međunarodni sud izjašnjava po

¹¹³ Optužba to naziva "krivičnim djelom terora": vidi npr. Pretpretresni podnesak optužbe, par. 25.

¹¹⁴ U predmetu *Čelebići*, djela zastrašivanja kojima se stvara "atmosfera straha" u zatočeničkim logorima bila su kažnjena kao teške povrede Ženevskih konvencija (mučenje ili nečovječno postupanje) i kao kršenja člana 3 zajedničkog Ženevskim konvencijama (mučenje i okrutno postupanje): Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 976, 1056, 1086-91 i 1119. U predmetu *Blaškić* "atmosfera straha koja je vladala u zatočeničkim centrima" činila je dio

tom pitanju.¹¹⁵ Nakon što razmotri argumente strana, Većina će detaljno ispitati pravnu osnovanost i druga ključna obilježja ove optužbe.

(b) Razmatranje argumenata strana

(i) Optužba

67. U svom pretpretresnom podnesku Optužba je objasnila svoj stav da je pitanje da li je oružani sukob u Sarajevu bio međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera "irelevantno" za optužbe protiv optuženog.¹¹⁶ To obrazlaže time što je sporazum od 22. maja¹¹⁷ učinio član 51 Dopunskog protokola I primjenjivim na sukob neovisno o njegovu karakteru.¹¹⁸ Zbog toga se optužba nije u ovom predmetu usredsredila na dokazivanje karaktera sukoba.

68. Pretresno vijeće je konstatovalo da je član 51 doista činio dio prava koje regulira ponašanje strana, a da je, u najmanju ruku, ušao u primjenu sporazumom od 22. maja. Budući da se polje primjene Ženevskih konvencija i Dopunskog protokola I može sporazumom proširiti na bilo koji sukob, i budući da sporazum od 22. maja nije bio uslovljen time da sarajevski sukob ima ili poprimi neki poseban karakter (međunarodni ili nemeđunarodni), gorenavedeni stav optužbe je ispravan.

69. Optužba je nadalje ustvrdila da zabrana terorisanja civilnog stanovništva jeste pravilo međunarodnog *običajnog* prava primjenjivo na sve sukobe. U prilog tome optužba je navela određena pravila ratovanja u vazduhu čiji je nacrt napravljen u dvadesetim godinama 20. vijeka, ali koja nisu finalizirana, dvije rezolucije UN-a iz 1994. godine kojima se osuđuju zločini u bivšoj

činjenične osnove koja je dovela do toga da se optuženi u tom predmetu proglašavaju krivim za zločine nečovječnog postupanja (teška povreda) i okrutnog postupanja (kršenje zakona i običaja ratovanja): Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 695, 700, i 732-3. Dodatna osuda Blaškića za "protivpravni napad" na civile djelomično se zasnivala na zaključcima da su njegovi vojnici "terorizirali [...] civile intenzivnim granatiranjem, ubistvima i flagrantnom upotrebom sile" (*Id.*, par. 630; takođe par. 505, 511). A u predmetu *Krstić*, general Krstić je bio optužen za progon, zločin protiv čovječnosti, na osnovu optužbe da je učestvovao u "terorisanj[u] civila bosanskih Muslimana": Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 533. Pretresno vijeće je zaključilo da je postojala "kampanja terora": "Brojni svjedoci kazali su u svom svjedočenju da je tokom operacije "Krivaja 95" VRS intenzivno granatirao srebreničku enklavu s očiglednom namjerom da zastraši stanovništvo." (*Id.*, par. 122). Nadalje: "Izbjeglice bosanski Muslimani koji su se sklonili u bazu ili oko nje bili su 12. i 13. jula 1995., po dolasku srpskih snaga u Potočare, izvrgnuti kampanji terora koja se sastojala od prijetnji, vrijeđanja, pljačkanja i spaljivanja obližnjih kuća, batinanja, silovanja i ubistava." (*Id.*, par. 150). Pretresno vijeće u predmetu *Krstić* okvalifikovao je "zločin terorisanja" i prisilnog premještanja žena djece i starijih u Potočarima kao progon i nečovječna djela (*Id.*, par. 607; vidi takođe par. 1, 41, 44, 46, 147, 153, 292, 364, 517, 527, 537, 653, 668, 671, 677). Vidi i odluku u skladu s pravilom 61 u predmetu *Martić*, par. 23-31 (svrha upotrebe raketa nije bila pogađanje vojnog cilja nego terorisanje civilnog stanovništva Zagreba, što je suprotno pravilima međunarodnog prava); i presudu o kazni u predmetu *Nikolić*, par. 38.

¹¹⁵ Posebni sud za Sierra Leone izdao je nekoliko optužnica koje sadrže optužbe za "teroristička djela" ("terorisanje civilnog stanovništva") na osnovu člana 3 zajedničkog Ženevskim konvencijama i Dopunskog protokola II; vidi <<http://www.sc-sl.org>>.

¹¹⁶ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 132.

¹¹⁷ P58.

¹¹⁸ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 136.

Jugoslaviji, te španski krivični zakon iz 1995.¹¹⁹ Kao što će se vidjeti iz rasprave koja slijedi, Većina se ne izjašnjava po ovom pitanju.

70. Optužba je iznijela sljedeće kao elemente zločina terora:

1. Protivpravna djela nasilja ili prijetnje nasiljem.
2. Koja su proširila teror među civilnim stanovništvom.
3. Djela nasilja ili prijetnje nasiljem izvođena su s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom.

Nadalje, optužba tvrdi da mora postojati neksus između djela nasilja ili prijetnji nasiljem i oružanog sukoba, te da optuženi mora snositi odgovornost za svoja djela ili prijetnje prema članu 7 Statuta.¹²⁰

71. Optužba tvrdi da je prvi gorenavedeni element, koji čini dio elementa *actus reus* krivičnog djela, "širok", budući da obuhvata i djela nasilja i prijetnje nasiljem.¹²¹ Po mišljenju optužbe, djela nasilja u ovom predmetu su sistematsko granatiranje i pucanje iz snajpera na civile. Teza optužbe ograničava se, dakle, na ta djela. Što se tiče "prijetnji", optužba tvrdi da je granatiranje i pucanje iz snajpera na civile stvaralo stalnu prijetnju da će se u bilo kom trenutku ponoviti takva djela.¹²² Za "prijetnje" o kojima je riječ tvrdi se da su implicitne djelima nasilja. Od Pretresnog vijeća se, dakle, ne traži da utvrdi odgovornost za prijetnje koje, u smislu u kojem to definira optužba, nisu implicitne samim djelima.

72. "Uslov posebne namjere" (element 3) je, po mišljenju optužbe, karakteristično obilježje krivičnog djela terora.¹²³ Optužba je "osnovni cilj" protumačila kao zahtjev da je "sprovođenje terora među civilnim stanovništvom bilo glavni cilj djela nasilja ili prijetnji nasiljem. Nije potrebno ustanovljavati da je to bio isključivi i jedini cilj šire kampanje na sarajevskom ratištu".¹²⁴ Kada se posebna namjera, ili *mens rea*, ne može neposredno dokazati, ona se može "izvesti iz prirode, načina, trenutka, učestalosti i trajanja granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila."¹²⁵

73. "Potrebno je kao element krivičnog djela terora ustanoviti da je strah *doista bio prouzrokovan*".¹²⁶ Osim dokaza o stvarnom sprovođenju terora, optužba zahtijeva uzročno-posljedičnu vezu između prvog i drugog elementa ("2. Koja su proširila..."). Naime, nije dovoljno

¹¹⁹ *Id.*, par. 141. Završni podnesak optužbe (par. 8, fn. 5) naprosto upućuje na argumente iz pretpretresnog podneska.

¹²⁰ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 142. Isti elementi su bez promjena ponovljeni u Završnom podnesku optužbe (par. 8).

¹²¹ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 144.

¹²² *Id.*, par. 144.

¹²³ *Id.*, par. 143, 148.

¹²⁴ *Id.*, par. 149.

¹²⁵ *Id.*, par. 150.

¹²⁶ *Id.*, par. 25 (kurziv dodat).

da su samo počinjena protivpravna djela terora i da je stanovništvo doživjelo strah, nego je nužna i veza uzročno-posljedična veza između djela i doživljenog straha. "Ono što razlikuje djelo protivpravnog sprovođenja terora [...] jeste i njegova *posljedica*, u ovom slučaju duboki psihološki učinak na stanovništvo."¹²⁷ Optužba ne navodi nikakve pravne izvore za ove argumente.

74. "Stanovništvo" po tumačenju optužbe ne znači samo bilo koji broj civilnih stanovnika Sarajeva: "[Z]bog protivpravnog granatiranja i kampanje snajperskog djelovanja *veliki dio civilnog stanovništva* živio je u strahu".¹²⁸ Da "stanovništvo" treba shvatiti kao *većinu* stanovništva, ili barem njegov veliki dio implicirano je i u sljedećem: "Uslov da se proširi strah među civilnim stanovništvom zadovoljen je čak i ako neki civili ili dijelovi stanovništva nisu bili time pogođeni."¹²⁹

75. U svojim pretpretresnim podnescima optužba nije dala pravnu definiciju pojma "*terror*" (tj. emocionalnog učinka koji je sadržan u drugom elementu krivičnog djela koji navodi optužba), osim što je u fusnoti dala definiciju iz rječnika koja glasi: "ekstremni strah".¹³⁰ Tokom suđenja, kada je saslušan vještak optužbe za teror (psiholog), i on je *terror* definirao kao ekstremni strah. Optužba je potom usvojila definiciju svog vještaka.¹³¹

76. Optužba nije ni u kasnijim podnescima elaborirala niti modificirala svoju pravnu teoriju krivičnog djela terora.¹³² S izuzetkom Dopunskih protokola, optužba nije navela nijedan izvor za tri elementa koja, po njenom mišljenju, definiraju ovo krivično djelo. Većina preliminarno primjećuje da formulacija odredbe zajedničke Dopunskim protokolima, kojom su "[z]abranjena djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom",¹³³ ne potkrepljuje *prima facie* drugi element, da su djela nasilja ili prijetnje nasiljem morala uzrokovati širenje terora među civilnim stanovništvom.

(ii) Odbrana

77. Odbrana je u svojim pretpretresnim podnescima stav optužbe o primjenjivom pravu nazvala "neprihvatljivim", ali nije potpuno odbacila pravnu utemeljenost optužbe. Ona je prihvatila da je

¹²⁷ *Id.*, par. 142-3 (kurziv dodan).

¹²⁸ *Id.*, par. 145 (kurziv dodan).

¹²⁹ *Id.*, par. 147.

¹³⁰ *Id.*, fusnota 109.

¹³¹ Odgovor na zahtjev za oslobađanje od optužbi, par. 16.

¹³² Kao što je gore već navedeno, par. 8 Završnog podneska optužbe naprosto ponavlja argumente iz pretpretresnog podneska.

¹³³ Član. 51(2) Dopunskog protokola I i član 13(2) Dopunskog protokola II.

član 51 Dopunskog protokola I, koji zabranjuje (po riječima odbrane) "protivpravno sprovođenje terora nad civilima", bio obavezujući za strane u sukobu.¹³⁴

78. Odbrana je ustvrdila da se namjera sprovođenja terora mora moći pokazati: "Ako optužba generala Galića optužuje da je provodio dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja s ciljem terorisanja civilnog stanovništva [...] mora se ustanoviti da je postojala namjera da se sprovodi teror nad civilnim stanovništvom granatiranjem i snajperskim djelovanjem."¹³⁵ I konačno, odbrana nije osporila *actus reus* "krivičnog djela sprovođenja terora, kako ga je okarakterizirala optužba", naime, kao djela nasilja koja uzrokuju stradanja civila.¹³⁶

79. Odbrana je, dakle, od početka postupka dijelila mišljenje optužbe da će doseg elementa *actus reus* krivičnog djela terora biti ograničen na djela u osnovi tačkaka 4 i 7 Optužnice (ubijanje i teško ranjavanje civila putem protivpravnih napada) i da "prijetnje" neće biti značajan faktor. Jedini komentar odbrane o prijetnjama bio je na teoretskom planu, kada je iznijela da prijetnje nasiljem, da bi potpale pod krivično djelo terora, moraju biti posebno usmjerene protiv civilnog stanovništva. "[Prijetnja] mora biti ozbiljna i stvarna i podobna da izazove ili širi teror ili manjeg stepena kod civilnog stanovništva."¹³⁷

80. Čini se da se jedina rezerva koju je odbrana imala u vezi s tačkom 1 Optužnice odnosi na to da se više krivičnih djela povezuje s jednim te istim nizom radnji.¹³⁸ (Na ovo će se Vijeće vratiti prilikom rasprave o pravnim propisima koji regulišu kumulaciju osuda.) Ovo implicira da odbrana nije osporila postojanje krivičnog djela terora.

81. U Završnom podnesku, argumenti odbrane u vezi s tačkom 1 Optužnice ponavljaju ono što je izneseno u njenom Pretpretresnom podnesku.¹³⁹ Međutim, drugdje u Završnom podnesku, odbrana primjećuje da je stav optužbe da je "civilno stanovništvo bilo podvrgnuto nezakonitim napadima i terorisanju [itd.]",¹⁴⁰ a zatim navodi:

Da bi se prihvatili gorepomenuti neosnovani zaključci optužbe, odbrana smatra da optužba treba dokazati sljedeće:

a) konkretne vojne akcije koje su vođene protiv nezakonitih ciljeva i na koji način (tj. granatiranjem ili snajperskim djelovanjem), uključujući tačno vrijeme i mjesto,

¹³⁴ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.11, 8.23, 8.24.

¹³⁵ *Id.*, par. 8.20.

¹³⁶ *Id.*, par. 8.20.

¹³⁷ Završna riječ odbrane, T. 21807.

¹³⁸ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.21-8.24.

¹³⁹ Vidi Završni podnesak odbrane, par. 1097-104.

¹⁴⁰ *Id.*, par. 445.

- b) da je u sklopu ovih nezakonitih akcija postojala namjera da se gađaju civili s ciljem da se teroristi,
- c) da je postojala namjera da se civili ubijaju,
- d) da je postojala namjera da se, uz ubijanje, ranjava.¹⁴¹

Razlika između ovog spiska (koji može, a i ne mora biti, alternativna definicija koju nudi odbrana) i definicije elemenata krivičnog djela terora koju daje optužba jeste u tome da odbrana, kako se čini, ne zahtijeva dokaz da je civilno stanovništvo doista doživjelo teror (drugi element u spisku optužbe), ali zahtijeva dokaz počiniočeve namjere da ubije ili rani civile.

82. Međutim, na jednom drugom mjestu u Završnom podnesku, odbrana zahtijeva dokaz da je postojalo stvarno sprovođenje terora, kao i uzročno-posljedičnu vezu između stvarnog terora i protivpravnih djela nasilja:

Tužilac je trebao dokazati sljedeće:

1. da je postojao teror
2. da taj teror nije naprosto posljedica rata koji se vodi u urbanoj sredini, na zakonit način
3. da je taj teror bio rezultat nezakonitih djela
4. počinjenih od strane vojnika pod komandom optuženog
5. po njegovim naređenjima
6. (alternativno) da je optuženi bio svjestan tih djela i (ako nije sam izdao naređenja) da nije kaznio počinioce
7. konačno, da se takvoj posljedici nadalo u okviru opšteg plana.¹⁴²

Ako odbrana gorenavedeno nudi kao svoju definiciju krivičnog djela terora, za to nije navela nijedan pravni izvor.

83. Što se tiče toga kako su teror doživjele žrtve, odbrana kaže sljedeće: "Značenje riječi 'teror' potcjenjuje se ako se kaže da osoba (ili osobe)" kada su izložene teroru, osjećaju 'ekstremni strah'."¹⁴³ Odbrana je kasnije, iznoseći usmeno svoje argumente na kraju suđenja, ustvrdila sljedeće: "Nanošenje terora, kao element krivičnog djela, ne može da bude [...] *po stavu odbrane* nanošenje

¹⁴¹ *Id.*, par. 446.

¹⁴² *Id.*, par. 888.

¹⁴³ *Id.*, par. 584.

bilo kog straha, odnosno straha bilo kog intenziteta. [...] [O]n mora biti najvišeg intenziteta, mora biti dugotrajan, mora biti neposredan, podoban da izazove trajne reakcije."¹⁴⁴

84. Kao što je konstatirano u prethodnom dijelu, čini se da je odbrana na kraju suđenja promijenila svoj stav u pogledu primjenjivosti Dopunskog protokola I u ovom predmetu. U svom Završnom podnesku napisala je da je sukob imao "karakter građanskog rata [i da je] sasvim [...] jasno da se moraju primjenjivati odredbe Dopunskog protokola II".¹⁴⁵ Odbrana je ustvrdila da je primjenjivost Dopunskog protokola I zajedničkim članom 2 Ženevskih konvencija ograničena na međunarodne sukobe.¹⁴⁶ Štaviše, u svojim usmeno iznesenim argumentima posljednjeg dana suđenja, odbrana je izrazila "stanovitu sumnju" u pogledu statusa sporazuma od 22. maja.¹⁴⁷

85. Pretresno vijeće je već konstatiralo da je sporazum od 22. maja bio na snazi u relevantnom razdoblju, što potvrđuje da su dijelovi Dopunskog protokola I koji se u njemu pominju bili važeći u tom razdoblju.¹⁴⁸ Stoga je stav odbrane u pogledu primjenjivosti Dopunskog protokola I bez značaja za raspravu o zločinu terora.¹⁴⁹ Većina napominje da je odbrana, u svakom slučaju, bez dvoumljenja prihvatila primjenjivost Dopunskog protokola II, koji sadrži istu zabranu terora kao i prvi Protokol.

(c) Rasprava

86. Mada strane nisu pokrenule pitanje nadležnosti *ratione materiae*, Većina će ga razmotriti *ex officio*, jer je ono od ključnog značaja za vršenje ovlasti Međunarodnog suda.

87. Većina mora odlučiti da li je Međunarodni sud nadležan za krivično djelo terora nad civilnim stanovništvom, ali samo u mjeri u kojoj je to relevantno za optužbe u ovom predmetu. To znači da Većina ne mora odlučiti da li je krivično djelo terora u *opštem* smislu u nadležnosti Međunarodnog suda, nego samo da li je *konkretno* krivično djelo ubijanja i ranjavanja civila za

¹⁴⁴ Završna riječ odbrane, T. 21810.

¹⁴⁵ Završni podnesak odbrane, par. 977.

¹⁴⁶ *Id.*, par. 971-2.

¹⁴⁷ T. 21966-73.

¹⁴⁸ Vidi supra, par. 23-4.

¹⁴⁹ Treba, međutim, reći da argumenti odbrane o ograničavajućem učinku člana 2 zajedničkog Ženevskim konvencijama ("zajednički član 2") u pogledu primjenjivosti Protokola I nisu tačni. Mada je tačno da se u članu 1 Protokola navodi da doseg primjenjivosti Protokola odgovara situacijama predviđenim zajedničkim članom 2 – odnosno, "u slučaju objavljenog rata ili svakoga drugog oružanog sukoba koji izbije između dviju ili više visokih strana ugovornica", kao i "u svim slučajevima okupacije cijele teritorije ili dijela teritorije visoke strane ugovornice" – ovo izvjesno nema učinak da ograniči primjenjivost Konvencija ili Protokola na gorepomenute slučajeve. Stoga unilateralna deklaracija u skladu s članom 96 Dopunskog protokola I od strane ovlaštenih predstavnika naroda "koji se bor[i] protiv kolonijalne dominacije i strane okupacije te protiv rasističkih režima u ostvarivanju prava naroda na samoopredjeljenje" može biti dovoljna da učini da Konvencije ili Protokol stupe na snagu, mada taj ovlašten predstavnik nema status predstavnika države. Što je još važnije, član 3 zajednički Ženevskim konvencijama omogućava stranama u nemeđunarodnom sukobu da primjenjuju Konvencije u cjelini ili njihov dio i, u širem smislu, cijeli Dopunski protokol ili njegov dio.

vrijeme oružanog sukoba s namjerom da se sprovedi teror nad civilnim stanovništvom, kako se tereti u optužnici, krivično djelo za koje je Međunarodni sud nadležan.¹⁵⁰ Moguće je da je Međunarodni sud nadležan i za druge oblike krivičnog djela terora, no to je, kada se radi o optužbama koje se razlikuju od onih u tački 1, pitanje o kojem će odlučiti pretresno vijeće u dotičnom predmetu.

88. Većina želi da naglasi da ništa što će biti rečeno u daljnjem tekstu ne treba shvatiti kao ograničavajuće za nadležnost Međunarodnog suda u drugim predmetima.¹⁵¹

89. Kao što je rečeno u prethodnom dijelu, Žalbeno vijeće je u Odluci o nadležnosti u predmetu *Tadić* konstatiralo da se moraju ispuniti četiri uslova ("uslovi iz Odluke u predmetu *Tadić*") da bi krivično djelo podlijegalo krivičnom gonjenju prema članu 3 Statuta (kršenje zakona i običaja ratovanja): (i) kršenje mora da predstavlja povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava; (ii) pravilo mora biti običajne prirode, ili, ako pripada pravu koje se bazira na sporazumima, moraju biti ispunjeni zahtijevani uslovi; (iii) kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti i ta povreda mora uključivati teške posljedice po žrtvu; i (iv) povreda pravila mora povlačiti, po običajnom pravu ili po pravu baziranom na sporazumima, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.¹⁵²

¹⁵⁰ Većina je svjesna da postoji nekoliko međunarodnih instrumenata koji zabranjuju "terorizam" u njegovim raznim vidovima. Većina će se nužno ograničiti na sistem pravila koja su se razvila u vezi s konvencionalnim oružanim sukobima između država ili između vladinih organa i organiziranih naoružanih grupa ili između takvih grupa unutar jedne države. Drugim riječima, Većina polazi od toga da ovaj predmet eventualno može biti zasnovan na sistemu pravila Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola, a ne na međunarodnim inicijativama usmjerenim protiv "političkih" oblika terorizma. Većina takođe primjećuje da "terorizam" nije nikad bio jednoznačno definiran u međunarodnom pravu. Prvi internacionalni pokušaj kodificiranja "terorizma" učinjen je u Konvenciji Lige naroda o prevenciji i kažnjavanju terorizma 1937., 19 LNOJ 23 (1938.), od kojeg se, međutim, odustalo jer ga nije ratificirao dovoljan broj država. Od tada je međunarodna zajednica usvojila tematski pristup karakteriziranju međunarodnog terorizma, s konvencijama o raznim temama, kao što su Tokijska konvencija iz 1963. o krivičnim i drugim djelima počinjenim na u vazduhoplovu, 2 ILM 1042 (1963); Haška konvencija iz 1970. za suzbijanje otmice vazduhoplova, 860 UNTS 105; Montrealska konvencija iz 1971. za suzbijanje protivpravnih djela protiv bezbjednosti civilnog vazduhoplovstva, 974 UNTS 177; Konvencija iz 1973. o prevenciji i kažnjavanju zločina protiv međunarodno zaštićenih osoba, uključujući diplomatske predstavnike, 13 ILM 41 (1974); Međunarodna konvencija iz 1979. protiv uzimanja talaca, 18 ILM 1460 (1979); Međunarodna konvencija iz 1997. za suzbijanje terorističkog podmetanja bombi, 37 ILM 249 (1998); Međunarodna konvencija iz 1999. za suzbijanje finansiranja terorizma, 39 ILM 270 (2000); i Konvencija o suzbijanju djela nuklearnog terorizma (pregovori u toku), UN Doc. A/C6/53/L4, Aneks I (1998). Ovaj nepotpuni spisak relevantnih globalnih instrumenata ne uključuje regionalne antiterorističke sporazume. Relevantne rezolucije Generalne skupštine UN-a uključuju Deklaraciju o mjerama za eliminaciju međunarodnog terorizma iz 1994., UN Doc. A/RES/49/60, i Mjere za eliminaciju terorizma iz 1995., UN Doc. A/RES/50/53 ("da su zločinačka djela usmjerena ili sračunata da izazovu stanje straha u javnosti, kod grupe osoba ili pojedinih osoba u političke svrhe u svim okolnostima neopravdana, bez obzira na razloge političkog, filozofskog, ideološkog, etničkog, vjerskog ili bilo kojeg drugog karaktera koji se mogu navesti kao opravdanje"). Zabrana terora nad civilima u ratno doba, koja je (kako se obrazlaže dalje u tekstu) izražena u Ženevskoj konvenciji IV i Dopunskim protokolima, još je jedan primjer tematskog pristupa, odnosno tematski prilagođenog pristupa "terorizmu".

¹⁵¹ Jedan od zaključaka Većine, kako će se vidjeti, jeste da dokaz o stvarnom sprovođenju terora nije pravni element krivičnog djela ni prema kojem tumačenju člana 51(2) Dopunskog protokola I. Ovaj zaključak, naravno, ne sužava nadležnost Međunarodnog suda; naprotiv, odbacivanje ovog elementa koji predlaže optužba vodi ka široj definiciji tog krivičnog djela.

¹⁵² Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94.

90. Rasprava koja slijedi počinje s preliminarnim opaskama o pristupu Većine tumačenju ugovorâ i o posebnom značaju načela *nullum crimen sine lege*. Većina će zatim razmotriti svaki od uslova iz Odluke u predmetu *Tadić*. Elementi zločina terora biće definirani u okviru rasprave o četvrtom uslovu iz Odluke u predmetu *Tadić*.

(i) Preliminarne opaske

91. Većina će potražiti izvore u vezi sa dva međusobno povezana načelna pitanja. Tumačeći odredbe Dopunskih protokola i drugih ugovora koji se pominju dalje u tekstu, Većina će primijeniti član 31(1) Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora, naime, da se "[u]govor mora tumačiti u dobroj vjeri u skladu sa uobičajenim značenjem koje se treba dati formulacijama ugovora u njihovom kontekstu i u svjetlu njihovog cilja i svrhe".¹⁵³ Ni za jednu riječ u ugovoru ne smije se pretpostaviti da je suvišna ili da joj manjka značenje ili svrha.

92. Većina takođe prima na znanje značaj načela izraženog u članu 15 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, u kojem se u relevantnom dijelu kaže sljedeće: "Niko se neće smatrati krivim za bilo koje djelo ili propust koje, u trenutku kad su počinjeni, nisu predstavljali krivično djelo prema nacionalnom ili međunarodnom pravu. [...] Ništa u ovom članu nije prepreka krivičnom gonjenju ili kažnjavanju bilo koje osobe za bilo koje djelo ili propust koji su, u trenutku kad su počinjeni, bili zločinački prema opštim pravnim načelima prihvaćenim od strane zajednice naroda."¹⁵⁴

93. Svrha načela poznatog kao *nullum crimen sine lege* jeste da se spriječi krivično gonjenje i kažnjavanje osobe za djela za koja je ta osoba, poznavajući važeće zakone u trenutku njihovog počinjenja, mogla razumno smatrati da nisu zločinačka. U praksi to znači "da [se] kazneni zakoni moraju [...] strogo tumačiti" i da je "osnovn[a] dužno[st] tumača prava, odnosno sudije, da jeziku zakonodavca pošteno i vjerno prida njegovo obično i zdravorazumsko značenje, i da se zalaže za njegov cilj."¹⁵⁵ Štaviše:

Učinak strogog tumačenja odredbi krivičnog zakona jeste da, ako nejasna riječ ili dvosmislena rečenica izazivaju razumnu sumnju u značenje koja se ne može razriješiti kanonima tumačenja, takvu sumnju treba razriješiti u korist subjekta, a protiv zakonodavca koji se nije jasno izrazio.¹⁵⁶

¹⁵³ Citirano u 8 ILM /International legal materials - Međunarodni pravni dokumenti/ 679 (1969).

¹⁵⁴ 999 UNTS 171.

¹⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 408.

¹⁵⁶ *Id.*, par. 413. O načelu legaliteta vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 126-127 ("princip *nullum crimen sine lege* [...] ne sprečava sud, bilo na nacionalnoj ili na međunarodnoj razini, da odlučuje o nekom pitanju postupkom tumačenja i rasvjetljavanja elemenata nekog određenog zločina"); i Prvostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 193 ("Pretresno vijeće se takođe mora uvjeriti da je definicija određenog ponašanja kao kriminalnog u

(ii) Prvi i drugi uslov iz odluke u predmetu Tadić

94. Optužnica nije eksplicitna po pitanju koji dio člana 51 Dopunskog protokola I, odnosno koji dio člana 13 Dopunskog protokola II, bi trebao biti mjerodavan za tačku 1. Član 51 je ekstenzivna odredba četvrtog dijela Protokola koja se bavi zaštitom civilnog stanovništva. Međutim, iz podnesaka u ovom predmetu jasno je da se tačka 1 želi povezati sa stavom 2 člana 51, u kojem se kaže sljedeće:

Niti civilno stanovništvo kao takvo, ni pojedinci civili ne smiju biti predmet napada. Zabranjena su djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom.

Druga rečenica ovog izvatka navodiće se kao "drugi dio" drugog stava člana 51, ili naprosto kao "drugi dio člana 51(2)".

95. Citirani paragraf identičan je stavu 2 člana 13 Dopunskog protokola II. Budući da je Pretresno vijeće konstatiralo da su neki dijelovi Dopunskog protokola I, uključujući njegov član 51(2), bili u relevantno vrijeme primjenjivi na oružani sukob u Sarajevu, Većina će smatrati da je osnova za tačku 1 Optužnice Dopunski protokol I. Nije nužno odlučiti da li je i Dopunski protokol II bio primjenjiv na taj sukob. Štaviše, nije nužno ni da Većina utvrdi da li je Dopunski protokol I u bilo kom trenutku stupio na snagu u državi Bosni i Hercegovini ispunjavanjem uslova za primjenu Protokola koji su mu inherentni (član 1 Protokola). Implementacijski instrument, kao što pokazuju dokazi izvedeni u ovom postupku, bio je sporazum od 22. maja (kao što je konstatirano u prethodnom dijelu).

96. Prva su dva uslova iz predmeta *Tadić*, dakle, ispunjena: tačka 1 Optužnice jeste utemeljena na pravilu međunarodnog humanitarnog prava, tj. na pravilu izraženom u drugom dijelu člana 51(2) Dopunskog protokola I. Što se tiče primjenjivosti tog pravila u razdoblju na koje se odnosi Optužnica, ono je u najmanju ruku stupilo na snagu sporazumom od 22. maja, koji ne samo da inkorporira drugi dio člana 51(2) tako što se na njega poziva,¹⁵⁷ nego u samom tekstu sporazuma konkretno navodi samu odredbu: "[z]abranjena su djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom".¹⁵⁸

97. Većina naglašava da nije nužno da se očituje o tome da li je rečeno pravilo i običajne prirode. Kao što je već navedeno, ono pripada "ugovornom pravu". To je dovoljno da se ispuni drugi uslov iz predmeta *Tadić* kako ga je formuliralo Žalbeno vijeće. Ipak, Većina će ovdje

relevantno vrijeme bila dovoljno precizna i poznata da bi opravdala osuđujuću presudu i kaznu u krivičnom postupku po inkriminaciji za koju se opredijelila optužba").

¹⁵⁷ Vidi P58 (sporazum od 22. maja), par. 2.5.

¹⁵⁸ *Id.*, par. 2.3.

postupiti s dodatnim oprezom kako bi se izbjegli bilo kakvi nesporazumi u vezi s njenim stavom o ovom pitanju.

98. Žalbeno vijeće je konstatiralo da je "Međunarodni sud ovlašćen da, pored međunarodnog običajnog prava, primjenjuje bilo koji sporazum koji: (i) je nesumnjivo bio obavezujući za strane u vrijeme počinjanja navodnog krivičnog djela; i (ii) nije bio u suprotnosti sa ili izuzet od čvrstih normi međunarodnog prava, kao što je slučaj sa većinom običajnih pravila međunarodnog humanitarnog prava".¹⁵⁹ Što se tiče prve konstatacije, po shvatanju Većine, ona proizlazi iz bezrezervnog poštovanja načela *nullum crimen sine lege*. Činjenica da je sporazum od 22. maja bio obavezujući za strane u sukobu i da su njime nesumnjivo stavljene na snagu određene odredbe Dopunskog protokola I znači da u tom opštem smislu zaključak Većine nije u suprotnosti s načelom *nullum crimen sine lege*. Što se tiče druge konstatacije Žalbenog vijeća, ona pokreće pitanje o tome da li je drugi dio člana 51(2) na bilo koji način u sukobu s imperativnim normama međunarodnog prava ili od njih odstupa. Većina smatra da to nije slučaj. Ono što član 51, kad se sagleda kao cjelina, želi reći jeste da je zabrana terora posebna zabrana unutar opšte zabrane napada na civile.¹⁶⁰ Opšta zabrana je imperativna norma međunarodnog običajnog prava.¹⁶¹ Moglo bi se reći da i konkretna zabrana ima isti imperativni karakter, jer štiti istu vrijednost. Međutim, kao što je rečeno, Većina nije pozvana da odlučuje o ovom pitanju. Ono što je jasno jeste da se pravilo protiv terora, budući da egzemplificira i da je prema tome u skladu s općom normom, ne sukobljava s imperativnim normama međunarodnog prava niti od njih odstupa.

99. Sljedeća razmatranja su takođe relevantna. O Dopunskim protokolima se raspravljalo i oni su finalizirani na Diplomatskoj konferenciji (1974.-1977.) pod pokroviteljstvom MKCK-a. Sačuvan je sažetak zapisnika s Konferencije.¹⁶² Delegat MKCK-a u komisiji kojoj je dodijeljen na razmatranje nacrt člana 51(2) Dopunskog protokola I¹⁶³ rekao je da to pravilo "samo reafirmira

¹⁵⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 143. Ovo je bio i stav članova Savjeta bezbjednosti. U svom govoru na sastanku Savjeta 25. maja 1993., na kojem je usvojen Statut Međunarodnog suda, predstavnik Francuske je rekao da se "izraz 'zakoni i običaji ratovanja' iz člana 3 Statuta konkretno odnosi, po mišljenju Francuske, na sve obaveze koje proističu iz sporazuma humanitarnog prava koji su važili na teritoriji bivše Jugoslavije u vrijeme kad su počinjena krivična djela" (UN Doc. S/PV.3217, p. 11). Isto mišljenje su izrazili i predstavnici Sjedinjenih Država i Ujedinjenog Kraljevstva (*Id.*, str. 15 i 19).

¹⁶⁰ Vidi Komentar MKCK-a, par. 4785: "Napadi čiji cilj je teroriziranje *samo su jedna vrsta* napada, ali oni su posebno za osudu. Već dugo postoje pokušaji da se zabrane takvi napadi, jer su česti i izlažu civilno stanovništvo naročito teškoj patnji." (Kurziv dodat.) Mada se u drugom dijelu člana 51 (2) koristi izraz "djela nasilja ili prijetnje nasiljem", a ne "napadi", koncept "napada" je u članu 49 Dopunskog protokola I definiran kao "djela nasilja".

¹⁶¹ Vidi raspravu u prethodnom dijelu o zločinu napada na civile. Vidi i Komentar MKCK-a, par. 1923. Pretresno vijeće takođe primjećuje da je u svojoj odluci iz 1995. o primjenjivosti Dopunskog protokola I na sukob u Kolumbiji, Ustavni sud Kolumbije prihvatio običajopravni status člana 13 Protokola, uključujući i zabranu terora. Odluka br. C-225/95, čiji dijelovi su prevedeni u M. Sassòli i A. A. Bouvier (ur.), *How Does Law Protect in War?* (Ženeva: MKCK, 1999.), str. 1366 (par. 30) (u daljnjem tekstu: "Sassòli i Bouvier").

¹⁶² Zvanični zapisnik sa Diplomatske konferencije o reafirmaciji i razvoju međunarodnog humanitarnog prava primjenjivog u oružanim sukobima, 17 svezaka. (Ženeva: MKCK, 1974-77) (u daljnjem tekstu: Zvanični zapisnik).

¹⁶³ Nacrt odredbe tada je nosio broj 46.

postojeće međunarodno pravo", ne praveći razliku između prvog i drugog dijela odredbe.¹⁶⁴ Taj je stav dosljedno izražavan tokom Konferencije. Države su se uglavnom ograničile na razmišljanje o tome da li predmet zabrane terora treba biti namjera počinioca ili mogućnost da korištene metode prošire nasilje.¹⁶⁵ Nekoliko država je naprosto izjavilo da podržava taj nacrt odredbe ne predlažući nikakve promjene.

100. Kao ilustraciju koliko su beznačajna bila neslaganja, Većina će pomenuti sažetak rasprave komisije na prvoj sjednici o tekstu budućeg člana 51(2): "Neke delegacije su predložile šire tumačenje izraza "metodi kojima se namjerava širiti teror" nego što je ono koje se svodi samo na napade koji se pominju u prvoj rečenici paragrafa. U tom kontekstu posebno je pomenuta propaganda. I izraz 'namjerava'¹⁶⁶ bio je ponešto predmet kontroverzi. Neke delegacije su smatrale da bi bilo isuviše teško utvrditi zaseban element namjere i da bi trebalo zabraniti metode koji faktički šire teror. Druge delegacije su naglasile problem nametanja odgovornosti za djela koja bi mogla izazvati teror, a da se to ne namjerava."¹⁶⁷

101. U izvještaju sa svog drugog zasjedanja, komisija je izjavila sljedeće: "Zabrana 'djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror' odnosi se na namjerno ponašanje koje je posebno usmjereno ka širenju terora i isključuje teror iza koga ne stoji namjera zaraćenih strana i teror koji je samo usputna posljedica djela ratovanja koja imaju drugi osnovni cilj i koja su u drugim aspektima zakonita."¹⁶⁸ Tako su, dakle, prevladana i ova mala neslaganja koja su postojala u vezi s nacrtom odredbe.¹⁶⁹

102. Član 51 Dopunskog protokola I usvojen je na plenarnoj sjednici Diplomatske konferencije 26. maja 1977. godine sa 77 glasova za, jednim glasom protiv i 16 uzdržanih.¹⁷⁰ Francuska, jedina zemlja koja je glasala protiv, objasnila je da iz raznih razloga ima prigovore na stavove 4, 5, 7 i 8 člana 51 (ali ne na stav 2).¹⁷¹ Rezerve država koje su bile uzdržane takođe su se ograničavale na stavove 4, 5, 7 i 8.¹⁷²

103. U objašnjenjima koje su države dale za svoje glasanje u vezi sa članom 51 u dva navrata se pominje odredba o teroru. U oba slučaja podrška je snažna i beskompromisna. Sovjetska

¹⁶⁴ Zvanični zapisnik, sv. XIV, str. 36.

¹⁶⁵ *Id.*, sv. XIV, str. 48-75.

¹⁶⁶ Prvobitna formulacija drugog dijela bila je sljedeća: "Naročito se zabranjuju metodi kojima se namjerava širiti teror među civilima."

¹⁶⁷ Zvanični zapisnik, sv. XV, p. 241.

¹⁶⁸ *Id.*, sv. XV, str. 274.

¹⁶⁹ *Id.*, sv. XV, str. 328-331.

¹⁷⁰ *Id.*, sv. VI, str. 163.

¹⁷¹ *Id.*, sv. VI, str. 161-162; vidi i sv. VII, str. 193.

¹⁷² *Id.*, sv. VI, str. 164-168, 187-188 (FRG).

Socijalistička Republika Bjelorusija ističe "zločinački" karakter postupanja kojem se ta zabrana želi suprotstaviti:

Odredba u članu [51] koja zabranjuje upotrebu sile ili prijetnje upotrebom sile s ciljem zastrašivanja civilnog stanovništva takođe je veoma važna sa stanovišta povećanja zaštite koja se pruža civilima. Zastrašivanje miroljubivih građana i širenje terora među civilnim stanovništvom poznato je kao jedan od sramotnih metoda kojima se često služe agresori kako bi po bilo koju cijenu postigli svoje zločinačke ciljeve.¹⁷³

104. Na plenarnoj sjednici 8. juna 1977. konsenzusom je usvojen cjelokupni tekst Dopunskog protokola I.¹⁷⁴ Nakon toga, mnoge države su dale objašnjenja svojih stavova, ali više se nije pominjala odredba u vezi s terorom u članu 51(2).¹⁷⁵ U vezi s tom odredbom nije uopšte bilo relevantnih rezervi. Pomnim čitanjem teksta *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije Većina se, dakle, uvjerala da su sve države koje su učestvovalе osudile strategiju terorisanja civila kao "sramotan metod" ratovanja, kako ga je nazvala Bjelorusija.¹⁷⁶

105. Ove konstatacije dodatno idu u prilog gledištu da se drugi dio člana 51(2) ne sukobljava ni ne odstupa od imperativnih normi međunarodnog prava. Svrha mu je, naprotiv, bila da posluži kao ilustracija opšteg principa.

(iii) Treći uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

106. Većina će sada razmotriti treći uslov iz predmeta *Tadić*, naime, da kršenje mora biti "teško", tj. da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti i da ta povreda mora uključivati teške posljedice po žrtvu.¹⁷⁷

107. Po mišljenju Većine, ovaj treći uslov, pravilno protumačen, ne znači da *pravilo* samo po sebi treba biti "važno", što bi značilo da je i svako njegovo kršenje teško, nego da navodno *kršenje* pravila - tj. priznatog humanitarnog pravila - mora biti teško da bi bilo u nadležnosti Međunarodnog suda.

108. U ovom predmetu, u Optužnici se optuženi tereti i za veoma teška djela nasilja. Konkretno, u tački 1 Optužnice na teret mu se stavlja dugotrajna kampanja granatiranja i snajperskog djelovanja na civile. Kampanja takvog tipa neminovno će vremenom dovesti do pogibije i ranjavanja civila, a to je, prema navodima, i bio rezultat djela optuženog u ovom predmetu. Nema

¹⁷³ *Id.*, sv. VI, str. 177. Vidi i komentare Sovjetske Socijalističke Republike Ukrajine, *id.*, sv. VI, str. 201.

¹⁷⁴ *Id.*, sv. VII, str. 194, odnosno 205.

¹⁷⁵ *Id.*, sv. VII, str. 191-251.

¹⁷⁶ Godine 1992., kada je broj zemalja u svijetu bio otprilike 191, Dopunski protokol I ratificiralo je 118 zemalja, dok je pet zemalja potpisalo sporazum, a nije ga ratificiralo. Bosna i Hercegovina je sukcesijom postala potpisnicom Protokola 31. decembar 1992. Ova informacija nalazi se na stranici MKCK-a na Internetu: <<http://www.icrc.org>>.

¹⁷⁷ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94.

sumnje da je učiniti civilno stanovništvo i pojedince civile predmetom napada, čije su posljedice pogibije i ranjavanje civila, veoma teško kršenje osnovnog pravila međunarodnog humanitarnog prava. Ono bi zadovoljilo i uslove za tešku povredu Dopunskog protokola I.¹⁷⁸

109. Budući da je sam taj čin teška povreda, činiti to isto s osnovnim ciljem da se širi teror među civilnim stanovništvom ne može biti manje teško, niti može učiniti posljedice po civile manje teškim. Jasno je, štaviše, iz *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije da su države učesnice bez iznimke smatrale da je preduzimanje smišljenih mjera da se terorizira civilno stanovništvo jednako za osudu kao i bilo koji napad na civilno stanovništvo. Prema tome, kršenje koje se tereti jeste teško i treći uslov je zadovoljen.

110. Većina nije zanemarila pitanje da li su prijetnje nasiljem, za razliku od djela nasilja, mogle takođe uključivati teške posljedice za žrtvu. Međutim, budući da to pitanje nije ovdje sporno, Većina nije obavezna da se njime bavi.¹⁷⁹

111. Važno je možda podsjetiti da član 1 Statuta Međunarodnog suda ("Nadležnost Međunarodnog suda") propisuje da je "Međunarodni sud [...] nadležan da krivično goni osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, u skladu s odredbama ovog Statuta [...]"; element koji je za ovu raspravu najvažniji jeste težina krivičnog djela.

112. Većina je utvrdila težinu kršenja koja se navode u ovom predmetu.

(iv) Četvrti uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

113. Većina će sada ispitati četvrti uslov iz predmeta *Tadić*, tj. da li teško kršenje zabrane teroriziranja civilnog stanovništva povlači, prema običajnom ili ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja krši pravilo. Ovdje se prije svega radi o pitanju da li je namjera da se širi teror 1992. godine već bila kriminalizirana. Većina ponavlja da ne zauzima stav o tome da li postoji običajna osnova za krivično djelo terora kao kršenja zakona i običaja ratovanja. Rasprava koja slijedi predstavlja pregled statutarnog i ugovornog prava relevantnog za ispunjavanje četvrtog uslova iz predmeta *Tadić*.

¹⁷⁸ Vidi član 85(3) Dopunskog protokola I.

¹⁷⁹ Određene prijetnje nasiljem nesumnjivo bi pretpostavljale teške posljedice. Na primjer, vjerodostojna i u velikoj mjeri razglašena prijetnja neselektivnim bombardovanjem civilnog naselja ili napadom oružjem za masovno uništavanje, veoma vjerovatno će raširiti izuzetno veliki strah među civilima i dovesti do drugih teških posljedica, kao što je raseljavanje dijelova civilnog stanovništva.

114. Koliko je Većini poznato, prvu osuđujuću presudu za teror nad civilnim stanovništvom izrekao je u julu 1947. vojni sud koji je zasjedao u Makassaru u Nizozemskoj Indoneziji. Djela za koja su se optuženi teretili u predmetu *Motomura i drugi*¹⁸⁰ u optužnici se navode kao "sistematski terorizam protiv osoba koje su Japanci sumnjicali za kažnjiva djela [...] pri čemu je taj sistematski terorizam poprimio oblik ponavljano, redovnog i dugotrajnog mučenja i/ili zlostavljanja, hapšenja muškaraca i žena na osnovu nepotvrđenih glasina, pri čemu su ih opetovano udarali [...] i pri čemu su ta djela dovela do smrti, teške fizičke ili duševne patnje mnogih, ili su tome barem doprinijela."¹⁸¹ Nadležnost vojnog suda ustanovljena je statutom,¹⁸² gdje u članu 1 stoji sljedeće:

Ratni zločini podrazumijevaju djela koja predstavljaju kršenje zakona i običaja ratovanja počinjeno u doba rata od strane državljana neprijateljske sile ili stranaca u službi neprijatelja, i uključuju: [...]

2. Sistematski teror.¹⁸³ [...]

4. Mučenje civila. [...]

34. Neselektivna masovna hapšenja.

35. Zlostavljanje zatočenih civila ili zarobljenika. [...]

115. Na suđenju u predmetu *Motomura* vojni sud je osudio 13 od 15 optuženih za "sistematski terorizam protiv civila" za djela koja su uključivala masovna protivpravna hapšenja.¹⁸⁴ Sud je zaključio da su ta hapšenja imala učinak teroriziranja stanovništva, "jer niko, čak ni najneviniji, više nisu bili sigurni u svoju slobodu, i kad je neko bio uhapšen, čak i ako je bio sasvim nevin, on više nije mogao biti siguran za svoje zdravlje i svoj život."¹⁸⁵ Takođe je konstatirano da je s tim povezano mučenje i zlostavljanje zatočenih civila predstavljalo oblik sistematskog terora.¹⁸⁶ Sedmero od onih koji su proglašeni krivim osuđeno je na smrt, a ostali na kaznu zatvora od jedne do dvadeset godina.¹⁸⁷

116. Spisak ratnih zločina u gorepomenutom statutu vojnog suda u Makassaru prijepis je, uz manje promjene, spiska ratnih zločina koji je u martu 1919. predložila komisija nazvana Komisijom o odgovornostima, tijelo koje je osnovano na Preliminarnoj mirovnoj konferenciji u Parizu kako bi istražilo povrede zakona i običaja ratovanja koje su počinili Nijemci i njihovi saveznici u ratu

¹⁸⁰ Suđenje Shigeki Motomuri i petnaestoricu drugih, 13 Law R. Trials War Crim. 138 (u daljnjem tekstu: predmet *Motomura*).

¹⁸¹ *Id.*, str. 138-9.

¹⁸² Uredba br. 44 (1946), u *Staatsblad van Nederlandsch-Indië*, 1946.

¹⁸³ "Systematische terreur" u originalu, što je u prijevodu sistematski teror, a ne terorizam.

¹⁸⁴ Predmet *Motomura*, str. 140.

¹⁸⁵ *Id.*, str. 143.

¹⁸⁶ *Id.*, str. 144.

¹⁸⁷ *Id.*, str. 140.

1914.-1918.¹⁸⁸ Komisija je izvijestila da je pronašla dokaze o višestrukim kršenjima prava civila i boraca, kao i o postojanju pažljivo planiranog i izvršenog "sistema terorizma". Ona je iznijela sljedeće: "Zaraćene strane nisu poštovale čak ni zarobljenike, ranjenike, žene ni djecu i nastojale su da usade strah u svako srce kako bi ugušile svaki otpor".¹⁸⁹ Spisak ratnih zločina koji je sastavila Komisija uključivao je kao prvu natuknicu "[u]bistva i masakri; sistematski terorizam" nad civilima.¹⁹⁰ Onih nekoliko suđenja održanih u Leipzigu 1921.-1922. na osnovu Versajskog ugovora, opšte uzevši, smatraju se neuspjelim.¹⁹¹ U svakom slučaju, ona nisu doprinijela razvoju koncepta sistematskog terorizma koji je dala Komisija.¹⁹²

117. Britanci i Australijanci takođe su pokušali da uvedu inkriminaciju "sistematskog terorizma", koja je koncipirana 1919. i koja je kasnije, nakon Drugog svjetskog rata, ušla u statut vojnog suda u Makassaru. Dana 20. jula 1945. britanska delegacija na međunarodnoj konferenciji poznatoj kao Londonska konferencija, koja se sastala da pregovara o osnivanju Međunarodnog vojnog suda, predložila je se teror nad civilima u kontekstu vojnog sukoba kriminalizira. Delegacija je predložila definiciju "Zločinâ" u članu 6 nacrtu statuta MVS-a, čiji dio glasi:

Sud će imati ovlasti da sudi, osudi i izrekne kaznu svakom ko je u bilo kom svojstvu učestvovao u planiranju, podržavanju ili počinjenju nekog ili svih sljedećih djela, planova ili pokušaja: [...]

2. sistematska zvjerstva nad civilima, sistematski terorizam, zlostavljanje ili ubistva civila,

3. pokretanje ili vođenje rata na način suprotan zakonima i običajima ratovanja,

i ko se ovim dakle proglašava lično odgovornim za kršenja međunarodnog prava, zakona humanosti i diktata javne savjesti.¹⁹³

Nekoliko dana kasnije, Francuska se složila s izmijenjenom definicijom, nakon čega ju je Velika Britanija predložila. U njoj se više nije pominjao "terorizam" kao takav, nego su korištene otvorene formulacije ("Zvjerstva... uključuju, ali nisu ograničena na ...").¹⁹⁴ U konačnoj verziji Statuta koristi se ta otvorena formulacija za definiranje ratnih zločina.

¹⁸⁸ U vezi s Komisijom o odgovornostima, vidi Komisija UN-a za ratne zločine, *History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War* (London: HMSO, 1948.), poglavlje III.

¹⁸⁹ Citirano u *id.*, str. 33-4.

¹⁹⁰ Vidi *id.*, str. 34-5 (Komisijin spisak ratnih zločina).

¹⁹¹ *Id.*, str. 51.

¹⁹² *Id.*, str. 48-51 (sažetak predmeta u kojima se sudilo).

¹⁹³ Citirano u *Report of Robert H. Jackson, United States Representative to the International Conference on Military Trials*, London, 1945. (Washington D.C.: US Government Printing Office, 1949.), str. 312.

¹⁹⁴ *Id.*, str. 390.

118. Australijski Zakon o ratnim zločinima iz 1945. osvrće se na rad Komisije o odgovornostima i sadrži "sistematski terorizam" u kategoriji ratnih zločina.¹⁹⁵

119. Sljedeći relevantan dokument u kojem se pojavljuje zabrana terora jeste Ženevska konvencija IV iz 1949., u čijem se članu 33 navodi sljedeće: "Nijedna zaštićena osoba ne može biti kažnjena za djelo koje nije lično počinila. Zabranjuju se kolektivne kazne, kao i sve mjere zastrašivanja ili terorizma." Ta zaštita odnosi se samo na osobe koje su "u rukama strane u sukobu" (član 4 Konvencije).¹⁹⁶ Dakle, isključivo primjenom člana 33 civilima na teritoriji okupiranoj od strane protivnika nije pružena zaštita od "mjera zastrašivanja i terorizma" koje bi protivnik mogao usmjeriti prema njima.

120. Ono najvažnije što je poslije toga uslijedilo na međunarodnoj sceni bilo je neopstruirani nastanak člana 51(2) Dopunskog protokola I (i identične odredbe u drugom Protokolu) na Diplomatskoj konferenciji 1974.-1977., kako je gore opisano. Dopunski protokol I elaborirao je i proširio zaštite koje pružaju Ženevske konvencije, uključujući one u četvrtoj Konvenciji koja se odnosi na civile u doba rata. Većina podsjeća da je opseg primjene Dopunskog protokola I dat u njegovom prvom članu, u kojem stoji da se Protokol "primjenjuje u situacijama predviđenim članom 2 koji je zajednički [ženevskim] Konvencijama". U članu 2 Konvencija navodi se, *inter alia*, da će se Konvencija "takođe primjenjivati u svim slučajevima okupacije cijele teritorije ili dijela teritorije visoke strane ugovornice, čak i ako ta okupacija ne naide ni na kakav vojni otpor". Zbog toga se Dopunski protokol I primjenjuje na gorepomenute situacije u mjeri u kojoj je to izvedivo, kao i na situacije kao što je ona na koju se odnosi Optužnica, u kojoj civili koji nisu u rukama napadačke snage prema navodima postaju žrtve napada od strane te sile. Drugim riječima, dok je citirani dio člana 33 Ženevske konvencije IV pružao zaštitu od zastrašivanja ili terorizma samo dijelu civila u kontekstu oružanog sukoba (onima u rukama strane u sukobu), član 51(2) Protokola elaborirao je i proširio zaštitu od terora na civile bez obzira na to da li su u rukama strane u sukobu koja izvodi napad, u mjeri u kojoj je to konzistentno sa svrhovitim i logičnim tumačenjem Dopunskog protokola I.

121. Većina će sada razmotriti legislativni razvoj u regiji relevantnoj za Optužnicu. Član 125 ("Ratni zločini protiv civilnog stanovništva") u poglavlju XI ("Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava") Krivičnog zakona iz 1960. Federativne Republike Jugoslavije stoji sljedeće: "Ko kršeći pravila međunarodnog prava u vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naređuje ili

¹⁹⁵ See 5 Law R. Trials War Crim. 94-97.

¹⁹⁶ Ta zabrana uskoro je uključena u priručnike vojnih snaga. Vidi npr., *United States Field Manual No. 27-10: The Law of Land Warfare* (Washington D.C.: Department of the Army), par. 272 (1956.); *United Kingdom Manual of Military Law, Part III: The Law of War on Land* (London, The War Office, HMSO), par. 42 (1958).

vrši [...] primjenu mjera zastrašivanja i terora [...] kazniće se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom."¹⁹⁷ Izvor za ovo možda je bio član 33 Ženevske konvencije IV, čiju zaštitu, kako je već rečeno, uživaju "zaštićene osobe", naime one u rukama strane u sukobu. Međutim, član 125 formuliran je prilično uopšteno i ne čini se da je ograničen na zaštićene osobe, u smislu Ženevskih konvencija. Krivični zakon iz 1964. u tom pogledu nije mijenjan.¹⁹⁸ Krivični zakon iz 1976. imao je drugačiju numeraciju. Broj poglavlja je promijenjen iz XI u XVI, a broj člana iz 125 u 142. Naslovi se nisu promijenili. Tekst člana 142 sada je bio sljedeći: "Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi [...] primjenjivanje [...] mjera zastrašivanja i terora [protiv civilnog stanovništva] ili ko izvrši neko od navedenih djela, kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom".¹⁹⁹

122. Nakon što je Jugoslavija 11. marta 1977. ratificirala Dopunski protokol I, novi sporazum je inkorporiran u jugoslavenske "Propise o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ". Pretresnom vijeću je predočeno izdanje iz 1988.²⁰⁰ U predgovoru Propisa je nalog saveznog predsjednika u kojem se daje zadatak komandantima jedinica da "primijen[e] pravila međunarodnog ratnog prava [...] Protiv lica koja krše pravila međunarodnog ratnog prava nadležni starješina je dužan da pokrene postupak za izricanje zakonom propisanih sankcija".²⁰¹ U primjenjivo pravo spada i Dopunski protokol I.²⁰² "Teška" kršenja zakona i običaja ratovanja smatraju se krivičnim djelom.²⁰³ Ona uključuju ratne zločine protiv civilnog stanovništva, tj. "napad na civilno stanovništvo [...] nečovječno postupanje [prema civilima] nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja [...] primjenu mjera zastrašivanja i terora"²⁰⁴ i "namjerno bombardovanje civilnog stanovništva".²⁰⁵ Dalje u Propisima, u vezi sa sredstvima i načinima borbe, navodi se sljedeće: "Naročito je zabranjeno napadati civilno stanovništvo radi terorisanja."²⁰⁶ U Propisima se navodi da nepoznavanje odredbi ratnih zakona "ne isključuje odgovornost onih koji su

¹⁹⁷ *Criminal Code 1960* (Beograd, Union of Jurist's Associations, 1960.), str. 48-9, kurziv dodat; dostupan u biblioteci MKSJ-a.

¹⁹⁸ Vidi *Criminal Code 1964.*, u prijevodu M. Damaška (Beograd: Institute of Comparative Law), Art. 125. Umjesto citiranog stoje riječi "korištenje zastrašivanja i teorora", razlika u prijevodu.

¹⁹⁹ Prijevod na engleski (ime prevodioca nije navedeno) dostupan u biblioteci MKSJ-a. Ovaj prijevod, koji je upoređen s prvobitnom verzijom zakona (*Službeni list SFRJ*, br. 44/76), takođe je dostupan u biblioteci MKSJ-a.

²⁰⁰ P5.1 (prijevod). Drugi vojni priručnici iz cijelog svijeta napisani poslije 1977. navode teror kao nedopustivo sredstvo ratovanja ili se pozivaju na član 51(2) Dopunskog protokola I. Vidi npr. njemački vojni priručnik (*Humanitäres Völkerrecht in bewaffneten Konflikten-Handbuch*), član 451 (1992) (engleski prijevod dostupan u biblioteci MKSJ-a); *New Zealand Interim Law of Armed Conflict Manual*, član 517 (1992); nalog sovjetskog ministra odbrane br. 75 od 16. februara 1990. u vezi s objavljivanjem Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949. i njihovih Dopunskih protokola koji se odnose na zaštitu žrtava rata, član 5, par. (o) (1990); (francuski prijevod dostupan na Internet stranici MKCK-a: <<http://www.icrc.org>>.).

²⁰¹ P5.1, str. 6.

²⁰² *Id.*, str. 11.

²⁰³ *Id.*, str. 14.

²⁰⁴ *Id.*, str. 18, kurziv dodat.

²⁰⁵ *Id.*, str. 19.

²⁰⁶ *Id.*, str. 29.

te odredbe povredili",²⁰⁷ da počinioci ratnih zločina "mogu odgovarati i pred međunarodnim sudom, ako je takav sud obrazovan"²⁰⁸ i da je Krivični zakon izmijenjen kako bi se kriminalizirali i kaznili svi pomenuti ratni zločini nad civilnim stanovništvom.²⁰⁹ Ove izmjene Krivičnog zakona očite su u verziji tog zakona koju je Federativna Republika Jugoslavija promulgirala 1990. godine, u kojoj član 142 preuzima tekst iz 1976. (izvadak iz kog je citiran gore), ali je duži jer su uvrštene zabrane izvedene iz Dopunskih protokola iz 1977.²¹⁰

123. "Srpska Republika" Bosna i Hercegovina nije odbacila režim propisa pod kojim su optuženi i drugi oficiri bivše JNA služili u saveznim oružanim snagama. U "Naredbi o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine", koju je potpisao Radovan Karadžić 13. maja 1992. i koja je objavljena u "Službenom glasniku srpskog naroda" 13. juna 1992., navodi se da "[v]ojaska [...] primjenjuj[e] i poštuju[e] pravila međunarodnog ratnog prava [koja] podrazumijevaju [...]: međunarodne ugovore koje je potpisala ili ratifikovala, odnosno kojima je pristupila bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija; pravila međunarodnog običajnog ratnog prava; opšte priznata načela međunarodnog ratnog prava. [...] Protiv lica koja krše pravila međunarodnog ratnog prava nadležni starješina je dužan da pokrene postupak za izricanje zakonom propisanih sankcija".²¹¹ Taj "postupak za izricanje zakonom propisanih sankcija" detaljnije je izložen u "Smjernicama za određivanje kriterijuma krivičnog gonjenja", koje je 1992. izdalo Vojno tužilaštvo pri Generalštabu Vojske Republike Srpske.²¹² Tu se vojni tužilac poziva na Krivični zakon Savezne Republike Jugoslavije, koji je "Srpska Republika" usvojila te je čak preuzela naslov poglavlja – "Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava" – u kojem su izvršene izmjene o kojima govore gorepomenuti propisi saveznih oružanih snaga.²¹³ Vojni tužilac ukazao je na "specifičnost" ovih krivičnih djela koju pokazuje "njihova težina, koja se izražava u visokim kaznama" uključujući i "smrtn[u] kazn[u]".²¹⁴ Kod "ovih krivičnih djela radnja se može pojaviti ili kao direktno preduzimanje zločinačkih i nehumanih postupaka prema civilnom stanovništvu [...] nečovječna postupanja, nanošenje velikih patnji, povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja [i] *zastašivanje i teror* [...]"²¹⁵ Smjernice iz 1992. ustanovile su postupak koji se sastojao u tome da komandni kadar treba prijaviti kršenja ratnih zakona Vojnom tužilaštvu.²¹⁶ U Smjernicama se komandni kadar upozorava da "[nepreduzimanje] mjer[a] da se posljedice ili sama

²⁰⁷ *Id.*, str. 14.

²⁰⁸ *Id.*, str. 15.

²⁰⁹ *Id.*, str. 20.

²¹⁰ Krivični zakon iz 1990. objavljen je u *Službenom listu SFRJ*, br. 38/90; primjerak se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

²¹¹ P82.1 (prijevod).

²¹² P276.1 (prijevod).

²¹³ *Id.*, str. 3.

²¹⁴ *Id.*, str. 7.

²¹⁵ *Id.*, str. 7 (kurziv dodat).

²¹⁶ *Id.*, str. 8.

radnja spriječi, a učinioci izlože krivičnom gonjenju, predstavlj[a] osnov za odgovornost za neka od ovih krivičnih djela."²¹⁷

124. U sporazumu od 22. maja navodi se u dijelu pod naslovom "Implementacija" da je svaka strana "dužna onog momenta kada primi informaciju o navodno učinjenom kršenju međunarodnog humanitarnog prava, a posebno informaciju od strane MKCK-a, da pokrene neophodne aktivnosti da se sprovede istraga i da se savjesno postupi u svakom takvom slučaju, i da učini sve da se stane na put kršenju međunarodnog humanitarnog prava, i da se spriječi ponavljanje istog, kao i da se kazne počinioци u skladu sa važećim zakonima."²¹⁸ Jasno je da je namjera strana bila da se teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava krivično gone kao krivična djela počinjena od strane pojedinaca.²¹⁹

125. Dosada ispitani izvori pokazuju da je drugi dio člana 51(2), kad je dodat *verbatim* sporazumu od 22. maja, već uvelike bio, direktno ili indirektno, u upotrebi na području bivše Jugoslavije.

126. Tokom sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije izrečena je bar u jednom slučaju osuđujuća presuda za terorizam nad civilnim stanovništvom, na opštinskom sudu. U maju 1997. Županijski sud u Splitu, u Hrvatskoj, osudio je Rajka Radulovića i druge pripadnike vojske "Republike Srpske" na osnovu, između ostalog, člana 33 Ženevske konvencije IV, člana 51 Dopunskog protokola I, i člana 13 Dopunskog protokola II, za, između ostalog, "plan da se terorizira i zlostavlja civilno stanovništvo", "izvršavanje zapovijedi njihovih zapovjednika s ciljem da se terorizira", što je uključivalo otvaranje neselektivne vatre na civilna područja i prijetnje demoliranjem brane, čemu se pristupilo s namjerom potapanja približno 30.000 ljudi koji su živjeli uz donji tok rijeke.²²⁰

127. Konačno, činjenica da je u 1992. godini barem prema ugovornom pravu postojala individualna krivična odgovornost za teška kršenja zabrane terora, evidentna je iz sadržaja Dopunskog protokola I i konteksta u kojem je usvojen. Ako je neko kršenje za koje se optuženi tereti u ovom predmetu istog karaktera kao i ono koje su države na Diplomatskoj konferenciji kolektivno smatrale teškom povredom, individualna krivična odgovornost po toj optužbi je

²¹⁷ *Id.*, str. 8.

²¹⁸ Par. 5 sporazuma od 22. maja, kurziv dodat.

²¹⁹ Sporazum od 22. maja ne pominje izričito član 85 Dopunskog protokola I ("suzbijanje povreda"), mada preuzima režim teških povreda, čime se strane obavezuju da će se pridržavati odredbi Ženevskih konvencija I i II (par. 2.1 sporazuma od 22. maja). Sporazumi koji su kasnije sklopljeni među stranama u sukobu, navedeni u prethodnom dijelu ove presude, takođe ukazuju na namjeru da se krivično gone oni koji su odgovorni za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Vidi npr. član 3(1) Akcionog programa o humanitarnim pitanjima i član 3 oktobarskog sporazuma.

²²⁰ *Tužilac protiv. R. Radulovića i drugih.*, Županijski sud u Splitu, Republika Hrvatska, predmet br. K-15/95, presuda od 26. maja 1997.; prijevod izvadaka iz te presude nalazi se u Sassòli i Bouvier, str. 1263-1268. Događaji iz tog predmeta odigrali su se od septembra 1991. do januara 1993.

uspostavljena. Optuženom se u Optužnici teror ne stavlja na teret kao teško kršenje Dopunskog protokola I. Međutim, što se tiče pitanja da li je 1992. postojala individualna krivična odgovornost za osobe koje počine teško kršenje pravila koje zabranjuje teror, na njega se može odgovoriti potvrdno kada je to teško kršenje bilo takvo da je prouzrokovalo teške ozljede ili pogibiju civila. U takvim slučajevima djela nasilja su, sama po sebi, zadovoljila uslove za tešku povredu Dopunskog protokola I. Prema tome, kršenje sagledano u svjetlu svih njegovih elemenata (napad plus namjera da se terorizira) nije se moglo kvalificirati kao ništa manje od teške povrede.

128. Do istog zaključka može se doći i drugačijim rezoniranjem. Član 85 Dopunskog protokola I odnosi se na države, no on opisuje zločine i pravne elemente zločina za koje postoji individualna krivična odgovornost. U opštem prihvatanju člana 85 na Diplomatskoj konferenciji Većina nalazi jasan dokaz da su određena kršenja člana 51(2) Dopunskog protokola već bila kriminalizirana. Konkretno, kao što je već objašnjeno u prethodnom dijelu, postojala je individualna krivična odgovornost za "uzimanje civilnog stanovništva ili civilne osobe za predmet napada", "ako su počinjeni namjerno, kršenjem odgovarajućih odredaba ovoga Protokola, i ako su prouzrokovali smrt ili teška oštećenja fizičkog integriteta ili zdravlja".²²¹ Uz ovu komponentu, valja uzeti u obzir i jednoglasnu i bezrezervnu osudu od strane Diplomatske konferencije napada na civile kojima se namjerava širiti teror. To znači da je posebna namjera počinioca – namjera da se širi teror – takođe osuđena. Teška kršenja za koja se optuženi tereti u ovom predmetu imaju obje gornje komponente (hotimični napadi na civile koji dovode do pogibije i teških ozljeda uz namjeru da ih se terorizira).

129. Budući da su kršenja koja se stavljaju na teret optuženom bila podložna krivičnim sankcijama 1992. godine, kako u međunarodnom pravu tako i na području bivše Jugoslavije, četvrti uslov iz predmeta *Tadić* je zadovoljen.

130. Budući da su zadovoljena sva četiri uslova iz odluke u predmetu *Tadić*, Većina konstatira da su teška kršenja drugog dijela člana 51(2), dakle konkretna kršenja za koja se optuženi tereti u ovom predmetu i koja su dovela do pogibije i ranjavanja, 1992. godine povlačila krivičnu odgovornost. Većina se ne određuje u pogledu toga da li je Međunarodni sud bio nadležan i za druge oblike kršenja ovog pravila, kao što je onaj koji se sastoji samo u prijetnjama nasiljem, ili u djelima nasilja koja ne izazivaju pogibiju niti ranjavanje. To nije pitanje o kojem je Većina pozvana da presudi.

131. Pred Većinom je sada da odredi, u svjetlu gore razmotrenog, uključujući i preliminarne opaske o tumačenju pravnih tekstova, materijalni element i element svijesti krivičnog djela terora za

²²¹ Vidi član 85(3) (relevantni dio) Dopunskog protokola I. Vidi takođe Komentar MKSJ-a, par. 1932 i par. 1941.

koje je Većina zaključila da je Međunarodni sud za njih nadležan. Većina podsjeća na argumente strana o tim elementima, čiji su sažeci dati u uvodu ovog dijela presude, a naročito na argument da je stvarno vršenje terora jedan od elemenata tog krivičnog djela. Većina ponavlja da su argumenti strana o tim elementima bili neodređeni i da su bili slabo utemeljeni u izvorima.

132. Većina konstatira da se u tački 1 Optužnice optuženi tereti za teška kršenja pravila iz člana 51(2) Dopunskog protokola I, prema kojem su "[z]abranjena [...] djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom". U ovom predmetu ne radi se o "prijetnjama" (osim u uskom smislu implicitnih prijetnji koji predlaže optužba), pa Većina ne mora iznijeti ocjenu u vezi s krivičnim djelom terora koje se sastoji samo od prijetnji. U ovom predmetu ne radi se ni o navodima o nanošenju štete koja nije izazivanje smrti i teških ozljeda civila (za razliku od, na primjer, predmeta *Motomura*, gdje se radilo o masovnom protivpravnom hapšenju i zlostavljanju civila). Kako bi definirala elemente konkretnog krivičnog djela relevantnog za ovaj predmet, Većina se nužno mora osloniti na formulacije u članu 51(2) Dopunskog protokola I. Relevantna je i rasprava Pretresnog vijeća o krivičnom djelu napada na civile u prethodnom odjeljku. Da u pogledu značenja tih elemenata ne postoje nedoumice pokazano je niže u tekstu osvrtnjem na *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije. Većina konstatira da je krivično djelo kako je ovdje definirano 1992. već bilo kriminalizirano na precizan i razumljiv način, te da je to bilo poznato ili je moralo biti poznato optuženom. Nema, dakle, povrede načela *nullum crimen sine lege*.

133. Može se zaključiti da se krivično djelo terora nad civilnim stanovništvom u obliku u kojem se tereti u Optužnici sastoji od tri elementa zajednička krivičnim djelima koja potpadaju pod član 3 Statuta, te od sljedećih posebnih elemenata:

1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju smrt ili teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom.
2. Počinilac je hotimično učinio civilno stanovništvo ili civilne osobe koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima predmetom tih djela nasilja.
3. Gorenavedeno krivično djelo počinjeno je s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom.²²²

²²² Kao što je navedeno u jednoj ranijoj fusnoti, Većina nije smatrala potrebnim da ulazi u raspravu o "političkom" terorističkom nasilju i o pokušajima da se ono regulira putem međunarodnih konvencija. Ipak, radi poređenja, moglo bi biti zanimljivo da je Međunarodna konvencija za suzbijanje finansiranja terorizma iz 1999., 39 ILM 270 (2000), definirala terorizam, između ostalog, kao: "član. 2: ... (b) Bilo koje drugo djelo kojim se namjerava uzrokovati smrt ili nanijeti teške tjelesne povrede civilu ili bilo kojoj drugoj osobi koja ne učestvuje aktivno u neprijateljstvima u situaciji oružanog sukoba kada je cilj takvog djela, po njegovoj prirodi ili kontekstu, da zastraši stanovništvo ili da prisili neku vladu ili neku međunarodnu organizaciju da učini ili da se uzdrži od činjenja nekog djela."

134. Većina odbija argumente strana da je stvarno sprovođenje terora element krivičnog djela terora.²²³ Nedvosmislene formulacije u članu 51(2), kao i *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije isključuju ovu definiciju tog krivičnog djela.²²⁴ Budući da stvarno sprovođenje terora ne predstavlja konstitutivni pravni element krivičnog djela terora, ne postoji ni uslov da se pokaže uzročno-posljedična veza između protivpravnih djela nasilja i samog terora, što predlažu strane.²²⁵

135. Što se tiče "djela nasilja", ona ne uključuju zakonite napade na druge borce nego samo protivpravne napade na civile.²²⁶

136. "Osnovni cilj" predstavlja element svijesti (*mens rea*) krivičnog djela terora.²²⁷ Treba ga shvatiti tako da *dolus eventualis* ili bezobzirnost nisu obuhvaćeni intencionalnim stanjem svijesti koje karakterizira teror. Stoga se od optužbe traži da dokaže ne samo da je optuženi prihvatio vjerovatnoću da će iz protivpravnih djela proizići teror – ili, drugim riječima, da je bio svjestan mogućnosti da će mu teror biti posljedica – nego i da je upravo to posljedica za koju je posebno namjeravao da bude ostvarena. Krivično djelo terora je dakle krivično djelo s posebnom namjerom.²²⁸

137. Značenje riječi "civilno stanovništvo" dato je u dijelu u kojem se raspravljalo o krivičnom djelu napada na civile. Većina prihvata definiciju optužbe po kojoj je "terror" "ekstremni strah". Diplomatska konferencija u svojim *travaux préparatoires* ne daje tom terminu drugačije značenje.

²²³ Ovo ne znači da činjenične optužbe navedene u Optužnici u vezi sa stvarnim sprovođenjem terora nisu i dalje relevantne za predmet. O tome će biti riječi kasnije u ovoj presudi.

²²⁴ Neke države su pokušale da namjeru zamijene stvarnim sprovođenjem terora: vidi zajednički prijedlog Alžira i drugih., Zvanični zapisnik, sv. III, str. 205, kao i prijedloge Mongolije (*id.*, sv. XIV, str. 53), Iraka (*id.*, sv. XIV, str. 54), Indonezije (*id.*, sv. XIV, str. 55), i SSSR-a (*id.*, sv. XIV, p. 73). Druge države predložile su "djela koja mogu da prošire teror" (vidi, npr., Gana i drugi., *id.*, sv. III, str. 203). Svi ovi prijedlozi su propali i uslov namjere je zadržan.

²²⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 25, 142-3; Završni podnesak odbrane, par. 888.

²²⁶ Ovo je jasno iz *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije. Na primjer, Rumunija, Zvanični zapisnik, sv. III, str. 200-1 (odmazda i drugi protivpravni napadi); DDR, *id.*, sv. IV, str. 79 (odmazda ili teroristički napadi); Indonezija, *id.*, sv. XIV, str. 55 (napadu na civilno stanovništvo i širenju terora trebalo bi dati "gotovo jednaku važnost"); SSR Ukrajina: "Član [51] širi opseg zaštite civilnog stanovništva i civilnih osoba, koji ni u kojim uslovima ne smiju biti predmet napada. Konkretno, paragraf 2 izričito zabranjuje djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj širenje terora među civilnim stanovništvom; to odgovara opštepriznatom pravilu međunarodnog prava, koje kaže da strane u sukobu ne smiju učiniti civilno stanovništvo predmetom napada" (*id.*, sv. VI, str. 201).

²²⁷ Komentar MKSJ-a, par. 1940: "Konferencija je željela naglasiti da zabrana pokriva djela kojima se namjerava širiti teror".

²²⁸ Na diplomatskoj konferenciji, Egipat je iznio mišljenje da riječ "namjeravao" iz prvobitne verzije treba zamijeniti nekim drugim izrazom "s obzirom na to da je teško utvrditi namjeru" (Zvanični zapisnik, sv. XIV, str. 56-7). Francuska je odgovorila da je "[u] tradicionalnim ratovima nemoguće ne širiti teror među stanovništvom. Ono što treba zabraniti u stavu 1 jeste namjera da se to čini." (*id.*, sv. XIV, str. 65). Valja pomenuti i komentare Irana: "Mada su izneseni prigovori na izraz 'metodi kojima se namjerava širiti teror' u stavu 1, ratni metodi doista jesu širili teror među civilnim stanovništvom, a oni koji se koriste isključivo ili uglavnom s tim ciljem trebaju biti zabranjeni." (*id.*, sv. XIV, str. 64). Izvještavajući o svojoj drugoj sjednici, Komitet III je iznio sljedeće: "Zabrana 'djela nasilja ili prijetnji nasiljem čiji je glavni cilj širenje terora' odnosi se na namjerno ponašanje koje je posebno usmjereno na širenju terora i ne uključuje teror koji zaraćena strana nije namjerala i teror koji je samo usputna posljedica ratnog djelovanja koje ima drugi osnovni cilj i koje je u svakom drugom pogledu zakonito." (*id.*, sv. XV, str. 274, kurziv dodat).

(v) Zaključak

138. Većina je mišljenja da je krivično djelo koje čine djela nasilja hotimično usmjerena na civilno stanovništvo ili civilne osobe, koja uzrokuju pogibije ili teške povrede tijela ili zdravlja civila s osnovnim ciljem da se širi teror među civilnim stanovništvom – tj. krivično djelo terora kao kršenje zakona i običaja ratovanja – bilo sadržano u pravu koje je vrijedilo za optuženog i njegove potčinjene u razdoblju na koje se odnosi Optužnica. Optuženi je to znao ili je trebao znati. U ovom predmetu je ugovorno pravo ono što teror čini krivičnim djelom po međunarodnom humanitarnom pravu. Međunarodni sud je nadležan *ratione materiae* posredstvom člana 3 Statuta. Da li je krivično djelo terora zasnovano i na običajnom pravu nije pitanje na koje je Većina pozvana da odgovori.

B. Krivična djela za koja se optuženi tereti po članu 5 Statuta1. Preduslovi iz člana 5 Statuta

139. Da bi se za krivično djelo sudilo po članu 5 Statuta (zločini protiv čovječnosti), postoje dva preduslova: da je postojao oružani sukob i da su se navedena krivična djela dogodila za vrijeme tog oružanog sukoba.²²⁹ Ovo potonje "ne zahtijeva[...] ništa više od *postojanja* oružanog sukoba u relevantnom vremenu i mjestu"²³⁰ Nije nužan neksus između djela u osnovi i oružanog sukoba.²³¹

140. Što se tiče opštih elemenata zločina protiv čovječnosti po članu 5 Statuta, Pretresno vijeće slijedi pravo kako ga je izložilo Žalbeno vijeće.²³² Traženi elementi za *actus reus* su sljedeći:

- i) Mora postojati napad.
- ii) Djela počinioca moraju biti dio tog napada.
- iii) Napad mora biti usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva.
- iv) Napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;

Za *mens rea* se zahtijeva da počinilac zna za širi kontekst zločina u osnovi i da zna da njegovo ponašanje čini dio napada.

²²⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 249; Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 141.

²³⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 249.

²³¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 249 i 251.

²³² Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85.

141. "Napad" se može definirati kao način ponašanja koji uključuje počinjenje djela nasilja.²³³ U kontekstu zločina protiv čovječnosti "napad" nije ograničen na oružanu borbu.²³⁴ On može obuhvatati i situacije zlostavljanja osoba koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, kao što su osobe u zatočeništvu.²³⁵ Upoređujući sadržaj međunarodnog običajnog prava u pogledu zločina protiv čovječnosti sa Statutom Međunarodnog suda, Žalbeno vijeće je primijetilo da "... 'napad na civilno stanovništvo' i 'oružani sukob' moraju biti dva zasebna pojma, mada - naravno - prema članu 5 Statuta 'napad na bilo koje civilno stanovništvo' može biti dio 'oružanog sukoba'".²³⁶ U skladu s međunarodnim običajnim pravom, napad može prethoditi oružanom sukobu ili se odvijati istovremeno s njim ili nakon njega, ali ne mora biti njegov dio.²³⁷

142. Izraz "usmjeren protiv" "[precizira] da je u kontekstu zločina protiv čovječnosti civilno stanovništvo primarni objekt napada".²³⁸ Da bi se utvrdilo da li se može reći da je napad bio na taj način usmjeren mora se uzeti u obzir, između ostalog, sljedeće: sredstva i metodi korišteni tokom napada, status žrtava, njihov broj, diskriminatorni karakter napada, karakter krivičnih djela počinjenih tokom napada, otpor koji je tada pružen napadaču, te u kojoj se mjeri napadačka sila pridržavala ili pokušala pridržavati mjera predostrožnosti propisanih ratnim pravom.²³⁹

143. Napad mora biti usmjeren protiv "civilnog stanovništva".²⁴⁰ Stanovništvo se može smatrati "civilnim" čak i ako u njemu ima necivila, sve dok je ono pretežno civilno.²⁴¹ Definicija civila je široka te uključuje i pojedince koji su u određenom trenutku činili djela pružanja otpora, kao i osobe koje su u vrijeme počinjenja zločina bile *hors de combat*.²⁴² Ne postoji uslov da cjelokupno stanovništvo područja na koje se vrši napad mora biti izloženo tom napadu.²⁴³ Dovoljno je pokazati da je napad bio usmjeren protiv određenog broja pojedinaca, odnosno da je bio usmjeren protiv njih na takav način da se nameće zaključak kako je napad za cilj doista imao civilno "stanovništvo", a ne ograničeni i nasumce odabrani broj pojedinaca.²⁴⁴

²³³ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 54; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 415.

²³⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 416.

²³⁵ *Id.*, par. 416, potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*, par. 89.

²³⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86, u kojoj se citira Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 251.

²³⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 251.

²³⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 421, potvrđeno u drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*, par. 91.

²³⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 91.

²⁴⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 421-426.

²⁴¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 425; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 638.

²⁴² Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 547-549; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 214; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 54.

²⁴³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 90.

²⁴⁴ *Id.*

144. Optužba tvrdi da je, u kontekstu oružanog sukoba, utvrđivanje da je napad protivpravan prema ugovornom i običajnom međunarodnom pravu s obzirom na načela razlikovanja i proporcionalnosti ključno da bi se ocijenilo da li su zadovoljeni opšti uslovi iz člana 5.²⁴⁵ U suprotnom, tvrdi optužba, nenamjerno izazivanje stradanja civila koje je posljedica zakonitih napada na legitimne vojne ciljeve postalo bi zločin protiv čovječnosti prema članu 5 Statuta, a zakonito vođenje rata postalo bi nemoguće.²⁴⁶ Optužba je stoga mišljenja da se optuženi može proglasiti krivim za zločin protiv čovječnosti ako pokrene protivpravni napad na osobe koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima kada je utvrđeno da su zadovoljeni opšti uslovi iz člana 5.²⁴⁷ Pretresno vijeće prihvata da prilikom razmatranja opštih uslova iz člana 5 korpus zakona ratovanja ima važnu ulogu u ocjeni zakonitosti djela počinjenih u toku oružanog sukoba i pitanja da li se može smatrati da je ciljano civilno stanovništvo kao takvo.²⁴⁸

145. Dokazi o napadu snaga protivničke strane na civilno stanovništvo kojem pripada optuženi nisu dopušteni, osim ako se njima ne dokazuje ili ne pobija neki navod iz Optužnice, kao što je tvrdnja optužbe da je postojao rasprostranjeni ili sistematski napad na civilno stanovništvo.²⁴⁹ Tvrdnja da je suprotna strana započela neprijateljstva nije relevantna za pobijanje navoda da je postojao napad na dotično civilno stanovništvo.²⁵⁰

146. Napad mora biti rasprostranjen ili sistematski. Riječ "rasprostranjen" znači napad velikih razmjera i s velim brojem žrtava,²⁵¹ dok se riječ "sistematski" odnosi na to da je napad organiziran.²⁵² Ocjena o tome što čini rasprostranjeni i sistematski napad zavisi od civilnog stanovništva koje se napada.²⁵³ Pretresno vijeće mora najprije odrediti koje stanovništvo je predmet napada, te s obzirom na sredstva, metode, uobičajeni tok, resurse, učestvovanje zvaničnika ili vlasti i ishod napada na to stanovništvo, utvrditi da li je napad bio rasprostranjen ili sistematski.²⁵⁴

147. Praksa Međunarodnog suda je ustanovila da prema međunarodnom običajnom pravu ne postoji uslov da je napad povezan s nekom politikom ili planom.²⁵⁵ Dokazi o planu ili politici mogu se, međutim, koristiti da se pokaže da je plan bio rasprostranjen ili sistematski.²⁵⁶

²⁴⁵ Završni podnesak optužbe, par. 38.

²⁴⁶ *Id.*, par. 38.

²⁴⁷ *Id.*, par. 38.

²⁴⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, u par. 54.

²⁴⁹ *Id.*, par. 88.

²⁵⁰ *Id.*

²⁵¹ *Id.*, par. 94.

²⁵² *Id.*, gdje se citira, *inter alia*, rasprava iz Prvostepene presude u predmetu *Tadić*, par. 648.

²⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 95; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 430.

²⁵⁴ *Id.*

²⁵⁵ *Id.* (i rasprava u toj presudi).

²⁵⁶ *Id.*, par. 98.

148. Optuženi mora ne samo imati namjeru da počini zločin u osnovi nego i znati da postoji napad koji je usmjeren na civilno stanovništvo i da njegova djela čine dio tog napada.²⁵⁷ Nije nužno da optuženi zna pojedinosti o napadu²⁵⁸ i ne zahtijeva se da dijeli svrhu ili cilj napada.²⁵⁹ Dovoljno je da je svojim djelima ili zbog svoje funkcije optuženi svjesno učestvovao u napadu.²⁶⁰

2. Krivična djela za koja se optuženi tereti prema članu 5 Statuta

(a) Ubistvo

149. U tačkama 2 i 5 Optužnice optuženi se tereti za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti prema članu 5(a) Statuta. Te tačke odnose se na optužbe za vođenje, od strane optuženog, koordinirane i dugotrajne kampanje snajperskog djelovanja, te napada iz artiljerijskog i minobacačkog oružja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, što je dovelo do pogibije civila.

150. Osnovni uslovi za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti su sljedeći:²⁶¹

- (a) Smrt žrtve;
- (b) Smrt je uzrokovana radnjom ili propustom optuženog, odnosno osobe ili osoba za čije radnje i propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost; i
- (c) Radnja ili propust optuženog, odnosno osobe ili osoba za čije radnje ili propuste on snosi krivičnu odgovornost, počinjeni su s namjerom:
 - (i) lišavanja života, ili
 - (ii) nanošenje teških ozljeda bezobzirno ne vodeći računa o ljudskom životu.²⁶²

(b) Nehumana djela

151. U tačkama 3 i 6 Optužnice optuženi se tereti za nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti prema članu 5(i) Statuta. Tačke se odnose na optužbe za vođenje, od strane optuženog,

²⁵⁷ *Id.*, par. 102.

²⁵⁸ *Id.*, par. 102.

²⁵⁹ *Id.*, par. 103.

²⁶⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 59; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 251.

²⁶¹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 205; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 324; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 236; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 560-1; Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 80-1; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 589.

²⁶² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 439. Element nanošenja "teške ozljede" izražen je kao nanošenje "teške tjelesne povrede ili teške ozljede" u npr. Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 205; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 324

koordinirane i dugotrajne kampanje snajperskog djelovanja, te napada iz artiljerijskog i minobacačkog oružja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, što je dovelo do patnje i ranjavanja civila.

152. Zločin nehumanih djela funkcionira kao rezidualna kategorija za teška djela koja inače nisu nabrojana u članu 5, ali za koje se zahtijeva dokazivanje istih elemenata.²⁶³ Elementi zločina nehumanih djela su sljedeći:²⁶⁴

- (i) da su izvršeni radnja ili propust težine slične težini drugih u istom članu nabrojanih radnji;
- (ii) da su ta radnja ili propust prouzrokovali tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili ozljedu,²⁶⁵ odnosno da predstavljaju težak napad na ljudsko dostojanstvo; i
- (iii) da su radnju ili propust namjerno izvršili optuženi ili lice, odnosno lica za čije radnje i propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost.

153. Kako bi se ocijenila težina djela ili propusta, moraju se razmotriti sve činjenične okolnosti predmeta. Te činjenične okolnosti uključuju karakter djela ili propusta, kontekst u kojem je do njih došlo, lične prilike žrtve, uključujući godine starosti, pol i zdravstveno stanje, kao i fizičke, psihičke i moralne posljedice tog čina za žrtvu.²⁶⁶

154. Element namjere da se neko izloži nehumanim djelima zadovoljen je kada je počinitelj u trenutku počinjenja djela ili propusta imao namjeru da nanese tešku tjelesnu ili duševnu patnju ili da izvrši težak napad na ljudsko dostojanstvo žrtve ili ako je znao da postoje svi izgledi da će to njegovo djelo ili propust prouzrokovati tešku tjelesnu ili duševnu patnju ili teški napad na ljudsko dostojanstvo.²⁶⁷

155. Budući da optužbe u ovoj optužnici počivaju na istim osnovnim djelima, Pretresno vijeće će razmotriti pravo primjenjivo na kumulaciju optužbi i osuda.

²⁶³ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 234; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 130; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 206; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 269.

²⁶⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 234; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 130; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 151, 154.

²⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 208; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*; par. 239.

²⁶⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 235; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 131; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 536; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 57; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 501.

²⁶⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 236; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 132; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 153.

C. Kumulativne optužbe i osude

1. Kumulativne optužbe

156. Odbrana smatra da je "neprihvatljivo da se optuženi kumulativno optuži za tri različita krivična djela (ubistvo, nehumana djela i napade na civile) na osnovu istih činjeničnih navoda.²⁶⁸ Žalbeno vijeće se izjasnilo po pitanju kumulativnog optuživanja i konstatiralo da je "kumulativno terećenje [...] uobičajena praksa i ovog Međunarodnog suda i MKSR-a" i da je "dozvoljeno [...] s obzirom na činjenicu da prije izvođenja svih dokaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi koje će od optužbi protiv optuženog biti i dokazane".²⁶⁹ Argumenti odbrane u vezi s kumulativnim optuživanjem se odbijaju.

2. Kumulativne osude

157. U ovom predmetu optuženi se tereti za isto zločinačko ponašanje u tački 1 i u tačkama 4 i 7 Optužnice po članu 3 Statuta (kršenje ratnog prava i običaja: terorisanje civilnog stanovništva i napadi na civile). Isto navodno ponašanje je i osnova za tačke u kojima se tereti prema članu 5 Statuta (zločini protiv čovječnosti: ubistvo i nehumana djela). Pretresno vijeće mora odlučiti za svaki od tih slučajeva zasebno po kojim optužbama je dopustivo proglašenje krivim ako su dokazani pravni elementi krivičnog djela.

158. Žalbeno vijeće smatra da je izricanje kumulativnih osuda na osnovu različitih odredbi Statuta dopušteno radi kažnjavanja istih krivičnih djela "samo ako svaka od dotičnih odredbi sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži. Element je materijalno različit od nekog drugog elementa ako zahtijeva dokaz činjenice koji drugi element ne zahtijeva".²⁷⁰ Ako situacija nije takva da svaka od tih odredbi Statuta sadrži materijalno različit element, osuđujuća presuda se izriče samo po onoj preciznijoj, tj. po onoj koja sadrži dodatni element.²⁷¹

(a) Član 3: test primijenjen na tačku 1 i tačke 4 i 7 Optužnice

159. Tačka 1 odnosi se na napade na civile snajperskim djelovanjem i granatiranjem, dok se tačke 4 i 7 odnose, prva na to isto snajpersko djelovanje, a druga na isto granatiranje.

²⁶⁸ Odbrana tvrdi da kumulativno terećenje po tačkama 1 (sprovođenje terora), 4 (napadi na civile snajperskim djelovanjem) i 7 (napadi na civile granatiranjem) predstavlja pogrešnu primjenu prava budući da po sve tri tačke, zaštićeno dobro predstavlja civilno stanovništvo, a "protivpravno djelovanje protiv civila ne može se kvalificirati kao tri različita krivična djela samo na osnovu oružja s kojim [sic] je djelovanje izvođeno", Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.18, 8.19, 8.24; Završni podnesak odbrane, par. 1099, 1101, 1102, 1104.

²⁶⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 400; vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 385.

²⁷⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 412.

²⁷¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 413.

160. Većina Pretresnog vijeća je konstatala da se krivično djelo terora u tački 1 definiira kao "1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju smrt ili teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom. 2. Počinilac je civilno stanovništvo ili civilne osobe koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima hotimično učinio predmetom tih djela nasilja. 3. Gorenavedeno krivično djelo počinjeno je s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom".

161. Pretresno vijeće je konstatalo da je krivično djelo napada na civile u tačkama 4 i 7 Optužnice definirano na sljedeći način: "1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju smrt ili teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom. 2. Počinilac je hotimično učinio civilno stanovništvo ili civilne osobe koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima predmetom tih djela nasilja."

162. Ako se primijeni gorepomenuti test, osude za krivična djela terora i napada na civile po članu 3 Statuta zasnovane na istom ponašanju nisu dopuštene. Pravni elementi su isti osim što krivično djelo terora sadrži poseban materijalni element "osnovnog cilja da se širi teror". Zbog toga je to krivično djelo preciznije definirano od krivičnog djela napada na civile. Prema tome, ako se dokažu svi relevantni elementi, osudu treba izreći samo po tački 1.

(b) Članovi 3 i 5 Statuta: Kumulacija ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti

163. Žalbena vijeće je konstatalo da je kumulacija osuda po članovima 3 i 5 Statuta dopuštena.²⁷² Moguće je, dakle, supostojanje osude za zločin terora nad civilnim stanovništvom (član 3 Statuta) i osude za ubistvo i nehumana djela (član 5 Statuta).

(c) Član 5 Statuta: ubistvo i nehumana djela

164. Tačke Optužnice kojima se tereti za ubistvo i nehumana djela kao zločine protiv čovječnosti ne zasnivaju se na istom zločinačkom ponašanju. One traže kažnjavanje, s jedne strane, za ubistvo civila putem snajperskog djelovanja i granatiranja (član 5(a) Statuta) i, s druge strane, za drugu štetu nanesenu civilima putem snajperskog djelovanja i granatiranja, a naročito za teške ozljede (član 5(i) Statuta). Ovdje se, dakle, ne postavlja pitanje kumulacije optužbi.

²⁷² Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 82. Član 3 Statuta zahtijeva usku povezanost između djela optuženog i oružanog sukoba; taj element se ne zahtijeva za krivična djela iz člana 5. Član 5 zahtijeva dokaz da je djelo optuženog činilo dio rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva; taj element ne zahtijeva se za krivična djela obuhvaćena članom 3 Statuta. Iz toga slijedi da svako krivično djelo iz tih članova sadrži posebni materijalni element koji treba dokazati na suđenju, a koji nije sadržan u drugima. Test je zadovoljen i dopušteno je kumulativno proglašenje krivice po obje odredbe Statuta.

D. Teorije odgovornosti koje proizlaze iz člana 7 Statuta

165. U optužnici se general Galić tereti da je, na osnovu člana 7(1) Statuta, individualno krivično odgovoran za to što je kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa planirao, poticao, naređivao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja usmjerenog protiv civilnog stanovništva Sarajeva.²⁷³ Optuženi se takođe tereti da je individualno krivično odgovoran na osnovu člana 7(3) Statuta za ponašanje svojih potčinjenih.²⁷⁴

166. U članu 7 Statuta predviđa se individualna odgovornost i odgovornost nadređenog u sljedećim slučajevima:

1. Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

2. [...]

3. Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.

1. Individualna krivična odgovornost na osnovu člana 7 (1) Statuta

167. U Optužnici se, kad se opisuje odgovornost optuženog, upućuje na svaku pojedinu kategoriju odgovornosti iz člana 7(1).²⁷⁵ U završnom podnesku optužbe kao osnova za odgovornost navodi se "naređivanje". Pretresno vijeće ima diskreciono pravo da eventualnu osuđujuću presudu izrekne na osnovu odgovarajuće kategorije odgovornosti u granicama određenim optužnicom i u mjeri u kojoj to dokazi dopuštaju.²⁷⁶

168. Pretresno vijeće će kratko razmotriti praksu međunarodnih tribunala koja elaborira elemente raznih kategorija individualne krivične odgovornosti iz člana 7(1) Statuta²⁷⁷ redom kojim su one navedene u Statutu. "Planiranje" prema tim definicijama pretpostavlja da su jedna ili više osoba smislile plan počinjenja zločina, kako u pripremnoj, tako i u izvršnoj fazi,²⁷⁸ i da su zločin u okviru

²⁷³ Optužnica, par. 10.

²⁷⁴ *Id.*, par. 11.

²⁷⁵ *Id.*, par. 10.

²⁷⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 189; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 746; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 388, Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 602.

²⁷⁷ Up. član 6(1) Statuta MKSR-a. Vidi takođe Pretpretresni podnesak optužbe (par. 69 i slj.) i argumente odbrane u vezi s članom 7 u njenom pretpretresnom podnesku (par. 6.1-6.35).

²⁷⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 480. Vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 279; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 386 u kojoj se citira iz Prvostepene presude u predmetu *Akayesu*.

tog plana²⁷⁹ zapravo počinili drugi.²⁸⁰ "Poticanje" znači navođenje drugih da počine krivično djelo koje je doista i počinjeno.²⁸¹ Dovoljno je pokazati da je poticanje bilo "faktor koji je jasno doprinio ponašanju druge osobe ili osoba".²⁸² Nije potrebno pokazati da do zločina ne bi došlo bez učestvovanja optuženog.²⁸³ "Naređivanje" podrazumijeva da osoba koja je na položaju vlasti koristi tu vlast kako bi drugog nagnala da počini zločin. Nije potrebno da naređenje bude izdato u nekoj posebnoj formi.²⁸⁴ "Počinio" znači da je "optuženi učestvovao, bilo fizički, bilo na neki drugi neposredan način, u materijalnim elementima zločina prema Statutu Međunarodnog suda."²⁸⁵ To, dakle, "prije svega pokriva fizičko počinjenje krivičnog djela od strane samog prekršioca."²⁸⁶ "Pomaganje i podržavanje" znači davanje bitnog doprinosa u počinjenju zločina.²⁸⁷ Ovi vidovi učestvovanja mogu se manifestirati činjenjem ili kažnjivim propustom.²⁸⁸ U vezi s terminom "poticanje" primijećeno je da propusti postaju "poticanje" u slučaju kada je komandant stvorio okruženje koje je pogodno za zločinačko ponašanje potčinjenih.²⁸⁹ Odbrana osporava primjenjivost sudske prakse i smatra da "u svim slučajevima" [iz člana 7(1)] osoba mora preduzeti korake koji će doprinijeti počinjenju zločina".²⁹⁰

169. Po mišljenju Većine, nadređeni se može proglasiti krivim po članu 7(1) kada je njegovo ponašanje nadređenog imalo pozitivan učinak na počinjenje zločina od strane podređenih, pod uslovom da postoji *mens rea* koja se zahtijeva za odgovornost po tom članu. U skladu s članom 7(3) (vidi dalje u tekstu) nije nužno da je potčinjeni počinilac dobio podršku za svoje ponašanje ili da je bio svjestan da njegov nadređeni zna o njegovom zločinačkom ponašanju ili da nadređeni ne namjerava da istraži ili da kazni za ponašanje. Uopšteno govoreći, da bi se utvrdila odgovornost nadređenog po članu 7(3), nije nužno da postoji bilo kakav aktivan doprinos ili konkretno ohrabrenje, bilo eksplicitno ili implicitno, u odnosu nadređenog i podređenog, niti da je podređeni bio svjestan stanja duha nadređenog. Međutim, kada je optuženi svojim ponašanjem podržao počinjenje zločina od strane potčinjenih putem bilo kog oblika aktivnog učestvovanja ili pasivnog ohrabrenja (u rasponu od izdavanja naređenja preko poticanja do pomaganja i podržavanja,

²⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 473.

²⁸⁰ Ako je osoba koja je planirala zločin taj zločin i počinila, ona se kažnjava samo za počinjenje zločina, a ne za planiranje, Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 386 (u kojoj se citira Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 278).

²⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 482; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 280; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387.

²⁸² Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 252, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387.

²⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 252, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387.

²⁸⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 601, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 483; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 281; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 388.

²⁸⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 250-1.

²⁸⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 188.

²⁸⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162-4.

²⁸⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 188.

²⁸⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 337.

djelovanjem ili nedjelovanjem koje predstavlja olakšavanje), nadređeni se može teretiti na osnovu člana 7(1) ako je u njegovom ponašanju sadržana zahtijevana *mens rea*. U takvim slučajevima podređeni će najvjerojatnije biti svjestan podrške ili ohrabrenja nadređenog, mada to nije striktno neophodno. Po mišljenju Većine, ključno je u svemu ovome to da komandant koji je imao zločinačku namjeru ne može izbjeći odgovornost po članu 7(1) pozivajući se na svoju šutnju ili propuste ili prividne propuste ili umanjujući svoje učestvovanje ili na bilo kakvu kombinaciju otvorenog i prikrivenog djelovanja, kada je učinak takvog ponašanja bio takav da je potčinjene naveo na počinjenje zločina.

170. Pretresno vijeće primjećuje da je Propisima o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, za koji je optuženi po svoj prilici znao, pod naslovom "Odgovornost za djela podređenih", između ostalog propisano da je "[v]ojni komandant odgovoran [...] kao učesnik ili podstrekač ukoliko nepreduzimanjem mjera protiv lica koja krše ratni zakon dozvoli jedinicama njemu podređenim da i dalje vrše ta djela".²⁹¹ U situacijama kad je osoba koja je, kao nadređena, dužna da suzbije protivpravno ponašanje svojih podređenih koje joj je poznato ne učini ništa da suzbije takvo ponašanje, opravdan je zaključak da je ta osoba, činjenjem ili kažnjivim propustima, direktno učestvovala u počinjenju zločina kroz jedan ili više vidova učestvovanja opisanih u članu 7(1).

171. Svi vidovi krivične odgovornosti mogu se dokazati direktnim dokazima ili indicijama.²⁹² Na primjer, "naređivanje" – vid odgovornosti koji optužba naglašava u svom Završnom podnesku – može se izvesti iz raznih faktora, kao što su broj protivpravnih djela, broj, identitet i vrsta vojnika koji su učestvovali, efektivna komanda i kontrola nad tim vojnicima, logistika koja je korištena, raširenost protivpravnih djela, taktički tempo operacija, *modus operandi* sličnih djela, oficiri i

²⁹⁰ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 6.3-6.4.

²⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 341, citirano u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 238.

²⁹² Odluka u vezi s pravilom 61 od 13. septembra 1996., predmet br. IT-95-12, *Tužilac protiv Ivica Rajića*, par. 59-61; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 388; Prvostepena presuda u predmetu *Martinović*, par. 61; vidi takođe predmet *Abbaye Ardenne* (suđenje SS Brigadenführeru Kurtu Meyeru), predmet br. 22, Kanadski vojni sud u Aurichu (Njemačka), u Law Reports of Trials of War Criminals, sv. IV, str. 97-112, gdje se navodi da "[n]e postoje dokazi da je iko čuo da je optuženi izrekao ijednu riječ koja bi predstavljala naređenje, ali nije neophodno da se predoči takav dokaz. *Davanje naređenja može se dokazati indicijama*; tj. činjenice koje su dokazane mogu se uzeti u obzir u pogledu pitanja da li je to naređenje izdato, kako se tvrdi, i *ako se utvrdi da je jedini logičan zaključak da naređenje [...] jeste izdato od strane optuženog* u navedeno vrijeme i na navedenom mjestu, i da je [naređenje izvršeno], *optuženi se može smatrati krivim*". Zaključci te vrste izvođeni su i na Međunarodnom vojnom sudu za Daleki istok koji je zasjedao u Tokiju, u Japanu (IMTFE); (vidi poglavlje "*Massacres were ordered*" u *The Tokyo Judgement*, Röling and Rüter (ur.), Amsterdam, 1977, sv. I, str. 400, gdje je zaključak da je u više zatočeničkih logora došlo do masakra ratnih zarobljenika izveden samo na osnovu jednog naređenja u vezi s jednim logorom i iskaza svjedoka u pogledu drugih logora.

osoblje koje je učestvovalo, mjesto na kojem se u tom trenutku nalazio nadređeni i znanje tog oficira da su pod njegovom komandom počinjena krivična djela.²⁹³

172. Da bi neko ponašanje dovelo do individualne krivične odgovornosti, mora postojati namjera. *Mens rea* koja se zahtijeva za sve vidove učestvovanja po članu 7(1) jeste da je optuženi "djelovao sa sviješću o značajnoj vjerovatnoći da će uslijed njegovog ponašanja doći do krivičnog djela ili propusta".²⁹⁴ *Mens rea* optuženog ne treba biti eksplicitna, ali se može izvesti iz okolnosti.²⁹⁵

2. Član 7 (3) Statuta

173. Praksa Međunarodnog suda pokazuje da se za proglašenje osobe odgovornom za krivična djela drugoga na osnovu člana 7(3) Statuta moraju zadovoljiti sljedeća tri uslova: (1) postojanje odnosa nadređeni-podređeni; (ii) nadređeni je znao ili imao razloga da zna da će biti počinjeno ili je već počinjeno krivično djelo; i (iii) nadređeni je propustio da preduzme neophodne i razumne mjere za sprečavanje krivičnog djela ili kažnjavanje počinioca.²⁹⁶ Žalbeno vijeće je konstatiralo da je za postojanje relevantnog odnosa podređeni - nadređeni kontrola mora biti efektivna.²⁹⁷ Kontrola je ustanovljena ako je komandant imao "ovlasti, bilo *de iure* bilo *de facto*, da spriječi zločin podređenog ili da kazni počinioca zločina nakon što je zločin počinjen."²⁹⁸ Žalbeno vijeće je naglasilo da "činjenica da je neko imao ovlasti *de iure* sama po sebi ne mora biti dovoljna da bi mu se pripisala komandna odgovornost ako se to ne ogleda u efektivnoj kontroli, premda sud može uzeti kao prezumpciju da posjedovanje takvih ovlasti *prima facie* povlači efektivnu kontrolu, izuzev ako se ne dokaže suprotno."²⁹⁹

174. U nedostatku direktnih dokaza da je nadređeni doista znao da su njegovi podređeni počinili krivična djela, to znanje može se utvrditi pomoću indicija. Pretresno vijeće može, između ostalog, uzeti u obzir indicije koje navodi Komisija eksperata u svom Završnom izvještaju o oružanom sukobu u bivšoj Jugoslaviji.³⁰⁰ Pretresno vijeće takođe uzima u obzir činjenicu da je prag dokazivanja takvog znanja u slučaju komandanta koji djeluje u veoma discipliniranom i

²⁹³ Vidi: Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 384-6; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 307. Neki od ovih faktora navedeni su u Završnom izvještaju Komisije eksperata UN-a, *Final Report*, S/1994/627, 27. maj 1994.

²⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 251, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 688 i Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 327.

²⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 328.

²⁹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 346; Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 69; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 294; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 401; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 395; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 604; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 314.

²⁹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 255-6.

²⁹⁸ *Id.*, par. 192, 256.

²⁹⁹ *Id.*, par. 197.

formaliziranom lancu komande sa utvrđenim sistemom raportiranja i nadzora niži nego kada se radi o osobama koje vrše manje formalne funkcije vlasti.

175. Što se tiče toga da je "bilo razloga da [nadređeni] zna" da se njegovi podređeni spremaju da počine ili da su počinili zločine, "da bi se dokazalo da je 'bilo razloga da zna' dovoljno je pokazati da je nadređeni posjedovao informacije opšteg karaktera koje su ga mogle upozoriti na eventualna protivpravna djela njegovih podređenih".³⁰¹ Informacije dostupne nadređenom mogu biti i u pismenom i u usmenom obliku. One ne moraju biti eksplicitne ili konkretne.³⁰² Na primjer, ranije ponašanje podređenih ili ranije povrede discipline mogu uputiti na nužnost daljnjeg ispitivanja. Nadređeni se nije morao stvarno upoznati s informacijama koje su bile u njegovom posjedu.³⁰³

176. Procjena postupaka osoba u nadređenom položaju, koje su po zakonu dužne da preduzmu sve potrebne i razumne mjere da spriječe počinjenje zločina od strane podređenih, odnosno, ako su takva djela počinjena, da kazne počinioce, mora se izvršiti od slučaja do slučaja. Nadalje, mora se imati na umu da nadređeni nisu obavezni da učine nemoguće; "nadređenog [se] može smatrati krivično odgovornim jedino za to što je propustio preduzeti one mjere koje su u njegovoj moći".³⁰⁴

177. Konačno, u slučajevima kada je moguća istovremena primjena članova 7(1) i 7(3) jer su ispunjeni zahtjevi i za jedan i za drugi vid odgovornosti, Pretresno vijeće ima diskreciono pravo da odabere kategoriju odgovornosti koja najbolje odgovara krivičnoj odgovornosti optuženog.³⁰⁵

III. ČINJENIČNI I PRAVNI ZAKLJUČCI

178. U ovom trećem dijelu Pretresno vijeće će razmotriti konkretne činjenice ovog predmeta te da li te konkretne činjenice potvrđuju van svake razumne sumnje zaključak da su zločini navedeni u optužnici, za koje se tereti prema članu 3 i 5 Statuta Međunarodnog suda i koji su razmotreni u dijelu II, doista i počinjeni.

³⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 386, gdje se citira Izvještaj Komisije eksperata, str. 17.

³⁰¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 238.

³⁰² *Id.*, par. 238.

³⁰³ *Id.*, par. 239.

³⁰⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

³⁰⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 173; vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 652.

A. Opšte primjedbe o terminologiji i dokazima

1. Uvod

179. Pretresno vijeće saslušalo je 171 svjedoka, o čemu postoji 22.016 stranica transkripta. Pored toga, u spis je uvršteno ukupno 1.268 dokaznih predmeta i 15 izvještaja sudskih vještaka.

180. U augustu 2003. Tužitaštvo je, nakon što je predmet zaključen, objelodanilo materijal, shodno, *inter alia*, svojim obavezama iz pravila 68 Pravilnika. Odbrana je reagovala i ocijenila dio tog materijala kao oslobađajući. Pretresno vijeće, pregledavši objelodanjeni materijal, smatra da su dokazni predmeti koje je optužba nedavno objelodanila, osim jednog dokaznog predmeta, redundantni ili se ne odnose na predmetni period. Jedini dokazni predmet o kojem se na suđenju nije raspravljalo jeste video zapis razgovora o jednom incidentu u kojem je vojska bosanskih Hrvata (HVO) navodno granatirala jedan dio Sarajeva pod kontrolom ABiH.³⁰⁶ Pretresno vijeće smatra da informacije koje se odnose na taj incident, čak i ako su istinite, ne sugerišu nevinost niti ublažavaju krivicu optuženog niti mogu utjecati na vjerodostojnost dokaznih predmeta optužbe; međutim, zbog pravičnosti prema optuženom, taj materijal je uvršten u spis kako bi se pridonijelo boljem razumijevanju sveukupnog konteksta sukoba u Sarajevu u vrijeme na koje se odnosi optužnica. Dana 18. novembra 2003. Pretresno vijeće je obaviješteno da je optužba objelodanila dodatni materijal odbrani, te ga je uvrstilo u spis na osnovu pravila 67(D) Pravilnika. Pretresno vijeće je zatražilo da odbrana iznese svoj stav o tom dodatnom materijalu. Odbrana, pak, u sljedećih trinaest dana nije Pretresnom vijeću dostavila svoj kometar. Budući da se odbrana nije izjasnila o prirodi tog materijala, Pretresno vijeće te materijale neće razmatrati i uzdržaće se od donošenja odluke.

2. Definicije termina "kampanja" i "snajpersko djelovanje"

(a) Kampanja

181. U Optužnici se navodi da je postojala "kampanja", a da se pri tom sam termin ne definiše. Iz Optužnice se relativno lako može zaključiti kako optužba shvata termin "kampanja". U njoj navodi da je provođena "vojna strategija" granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja i ranjavanja civilnog stanovništva Sarajeva; da je bila "koordinirana" i "dugotrajna"; da su djela o kojima je riječ bila "rasprostranjena ili sistematska"; te da su provođena od septembra 1992. do augusta 1994.³⁰⁷ U

³⁰⁶ Video zapis intervjua nalazi se na CD-romu pod brojem ERN V000-0120.

³⁰⁷ U svom završkom podnesku optužba je opširno obradila pojam "kampanje" te navela da je ona bila "tajna" (par. 62), da se njezin "intenzitet" "podešavao" (par. 67) i "pratio međunarodni pritisak" (paragraf 68), da su kampanju karakterizirali "rasprostranjeno nasumično granatiranje" (par. 163) te da je bila "rasprostranjena i sistematska" (par. 571). U svojoj završnoj riječi optužba je pojam "kampanja" povezala s "obrascem ponašanja", "sa "sredstvima... korištenim kako bi se postigao neki određeni cilj", sa "stepenom planiranja", "raspodjelom sredstava", itd. (T. 21991-2).

svjetlu toga, Pretresno vijeće pretpostavlja da se termin "kampanja" u kontekstu optužnice odnosi na vojne akcije provedene na području Sarajeva u vrijeme na koje se odnosi Optužnica, koje obuhvataju rasprostranjeno ili sistematsko granatiranje i snajpersko djelovanje protiv civila, i što je dovelo do pogibije ili ranjavanja civila.

(b) Snajpersko djelovanje

182. Termin "snajpersko djelovanje" optužba definiše kao "vatru iz pješadijskog oružja, kao što su puška ili mitraljez, s nekog skrivenog ili djelimično skrivenog položaja".³⁰⁸ Odbrana osporava tu definiciju kao preširoku i definiše "snajpersko djelovanje" kao vatru iz "posebnih pušaka s optičkim nišanom" i tvrdi da SRK nije imao takve puške.³⁰⁹

183. U Optužnici se "snajpersko djelovanje" ne definiše. Međutim, u tačkama koje se odnose na snajpersko djelovanje govori se o "namjernom gađanju civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje",³¹⁰ a u Prvom prilogu optužnici navode se incidenti u kojima se koristilo oružje poput mitraljeza.³¹¹ Optuženi je, dakle, bio upozoren da se "snajpersko djelovanje" za koje se tereti ne svodi samo na incidente počinjene specijalnim snajperskim puškama opremljenim optičkim nišanom. Nadalje, uobičajena definicija termina "snajpersko djelovanje" obuhvata direktno gađanje neke osobe ili predmeta, što ne uključuje nužno specijalnu pušku.³¹² Istina je, doduše, da su svjedok DP36,³¹³ vojnik SRK-a, i Mustafa Kovač,³¹⁴ načelnik Civilne zaštite u Sarajevu, značenje termina ograničili na *pješadijsko oružje s optičkim nišanom*, no Francis Briquemont, komandant snaga UN-a u Bosni i Hercegovini od 1993. od 1994., definisao je snajperistu kao *elitnog strijelca koji s velike udaljenosti puca na pojedinačne ciljeve*,³¹⁵ a John Hamill, pješadijski oficir koji je bio vojni posmatrač UN-a (UNMO),³¹⁶ rekao je da je snajperista, u vojnom smislu, neko ko s velike udaljenosti gađa i ubija pojedinačne osobe.³¹⁷ Hamill je potvrdio definiciju "snajperskog djelovanja" datu u izvještaju pod naslovom "Oružje u bivšoj Jugoslaviji", koji je napisao oficir kanadske vojske Tetsuo Ani:

Pretresno vijeće smatra da se niti jednim od ovih objašnjenja pojmu "kampanje" u Optužnici, ne pridodaju nikakvi bitni elementi.

³⁰⁸ Pretpretresni podnesak optužbe, fusnota 3.

³⁰⁹ Završni podnesak odbrane, par. 11; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 11.

³¹⁰ Optužnica, tačke 2 do 4.

³¹¹ Vidi, na primjer, Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 15.

³¹² *Oxford English Dictionary* (drugo izdanje, 1991.) definiše "to snipe" kao "pucati ili otvarati vatru na (ljude, itd.) pojedinačnim hicima, obično iz nekog zaklona i s veće udaljenosti." *Collins Shorter Dictionary and Thesaurus* (1995.) pak navodi: "pucati na neprijatelja iz zaklona." u *Webster's New Universal Unabridged Dictionary* (1996.) piše "pucati na osobe kad se za to pruži prilika s nekog zaklonjenog ili udaljenog položaja".

³¹³ Svjedok DP36, T. 18103.

³¹⁴ Kovač, T. 836-7.

³¹⁵ Briquemont, T. 10165-6.

³¹⁶ Hamill, T. 6060.

³¹⁷ Hamill, T. 6156.

[“snajpersko djelovanje”:] termin koji se u sukobu u bivšoj Jugoslaviji koristi nesistematski i obično se odnosi na gađanje civila iz raznog poluautomatskog ili automatskog oružja (mitraljeza). Izraz se izvodi iz činjenice da je izvor vatre obično tako dobro zaklonjen da ga je teško precizno odrediti. U vojnom smislu, snajpersko djelovanje se provodi u posebne svrhe, pri čemu se ponekad koristi specijalno oružje namijenjeno samo za snajpersko djelovanje.³¹⁸

184. Pretresno vijeće smatra da se u kontekstu postojećeg predmeta snajpersko djelovanje mora shvatiti kao direktno gađanje osoba s veće udaljenosti iz bilo koje vrste pješadijskog oružja.

3. Ocjena dokaza

185. Pretresno vijeće je, imajući u vidu da je optužba ta koja snosi teret dokazivanja, izvršilo ocjenu dokaza izvedenih u skladu sa Statutom i Pravilnikom, te prihvaćenim međunarodnim standardima i opštim pravnim principima.

186. U Optužnici se navodi da se "navodi u svim tačkama ove Optužnice odnose na ukupnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva, no razmjeri su bili toliki da Prilozi pojedinačnim grupama tačaka u ovoj Optužnici navode samo mali reprezentativan broj pojedinačnih incidenata u cilju konkretnosti iznošenja optužbi".³¹⁹ U optužnici se insistira na riječi "kampanja" kako bi optužbe protiv generala Galića bile što sveobuhvatnije.

187. Žalbeno vijeće se složilo s tim stavom, to jest, da je navođenje pojedinačnih incidenata u prilogima Optužnici bilo neophodno kako bi se zadovoljio kriterij konkretnosti navoda u optužnici:

optužbe koje se u samom tekstu Optužnice prezentiraju korištenjem najopštijih pojmova, bez makar nekih detalja iznijetih u dva Priloga, ne bi na adekvatan način upoznale Galića s prirodom predmeta s kojim se mora suočiti. [...] Suštinske pravno relevantne činjenice koje su ispuštene iz teksta Optužnice odnose se na područja na kojima je civilno stanovništvo Sarajeva ranjeno od snajperske vatre i granatiranja, približne datume kada su se relevantni događaji odigrali, te također, u vezi sa granatiranjem, područje sa kojeg su granate ispaljene. Jedino mjesto gdje se ove pravno relevantne činjenice mogu pronaći jesu dva priloga.³²⁰

188. Dakle, prilogima se ispunjava proceduralni uslov propisnog obavještanja. Ne treba shvatiti da se tim prilogima teza optužbe svodi na pomenute incidente i suđenje se nije temeljilo na toj premisi. Izvedeno je mnogo dokaza kako bi se potkrijepila opšta teza optužbe, koja već na prvi pogled ("granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila")³²¹ ide dalje od onoga što bi se realno zasnivalo na incidentima iz priloga. Pretresno vijeće je stoga pomno

³¹⁸ P3675, p. 8; Hamill, T. 6208-10. Milenko Inđić, oficir za vezu SRK-a, koristi termin "snajpersko djelovanje" u još širem smislu navodeći da se tokom rata o *svem pješadijskom naoružanju govori kao o snajperima*: T. 18570.

³¹⁹ Optužnica, par. 15.

³²⁰ *Tužilac protiv Stanislava Galića*, Odluka [Žalbenog vijeća] po molbi odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe, 30. novembar 2001., par. 16.

³²¹ Optužnica, par. 4(a), vidi Dodatak A.

razmotrilo incidente iz priloga optužnice, jer se u njima iznose konkretni primjeri sveukupne situacije u Sarajevu. U pogledu tih incidenata, Pretresno vijeće je posebnu pažnju posvetilo pitanjima udaljenosti između žrtve i najvjerojatnijeg izvora vatre, te udaljenosti između mjesta na kojem je žrtva pogođena i linije sukoba; borbenim dejstvima koja su se odvijala u vrijeme i na mjestu događaja, kao i relevantnom prisustvu vojnih aktivnosti ili objekata u blizini mjesta događaja; izgledu žrtve u pogledu godina starosti, pola, odjeće; aktivnosti kojom se činilo da je žrtva bila zabavljena, te u kojoj mjeri je žrtva bila vidljiva s obzirom na vremenske prilike, neometanu liniju nišanja i dnevno svjetlo. Pretresno vijeće je tako bilo u mogućnosti da za svaki slučaj, shodno pravnoj praksi iznijetoj u Drugom dijelu ove Presude i principu pravičnosti postupanja prema optuženom, procijeni da li je navedeni incident van svake razumne sumnje reprezentativan primjer navodne kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja ili se može razumno zaključiti da su žrtvu pogodile snage ABiH ili zalutali metak ili pak da je žrtvu bilo moguće smatrati borcem.

189. Pretresno vijeće je istovremeno jednako pomno razmotrilo i dokaze o incidentima snajperskog djelovanja i granatiranja koji nisu uvršteni u prilog, kao i dokaze o drugim aspektima situacije u Sarajevu. Incidente navedene u priložima Pretresno vijeće razmotrilo je, dakle, u širem kontekstu dokaza, uzimajući u obzir kako ih shvata i tumači velik broj svjedoka u predmetu. Pretresno vijeće je i svjedočenja i dokumentarne dokaze izabralo, kombinovalo i svrstalo prema njihovoj relevantnosti, vjerodostojnosti njihovog izvora i njihovoj dokaznoj vrijednosti, posvećujući dužnu pažnju činjenici da se postojeća Optužnica odnosi na protivpravno ponašanje i odgovornost za takvo ponašanje koje je po svom dijapazonu daleko šire od incidenata iz priloga.

190. Pretresno vijeće suočilo se s poteškoćom da na mapama s kojima su se svjedoci koristili, odnosno koje su obilježavali, nisu označeni razmjeri. Ipak, na nekim mapama bile su označene minute geografske širine. Opšte je poznato da jedan stepen geografske širine, neovisno od lokacije, iznosi otprilike 111 kilometara, te da je jedna minuta šezdeseti dio stepena. Na osnovu toga Pretresno vijeće bilo je u stanju da sa prihvatljivom tačnošću odredi ili provjeri udaljenost između tačaka koje su svjedoci označili na mapama. Pretresno vijeće slaže se s odbranom da razmjer mape koja je prihvaćena kao dokazni predmet C2 iznosi 1:50.000.³²²

191. Pretresno vijeće posvetiće se sada događajima koji su prethodili periodu na koji se odnosi Optužnica radi boljeg razumijevanja predmetnog konteksta, konkretno istorije sloma Socijalističke

³²² Zastupnik odbrane, T. 20073; vidi takođe Tužilaštvo, T. 20334, 20353.

Federativne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: SFRJ), koji je opisan u ranijim presudama Međunarodnog suda i koji se ovdje ne treba ponovo naširoko obrazlagati.³²³

³²³ Vidi, na primjer, prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 53-126; prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 453-466; prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 91-119; prvostepenu presudu u predmetu *Martinović*, par. 13-25.

B. Događaji koji su doveli do vojnog okruženja Sarajeva 1992. godine

1. Slom SFRJ

192. Od 1945. do 1990. SFRJ je sačinjavalo šest republika: Hrvatska, Bosna i Hercegovina (dalje u tekstu: BiH),³²⁴ Makedonija, Crna Gora, Srbija (koja je obuhvatala autonomne regije Kosovo i Vojvodinu), te Slovenija. BiH je bila jedinstvena po tome što u njoj niti jedna etnička grupa nije bila većinska, pa tako ustavni poredak nije priznavao posebnu "bosansku naciju".³²⁵

193. Poslije 18. novembra 1990.³²⁶ u Skupštini BiH dominirale su tri vodeće nacionalističke stranke: hrvatski HDZ, srpski SDS i muslimanska SDA. U Sarajevu su te tri stranke među sobom podijelile vodeće položaje na opštinskom i republičkom nivou.³²⁷ Musliman Alija Izetbegović postao je predsjednik Republike BiH.³²⁸

194. U junu 1991. Slovenija i Hrvatska proglasile su nezavisnost od SFRJ i u mjesecima koji su uslijedili nastojale su se afirmisati kao suverene države.³²⁹ To se odrazilo i na BiH. U septembru 1991. Glavni odbor SDS-a predložio je da se osnuju srpske autonomne oblasti. Prva takva oblast bila je oblast Romanija-Birač na području Sarajeva, koja je po osnivanju 17. septembra 1991. obuhvatala i opštinu Pale, a od 24. decembra 1991. opštinu Ilijaš.³³⁰ Dana 15. oktobra 1991., nakon što je predsjednik Krajišnik na jedan dan prekinuo rad Skupštine, zastupnici SDS-a napustili su Skupštinu; međutim, zastupnici HDZ-a i SDA ponovo su se sastali i donijeli "Deklaraciju o suverenosti".³³¹

195. Dana 24. oktobra 1991. bosanski Srbi osnovali su Skupštinu srpskog naroda BiH³³² i u plebiscitu održanom 9. i 10. novembra većina ih je glasala da ostanu sastavni dio SFRJ.³³³ Do kraja 1991. Jugoslovenska narodna armija (dalje u tekstu: JNA) povukla se iz Slovenije i Hrvatske i

³²⁴ U cijeloj presudi terminom BiH označava se, ovisno o kontekstu, bilo federalna jedinica prije raspada SFRJ bilo suverena država nastala 1992.

³²⁵ Prema popisima stanovništva iz 1981. i 1991., nacionalni sastav BiH bio je otprilike sljedeći: 44% Muslimana, 31% Srba i 17% Hrvata. Izvještaj Guskove, str. 3. Strane u ovom predmetu spore se oko demografskih podataka o Sarajevu. Odbrana se poziva na popis stanovništva iz 1981. (Završni podnesak odbrane, par. 4-6), dok optužba tvrdi da je pouzdan izvor podataka popis stanovništva iz 1991. godine.

³²⁶ Izvještaj Guskove, str. 6; Izvještaj Donie, str. 1.

³²⁷ Izvještaj Donie, str. 1.

³²⁸ Izvještaj Guskove, str. 8; Radinovićev izvještaj, par. 26.

³²⁹ Iako Radinović poriče da je sukob u bivšoj Jugoslaviji bio međunarodnog karaktera (Radinovićev izvještaj, par. 2), navodi da je rat započeo "na pograničnim područjima između republika bivše Jugoslavije" (Radinovićev izvještaj, par. 5).

³³⁰ Izvještaj Donie, str. 2-3.

³³¹ Izvještaj Guskove, str. 10-11; Izvještaj Donie, str. 3.

³³² Izvještaj Donie, str. 3.

³³³ U Izvještaju Donie, str. 3, navodi se da su se glasači trebali izjasniti koje su nacionalnosti i da je onih nekoliko glasača koji nisu bili srpske nacionalnosti dobilo glasačke listiće drugačije boje.

uputila se prema strateškim položajima u BiH.³³⁴ Dana 9. januara 1992. proglašena je Srpska Republika BiH s ciljem da dio BiH stupi u konfederaciju sa SFRJ ili da se, u protivnom, objavi otcjepljenje od BiH i pripajanje SFRJ.³³⁵ Prvih nekoliko mjeseci 1992. po cijeloj BiH, između ostalog i u većini od deset sarajevskih opština, osnivane su uz organe koje je kontrolisalo Predsjedništvo Republike BiH (dalje u tekstu: Predsjedništvo) i paralelni srpski organi.³³⁶

196. Dana 26. novembra 1991. vlada SFRJ zatražila je od Savjeta bezbjednosti da u SFRJ pošalje misiju za očuvanje mira.³³⁷ Dana 21. februara 1992. Savjet bezbjednosti odlučio je da uspostavi zaštitne snage UN-a (UNPROFOR) kako bi se: "stvorili uslovi mira i bezbjednosti neophodni za pregovaranje o sveukupnom rješenju jugoslovenske krize".³³⁸ Ubrzo poslije toga, Skupština BiH organizovala je referendum o nezavisnosti od SFRJ koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. i koji su bosanski Srbi bojkotovali. Predsjedništvo BiH je, uz punu podršku Hrvata i Muslimana BiH 3. marta 1992., proglasilo BiH nezavisnom državom.³³⁹ Početkom marta 1992. na raznim lokacijama BiH izbio je međunacionalni sukob.³⁴⁰ U aprilu 1992., na osnovu odluke Predsjedništva BiH, lojalne jedinice Teritorijalne odbrane, zajedno s paravojnim grupama, snagama bosanskih Hrvata (HVO) i oficirima JNA muslimanske nacionalnosti postepeno su uklopljene u Armiju BiH (dalje u tekstu: ABiH).³⁴¹

2. Sarajevo: oružani sukob i vojno okruženje

197. Glavni grad BiH Sarajevo nikao je na brdovitom području i proteže se u smjeru istok-zapad duž rijeke Miljacke.³⁴² Do 1992. godine Sarajevo je izraslo u najvažniji politički, kulturni, industrijski i trgovački centar BiH.³⁴³ Grad je od značaja za sve etničke grupe BiH, kako kao simbol tako i zbog svog strateškog položaja.³⁴⁴

198. Sarajevo je sačinjavalo deset opština: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Vogošća, Ilidža, Pale, Ilijaš, Hadžići i Trnovo.³⁴⁵ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine,

³³⁴ U Sarajevu su se uputili prema kasarni Lukavica i viđeni su kako prolaze ulicama na Dobrinji, Hadžić, T. 12201.

³³⁵ Izvještaj Guskove, str. 8; 12-13; Radinovićev izvještaj, par. 70.

³³⁶ Izvještaj Donie, str. 4-6.

³³⁷ Vidi Rezoluciju 721 VS od 27. novembra 1991.

³³⁸ Rezolucija 743 Savjeta bezbjednosti od 21. februara 1992., koju je Savjet bezbjednosti potvrdio Rezolucijom 749 od 7. aprila 1992.

³³⁹ Kupusović, T. 614-6; Izvještaj Guskove, str. 13; Izvještaj Donie, str. 8; Terzićev izvještaj, str. 49, u kojima se navodi da nije bio ispunjen uslov dvotrećinske većine koji propisuje Ustav.

³⁴⁰ Izvještaj Guskove, str. 18.

³⁴¹ Radinovićev izvještaj par 53-54; 61-62; Karavelić, T. 11894-11904; Kupusović, T. 644; Sabljica, T. 5310.

³⁴² Sporazumom prihvaćene činjenice 3, 4.

³⁴³ Kupusović, T. 610; Radinovićev izvještaj, par. 99.

³⁴⁴ Sporazumom prihvaćene činjenice 2, 5, 6; Izvještaj Guskove, p. 40; Kupusović, T. 610-612; Briquemont, T. 10144-5.

³⁴⁵ Izvještaj Donie, str. 1; Radinovićev izvještaj, par. 78-82. U pogledu stanovništva Sarajeva, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, ukupni broj stanovnika bio je 592.980, od čega je Muslimana bilo 49,2%, Srba 29,8%,

opština Pale bila je jedina u kojoj su bosanski Srbi predstavljali apsolutnu većinu (oko 69%). Srbi su imali relativnu većinu u Ilidži i Ilijašu. U Novom Sarajevu bilo ih je otprilike jednako koliko i Muslimana.³⁴⁶

(a) April 1992.: u Sarajevu izbija oružani sukob

199. Početkom marta 1992. u Sarajevu su podignute barikade i kontrolni punktovi koje su postavili članovi SDS-a i SDA.³⁴⁷ Snage lojalne Predsjedništvu BiH zauzele su strateške objekte i vojnu opremu, a SDS je postepeno uspostavio kontrolu nad većinom zapadnih i sjevernih predgrađa grada.³⁴⁸ U mnogim svjedočenjima istaknuto je psihološki uticaj ubistva jednog Srbina na svadbi 1. marta 1992.³⁴⁹ Oružani sukob izbio je nakon što je Evropska zajednica 6. aprila 1992. priznala BiH kao suverenu državu.³⁵⁰ U Sarajevu je došlo do snažne pucnjave, pri čemu su se strane međusobno optuživale za počinjanje neprijateljstava.³⁵¹ Prema izvještaju Donie, JNA je 6. aprila minobacačima i tenkovskom vatrom napala školu Ministarstva u Vracama, centralni tramvajski depo i područje Starog Grada, a jedinice JNA preuzele su kontrolu nad sarajevskim aerodromom.³⁵² "JNA je postavila barikade na ključnim putevima i tako proširila kontrolu nad pristupima gradu. Do kraja aprila konture blokade Sarajeva većim su dijelom bile određene."³⁵³ Dana 22. aprila 1992. mirovni skup ispred republičke Skupštine prekinuli su pucnji ispaljeni iz Holiday Inna.³⁵⁴

(b) Maj 1992.: daljnji napadi u Sarajevu i osnivanje Vojske bosanskih Srba

200. Dana 2. maja 1992., kad je predsjednik Izetbegović bio u Lisabonu na pregovorima, izvršen je veliki napad na centar Sarajeva. Toga dana, član Gradskog odbora Tarik Kupusović vidio je kako iz Lukavice, naselja u južnom dijelu Sarajeva, dolaze tenkovi i otvaraju vatru na zgradu

Hrvata 6,6%, Jugoslavenima se izjasnilo 10,7% stanovništva, a ostalih je bilo 3,7%. Izvještaj Donie (Dodatak B); Kupusović, T. 610. Prema izvještaju Radinovića (par. 83) i procjenama Smaila Cekića stanovnika je bilo oko 527.000, od kojih su 220.000-259.000 bili Muslimani (Cekić, T. 12871-2).

³⁴⁶ Izvještaj Donie, Dodatak B; svjedok AD, T. 10651 (zatvorena sjednica). Odbrana naglašava da su u najmanje osam od deset sarajevskih opština Srbi posjedovali više od 50% zemljišta i tvrdi da su bosanski Srbi bili starosjedioci na tom području (Završni podnesak odbrane, par. 4, 6; Radinovićevo izvještaj, par. 84; Terzićevo izvještaj, str. 18-21). Terzićevo izvještaj opširno se bavi doprinosima Srba sarajevskoj istoriji i kulturi, osobito na str. 18-32. Pretresno vijeće ne smatra nužnim da se izjasni o eventualnoj relevantnosti tih podataka i njihovim protivrječnim tumačenjima. U vezi s Ilidžom, vidi Radinovićevo izvještaj, par. 84.

³⁴⁷ Kupusović, T. 616; Sokolar, T. 3586-8; Izvještaj Donie, str. 8; Radinovićevo izvještaj, par. 111; Činjenice koje su strane prihvatile na pretresu, T. 15240.

³⁴⁸ Izvještaj Guskove, str. 19; Izvještaj Radinović, par. 113-114.

³⁴⁹ Izvještaj Donie, str. 8; Izvještaj Guskove, str. 14; Izvještaj Radinović, par. 111; Sokolar, T. 3566; 3586; svjedok AD, T. 10654-5 (zatvorena sjednica).

³⁵⁰ Sporazumom prihvaćena činjenica 15; Sokolar, T. 3605; Izvještaj Guskove, str. 22. Pucalo se, između ostalog, i kod Skupštine srpskog naroda BiH. Činjenice koje su strane prihvatile na pretresu, T. 7658-9; Sokolar, T. 3569; Kupusović, T. 616; svjedok DP36, T. 18016.

³⁵¹ Izvještaj Donie, str. 9; Kupusović, T. 616; DP36, T. 18016-18025; DP3, T. 13508.

³⁵² Izvještaj Donie, str. 9.

³⁵³ Izvještaj Donie, str. 9-10.

³⁵⁴ Izvještaj Donie, str. 9; Kupusović, T. 622-623.

Predsjedništva. Iz tih zgrada uzvrćena je vatra. Snage lojalne Predsjedništvu BiH jedva su spriječile JNA da na juriš zauzme Predsjedništvo.³⁵⁵ "Posl'je toga je, u stvari, grad bio izložen strahovitom granatiranju. Nakon par dana je zapaljena Baščaršija, centar starog Sarajeva, Nacionalna i univerzitetska biblioteka, željeznička stanica, pošta, mnogi, dakle ključni, objekti grada bili su teško granatirani i uništeni. [...] To je već započelo odma' 2., 3. maja, i trajalo je nekoliko sedmica, sa prekidima naravno, kad smo svaki dan, svaki drugi dan, doživljavali šok da nema više Zetre, Olimpijske dvorane, [...] da nema više zgrade željezničke stanice, [...] da su mnoge stambene zgrade zapaljene, odnosno izgorilo po neko'ko spratova [...]. Objekti koje sam pomenuo su u različitim djelovima grada i u stvari tu se nije mogao prepoznati nikakav poseban cilj, neki dio grada, osim tih objekata koji su simboli grada, i koji su osnova njegovog funkcionisanja, kao na primjer, pošta, ili Olimpijska dvorana, željeznička stanica i slični objekti."³⁵⁶

201. Nakon što se JNA djelimično povukla,³⁵⁷ 12. maja 1992. skupština Republike Srpske je naredila da se osnuje Vojska Republike Srpske (dalje u tekstu: VRS)³⁵⁸ i imenovala generala Ratka Mladića za načelnika Generalštaba.³⁵⁹ Dana 22. maja 1992. BiH je prihvaćena kao zemlja članica Ujedinjenih nacija.³⁶⁰ Savjet bezbjednosti zatražio je povlačenje stranih snaga, između ostalog i JNA, s teritorije BiH.³⁶¹ Tog istoga dana general Mladić naredio je da se osnuje Sarajevsko-romanijski korpus (dalje u tekstu: SRK),³⁶² kao jedan od pet korpusa u sastavu VRS. Bilo je zamišljeno da se taj korpus razmjesti na širem području Sarajeva, u bivšoj zoni odgovornosti Četvrtog korpusa JNA.³⁶³ Elementi JNA pristupili su snagama lokalne Teritorijalne odbrane³⁶⁴ i učestvovali su u organizovanju i popunjavanju redova SRK-a.³⁶⁵ SRK je sačinjavalo ukupno oko

³⁵⁵ Kupusović, T. 635-7; 716-8. Eldar Hafizović misli da se taj incident dogodio 1. maja 1993., ali nije siguran u pogledu datuma i sa sigurnošću se samo sjeća da se dogodio na neki praznik, T. 7757; vidi takođe činjenice koje su prihvatile strane na pretresu, T. 13531-5.

³⁵⁶ Kupusović, T. 636-7. Sličnu hronologiju događanja i šok koji uslijedio među sarajevskim civilima opisali su i drugi svjedoci, na primjer svjedok J je izjavio da je prvi dan rata u Sarajevu bio 4. april 1992. i da otprilike prvih desetak dana to niko nije mogao vjerovati. Zatim je uslijedio "osjećaj da nešto nije u redu" i počela je pucnjava. Oko 2. maja 1992. rat je stvarno započeo s redovnom pucnjavom i granatiranjem koje se nastavilo do septembra 1992., a i kasnije (T. 8043).

³⁵⁷ Kupusović, T. 643; Izvještaj Donie, p. 10; Radinovićev izvještaj, par. 14; svjedok DP36 potvrdio je da je bio očevidac povlačenja JNA, T. 18035-18036. Snage lojalne Predsjedništvu u nekoliko navrata napale su kolone vojnika JNA tokom njihovog povlačenja, s ciljem da im otmu vojnu opremu. Radinovićev izvještaj, par. 27-28; 56.

³⁵⁸ Izvještaj Donie, str. 11; Radinovićev izvještaj, par. 12-15; 126.

³⁵⁹ Sporazumom prihvaćena činjenica 18; Radinovićev izvještaj, par. 12.

³⁶⁰ UN GA Rez. 46/237, 22. maj 1992., UN doc. A/Rez/46/237 (1992.).

³⁶¹ UN SB Rez. 752, 15. maj 1992. i UN SB Rez. 757, 30. maj 1992.; Guskova, T. 19427; Izvještaj Guskove, str. 19.

³⁶² Sporazumom prihvaćena činjenica 19; Radinovićev izvještaj, par. 14, 126.

³⁶³ Radinović, T. 21068; Radinovićev izvještaj, par. 92-95.

³⁶⁴ Jedinice TO, od kraja 1991. strategija lokalne odbrane iz bremena SFRJ većinom se počela rascjepkavati po nacionalnoj osnovi krajem 1991., Karavelić, T. 11904.

³⁶⁵ Izvještaj Donie, str. 7-8; Robert Donia, T. 7620; svjedok D, T. 1890; DP9, T. 14441; Golić, T. 14847-51; 14860; svjedok DP5, T. 15239-42 (gdje izjavljuje da je u Neđarićima TO postala vojna organizacija u martu 1992.; poslije maja 1992., snage BiH koristile su oružje i opremu koju je iza sebe ostavila JNA) i T. 15247-9 (izjavljuje da se pripadnicima TO retroaktivno priznalo da su vojsci pristupili 4. aprila 1992.); svjedok DP53, T. 16114; Dževlan, T. 3515 (gdje potvrđuje da je JNA *prerasla* u VRS-a); Kupusović, T. 643. U Izvještaju Radinovića (par. 19) navodi se da

18.000 vojnika³⁶⁶, koji su bili podijeljeni u deset do trinaest brigada,³⁶⁷ čija se brojnost kretala od nekoliko desetina do nekoliko hiljada vojnika,³⁶⁸ koji su bili raspoređeni u bataljone i čete.³⁶⁹ Glavnina snaga SRK-a bila je razmještena oko takozvanog unutrašnjeg kruga Sarajeva, osobito na području Ilidže, Neđarića i Grbavice.³⁷⁰ Do kraja 1992. sedam brigada SRK bilo je razmješteno na linijama sukoba koje su činile taj "unutrašnji krug" i čija je dužina iznosila oko 55 kilometara.³⁷¹

su profesionalni vojnici VRS regrutovani iz BiH, "dok je glavni dio komandnog kadra regrutovan iz rezervnog sastava". Pomoć Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) VRS-u i Republici Srpskoj opisana je u Radinovićevom izvještaju, par. 49. O kontaktima između bosanskih Srba i ministra odbrane Republike Srbije, koji su počeli još u jesen 1991., raspravlja se u Izvještaju Guskove, str. 16.

³⁶⁶ Sporazumom prihvaćena činjenica 20. Komanda svake brigade uključivala je štab čija se struktura, radi olakšavanja komunikacije, podudarala sa strukturom štaba korpusa. Philipps, T. 11692-3.

³⁶⁷ Philipps, T. 11685. U prvoj fazi svog postojanja, SRK je sačinjavalo trinaest brigada, tri samostalna puka za pružanje podrške i pet bataljona za tehničko održavanje i opskrbu. Tri brigade iz tog najranijeg sastava Četvrtog korpusa JNA ušle su u sastav SRK-a: 49. motorizovana brigada (reorganizovana i preimenovana u 1. sarajevsku motorizovanu brigadu); 120. laka pješadijska brigada (preimenovana u 2. sarajevsku laku pješadijsku brigadu); 216. brdska brigada (preimenovana u 1. romanijsku pješadijsku brigadu), koja je bila stacionirana istočno od Sarajeva, na Palama; Radinovićev izvještaj, par. 92. Ostale brigade bile su: Brigada Novo Sarajevo, 2. romanijska motorizovana brigada, Lake brigade Koševanska, Vogošćanska, Ilijaška, Ilidžanska, Blažujaska, Hadžićka, Rogatička i Trnovska. Pukovi su bili grupisani u pješadijske, protivtenkovske i protivoklopne. Bataljoni su bili: bataljon vojne policije, sanitetski bataljon, inženjerija, transportni i pozadinski bataljon. (Phillips, T. 11529). U ljeto i jesen 1992. organizovanje sastava SRK-a privodilo se kraju. Brigade su reorganizovane, tako da su brigade Trnovo i Novo Sarajevo pripojene 1. romanijskoj brigadi, a osnovana je i Igmanska brigada od brigada iz Blažuja i Hadžića (DP18, T. 16433-16434). Krajem novembra 1992. Romanijska motorizovana brigada i Rogatička brigada prepotčinjene su Drinskom korpusu VRS-a (Phillips, T. 11528), čime se broj brigada SRK smanjio na devet (Phillips, Tabela 2). Krajem 1993. i početkom 1994. brigade Rajlovac, Vogošća i Koševo pripojene su u novu 3. sarajevsku brigadu, tako da se ukupan broj brigada smanjio na sedam (Phillips, T. 11570-1, Tabela 3; Radinovićev izvještaj, par. 13 Sažetka i Zaključka). Radinovićev izvještaj sadrži procjene položaja pojedinih brigada SRK-a na području Sarajeva, par. 129.

³⁶⁸ Philipps, T. 11546; na primjer, od 11. aprila 1993. u sastavu Druge sarajevske lake pješadijske brigade bilo je samo 56 pripadnika (T. 11558), a u Ilidžanskoj brigadi bilo je 3.000 vojnika (T. 11559).

³⁶⁹ Brigada se obično sastojala od nekoliko bataljona, čiji je sastav varirao od 56 do preko 700 vojnika. Philipps, T. 11554. Bataljon je bio podijeljen u čete. Philipps, T. 11555; svjedok DP4, T. 14201; Briquemont, T. 10115. Četa je bila podijeljena u četiri voda od po 24 do 32 člana, svjedok DP9, T. 14505-14507..

³⁷⁰ Radinovićev izvještaj, par. 106; Karavelić, T. 12005; Lazić, T. 13755-6 (Ilidža, Neđarići); Kolp, T. 8256, Kupusović, T. 657 i Niaz, T. 9081 (u vezi s Grbavicom).

³⁷¹ Radinovićev izvještaj, par. 129. Radinović navodi da se opis bazira na operativnim dokumentima zaraćenih strana koji su bili dostupni sastavljačima izvještaja, na sekundarnim izvorima, te na onome što su im ispričali komandanti brigada i drugi viši oficiri SRK-a. Izvori informacija koje navodi Radinović nisu, međutim, tačno specificirani, pa ih Pretresno vijeće pominje samo kao opšte podatke koji nemaju neku specifičnu težinu u odnosu na optužbe iz Optužnice. Radinović navodi da je do kraja 1992. razmještaj SRK-a bio sljedeći: (1) Prva sarajevska mehanizovana brigada nalazila se na liniji fronte koja se protezala od Gornjeg Otorca nalijevo, te kod Knjeginca nadesno. Liniju fronte od Grbavice do Knjeginca kontrolisale su snage Prve romanijske pješadijske brigade od početka rata do sredine 1993. (2) Prva romanijska pješadijska brigada bila je na frontu od Knjeginca do Pašinog brda (fronta dužine 65 km) (3) Koševska laka pješadijska brigada branila je dio fronta od Pašinog polja do Hotonja (dužine 9,5 km). (4) Vogošćanska brigada kontrolisala je frontu od Hotonja do Perivoja (dužine 29 km). (5) Rajlovačka brigada kontrolisala je front od Perivoja do Ažića (dužine 12 kilometara). U prvoj polovini 1994. te tri brigade spojile su se u jednu. (6) Ilidžanska brigada zauzela je položaje od Ažića do Plandišta (front dužine 18 km) i (7) Druga sarajevska laka pješadijska brigada takođe je kontrolisala dio fronte od Gornjeg Kotorca do Krupca, te vanjski krug od Krupca do Jagodnice (front dužine 14 km). Prilikom proučavanja gorepomenutih položaja valja biti oprezan jer je Radinović u par. 15 sažetka i zaključaka svog izvještaja između ostalog naveo da je u drugoj polovici 1992. SRK držao sljedeće operativne položaje: Prva romanijska pješadijska brigada nalazila se na frontu Trebević-Hreša; Koševska brigada bila je na frontu od Pašinog Brda do Mrkovića, koja je bila okrenuta prema Koševu; Vogošćanska brigada bila je na liniji od Radave do Dobroševice, pri čemu se Vogošća nalazila u dubini fronte; Ilijaška brigada bila je razmještena duž linije Visoko-Ilijaš-Semizovac; Rajlovačka brigada bila je na dijelu fronta koji se protezao od Vrela Bosne do Dogdola, na najtežem položaju u Neđarićima, na Stupu i dijelu fronta prema Igmanu; Igmanska brigada bila je na liniji Tarčin-Pazarić prema Hadžićima; Vojkovačka tj. Druga sarajevska laka pješadijska brigada bila je na frontu od Kotorca do Krupca, okrenuta prema Hrasnici i Butmiru; Prva sarajevska mehanizovana brigada bila je na frontu koji se protezao od Lukavice do Grbačice i zauzimala je položaje prema Butmiru, Dobrinji, Mojmilu and Hrasnom; Četvrti mješoviti pješadijski puk bio

Pomoćne jedinice Korpusa nalazile su se u takozvanom vanjskom krugu sarajevskog fronta, dužine oko 180 kilometara.³⁷²

(c) Juni/septembar 1992.: intenziviranje napada na Sarajevo i daljnje razmještanje snaga UN-a

202. Pretresnom vijeću podastrijeti su dokazi o tome da su od maja do septembra 1992. obje strane nastavile granatiranje vojnih i civilnih ciljeva unutar grada Sarajeva³⁷³ i da su borbe bile intenzivne i surove.³⁷⁴

203. Savjet bezbjednosti je rezolucijom 758 od 8. juna 1992. proširio mandat i popunu UNPROFOR-a i ovlastio razmještanje vojnih posmatrača UN-a (dalje u tekstu: UNMO). Rezolucijom 761 Savjeta bezbjednosti od 29. juna 1992. UNPROFOR je zadužen za zaštitu sarajevskog aerodroma, stratešku lokaciju na jugozapadu grada, te za pružanje pomoći pri radu aerodroma kako bi humanitarna pomoć stigla do stanovništva.³⁷⁵ U ljeto 1992., shodno sporazumu s UN-om, SRK je kontrolu nad sarajevskim aerodromom predao UNPROFOR-u.³⁷⁶ Bilo je zamišljeno da od tog trenutka nadalje aerodrom koristi jedino osoblje UN-a za svoje potrebe.³⁷⁷ Mandat UNPROFOR-a ponovo je proširen Rezolucijom 776 Savjeta bezbjednosti od 14. septembra 1992. i otada je obuhvatao i zaštitu konvoja humanitarne pomoći.³⁷⁸ U gradu su se nalazila najmanje tri vojna bataljona: francuski,³⁷⁹ egipatski i ukrajinski.³⁸⁰ Svaki je bio sastavljen od oko 500-600 vojnika.³⁸¹ Štab UN-a zadužen za "Sektor Sarajevo" nalazio se u zgradi pošte (PTT) u centru Sarajeva³⁸², gdje su se nalazili oficiri za vezu zaraćenih strana preko kojih su se

je na području Crepoljskog; Četvrti mješoviti protivoklopni puk bio je u Mokrom, na položajima Hresta i Han-Derventa.

³⁷² Radinovićev izvještaj, par. 131; SRK je na zapadu i sjeverozapadu grada kontrolisao Vogošću, Rajlovac i Hadžiće; na jugoistoku planinu Trebević, Tucker, T. 9926; Kolp, T. 8287; 9418; Sokolar, T. 3568; Kupusović, T. 657-658; Van Lynden, T. 2103; DP36, T. 18047-8.

³⁷³ Vidi, između ostalog, svjedok AD, T. 10570 (Sarajevo je gađano haubicama barem od augusta 1993.) (zatvorena sjednica); Kupusović, T. 772; Hajir, T. 1677-1681; Sabljica, T. 5314; Golić, T. 14940; SRK je nakon svog povlačenja iz kasarne "Tito", u kojoj je ostavio dio teškog naoružanja JNA, granatirao, između ostalog, samu kasarnu, Van Lynden, T. 2134-7, 2211.

³⁷⁴ Svjedok DP14, T. 15839; svjedok J, T. 8043; svjedok D (gdje govori o zauzimanju Grbavice od strane SRK-a), T. 1884-9; Van Lynden, T. 2210 (gdje govori o zauzimanju Mojčila od strane ABiH); Hajir, T. 1677-1681; Maljanović, T. 2977; Radinovićev izvještaj, par. 116-120.

³⁷⁵ Svjedok W, T. 9538.

³⁷⁶ Kupusović, T. 625; Radinovićev izvještaj, par. 143; *vidi* Rezoluciju 758 Savjeta bezbjednosti od 8. juna 1992.

³⁷⁷ Tucker, T. 9931.

³⁷⁸ Kolp, T. 8223-7; Briquemont, T. 10040; kao i Rezolucijama 819 (16. april 1993.), 824 (6. maj 1993.), 836 (4. juni 1993.) radi zaštite područja "od svih oružanih napada ili bilo kakvog drugog neprijateljstva" (takozvane "bezbjedne zone" Sarajevo, Srebrenica, Žepa, Tuzla i Goražde), kao i nadgledanja prekida vatre i upotrebe snaga u samoodbrani.

³⁷⁹ Indić je izjavio da su postojala dva francuska bataljona, Indić, T. 18576.

³⁸⁰ U periodu relevantnom za optužnicu, komandanti misija UN-a u BiH do 12. jula 1993. bili su general Philippe Morillon (Francuska), do 24. januara 1994. general Briquemont (Belgija) i kasnije general Rose (Velika Britanija), Kolp, T. 8222.

³⁸¹ Abdel-Razek, T. 11581.

³⁸² Mole, T. 9514; Kolp, T. 8221; Moroz, T. 18116.

održavali kontakti s UNPROFOR-om i ulagali prigovori o navodnim kršenjima pravila i sporazuma koje je prihvatila druga strana.³⁸³

204. Dana 1. septembra 1992. snage ABiH smještene u Sarajevu i oko njega zvanično su dobile ime "Prvi korpus ABiH".³⁸⁴ Godine 1993. unutar linije sukoba oko Sarajeva razmješteno je oko 75.000 vojnika Prvog korpusa. Oko polovina njih razmještena je u samom gradu,³⁸⁵ a druga polovina duž linija sukoba izvan grada³⁸⁶. Dvije strane u sukobu u Sektoru Sarajevo nadgledali su timovi vojnih posmatrača (UNMO) iz baza pod šifrovanim nazivom LIMA (smještene izvan grada, pokrivala su položaje SRK-a) i PAPA (smještene u gradu, pokrivala su teritoriju koju je kontrolisala ABiH).³⁸⁷ U februaru 1993. oko 60 posmatrača pokrivalo je ukupno 14 posmatračkih mjesta (11 položaja LIMA i 3 PAPA položaja).³⁸⁸ Međutim, vladalo je opšte mišljenje da zbog nedovoljnog broja pripadnika UNMO ne može efikasno pokrivati područja koja su mu dodijeljena.³⁸⁹

205. Linije sukoba oko dijelova grada koje su kontrolisale snage ABiH uspostavljene su do 10. septembra 1992., kada je general Galić preuzeo dužnost komandata SRK-a. U Radinovićevom izvještaju prihvata se potreba snaga VRS – osobito SRK-a – da "blokira" grad, kao i to da je strateški cilj ABiH bila "deblokada grada".³⁹⁰ Pripadnici UNPROFOR-a u Sarajevu jasno su opisali kako je SRK uspio stvoriti uslove "opsade".³⁹¹ Mapa priložena ovoj presudi u Dodatku D pokazuje opseg unutrašnjeg kruga koji su formirale suprotstavljene linije sukoba SRK-a i ABiH u gradu Sarajevu. Tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica linije sukoba ostale su relativno nepromijenjene.³⁹²

C. Da li su snage SRK-a provodile kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civila?

206. Optužba navodi da je "tokom četrdeset četiri mjeseca Sarajevsko-romanijski korpus sprovodio vojnu strategiju granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja

³⁸³ Kolp, T. 8310; Harding, T. 4445-6.

³⁸⁴ Karavelić, T. 11905.

³⁸⁵ Snage su bile podijeljene u trinaest ili četrnaest brigada, Cutler, T. 8995; Mole, T. 11080; Kolp, T. 8299; Karavelić, T. 11917; D144 (Odluka o jedinicama iz sastava Prvog korpusa koju je potpisao predsjednik Izetbegović). Pored brigada, u Prvom korpusu su bile i specijalne snage i jedna artiljerijska jedinica, Briquemont, T. 10116.

³⁸⁶ Karavelić, T. 11787; Bukva, T. 18325. U Radinovićev izvještaj (par. 133) procjenjuje se da je u unutrašnjem krugu Sarajeva bilo između 33.000 do 50.000 vojnika.

³⁸⁷ Carswell, T. 8383; O'Keeffe, T. 9179-81. U decembru 1992. položaja LIMA bilo je sedam ili osam (Cutler, T. 8009-10); u junu 1993. bilo ih je 11 (Garmeister, T. 8976); od septembra 1993. bilo ih je šest ili sedam (Garmeister, T. 8976). Položaja PAPA bilo je između tri i šest (Cutler, T. 8899-8900; Garmeister, T. 8970).

³⁸⁸ U januaru-februaru 1994. povećao se broj posmatrača radi nadgledanja povlačenja teškog naoružanja; Niaz, T. 9067.

³⁸⁹ Cutler, T. 8901; Carswell, T. 8330; 8358; Indić, T. 18793-4.

³⁹⁰ Radinovićev izvještaj, par. 105; 134.

³⁹¹ Kolp, T. 8256; Rose, T. 10187-8; 10259.

i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba pola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce".³⁹³ Odbrana tvrdi da "grad nije niti granatiran ni gađan iz snajpera. Sva djelovanja SRK-a bila su djelovanja iz samoodbrane i to samo i isključivo na legitimne vojne ciljeve u gradu i na vatrene položaje neprijatelja".³⁹⁴ Odbrana navodi da se rat vodio u urbanoj sredini, što "uvijek obuhvata kolateralnu štetu, osobito kada jedna strana ne poštuje svoje obaveze, kao što je bio slučaj s muslimanskom stranom, konkretno s njenom obavezom da skloni civile iz zone vojnih aktivnosti", te da "uprkos svim predostrožnostima, u urbanoj sredini nije moguće kontrolisati otvaranje vatre i pucnjavu kako bi se izbjegle civilne žrtve".³⁹⁵ Odbrana tvrdi da je Predsjedništvo BiH namjerno napadalo civile na svojoj strani, pretvarajući se da vatru otvara druga zaraćena strana kako bi izazvalo saosjećanje međunarodne zajednice u svoju korist.³⁹⁶

207. U ovom dijelu Pretresno vijeće razmatra dokaze o namjernom snajperskom djelovanju i granatiranju civila, kako u pogledu incidenata koji su navedeni u prilogima, tako i na širem vremenskom i geografskom nivou. Radi pravičnosti prema optuženom, ali i zbog količine dokaznog materijala koji se odnosi na incidente iz priloga, te načina na koji je taj materijal izveden i kako je razmatran, Pretresno vijeće podsjeća da je te incidente pomno razmotrilo. U mjeri u kojoj je bilo moguće i opravdano, ono je pokušalo da svaki incident iz priloga pojedinačno procijeni, ali pritom je u određenoj mjeri uzimalo u obzir i druge dokaze o situaciji u kojoj su se nalazili sarajevski civili. Ovim metodom Pretresno vijeće će ustanoviti da li je optužba dokazala da je SRK neke od navodnih napada snajperima i granatiranje namjerno provodila protiv civila ili lica za koja je trebalo pretpostaviti da su civili.

208. Ovdje Većina želi razjasniti razloge svog prelaska sa nivoa konkretnih incidenata iz priloga na nivo opšte kampanje. Bilo bi neuvjerljivo tvrditi da 24 napada snajperima i pet napada granatama predstavljaju "kampanju" u gore navedenom smislu. Većina to ne tvrdi. Raspodijeljen na period od dvije godine, ukupan broj eventualnih dokazanih napada sam po sebi ne bi mogao uvjerljivo predstavljati "rasprostranjeno" ili "sistematsko" snajpersko djelovanje i granatiranje usmjereno protiv civila. Stoga su jednako pomno razmotreni i dokazi koji prema navodima optužbe pokazuju da navedeni incidenti iz priloga, ukoliko se dokaže da su to bili napadi, nisu bili izolirani incidenti već reprezentativni primjeri kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja.

³⁹² Mandilović, T. 1011-2; Radinovićev izvještaj, par. 105, 135.

³⁹³ Vidi Optužnicu, par. 4 (a).

³⁹⁴ Završni podnesak odbrane, par. 11 (fusnota izostavljena).

³⁹⁵ *Id.*, par. 13.

³⁹⁶ *Id.*, par. 837-849.

209. Kako bi razmotrilo da li je snajpersko djelovanje i granatiranje civila, kao što navodi optužba, provođeno po cijelom Sarajevu, odnosno gradskim i seoskim naseljima Sarajeva, Pretresno vijeće će prvo proučiti opšte dokaze o snajperskom djelovanju i granatiranju civila na područjima Sarajeva koja je kontrolisala ABiH, a zatim dokaze o snajperskom djelovanju i granatiranju civila u određenim geografskim područjima Sarajeva.

1. Opšti dokazi o snajperskom djelovanju i granatiranju civila na područjima Sarajeva koje je u vrijeme na koje se odnosi Optužnica kontrolisala ABiH

210. U vrijeme na koje se odnosi Optužnica grad Sarajevo bio je izložen dugotrajnom i snažnom granatiranju. To potkrepljuju izvještaji i drugi izvori UN-a, koji sadrže opšte procjene o pogibiji i ranjavanju sarajevskih civila tokom tih napada.³⁹⁷ John Hamill, koji je od maja 1993. do jula 1994. bio vojni posmatrač UNPROFOR-a,³⁹⁸ objašnjava da mu je "u sjećanju ostao veoma, veoma mali broj incidenata [granatiranja] zbog "cijelih serija napada u kojima su ginuli sarajevski civili" tokom njegovog boravka ondje.³⁹⁹ Francis Thomas, kanadski oficir koji je nadgledao vojne posmatrače UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do jula 1994.,⁴⁰⁰ izjavio je kako je po njegovom dolasku većina granata bila usmjerena na sam grad te da može nabrojati slučajeve u kojima su predstavnici UN-a posmatrali kako "zemaljska artiljerija gađa civile".⁴⁰¹ Izvještaj UNPROFOR-a iz 1993. pokazuje da je "proteklih mjeseci bilo mnogo civilnih žrtava".⁴⁰²

211. Odbrana, međutim, tvrdi da dokazi sugerišu da je ABiH napadala vlastite civile kako bi izazvala saosjećanje međunarodne zajednice. Optužba prihvata da pretresni spis pokazuje da je moguće da su simpatizeri ili elementi iz sastava ABiH napadali muslimansko stanovništvo Sarajeva, ali navodi da ti dokazi nisu definitivni.⁴⁰³ S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da je

³⁹⁷ Vidi, na primjer, P358 (izvještaj UNPROFOR-a za novembar 1992.); P618 (izvještaj UN-a za decembar 1992.); D1826 (sedmični izvještaj UNPROFOR-a o situaciji za period od 12. do 18. februara 1993.); D66 (Dodatak VI izvještaju UN-a iz 1994.); P918 (izvještaj UNPROFOR-a iz marta 1993. – uvršten kao zapečaćeni dokument); P932 (izvještaj UNPROFOR-a iz marta 1993.– uvršten kao zapečaćeni dokument); P3689 (izvještaj UNPROFOR-a za oktobar 1992. – uvršten kao zapečaćeni dokument). Nepobitno je i to da je i iz grada otvarana snažna vatra na područja koja je kontrolisao SRK.

³⁹⁸ Hamill, T. 6059-60.

³⁹⁹ Hamill, T. 6165.

⁴⁰⁰ Thomas, T. 9255-7.

⁴⁰¹ Thomas, T. T.9265, 9394. Thomas je dodao da su u određenim slučajevima koje je pomenuo predstavnici UN-a "znali da na mjestima [koja su granatirana] nije bilo nikog drugog [osim civila]", Thomas, T. 9394.

⁴⁰² P1963 (izvještaj UNPROFOR o situaciji od 13. i 14. decembra 1993. – uvršten kao zapečaćeni dokument). *Vidi* takođe P2578 (sažetak UNMO-a za period od 4. marta 1994. do 29. aprila 1994.): "5. [marta] ... civil ranjen u blizini Holiday Inna ... 8. [marta] ... jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] na području Dobrinje ... 9. [marta] ... tri civila BiH ranjena [iz pješadijskog naoružanja] ... 11. [marta] ... jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] ... 13. [marta] dva civila BiH ranjena ... 16. [marta] tri civila BiH ranjena [iz pješadijskog naoružanja], područje Dobrinje ... 17. [marta] ... tri BiH civila ranjena ... 23. [marta] jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] ... 15. [aprila] ... četiri civila BiH ranjena nakon [pucnjave] ... 23. [aprila] jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] ... 26. [aprila] ... jedan civila BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja]." Što se tiče utvrđivanja statusa neboraca, u P2578 "žene i djeca su se automatski smatrali civilima", Thomas, T. 9474.

⁴⁰³ T. 21992-3.

Pyers Tucker, britanski oficir UNPROFOR-a, u vezi s otvaranjem vatre na pogrebnu procesiju na groblju sjeverno od bolnice Koševo izjavio da su "ljudi iz štaba [Ujedinjenih nacija] sektora Sarajevo - mogu vam, ako je potrebno, navesti njihova imena - rekli da su sproveli istrage [...] i da smatraju da su vatru otvorile bosanske snage".⁴⁰⁴ Slično tome, jedan kanadski oficir UNPROFOR-a izjavio je da je "opštepoznato" da [istrage koje su sprovele Ujedinjene nacije] snažno upućuju na činjenicu da su muslimanske snage, povremeno, granatirale vlastite civile", mada "iz političkih razloga" te informacije nisu objavljene u javnosti.⁴⁰⁵ Richard Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992., izjavio je da je "siguran – iako [ne može predočiti dokaze] o toj činjenici – da je moguće da je bilo slučajeva u kojima su, da bi se održala [slika opsade stanovništva Sarajeva] ... snage Predsjedništva pucale na svoj grad kako bi se održala slika opsade". Dodao je da je u istragama Ujedinjenih nacija provedenim u vezi s određenim incidentima koji su se tokom sukoba dogodili u Sarajevu zaključeno da "postoji element sumnje o tome da li je štetu nanio [SRK ili ABiH]".⁴⁰⁶ Prema izjavi Michaela Rosea, britanskog generala koji je komandovao snagama UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini od januara 1994. do januara 1995., u svakom slučaju "sigurno je da bi snage bosanske vlade s vremena na vrijeme, u politički ključnim momentima, pucale na Srbe kako bi ovi otvorili uzvratnu vatru na Sarajevo i kako bi bosanska vlada mogla ukazati na to kako se patnje stanovnika Sarajeva i dalje nastavljaju".⁴⁰⁷

212. U drugim pak slučajevima izvori UN-a pripisivali su povrede i pogibiju civila djelovanju SRK-a, što je uključivalo i namjerno gađanje civila. Prema izjavi generala Francisa Briquemonta, koji je bio komandant snaga UN-a u Bosni i Hercegovini od 12. jula 1993. do 24. januara 1994.⁴⁰⁸, "Nema sumnje da su tokom granatiranja" Sarajeva od strane SRK-a "pogađani civili".⁴⁰⁹ Jedan izvor ABiH odgovornost za ranjavanje i ubijanje civila u gradu pripisao je SRK-u. U pismu od 9. decembra 1993. general ABiH Rasim Delić uložio je prigovor UNPROFOR-u da je "grad Sarajevo izložen [...] snažnom granatiranjem", što je dovelo do "velikog broja postradalih među civilnim stanovništvom [...] Koristim ovu priliku da vas obavijestim da sam upozorio [SRK] da zaustavi djelovanja protiv Sarajeva jer ću u protivnom morati izdati naređenje da jedinice [ABiH] odgovore istom mjerom."⁴¹⁰

213. Odbrana je svjedocima koji su bili pripadnici UN-a u Sarajevu u više navrata sugerisala da je fizička šteta bila veća na liniji fronta nego u gradu, implicirajući da stradanja u gradu nisu bila

⁴⁰⁴ Tucker, T. 9895-6; 9940.

⁴⁰⁵ Henneberry, T. 8734.

⁴⁰⁶ Mole, T. 9500-9501, 10997-99.

⁴⁰⁷ Rose, T. 10184-6, 10210-1.

⁴⁰⁸ Briquemont, T. 10037-9.

⁴⁰⁹ Briquemont, T. 10103.

⁴¹⁰ P1928 (Pismo Rasima Delića od 6. decembra 1993.)

prouzrokovana namjerno. Spis sudskog postupka, međutim, pokazuje da je granatiranje u većoj mjeri usmjeravano *na* grad i da su civili, i civilno stanovništvo kao takvo, na područjima koje je kontrolisala ABiH građani s teritorije koju je kontrolisao SRK.

214. Hamill je prepričao priznanje jednog oficira SRK-a s kojim je razgovarao o incidentu koji se dogodio na Markalama u februaru 1994. Riječ je o pukovniku Cvetkoviću, koji je bio "komandant artiljerijskog puka vojske bosanskih Srba stacioniranog u Mrkovićima. Intervjuisali smo ga u vezi s tim incidentom jer su ga organi vlasti Republike Srpske zadužili za kontakt s nama [...] on je takođe rekao da su protekle godine ispalili na grad 30.000 do 40.000 projektila, pa zašto smo toliko zabrinuti za jedan projektil kad su ih toliko ispalili".⁴¹¹ U jednoj UNPROFOR-ovoj vojnoj procjeni situacije u gradu, koja nije datirana i u kojoj se ne pominje na osnovu čega je procjena izvršena, stoji sljedeće: "Nisu sva granatiranja od strane [SRK-a] bila isprovocirana. [Vojnici SRK-a] često su namjerno granatirali civilne ciljeve kako bi stradali civili."⁴¹²

215. John Ashton, koji je u julu 1992. stigao u Sarajevo kao fotograf,⁴¹³ sjetio se da su tokom njegovog boravka u Sarajevu "[v]ećina stvari – ciljeva koje sam vidio bili civilni ciljevi. Vidio sam kako veliki broj ljudi u redovima čeka na vodu. Naročito njih su gađali. Vidio sam takođe ljude kako pokušavaju sjeći drveće. Doslovno sam vidio kako snajperisti pucaju u ljude".⁴¹⁴ Morten Hvaal, norveški novinar koji je pratio sukob od septembra 1992. do augusta 1994.,⁴¹⁵ bio je očevidac pucnjave na civile "manje-više svakog dana, ako ne i svakog dana"⁴¹⁶ i procijenio je da je lično vidio ili za manje od 30 minuta stigao na lice mjesta "50 do stotinu"⁴¹⁷ slučajeva u kojima su civili doista pogođeni iz pješadijskog naoružanja. Mirsad Kučanin, kriminalistički inspektor Centra službe bezbjednosti u Sarajevu,⁴¹⁸ izvršio je više od stotinu istraga vezanih za pucnjavu i granatiranje grada Sarajeva i "i svi su, ovaj, svuda su bile žrtve civili"⁴¹⁹. Kučanin zna za najmanje 30 slučajeva tokom sukoba u kojima je UNPROFOR bio obaviješten o pucanju na civile i kad je preduzeo korake, npr. postavivši oklopne transportere radi blokiranja linija nišanjenja.⁴²⁰ Mustafa

⁴¹¹ Hamill, T. 6109.

⁴¹² P2442 (Zbirka dokumenata UNPROFOR-a), str. 37.

⁴¹³ Ashton, T. 1204. Ashton je početkom 1994. još uvijek bio u Sarajevu, T. 1226-7.

⁴¹⁴ Ashton, T. 1227. Na primjer, Ashton je u januaru 1993. pomogao jednoj osobi na koju su noću dok je sjekla drva pucali negdje duž "glavnog bulevara u centru grada [i] cijelim putem do [zgrade] PTT-a", na lokaciji na kojoj nije uočeno vojno prisustvo, Ashton, T. 1228-30.

⁴¹⁵ Hvaal, T. 2249-50.

⁴¹⁶ Hvaal, T. 2276.

⁴¹⁷ Hvaal, T. 2277.

⁴¹⁸ Kučanin, T. 4499.

⁴¹⁹ Kučanin, T. 4556.

⁴²⁰ Kučanin, T. 4621-2. Svjedok Y, oficir UNPROFOR-a, potvrdio je da su i lokalne vlasti Sarajeva i UNPROFOR podigli barikade da bi zaštitili stanovništvo grada od pucnjave i granatiranja tokom sukoba, "naročito duž prilaza okrenutih prema srpskim četvrtima, srpskih naseljima", Svjedok Y, T. 10850-2. Vidi takođe Kovač, T. 872-3.

Kovač, koji je radio za civilnu zaštitu u Sarajevu,⁴²¹ objasnio je da je uslijed učestalog granatiranja u gradu 1992. bilo civilnih žrtava.⁴²²

216. Akif Mukanović, vojnik ABiH, rekao je da se osjećao bezbjednije na liniji fronta nego bilo gdje drugdje u Sarajevu jer se "po linijama rjeđe pucalo".⁴²³ Ovo se poklapa s objašnjenjem hirurga državne bolnice Milana Mandilovića o tome zašto je broj civilnih pacijenata primljenih u državnu bolnicu bio najmanje četiri puta veći od broja primljenih boraca.⁴²⁴ Rekao je:

Sarajevo je relativno velik grad i sa relativnim brojem stanovništva, koje niste mogli stalno držati negdje u podrumu. To stanovništvo je imalo potrebu za određenim kretanjem, moralo je ići na radna mjesta, moralo je ići po namirnice, moralo je ići po humanitarnu pomoć. Zbog toga, zbog toga, zbog toga je i daleko veći broj bio, odnosno daleko veći priliv civila, ranjenih civila u bolnicu. Vojnici su bili na vanjskim obodima. Oni su bili u, vjerojatno, rovovima, tako da su oni bili ipak zaštićeniji dio populacije, a i na kraju krajeva i manji ih je broj.⁴²⁵

217. Spis takođe sadrži dokaze o tome da su civile namjerno gađali dok su se bavili civilnim djelatnostima ili se nalazili na civilnim lokacijama.

218. Ashton je svjedočio o gađanju vatrogasaca dok su gasili požare izazvane granatiranjem. Posmatrao je "napad na lokaciju odmah desno od zgrade PTT-a, koji je trajao sat vremena i u kojem je pogođena jedna fabrika. Vatrogasci su izašli da gase požar, granatiranje se zatim naravno stišalo, ali čim su vatrogasci stigli, ponovno su otvorili vatru i ponovno je uslijedilo granatiranje."⁴²⁶ Drugom prilikom, tokom granatiranja kompleksa pekare, "vatrogasci su izašli uprkos tome što se granatiranje nastavilo". Prema iskazu tog svjedoka, u tom slučaju UNPROFOR je ustanovio da su granate ispaljene sa Grbavice, s teritorije koju je kontrolisao SRK.⁴²⁷

219. Gađali su i ambulantna kola. Kako bi izbjegla vatru, ambulantna kola su često vožena noću, bez svjetala, zaobilazeći glavne puteve.⁴²⁸ Svjedok AD, vojnik SRK-a, posvjedočio je da je komandant Iliješke brigade svojoj minobacačkoj bateriji izdao naređenje da gađa ambulantna kola, pijace, pogrebne povorke i groblja na sjeveru grada, u Mrakovu.⁴²⁹

220. Hvaal je posvjedočio da je u vrijeme na koje se odnosi Optužnica nekoliko puta sedmično prisustvovao sahranama i da je vidio kako ih vojska bosanskih Srba granatira. Tvrdio je da je u dvadeset do trideset navrata doživio granatiranje pogrebne povorke. Hvaal je istakao da je

⁴²¹ Kovač, T. 839.

⁴²² Kovač, T. 841-3.

⁴²³ Mukanović, T. 3086.

⁴²⁴ Mandilović, T.1022.

⁴²⁵ Mandilović, T.1036-8.

⁴²⁶ Ashton, T.1216.

⁴²⁷ Ashton, T.1390-1. Ashton je fotografisao incident koji se dogodio u oktobru 1992.; mjesto incidenta označeno je na mapi P3645 sa "P3", a fotografija je dio P3641, označenog ERN brojem 0039 1285.

⁴²⁸ Mulaomerović, T.1632.

⁴²⁹ Svjedok AD, T. 10741-2 (zatvorena sjednica); 10756 (zatvorena sjednica). Svjedok je takođe izjavio da je sa svojih linija vidio "artiljerijsku vatru, gotovo sa samog groblja". Svjedok AD, T. 10687 (zatvorena sjednica).

vremenom izvještavanje s groblja postalo veoma opasno. Zbog toga je krajem 1993. "postalo pravilo" da se sahrane održavaju noću.⁴³⁰ Vojni posmatrač Harding, koji je u Sarajevu bio od jula 1992. do januara 1993., rekao je da su se sahrane na groblju Lav "odvijele sve vrijeme. Ponekad po tri ili četiri istovremeno". "Bilo je prilično uobičajeno da se napadaju sahrane, tako da to nije bilo neuobičajeno." Napadi su se vršili sa sjevera i sjeveroistoka, "gdje su bile snage bosanskih Srba". Svjedočio je da je linija fronta u tom trenutku bila toliko blizu da se groblje Lav s nje vidjelo.⁴³¹ Do napada je "često dolazilo, bilo je to normalno i budući da se to smatralo normalnim, nismo to prijavljivali".⁴³² Grobovi su se kopali i sahrane održavale noću,⁴³³ a u nekim slučajevima pokopi se ni nisu vršili na grobljima.⁴³⁴

221. Prema vojnom osoblju UN-a, snage bosanskih Srba namjerno su gađale i tramvaje. Fraser, koji je kao predstavnik UNPROFOR-a boravio u Sarajevu od aprila 1994. nadalje, izjavio je sljedeće: "Mogu vam navesti da je jednom prilikom otvorena vatra na tramvaj u gradu, te da su ustrijeljeni i ubijeni ljudi identifikovani kao civili."⁴³⁵ Adrianus Van Baal, načelnik Štaba UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini 1994., posvjedočio je da je 16. marta 1994. general Milovanović, načelnik Glavnog štaba VRS-a, zaprijetio da će se, ako sarajevski tramvaji nastave voziti, pobrinuti da se gađaju tramvaji i putnici u njima. Van Baal je izjavio da su poslije te prijetnje uistinu gađali tramvaje koji su nastavili voziti.⁴³⁶

222. Civili sa sarajevskih područja koja je kontrolisala ABiH odgađali su čak i osnovne poslove nužne za preživljavanje za vrijeme kad je vidljivost bila smanjena, kao npr. za vrijeme magle⁴³⁷ ili za noćne sate, jer su u drugim prilikama na njih otvarali vatru. Civili, osobito stariji ljudi, drva bi obično sakupljali noću "jer se nisu mogli brzo kretati i znali su da je danju riskantno putovati".⁴³⁸ Škole su zatvorene, a u naseljima su otvarane privremene škole u podrumima, kako bi djeca što kraće trebala putovati na nastavu i tako što kraće biti izložena snajperskom djelovanju i

⁴³⁰ Hvaal, T. 2286, 2290.

⁴³¹ Harding, T.4324-6. Na karti je nacrtao liniju sa oznakom "S" kojom je označio liniju fronta, a krstom i slovom "L" označio je groblje Lav.

⁴³² Harding, T. 4393. Svjedok je izjavio da major Nikolaj Rumjansev, ruski oficir pri UNPROFOR-u, nije ni na koji način sugerisao da je s groblja Lav otvarana vatra na koju je možda uzvraćena vatra (T.4395). Međutim, oklopna vozila ABiH uočena su sa položaja PAPA 3 u blizini samog groblja (T. 4471).

⁴³³ Šehbajraktarević, direktor pogrebnog preduzeća, izjavio je da su grobove morali kopati noću jer je tada Sarajevo bilo bezbjednije. Obredi sahrane bili su skraćeni na minimum. Svjedok je svjedočio o granatiranju granatiranju pogrebne povorke Fatime Kračić oko 16:00 sati u junu 1993. u kojem je na licu mjesta poginulo osmoro ljudi. "Pala je granata, udarila u šljivu i osam je ljudi ubila na licu mjesta. Troje je kasnije u bolnici umrlo. Moji su bili pokupili to tu, zato i znam zato što su moji ljudi išli gore da pakuje ta." Nakon toga skupština opštine izdala je naredbu da se sahrane vrše noću, Šehbajraktarević, T.1777-8.

⁴³⁴ Kupusović, T.666.

⁴³⁵ Fraser, T. 11229-30.

⁴³⁶ Van Baal, T.9862-3.

⁴³⁷ Kupusović, T. 662: "I građani su bili sretni kad je bila gusta magla i u gradu i oko grada kad snajperi nisu djelovali." Thomas govori o P1927, dnevnom izvještaju UNMO-a od 4.-5. decembra 1993.), T. 9300-1. Dokument govori o smanjenju snajperske aktivnosti uslijed loše vidljivosti.

granatiranju.⁴³⁹ Veliki broj civila dugo je živio u podrumima svojih zgrada kako bi izbjegli granate.⁴⁴⁰ Naučili su da se kreću što je manje moguće,⁴⁴¹ rijetko napuštajući stanove,⁴⁴² a stari ljudi su "doslovno umirali od gladi jer su bili previše uplašeni da izađu napolje".⁴⁴³

223. Budući da je nabavka hrane i vode bila puno opasnosti, jer se u oba slučaja moralo dugo čekati u redovima uz opasnost da će na njih biti otvorena vatra, Kovač je izjavio da je civilna zaštita mijenjala mjesta za dijeljenje hrane koju su dostavljale humanitarne organizacije.⁴⁴⁴ Kad je prekinuta dostava vode, međunarodne humanitarne organizacije postavile su po gradu pumpe za vodu na odgovarajućim mjestima.⁴⁴⁵ Stanovnici su nekad po cijeli dan čekali u redu da napune svoje posude. Vojnici UN-a morali su često mijenjati mjesta gdje su se građani okupljali da bi dobili humanitarnu pomoć kako ih ne bi gađali granatama.⁴⁴⁶

224. Civili koji bi se radi takvih poslova odvažili da iziđu iz svojih domova često su pratili jedni druge kako bi, u slučaju da nekog rane, imali pomoć. Jedna svjedokinja je rekla da je uvijek izlazila napolje s nekim, za slučaj da je rane, jer je živjela sama s troje djece. Ponekad su žene pratila djeca da im pomognu nositi vodu.⁴⁴⁷ Civili su takođe pronašli alternativne puteve za prolazak gradom na kojima je bilo više zaklona od snajperske vatre s područja koja je kontrolisao SRK. Ipak, na tim rutama nije bilo zaštite od indirektnog vatrenog oružja kao što su minobacači.⁴⁴⁸

225. Prema Kovaču, "manje-više, svako naselje je bilo granatirano."⁴⁴⁹ Optužba je izvela detaljne dokaze o pojedinim područjima Sarajeva koje su kontrolisale snage ABiH kako bi potkrijepila svoje navode da su tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica civile tamo gađali s područja koje je kontrolisao SRK.

⁴³⁸ Ashton, T. 1129.

⁴³⁹ Mukanović, T. 3086.

⁴⁴⁰ Omerović, T. 3848-9; Kupusović, T. 680-1; Ekrem Pita, 3997.

⁴⁴¹ Tarić, T. 3124-6;

⁴⁴² Ashton, T. 1414. Menzilović, koji je živio na obroncima na području Briješkog brda, izjavio je da su civile gađali snajperisti SRK-a koji "nisu nam dali iz kuće izaći", Menzilović, T. 6998.

⁴⁴³ Ashton, T. 1371; to se odnosi na početak zime 1993. i kraj 1993.

⁴⁴⁴ Kovač, T. 848.

⁴⁴⁵ Kovač, T. 846.

⁴⁴⁶ Kovač, T. 843; 871; vidi takođe Hafizović, T. 7760-3 (granatirana je Ulica oslobodilaca Sarajeva, u kojoj se "bilo je to opštepoznato", dijelila humanitarna pomoć); Hadžić, T. 12294-5 (koji je izjavio da se humanitarna pomoć dijelila u atomskim skloništima).

⁴⁴⁷ Menzilović, T. 6982.

⁴⁴⁸ Na primjer, Thomas je u svom svjedočenju govorio o P2088, izvratku dnevnog izvještaja UNMO-a sastavljenog u januaru 1994. (T. 9309-9311, zatvorena sjednica). Zabilježeno je da je SRK granatirao područja za koja se znalo da se na njima civili sklanjaju od snajperskog djelovanja. Izjavio je da su "Bosanci koristili zaklonjene rute kako bi izbjegli Aleju snajpera, ali su te rute napadane artiljerijom, što je bio pokazatelj da su tačno njih napadali." Uočio je da ta praksa objašnjava zašto je broj postradalih bio velik i s obzirom na mali zabilježen broj ispaljenih projektila.

⁴⁴⁹ Kovač, T. 843.

2. Snajpersko djelovanje i granatiranje civila u gradskim područjima Sarajeva koja je kontrolisala ABiH

(a) Šire područje Grbavice

226. Optužba navodi da su neboderi na području Grbavice "bili ozloglašeni među Sarajlijama i međunarodnim osobljem kao izvor snajperske vatre koja je otvarana na civile".⁴⁵⁰ Tvrdi da "u gradu nije bilo niti jednog toliko pogodnog mjesta za snajpersko djelovanje na civile, ne samo zbog toga što su snage s takve blizine mogle s visine otvarati snajpersku vatru na samo srce grada, već osobito zbog toga što je na tom mjestu grad prilično uzak, pa se iz tih nebodera mogao gađati sav saobraćaj, između ostalog pješaci, tramvaji, autobusi i drugi kolski saobraćaj koji je prolazio gradom u pravcu istok-zapad".⁴⁵¹

227. Grbavica je naselje u opštini Novo Sarajevo, smješteno u južnom dijelu centra Sarajeva. Sve vrijeme na koje se odnosi Optužnica bila je pod kontrolom SRK.⁴⁵² U pogledu toga slažu se obje strane u predmetu. Mape koje su obilježili svjedoci optužbe i odbrane pokazuju da se linija sukoba u Grbavici protezala duž rijeke Miljacke, a Grbavica je južno od nje.⁴⁵³ Tokom perioda na koji se odnosi Optužnica SRK je kontrolisao i područje Vraca, jugozapadno od Grbavice.⁴⁵⁴

228. Dokazi pokazuju da su civile u Novom Sarajevu gađali s područja Grbavice, koje je kontrolisao SRK. U periodu od oktobra 1993. do marta 1994., prema iskazu predstavnika UNPROFOR-a svjedoka Afzaala Niaza, koji je tada bio na službi u Sarajevu, s područja smještenog jugoistočno od linije sukoba na Grbavici često je otvarana vatra iz snajpera.⁴⁵⁵ Jacques Kolp, oficir UNPROFOR-a za vezu s ABiH od marta 1993. do novembra 1994., posvjedočio je da je bilo opštepoznato da je snajperska vatra otvarana s područja Grbavice, "iz zgrada na drugoj strani rijeke".⁴⁵⁶ Aernout Van Lynden, nizozemski novinar koji je tokom perioda na koji se odnosi Optužnica nekoliko puta posjetio Sarajevo,⁴⁵⁷ ispričao je da su snajperski položaji koje je držala SRK, osobito oni u Grbavici, bili opasni jer su s njih vojnici mogli "doslovno pucati na ulice" u centru Sarajeva.⁴⁵⁸ John Ashton je izjavio da su "vatru otvarali sa Grbavice i pucali direktno na grad, između zgrada, u blizini univerziteta i Holiday Inna i u blizini muzeja". Kasnije su mu vojnici

⁴⁵⁰ Završni podnesak optužbe, par. 285.

⁴⁵¹ *Id.*, par. 285.

⁴⁵² Karavelić, T. 12005; Niaz, T. 9081; Lazić, T. 13755-6; Kolp, T. 8254, 8256; Kupusović, T. 657; Hamill, T. 6174; Jusić, T. 3242; Milada Halili, T. 2732; Vidović, T. 4241; Golić, T. 14849; Radinović, T. 20901.

⁴⁵³ Hamill, T.6174; P3704 (mapa s već ucrtanim linijama sukoba); DP10, T.14328; D1776 (mapa označena s DP10).

⁴⁵⁴ Vidović, T.4240-4241; Mandilović, T. 1014; Velić, T. 2774; 2776-2777; P3644.DF (mapa koju je označio Fraser).

⁴⁵⁵ Niaz, T. 9081.

⁴⁵⁶ Kolp, T. 8243.

⁴⁵⁷ Van Lynden, T. 2085, 2092-3.

⁴⁵⁸ Van Lynden, T. 2216-7.

SRK-a na Grbavici rekli da su "tu imali svoju liniju fronta i da su odatle pucali na ljude koji su prelazili ulice".⁴⁵⁹

229. Stanovništvo je zbog opasnosti vatre s Grbavice namjerno zaobilazilo neka gradska područja. Na glavnu saobraćajnu arteriju Sarajeva, dio koje se zvao Bulevar maršala Tita, i Marindvor, u centru grada, često je otvarana vatra s tog područja. Jeremy Hermer, vojni posmatrač UN-a na položajima LIMA od augusta 1993. do januara 1994.,⁴⁶⁰ izjavio je da je glavna avenija u Sarajevu, koja se proteže paralelno s rijekom Miljackom od Starog grada prema zapadnom dijelu grada, prozvana "Alejom snajpera".⁴⁶¹ Van Lynden je rekao da su veliki dio tog puta, kao i Trg Marindvor, te raskrsnica u blizini zgrade Predsjedništva, bili izloženi snajperskoj vatri iz nebodera na Grbavici.⁴⁶² Sjeća se da je na nekim područjima vidio znakove upozorenja o snajperskom djelovanju, kao i zaklone na ulicama za zaštitu civila od vatre s tih položaja.⁴⁶³ Morten Hvaal, norveški novinar koji je pratio sukob u Sarajevu od septembra 1992. do augusta 1994., izjavio je da su tokom cijele 1992. i 1993. godine, prije nego što su u Sarajevu preduzete bilo kakve protivsnajperske mjere, dok bi se vozio "Alejom snajpera" često na njega pucali iz zgrada na Grbavici, koju je kontrolisao SRK".⁴⁶⁴ SRK je sa Grbavice "u stvari kontrolisao veliki dio puta koji ste trebali prijeći da biste došli u zapadni dio grada. Dakle, morali ste automobilom postići najveću moguću brzinu i tuda što brže proći".⁴⁶⁵ Hvaal je rekao da se naročito na početku rata mogla vidjeti "prašina, dim, čak i bljeskanje pušcanih cijevi jer niko nije na njih otvarao vatru. Mogli su ustvari slobodno i prilično opušteno djelovati [...] i bilo je prilično lako shvatiti odakle to rade".⁴⁶⁶ Major Roy Thomas, viši vojni posmatrač UNPROFOR-a u Sektoru Sarajevo od oktobra 1993. do jula 1994., posvjedočio je da su civili koristili zaklonjene rute da bi zaobišli "Aleju snajpera", ali su te zaklonjene rute zatim napadane artiljerijom; bio je to za njega pokazatelj da su meta bili civili.⁴⁶⁷ Mještаниn Fuad Šehbajraktarević izjavio je "dok ideš kroz Titovu im'o si zaštitu zgrada, čim Marindvor kreneš, gotovo je, Grbavica, puca na snajper, ubi sve živo."⁴⁶⁸

230. Nekoliko svjedoka posvjedočilo je da su artiljerijskom vatrom gađali upravo civile. U decembru 1993. Hermer je bio očevidac slučaja kada je nekoliko hitaca ispaljeno direktno na skupinu civila na Aleji snajpera, nedaleko od zgrada vlade. Ispričao je sljedeće:

⁴⁵⁹ Ashton, T. 1221.

⁴⁶⁰ Hermer, T. 8439.

⁴⁶¹ Hermer, T. 8467.

⁴⁶² Van Lynden, T. 2117, 2119.

⁴⁶³ Van Lynden, T. 2117, 2119.

⁴⁶⁴ Van Lynden, T. 2262, 2264.

⁴⁶⁵ Van Lynden, T. 2261.

⁴⁶⁶ Van Lynden, T. 2262.

⁴⁶⁷ Thomas, T. 9310-9311 (zatvorena sjednica), 9322-9323.

⁴⁶⁸ Šehbajraktarević, T. 1776

Kad su hici pogodili tlo ispred nas, grupa od [...] 20 do 50 ljudi istog se trena sagnula, spustila glave i zaklonila se. Svi su to istovremeno napravili. Kao da se radilo o nekom dobro uvježbanom postupku. [...] Jedine moguće mete na tom području bili su civili, cesta i moje vozilo. [...] Za nekoliko sekundi uslijedilo je još pucnjave i ono što se dogodilo jest da se grupa ljudi koja je od istoka prema zapadu prelazila cestu sada našla blokirana na objema stranama ceste. Jasno se sjećam jedne majke [...] koja se nalazila na jednoj strani ceste odvojena od svog djeteta na drugoj strani ceste. U toj fazi situacija je bila sljedeća: budući da je puška imala čistu liniju nišanjenja cijelom dužinom te ceste na tom mjestu, grad je ustvari podijeljen na istočni i zapadni dio. Tako je svaki prelazak preko ceste bio potencijalno smrtonosan. [...] Svaki put kad bi se neko pojavio iza zaklona i pokušao prijeći cestu, ispred nas bi se obrušio [...] rafal teškog mitraljeza. Kad se niko ne bi kretao, nije bilo ni mitraljeske pucnjave.⁴⁶⁹

David Fraser, predstavnik UNPROFOR-a koji je u Sarajevu bio od aprila 1994. nadalje, izjavio je da "na području Aleje snajpera nije bilo vojnih položaja [...] ulicom su prolazili samo civili." Oni su bili glavna meta pucnjave.⁴⁷⁰ Ashton je opisao situaciju koja se dogodila u centru grada i čiji je očevidac bio:

Vidio sam kako [...] ljudi pokušavaju prijeći mostove, rijeku u centru Sarajeva, osobito u Novom Sarajevu. Posmatrao sam kako bi zastali i sklonili se iza nekog drveta ili zida, zatim iskočili i potrčali, nakon čega bi uslijedio pucanj. Osmatrao sam glavnu raskrsnicu u blizini zgrade Energoinvesta, jednu od najopasnijih raskrsnica u cijelom Sarajevu na koju su snajperi neprekidno djelovali. Bilo je to široko, prostrano područje okrenuto prema uglu naselja Hrasno i Grbavica, gdje su se ta naselja presijecala, i bilo je jasno da se tu nalazi snajperski položaj s kojeg je na to područje svakodnevno otvarana vatra.⁴⁷¹

Rekao je da su na raskrsnice, kao npr. u blizini zgrada Predsjedništva i Energoinvesta i u blizini Holiday Inna postavljani kontejneri kao zakloni od vatre s Grbavice.⁴⁷² Istakao je da ti zakloni nisu civilima pružali potpunu zaštitu. Kad je posjetio položaje SRK-a na Grbavici otkrio je da vojnici SRK-a odatle vide ljude kako prelaze razmake između kontejnera i mogu ih tada gađati. Štaviše, meci većeg kalibra sasvim su probijali kroz zaklone.⁴⁷³ Jednom prilikom u zimu 1993.-1994. Hvaal se vozio niz Bulevar maršala Tita i naišao na neku stariju ženu koja je ležala na ulici.⁴⁷⁴ Ranili su je na raskrsnici na koju se često otvarala snajperska vatra s položaja SRK.⁴⁷⁵ Prije nego što ju je uspio odvući na neko bezbjedno mjesto, drugi metak ju je pogodio u glavu i usmrtio.⁴⁷⁶ Dana 5. decembra 1992. Van Lynden je vidio kako su jednu stambenu zgradu na Bulevaru maršala Tita pogodili zapaljivi meci ispaljeni s teritorije SRK-a.⁴⁷⁷ Njegova ekipa je snimila taj događaj.⁴⁷⁸ Van Lynden

⁴⁶⁹ Hermer, T. 8468-9.

⁴⁷⁰ Fraser, T. 11198.

⁴⁷¹ Ashton, T. 1254.

⁴⁷² Ashton, T. 1340-1341.

⁴⁷³ Ashton, T. 1340.

⁴⁷⁴ Hvaal, T. 2778-80.

⁴⁷⁵ Hvaal, T. 2279, 2282-3.

⁴⁷⁶ Hvaal, T. 2284-5. See P3625 (fotografija žrtve ispred mrtvačnice bolnice Koševo koju je snimio Hvaal).

⁴⁷⁷ Van Lynden, T. 2120-2125; P3644.VL (mapa Sarajeva na kojoj je svjedok označio mjesto na kojem se nalazi zgrada).

je vidio kako civili bježe od požara koji su izazvali meci,⁴⁷⁹ a rečeno mu je da odatle nije otvarana vatra koja bi isprovocirala napad.⁴⁸⁰

231. Ashton je opisao nekoliko slučajeva granatiranja civila. Svjedočio je o minobacačkom napadu u decembru 1992., kojom prilikom je u Novom Sarajevu poginula jedna žena i ranjeno više ljudi.⁴⁸¹ U februaru 1993. Ashton je bio očevidac incidenta u kojem je jedan tenk SRK-a ispalio tri granate na područje Holiday Inna u blizini muzeja, gdje nije bilo nikakvih neprijateljskih vojnih djelovanja. Rekao je da su na ulici bili civili, a francuski i ukrajinski vojnici UNPROFOR-a bili su iza metalnih zaklona.⁴⁸² Francis Briquemont, komandant snaga UN-a u Bosni i Hercegovini od jula 1993. do januara 1994., rekao je da je prilikom vožnje "Alejom snajpera" po dolasku u Sarajevo vidio da su "gotovo sve zgrade i civilni stanovi spaljeni ili uništeni ili granatirani".⁴⁸³ Dodao je da je "opseg razaranja na svim stambenim zgradama duž cijele Aleje snajpera, [...] pokazuje da su te zgrade sistematski gađane" prije jula 1993.⁴⁸⁴ Dokumenti UNPROFOR-a ukazuju na granatiranje i pucnjavu širokih razmjera na središnji dio grada Sarajeva tokom perioda na koji se odnosi Optužnica.⁴⁸⁵

232. Mještananin Mensur Jusić sjeća se jednog napada snajperima izvršenog u proljeće 1994. u Ulici vojvode Putnika.⁴⁸⁶ Bilo je večer i svjedok se vraćao kući s posla. Kad je izašao iz tramvaja, začuo je glasan rafal i zvuk metaka koji udaraju asfalt. Trčeći prema zaklonu, vidio je kako neka djevojka puže u zaklon. Pogodio ju je metak snajpera. Svjedok ju je podigao i odveo u zaklonjeni

⁴⁷⁸ Vidi P3647 (video snimak izvještaja o požaru u zgradi koji je napravio Van Baal); P3467 A (transkript video snimka).

⁴⁷⁹ Van Lynden, T. 2125-6.

⁴⁸⁰ Van Lynden, T. 2125-6.

⁴⁸¹ Ashton, T. 1392. Niz fotografija koje je snimio Ashton čine reprezentativni uzorak žrtava incidenata snajperskog djelovanja odnosno granatiranja od kraja septembra 1992. do kraja oktobra 1992., T. 1403-4. Vidi P3641 (niz fotografija koje je snimio Ashton).

⁴⁸² Ashton, T. 1246-7.

⁴⁸³ Briquemont, T. 10142-3.

⁴⁸⁴ Briquemont, T. 10169. Svjedok je imao dojam da su tokom njegovog službovanja od oktobra do decembra ustvari više granatirani vojni objekti nego civilni ciljevi, T.10143-4.

⁴⁸⁵ Vidi, npr., P816 (dnevni izvještaj UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od 16. februara 1993.): "Tokom perioda na koji se izvještaj odnosi borbene aktivnosti ostale su i dalje prilično intenzivne. U različitim dijelovima grada zabilježeno je artiljerijsko i minobacačko granatiranje i vatra iz snajpera i teških mitraljeza tokom cijelog dana. Međutim, najснаžnije su bila granatirana područja [...] Novog Sarajeva", P752 (izvještaj UNPROFOR-a za mjesec januar 1993.): "20 Jan. 93. Situacija se značajno popravila u odnosu na jučerašnji dan i sa strane PAPA, kao i sa strane LIMA javljeno je da je dan relativno miran. Snajperisti su djelovali na glavnu ulicu u gradu, kasarnu Tito i zgradu štampe. Ukupno je zabilježeno 197 pogodaka (artiljerijskih i/ili iz višecijevnih minobacača)"; P2002 (dnevni izvještaj UNMO-a o situaciji u Sektoru Sarajevo za 14. decembra 1993.) i P2007 (dnevni izvještaj o situaciji u Sektoru Sarajevo za 25. decembra 1993.) pokazuju da je između ostalog granatiran "kao i uvijek centar grada"; P2064 (dnevni izvještaj UNMO-a o situaciji u Sektoru Sarajevo od 4. januara 1994.): "Opšta procjena: nestabilno. Opšte vojno djelovanje, konkretno granatiranje i minobacačka vatra i dalje su na visokoj razini [...] Stambena naselja koja su u posljednja 24 sata granatirana i gađana iz minobacača su Novo Sarajevo [...] Snajpersko djelovanje i djelovanje iz pješadijskog naoružanja/teških mitraljeza intenzivno unutar grada"; P2840 (dnevni izvještaj UNPROFOR-a o situaciji od 3. augusta 1994.): "Lokacija: područje Aleje snajpera. Opis: jedan snajperista iz jedne srpske zgrade [...] pucao je na tramvaj. Tri bosanska civila lakše ranjena i odvezena u bolnicu".

⁴⁸⁶ Jusić, T. 3243-6.

prolaz između zgrada. Na tom mjestu nije primijetio vojnike, naoružane osobe niti je iko uzvraćao vatru.⁴⁸⁷ Jusić je izjavio da je vatra otvorena sa Grbavice, prekoputa Mosta bratstva i jedinstva.⁴⁸⁸ Drugi incident koji je vidio dogodio se u blizini sarajevske željezničke stanice.⁴⁸⁹ Jusić je vidio kako je nekog čovjeka u Brodskoj ulici pogodio metak i kako se taj čovjek srušio na zemlju. Odatle su ga odvucli neki ljudi koji nisu nosili uniforme niti su bili naoružani. Vatra se nastavila.⁴⁹⁰ Jusić je rekao da žrtva nije nosila oružje i da je bila obučena u civilnu odjeću, kao i drugi ljudi u blizini.⁴⁹¹ Na osnovu prijašnjih iskustava pucnjave na to područje, znao je da je metak ispaljen s vrha određene skupine visokih zgrada (od dvadeset spratova) na Grbavici.⁴⁹²

233. Mirsad Kučanin, kriminalistički istražitelj iz Sarajeva, pokazao je na karti gdje se nalaze četiri zgrade od petnaest spratova u Lenjinovoj ulici, u blizini lijeve obale rijeke Miljacke, odakle se stalno pucalo iz snajpera.⁴⁹³ Pokazao je, takođe, gdje se nalazi trgovački centar na Grbavici, skupina od tri dvadesetospratnice za koje je iz ličnog iskustva znao da se često koriste kao položaji s kojih se puca na civile u centru grada i duž Titove ulice.⁴⁹⁴ Sjeća se da je radio na tri incidenta snajperskih napada na tramvaje iz trgovačkog centra na Grbavici.⁴⁹⁵ Akif Mukanović, stanovnik Hrasnog, potvrdio je da su se snajperski napadi vršili s te lokacije.⁴⁹⁶

234. Svjedokinja AJ posvjedočila je da se u poslijepodnevnim satima 7. novembra 1992. vraćala kući od komšije.⁴⁹⁷ Bila je obučena u civilnu odjeću.⁴⁹⁸ Prilikom prolaska između dvije zgrade,⁴⁹⁹ u blizini Ulice darovalaca krvi, začula je pucanj ispaljen iz pravca Grbavice.⁵⁰⁰ Metak ju je pogodio u bok.⁵⁰¹ Odveli su je u ambulantu prve pomoći i kasnije smjestili u bolnicu.⁵⁰² Svjedokinja AJ izjavila je da nije bilo ni vojnika⁵⁰³ ni oružja⁵⁰⁴ u blizini mjesta gdje se dogodio incident.⁵⁰⁵ Prema iskazu svjedokinje, vatra je stigla s Grbavice.⁵⁰⁶ Svjedokinja se jasno mogla vidjeti iz zgrada

⁴⁸⁷ Jusić, T. 3243-6.

⁴⁸⁸ Jusić, T. 3242.

⁴⁸⁹ Jusić, T. 3247-8.

⁴⁹⁰ Jusić, T. 3249. Vidi br. 1 na P3112 (mapa koju je označio svjedok).

⁴⁹¹ Jusić, T. 3250-1.

⁴⁹² Jusić, T. 3251-2.

⁴⁹³ Kučanin, T. 4610, 4612; P3658 (mapa koju je označio svjedok).

⁴⁹⁴ Kučanin, T. 4610, 4613, 4617, 4621.

⁴⁹⁵ Kučanin, T. 4610.

⁴⁹⁶ Mukanović, T. 3106; P3235 (mapa na kojoj je svjedok prethodno označio gdje se nalaze neboderi).

⁴⁹⁷ Svjedok AJ, T. 7118-9, 7121.

⁴⁹⁸ Svjedok AJ, T. 7119.

⁴⁹⁹ Vidi P3263 (fotografija tog područja).

⁵⁰⁰ Svjedok AJ, T. 7123.

⁵⁰¹ Svjedok AJ, T. 7121, 7123, 7128.

⁵⁰² Svjedok AJ, T. 7122. Ostala je 23 dana na intenzivnoj njezi u bolnici. Vidi P3282 (medicinska dokumentacija iz sarajevske univerzitetske bolnice) (zapečaćeno).

⁵⁰³ Svjedok AJ, T. 7150.

⁵⁰⁴ Svjedok AJ, T. 7144, 7150-1.

⁵⁰⁵ Svjedok AJ, T. 7144.

⁵⁰⁶ Svjedokinja AJ je izjavila da joj je pucanj dopro s leđa, malo zdesna, iz pravca Grbavice. Prema njenom mišljenju linija sukoba nalazila se oko 50 do 100 metara od mjesta na kojem se incident dogodio i izjavila je da "šta ja znam ...

trgovačkog centra na Grbavici kao i iz drugih nebodera u tom naselju.⁵⁰⁷ Prema svjedokinji AJ, bilo je opštepoznato da su snajperisti SRK odatle djelovali.⁵⁰⁸ S tih položaja ubijen je ili ranjen veliki broj ljudi iz njene ulice.⁵⁰⁹

235. Pretresnom vijeću predloženi su dokazi o različitim snajperskim položajima SRK-a u neboderima na južnoj strani rijeke Miljacke.

236. Od juna 1992. do početka maja 1993. svjedok D, vojnik SRK-a,⁵¹⁰ bio je stacioniran na prilazu ka četiri zgrade od 15 spratova kraj Lenjinove ulice, u blizini rijeke Miljacke.⁵¹¹ U sudnici je na karti pokazao položaje na kojima je bio razmješten sa svojim vodom.⁵¹² Sjeća se da bi se tokom njegovih smjena vojnici iz drugih jedinica zaduženih za snajpersko djelovanje pridružili njegovom vodu u neboderima.⁵¹³ Snajperisti bi zauzeli gornje spratove.⁵¹⁴ "Oni su bili svakodnevno prisutni u tim neboderima."⁵¹⁵ Često je čuo kako se s tih spratova otvara vatra.⁵¹⁶ Bio je u prilici da razgovara sa snajperistima.⁵¹⁷ "Oni bi obično rekli da su nekoga pogodili."⁵¹⁸ Oprema im se je sastojala od "puške koja ima dugačku cijev" s optičkim nišanom, "durbinom, i na kraju toga durbina se nalazi gumeni dio na koji se naslanja oko."⁵¹⁹ "Imali su poseban teleskop koji nije bio montiran na puški, znatno širi od onoga koji se nalazi na puški i uz pomoć kojeg su bolje mogli cilj da ..., ovaj, vide na drugoj."⁵²⁰ Imali su i infracrvene nišane.⁵²¹

237. Svjedok D izjavio je da su snajperisti ABiH pucali na položaje njegovog voda na Grbavici,⁵²² ali "nije bilo oružanih dejstava sa druge strane izuzev snajpera, izuzev snajpera".⁵²³

Koliko može biti ta široka saobraćajnica i rijeka. Oni su s druge strane rijeke bili", T. 7123-4. Na tom dijelu Grbavice nalaze se dvije žute zgrade, trgovački centar i četiri bijela nebodera, T. 7124.

⁵⁰⁷ Svjedok AJ, T. 7124-5, 7131 (zatvorena sjednica). Na fotografiji koja je predložena u sudnici bijela dvospratnica zaklanja pogled na ulicu iz tih nebodera. Svjedokinja je objasnila da gornji sprat i lijeva strana zgrade nisu bili izgrađeni u vrijeme tog događaja. T. 7129-30 (zatvorena sjednica); P3263 (fotografije mjesta događaja). Na karti koja joj je pokazana u sudnici, a koja nije uvrštena u dokaze, pokazala je i mjesto na kojem su se na Grbavici nalazili trgovački centar i bijeli neboder, svjedok AJ, T. 7131. Iako je prilikom pokazivanja svoje zgrade i mjesta događaja na karti bila malo zbunjena, na video snimku i nizu fotografija koje su joj pokazali u sudnici svjedokinja je jasno pokazala mjesto na kojem je ranjena, svjedok AJ, T. 7132-8; P3280Y (video snimak mjesta događaja); T. 7138-9; P3279Y (panoramski snimak mjesta događaja); T. 7141-4 (zatvorena sjednica).

⁵⁰⁸ Svjedok AJ, T. 7125.

⁵⁰⁹ Svjedok AJ, T. 7125.

⁵¹⁰ Svjedok D, T. 11893-5.

⁵¹¹ Svjedok D, T. 1895-6.

⁵¹² Svjedok D, T. 1919; P3637 (mapa koju je svjedok D prethodno označio).

⁵¹³ Svjedok D, T. 1919-20.

⁵¹⁴ Svjedok D, T. 1920.

⁵¹⁵ Svjedok D, T. 1933.

⁵¹⁶ Svjedok D, T. 1920.

⁵¹⁷ *Id.*

⁵¹⁸ *Id.*

⁵¹⁹ Svjedok D, T. 1928-9. Koristeći se s P3648 (priručnik za oružje) među njihovom oružjem je prepoznao M76 T. 1936.

⁵²⁰ Svjedok D, T. 1934.

⁵²¹ *Id.*

⁵²² Svjedok D, T. 2033-4.

Prema iskazu tog svjedoka, njegov vod dobio je naređenja od komandanta voda i od komandanta čete da puca na sve što se kreće i što bi im moglo ugroziti položaje.⁵²⁴ Nikad im nije izdato uputstvo da ne pucaju na civile.⁵²⁵ S druge pak strane, nekoliko svjedoka odbrane koji su tokom sukoba bili stacionirani na području Grbavice i Jevrejskog groblja izjavili su da im nisu izdavali naređenja da gađaju civile.⁵²⁶

238. Van Lynden je ispričao da mu je krajem septembra 1992. predsjedništvo bosanskih Srba dopustilo da posjeti stambene zgrade na Grbavici⁵²⁷ u blizini rijeke Miljacke,⁵²⁸ gdje je vidio snajperske položaje na liniji fronta.⁵²⁹ Odveli su ga u prostorije u nekoliko zgrada gdje su se nalazile razne vrste vatrenih položaja, između ostalog i zamračene prostorije "gdje su bile snajperske puške" uz vreće s pijeskom iza otvora u prozorima. Opisao je da su puške imale duge cijevi i teleskopske nišane. Van Lynden je iz ranijeg iskustva znao da su oružje koje je vidio u tim prostorijama snajperske puške.⁵³⁰ Na podu je vidio prazne čahure metaka. Vojnici su nosili uniforme jugoslovenske vojske.⁵³¹ "Imali su voki-tokije, male radio aparate, i bilo je jasno da na višim spratovima u drugim zgradama, na višim mjestima na padini s koje se vidjelo Sarajevo, ima još položaja koji su bili u vezi s tim ljudima na položajima na liniji fronta, s osmatračima". Dodao je: "Bilo je jasno da je to bilo koordinirano. Nije to bio samo neki pojedinačan čovjek koji gleda kroz otvor i odluči da uradi nešto ako šta ugleda. Tu su bili i drugi. Bio je to koordiniran napor."⁵³²

239. Hvaal je izjavio da je krajem 1993. ili početkom 1994. posjetio četiri nebodera na Grbavici.⁵³³ Tamo je vidio "prilično jednostavan snajperski položaj, koji nije bio veoma komplikovan, zaštićen gomilama vreća s pijeskom".⁵³⁴ Kad se uđe unutra, napolje se moglo vidjeti jedino kroz otvor na prozoru, koji su koristili snajperisti.⁵³⁵ U tim zgradama je vidio razne vrste oružja, između ostalog i M-84, mitraljez za opštu upotrebu koji su mještani zvali "sijač smrti".⁵³⁶

⁵²³ Svjedok D, T. 2037-8.

⁵²⁴ Svjedok D, T. 1912-14.

⁵²⁵ *Id.*

⁵²⁶ DP16 i DP11, vojnici Trećeg bataljona SRK-a stacionirani na području Jevrejskog groblja rekli su da nisu dobili naređenja da gađaju civile. Prema DP16, civile su trebali "poštovati", DP16, T. 16523; DP11, T. 15020-21. Izo Golić, vojnik Prve romanijske brigade SRK-a, izjavio je da je pripadnicima njegove jedinice strogo rečeno da ništa ne gađaju prema vlastitom nahođenju, da ne smiju pucati na civile, te da se pridržavaju Ženevskih konvencija i poštuju ih, Golić, T. 14870. Svjedok DP10, pripadnik Drugog oklopnog bataljona stacioniranog na području Grbavice, izjavio je da njegovoj jedinici nikad nije bilo izdato naređenje da otvara vatru na civile, DP10, T. 14321.

⁵²⁷ Van Lynden, T. 2104, 2107-8.

⁵²⁸ Van Lynden, T. 2111.

⁵²⁹ Van Lynden, T. 2107-8.

⁵³⁰ Van Lynden, T. 2107-8.

⁵³¹ Van Lynden, T. 2110.

⁵³² Van Lynden, T. 2112.

⁵³³ Hvaal, T. 2258-61.

⁵³⁴ Hvaal, T. 2262.

⁵³⁵ Hvaal, T. 2264.

⁵³⁶ Hvaal, T. 2262, 2265.

240. Ashton su pripadnici SRK-a u više navrata poslije juna 1993. odveli na položaje na liniji fronta u stambenim zgradama na Grbavici.⁵³⁷ Tamo je vidio prostorije s gomilama vreća s pijeskom odakle su pucali snajperisti.⁵³⁸ Kroz prozorske otvore vidio je područje Marindvora na suprotnoj obali rijeke, između ostalog Holiday Inn i kasarnu Tito: "Bilo je očito gdje su ljudi koji su prelazili preko raskrznica mogli biti pogođeni".⁵³⁹ Izjavio je da je "u prostorijama bilo na hiljade i hiljade čahura. S tog položaja se često otvarala vatra".⁵⁴⁰

241. Optužba takođe navodi da je Jevrejsko groblje bilo jedno od važnih izvora snajperske vatre na civile.⁵⁴¹ Sarajevsko Jevrejsko groblje je smješteno na zapadnim padinama planine Trebević. Dokazni predmeti u spisu sudskog postupka pokazuju da su obje zaraćene strane imale položaje na tom području. Karte koje su označili svjedoci odbrane pokazuju da su linije sukoba bile udaljene za širinu groblja. SRK je bio razmješten na jugozapadnoj strani groblja, a ABiH duž zida na sjeveroistoku.⁵⁴² Te linije sukoba ostale su iste tokom cijelog sukoba.⁵⁴³ Svjedoci odbrane opisali su područje Jevrejskog groblja kao posebno osjetljiv dio linije fronta na kojem su zaraćene strane često razmjenjivale vatru.⁵⁴⁴

242. Unutar zidova groblja, na njegovom nižem sjevernom kraju, bila je kapela.⁵⁴⁵ Svjedoci odbrane podastrijeli su Pretresnom vijeću kontradiktorne dokaze o tome koja strana je kontrolisala kapelu. DP16, vojnik Trećeg bataljona SRK-a stacioniranog na području Jevrejskog groblja,⁵⁴⁶ i DP11, drugi pripadnik istog bataljona,⁵⁴⁷ rekli su da je kapelu kontrolisala ABiH.⁵⁴⁸ Izo Golić, pripadnik Prve romanijske brigade SRK-a, rekao je da kapelu niko nije kontrolisao, "bila je bliža našim položajima".⁵⁴⁹ Victor Vorobev, ruski predstavnik UNPROFOR-a, koji je bio stacioniran na tom području na strani SRK-a, izjavio je da kapelu nije kontrolisala niti jedna strana.⁵⁵⁰ Pretresnom

⁵³⁷ Ashton, T. 1221. Pokazao je na karti gdje su se nalazile te stambene zgrade, Ashton, T. 1356-7; P3645 (mapa Sarajeva koju je označio Ashton). Vidi takođe T. 1574, 1578; položaj D7 na P3644.

⁵³⁸ Ashton, T. 1221, 1367.

⁵³⁹ Ashton, T. 1367.

⁵⁴⁰ *Id.*

⁵⁴¹ Završni podnesak optužbe, par. 160.

⁵⁴² DP16, T. 16522-16523; D1809 (mapa koju je označio svjedok DP16); DP11, T. 14991, 15010-12; D1779 (mapa koju je svjedok označio); D1781 (elektronska mapa koju je označio kao DP11); Vorobev, T. 17382-3, 17390; D185 (mapa koju je svjedok označio); Golić, T. 14889.

⁵⁴³ DP11, T. 14992; DP16, T. 16531.

⁵⁴⁴ DP16, T. 16624; DP11, T. 14992; Vorobev, T.17390.

⁵⁴⁵ DP16, T. 16522, 16549, 16634; D1810 (mapa koju je označio svjedok DP16); DP11, T.15010-15012; D1781 (mapa koju je označio svjedok). Jedan svjedok je naziva sinagogom, Vorobev, T. 17455, 17466-7.

⁵⁴⁶ DP16, T. 16520, 16524.

⁵⁴⁷ DP11, T. 14985.

⁵⁴⁸ DP16, T. 16522, 16634; DP11, T. 15079, 15092-5.

⁵⁴⁹ Golić, T. 14890.

⁵⁵⁰ Vorobev, T. 17380, 17466.

vijeću nisu predloženi nikakvi posebni dokazi o tome da su civile gađali iz kapele na Jevrejskom groblju.⁵⁵¹

243. Pretresno vijeće saslušalo je svjedočenja o tome da su na području sarajevskog Jevrejskog groblja djelovali snajperisti. General Michael Rose, komandant UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu od januara 1994. do januara 1995., izjavio je da tokom njegovog službovanja u Sarajevu Jevrejsko groblje uvijek bilo opasan izvor vatre.⁵⁵² Kučanin je naveo da se s Jevrejskog groblja otvarala vatra na civile u centru Sarajeva.⁵⁵³ Van Lynden je posjetio jedan položaj SRK-a u blizini Jevrejskog groblja, gdje su se prije rata nalazile civilne kuće. Njihove položaje zaklanjala su debla drveća.⁵⁵⁴ Koristili su sistem ogledala koji im je omogućio da djeluju iz zaklona.⁵⁵⁵

244. Na kraju, što se tiče incidenata snajperskog djelovanja i granatiranja koji nisu navedeni u priložima Optužnice, međunarodni posmatrači i više bolničko osoblje posvjedočili su da se na Državnu bolnicu, smještenu na Marindvoru,⁵⁵⁶ tokom perioda na koji se odnosi Optužnica sa teritorije koju je kontrolisalo SRK redovito otvarala vatra, u kojoj su ranjavani pacijenti i osoblje i kojom je nanijeta značajna šteta bolničkoj infrastrukturi. To je potvrdio Ashton, koji je od kraja 1992. do početka 1993. živio u Državnoj bolnici.⁵⁵⁷ Prema riječima tog svjedoka, svaki dan tokom tog perioda započinjao je granatiranjem bolnice s planine Trebević. U tim napadima korišteno je i protivavionsko naoružanje.⁵⁵⁸ Ashton se sjeća jednog slučaja osobito snažnog granatiranja 23. septembra 1992., u kojem su teško oštećena tri dijela bolnice.⁵⁵⁹ Tom prilikom, sa četvrtog sprata glavne zgrade bolnice vidio je kako iz pravca Pala s teritorije koju je kontrolisao SRK pucaju iz teškog naoružanja.⁵⁶⁰ Vidio je takođe kako bolnicu granatiraju s položaja iznad Jevrejskog groblja na Grbavici, koje je kontrolisao SRK.⁵⁶¹ U oktobru 1992. vidio je kako s ceste za Pale, na teritoriji koju je kontrolisao SRK, jedan tenk tri puta puca na bolnicu.⁵⁶² Bolnica je sa Grbavice napadana i u

⁵⁵¹ Pretresno vijeće napominje da dokazi pokazuju da se iz kapele otvarala vatra, ali ne pokazuju da su njom gađani civili. Viktor Vorobev je posvjedočio da su tokom njegove službe u Sarajevu 1994. njegovi podređeni, koji su bili stacionirani na strani Jevrejskog groblja koju je kontrolisao SRK, prijavili da su kod sinagoge vidjeli naoružane ljude te da se odande povremeno otvarala vatra (Viktor Vorobev, T. 17456.) Nije naveo kojoj strani su pripadali ti naoružani ljudi. DP16 je rekao da je ABiH iz kapele često otvarala vatru na položaje njegove čete (DP16, T. 16522-3, 16534).

⁵⁵² Rose, T. 10208.

⁵⁵³ Kučanin, T. 4608-9; P3658 (mapa koju je označio svjedok).

⁵⁵⁴ Van Lynden, T. 2113.

⁵⁵⁵ *Id.*

⁵⁵⁶ Kupusović, T. 664-5; Nakaš, T. 1123; Ashton, T. 1282; Eterović, T. 8844; P3645 (mapa Sarajeva koju je označio Ashton). Ta institucija se ponekad naziva "francuskom", "vojnom" ili "građanskom bolnicom", Kupusović, T. 664-5; Harding, T. 4346-7.

⁵⁵⁷ Ashton, T. 1231.

⁵⁵⁸ *Id.*

⁵⁵⁹ *Id.*

⁵⁶⁰ Ashton, T. 1231 i 1235-6. Kasnije, 1994. godine, Ashton je posjetio područje Pala odakle je ispaljivana vatra i vojnici SRK-a pokazali su mu teško naoružanje koje je bilo razmješteno u blizini, Ashton, T. 1236-7.

⁵⁶¹ Ashton, T. 1232-3, 1243-4.

⁵⁶² Ashton, T. 1244-5. U oktobru 1992. fotografisao je znatna oštećenja na fasadi i u bolničkim sobama okrenutim prema Grbavici, Ashton, T. 1393-4; P3641 (odabrane fotografije koje je snimio Ashton).

oktobru 1992., u decembru 1992., te januaru 1993.⁵⁶³ Jedan drugi svjedok, Van Lynden, sjeća se da je krajem 1992. bio u bolnici kad je odjeknula snažna eksplozija, koju je okarakterisao kao tenkovsku paljbu i od koje se zgrada zatresla i oštetio se otvor za lift.⁵⁶⁴ U martu 1993. Ashton je bio očevidac kad je jedan član bolničkog osoblja ranjen gelerom u ruku i nogu dok je uvodio pacijente na prednji ulaz bolnice.⁵⁶⁵

245. Milan Mandilović, hirurg u Državnoj bolnici, posvjedočio je da je tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica pješadijska vatra nanosila veliku štetu bolnici.⁵⁶⁶ "Cijela fasada bolnice, južna, ali isto tako i istočna, a djelimično, djelimično zapadna, da su, hmm, da je načeta, hmm, načeta, hmm projektilima od pješadijskog naoružanja"⁵⁶⁷ Svjedok je u vezi s izvorom vatre izjavio: "Mislim da je dolazila sa oboda planine Trebević, sa Jevrejskog groblja i sa uzvišenog dijela naselja Grbavice koja se zove Vraca [...] To su zone koje bi odgovarale otprilike jugoistočnoj, južnoj i jugozapadnoj strani."⁵⁶⁸ Pacijenti i bolničko osoblje ranjavani su u bolnici snajperskom vatrom s tih područja.⁵⁶⁹ Miladinović je izjavio da je u granatiranju u izvjesnoj mjeri bilo oštećeno svih dvanaest spratova.⁵⁷⁰ Južna strana zgrade, koja se direktno vidjela s položaja SRK-a, najsnažnije je granatirana.⁵⁷¹ Pacijente su morali premjestiti u sjeverno krilo i na niže spratove da bi ih zaštitili od napada.⁵⁷² Bakir Nakaš, koji je od maja 1992. bio upravnik Državne bolnice,⁵⁷³ izjavio je da je južna fasada bolnice, okrenuta prema teritorijama pod kontrolom SRK-a na Vracama i Trebeviću,⁵⁷⁴ bila najviše izložena vatri, "i gotovo 85 do 90 posto pogodaka je bio sa te strane bolnice".⁵⁷⁵ Nakaš se sjeća da je u oktobru 1992. veliki metak iz protivavionskog mitraljeza ranio njegovu sekretaricu koja se nalazila u svojoj kancelariji.⁵⁷⁶ U augustu 1993. jedan metak pogodio je njegovu

⁵⁶³ Ashton, T. 1244. Bio je u bolnici prilikom još jednog incidenta granatiranja do kog je došlo tokom 1993.; popeo se na jedan od gornjih spratova glavne zgrade, provirio prema Grbavici objektivom svog fotoaparata i vidio kako tenk puca na bolnicu. T. 1394. Ashton je pri ruci imao foto aparat s objektivom visoke rezolucije, koji je obično koristio u poslu i pomoću kojeg je mogao vidjeti na daljinu, Ashton, T. 1245.

⁵⁶⁴ Van Lynden, T. 2140. Van Lynden se takođe sjeća svog odlaska u bolnicu u maju 1992., kojom prilikom je opazio da je bolnička zgrada "u toj fazi [sukoba] nosila tragove veoma velikog broja projektila", Van Lynden, T. 2089-90.

⁵⁶⁵ Ashton, T. 1266.

⁵⁶⁶ Mandilović, T. 1090.

⁵⁶⁷ Mandilović, T.1033-4

⁵⁶⁸ Mandilović, T. 1034.

⁵⁶⁹ Mandilović, T. 1034, 1036.

⁵⁷⁰ Mandilović, T. 1013.

⁵⁷¹ Mandilović, T. 1013-4.

⁵⁷² Mandilović, T. 1020, 1036. Cijelo južno krilo bolnice nije funkcionisalo tokom cijelog perioda rata. Sve aktivnosti morale su se premjestiti u sjeverno krilo. Tokom intenzivnog granatiranja, sve se moralo premjestiti na niže spratove. Viši spratovi, to jest spratovi od petog do dvanaestog, nisu se koristili. Kad se granatiranje stišalo, bolničke djelatnosti ponovo su se premjestile na više spratove, T. 1090-1091.

⁵⁷³ Nakaš, T. 1122-3.

⁵⁷⁴ Nakaš, T. 1123, 1129.

⁵⁷⁵ Nakaš, T. 1126. Poslije prvog granatiranja bolnice od 13. maja 1992. medicinsko osoblje istaklo je na južnom dijelu bolnice okrenutom prema Trebeviću i brdu Vraca veliku bijelu zastavu sa znakom Crvenog krsta, Nakaš, T. 1123, 1182; Harding, T. 4348-50. Osoblje je kasnije u septembru 1992. skinulo tu zastavu jer su zbog vatre od nje ostali samo dronjci, Nakaš, T. 1123-4.

⁵⁷⁶ Nakaš, T. 1126-7.

kancelariju.⁵⁷⁷ Prema iskazu svjedoka, ti napadi izvršeni su s područja Vraca i planine Trebević.⁵⁷⁸ Carl Harding, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od jula 1992. do januara 1993., pregledao je Državnu bolnicu 31. decembra 1992.⁵⁷⁹ i ustanovio da su granate oštetile sve tri bolničke zgrade. Granata kalibra 155 mm oštetila je prizemlje zgrade za prijem postradalih, a drugih pet uništilo je djelimično gornje spratove glavne zgrade.⁵⁸⁰ Treća zgrada bolnice, novo krilo, takođe je bila oštećena u artiljerijskim napadima.⁵⁸¹ Do januara 1993. zbog granatiranja se broj bolničkih kreveta smanjio na 200, a prije sukoba bilo ih je 480.⁵⁸²

246. Optužba je predložila da se u dokazni materijal uvrste detaljni dokazi o dva primjera navodnog namjernog gađanja civila iz snajpera s tih područja, koji su u Prvom dodatku Optužnici navedeni pod brojevima 5 i 24.

(i) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 5⁵⁸³

247. Milada Halili i njezin suprug Sabri Halili izjavili su da su ujutro 27. juna 1993., oko podneva, išli s Almasom Konjhodžić, Miladinom majkom, u poštu.⁵⁸⁴ Obilježavali su smrt rođaka koji je poginuo od snajperske vatre.⁵⁸⁵ Kao što je tada bilo uobičajeno, poslali su dugim zaobilaznim putem kako bi izbjegli područja koja su gađali snajperisti.⁵⁸⁶ Kad su prilazili semaforu na raskrsnici u Kranjčevićевой ulici, u blizini kasarne Maršal Tito, začuli su pucnjavu.⁵⁸⁷ Milada Halili, koja je hodala malo ispred, potrčala je preko raskrsnice iza zaklona od kontejnera postavljenih kao zaštita od pucnjave sa Grbavice.⁵⁸⁸ Uplašivši se pucnjave, Almasa Konjhodžić izgubila je ravnotežu i pala.⁵⁸⁹ Sabri Halili joj je pomogao da ustane i oni su produžili dalje.⁵⁹⁰ Kad su prešli deset metara,

⁵⁷⁷ Nakaš, T. 1127. Sudeći prema mjestu prvog udara, svjedok je zaključio da su hici ispaljeni s padina Trebevića, koje se nastavljaju na brdo Vraca, Nakaš, T. 1127. Izjavio je takođe da su poslije incidenata granatiranja u bolnici pronađeni dijelovi tenkovskih, artiljerijskih i minobacačkih eksplozivnih projektila, Nakaš, T. 1190.

⁵⁷⁸ Nakaš, T.1189-90.

⁵⁷⁹ P3661 (Procjena oštećenja koja su Državnoj bolnici nanijeta tokom borbe u januaru 1993., sastavio Carl Harding).

⁵⁸⁰ Id.

⁵⁸¹ Id.

⁵⁸² Id.

⁵⁸³ U Optužnici se navodi da je 27. juna 1993., Almasa Konjhodžić, stara 56 godina, ustrijeljena na raskrsnici Đure Đakovića i Kranjčevićевой ulice, sadašnje Alipašine i Kranjčevićевой ulice, dok je šetala sa svojom porodicom, Prvi prilog Optužnici.

⁵⁸⁴ Milada Halili, T. 2731, 2734; Sabri Halili, T. 2660-3.

⁵⁸⁵ Sabri Halili, T. 2660.

⁵⁸⁶ Milada Halili, T. 2732, 2734, 2754; Sabri Halili, T. 2661-4.

⁵⁸⁷ Sabri Halili, T. 2665; Milada Halili, T. 2736, 2757.

⁵⁸⁸ Sabri Halili, T. 2666, 2669-71; Milada Halili, T. 2736-7; P3262 (dijagram raskrsnice). Oko metar i po iznad zemlje, između kontejnera, nalazila se i jedna prikolica, Sabri Halili, T. 2669-70; Milada Halili, T. 2736-7.

⁵⁸⁹ Milada Halili, T. 2736, 2758; Sabri Halili, T. 2664.

⁵⁹⁰ Sabri Halili, T. 2664, 2671.

Almasu Konjhodžić je pogodio metak.⁵⁹¹ Sabri Halili se okrenuo i ispod svoje tašte ugledao lokvu krvi.⁵⁹² Žrtvu su odveli u bolnicu, gdje je od povrede umrla.⁵⁹³

248. Pretresno vijeće prihvata da se događaj dogodio kao što su ga opisali svjedoci i uvjerilo se da je žrtva bila civil. Žrtva je na sebi nosila civilnu odjeću.⁵⁹⁴ Iako je Sabri Halili bio pripadnik ABiH, toga dana nije bio na dužnosti, nije bio uniformisan niti je nosio oružje.⁵⁹⁵

249. Odbrana tvrdi da je prilikom razmjene vatre žrtvu pogodio zalutali metak koji se odbio, te da žrtvu nisu namjerno gađali.⁵⁹⁶ Prema mišljenju odbrane, moguće je takođe da je metak ispaljen s položaja ABiH i da se zatim odbio i pogodio žrtvu.⁵⁹⁷

250. U tekstu koji slijedi iznosi se stav većine sudija (dalje u tekstu: Većina). Sudija Nieto-Navia drugačijeg je mišljenja i svoj stav iznosi u svom suprotnom i izdvojenom mišljenju u dodatku.

251. Opis događaja pokazuje da su se žrtva i njezina porodica nalazili u blizini semafora na raskrsnici i da u trenutku kad je ispaljen prvi hitac još uvijek nisu bili stigli do kontejnera iza kojih su se mogli zakloniti. Drugi hitac, kojim je žrtva ubijena, ispaljen je dok su prelazili raskrsnicu iza zaklona od kontejnera. Iskaz svjedoka pokazuje da u blizini incidenta nije bilo vojnika niti drugih vojnih ciljeva.⁵⁹⁸ Milada Halili je izjavila da su prekoputa kasarne Maršal Tito neki ljudi čekali autobus.⁵⁹⁹ Sabri Halili je rekao da toga dana nije bilo borbi jer je bio dogovoren prekid vatre.⁶⁰⁰ Jedan dokument UNPROFOR-a od 13. juna 1993. potvrđuje da je prekid vatre bio na snazi, ali izvještava da je bilo "relativno napeto zbog vatre iz pješadijskog naoružanja i granatiranja artiljerije u blizini kasarne Tito".⁶⁰¹ Većina smatra da se izvještaj UNPROFOR-a ne kosi sa svjedočenjima svjedoka jer ne daje dovoljno informacija o situaciji na raskrsnici kod Kranjčevićeve ulice u vrijeme događaja. U njemu se takođe ni na koji način ne pokazuje da je taj incident pucnjave bio jedan od opisanih incidenata pucnjave iz pješadijskog naoružanja; svjedok nije govorio o razmjeni vatre, već o zvuku prvog i zatim drugog hica kojim je žrtva pogođena. Budući da se na osnovu

⁵⁹¹ Sabri Halili, T. 2664.

⁵⁹² Sabri Halili, T. 2664, 2671.

⁵⁹³ Sabri Halili, T. 2678-9; Milada Halili, T. 2736-2738; P1340 (smrtoznica gđe Konjhodžić).

⁵⁹⁴ Oba svjedoka izjavila su da je žrtva u trenutku incidenta nosila crvenu haljinu s crnim tigrovim uzorkom. Imala je 55 godina, Milada Halili, T. 2739; Sabri Halili, T. 2680.

⁵⁹⁵ Sabri Halili, T. 2658, 2679-80, 2686, 2706; Milada Halili izjavila je da je njezin muž bio vojnik, ali da nije nosio uniformu. Toga dana nije nosio nikakvo oružje jer nije bio na dužnosti, T. 2740. Izjavila je da je tokom sukoba "bila u Armiji Bosne i Hercegovine, u kuhinji, radila". T. 2749-50, 2764.

⁵⁹⁶ Završni podnesak odbrane, par. 104-106, 113-115.

⁵⁹⁷ Završni podnesak odbrane, par. 119.

⁵⁹⁸ Milada Halili, T. 2740; Sabri Halili, T. 2680. U izjavi koju je dala Tužilaštvu 11. novembra 1995. Milada Halili govorila je o vozaču automobila koji ih je odvezao u bolnicu kao o vojniku, uprkos činjenici da nije nosio nikakvu uniformu. U sudnici je objasnila da je to mislila zato što je smatrala da je svaki vojno sposoban muškarac u to vrijeme bio vojnik, Milada Halili, T. 2760-1.

⁵⁹⁹ Milada Halili, T. 2758

⁶⁰⁰ Sabri Halili, T. 2685, 2694, 2702.

dokaza ne može odrediti tačna putanja metka kojim je žrtva pogođena,⁶⁰² Većina ne može isključiti mogućnost da je žrtva pogođena metkom koji se odbio. Uprkos tome, Većina smatra da dokazi van svake razumne sumnje pokazuju da u vrijeme događaja u blizini kasarne Maršal Tito nije bilo nikakvih vojnih aktivnosti koje bi mogle opravdati pucnjavu, te da su žrtva i njezina porodica namjerno gađane.

252. Odbrana tvrdi da se žrtva nije mogla vidjeti s položaja SRK-a na Grbavici.⁶⁰³ Milada Halili izjavila je da je, iako nije vidjela odakle je ispaljen metak koji je pogodio njezinu majku, čula da vatra dopire iz pravca Grbavice.⁶⁰⁴ Sabri Halili je rekao da je metak koji je pogodio njegovu taštu doletio slijeva kad se gleda u pravcu u kojem su hodali, to jest, iza kontejnera.⁶⁰⁵ Oba svjedoka su tvrdila da je izvor vatre bila velika bijela zgrada na Grbavici, na strani koju je držao SRK, udaljena od rijeke Miljacke oko 10 do 15 metara.⁶⁰⁶ Jonathan Hinchliffe, koji je svjedočio o udaljenostima u vezi s incidentima snajperskog djelovanja iz Priloga, utvrdio je da udaljenost između zgrade koju su pomenuli svjedoci i raskrsnice iznosi 665 metara.⁶⁰⁷ Nema dovoljno dokaza da bi se van svake razumne sumnje zaključilo da su dva pucnja ispaljena iz zgrade koju su pokazala ova dva svjedoka, no vizualni dokazni predmeti pokazuju da je sa Grbavice postojala nesmetana linija nišanja na raskrsnici na kojoj je žrtva pogođena.⁶⁰⁸ Činjenica da su na raskrsnicu i postavljeni kontejneri radi zaštite od artiljerijske vatre sa Grbavice dokaz je da je ta raskrsnica bila opasna i da su je ranije gađali. Na osnovu tih razmatranja i cjelokupnog svjedočenja ovo dvoje svjedoka, jedini razuman zaključak koji se, prema mišljenju Većine, može izvući iz dokaza jeste da je metak kojim je ubijena Almasa Konjhodžić ispaljen sa Grbavice. Dokazi pokazuju da je u vrijeme incidenta Grbavica bila pod kontrolom SRK-a.

253. Većina stoga konstatuje da je Almasa Konjhodžić, civil, namjerno gađana i ubijena hicem ispaljenim sa teritorije na Grbavici koju je kontrolisao SRK.

⁶⁰¹ D32 (dokument UNPROFOR-a od 28. juna 1993.); Sabri Halili, T. 2691.

⁶⁰² Sabri Halili smatra da se metak koji je pogodio njegovu taštu odbio od asfalta i zatim pogodio gđu Konjhodžić. Sabri Halili, T. 2716. Milada Halili smatra da su njezinu majku direktno gađali i da je nije pogodio metak koji se odbio jer se raskrsnica na kojoj je njezina majka ustrijeljena vidjela iz nebodera na Grbavici, Milada Halili, T. 2757.

⁶⁰³ Tvrdi da se nije moglo vidjeti jer su na tom području bile podignute barikade, te da se konkretno iz nebodera koji su svjedoci pokazali kao izvore vatre nije vidjelo mjesto incidenta, Završni podnesak odbrane, par. 107-13.

⁶⁰⁴ Milada Halili, T. 2757.

⁶⁰⁵ Sabri Halili, T. 2671, 2716. Rekao je da su meci vjerojatno ispaljeni iz tog nebodera, između prvog i desetog sprata, Sabri Halili, T. 2699-2700.

⁶⁰⁶ Milada Halili, T. 2757; Sabri Halili, T. 2676-2677, 2683; P3260 (mapa koju je označila Milada Halili); P3271 (dvije fotografije mjesta događaja); P3279A (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 5 iz Priloga).

⁶⁰⁷ Hinchliffe, T. 12969.

⁶⁰⁸ P3271 (dvije fotografije mjesta događaja); P3279A (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja navedenog u Prilogu pod brojem 5); P3280 C (video).

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 24⁶⁰⁹

254. Mensur Jusić svjedočio je da je 19. juna 1994. oko 17:00 sati bio u tramvaju koji je vozio Ulicom vojvode Putnika u pravcu Ilidže.⁶¹⁰ Svjedokinja M je bila u istom tramvaju sa svojim sinom od četiri godine. Svjedokinja M je bila u šestom mjesecu trudnoće.⁶¹¹ Bio je sunčan dan.⁶¹² Kad se tramvaj približio raskrsnici Ulica vojvode Putnika i Trščanske ulice, malo iza Marindvora,⁶¹³ svjedokinja M začula je pucanj i vidjela da joj je ranjen sin koji je sjedio pored prozora.⁶¹⁴ Ranjeni su takođe jedan čovjek koji je stajao pored tramvajskih vrata i jedna djevojka.⁶¹⁵ Jusić se takođe sjetio da je čuo pucanj. Vidio je ženu s malim dječakom koji je bio obliven krvlju. Shvatio je zatim da je i sam pogođen u cjevanicu desne noge i primijetio je da neka žena, koja mu je stajala zdesna, krvari iz ruke.⁶¹⁶ Oboje svjedoka je izjavilo da je tramvaj nastavio voziti i da je prije nego što je stigao do bezbjednog mjesta u Pofalićima propustio dvije stanice.⁶¹⁷ Pucnjava se nije nastavila.⁶¹⁸ Ranjenima je u obližnjoj ambulanti prve pomoći pružena ljekarska pomoć.⁶¹⁹

255. Pretresno vijeće prihvata da se incident dogodio onako kako su ga ispričali svjedoci. Konkretno, uvjereno je da je metak pogodio tramvaj koji je vozio Ulicom vojvode Putnika prema Ilidži pogodio metak, kojom prilikom su tri putnika ranjena dok se tramvaj kretao. Pretresno vijeće je, dalje, uvjereno da su putnici u tramvaju bili civili. Pored toga, tramvaj je očito bio civilno vozilo koje se kretalo utvrđenom rutom za vrijeme prekida vatre i nije moglo biti zamijenjeno za vojni cilj.

⁶⁰⁹ U Optužnici se navodi da su svjedok M, žena stara 31 godinu, i njezin sin, star četiri godine, lakše ranjeni u noge mecima koji su uletjeli u prepun tramvaj u kojem su se vozili. Tramvaj se kretao u pravcu zapada po Ulici Zmaj od Bosne prema Alipašinom polju. Mensur Jusić, star 36 godina, lakše je ranjen u nogu. U istom napadu Belma Likić, stara 23 godine, ranjena je u lijevo pazuho. U vrijeme incidenta tramvaj se nalazio ispred hotela Holiday Inn, Prvi prilog Optužnici.

⁶¹⁰ Jusić, T. 3225-6, 3301.

⁶¹¹ Svjedok M, T. 3340-2, 3355.

⁶¹² Jusić, T. 3237; svjedok M, T. 3340, 3342.

⁶¹³ Jusić, T. 3237, 3270, 3298, 3301, 3303; D38 (mapa područja na kojem se dogodio incident); P3279J (niz fotografija raskrsnice); P3112 (mapa koju je svjedok označio), Jusić, T. 3260-1; svjedok M, T. 3343-4; Vidović, T. 4294. Tramvaj se u trenutku incidenta nalazio ispred crkve, Jusić T. 3270, 3276; svjedok M, T. 3344, P3279.I (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 24 iz Priloga); P2696.

⁶¹⁴ Svjedok M, T. 3340, 3343-4, 3355.

⁶¹⁵ Svjedok M, T. 3342-3.

⁶¹⁶ Jusić, T. 3227-8, 3295. Jusić je smatrao da su dijete, djevojka i on ranjeni jednim metkom. Na P3110 (prethodno označenom dijagramu) objasnio je gdje su se, tokom tog događaja, u tramvaju nalazili ranjeni, te mjesto gdje je metak udario u tramvaj, T. 3229-30; P3280 (video snimak mjesta događaja).

⁶¹⁷ Svjedok M, T. 3347-9, 3370; Jusić, T. 3227-8, 3303-4, 3325. Jusić je na D38 (mapa tog područja) označio dvije stanice na kojima se tramvaj nije zaustavio prije nego je stao na stanici Pofalići. Izjavio je da se vozač tramvaja zaustavio tamo jer su tu stanicu od položaja SRK-a na Grbavici zaklanjale škola i crkva, Jusić, T. 3228.

⁶¹⁸ Jusić, T. 3227.

⁶¹⁹ Svjedok M, T. 3341, 3352-3, 3366, 3370-2; P3106 (ljekarska potvrda iz ambulante prve pomoći); Jusić, T. 3341.

256. Odbrana je iznijela tvrdnju da niti tramvaj ni putnici u njemu nisu namjerno gađani.⁶²⁰ Ustvrdila je da su se na tom području svakodnevno odvijala borbena dejstva, tako da je moguće da je tramvaj pogodio neki zalutali metak ili metak koji se odbio.⁶²¹ U iskazima svjedoka navodi se da je toga dana javni saobraćaj radio jer je na snazi bio prekid vatre.⁶²² Svjedokinja M izjavila je da je to jutro bilo mirno i da nije bilo nikakvih incidenata.⁶²³ U trenutku otvaranja vatre tramvaj nije bio pretrpan i nije prevezio vojnike niti bilo kakvu vrstu vojne opreme.⁶²⁴ U neposrednoj blizini mjesta događaja nije bilo vojnih vozila.⁶²⁵ Dokazi ne sugerišu da su na tom području provođena bilo kakva vojna dejstva. Pretresno vijeće konstatuje da jedini razuman zaključak koji se može izvući iz dokaza jest da su tramvaj i putnici namjerno gađani.

257. Odbrana, dalje, tvrdi da nema dovoljno dokaza o tome da je metak ispaljen sa teritorije SRK-a.⁶²⁶ Tvrdi da su obje zaraćene strane imale položaje na području Jevrejskog groblja, tako da je moguće da je metak ispaljen s položaja ABiH na tom području.⁶²⁷ Bogdan Vidović, policajac koji je proveo forenzičku istragu u vezi s tim događajem, izjavio je da je metak pogodio lijevu stranu tramvaja gledajući u smjeru kretanja tramvaja.⁶²⁸ Izjavio je da policija nije mogla ustanoviti tačan izvor vatre jer se tramvaj nije zaustavio na mjestu pucnjave.⁶²⁹ Forenzičkom istragom ustanovljen je jedino opšti smjer vatre i zaključeno je da je hitac ispaljen s područja Grbavice ili Vraca, teritorija

⁶²⁰ Završni podnesak odbrane, par. 387. U njemu se tvrdi: "Da je strijelac imao takvu namjeru, pucao bi u prozor kroz koji je mogao vidjeti one koji su sjedili ili stajali, tj. strijelac ne bi pucao u donji dio tramvaja što bi, objektivno gledajući, teško dovelo do bilo kakvih posljedica, osim neznatnog oštećenja tramvaja". Završni podnesak odbrane, par. 383.

⁶²¹ Završni podnesak odbrane, par. 386, 387, 389.

⁶²² Svjedok M, T. 3340; Jusić, T. 3223; Vigodić, T. 4242; P3656 (niz od 8 fotografija koje je snimila policija). Na fotografiji prikazanoj u sudnici vide se ljudi koji hodaju ulicom kod stanice Pofalići (vidi P3656).

⁶²³ Svjedok M, T. 3340.

⁶²⁴ Svjedok M, T. 3341-2, 3355; Jusić, T. 3227, 3241. U izjavi koju je Tužilaštvu dala 1995., svjedokinja M je izjavila da su se na stanici Pofalići nalazili vojnici ABiH i UNPROFOR-a. Tokom unakrsnog ispitivanja, svjedokinja je izjavila da se ne sjeća da je na stanici bilo vojnika ABiH, te je dodala da ih je eventualno bilo dvojica ili trojica, T. 3365-6, 3368. Izjavila je da se stanica Pofalići nalazi dvije stanice dalje od mjesta gdje je tramvaj pogođen, T. 3370.

⁶²⁵ Jusić, T. 3240.

⁶²⁶ Završni podnesak odbrane, par. 376-77, 389. Odbrana takođe osporava vjerodostojnost svjedočenja Jusića na osnovu činjenice da je svjedok izjavio da je u trenutku kad je metak pogodio tramvaj osjetio miris baruta, što, prema mišljenju odbrane, u ovom slučaju nije bilo moguće, Završni podnesak odbrane, par. 381-382. Pretresno vijeće ne smatra da to pitanje utiče na vjerodostojnost Jusićevog svjedočenja.

⁶²⁷ Završni podnesak odbrane, par. 379-380, 384. Odbrana tvrdi da dokazi u spisu pokazuju da je sjeverni i istočni dio Jevrejskog groblja, te kapelu, kontrolisala ABiH, a zapadnu i južnu stranu kontrolisao je SRK, tako da se groblje nalazilo između zaraćenih strana, Završni podnesak odbrane, par. 384.

⁶²⁸ Vidović, T. 4220-2, 4228, P2696 (Izveštaj o policijskoj istrazi od 19. juna 1994.). Na fotografijama snimljenim tokom forenzičke istrage pokazao je mjesta gdje su meci pogodili tramvaj, T. 4222-7; P3656 (niz od osam fotografija tramvaja). Objasnio je da je metak prošao kroz karoseriju tramvaja jedan metar od zemlje, ošteti je metalni nosač sjedišta s grijanjem, prošao kroz prolaz između sjedišta i pogodio nosač sjedišta na suprotnoj strani, koje je okrenuto prema stražnjem dijelu tramvaja, P3655, P3656; T. 4226-9, 4240. U tramvaju su pronađeni dijelovi metka, T. 4236. U izvještaju koji je sastavio drugi policajac navodi se da se metak raspršio nakon što je pogodio unutrašnji lim tramvaja (P3655).

⁶²⁹ Vidović je izjavio da je policija pregledala tramvaj tri stanice dalje od mjesta na kojem je pogođen. T. 4250-2. Zvanični sudski vještak za balistiku nije učestvovao u istrazi jer se tramvaj pomjerio s mjesta događaja. T. 4250-52. Nije se koristila uobičajena tehnika kojom se izvor vatre određuje prema tački ulaska i izlaska metka, T. 4301-2.

koje je kontrolisao SRK.⁶³⁰ Na osnovu mjesta udara metka na lijevoj strani tramvaja, Jusić je izjavio da je hitac ispaljen sa položaja SRK-a na brdima, iz pravca Jevrejskog groblja ili padina planine Trebević, područja koje je kontrolisala SRK.⁶³¹ Svjedokinja M takođe misli da je pucanj ispaljen s položaja SRK-a na brdima prema planini Trebević, gdje se nalazi Jevrejsko groblje.⁶³² Pretresno vijeće napominje da optužba ne navodi konkretan izvor vatre za ovaj incident, nego tvrdi da je SRK kontrolisao sva područja koja su pokazali svjedoci.⁶³³ Na osnovu dokaza i mapa kojima raspolaže, Pretresno vijeće konstatira da udaljenost između mjesta na kojem se incident dogodio i rubova Jevrejskog groblja iznosi oko 500 metara.⁶³⁴ Svjedoci DP11 i DP16 izjavili su da se mjesto pucnjave nije vidjelo sa položaja SRK-a na Jevrejskom groblju.⁶³⁵ Odbrana je, s druge pak strane, izjavila da se mjesto događaja vidjelo s obje strane linije sukoba.⁶³⁶ Panoramski pogled s raskrsnice gdje je pogođen tramvaj i fotografije te raskrsnice pokazuju da se s područja Jevrejskog groblja i planine Trebević pruža nesmetan pogled na raskrsnicu.⁶³⁷ Uzimajući u obzir mjesto gdje se tramvaj nalazio u trenutku kad je pogođen, da je pogođen u lijevu stranu gledajući u smjeru kretanja tramvaja, činjenicu da linija nišanja između mjesta događaja i područja Jevrejskog groblja pod kontrolom SRK nije bila ničim zaprečena, te približnu udaljenost između ta dva područja, Pretresno vijeće konstatovalo je da je jedini realan zaključak da je pucanj kojim je tramvaj pogođen ispaljen s područja koje je kontrolisao SRK.

258. Pretresno vijeće smatra da su s područja Jevrejskog groblja, koje je kontrolisao SRK, namjerno gađali civilno vozilo, uslijed čega su ranjena tri civilna putnika.

⁶³⁰ Vidović, T. 4240-1, 4250-2; vidi P3655 i P2696.

⁶³¹ Jusić, T. 3239-40. Svjedok je potvrdio da je tramvaj pogođen u lijevu stranu gledajući u smjeru kretanja tramvaja, desetak centimetara ispod prozora u stražnjem dijelu prvih tramvajskih kola. T. 3228, 3232, 3329. Svjedok je na karti (P3112) označio mjesto gdje se nalazi Jevrejsko groblje, T. 3261.

⁶³² Svjedok M, T. 3346, 3357-8; P3279.I (panoramski snimak).

⁶³³ Završni podnesak optužbe, par. 396.

⁶³⁴ Hinchliffe je izmjerio da je jedna zgrada koja se nalazila odmah na sjeveru od Jevrejskog groblja od mjesta događaja udaljena 460 metara, Hinchliffe, T. 12994. Svjedok DP16 procijenio je da udaljenost između sjevernog ruba Jevrejskog groblja i mjesta događaja iznosi oko 460 metara, T. 16623-4.

⁶³⁵ Svjedok DP11 izjavio je da se mjesto događaja nije vidjelo sa položaja SRK-a na groblju jer su pogled zaklanjali neboderi, svjedok DP11, T. 15012-5. Svjedok DP16 izjavio je da je pogled prema raskrsnici kod Marindvora zaklanja zgrada Skupštine i dva do tri metra visok zid groblja, svjedok DP16, T. 165451-2, 16545; D1810.

⁶³⁶ Odbrana tvrdi da dokazi u spisu pokazuju da je sjevernu i istočnu stranu Jevrejskog groblja, uključujući i kapelu, kontrolisala ABiH, dok je SRK kontrolisao zapadnu i južnu stranu groblja, tako da se groblje nalazilo između zaraćenih strana, Završni podnesak odbrane, par. 384.

⁶³⁷ Vidi P3279I (panoramski snimak mjesta snajperskog djelovanja navedenog u Prilogu pod brojem 24); P3279.J (niz fotografija raskrsnice); P2641 (fotografije koje je snimio Ashton).

(b) Područje Hrasnog

259. Optužba tvrdi da je naselje Hrasno bilo izloženo vatri s gornjih rubova Hrasnog brda, na području Ozrenske ulice.⁶³⁸ Hrasno je stambeno naselje smješteno u jugozapadnom dijelu Sarajeva i graniči s Grbavicom.

260. Iskazi koje je Pretresno vijeće saslušalo pokazuju da su civili u naselju Hrasno bili izloženi pucnjavi s nekoliko položaja SRK-a. Svjedoci su naveli da je izvor vatre redovno bilo područje Hrasnog brda u blizini Ozrenske ulice. Žrtva snajperskog djelovanja Nafa Tarić izjavila je da su snajperisti gađali civile s tamošnjih položaja SRK-a.⁶³⁹ Akif Mukanović, stanovnik Hrasnog, izjavio je da su vatru na civile s tih položaja često otvarali nakon što bi pao mrak.⁶⁴⁰ Svjedok J je izjavio da su "tokom cijelog rata to [bila] poznata snajperska gnijezda", u Ozrenskoj ulici.⁶⁴¹

261. Dokazi pokazuju da je naselje Hrasno, uključujući donje dijelove Hrasnog brda ili Hrasno brdo, kontrolisala ABiH. Svjedoci su izjavili da je SRK imala položaje i na samom Hrasnom brdu, oko Ozrenske ulice, koja se protezala vrhom brda. Svjedok DP10, vojnik SRK-a razmješten na području Grbavice,⁶⁴² izjavio je da je SRK imao položaje na Hrasnom brdu, koji su se protezali do raskršća Ozrenske i Moravske ulice.⁶⁴³ Svjedok D takođe je izjavio da je SRK bio razmješten na višim dijelovima Hrasnog brda, ali je objasnio da se linija sukoba pretezala Ozrenskom ulicom zapadno od te raskrsnice. Od juna 1992. do februara 1993.⁶⁴⁴ svjedok D je u raznim periodima bio razmješten na položajima na liniji fronta na raskršću Ozrenske i Milinkladske ulice na Hrasnom brdu.⁶⁴⁵ Iako s tog mjesta nije vidio položaje ABiH na liniji fronta, oni su se nalazili oko 50 metara nizbrdo.⁶⁴⁶ Svjedok je isprekidanom linijom na mapi označio liniju fronta duž Ozrenske ulice.⁶⁴⁷ Dva stanovnika Hrasnog i dva kriminalistička istražitelja potvrdili su da je više dijelove brda, između ostalog i Ozrensku ulicu, kontrolisao SRK, a da su niži dijelovi bili teritorija ABiH.⁶⁴⁸ Pretresno vijeće se na osnovu dokaza uvjerilo da je SRK kontrolisao gornje dijelove Hrasnog brda, uključujući i područje Ozrenske ulice, a da je ABiH kontrolisala niže dijelove brda.

⁶³⁸ Završni podnesak optužbe, par. 364.

⁶³⁹ Tarić, T. 3140-1, 3147; 3195-8.

⁶⁴⁰ Mukanović, T. 3084, 3115.

⁶⁴¹ Svjedok J, T. 8054.

⁶⁴² DP10, T. 14318.

⁶⁴³ DP10, T. 14364-5; D1767 (elektronska mapa incidenta snajperskog djelovanja 10 koju je označio svjedok); D1766 (mapa tog područja koju je označio svjedok DP10).

⁶⁴⁴ Svjedok D, T. 1896, 1932.

⁶⁴⁵ Svjedok D, T. 1921-2, 1925-30, 2021-4.

⁶⁴⁶ Svjedok D, T. 1927, 2028.

⁶⁴⁷ Svjedok D, T. 2020. Vidi mapu 1, dokazni predmet 3637D (niz mapa tog područja).

⁶⁴⁸ Mukanović, T. 3082-4, 3115; P3235 (mapa koju je označio Mukanović); Tarić, T. 3140-3141, 3147; Kučanin, T. 4622, 4630; P3658 (mapa koju je označio Kučanin); svjedok J, T. 8054; P3234 (mapa koju je označio svjedok J).

262. Svjedok D, vojnik SRK-a, posvjedočio je da je s položaja svoje jedinice u Ozrenskoj ulici mogao vidjeti pripadnike snajperske jedinice SRK-a kako djeluju iz jedne dvospratnice smještene oko 15 metara dalje od mjesta na kom je on bio.⁶⁴⁹ Snajperisti su često mijenjali svoje položaje i selili se iz jedne kuće u drugu.⁶⁵⁰ Oprema im je bila slična onoj koju je vidio u visokim zgradama na Grbavici.⁶⁵¹ Imali su puške s dugim cijevima i teleskopskim nišanima, dvoglede "i nešto u obliku teleskopa" velike snage uvećavanja.⁶⁵² Imali su i infracrvene nišane⁶⁵³ i specijalnu vrstu mitraljeza opremljenog optičkim nišanima.⁶⁵⁴ Svjedok D je vidio kako im oružje viri iz kuće. Veoma često bi čuo kako odande dopire pucnjava iz vatrenog oružja.⁶⁵⁵ Ponekad bi sa snajperistima razgovarao o tome šta su im bile mete. "Gađali su jednako i civile i vojnike."⁶⁵⁶ [...] To pucanje se najčešće, često odnosilo na te raskrsnice koje su se nalazile na, takozvanim, transverzalama, koje su izgrađene poprečno po gradu, i dobro se vide sa tih položaja." Te 'transverzale' opisao je kao "široke ulice koje su, koje se nalaze po širini grada, dakle ne uzduž nego poprijeko i one se ukrštaju s glavnim ulicama koje idu uzduž grada."⁶⁵⁷ Pomoću dvogleda mogao je vidjeti kontejnere postavljene na raskrsnicama radi zaštite, kao i ljude kako hodaju s druge strane kontejnera.⁶⁵⁸ "Ili se često desi da neko i neoprezan ide i mimo tih kontejnera."⁶⁵⁹ Snajperisti su svjedoku potvrdili da gađaju ljude na raskrsnicama na kojima su postavljeni zakloni.⁶⁶⁰

263. Van Lynden je posjetio jedan položaj SRK-a na višim predjelima Hrasnog brda.⁶⁶¹ Utvrđeni vatreni položaj koji je tamo vidio bio je ukopan u vrtu izvan kuće.⁶⁶² Vojnici su imali mitraljez i "dok je jedan čovjek upravljao mitraljezom, drugi je gledao dolje kroz dvogled".⁶⁶³ Jedan vojnik je otvorio vatru dok je svjedok bio tamo. "Kad smo ga pitali šta gađa, odgovorio je 'mudžahedine', misleći na suprotnu stranu, bosanske Muslimane".⁶⁶⁴

⁶⁴⁹ Svjedok D, T. 1927-1928; P3251 (fotografija tog područja) prikazuje pogled iz rovova u Ozrenskoj ulici. Položaji svjedoka nalazili su se ispod krhotina građevinskog materijala koji se vidi na fotografiji, T. 1927.

⁶⁵⁰ Svjedok D, T. 1932.

⁶⁵¹ Svjedok D, T. 1928-9.

⁶⁵² Svjedok D, T. 1928-9; P3638 (priručnik o oružju); T.1936.

⁶⁵³ Svjedok D, T. 1934.

⁶⁵⁴ Svjedok D, T. 1928-9.

⁶⁵⁵ Id.

⁶⁵⁶ Svjedok D, T. 1929.

⁶⁵⁷ Svjedok D, T. 1930.

⁶⁵⁸ Id.

⁶⁵⁹ Svjedok D, T. 1931.

⁶⁶⁰ Id. Crveni krug na fotografiji koja je prikazana u sudnici označava jednu od tih raskrsnica. T. 1931; P3251 (fotografija prikazuje pogled iz Ozrenske ulice). Svjedok je izjavio da su snajperisti djelovali na obje strane linije sukoba na području Ozrenske ulice, T. 2042. U vrijeme kad je on bio pripadnik svog voda, linija sukoba na tom području gotovo se i nije mijenjala, T. 2078.

⁶⁶¹ Van Lynden, T. 2114.

⁶⁶² Id.

⁶⁶³ Id.

⁶⁶⁴ Id.

264. Civile u Hrasnom gađali su i s područja Grbavice. U aprilu 1993. Ashton se nalazio u autobusu u naselju Hrasno kad je na njega otvorena vatra.⁶⁶⁵ Na osnovu smjera kretanja autobusa i tragova metaka Ashton je zaključio da je vatra otvorena s područja iznad sportskog stadiona na Grbavici.⁶⁶⁶ Svjedok I je izjavio da je bilo uobičajeno da se iz trgovačkog centra na Grbavici otvara snajperska vatra na civile na području Hrasnog.⁶⁶⁷ Habib Trto je takođe izjavio da se vatrom sa Grbavice često gađala i raskrsnica na mostu Dolac Malta.⁶⁶⁸ Milada Halili, stanovnica Hrasnog, potvrdila je da su na toj raskrsnici gađali civile.⁶⁶⁹ Zbog takve situacije, Almasa Konjhodžić, majka Milade Halili, preselila se iz svoje kuće u zgradu pošte u kojoj je radila kako bi izbjegla svakodnevno prelaženje mosta Dolac Malta.⁶⁷⁰ Tamo se zbog toga preselilo još nekoliko osoba.⁶⁷¹ Milada Halili je izjavila da je njezin stan bio okrenut prema trgovačkom centru na Grbavici i da je odande gađan.⁶⁷²

265. Alija Mulaomerović, direktor Zavoda za hitnu medicinsku pomoć smještenog u Ulici darovalaca krvi 14, koja se sada zove Kolodvorska ulica,⁶⁷³ ispričao je da su Zavod često gađali s teritorije SRK-a. Osoblje je mislilo da vatru otvaraju iz Ozrenske ulice na Hrasnom Brdu,⁶⁷⁴ kao i iz bivše policijske akademije na Vracama.⁶⁷⁵ Mulaomerović je izjavio da su Zavod tokom sukoba više puta granatirali i nanijeli mu velika oštećenja.⁶⁷⁶ Međutim, on nije mogao tačno odrediti izvor vatre: "Dolazilo je iz svih pravaca".⁶⁷⁷ Osoblju Zavoda stalno je prijetila opasnost od vatre i granatiranja kojima je Zavod bio izložen.⁶⁷⁸

266. Optužba je predložila da se u dokazni materijal uvrste iscrpni dokazi o četiri primjera navodnog namjernog snajperskog djelovanja na civile na širem području Hrasnog, koji su navedeni u Prvom prilogu Optužnici pod brojevima 10, 15, 20 i 27.

⁶⁶⁵ Ashton, T. 1383. Ashton je fotografisao unutrašnjost autobusa kad je ovaj pogođen. Vidi P3641 (fotografije koje je snimio Ashton).

⁶⁶⁶ Ashton, T. 1384, 1386. Svjedok je na karti označio pravac vatre (P 3645).

⁶⁶⁷ Svjedok I, T. 2853.

⁶⁶⁸ Habib Trto, T. 7098-9.

⁶⁶⁹ Milada Halili, T. 2730.

⁶⁷⁰ Milada Halili, T. 2730, 2749.

⁶⁷¹ Sabri Halili, T. 2717-8.

⁶⁷² Milada Halili, T. 2732. U oktobru 1992. njezin stan je izgorio u požaru do kojeg je došlo kad je SRK otvorio vatru s tog područja. Milada Halili, T. 2733.

⁶⁷³ Ta ustanova je takođe djelovala u četiri pridružne stanice u opštinama Vogošća, Ilidža, Novi Grad, Dobrinja, te na sarajevskom aerodromu, Mulaomerović, T. 1616-7, 1642-3.

⁶⁷⁴ Mulaomerović, T. 1625.

⁶⁷⁵ Id.

⁶⁷⁶ Mulaomerović, T. 1627-9.

⁶⁷⁷ Mulaomerović, T. 1627.

⁶⁷⁸ Mulaomerović se sjeća raznih slučajeva u kojima je osoblje ZHMP-a ranjeno prilikom granatiranja ili snajperskog djelovanja. Izjavio je da je, na primjer, 17. septembra 1992. geler granate pogodio jednog vozača dok je išao prema zgradi. Teško je ranjen u nogu i ostao je invalid, T. 1624. Dva dana kasnije na ulazu u zgradu pogođen je i osakaćen jedan drugi član osoblja, T. 1624. Dana 18. oktobra 1992. ispred zgrade za hitnu medicinsku pomoć geler granate ranio je jednog medicinskog tehničara, T. 1633. Dana 31. februara 1993. jedan kolega pogođen je iz snajpera u kičmu. Ostao je potpuno paralisiran i šest mjeseci kasnije je umro, T. 1635.

(i) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 10⁶⁷⁹

267. Nafa Tarić izjavila je da je oko 17:00 sati 3. septembra 1993. sa svojom osmogodišnjom kćerkom Elmom Tarić izašla po školske knjige.⁶⁸⁰ Nafa Tarić se sjeća da je dan bio sunčan i miran.⁶⁸¹ Krenule su pješice od svog stana u Hrasnom, prošle kroz naselje i spustile se u Ulicu Ivana Krndelja.⁶⁸² Prešle su ulicu držeći se za ruke⁶⁸³ i prošle iza kontejnera postavljenih kao zaklon od snajperista SRK-a, koji su, prema iskazu svjedoka, djelovali s područja Ozrenske ulice na Hrasnom Brdu.⁶⁸⁴ Pogođene su kad su izašle iza zaklona koji su pružali kontejneri.⁶⁸⁵ Isti metak kojim je Nafa Tarić pogođena u lijevo bedro okrznuo je zatim kćerkinu ruku i pogodio je u stomak.⁶⁸⁶ Pale su na zemlju.⁶⁸⁷ Nafa Tarić je izjavila da je još jedan metak "prozviđao pokraj nas dok smo ondje ležale".⁶⁸⁸ Očevici incidenta⁶⁸⁹ nisu se usudili da im priđu.⁶⁹⁰ Uspjele su otpuzati s nezaštićenog mjesta⁶⁹¹ i odvezene su u bolnicu.⁶⁹² Pretresno vijeće je uvjeren da se incident odvio onako kako ga je ispričao svjedok.

268. Pretresno vijeće nema sumnji u vezi s tim da su Nafa Tarić i Elma Tarić, koja je tada imala osam godina, bile civili.

269. Odbrana tvrdi da žrtve nisu bile namjerno gađane.⁶⁹³ Nafa Tarić je izjavila da se u vrijeme incidenta nisu provodila nikakva vojna dejstva.⁶⁹⁴ Izjavila je da u neposrednoj blizini nije bilo

⁶⁷⁹ U Optužnici se navodi da su 3. septembra 1993. Nafa Tarić, stara 35 godina, i njena kćerka Elma Tarić, stara osam godina, pogođene jednim metkom iz vatrenog oružja dok su zajedno išle Ulicom Ivana Krndelja (sada Ulica Azize Šaćirbegović) u centru Sarajeva. Metak je ranio majku u lijevo bedro, a kćerku u ruku i trbuh, Prvi prilog Optužnici.

⁶⁸⁰ Nafa Tarić, T. 3127-8. Nafa Tarić je na sebi nosila farmerke, teksas jaknu i bijelu majicu, a Elma Tarić crvenu trenerku, T. 3132-3.

⁶⁸¹ Nafa Tarić, T. 3127. Odbrana tvrdi da se u Izvještaju Komisije eksperata od 3. septembra 1993. navodi da je "gusta magla nad Sarajevom stišala svu pucnjavu" (D36, Završni izvještaj Komisije eksperata, svezak 2, dodatak VI, dio I). To, dakle, dovodi u pitanje vjerodostojnost iskaza svjedoka, Završni podnesak odbrane, par. 167-170. Pretresno vijeće smatra da taj izvještaj ne isključuje da je u 17:00 sati vidljivost na tom mjestu bila dobra, te da to stoga ne utiče na vjerodostojnost iskaza tog svjedoka.

⁶⁸² Na mapi je svjedokinja označila put kojim su toga dana prošle, P3105 (mapa tog područja); T. 3129-30, 3200-1. Vidi takođe P3280.I (video traka), T. 3136-8; P3279.H (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 10 iz Priloga), 3148-51. Ulica Ivana Krndelja se sada zove Ulica Azize Šaćirbegović.

⁶⁸³ Elma Tarić je hodala desno od majke, D35 (izjava data Tužilaštvu), str.2.

⁶⁸⁴ Nafa Tarić, T. 3131; D35 (izjava data Tužilaštvu), str. 2. Vidi P3268 (niz fotografija mjesta događaja); T. 3139-40.

⁶⁸⁵ Nafa Tarić, T. 3131; D35 (izjava data Tužilaštvu), str.2.

⁶⁸⁶ Nafa Tarić, T. 3131-2; P3369A (otpusno pismo Državne bolnice za Elmu Tarić i Nafu Tarić); D107 (Službeni izvještaj Četvrtre policijske stanice u Hrasnom - zapečaćeno).

⁶⁸⁷ Nafa Tarić, T. 3131; D35 (izjava data Tužilaštvu), str. 2.

⁶⁸⁸ Nafa Tarić, T. 3132; D35 (izjava data Tužilaštvu).

⁶⁸⁹ Nafa Tarić, T. 3133.

⁶⁹⁰ Id.

⁶⁹¹ Nafa Tarić, T. 3133, 3135.

⁶⁹² Svjedokinja i njezina kćerka ostale su u Državnoj bolnici gotovo dvije sedmice, T. 3135; P3369A (otpusno pismo Državne bolnice za Elmu Tarić i Nafu Tarić).

⁶⁹³ Završni podnesak odbrane, par. 174. Odbrana navodi da počinitelj nije mogao tako brzo reagovati i otvoriti vatru na žrtve čim su izašle iz zaklona kontejnera, Završni podnesak odbrane, par. 174.

⁶⁹⁴ Nafa Tarić, T. 3131.

vojnika, uniformisanog osoblja niti vojne opreme.⁶⁹⁵ Prema iskazu svjedokinje, najbliže komandno mjesto ABiH bilo je oko 500 do 800 metara od naselja Hrasno.⁶⁹⁶ Činjenica da su dvije žrtve pogođene u trenutku kad su izašle iza kontejnera i da je drugi pucanj ispaljen dok su ranjene ležale na tlu pokazuje da su namjerno gađane, te da nisu slučajno ranjene.

270. Odbrana tvrdi da medicinska dokumentacija uvrštena u spis ne objašnjava "ugao kanala povrede [sic] kod svjedoka i njezine kćerke", zbog čega nije moguće odrediti tačan pravac i izvor vatre.⁶⁹⁷ Ona, dalje, tvrdi da Nafa Tarić i njezinu kćer nisu mogli pogoditi s položaja SRK-a u Ozrenskoj ulici jer se mjesto događaja nije vidjelo s tih položaja.⁶⁹⁸ Pretresno vijeće smatra da izostanak detaljnije medicinske dokumentacije i tehničkih podataka o tome gdje su meci ušli u tijelo žrtava nije presudan za određivanje izvora vatre. Svjedok J, policajac iz Stanice javne bezbjednosti Novo Sarajevo koji je obavio uviđaj na mjestu događaja,⁶⁹⁹ zaključio je da je pucanj ispaljen s položaja SRK u Ozrenskoj ulici.⁷⁰⁰ Svoj zaključak zasniva ne samo na opštepoznatoj činjenici da su na tom području djelovali snajperisti,⁷⁰¹ već i na činjenici da policija zbog pucnjave s tih položaja nije mogla odmah izaći na mjesto događaja.⁷⁰² Nafa Tarić se sjeća da je u bolnici u koju su je odveli razgovarala s petoro ljudi koji su bili ranjeni snajperskom vatrom otvorenom s područja Ozrenske ulice u okviru sat vremena od incidenta kad su ranili nju i njezinu kćerku.⁷⁰³ DP10 i DP16 posvjedočili su da se mjesto događaja nije u potpunosti vidjelo s položaja SRK-a u Ozrenskoj ulici.⁷⁰⁴ Međutim, vizualni dokazni predmeti predloženi Pretresnom vijeću pokazuju da linija nišanja između položaja SRK-a na Hrasnom brdu i mjesta događaja nije bila ničim

⁶⁹⁵ Nafa Tarić, T. 3133.

⁶⁹⁶ Nafa Tarić, T. 3183. Misli da su linije sukoba bile udaljene oko jedan kilometar, T. 3165.

⁶⁹⁷ Prema mišljenju odbrane, ovi podaci su takođe potrebni da bi se ustanovio pravac leta projektila, broj ispaljenih metaka te da li je žrtva ranjena metkom ili dijelovima metka koji su se odbili, Završni podnesak odbrane, par. 171-172. Dušan Dunjić i Milan Kunjadić, vještaci odbrane za sudsku medicinu i balistiku, zaključili da su vrstu projektila i oružja kojima su žrtve ranjene, smjer vatre kao ni to da li su žrtve bile direktno gađane, nisu mogli odrediti jer nisu raspolagali informacijama kao što su priroda povreda koje su žrtve zadobile i položaj tijela žrtava, D1921 (Izveštaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Dušana Dunjića), str. 15-16; D1924 (Izveštaj vještaka odbrane za balistiku Milana Kunjadića), str. 7-8; Milan Kunjadić, T. 19341.

⁶⁹⁸ Završni podnesak odbrane, par. 176-178. Odbrana tvrdi da su se "od raskrsnice Ozrenske ulice i Mravske ulice položaji SRK "spustili" ispod nivoa južnih obronaka brda, te da je sa lokacija na kojima su se nalazili položaji SRK-a bilo nemoguće pucati u pravcu mjesta [događaja]", Završni podnesak odbrane, par. 177.

⁶⁹⁹ Svjedok J, T. 8057; D107 (Službeni izvještaj Četvrtre policijske stanice Hrasno) (zapečaćeno). Na mjestu događaja nije pronašao ostatke metaka. T. 8057.

⁷⁰⁰ D107 (Službeni izvještaj Četvrtre policijske stanice Hrasno) (zapečaćeno). Hinchliffe je pomoću laserskog čitača udaljenosti odredio da je područje Tagolavskog puta, gdje je vidio rovove i gdje se, kako je sumnjao, nalazio izvor vatre, od tačke gdje su žrtve ranjene udaljeno 700 metara, Hinchliffe, T. 12979-81.

⁷⁰¹ Svjedok J, T. 8084.

⁷⁰² Svjedok J, T. 8084.

⁷⁰³ Nafa Tarić, T. 3195-8.

⁷⁰⁴ Svjedok DP10 izjavio je da se ulica gdje se dogodio incident samo djelimično vidjela sa položaja SRK-a jer je liniju nišanja zaklanjala jedna bijela zgrada. Međutim, kasnije je tokom svog svjedočenja priznao da je linija nišanja ipak postojala, mada je rekao da je vidljivi dio raskrsnice bio zaštićen zaklonima, svjedok DP10, T. 14373, 14397, 14411-5. Svjedok DP16 je izjavio da se mjesto incidenta nije vidjelo s linija SRK-a, svjedok DP16, T. 16576.

zapriječena.⁷⁰⁵ Uzimajući to u obzir, jedini razuman zaključak jeste da su Nafa i Elma Tarić ranjene metkom ispaljenim s tog područja.

271. Pretresno vijeće je uvjereni van svake razumne sumnje da su Nafa i Elma Tarić, civili, namjerno gađani s položaja koji je kontrolisao SRK.

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 15⁷⁰⁶

272. Ramiz Velić, radnik Javnog komunalnog preduzeća u Sarajevu,⁷⁰⁷ izjavio je da je 2. novembra 1993., oko 09:30 sati, raščišćavao smeće bagerom u Ulici braće Ribara, u naselju zvanom Trg heroja u Hrasnom.⁷⁰⁸ Toga dana pratili su ga pripadnici egipatskih snaga u dva oklopna transportera UNPROFOR-a označena natpisima "UN".⁷⁰⁹ Nosio je crne somotne pantalone i šofersku kožnu jaknu.⁷¹⁰ Bager i kamioni u koje su skupljali smeće bili su žute boje.⁷¹¹

273. Mještani su Veliću rukama i lopatama pomagali u utovarivanju smeća.⁷¹² Ulica je od snajperske vatre bila zaklonjena dekama obješenim o žicu.⁷¹³ Vozeći bager unatrag Velić se odmaknuo od deka i zaklona koji mu je pružala jedna zgrada i izašao na otvoreno područje gdje su stajala vozila UNPROFOR-a, i tamo je pogođen.⁷¹⁴ Velić od buke bagera nije čuo pucanj. Kad je osjetio da ga je metak pogodio u lijevu ruku,⁷¹⁵ iskočio je iz kabine i sklonio se iza točka.⁷¹⁶ Pucnjava se nastavila i čuo je kako je nekoliko metaka pogodilo lijevu stranu vozila.⁷¹⁷ Kolege su mu kasnije rekli da su na bageru izbrojili 64 traga od metaka.⁷¹⁸ Kad se pucnjava stišala, Velića su

⁷⁰⁵ Vidi fotografiju br. 1 iz P3268 (niz fotografija mjesta incidenta); P3280I (video traka); P3279H (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 10 iz Priloga).

⁷⁰⁶ U Optužnici se navodi da su 2. novembra 1993. dvojica muškaraca ranjeni rafalom dok su radili na raščišćavanju smeća u Ulici braće Ribara, sadašnjoj Ulici porodice Ribar, na području Hrasnog u Sarajevu. Ramiz Velić, star 50 godina, ranjen je u lijevu podlakticu, a Milan Ristić, star 56 godina, ranjen je u desnu ruku i obje noge, Prvi prilog Optužnici. Optužba nije iznijela nikakve dokaze o ranjavanju Milana Ristića, pa Pretresno vijeće razmatra incident samo u mjeri u kojoj se on odnosi na Ramiza Velića.

⁷⁰⁷ Velić, T. 2769-70.

⁷⁰⁸ Velić, T. 2771-2, 2776, 2780, 2782, P3280D (video snimak mjesta događaja). Svjedok, koji je tada imao 50 godina, svakodnevno je svojim bagerom tovario smeće u kamione, Velić, T. 2769-1.

⁷⁰⁹ Velić, T. 2782. Izjavio je da je radio u pratnji UNPROFOR-a kad je pucnjava bila intenzivna ili kad bi trebao raščistiti smeće na nekim opasnim područjima, Velić, T. 2770-1.

⁷¹⁰ Velić, T. 2782.

⁷¹¹ Velić, T. 2782, 2826.

⁷¹² Velić, T. 2772.

⁷¹³ Velić, T. 2817-9, 2834-5. Svjedok je na P3244 (fotografija mjesta incidenta) linijom označio gdje je žica prolazila preko ulice, Velić, T. 2819.

⁷¹⁴ Velić, T. 2772-4, 2837. Vidi P3280D (video snimak mjesta događaja).

⁷¹⁵ Velić, T. 2774, 2807, 2837; P1806 (otpusno pismo Univerzitetskog medicinskog centra u Sarajevu).

⁷¹⁶ Velić, T. 2773-4, 2837-8.

⁷¹⁷ Velić, T. 2773.

⁷¹⁸ Velić, T. 2806; P3279DD; T. 2838.

odvezli u bolnicu.⁷¹⁹ Pretresno vijeće je uvjeren da se incident dogodio onako kako ga je prepričao Velić.

274. Odbrana tvrdi da su bager ili opravdano gađali jer je postojala mogućnost da se koristio u vojnu svrhu⁷²⁰ ili da je žrtva ranjena slučajno tokom razmjene vatre.⁷²¹ Pretresno vijeće prihvata Velićevo svjedočenje da se bager koristio samo za tovarenje smeća i da ga je tokom 1993. samo on koristio.⁷²² Bager je pogođen kad se Velić pomjerio na otvoren prostor.⁷²³ Čak i u slučaju da napadač nije mogao vidjeti odjeću i ono što je Velić radio, na osnovu prisustva dva vozila UNPROFOR-a mogao je znati da Velić obavlja civilne zadatke. Argument odbrane nije uvjerio Pretresno vijeće da je Velić slučajno pogođen. Nakon što je on izašao iz kabine, bager je pogodilo na desetine metaka.⁷²⁴ Na mjestu događaja Velić osim bagera, žutog kamiona i vozila UNPROFOR-a nije vidio nijedno drugo vozilo.⁷²⁵ Prema iskazu svjedoka, u blizini nije bilo vojnog prisustva niti vojne opreme.⁷²⁶ Pretresno vijeće zaključuje da su Velića namjerno gađali.

275. Odbrana dalje tvrdi da optužba nije uspjela ustanoviti izvor vatre.⁷²⁷ Velić je izjavio da mu je, u trenutku kad je pogođen, lijeva ruka "bila okrenuta prema Vracama".⁷²⁸ Prema iskazu svjedoka, izvor vatre bila je srednja policijska škola MUP-a na Vracama,⁷²⁹ koju je kontrolisao SRK.⁷³⁰ Hinchliffe je procijenio da je policijska škola bila na udaljenosti od 490 metara.⁷³¹ Svjedoci

⁷¹⁹ Velić, T. 2812. Otpusno pismo sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra pokazuje da je primljen 2. novembra 1993. "zbog svježe povrede lijeve šake snajperskim metkom", te da je otpušten 28. decembra 1993., nakon što je dvaput operisan, P1806 (otpusno pismo sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra).

⁷²⁰ Završni podnesak odbrane, par. 241.

⁷²¹ Završni podnesak odbrane, par. 239, 242. Odbrana tvrdi da "kad se uzmu u obzir oštećenja vidljiva na fotografijama, izgleda da stakla nisu bila oštećena, što isključuje tvrdnju optužbe da su Ramiza Velića namjerno gađali", Završni podnesak odbrane, par. 244.

⁷²² Velić, T. 2826-7. Svjedok je izjavio da je u okviru svojih radnih obaveza tokom sukoba bio raspoređen na kopanje rovova. Do datuma incidenta bio je svega tri puta na kopanju rovova, jednom na Žuči i dvaput prema Vogošći. Međutim, izjavio je da rovove nije kopao bagerom, već samo pijukom i lopatom. T. 2810-11, 2820, 2829-30, 2833. Izjavio je takođe da su ga i ranije gađali dok je vozio bager i sakupljao smeće na drugim mjestima, T. 2782.

⁷²³ Svjedok je na video snimku prikazanom u sudnici pokazao mjesto gdje su bila parkirana oklopna vozila, vidi P3280D (video snimak mjesta događaja).

⁷²⁴ Velić je izjavio da su vatrom potpuno bile oštećene gume, prednji dio bagera i rezervoar, te da je sve to trebalo zamijeniti, Velić, T. 2807-8, 2813.

⁷²⁵ Velić, T. 2826.

⁷²⁶ Velić, T. 2812. Svjedok ne zna niti za jedan vojni objekat na tom području, Velić, T. 2828.

⁷²⁷ Završni podnesak odbrane, par. 242-243.

⁷²⁸ Velić, T. 2773-4. Vrata na lijevoj strani kabine takođe su bila okrenuta prema Vracama, Velić, T. 2777.

⁷²⁹ Velić, T. 2773-4.

⁷³⁰ Velić, T. 2781. Svjedok je na fotografijama koje su mu pokazali u sudnici jasno pokazao gdje se nalaze policijska škola i drugi položaji SRK-a. Vidi P3244, P3245, P3250 (niz fotografija mjesta događaja), T. 2783-7, 2790; P3280D (video snimak mjesta događaja), T. 2777; P3279D (panoramski snimak mjesta gdje se dogodio incident snajperskog djelovanja br. 15 iz Priloga); T. 2780-1. P3245 (fotografija) prikazuje srednja policijska škola MUP-a. Svjedok je na P3245 (fotokopija P3244), crvenim oznakama i slovom "B" označio mjesto gdje se nalaze srednja policijska škola MUP-a i položaji SRK-a na Vracama, a označio je i P3250 (telefotografija mjesta događaja), Velić, T. 2784-6.

⁷³¹ Hinchliffe, T. 12985-6.

odbrane DP10 i DP16 dali su protivrječna svjedočenja o liniji nišanjenja iz policijske škole.⁷³² Vizualni dokazni predmeti podastrijeti Pretresnom vijeću pokazuju da se mjesto incidenta jasno vidjelo s položaja SRK na Vracama.⁷³³ Uzimajući u obzir Velićevo svjedočenje, položaje oklopnih transportera UNPROFOR-a, činjenicu da linija nišanjenja između mjesta događaja i područja Vraca nije bila ničim zapriječena, te približnu udaljenost između ta dva područja, jedini razuman zaključak jeste da su meci koji su ispaljeni na bager, od kojih je jedan pogodio žrtvu, ispaljeni, ako ne iz policijske škole MUP-a, onda barem s područja Vraca.

276. Pretresno vijeće je van svake razumne sumnje uvjereno da su Ramiza Velića, civila, namjerno gađali s područja na Vracama koje je kontrolisao SRK.

(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 20⁷³⁴

277. U januaru 1994. Akif Mukanović živio je sa svojom suprugom i dvoje djece tinejdžerskog uzrasta na prvom spratu zgrade u Ulici obala 27. jula u Hrasnom.⁷³⁵ Stan je bio okrenut prema linijama sukoba udaljenim oko 800 metara.⁷³⁶ Meci su ga često pogađali.⁷³⁷ Kako bi smanjila rizik da ih noću vide s područja SRK-a na Hrasnom brdu, porodica Mukanović je, pored toga što je spuštala roletne, noću prozore pokrivala i dekama.⁷³⁸

278. Mukanović je izjavio da je 11. januara 1994. stigao kući oko 19:00 sati.⁷³⁹ Napolju je već bio mrak.⁷⁴⁰ Njegova supruga Hatema,⁷⁴¹ njegovo dvoje djece i komšija sjedili su za trpezarijskim stolom.⁷⁴² Supruga mu je sjedila leđima okrenuta prozoru.⁷⁴³ Mukanović je primijetio da roletne

⁷³² DP10 je izjavio da se iz srednje policijske škole MUP-a nije moglo pucati na mjesto događaja jer su pogled zaklanjali zidovi stadiona Grbavica i zakloni postavljeni u blizini mjesta pucnjave, svjedok DP10, T. 14361-2; D1768 (mapa koju je označio svjedok). Svjedok DP16 posvjedočio je da između mjesta incidenta i položaja SRK-a nije postojala linija nišanjenja jer je pogled zaklanjala jedna ružičaste zgrada, ali misli da je iz policijske škole MUP-a ipak postojala djelimična linija nišanjenja, svjedok DP16, T. 16579-82; P3244. Dodao je da se na tom području svakodnevno razmjenjivala vatra, T. 16580.

⁷³³ P3280D (video snimak mjesta događaja); P3244 (fotografija mjesta događaja). Svjedok je izjavio da u to vrijeme tamo nije bilo drveća koje se vidi na fotografijama i video snimku. Vidi P3279D (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 15 iz Priloga), T. 2781-2; P3244 (fotografija mjesta događaja), T. 2783-4.

⁷³⁴ U Optužnici se navodi da je 11. januara 1994. Hatema Mukanović, stara 38 godina, ubijena iz vatrenog oružja u svom stanu na prvom spratu dok je sjedila sa svojom porodicom i komšijama i pila kafu uz svjetlost svijeće, u ulici Obala 27. jula 89/I, sada Aleja lipa 64, na području sarajevskog naselja Hrasno, Prvi prilog Optužnici.

⁷³⁵ Mukanović, T. 3056-7.

⁷³⁶ Mukanović, T. 3057.

⁷³⁷ Mukanović, T. 3057.

⁷³⁸ Mukanović, T. 3057-9. Trpezarija u stanu Mukanovićevih imala je prozor sa šarkama. Gledajući napolje iz trpezarije, lijevo prozorsko okno bilo je stakleno, a na desnoj strani bila je plastična folija. Na pamučnim roletnama bile su rupe od metaka i gelera, T. 3059-60.

⁷³⁹ Mukanović, T. 3060, 3105.

⁷⁴⁰ Mukanović, T. 3061.

⁷⁴¹ Mukanović, T. 3087.

⁷⁴² Mukanović, T. 3061, 3105.

⁷⁴³ Mukanović, T. 3061.

nisu pokrivenne dekama.⁷⁴⁴ Budući da nije bilo struje, na stolu je gorila svijeća.⁷⁴⁵ Prema riječima svjedoka "nije se ni pucalo, nije ništa, nije nikakvih borbi bilo, to da bi se moglo..., šta čovjek ..., samo je to puklo, mi smo svi skočili, moj sin je preskočio, [...] na to je moja supruga samo ustala i rekla: "Gotova sam", samo je korak napravila [...] probljedila, i klonula."⁷⁴⁶ Prema Mukanovićevom iskazu njegov stan su pogodila dva metka.⁷⁴⁷ Jedan metak prošao je kroz drveni okvir na lijevoj strani prozora, gledajući napolje⁷⁴⁸ i ranio njegovu suprugu u desnu lopaticu, presjekavši joj aortu i zabivši joj se u tijelo.⁷⁴⁹ Drugi metak prošao je kroz lijevo prozorsko okno, proletio kroz trpezariju i zid, te se zabio u vanjski hodnik zgrade.⁷⁵⁰ Hatemu Mukanović odveli su u bolnicu, ali nije preživjela povredu.⁷⁵¹

279. Pretresno vijeće je uvjereno da se incident dogodio prema opisu svjedoka, te da su žrtva i njezina porodica bili civili.

280. Odbrana tvrdi da se pravac vatre ne može tačno odrediti zato što optužba nije ustanovila uglove pod kojim su meci pogodili stan.⁷⁵² Pretresno vijeće tu informaciju ne smatra nužnom da bi se odredio pravac ili izvor vatre. Mukanović je izjavio da su meci ispaljeni iz pravca položaja SRK-a na Hrasnom Brdu.⁷⁵³ Na karti i fotografijama koje su mu pokazane u sudnici pokazao je mjesto gdje su se nalazili ti položaji, koji su se mogli vidjeti iz njegovog stana, kao i linije sukoba.⁷⁵⁴ Izjavio je da se noću, kad bi pucali, "obično [se] uveče vidjelo kad svijetlećim mecima pucaju odakle se puca".⁷⁵⁵ Svjedok J, policajac stanice javne bezbjednosti Novo Sarajevo, obavio je uviđaj na mjestu događaja.⁷⁵⁶ Objasnio je da su na žrtvi pronađene ulazna i izlazna rana, na osnovu čega je

⁷⁴⁴ Id.

⁷⁴⁵ Mukanović, T. 3061, 3070.

⁷⁴⁶ Mukanović, T. 3063.

⁷⁴⁷ Mukanović, T. 3064-5, 3119-20. Svjedok je na video snimku i fotografijama koje su mu pokazane u sudnici pokazao ulazne tačke dva metka, kao i mjesto gdje je njegova supruga sjedila u trenutku incidenta, P3280 (video snimak mjesta događaja), T. 3065-7. Kao što je pokazano na snimku, izmjereno je da je druga ulazna tačka bila 97 centimetara od poda i 5,5 centimetara od dovratka, T. 3066. Vidi P3237 (fotografija trpezarije 1A); P3238 (fotografija 1B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3237), T. 3068-70, 3073.

⁷⁴⁸ Mukanović, T. 3065, 3119.

⁷⁴⁹ Mukanović, T. 3064, 3119-20.

⁷⁵⁰ Mukanović, T. 3065, 3119-20.

⁷⁵¹ Mukanović, T. 3063-64.

⁷⁵² Završni podnesak odbrane, par. 303. Dušan Dunjić, vještak odbrane za sudsku medicinu, zaključio je da ne može odrediti vrstu projektila kojim je žrtva usmrćena zbog toga što ne raspolaže detaljnim podacima o prirodi rane, D1921 (Izveštaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Dušana Dunjića), str. 29-31.

⁷⁵³ Mukanović, T. 3073.

⁷⁵⁴ P3235 (mapa koju je označio svjedok), T. 3083-3085; P3237 (fotografija 1A); P3238 (fotografija 1B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3237). Mjesto položaja SRK-a označeno je slovom "F". T. 3073. Vidi P3239 (fotografija 2A, pogled sa prozora trpezarije); P3240 (fotografija 2B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3239), P3241 (fotografija 3A, telefotografija pogleda sa prozora trpezarije); P3242 (fotografija 3B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3241), P3279 (panoramska fotografija mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 20 iz Priloga), T. 3081-2.

⁷⁵⁵ Mukanović, T. 3115.

⁷⁵⁶ Svjedok J, T. 8058, 8061. Svjedok J označio je na mapi zgradu u kojoj je žrtva živjela u vrijeme kad je ustrijeljena. T.8060. Vidi br. 4 na P3234 (mapa mjesta događaja u Hrasnom).

policija uspjela odrediti pravac vatre.⁷⁵⁷ Forenzičkom istragom je utvrđeno da su meci ispaljeni sa položaja SRK-a na Hrasnom brdu.⁷⁵⁸ Hinchliffe je procijenio da udaljenost iznosi 760 metara.⁷⁵⁹ Vizuelni dokazni predmeti predočeni Pretresnom vijeću pokazuju da ništa nije zaklanjalo liniju nišanja između Hrasnog brda i stana Mukanovićevih.⁷⁶⁰ Na osnovu gorenavedenog Pretresno vijeće zaključuje da je žrtva ubijena metkom ispaljenim s teritorije pod kontrolom SRK-a na Hrasnom brdu.

281. Odbrana dalje tvrdi da nije moguće da je žrtva namjerno pogodoena jer se nije vidjela s položaja SRK-a na Hrasnom Brdu.⁷⁶¹ Prema mišljenju odbrane, žrtvu je vjerovatno slučajno pogodio neki zalutali metak ispaljen u borbi.⁷⁶²

282. Slijede zaključci Većine Pretresnog vijeća. Izdvojeno mišljenje sudije Nieto-Navia, koji se ne slaže sa zaključcima Većine, nalazi se u prilogu Presude.

283. Prema Mukanovićevom iskazu, na njegov stan su ispaljena dva metka. Jedan metak pogodio je prozorsko staklo, a drugi je prošao kroz okvir prozora i pogodio svjedokovu suprugu. Mukanović je izjavio da u zgradi nije bilo vojnog osoblja ni opreme niti su u njenoj blizini provođena vojna dejstva.⁷⁶³ Dodao je da je taj dan bio "prilično tih, jedan od mirnijih dana". Te večeri prije incidenta nije bilo pucnjave niti granatiranja.⁷⁶⁴ Većina konstatuje da hici ispaljeni na Mukanovićev stan nisu bili zalutali meci, već da su namjerno ispaljeni na prozor svjedokovog stana. Snajpersko djelovanje na civile na području Hrasnog bilo je redovna pojava. Mukanović i njegova porodica znali su za tu opasnost i na prozore su vješali deke kako bi im stan noću bio slabije uočljiv. Međutim, te večeri

⁷⁵⁷ Svjedok J, T. 8061.

⁷⁵⁸ Svjedok J, T. 8089. Svjedok je označio na mapi područje izvora vatre, a crvenom linijom je označio gdje je prolazila linija sukoba, svjedok J, T. 8061. Vidi br.7 na P3234 (mapa mjesta događaja u Hrasnom). Priznao je, međutim, da je tehnički moguće da su pucnji ispaljeni s nekog drugog mjesta na brdu, T. 8068.

⁷⁵⁹ Hinchliffe, T. 2991.

⁷⁶⁰ P3237 (fotografija 1A); P3238 (fotografija 1B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3237); P3239 (fotografija 2A, pogled sa prozora trpezarije); P3240 (fotografija 2B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3239), P3241 (fotografija 3A, telefotografija pogleda sa prozora trpezarije); P3242 (fotografija 3B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3241); P3279 (panoramski snimak mjesta gdje se dogodio incident snajperskog djelovanja br. 20 iz Priloga).

⁷⁶¹ Završni podnesak odbrane, par. 298-302, 306. Odbrana napominje da se incident dogodio nakon što je pao mrak, da je u sobi gorjela samo svijeća, te da je prozor trpezarije bio pokriven plastičnom folijom. U takvim okolnostima, odbrana tvrdi da se žrtva nije mogla, kao što to tvrdi optužba, vidjeti s položaja SRK-a koji su bili udaljeni 800 metara, Završni podnesak odbrane, par. 300. Milan Kunjadić, vještak odbrane za sudsku medicinu, smatra da je izvor vatre bilo Hrasno brdo, T. 19360. Međutim, izjavio je da sa navodnog izvora vatre udaljenog 800 metara počinitelj nije mogao vidjeti cilj ako je prozor bio pokriven. Prema iskazu tog svjedoka, dokazi sugerišu da su ta dva metka ispaljena istovremeno, T. 19361. Iako nije mogao tačno navesti koja je vrsta oružja upotrijebljena, smatrao je da je to najvjerovatnije bila automatska puška, T. 19365-7. Zaključio je da žrtva nije mogla biti "neposredni cilj" gađanja "zbog činjenice da je prozor bio pokriven roletnom i zavjesom (zbog čega je vizuelna komunikacija bila nemoguća)", T. 19353; Vidi D1924 (Izvjestaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Milana Kunjadića), str.12.

⁷⁶² Završni podnesak odbrane, par. 302.

⁷⁶³ Mukanović, T. 3086-3087. Svjedok je naveo da se njegov stan nalazi 300 do 400 metara od Trga heroja. Nije mu bilo poznato da li je ABiH u zgradi Loris, na Trgu heroja, imala svoj štab, ali izjavio je da je moguće da je prva zgrada na liniji fronta bila štab ABiH, Mukanović, T. 3103.

kad se dogodio incident na prozore su bile navučene samo pocijepane pamučne zavjese. Soba u kojoj su sjedili bila je osvjetljena svijećom. Postoje dokazi da su snajperisti SRK-a koji su djelovali s Hrasnog brda koristili infracrvena svjetla kako bi svoje mete mogli vidjeti u mraku.⁷⁶⁵ Međutim, optužba nije pokazala da se ta naprava koristila u ovom slučaju. Uprkos tome, uzimajući u obzir činjenicu da u to vrijeme u zgradi i u njenoj blizini nije bilo vojnika niti su provođena borbena dejstva, napadač je trebao znati da će namjernim gađanjem prozora (osvjetljenog) stana u stambenoj zgradi stradati jedino civili.

284. Većina Pretresnog vijeća konstatuje da su, nakon što je 11. januara 1994. pao mrak, na svijećom osvjetljen prozor u civilnoj stambenoj zgradi u Hrasnom ispaljena dva hica sa teritorija SRK-a na Hrasnom brdu, kojima je ubijena Hatema Mukanović, civil, te da je napad izvršen sa teritorije koju je kontrolisao SRK, sa ciljem da se ubiju ili teško rane civili koji se eventualno zateknu u svijećom osvjetljenoj prostoriji.

(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 27⁷⁶⁶

285. Svjedok AG, trinaestogodišnji dječak, i svjedokinja AH, njegova sestra, izjavili su da su u poslijepodnevnim satima 22. jula 1994. sa svojom majkom krenuli u posjetu rodbini.⁷⁶⁷ Dan je bio vedar.⁷⁶⁸ Zaustavili su se da pogledaju izlog prodavnice cipela u Ulici Miljenka Cvikovića.⁷⁶⁹ Svjedok AG je sišao sa svog bicikla i nedaleko od njega stao.⁷⁷⁰ U tom trenutku pogođen je u donji dio stomaka.⁷⁷¹ Metak je dječaku prošao kroz tijelo i razbio izlog prodavaonice.⁷⁷² Porodici su pomogli ljudi iz obližnjeg restorana.⁷⁷³ Svjedoka AG odveli su u odjel za hitne intervencije⁷⁷⁴ a potom je nekoliko dana zadržan u bolnici.⁷⁷⁵

⁷⁶⁴ Mukanović, T. 3086-7.

⁷⁶⁵ Svjedok D, T. 1934.

⁷⁶⁶ U Optužnici se navodi da je 22. jula 1994. trinaestogodišnji dječak, svjedok AG, pogođen i ranjen u trbuh dok je sa svojom majkom i sestrom gledao izloge u Ulici Miljenka Cvitkovića, sadašnja Ulica Ferde Hauptmana, na području Čengić-vile u Sarajevu, Prvi prilog Optužnici.

⁷⁶⁷ Svjedok AG, T. 6286; svjedok AH, T. 6244-5.

⁷⁶⁸ Svjedok AH, T. 6265; svjedok AG, T. 6287.

⁷⁶⁹ Svjedok AH, T. 6245-6, 6266; svjedok AG T. 6286, 6318, 6334.

⁷⁷⁰ Svjedok AG, T. 6286, 6318-9; svjedok AH, T. 6245, 6268-9, 6277.

⁷⁷¹ Svjedok AG, T. 6287, 6296, 6316; svjedok AH, T. 6245, 6247, 6254. Svjedok AG je na dan kad je pogođen nosio kratke pantalone i majicu s kratkim rukavima, svjedok AG T. 6291; svjedok AH, T. 6248.

⁷⁷² Svjedok AG, T. 6315-6316. Svjedok AG ne zna da li je čuo pucanj, ali se sjeća da je čuo lom stakla. Svjedok AG, T. 6287, 6316. Svjedokinja AH takođe je čula samo zvuk razbijenog stakla i zatim vidjela da joj je brat ranjen. Vidjela je rupu od metka na lijevoj strani izloga, svjedok AH, T. 6245-7, 6267-74.

⁷⁷³ Svjedok AH, T. 6270. Svjedokinja AH izjavila je da su ljudi koji su im pomogli nosili civilnu odjeću, svjedok AH, T. 6270.

⁷⁷⁴ Svjedok AH, T. 6247, 6278-80; Svjedok AG, T. 6288, 6291, 6298, 6345.

⁷⁷⁵ Svjedok AG, T. 6291; vidi P2794 (otpusno pismo Državne bolnice). Vidi P2792 (niz fotografija koje je snimila policija). Ovaj opis događaja potvrđuje pismena izjava koju je majka svjedoka AG dala policiji. Vidi D80 (izjava koju je majka dala Stanici bezbjednosti Novi Grad 1. marta 1995.), svjedok AH, T. 6277.

286. Pretresno vijeće je uvjereni da se incident dogodio onako kako ga je opisao svjedok, te da je svjedok AG bio civil.

287. Odbrana tvrdi da svjedoka AG nisu namjerno gađali s položaja SRK-a, već da je ranjen zalutalom metkom u sklopu borbenih dejstava.⁷⁷⁶ Suprotno tome, dokazi pokazuju da se u trenutku incidenta na tom području nisu odvijala nikakva vojna dejstva. Svjedokinja AH izjavila je da je toga dana bio na snazi prekid vatre te da je s djecom izašla baš zato što nije bilo borbi.⁷⁷⁷ Svjedoci AG i AH rekli su da u blizini mjesta incidenta nije bilo ni vojnika niti vojnih vozila.⁷⁷⁸ Do trenutka kad se dogodio taj incident nije se čula nikakva pucnjava.⁷⁷⁹ U blizini se igralo nekoliko djece⁷⁸⁰ i obližnji restoran je bio otvoren.⁷⁸¹ Pretresno vijeće stoga konstatuje da žrtvu nije pogodio zalutali metak, već da su je namjerno gađali.

288. Odbrana dalje tvrdi da nije postojala neometana linija nišanja između položaja SRK-a i mjesta incidenta.⁷⁸² Svjedoci AG i AH nisu tvrdili da im je poznato odakle je metak ispaljen.⁷⁸³ Policijska istraga je pokazala da su dva hica, ustvari, ispaljena jedan za drugim, te da je drugi metak pogodio obližnji restoran.⁷⁸⁴ Na osnovu pregleda tragova metka u restoranu,⁷⁸⁵ policija je zaključila

⁷⁷⁶ Završni podnesak odbrane, par. 437-8. Prema mišljenju odbrane, činjenica da su ispaljena samo dva hica i da počinitelj nije pokušao da puca u druge ljude na tom području pokazuje da žrtvu nisu namjerno gađali, Završni podnesak odbrane, par. 435. Dušan Dunjić, vještak odbrane za sudsku medicinu, naveo je da zbog nedostatka informacija kao što je detaljan opis karaktera rane koju je žrtva zadobila te položaja tijela žrtve u trenutku incidenta, nije bilo moguće odrediti vrstu projektila kojom je žrtva ranjena niti da li je žrtva direktno gađana ili ju je pogodio metak koji se odbio, D1921 (Izveštaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Dušana Dunjića), str. 44-46.

⁷⁷⁷ Svjedok AH, T. 6267.

⁷⁷⁸ Svjedok AG, T. 6298, 6324; svjedok AH, T. 6248-9. Svjedok AG u blizini nije primijetio vojnu opremu niti da je na parkiralištu ispred prodavnice bilo parkiranih vojnih vozila, svjedok AG, T. 6291, 6319. Svjedokinja AH izjavila je da, kad se vratila po bicikl, u restoranu nije vidjela vojnike, svjedok AH, T. 6270.

⁷⁷⁹ Svjedok AG, T. 6288. Rekao je da se zbog šoka nakon ranjavanja ne sjeća da li se, nakon što je ranjen, još pucalo, T. 6288.

⁷⁸⁰ Svjedok AG sjeća se da se tada veoma blizu njega igralo još petoro ili šestoro djece i misli da su ona nakon toga vjerovatno pobjegla, svjedok AG T. 6288, 6322. Vidi takođe D80, svjedok AH, T. 6277.

⁷⁸¹ Službena bilješka Centra za bezbjednost, koju je sastavio Kučanin, u kojoj se navodi da je u trenutku pucnjave u restoranu bilo 10 ljudi, ali da niko nije povrijeđen, P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin).

⁷⁸² Završni podnesak odbrane, par. 433-435. U njemu se tvrdi da nije dobro ustanovljena udaljenost između mjesta na kojem je žrtva ranjena i navodnog izvora vatre (par. 433). Milan Kunjadić, vještak odbrane za balistiku, zaključio je da na osnovu informacija kojima raspolaže ne može odrediti vrstu upotrijebljenog oružja niti udaljenost s koje je metak ispaljen, D1924 (Izveštaj vještaka odbrane za balistiku Milana Kunjadića), str.18.

⁷⁸³ Svjedok AG, T. 6328; Svjedok AH, T. 6279.

⁷⁸⁴ Kučanin, T. 4510, 4514-5; P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin). Kad se kasnije vratila da uzme bratov bicikl, svjedokinja AH vidjela je tragove pogotka na restoranu, svjedok AH, T. 6247-8, 6270. Vidi P3280W (video snimak mjesta događaja); P3279W (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja 27 iz Priloga); P3279WW (fotografije mjesta događaja koje je označio svjedok AG); P3269 (niz fotografija koje je svjedokinja AH prethodno označila).

⁷⁸⁵ Kučanin je u restoranu i na prozoru restorana vidio tragove od metka i bio je prisutan kad su drugi policajci fotografisali mjesto zločina i zabilježili putanje metka. Izjavio je da su u restoranu ostale tri udarne tačke metka. Metak je prošao kroz vanjsku tendu restorana i nakon što je probio prozor, pogodio je unutrašnji zid i odbio se od njega te pao na pod, Kučanin, T. 4509-12, 4515-16, 4647-48, 4654-57, 4762-67; P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin). Svjedok je na nizu fotografija koje su mu pokazali u sudnici pokazao udarne tačke metka, T. 4515, 4647-8, 4654-7, 4762-67; P2792 (niz

da su hici ispaljeni iz kuće Pržulje u Zagorskoj ulici, na teritoriji pod kontrolom SRK-a na Hrasnom Brdu.⁷⁸⁶ Budući da su dva metka ispaljena brzo jedan za drugim, Pretresno vijeće zaključuje da su ispaljeni, ako ne iz istog oružja, onda sa istog mjesta. Svjedok DP16 je tvrdio da se mjesto događaja nije vidjelo s položaja SRK-a,⁷⁸⁷ no vizuelni dokazi podastrijeti Pretresnom vijeću pokazuju da linija nišanjenja nije bila ničim zapriječena.⁷⁸⁸

289. Pretresno vijeće stoga konstatuje da je svjedok AG, civil, ranjen hicem koji je namjerno ispaljen na njega s teritorije na Hrasnom brdu koju je kontrolisao SRK.

(c) Područje Alipašino polja

290. Alipašino Polje je stambeno naselje u zapadnom dijelu Sarajeva. Na jugu je omeđeno brdom Mojmiilo i naseljem Dobrinja, a na jugo-zapadu naseljem Neđarići.⁷⁸⁹ Cijelo Alipašino polje nalazilo se na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH i koja ga je razdvajala od Neđarića.⁷⁹⁰ Linija se na tom mjestu protezala u smjeru istok-zapad i zavojito sjekla teritoriju koju je kontrolisala ABiH. Tako su Neđarići na tri strane graničili s teritorijom koju je kontrolisala ABiH; koridor koji se protezao prema zapadu povezivao je to naselje sa većom teritorijom pod kontrolom SRK-a na zapadu.⁷⁹¹ Optužba je izvela dokaze kojima dokazuje da su napadi na civile na Alipašinom polju izvršeni sa područja Neđarića koje je kontrolisao SRK, konkretno iz skupine zgrada poznatih pod nazivom "Zavod za slijepe". Ti dokazi su izvedeni kao dio opšteg konteksta, kao u vezi sa konkretnim incidentima snajperskog djelovanja i granatiranja iz Priloga, koji su u daljem tekstu podrobno opisani.

(i) Neđarići i Zavod za slijepe

fotografija koje je snimila policija). Objasnio je da je policija, da bi vizuelno povezala prve dvije udarne tačke i odredila izvor vatre, koristila napravu sličnu periskopu, koju je konstruirao neki vještak za balistiku, T. 4512, 4658-9. Na mjestu događaja pronađen je metak kalibra 7,62 milimetra, T. 4516; P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin).

⁷⁸⁶ Kučanin, T. 4512-13; P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin). Kučanin je na fotografiji koju su mu pokazali u sudnici pokazao mjesto gdje se nalazila kuća, Kučanin, T. 4516-7. Hinchliffe za mjerenje udaljenosti mjesta na kojem je žrtva pogođena i navodnog izvora vatre nije koristio laserski čitač udaljenosti, već je svoje zapažanje zasnivao na liniji grebena, te je procijenio da udaljenost iznosi 1.200 metara, Hinchliffe, T. 12995

⁷⁸⁷ Izjavio je da se zbog toga što je mjesto pucnjave od linija SRK bilo udaljeno više od 1.000 metara i zbog "konfiguracije terena i linije razdvajanja na tom području" to mjesto se nije vidjelo sa položaja SRK, svjedok DP16, T. 16577.

⁷⁸⁸ P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P3279W (panoramska fotografija); P3280W (video snimak mjesta događaja); P3269 (niz fotografija koje je svjedokinja AH prethodno označila).

⁷⁸⁹ P36644.RH; D1814 (karte).

⁷⁹⁰ P36644.RH (mapa).

⁷⁹¹ D1814 (mapa).

291. Naselje Neđarići, gdje je SRK prodro preko linija ABiH, sastojalo se uglavnom od niskih zgrada od jednog ili dva sprata.⁷⁹² Dio Neđarića istočno od Ulice Ante Babića i južno od Ulice Đure Jakšića (sadašnje Ulice Adija Mulebegovića), gdje su se nalazile više zgrade, te Alipašino Polje, kontrolisala je ABiH. Na nekim mjestima dvije zaraćene strane razdvajala je ulica,⁷⁹³ a u blizini Zavoda za slijepe snage ABiH i SRK-a bile su udaljene svega nekoliko metara.⁷⁹⁴

292. Borbe na tom području bile su žestoke od prvih mjeseci sukoba i vojnici obju strana neprekidno su pucali *sa* tog područja i *na* njega. Mustafa Kovač, načelnik civilne zaštite u Sarajevu tokom rata, i komandant Jacques Kolp, oficir za vezu UNPROFOR-a sa ABiH od marta 1993. do novembra 1994., potvrdili su da je postavljena barikada radi zaštite civila od snajperskog djelovanja iz Ulice Ante Babića u dijelu Neđarića koji je kontrolisao SRK.⁷⁹⁵ Kolp je takođe izjavio da su snajperisti SRK-a znali pripucati iz Neđarića na tramvaje iza zgrade "Oslobođenja".⁷⁹⁶ Mirsad Kučanin, pripadnik sarajevske policije, izjavio je da se na okomite ulice koje su se protezale prema Alipašinom polju (uključujući Prvomajsku ulicu), koje je kontrolisala ABiH i u kojima su uglavnom živjeli bosanski Muslimani, redovno otvarala vatra iz Neđarića.⁷⁹⁷ Kovač je posvjedočio da su *sa* područja Neđarića ispaljivani meci raznih kalibara, granate, da se pucalo iz protivavionskih topova i mitraljeza, da su ispaljivane minobacačke i druge granate, te snajperski meci.⁷⁹⁸ Fuad Điho, stanovnik tog područja, objasnio je da su fasade kuća u Ulici Ante Babića bile posve "išarane zrnima granata i oštećene raznoraznim vrstama kalibara oružja gađale su [snage SRK-a] u stambeni objekat gdje su ljudi živjeli".⁷⁹⁹ Prema iskazu Ismeta Hadžića,⁸⁰⁰ komandanta Dobrinjske brigade ABiH, naselje Dobrinja granatiralo se iz kasarne u Neđarićima, ispod zgrade Teološkog fakulteta, u blizini Kasindolske ceste.⁸⁰¹

⁷⁹² Hajir, T. 1698.

⁷⁹³ Svjedok DP6, T. 13869.

⁷⁹⁴ Svjedok DP8, T. 14726.

⁷⁹⁵ Kolp, T. 8243-4; P3644.MK (mapa koju je označio Kovač); Kovač, T. 877, 881.

⁷⁹⁶ Kolp, T. 8243-4.

⁷⁹⁷ Kučanin, T. 4633, P3658 (mapa koju je označio svjedok). Na početku sukoba, Dobrinja je takođe bila izložena snažnom granatiranju iz Neđarića, Kovač, T. 877.

⁷⁹⁸ Kovač, T. 874, 878. Svjedok DP6 (T. 13984) i DP17 (T. 16832-3) potvrdio je da je SRK u Neđarićima, u Zavodu za slijepe, imao minobacač, T. 15349.

⁷⁹⁹ Điho, T. 3936-3937.

⁸⁰⁰ Hadžić, T. 12253.

⁸⁰¹ Svjedoci odbrane tvrdili su da se i ABiH takođe žestoko borila u Nedarićima i oko njih. Richard Gray, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od aprila do septembra 1992., izjavio je da je u Nedarićima SRK bio "pod opsadom" i izolovan; linija sukoba nalazila se kod studentskog doma i u Ulici Ante Babića. Snage HVO-a na Stupu granatirale su zgrade u koje je Gray namjeravao postaviti vojne posmatrače, a i inače je to područje bilo gađano artiljerijom i minobacačima ABiH. Dana 18. maja 1992. snage SRK-a granatirale su zgradu od osam ili devet spratova u Ulici Ante Babića, što je bio odgovor na snajpersko djelovanje ABiH (Gray, T. 19856; 19884, oznake na D1845, zapadni dio na mapi Sarajeva; 19754; 19857; 19895; 19899-19902; 19906-7). Prema iskazu svjedoka DP5, vojnika SRK-a koji je napustio to područje sredinom 1993., ABiH je obično vršila napade iz višecijevnih raketnih bacača, ručnih bacača raketa, minobacača i brdskih topova. Snajperisti ABiH otvarali bi vatru sa Vojničkog polja i Alipašinog polja. DP5 se takođe sjeća da su u Nedarićima zapaljene kuće i da je oko 10. juna 1992. izvršen napad u kojem su korišteni i tenkovi. Izjavio je takođe da su tokom sukoba podignuta tri reda barikada na raskrsnici Ulice Ante Babića i Aleje Branka Bujića

293. Konkretno incidente navodnog snajperskog djelovanja sa položaja SRK-a opisali su civili tokom suđenja. Svjedokinja R, koju su pogodili dok je išla po vodu na česmu, sjeća se da je jednog zimskog dana 1992. bila okrenuta prema Neđarićima i, s obzirom na činjenicu da ih je SRK "uvijek gađao iz tog dijela Neđarića", tvrdila je da je metak doletio s tog područja.⁸⁰² Medina Omerović, djevojka koja je živjela na tom području, ispričala je da se u proljeće 1994. na sjevernom dijelu Lukavičke ceste, prema liniji sukoba u Aleji Branka Bujića,⁸⁰³ dogodio incident snajperskog djelovanja, kojom prilikom je poginuo desetogodišnji dječak Dejan Stefanović.⁸⁰⁴ Izjavila je da je iz "Neđarića" čula vatru prilikom odlaska u školu i povratka, te idući prema stanu svoje sestre.⁸⁰⁵ Svjedokinja misli da je vatra otvorena iz kuća koje je kontrolisao SRK, na desnoj strani, iza njezine zgrade.⁸⁰⁶

294. Tokom suđenja je u dokaze uvršten velik broj dokaznih predmeta koji su se odnosili na kompleks zgrada u Neđarićima poznat pod nazivom "Zavod za slijepe", koji je, kako se tvrdi, bio važan izvor vatre na teritoriji SRK-a odakle su gađali civile na okolnim područjima. Svjedoci su na mapi pokazanoj u sudnici označili da se linija sukoba protezala Lukavičkom cestom južno od raskrsnice gdje se nalazio Zavod za slijepe.⁸⁰⁷

295. Svjedoci odbrane zaniijekali su da se pucalo iz Zavoda za slijepe. Konkretno, svjedok DP4, pripadnik čete SRK-a koja je bila stacionirana u Neđarićima, izjavio je da tamo nikada nije vidio puške s teleskopskim nišanom.⁸⁰⁸ Svjedok DP6 i svjedok DP8, obojica vojnici SRK-a u Neđarićima, izjavili su da je pogled iz Zavoda za slijepe na Ulicu Ante Babića bio zapriječen.⁸⁰⁹ Svjedok DP6 takođe je primijetio da se, iako je SRK bio na prvom spratu Zavoda za slijepe, vatra nije mogla otvarati s gornja dva sprata jer je bilo opasno da se ide tamo.⁸¹⁰ Pretresnom vijeću podastrijeti su, međutim, izvještaji o situaciji vojnih posmatrača UN-a, koji upućuju na činjenicu da

(svjedok DP5, T. 15250-2, 15256-9, 15271-4, 15404-8). Činjenicu da su oko tog datuma vođene velike borbene operacije potvrdio je svjedok DP51, koji je izjavio da je u ranim jutarnjim satima 7. i 8. juna 1992. u bolnici Koševo pružena pomoć velikom broju ranjenih iz Neđarića (svjedok DP51, T. 13628). Razaranje zgrada u Neđarićima u velikim razmjerima nastavilo se barem do decembra 1992. (svjedok DP6, T. 13935). Optužba je priznala da je u junu 1994. vojnika bilo na obje strane linija sukoba u Neđarićima i da su se borbe vodile svakodnevno; sa svojih položaja u neboderima oko Neđarića snage ABiH imale su dobar pogled na drugu stranu linije sukoba (T. 13898-9).

⁸⁰² Svjedok R, T. 8187-8.

⁸⁰³ P3098 (mapa tog područja koju je označio svjedok); Omerović, T. 3865, T. 3849-50.

⁸⁰⁴ Omerović, T. 3849-50; 3886; 3888.

⁸⁰⁵ Omerović, T. 3893-4.

⁸⁰⁶ Omerović, T. 3863-4.

⁸⁰⁷ Fajko Kadrić, T. 3789-90; P3108 (mapa tog područja); Faruk Kadrić, T. 3742-3, pokazao je linije sukoba na karti tog područja, D47; međutim, svjedok je izjavio da nije ustvari mogao vidjeti linije sukoba. Sve zgrade ispred "Zavoda za slijepe i Zavoda za djecu su uništene", kao i one "ispod Doma za slijepu djecu, u Ulici Branka Bujića" (područje koje je na karti označeno kao Oslobođenje-Studentski dom, Zavod za slijepe, Dom penzionera). *Vidi* takođe Kučanin, T. 4542, P3644.MK1 (mapa koju je označio svjedok). Faruk Kadrić označio je još jednu liniju sukoba duž Aleje Branka Bujića (sada Aleja Bosne Srebre), od Ulice Ante Babića do "Doma za slijepu djecu", D47 (mapa tog područja koju je označio svjedok); Faruk Kadrić, T. 3742-3. Svjedok DP4 označio je Aleju Branka Bujića kao teritoriju SRK, koja je bila pod stalnom vatrom ABiH; svjedok DP4, T. 14137.

⁸⁰⁸ Svjedok DP4, T. 14228.

⁸⁰⁹ Svjedok DP6, T. 13918; svjedok DP8, T. 14729; 14742-7.

se iz Zavoda za slijepe uistinu otvarala vatra na civile. U izvještaju od 11. jula 1994. opisano je ranjavanje sedamnaestogodišnjeg "muškarca Bosanca" na raskrsnici Ulice Ante Babića i Aleje Branka Bujića, u kojem vojni posmatrač UN-a sumnja da je "snajperski hitac ispaljen sa BP859578" (Zavod za slijepe); u izvještaju se takođe ističe da je to bila "treća žrtva (svi su bili civili) na istom mjestu u posljednjih nekoliko dana".⁸¹¹ U vezi sa prethodnim danom, u jednom izvještaju "komande vojnih posmatrača UN-a u BiH" od 13. jula 1994. piše da je komandant Prvog bataljona Ilidžanske brigade SRK-a priznao da je snajperska vatra uistinu otvorena sa položaja Bravo PAPA 859578 ("Zavod za slijepe"), te da je "obećao da se odande više neće otvarati snajperska vatra".⁸¹²

296. Pored toga, velik broj stanovnika tog naselja i okolnih područja ustvrdio je da je Zavod za slijepe uistinu bio izvor snajperskog djelovanja protiv civila. Fajko Kadrić, pripadnik ABiH i Civilne zaštite Sarajeva, izjavio je da je iz Zavoda za slijepe uvijek vrebala opasnost i da je njegov kamion u više navrata pogođen u istu stranu na raskrsnici između Ulice Ante Babića i Ulice Đure Jakšića (kasnije je ime ulice promijenjeno u Adija Mulabegovića).⁸¹³ I Fajko Kadrić i njegov sin Faruk, koji je tada imao gotovo 16 godina, misle je da je 4. oktobra 1993. vatra otvorena iz Zavoda za slijepe.⁸¹⁴ Marko Kapetanović, šezdesetogodišnji stanovnik tog područja, i Fuad Điho, rezervni policajac koji je živio na Alipašinom polju, posvjedočili su da se 13. marta 1994. na Ulicu Ante Babića pucalo iz Zavoda za slijepe.⁸¹⁵ Điho je izjavio da je "i sa tog mjesta [Zavod za slijepe i Teološki fakultet], također, opštepoznato je bilo, da je to snajpersko uporište".⁸¹⁶ Svjedokinja Omerović je objasnila da je tokom rata i na osnovu onoga što je čula stekla utisak da je snajperska vatra otvarana iz Zavoda za slijepe i okolnog područja.⁸¹⁷

297. Svi ti svjedoci detaljno su svjedočili o incidentima pucnjave u kojima su pogođeni, odnosno slučajevima kad su bili svjedoci pucnjave na civile sa teritorije koju je kontrolisao SRK. U Prvom prilogu Optužnice optužba kao reprezentativne primjere napada na civile sa područja u Neđarićima koje je kontrolisao SRK konkretno navodi incidente pod brojevima 13, 21, 23 i 25.

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 13⁸¹⁸

⁸¹⁰ Svjedok DP6, T. 13919; 14067-8.

⁸¹¹ P2754 (izvještaj UNMO), o kojem je bilo riječi na T. 16852 (zatvorena sjednica).

⁸¹² P2759 (izvještaj UNMO), str. 4, par. 24; svjedok DP17, T. 16856-61.

⁸¹³ Fajko Kadrić, T. 3782.

⁸¹⁴ Fajko Kadrić, T. 3779-3784; 3763 (u vezi sa incidentom u kojem je njegov sin pogođen kasnije toga jutro); Faruk Kadrić, T. 3716 (u vezi sa incidentom pucnjave rano ujutro toga dana).

⁸¹⁵ Marko Kapetanović, T. 5776, 5820; Điho, T. 3906.

⁸¹⁶ Điho, T. 3957.

⁸¹⁷ Omerović, T. 3852.

⁸¹⁸ U Optužnici se navodi da je 4. oktobra 1993. "Faruk Kadrić, star 16 godina, ranjen iz vatrenog oružja u vrat dok se kao suvozač vozio u očevom kamionu Ulicom Ante Babića u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici.

298. Fajko Kadrić bio je mesar u Vojničkom polju.⁸¹⁹ Bio je vlasnik hladnjače,⁸²⁰ na kojoj je na desnoj strani velikim slovima pisalo "Mesnica",⁸²¹ i koju je on redovno koristio tokom oružanog sukoba, uglavnom za prijevoz vode ili brašna za Civilnu zaštitu.⁸²² Ujutro u ponedjeljak, 4. oktobra 1993., Fajko Kadrić prevezio je svojim kamionom brašno iz pekare Civilnoj odbrani u Vojničkom polju, sadašnjem Saraj-polju.⁸²³ Iako je Fajko Kadrić takođe služio u jednoj manjoj četi Pete motorizovane brigade ABiH,⁸²⁴ objasnio je da je na dan kad se dogodio incident bio na dužnosti i radio "za civile".⁸²⁵ Faruk Kadrić insistirao je da njegov otac kamion nije koristio za potrebe vojske.⁸²⁶ Faruk Kadrić sjedio je na drugom sjedalu za suvozača desno od Fajka Kadrića, koji je vozio.⁸²⁷ Oko 11:15 sati⁸²⁸ skrenuli su lijevo u Ulicu Ante Babića i krenuli prema jugu; kamion je vozio brzinom od najviše oko 20 do 30 km/h, jer je bio potpuno natovaren i vozio je uzbrdo.⁸²⁹

299. Oba svjedoka izjavila su da u blizini nije bilo nikog osim jednog oklopnog transportera UNPROFOR-a, koji se nalazio desno od njih, oko 100 metara dalje niz Ulicu Ante Babića, na raskrsnici sa Ulicom Đure Jakšića (kasnije je ime ulice promijenjeno u Adija Mulabegovića).⁸³⁰ Na mjestu gdje se Aleja Branka Bujića račva i gdje se nalazi zgrada Studentskog doma od deset spratova,⁸³¹ odjeknula je eksplozija.⁸³² Faruk Kadrić pogođen je u vrat.⁸³³ I otac i sin čuli su zvuk hica s desne strane dok su prelazili raskrsnicu⁸³⁴ i izjavili da je metak najvjerovatnije ispaljen iz Zavoda za slijepe.⁸³⁵

⁸¹⁹ Fajko Kadrić, T. 3753, 3757.

⁸²⁰ Fajko Kadrić, T. 3755-6.

⁸²¹ Fajko Kadrić, T. 3761; P3107, crtež kamiona koji je napravio svjedok, Faruk Kadrić, T. 3706.

⁸²² Fajko Kadrić, T. 3784, 3786-7.

⁸²³ Fajko Kadrić, T. 3757-8; T. 3786; D47 (mapa koju je označio svjedok). Što se tiče dana kad se dogodio incident, Pretresno vijeće kao potkrepu uzima potvrdu sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra, P1781, u kojoj stoji da je Faruk Kadrić u bolnicu primljen 4. oktobra 1993.

⁸²⁴ Fajko Kadrić, T. 3793-6; P1781.1 (istorija bolesti pacijenta Univerzitetskog medicinskog centra Sarajevo, gdje se navodi da je "radna organizacija nosioca osiguranja" Peta motorizovana brigada ABiH); Faruk Kadrić, koji je na početku poricao da mu je otac vojnik (T. 3719), kasnije je to priznao, T. 3744.

⁸²⁵ Fajko Kadrić, T. 3803.

⁸²⁶ Faruk Kadrić, T. 3750; 3729.

⁸²⁷ Fajko Kadrić, T. 3760; Faruk Kadrić, T. 3707.

⁸²⁸ Fajko Kadrić, T. 3761; Faruk Kadrić, T. 3712.

⁸²⁹ Fajko Kadrić, T. 3763.

⁸³⁰ Faruk Kadrić, T. 3707, Fajko Kadrić, T. 3765-66. Prema proračunima Pretresnog vijeća udaljenost između raskrsnica Ulice Ante Babića sa Alejom Bosne Srebrene i sa Ulicom Đure Jakšića prije će biti oko 200 metara.

⁸³¹ Faruk Kadrić, T. 3706, 3715; Fajko Kadrić, T. 3758, 3779-81; P3108 (prethodno označena mapa); P3644.FK.1 (mapa označena u sudnici); P3277 (fotografija raskrsnice).

⁸³² Fajko Kadrić, T. 3759; P3107 (crtež kamiona koji je napravio Fajko Kadrić). Svjedok je na crtežu pokazao "ulaznu rupu" na boku automobila "dva/set milimetara ili deset milimetara"; Fajko Kadrić, T. 3765. Kasnije je precizirao da je "kamion pogođen sa desne strane u štok vrata, u visini vrata" (T. 3761).

⁸³³ Fajko Kadrić, T. 3760; Faruk Kadrić, T. 3707-10, 3714, P1781; P1701.

⁸³⁴ Faruk Kadrić, T. 3707-8; Fajko Kadrić, T. 3759.

⁸³⁵ Fajko Kadrić izjavio je da je Zavod za slijepe bio poznato uporište snajperista. Istakao je rupe u zidovima odakle je SRK pucao. Prema njegovom iskazu te su se rupe vidjele s mjesta gdje je bio kamion u trenutku kad je na njih otvorena vatra, Fajko Kadrić, T. 3783. Međutim, niko od svjedoka nije tačno vidio odakle je metak doletio, što je, imajući u vidu okolnosti, shvatljivo. Fajko Kadrić takođe je izjavio da je ta raskrsnica uvijek bila opasna i da je njegov kamion već u nekoliko navrata bio pogođen, uvijek u desnu stranu, Fajko Kadrić, T. 3782. Faruk Kadrić ispričao je da je na toj

300. Fajko Kadrić nastavio je voziti i zaustavio se na mjestu gdje je bio oklopni transporter UNPROFOR-a.⁸³⁶ Vojnici UNPROFOR-a su im pomogli i odvezli Faruka u svoju ambulantu.⁸³⁷ Prema navodima ljekara, povredu na vratu nanio je rasprskavajući metak,⁸³⁸ na rendgenskom snimku vrata još uvijek se vidi nekoliko ostataka metala koji se nisu mogli ukloniti jer postoji opasnost da od operacije Faruk ostane paralizovan.⁸³⁹

301. Sve zgrade ispred Zavoda za slijepe srušene su i bile srušene sa zemljom.⁸⁴⁰ Pored toga, na Studentskom domu ostali su samo vanjski zidovi i kroz njega se moglo vidjeti.⁸⁴¹ Na raskrsnici kod Aleje Branka Bujića bila je postavljena mala barikada.⁸⁴² Nakon što je pregledao dokaze,⁸⁴³ vještak odbrane za balistiku Milan Kunjadić priznao je da ne zna koliko je barikada bila visoka niti u kojem su stanju bile zgrade tokom rata, te je prihvatio da se ne može isključiti mogućnost da se kamion mogao vidjeti iznad barikada i kroz oštećene zgrade.⁸⁴⁴ Takođe je potvrdio da je snajperista mogao iznad barikade i kroz šuplje zgrade pratiti kretanje kamiona, te se pripremiti da pod okolnostima o kojima se obje strane slažu puca tačno u prozor kabine kad se on pojavi.⁸⁴⁵

302. Iako je Pretresno vijeće uvjereno da je Fajka Kadrića pogodio metak, smatra da je događaj teško sa sigurnošću rekonstruisati, osobito položaj i brzinu kojom se kamion kretao u odnosu na svaku od barikada, onu koja je postavljena bliže i onu koja je udaljenija od raskrsnice, te zaključiti van svake razumne sumnje da je pucanj kojim je Fajko Kadrić pogođen na suvozačevom sjedalu

raskrsnici istoga jutra pucano u jednu ženu, te da mu je bilo rečeno da ne ide u školu, Faruk Kadrić, T. 3716. Hinchliffe je izmjerio da je Zavod za slijepe od mjesta gdje se nalazio kamion bio udaljen 440 metara, Hinchliffe, T. 12983.

⁸³⁶ Fajko Kadrić, T. 3760; Faruk Kadrić, T. 3707.

⁸³⁷ Fajko Kadrić, T. 3766; Faruk Kadrić, T. 3707-3708. U ambulanti su ranu previli; Faruka Kadrića su kasnije odveli u ustanovu označenu sa KAR, a zatim u sarajevski Univerzitetski medicinski centar (bolnicu Koševo), gdje je bio na dužem liječenju. Četiri ili pet mjeseci kasnije otišao je u Ujedinjene Arapske Emirate, gdje je godinu i po dana bio na daljnjem liječenju, Faruk Kadrić, T. 3708-10.

⁸³⁸ Faruk Kadrić, T. 3710; P1781 (otpusno pismo bolnice u kojem se navodi da je 4. oktobra 1993. ranjen rasprskavajućim metkom i da mu se u stražnjem dijelu vrata nalaze strana metalna tijela).

⁸³⁹ P1701 (tri rendgenska snimka vrata). Tvrdnja odbrane da se na osnovu dokaza ne može odrediti čime je povreda nanijeta (Završni podnesak odbrane, par. 205) je neosnovana. Čini se da je odbrana i sama kasnije prihvatila da je "metak doletio negdje sa desne strane kamiona" (Završni podnesak odbrane, par. 215). Poređenje ostataka metka koji su zaostali u vratu Faruka Kadrića sa pršljenom C4 koji se vidi na snimku navodi Vijeće na zaključak da je veći ostatak dug najmanje 2 cm, Faruk Kadrić, T. 3713.

⁸⁴⁰ Faruk Kadrić, T. 3742-3. Na dvjema fotografijama snimljenim iz Zavoda za slijepe gledajući prema Ulici Ante Babića vidi se samo jedna mala kuća u izgradnji, koja se nalazi ispred Zavoda. U vrijeme kad se incident dogodio kuća je bila razorena i nije mogla zaklanjati pogled, Faruk Kadrić, T. 3784. Ni drveće koje se vidi na drugoj fotografiji, snimak Ulice Ante Babića iz Zavoda za slijepe, nije moglo zaklanjati pogled jer je ono u to vrijeme bilo niže, P3277, fotografija raskrsnice; Fajko Kadrić, T. 3836. Konkretno u vezi s vidljivošću, oba svjedoka su izjavila da je vrijeme bilo "lijepo", Fajko Kadrić, T. 3761; Faruk Kadrić, T. 3712.

⁸⁴¹ Fajko Kadrić, T. 3777; Điho, T. 3916-7; Kapetanović, T. 5791-2. Činjenicu da se Zavod vidio sa mjesta gdje je Faruk pogođen naveli su otac (Fajko Kadrić, T. 3779-3784) i sin (Faruk Kadrić, T. 3746).

⁸⁴² Faruk Kadrić je pokazao da je toga dana tu bila postavljena mala barikada, neki mali kontejner, T. 3715. Fajko Kadrić pomenuo je da su se tu nalazile barikade visoke oko dva metra, T. 3776; vidi P3277, fotografija raskrsnice.

⁸⁴³ Kunjadić, T. 19274-5, 19349, 19330. Vozilo koje se kreće brzinom 20-30 km/h, kako se prema sugestiji Fajka Kadrića tom prilikom kretao njegov kamion (T. 3761), kreće se brzinom od 5,5 do 8,3 metra u sekundi.

⁸⁴⁴ Kunjadić, T. 19349-51.

⁸⁴⁵ Kunjadić, T. 19353.

kamiona namjerno ispaljen sa teritorije SRK-a.⁸⁴⁶ Ovaj incident se stoga ne može prihvatiti kao primjer namjernog snajperskog djelovanja SRK-a na civile.

(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 21⁸⁴⁷

303. Dana 13. marta 1994.⁸⁴⁸ Ivan Franjić, star 63 godine,⁸⁴⁹ i Augustin Vučić, star 57 godina,⁸⁵⁰ ranjeni su jednim ili više metaka u Ulici Ante Babića. Obojica su bili civili⁸⁵¹ i Hrvati katoličke vjeroispovijesti i živjeli su u istom naselju.⁸⁵² Dokazi podastrijeti u vezi s ovim incidentom pucnjave, kao što je iz daljnjeg teksta vidljivo, protivrječni su u tolikoj mjeri da su Pretresnom vijeću stvorili nepremostive teškoće u rekonstrukciji događaja u kojem su Ivan Franjić i Augustin Vučić pogođeni jednim ili više metaka.

304. Marko Kapetanović, koji je, kako se tvrdi, toga dana išao s njima, izjavio je da ne može pokazati gdje su se on i žrtve nalazili u trenutku incidenta. Konkretno, mjesto koje je pokazao na video snimku⁸⁵³ razlikuje se od mjesta koje je pokazao na fotografiji koja mu je predočena na

846 Zbog ovih neizvjesnosti, Pretresno vijeće ne treba razmatrati tvrdnju odbrane da bi, budući da je vozač kamiona bio pripadnik ABiH (mada nije bio na dužnosti), bilo nerazumno očekivati od nekog vojnika da se te udaljenosti raspozna da je žrtva koja sjedi u nečem što predstavlja vojnu metu civil, Završni podnesak odbrane, par. 215. Odbrana je, međutim, takođe izjavila da se "u potpunosti slaže" sa izjavom svjedoka Briquemonta da civilna vozila postaju legitimni vojni cilj ako je osoba "sigurna da se ona koriste u vojne svrhe," T. 10134. U svakom slučaju, odbrana u osnovi tvrdi da se osoba koja se nalazi u kamionu, koji se, kako se tvrdi, koristi za vojne potrebe, kao što je Faruk Kadrić, ne može smatrati civilom, Završni podnesak odbrane, par. 216.

847 U Optužnici se navodi da su 13. marta 1994. Ivan Franjić i Augustin Vučić "ranjeni iz vatrenog oružja dok su s još jednim čovjekom šetali Ulicom Ante Babića u naselju Vojničko polje u zapadnom dijelu Sarajeva. Ivan Franjić, star 63 godine, ranjen je u stomak, dok je Augustin Vučić, star 57 godina, ranjen u bubrege, a dva i po mjeseca kasnije podlegao je tim povredama", Prvi prilog Optužnici.

848 Kapetanović se nije mogao sjetiti tačnog datuma incidenta i smjestio ga je u period oko aprila 1993., Kapetanović, T. 5765. Điho je prvo smjestio incident u mart 1994. (Điho, T. 3904), a zatim u april 1994. (Điho, T. 3908). Kasnije mu je predočena izjava koju je 25. februara 1995. dao sarajevskom odjelu za kriminalistiku u kojoj je pomenuo datum 3. mart 1994. (Điho, T. 3909-10; P2476). Dokumentacija sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra i otpusno pismo Franjića pokazuju da je žrtva primljena u bolnicu 13. marta 1994.; P2477, otpusno pismo. Prijevod na engleski (P2477.1) sadrži krivi datum 13. mart 1993. Što se tiče tačnog vremena kad se incident dogodio, Kapetanović je ispričao da su mu prijatelji pogođeni oko 10:00 sati (Kapetanović, T. 5766, 5827, 5841), a Điho je izjavio da se incident dogodio oko 14:00 ili 15:00 sati (Điho, T. 3908). U izvještaju Četvrte policijske stanice (Opština Novi grad, Sarajevo) od 13. marta 1994. piše da je bilo oko 17:00 sati (P2476.1, engleski prijevod policijskog izvještaja).

849 Kapetanović je izjavio da je Franjić ranjen u predjelu prema sredini stomaka, iznad pupka. Kapetanović, T. 5767-5768, 5782. Oba svjedoka navela su da su mu crijeva malo virila iz otvorene rane. Kapetanović, T. 5768, 5837; Điho, T. 3908. U otpusnom pismu koje je Franjiću 5. aprila 1994. izdala Klinika za abdominalnu hirurgiju sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra, stoji dijagnoza "bolesnik povrijeđen snajperskim metkom, s prolapsom crijeva" P2477.1, otpusno pismo. Datum je u engleskom prijevodu krivo preveden, umjesto "5. aprila 1993." treba pisati "5. aprila 1994."

850 Kapetanović je izjavio da je Vučić teže ranjen u lijevi bubreg (Kapetanović, T. 5838; T. 5767-8, 5823). Iako su oba svjedoka izjavila da je on nakon toga umro od zadobivene povrede (Kapetanović, T. 5769; Džih, T. 3921), odbrana je tvrdila da podastrijeti dokazi nisu dovoljni da bi se zaključilo da je uzrok Vučićeve smrti bila ta konkretna povreda bubrega. Pretresno vijeće se slaže da veza između povrede i Vučićeve smrti nije dokazana van svake razumne sumnje.

851 Odbrana sugerše da je moguće da su tri dotična muškarca bili hrvatski pripadnici HVO-a (Završni podnesak odbrane, par. 313). Pretresno vijeće u dokazima ne nalazi niti jedan element koji potkrepljuje taj navod.

852 Kapetanović, T. 5769 (Franjić i on bili su penzioneri, a Vučić pred penzijom), T. 5774, 5769; Điho, T. 3918. Franjić je živio u istoj stambenoj zgradi gdje i Kapetanović, Kapetanović, T. 5765.

853 Kapetanović, T. 5777, P3280.U (video snimak mjesta događaja).

suđenju,⁸⁵⁴ te od mjesta koje je označio na mapi u sudnici.⁸⁵⁵ U drugom dijelu svog iskaza objasnio je da su njegova dva prijatelja pogođena oko 10 metara od pješačkog prijelaza na istočnoj strani Ulice Ante Babića, ispred Studentskog doma.⁸⁵⁶ Iako se sve tri lokacije nalaze u krugu od 200 metara i sve su smještene u Ulici Ante Babića, Pretresno vijeće dužno je da uzme u obzir te nedosljednosti.

305. Policajac Fuad Điho, koji je bio na mjestu događaja i koji je kasnije dvojici ranjenika pružio pomoć,⁸⁵⁷ izjavio je da je dvojicu muškaraca pronašao na dva različita mjesta: Vučić je bio gotovo na istom mjestu koje je Kapetanović pokazao na fotografiji,⁸⁵⁸ a Franjić 70 do 80 metara južnije niz Ulicu Ante Babića.⁸⁵⁹

306. Kapetanović je izjavio da je isti metak pogodio obje žrtve⁸⁶⁰ i njemu okrznuo kaiš.⁸⁶¹ Izjavio je da nije čuo nikakav poseban zvuk metka niti je sa sigurnošću mogao odrediti da li su ispaljena jedan ili dva metka;⁸⁶² uprkos tome, pretpostavio je da su dvojica muškaraca ranjena jednim metkom,⁸⁶³ koji je pogodio Vučića iznad pupka.⁸⁶⁴ Điho je, pak, izjavio da je jasno čuo dva odvojena pucnja.⁸⁶⁵

307. Oba svjedoka pretpostavila su da su pucnji ispaljeni iz Zavoda za slijepe,⁸⁶⁶ ali nije jasno na čemu zasnivaju svoju tvrdnju.⁸⁶⁷ Điho je izjavio da je metak ispaljen iz Neđarića, gdje je bio okrenut u trenutku kad su pucnji ispaljeni.⁸⁶⁸ Kapetanović je izjavio da, budući da su išli prema Dobrinji, misli da im je metak ispaljen zdesna;⁸⁶⁹ no kasnije je, čini se, u svom iskazu naveo da je izvor vatre bila niska zgrada (za koju nije ustanovljeno da je bila pod kontrolom SRK-a) ispred

⁸⁵⁴ Kapetanović, T. 5802-4, označio je lijevu stranu fotografije u blizini križanja ceste s četiri trake, koja prelazi donjim dijelom fotografije, te sa cestom koja se proteže paralelno sa rubom fotografije, lijevo od crvenog vozila na raskrsnici, P3279Ob (fotografija mjesta događaja).

⁸⁵⁵ P3202 (mapa na kojoj je svjedok krstićem označio mjesto gdje Trg međunarodnog prijateljstva skreće južno prema Ulici Ante Babića).

⁸⁵⁶ Kapetanović, T. 5862, koji je označio donju desnu stranu P3279 (fotografija mjesta događaja).

⁸⁵⁷ Điho, rezervni policajac, i jedan njegov kolega otišli su u naselje, do parkirališta između br. 1 i br. 3 Ulice Ante Babića, nakon što im je prijavljeno da neka djeca diraju neki automobil. Dok su bili tamo, čuli su pucnjavu i prvo mislili da njih gađaju, Điho, T. 3904-6.

⁸⁵⁸ P3279Oa; P3115, mapa područja koju je označio svjedok; Điho, T. 3911-3912. Takođe, Điho, T. 3962, koji je označio donju desnu stranu P3279Ob, fotografija mjesta događaja.

⁸⁵⁹ Điho, T. 3907-8.

⁸⁶⁰ Kapetanović, T. 5766.

⁸⁶¹ Kapetanović, T. 5823.

⁸⁶² Kapetanović, T. 5767, 5781.

⁸⁶³ Kapetanović, T. 5768.

⁸⁶⁴ Kapetanović, T. 5781.

⁸⁶⁵ Điho, T. 3906.

⁸⁶⁶ Kapetanović, T. 5776; 5820; Điho, T. 3906. Dokazi o položaju žrtve i vrsti zadobivenih povreda ne sadrže dovoljno informacija na osnovu kojih bi Pretresno vijeće moglo zaključiti o izvoru vatre.

⁸⁶⁷ Kapetanović, T. 5781. U vezi s izvorom vatre, odbrana je nagovijestila da je pucanj mogao biti ispaljen iz Doma umirovljenika ili zgrade Oslobođenja, koje su od Zavoda za slijepe udaljene 50 do 100 metara (Kapetanović, T. 5821) i koje je kontrolisala ABiH, Điho, T. 3934-6; P3115 (mapa koju je označio svjedok).

⁸⁶⁸ Điho, T. 3918.

Studentskog doma.⁸⁷⁰ Điho je objasnio da su Zavod za slijepe i zgrada Teološkog fakulteta bile najviše zgrade u Neđarićima, te da je bilo opštepoznato da su te dvije zgrade snajperska uporišta.⁸⁷¹ Oba svjedoka takođe su navela da se zbog razaranja nekih zgrada iz Zavoda za slijepe moglo vidjeti mjesto gdje su se nalazile žrtve.⁸⁷² Điho je takođe izjavio da su barikade postavljene u Ulici Ante Babića, preko puta Aleje Branka Bujića,⁸⁷³ Kapetanović je naprotiv izjavio da na tom mjestu nikada nije vidio barikade.⁸⁷⁴

308. U vezi s događanjima posilje incidenta, Kapetanović je izjavio da su dvojici ranjenih u pomoć priskočili jedan muškarac i jedna žena.⁸⁷⁵ I Kapetanović i Điho izjavili su da su zaustavili jedan automobil da odvezu Franjića u bolnicu.⁸⁷⁶ Ubrzo poslije toga zaustavili su još jedan auto kojim je Vučić odvežen u bolnicu Koševo.⁸⁷⁷ U svojoj izjavi optužbi sada pokojni Franjić je, pak, izjavio da mu je prvu pomoć pružio neki policajac; u blizini nije primijetio Vučića ni Kapetanovića.⁸⁷⁸

309. Uzimajući u obzir nedosljednosti iskaza, konkretno nedosljednosti u pogledu toga gdje su se trojica muškaraca tačno nalazila, pretpostavljenog izvora vatre, vremena kad se incident dogodio i razvoja događaja nakon što su muškarci pogođeni, ovaj incident se ne može prihvatiti kao reprezentativan primjer namjernog snajperskog djelovanja SRK-a na civile.

310. Stavovi Većine Pretresnog vijeća iznijeti su u zaključcima o sljedećem incidentu. Sudija Nieto-Navia je svoj stav iznio u priloženom suprotnom i izdvojenom mišljenju.

(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 23⁸⁷⁹

311. Fatima Salčin, sredovječna žena koja je 1994. živjela na Alipašinom polju, izjavila je da se oko 13. juna 1994., kad je bio na snazi prekid vatre, sa svojim rođakom Džemalom Maljanovićem iz Dobrinje vraćala pješke na Alipašino polje.⁸⁸⁰ Kako je Salčinova opisala događaj, ruka joj se

⁸⁶⁹ Kapetanović, T. 5768.

⁸⁷⁰ Kapetanović, T. 5786.

⁸⁷¹ Điho, T. 3957. Tačnije, u tu svrhu su na zidovima Zavoda za slijepe napravljeni otvori veličine 30 do 40 centimetara, što je Điho lično vidio kad je, po potpisivanju Dajtonskog sporazuma 1995., otišao do te zgrade, Điho, T. 3956-7; 3959.

⁸⁷² Kapetanović, T. 5774; P3265, fotografija tog područja na kojoj je svjedok označio šta je uništeno u granatiranju; konkretno, uništene su dvije privatne kuće ispred Studentskog doma; Điho je posvjedočio da se s mjesta gdje je Franjić pogođen vidio Zavod za slijepe, T. 3952. Studentski dom bio je šupalj i kroza nj se kroz nekoliko velikih rupa moglo vidjeti, Fajko Kadrić, T. 3777; Điho, T. 3916-7; Kapetanović, T. 5791-2.

⁸⁷³ Điho, T. 3914.

⁸⁷⁴ Kapetanović, T. 5833.

⁸⁷⁵ Kapetanović, T. 5768, 5836-7.

⁸⁷⁶ Kapetanović, T. 5838; Điho, T. 3907.

⁸⁷⁷ Kapetanović, T. 5838; Điho, T. 3908.

⁸⁷⁸ Izjava koju je Kapetanoviću podastrijela odbrana, T. 5843.

⁸⁷⁹ U Optužnici se navodi da je 13. juna 1994. "Fatima Salčin, stara 44 godine, ranjena iz vatrenog oružja u desnu šaku dok je sa svekrvom išla Ulicom Ive Andrića u naselju Mojnilo u Sarajevu", Prvi prilog Optužnici.

⁸⁸⁰ Salčin, T. 2924-6, 2941.

odjednom "samo digla u vazduh".⁸⁸¹ Metak ju je pogodio u dlan desne ruke i izašao s druge strane.⁸⁸² Potom je odjeknuo pucanj.⁸⁸³ Svjedokinja je pomislila da je to mitraljeski rafal.⁸⁸⁴ Bila je to prva pucnjava koju je toga dana uopšte čula.⁸⁸⁵ Salčinova je na sebi nosila plavu suknju i kožnu jaknu.⁸⁸⁶ Nije se mogla sjetiti u koliko se tačno sati dogodio incident, ali misli da je bilo uveče, između 18:00 i 19:30 sati.⁸⁸⁷ Iako je padala slaba kiša, još uvijek je bilo malo dnevnog svjetla.⁸⁸⁸ Maljanović je povukao Salčinovu na zemlju, gdje su ostali dok pucnjava nije prestala. Uz pomoć Maljanovića odveli su je u bolnicu u Dobrinji.⁸⁸⁹ Otpusni list iz Opšte bolnice Dobrinja pokazuje da je Fatima Salčin primljena u bolnicu 13. juna 1994. "zbog prostrelne rane desne šake" i da je otpuštena petnaest dana kasnije.⁸⁹⁰ Džemal Maljanović na sličan način je opisao događaj. U junu 1994. svjedok je imao 52 godine.⁸⁹¹ Pristupio je ABiH na početku rata, a otpušten je u januaru 1993.⁸⁹² Izjavio je da je 13. juna 1994. sa Salčinovom išao kući pješke, odjeven u civilnu odjeću i nenaoružan.⁸⁹³ Bilo je kasno poslije podne, naoblačilo se i sipila je kiša.⁸⁹⁴ No, prema iskazu svjedoka, vidljivost je bila dobra.⁸⁹⁵ Skrenuli su sa Lukavičke ceste i penjali se uz obronak Ulice Ive Andrića kada je Salčinova pogođena.⁸⁹⁶ Maljanović je izjavio da su duž Lukavičke ceste bili postavljeni zakloni kao zaštita od snajperista, ali kad su se počeli penjati niz Ulicu Ive Andrića, bili su na otvorenom.⁸⁹⁷ Kad su se popeli iznad zaštitnih paravana, Maljanović se "okrenuo i vidj'o da ..., i vidj'o sam da je opasno, da... U tom momentu je pucanj opalio."⁸⁹⁸ Pali su na zemlju i ispaljen je "i drugi pucanj koji nas nije mog'o pogoditi".⁸⁹⁹ Otkotrljali su se nizbrdo na bezbjedno mjesto. U bolnici je svjedok čuo da je ranije toga dana na istom području pogođeno još dvoje ljudi.⁹⁰⁰

312. Što se tiče postojanja vojnih ciljeva u blizini mjesta gdje se dogodio incident, Fatima Salčin je izjavila da je na ulicama u blizini bilo još ljudi, ali da, koliko je ona vidjela, niko od njih nije bio

⁸⁸¹ Salčin, T. 2925-7, 2942-3.

⁸⁸² Salčin, T. 2930.

⁸⁸³ Salčin, T. 2926.

⁸⁸⁴ Salčin, T. 2946.

⁸⁸⁵ Salčin, T. 2943.

⁸⁸⁶ Salčin, T. 2932.

⁸⁸⁷ Salčin, T. 2927, 2943, 2971.

⁸⁸⁸ Salčin, T. 2927, 2971.

⁸⁸⁹ Salčin, T. 2927, 2931, 2938.

⁸⁹⁰ P3369 (otpusno pismo Opšte bolnice Dobrinja), P3369.1 (prijevod); T. 2931-2.

⁸⁹¹ Maljanović, T. 2976.

⁸⁹² Maljanović, T. 2977, 2989, 2999, 3004.

⁸⁹³ Maljanović, T. 2987.

⁸⁹⁴ Maljanović, T. 2979, 3006.

⁸⁹⁵ Maljanović, T. 2979.

⁸⁹⁶ Maljanović, T. 2980.

⁸⁹⁷ Maljanović, T. 2980-2.

⁸⁹⁸ Maljanović, T. 2986.

⁸⁹⁹ *Id.*

⁹⁰⁰ Maljanović, T. 2988.

vojnici niti je nosio uniformu.⁹⁰¹ Nije primijetila niti bilo kakvu vojnu opremu.⁹⁰² Salčinovoj su pokazali nedavno snimljene fotografije na kojima ona i Maljanović stoje otprilike na mjestu gdje se dogodio incident.⁹⁰³ U daljini iza njih vidi se grupa zgrada koje je Salčinova identifikovala kao Neđariće. Prema iskazu svjedoka metak kojim je pogodena došao je iz tog "opšteg pravca", jer je odande čula pucnjavu.⁹⁰⁴ Džemal Maljanović je izjavio da, u trenutku kad je Salčinova pogodena, u neposrednoj blizini mjesta događaja nije bilo vojnika niti osoba u vojnim uniformama ili s vojnom opremom.⁹⁰⁵ Dodao je da su se u vrijeme incidenta "mitraljeska gnijezda [nalazila] na bivšoj kasarni i [...] katoličkom samostanu".⁹⁰⁶ Ta kasarna bila je kasarna bivše JNA u Neđarićima, koju su tokom sukoba preuzeli bosanski Srbi.⁹⁰⁷ Maljanović je na karti označio gdje se nalazi Ulica Ive Andrića gdje su on i Salčinova ustrijeljeni, kao i gdje su se nalazile najbliže linije sukoba, kasarna i takozvani samostan.⁹⁰⁸ Prema oznakama koje je unio svjedok, kasarna se nalazi oko 1.100 metara sjeverno od manastira. Mjesto gdje je Salčin ustrijeljena nalazi se oko 1.400 metara jugoistočno od kasarne i 1.100 metara istočno od samostana.⁹⁰⁹ Maljanović je napomenuo da su "pucali sleđa".⁹¹⁰ Na pitanje kako zna da se izvor vatre nalazio u kasarni ili samostanu, odgovorio je da su to bila poznata snajperska gnijezda te da je više od 500 ljudi ubijeno na tom dijelu ceste dugom pola kilometra; zato su na Lukavičkoj cesti i bili postavljeni zaštitni paravani.⁹¹¹

313. Svjedok odbrane DP5 bio je pripadnik Teritorijalne odbrane u Neđarićima, a kasnije je kao oficir SRK-a bio stacioniran u bivšoj kasarni JNA u Neđarićima.⁹¹² Izjavio je da je odmah istočno od mjesta gdje je Salčinova pogodena bio top iz kojeg se pucalo na Neđariće.⁹¹³ Artiljerijski vatreni položaj, izjavio je svjedok, nalazio se uz cestu koja je presijecala brdo i bio je pokriven maskirnom mrežom, ali s vrha bivše kasarne JNA u Neđarićima mjesto se ipak dvogledom vidjelo. Posada ABiH koja je opsluživala top bila je stacionirana u blizini.⁹¹⁴ Prema iskazu DP5, dvije strane su u okolini tog mjesta svaka dva ili tri dana razmjenjivale vatru. Svjedok nije specificirao nikakav tačan period.⁹¹⁵ Nije rekao da li se u junu 1994. top tamo nalazio i koristio. Svjedok DP5 takođe je izjavio

⁹⁰¹ Salčin, T. 2932.

⁹⁰² Salčin, T. 2933.

⁹⁰³ P3259, Salčin, T. 2935.

⁹⁰⁴ Salčin, T. 2934, 2936-7.

⁹⁰⁵ Maljanović, T. 2987-8.

⁹⁰⁶ Maljanović, T. 2980.

⁹⁰⁷ Maljanović, T. 2982, 2984.

⁹⁰⁸ P3100; T. 2984-6, 2990-2.

⁹⁰⁹ Ovo se zasniva na proračunima na osnovu P3100 i C2.

⁹¹⁰ Maljanović, T. 2980.

⁹¹¹ Maljanović, T. 3007-8.

⁹¹² Svjedok DP5, T. 15238-9, 15249-50.

⁹¹³ Svjedok DP5, T. 15297.

⁹¹⁴ Svjedok DP5, T. 15409-11; D1785.

⁹¹⁵ Svjedok DP5, T. 15297.

da se oko 150 metara južno od mjesta incidenta snajperskog djelovanja nalazio rezervoar s vodom, na kojem je, prije nego što je taj položaj u prvim mjesecima rata zauzela ABiH, bio položaj JNA.⁹¹⁶

314. Na raspravi, prilikom iznošenja završne riječi, optužba nije tvrdila da je hitac ispaljen iz kasarne ili iz samostana, "već nedaleko od konusa koji vidimo na karti [tj. P3728 (incident 23), zapadno od položaja na liniji fronta" (vrh konusa je tačka na kojoj se dogodio incident, a njegova osnovica je linija sjever-jug, duga oko 200 metara, koja se proteže uz istočni rub samostana).⁹¹⁷ Optužba se osvrnula na tvrdnju u prijedlogu odbrane za donošenje oslobađajuće presude da je Salčinova bila žrtva zalutalog zrna, te ju je odbacila kao nepotkrijepljenu dokazima. Prema mišljenju optužbe, činjenica da se pucnjava nastavila dokaz je da su gađali upravo u dvoje svjedoka. Ne objašnjavajući zašto, odbrana je isključila kasarnu kao izvor vatre i ustvrdila da se, s obzirom na to da je padala kiša, da je bilo između 18:00 i 19:30 uveče, te da je samostan bio prilično udaljen od mjesta događaja, Salčinova i Maljanović nisu mogli vidjeti niti se moglo namjerno gađati u njih.⁹¹⁸ Prema mišljenju odbrane ne može se isključiti mogućnost da je Salčinova slučajno pogodena.

315. Pitanje koje Većina mora razmotriti jeste da li je SRK namjerno gađao Salčinovu i Maljanovića i ako jeste, da li su ih gađali kao civile. Dokazi sugerišu da je metak kojim je Salčinova pogodena u ruku ispaljen žrtvi sleđa. Salčinova i Maljanović su se tada nalazili najmanje 300 metara istočno od najbliže linije sukoba (koja se protezala otprilike u pravcu sjever-jug) i bili su okrenuti licem prema istoku.⁹¹⁹ Dokazi ovdje nisu od pomoći Većini pri utvrđivanju *tačnog* izvora vatre. Što se tiče pravca, jedino što je sigurno jest da je metak pogodio Salčinovu u dlan i podigao joj ruku ispred nje. To upućuje na to da je hitac ispaljen iz pravca zapada.

316. Većina je uvjerena da je metak ispaljen sa teritorije koju je kontrolisao SRK, da ga je ljudstvo SRK-a ispalilo prema liniji sukoba na zapadu, jer postoje dokazi⁹²⁰ da je na tom području velik broj ljudi ubijen ili ranjen vatrom koja je ispaljena s te strane linije sukoba, te da su kao odgovor na te napade postavljeni zaštitni paravani. Postoje dokazi o tome da je ranije toga dana, 13. juna 1994., još dvoje ljudi pogodeno s te strane linije sukoba.⁹²¹ Nema razloga da se vjeruje da su Salčinovu gađale snage ABiH ili bilo ko drugi smješten na uskom i izloženom jezičcu između linije sukoba i mjesta gdje su bili svjedoci. Zaključivši da je metak (te svi hici koji su uslijedili) ispaljen sa teritorije SRK-a, Većina mora razmotriti da li je SRK namjerno gađao Salčinovu i Maljanovića.

⁹¹⁶ Svjedok DP5, T. 15297-8; D1785.

⁹¹⁷ Završna riječ optužbe, T. 21707.

⁹¹⁸ Završni podnesak odbrane, par. 361.

⁹¹⁹ Vidi P3100 i P3644.RH.

⁹²⁰ Maljanović, T. 3007-8.

⁹²¹ Maljanović, T. 2988.

Dvoje svjedoka hodalo je neko vrijeme prije nego što je došlo do incidenta. Nisu izvijestili da su na tom području bile u toku bilo kakve vojne aktivnosti. Salčinova je mislila da je na snazi prekid vatre i vidjela je da su i drugi civili napolju. Maljanović se plašio da na Alipašino polje ide prečicom, Ulicom Ive Andrića, ne zato što se brinuo da će biti pogođeni u razmjeni vatre, već iz straha da će, kad se njegova saputnica i on popnu na visinu iznad zaštitnih paravana na Lukavičkoj cesti, biti izloženi snajperkoj vatri SRK-a, koja je bila uobičajena na tom području i od koje je stradao veliki broj ljudi. Ako se top koji je pomenuo svjedok DP5 u relevantno vrijeme uistinu koristio, razumni posmatrač nije mogao Salčinovu i Maljanovića zamijeniti za posadu koja opslužuje top. Većina prihvata da se dvoje svjedoka kretalo ulicom između Alipašinosog polja i Dobrinje i ranije i da su znali za opasnosti. Njihova procjena uslova situacije u trenutku incidenta mora se uzeti u obzir. Oni se nisu zatekli napolju usred borbi. Dokazi sugerišu da je pucnjava prestala nakon što su se Salčinova i Maljanović otkotrljali niz padinu na bezbjedno mjesto. Većina stoga konstatuje da su dvoje svjedoka namjerno gađali s teritorije koji je kontrolisao SRK.

317. Salčinova i Maljanović su bili civili, bili su obučeni kao civili i nisu predstavljali nikakvu moguću vojnu prijetnju. Većina članova Pretresnog vijeća konstatuje da su ih namjerno gađali sa područja koje je kontrolisao SRK, te da su ili napadnuti kao civili ili je napadač bezobzirno ignorisao njihov civilni status.

(v) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 25⁹²²

318. U sunčano predvečerje 26. juna 1994., između 19:00 i 19:30 sati, Sanela Muratović, stara 16 godina, i Medina Omerović, stara 17 godina, išle su jedna pored druge od kuće Omerovićeve sestre prema stanu Omerovićeve u Ulici Đure Jakšića 17 (na istočnoj strani Lukavičke ceste), u naselju Vojničko polje (Novi grad).⁹²³ Muratovićeva, civil, nosila je majicu kratkih rukava, pantalone i patike, a Omerovićeva je na sebi imala kratke pantalone.⁹²⁴ U trenutku kad su dvije djevojke krenule da prijeđu ulicu prema stambenoj zgradi Omerovićeve, uniformisani vojnici upozorili su ih da na to područje pucaju snajperisti; one su na to potrčale.⁹²⁵ Muratovićeva je pogođena u desno

⁹²² U Optužnici se navodi da je 26. juna 1994. "Sanela Muratović, stara 16 godina, ranjena iz vatrenog oružja u desno rame dok je sa prijateljicom išla Ulicom Đure Jakšića, sadašnjom Ulicom Adija Mulabegovića, u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici.

⁹²³ Omerović, T. 3843-5, 3877-8. Medina Omerović, prijateljica koja je bila sa Sanelom Muratović u trenutku incidenta, jedini je svjedok koji je dao iskaz o incidentu.

⁹²⁴ Omerović, T. 3847.

⁹²⁵ Omerović, T. 3844. Međutim, Omerovićeva je 8. novembra 1995. kao mjesto gdje je Muratovićeva ranjena označila tačku na dijelu Lukavičke ceste koji čini nizbrdicu, na jugozapadnoj strani linije sukoba. Omerović, T. 3864. Svjedokinja je priznala da se ne snalazi najbolje u pronalaženju mjesta na mapama; Omerović, T. 3866. Svi ostali dokazi predloženi na suđenju, a osobito panoramski snimak područja snimljen s mjesta gdje je Muratovićeva pogođena (P32800), nedvojbeno upućuju na činjenicu da su dvije djevojke prolazile između dvije zgrade u Ulici Đure Jakšića, idući od zgrade u kojoj je živjela sestra svjedokinje prema zgradi svjedokinje. Jedno krilo zgrade svjedokinje proteže se

rame, s prednje strane.⁹²⁶ I svjedokinja i Muratovićeva produžile su dalje i sklonili se u rovu desno od njih,⁹²⁷ u pomoć su im pritekli neki od vojnika koji su ih upozorili na pucnjavu.⁹²⁸

319. Mjesto gdje je Muratovićeva ranjena (desno rame) i činjenica da svjedokinja koja je hodala lijevo od žrtve, nije ranjena, navode na zaključak da je metak ispaljen sprijeda, s desne strane.⁹²⁹ Svjedokinja je na mapi područja ucrtala liniju sukoba, koja se, prema njenim oznakama, protezala iza njene stambene zgrade i kroz Zavod za slijepe, položaj SRK-a u Aleji Branka Bujića.⁹³⁰ Uzimajući u obzir mape i fotografije o kojima se raspravljalo na suđenju, kao i iskaz Omerovićeve, koji je osim nekih manjih netačnosti bio jasan, direktan, dosljedan i pouzdan, Pretresno vijeće smatra da je metak koji je doletio sprijeda i zdesna u odnosu na dvije djevojke mogao sa preciznošću biti ispaljen iz Zavoda za slijepe. Neki od svjedoka odbrane potvrdili su prisustvo SRK-a u Zavodu za slijepe, ali su izjavili da ta zgrada nije mogla biti izvor snajperske vatre.⁹³¹ Iskazi tih svjedoka nisu uvjerali Pretresno vijeće. Izvještaji vojnih posmatrača UN-a⁹³² i iskazi drugih svjedoka pokazuju da je Zavod za slijepe bio "snajpersko gnijezdo" odakle su gađani civili.⁹³³ Pretresno vijeće konstatuje da je pucanj kojim je žrtva pogođena ispaljen sa područja Zavoda za slijepe.

320. Odbrana tvrdi da je žrtva pogođena "slučajno" tokom borbe;⁹³⁴ izgleda da se ta tvrdnja zasniva na činjenicama koje je optužba prihvatila - da su se na tom području svakodnevno vodile borbe između dvije vojske, da su vojnici ABiH bili razmješteni u neboderima i da su vojnici

naprijed, prema ulici (P32800). S obzirom na to, Pretresno vijeće smatra da oznake unijete na mapu 8. novembra 1995. nisu od značaja za određivanje tačnog položaja dviju djevojaka na dan incidenta.

⁹²⁶ Omerović, T. 3845-7.

⁹²⁷ Rov je prelazio preko cijele ulice, Omerović, T. 3851.

⁹²⁸ Pritrčala su im tri vojnika koja su ih upozorila na snajpersku vatru i odvela Muratovićevu u bolnicu Dobrinja, Omerović, T. 3844, 3880-1.

⁹²⁹ P3098 (mapa tog područja s oznakama svjedoka).

⁹³⁰ P3098 (mapa tog područja), Omerović, T. 3866-67.

⁹³¹ Odbrana se u prilog svom argumentu da nije bilo moguće otvarati vatru sa gornjih spratova Zavoda za slijepe pozvala na iskaze tih svjedoka, Završni podnesak odbrane, par. 396. Konkretno, svjedok DP4, pripadnik čete SRK-a razmješten u Neđarićima, izjavio je da na tom položaju nije nikad vidio puške s teleskopskim nišanom (svjedok DP4, T. 14225). Svjedok DP6 napomenuo je da je SRK zauzeo samo prvi sprat Zavoda za slijepe, te da nisu bili na višim spratovima jer je tamo bilo previše opasno, svjedok DP6, T. 14067-8.

⁹³² P2757, izvještaj vojnih posmatrača UN-a, str. 4, par. 24; P2754, izvještaj vojnih posmatrača UN-a o kojem je bilo riječi na T. 16852 (zatvorena sjednica). Svjedok DP17, T. 16856-16858 (zatvorena sjednica), gdje govori o P2754; iako je ustvrdio da "snajper nije postojao", svjedok je izjavio da u Zavodu za slijepe "snajperskog oružja nije bilo, a bilo je oružja kojim se moglo tući, gađati na većoj udaljenosti".

⁹³³ Fajko Kadrić, T. 3782; Điho, T. 3957. Omerovićeva je ispričala da se u proljeće 1994. u istoj ulici dogodio još jedan incident pucnjave iz snajpera u kojoj je poginuo Dejan Stefanović, Omerović, T. 3849. Dječak je pogođen na drugoj strani ulice, bliže Aleji Branka Bujića, nego što je mjesto gdje je pogođena Muratovićeva (P3098, mapa područja na kojoj je svjedok unio oznake; Omerović, T. 3865, 3849-50). Iako je svjedok iznio protivrječne dokaze o tome gdje je tada bio izvor vatre, Pretresno vijeće smatra da ta protivrječja ne utiču na dio iskaza koji se odnosi na incident vezan za Muratovićevu. Omerovićeva je objasnila da je tokom rata na osnovu onoga što je čula stekla utisak da je snajperska vatra otvarana iz Zavoda za slijepe ili iz okolnog područja, Omerović, T. 3852.

⁹³⁴ Završni podnesak odbrane, par. 405.

upozorili dvije djevojke da ne izlaze jer "se puca".⁹³⁵ Pretresno vijeće napominje da je upozorenje bilo sljedeće: "Počela je snajperska vatra i požurite."⁹³⁶ Činjenica da je ispaljen jedan hitac kojim je Muratovićeva direktno pogođena, na koncu, potkrepljuje zaključak da incident nije prouzrokovan "zalutalim metkom" tokom borbe. Kako bi se isključila mogućnost da je metak Muratovićevu pogodio slučajno ili se odbio, Pretresno vijeće posebno uzima u obzir tvrdnju Omerovićeve da vojnici nisu bili razmješteni u neposrednoj blizini mjesta gdje se incident dogodio, te da svjedokinja nije primijetila da u blizini postoji neki vojni objekat;⁹³⁷ osim toga, u vrijeme incidenta na tom području nisu vođene borbe. Udaljenost između područja Zavoda za slijepe i mjesta gdje je žrtva bila u vrijeme incidenta iznosila je oko 200 metara.⁹³⁸ S te udaljenosti nije moguće da je počinitelj mogao previdjeti godine starosti djevojaka, šta su radile niti kako su bile odjevene. Njihov status civila bio je stoga očigledan svakom ko se našao na tako maloj udaljenosti.

321. Pretresno vijeće konstatuje da su Sanelu Mutarović, civila, namjerno gađali s teritorija koji je kontrolisao SRK.

(vi) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 26⁹³⁹

322. Godine 1994., Rašid Džonko, star 67 godina, živio je na sedmom spratu stambene zgrade od osam spratova u Ulici Senada Mandića br. 5,⁹⁴⁰ u Vojničkom polju, dijelu Alipašinog polja. Džonko je dijelio stan s jednom od svojih kćerki, Medihom Golo, i njezinim suprugom.⁹⁴¹ Jedne večeri u julu, oko 22:30 sati, Džonko je u kuhinji svog stana sa svoje tri kćeri, zetom i dvoje unučadi gledao na televiziji fudbalsku utakmicu.⁹⁴² Džonko i njegova porodica obično su izbjegavali boraviti u kuhinji jer je bila okrenuta prema liniji fronta,⁹⁴³ a balkon koji se protezao duž kuhinje bio je oštećen granatama.⁹⁴⁴ Džonko je naglasio da su svjetla bila ugašena⁹⁴⁵ i da su na kuhinjski prozor

⁹³⁵ T. 13898-9.

⁹³⁶ Omerović, T. 3844. Ona je kasnije potvrdila da su im vojnici "rekli da požurimo jer je prije par minuta otvorena snajperska vatra", Omerović, T. 3881.

⁹³⁷ Svjedokinja je navela da je ranije 1994. u svojoj zgradi i stambenoj zgradi svoje sestre vidjela vojnike, ali takođe je rekla da u ulici gdje se incident dogodio nikad nije primijetila vojnike. Koliko je njoj poznato, vojnici koji su im pritekli u pomoć nisu bili stacionirani u toj zgradi, Omerović, T. 3882, 3891.

⁹³⁸ Hinchliffe, T. 12994.

⁹³⁹ U Optužnici se navodi da je 17. jula 1994. "Rašid Džonko, star 67 godina, ranjen iz vatrenog oružja u leđa dok je sjedio i gledao televiziju u svom stanu u Ulici Milanka Vitomira, sadašnjoj Ulici Senada Mandića Dende broj 5, u Vojničkom polju, u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici.

⁹⁴⁰ Džonko, T. 5645; 5712; P3279.

⁹⁴¹ Džonko, T. 5645; 5711-2.

⁹⁴² Džonko, T. 5646, P3279T (fotografija iz video snimka).

⁹⁴³ Džonko, T. 5651.

⁹⁴⁴ Džonko, T. 5655.

⁹⁴⁵ Džonko, T. 5652.

bile navučene roletne i dvije deke kako bi se zaklonio pogled,⁹⁴⁶ a donji dio staklenih balkonskih vrata bio je 'pokriven' drvenim daskama.⁹⁴⁷ Prema iskazu Džonka, "nije se moglo vidit' nikako".⁹⁴⁸

323. Otprilike u 22:45 sati Džonko je sjedio pred televizorom koji je bio u jednom kraju kuhinje, prekoputa balkonskih vrata,⁹⁴⁹ kad je metak probio okvir kuhinjskih vrata, odbio se o zid od cigle nedaleko od Džonka, pogodio ga u srednji dio leđa, lijevo od kičme, izašao mu kroz stomak, odletio dalje i probio vrata kuhinjskog elementa, te pogodio luster.⁹⁵⁰ Džonka su odveli u bolnicu Dobrinja na prvu pomoć, a zatim u bolnicu Koševo, gdje je ostao 13 dana.⁹⁵¹ Dok je bio u bolnici, Džonku je njegov zet rekao da su stan obišli pripadnici vojne organizacije UN-a i fotografisali udarne tačke metka kojim je pogođen, te uzeli metak.⁹⁵²

324. Optužba tvrdi da iako žrtvu "zbog vrste zaštite na prozorima nisu mogle vidjeti osobe izvana, svjedočenje da je televizor bio upaljen (noću) i okrenut prozorima (u pravcu teritorije koju je držao SRK) i činjenica da je ispaljen samo jedan hitac, uvjerljiv su dokaz da je pucanj bio hotimičan i da je namjerno ispaljen na stan kako bi se ustrijelio ko god se tamo zatekao".⁹⁵³

325. Odbrana tvrdi da Džonko nije vjerodostojan svjedok⁹⁵⁴ i da okolnosti u kojima se incident dogodio isključuju mogućnost da je gađan namjerno.⁹⁵⁵ Odbrana ističe da je isključena mogućnost direktnog pogotka zato što između linije fronta i stambene zgrade žrtve nije postojala linija nišanja, te zbog toga što približna udaljenost između mjesta koje je, kako se sumnja, bilo izvor vatre i stambene zgrade iznosi 1.000 metara. Prema navodima odbrane, da bi metak "probio daske", prošao "kroz tijelo svjedoka, pogodio zid, vrata i ormar, projektil je morao biti ispaljen s male udaljenosti".⁹⁵⁶

326. Iako je svjedočenje Džonka bilo nesistematično, u glavnim crtama ono je dosljedno i pouzdano. Džonko je izjavio da su susjedi koji su čuli za incident pretpostavili da je metak kojim je pogođen ispaljen s područja Teološkog fakulteta, za koje su svi znali da je poznato snajpersko

⁹⁴⁶ *Id.*

⁹⁴⁷ *Id.*

⁹⁴⁸ *Id.*

⁹⁴⁹ Džonko, T. 5646, 5652; P3279TT; T.5653-4; P3279T (fotografija na kojoj žrtva sjedi na mjestu gdje je bila pogođena).

⁹⁵⁰ Džonko, T. 5646-8, 5740.

⁹⁵¹ Džonko, T. 5648.

⁹⁵² Džonko, T. 5649-50.

⁹⁵³ Završni podnesak optužbe, par. 363.

⁹⁵⁴ Završni podnesak odbrane, par. 422.

⁹⁵⁵ *Id.*: odbrana tvrdi da je žrtva "ranjena uveče, u 10:45 sati, kada u stanu nije bilo svjetla i upaljen je bio samo televizor, kad su na prozore i vrata bile navučene zavjese, tako da izgleda da je posve jasno da se žrtva uopšte nije mogla vidjeti".

⁹⁵⁶ Završni podnesak odbrane, par. 422.

gnijezdo SRK-a.⁹⁵⁷ Džonko nije sumnjao u tačnost te pretpostavke "jer nije mogao niotkde drugdje doć', samo otod".⁹⁵⁸ Objasnio je da je razlog tome putanja metka.⁹⁵⁹ Metak je doletio kroz balkonska vrata okrenuta prema Teološkom fakultetu i liniji fronta.⁹⁶⁰ Teološki fakultet, smješten u Neđarićima,⁹⁶¹ udaljen je od mjesta gdje je žrtva pogođena oko 1.000 metara, a linija fronta SRK-a udaljena je od stambene zgrade žrtve oko 250 metara.⁹⁶² Džonko je izjavio da se njegova stambena zgrada nalazila na strani ABiH⁹⁶³ i da je, iako je bila iza dvije druge stambene zgrade, između te dvije zgrade postojao razmak od oko 10 metara, tako da je između njegovog stana i linije fronta postojala linija nišanjenja.⁹⁶⁴ Džonko je na fotografijama koje su uvrštene u dokaze pokazao gdje su se nalazili linija fronta i Teološki fakultet, "odatle su pucali Srbi",⁹⁶⁵ i objasnio je da su s tog mjesta Srbi "mogli gađati sve".⁹⁶⁶ Na fotografijama se vidi linija nišanjenja između Džonkovog stana i linije fronta.⁹⁶⁷ Džonko je dalje izjavio da je, dok je živio u svom stanu nedaleko od linije fronta, "ono je svaki dan pucalo - granatiralo".⁹⁶⁸ Džonko je na fotografijama svoje zgrade pokazao tačke udara projektila ispaljenih sa linije fronta.⁹⁶⁹ Objasnio je da se prednji ulaz u njegovu zgradu, koji je bio okrenut prema liniji fronte, tokom sukoba danju nije mogao koristiti zbog opasnosti otvaranja vatre na stanare.⁹⁷⁰ Svjedoku odbrane DP8, vojniku SRK-a koji je 1993. bio stacioniran u Neđarićima, pokazana je slika (P3279T) koja prikazuje liniju nišanjenja između Neđarića i Džonkove stambene zgrade i on je priznao da je postojala linija nišanjenja od Teološkog fakulteta do mjesta događaja.⁹⁷¹

327. Džonko je posvjedočio da se prije nego što je pogođen "vrlo malo pucalo" i da nakon što je pogođen nije čuo nikakvu pucnjavu.⁹⁷² Istakao je da u zgradi gdje je živio u vrijeme incidenta nisu bili razmješteni vojnici.⁹⁷³ Potvrdio je da je ponekad viđao nenaoružane bosanske vojnike u

⁹⁵⁷ Džonko, T. 5740-1, 5745, 5663.

⁹⁵⁸ Džonko, T.5741, 5745.

⁹⁵⁹ Džonko, T.5741: "Pa znate šta, ko što svi kažu, a i ja sam tuj, da nije mogao niotkde doć', neg je moro doć' otod [Teološki fakultet], na toj visini, koja je gađana, ona je gađana sa, gore možda s krova, pošto je to išlo takvom pravcu, da je sa zemlje odozdo ne bi me mog'o gore potrefit".

⁹⁶⁰ Džonko, T. 5649, 5663, P3279.

⁹⁶¹ Džonko, T. 5689: svjedok je pomenuo da je na mjestu gdje se na fotografiji vidi neka manja kuća, ispred Teološkog fakulteta, bio bunker VRS-a; vidi takođe T. 5663.

⁹⁶² P3728, P3644.RH.

⁹⁶³ Džonko, T. 5651, 5661.

⁹⁶⁴ Džonko, T. 5649; P3279T, fotografija 35; T. 5664-5, 5658.

⁹⁶⁵ P3279T, fotografija 3A; Džonko T. 5662-3.

⁹⁶⁶ Džonko, T. 5663.

⁹⁶⁷ P3279T, fotografija 3A; Džonko T. 5662-3.

⁹⁶⁸ Džonko, T. 5657.

⁹⁶⁹ Džonko, T. 5655-7; P3279T (fotografija 9A).

⁹⁷⁰ Džonko, T. 5657-8: stanovnici su ta ulazna vrata koristili samo noću kad bi išli po vodu, a na drugoj strani zgrade probili su prolaz kroz zid.

⁹⁷¹ DP8, T. 14802, DP8 je naglasio da se linija nišanjenja iz stana nije poklapala sa linijom nišanjenja iz Teološkog fakulteta, T. 14799-14802.

⁹⁷² Džonko, T. 5648.

⁹⁷³ Džonko, T. 5648-9.

grupama od po dva ili tri kako idu na doručak ili ručak "kad ne puca",⁹⁷⁴ jer im je kuhinja bila u drugoj stambenoj zgradi, oko 100-150 metara od njegove.⁹⁷⁵ Neki od tih vojnika ABiH nosili su uniforme,⁹⁷⁶ a kretali su se spojnim rovovima,⁹⁷⁷ koji su se vidjeli iz spavaće sobe Medihe Golo.⁹⁷⁸ Pretresno vijeće uzima u obzir da je svjedok pogođen rikošetiranim metkom koji je doletio kroz gornji stakleni dio vrata dok je on gledao televiziju na sedmom spratu stambene zgrade. Pretresno vijeće, međutim, ne može isključiti realnu mogućnost da je metak kojim je Džonko pogođen ispaljen tokom razmjene vatre zbog njegove izjave da je prije nego što je pogođen čuo da se "vrlo malo pucalo". Pretresno vijeće stoga ne može van svake razumne sumnje konstatovati da je žrtva namjerno gađana, te ne može prihvatiti da ovaj incident predstavlja primjer kampanje pucnjave na civile.

(vii) Incident granatiranja područja Alipašinskog polja

328. Pretresno vijeće saslušalo je iskaze vezane za granatiranje područja Alipašinskog polja. U izvještaju UNPROFOR-a piše da su jednog jutra 1993. na područje Alipašinskog polja pale dvije garante i da je tom prilikom poginulo sedam osoba, a ranjene su 54 osobe.⁹⁷⁹ Na osnovu rezultata analize kratera, UNPROFOR je ustanovio da su projektili bile minobacačke granate kalibra 120 mm, koje su ispaljene sa jugozapada.⁹⁸⁰ UNPROFOR je takođe naveo da su mogući izvori vatre bili smješteni na područjima "Neđarića ... [ili] Butmira [ili] Igmana", ali zaključio je da je "nemoguće sa sigurnošću reći da li su granate ispaljene sa bosanske ili srpske strane".⁹⁸¹ Mihajlo Širičenko, ukrajinski oficir UN-a koji je bio na zadatku u Sarajevu od novembra 1993. do jula 1994.,⁹⁸² sjetio se da je 11. januara 1994. "minobacačka mina eksplodirala na igralištu [na Alipašinskom polju]... i da su se tamo igrala djeca, te da je među postradalima bilo djece".⁹⁸³ U vezi s istim incidentom, u jednom izvještaju vojnih posmatrača UN-a potvrđeno je da je toga dana na jednu lokaciju u "Sarajevu palo sedam minobacačkih granata kalibra 120 mm"⁹⁸⁴ i da su vojni posmatrači UN-a ustanovili da je poginula jedna osoba, a ranjene četiri.⁹⁸⁵ Autori izvještaja zaključili su da su "projektili, čini se, doletjeli sa jugozapada ... [i da je], izgleda, veoma vjerovatno da su ispaljeni iz

⁹⁷⁴ Džonko, T. 5720, 5727-9.

⁹⁷⁵ Id.

⁹⁷⁶ Džonko, T. 5739.

⁹⁷⁷ Džonko, T. 5729.

⁹⁷⁸ Pismena izjava Medihe Golo (kao dokaz su prihvaćeni samo dijelovi izjave, koji su naglas pročitani u sudnici); Džonko, T. 5733-8.

⁹⁷⁹ P1839 (izvještaj UNPROFOR-a – uvršten kao zapečaćeni dokument). P1839 nije konkretno naveo da li su osobe koje su poginule, odnosno ranjene u granatiranju, bile civili.

⁹⁸⁰ P1839 (izvještaj UNPROFOR-a – uvršten kao zapečaćeni dokument).

⁹⁸¹ Id.

⁹⁸² Širičenko, T. 17210.

⁹⁸³ Širičenko, T. 17256.

⁹⁸⁴ D1823 (izvještaj vojnih posmatrača UN-a o stanju za period od 10. do 11. januara 1994. – iako je izvještaj datiran s 11. januarom 1994., na D1823 pogrešno je na jednom mjestu upisano da pokriva period od 10. do 11. decembra 1994.)

⁹⁸⁵ D1823 (izvještaj vojnih posmatrača UN-a o stanju za period od 10. januara 1994. do 11. januara 1994.)

oružja [SRK-a]. Međutim, ti dokazi nisu definitivni."⁹⁸⁶ Autori su dodali da je "na pitanje da li je za to odgovoran [SRK] oficir za vezu izričito zanijekao odgovornost."⁹⁸⁷

329. Drugi iskazi potkrepljuju izvještaje UN-a da su u granatiranju Alipašino polja stradali civili. John Ashton bio je svjedok jednog incidenta granatiranja u decembru 1992.⁹⁸⁸ "najmanje jedan sat prije mraka",⁹⁸⁹ koji se dogodio "tačno ispred pošte [zgrade u kojoj su bili smješteni predstavnici UN-a] i u kojem je poginulo troje ljudi, a dvoje je ranjeno dok su nosili drva koja su tek bili nasjekli".⁹⁹⁰ Ne sjeća se da li je među žrtvama bilo vojnika.⁹⁹¹ U jesen 1993. lokalni organi vlasti u Sarajevu izvijestili su o incidentu eksplozije granate u učionici u stambenom dijelu Alipašino polja; granata je ubila nastavnika i troje djece starih od šest do devet godina i ranila još 21 osobu – odrasle i djecu.⁹⁹² Prema izvještaju koji je sastavljen u vezi s tim incidentom "repno krilce granate nije pronađeno jer su ga odnijeli pripadnici Armije [BiH], ali po izjavama očevidaca i procjeni kriminalističkog tehničara radi se o minobacačkoj granati kalibra 120 mm koja je ispaljena iz pravca Neđarića."⁹⁹³ Mirsad Kučanin se sjeća da je proveo istragu o incidentu koji se takođe dogodio u jesen 1993., kad je na Alipašino polju eksplodirala minobacačka granata kalibra 120 mm.⁹⁹⁴ Granata je pala na stambeno područje, pri čemu je poginulo troje civila, a 18 ljudi je ranjeno,⁹⁹⁵ ali u blizini je bila "neka vrsta ... logističke baze ... gdje se vode spiskovi vojnika. To je bila nekakva ispostava jedinice".⁹⁹⁶ Refik Agnanović, koji je u jednom periodu u vrijeme sukoba živio na Alipašino polju,⁹⁹⁷ sjeća se da su jednog dana prije 22. januara 1994. u eksploziji granate poginuli jedan komšija i njegov rođak dok su istovarivali drvo za ogrjev.⁹⁹⁸ S obzirom na trag koji je granata ostavila na tlu,⁹⁹⁹ misli da je projektil ispaljen sa zapada.¹⁰⁰⁰ Dodao je da su granate često pogađale njegovo naselje.¹⁰⁰¹

330. Optužba navodi da je sljedeći incident granatiranja iz Drugog priloga Optužnice reprezentativan primjer namjernog gađanja civila na Alipašino polju i izvodi detaljne dokaze kako

⁹⁸⁶ Id. Širičenko je izjavio da je poslije događaja sprovedena istraga, ali nije znao šta je zaključeno, Širičenko, T. 17285-6.

⁹⁸⁷ D1823 (izvještaj vojnih posmatrača UN-a o stanju za period od 10. do 11. januara 1994.)

⁹⁸⁸ Ashton, T. 1228.

⁹⁸⁹ Ashton, T. 1229.

⁹⁹⁰ Ashton, T. 1227.

⁹⁹¹ Ashton, T. 1228. Ashton nije tačno naveo odakle su granate ispaljene.

⁹⁹² Kučanin, T. 4517, 4519 i 4539-40. P1840.1 (engleski prijevod izvještaja CSB Sarajevo – uvršten kao zapečaćeni dokument).

⁹⁹³ P1840.1 (engleski prijevod izvještaja CSB – uvršten kao zapečaćeni dokument).

⁹⁹⁴ Kučanin, T. 4521.

⁹⁹⁵ Kučanin, T. 4521-3.

⁹⁹⁶ Kučanin, T. 4522.

⁹⁹⁷ Agnanović, T. 7717.

⁹⁹⁸ Agnanović, T. 7727-8.

⁹⁹⁹ Agnanović, T. 7728.

¹⁰⁰⁰ Agnanović, T. 7727-8.

bi dokazala da su granatama ispaljenim sa teritorije pod kontrolom SRK-a namjerno gađani civili na tom području.

(viii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 3¹⁰⁰²

331. Dvije ulice koje su fokus ovog incidenta gotovo da čine krug, kao što pokazuje dokazni predmet D1814, gdje se ulice pojavljuju pod novim imenima: Geteova ulica (ranije Cetinjska) čini sjevernu polovinu kruga, a Bosanska ulica (ranije Klare Cetkin) čini južnu polovinu. Unutar tog kruga, koji su presijecale druge dvije ulice, duž rubova četiri velike parcele zemljišta omeđene ulicama koje se sijeku izgrađene su visoke stambene zgrade; u središtu svake od tih parcela bio je park.¹⁰⁰³ Mjesto gdje se dogodio incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem tri udaljeno je oko jedan kilometar od linije fronta na zapadu.¹⁰⁰⁴ Ako se od mjesta događaja povuče linija prema zapadu, ona bi presijecala sjeverni vrh Neđarića, izbila bi na teritoriju ABiH kod Stupa i poslije otprilike 1.800 metara ponovo bi ušla na teritoriju SRK-a južno od Azića.¹⁰⁰⁵

332. U januaru 1994. Goran Todorović imao je 12 godina i živio je na Alipašinom polju, u Ulici Klare Cetkin br. 6.¹⁰⁰⁶ Kad je 22. tog mjeseca začuo eksploziju, igrao se s grupom od oko desetoro djece na parkiralištu ispred svoje stambene zgrade.¹⁰⁰⁷ U svom iskazu rekao je da zbog jeke između zgrada nije mogao odrediti odakle je došao zvuk eksplozije; kasnije je doznao da su u tom trenutku eksplodirale dvije granate, a ne jedna.¹⁰⁰⁸ Otrčao je prema zgradama da se zakloni i kad se počeo penjati stepenicama svoje zgrade, 10 do 15 metara od njega eksplodirala je druga granata i ranila ga.¹⁰⁰⁹ U januaru 1994. Muhamed Kapetanović imao je skoro deset godina i živio je u Cetinjskoj ulici br. 2.¹⁰¹⁰ Dana 22. januara igrao se sa četvoro prijatelja na parkiralištu.¹⁰¹¹ Druga grupa djece igrala se u Ulici Klare Cetkin.¹⁰¹² Odjednom je odjeknula glasna eksplozija jedne ili dvije granate (svjedok nije siguran), nakon čega su djeca otrčala u zaklon.¹⁰¹³ Neposredno prije nego što je Kapetanović stigao do ulaza zgrade, deset metara iza posljednjeg djeteta eksplodirala je još jedna

¹⁰⁰¹ Agnanović, T. 7726-8. Pretresnom vijeću podastrijeti su takođe dokazi da je obližnje područje Novog Grada redovno bilo izloženo vatri iz pješadijskog i teškog naoružanja. Vidi Mustafa Kovač, T. 874 i Fata Spahić, T. 7948.

¹⁰⁰² U Optužnici se navodi da su 22. januara 1994. tri minobacačke granate pogodile područje Alipašinog polja, "jedna u park iza stambenih zgrada, a druga i treća ispred tih zgrada u Geteovoj ulici broj 3 (prethodno Cetinjska ulica) i Ulici Bosanka broj 4 (prethodno Ulica Klare Cetkin), gdje su se igrala djeca. Druga i treća granata su usmrtili šestoro djece mlađe od 15 godina, te ranile jednu odraslu osobu i još četvoro djece istog uzrasta. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca zapada", Drugi prilog Optužnici.

¹⁰⁰³ Vidi, na primjer, DP17, T. 16729; i P3644.RH (mapa).

¹⁰⁰⁴ P3644.RH (mapa).

¹⁰⁰⁵ P3644.RH, D1814 (mape).

¹⁰⁰⁶ Todorović, T. 8006-7.

¹⁰⁰⁷ Todorović, T. 8008-9, 8020.

¹⁰⁰⁸ Todorović, T. 8009, 8020.

¹⁰⁰⁹ Todorović, T. 8011-12, 8026.

¹⁰¹⁰ Kapetanović, T. 7954.

¹⁰¹¹ Kapetanović, T. 7955-7.

¹⁰¹² Kapetanović, T. 7974-5.

granata od koje je dječak poginuo, a troje drugih je ranjeno, među ostalima i svjedok koji je zadobio teške povrede noge.¹⁰¹⁴ Svjedok AI, koji je 1994. imao 43 godine, rekao je u svom iskazu da je ujutro 22. januara bilo posebno mirno i da nije bilo pucnjave.¹⁰¹⁵ Nešto iza 11:00 sati hodao je Ulicom Klare Cetkin na Alipašinom polju gdje je živio kad je začuo kako su na udaljenosti od oko 100 metara odjeknule dvije eksplozije.¹⁰¹⁶ Djeca koja su se nekoliko metara od njega igrala na parkiralištu ispred stambenih zgrada br. 2 i 4 otrčala su u zgrade.¹⁰¹⁷ Prije nego što se svjedok uspio skloniti, tri do pet metara lijevo od njega eksplodirala je treća granata, odbacila ga u zrak i teško ga ranila u lice.¹⁰¹⁸ Jedan drugi svjedok, Refik Aganović, bio je u svom stanu na četrnaestom spratu u Ulici Klare Cetkin br. 4.¹⁰¹⁹ Oko 13:00 sati čuo je "uobičajeni" zvižduk granate, nakon čega je nedaleko od njega odjeknula glasna eksplozija.¹⁰²⁰ Minutu ili dvije kasnije eksplodirala je druga granata.¹⁰²¹ Svjedok je otvorio prozor okrenut prema zapadu da vidi šta se dogodilo i tada je ispred ulaza u njegovu zgradu eksplodirala treća granata i odbacila ga unatrag.¹⁰²² Pojurio je niz stepenice prema ulazu i vidio jednog trinaestogodišnjeg dječaka kako je zateturao i umro.¹⁰²³ U tom trenutku umro je još jedan mlađi dječak, kojem je Aganović pokušao pomoći.¹⁰²⁴ Poginula su i druga djeca koju svjedok nije mogao prepoznati jer su bila sva krvava i osakaćena.¹⁰²⁵

333. Svjedok Q bio je policajac zadužen za provođenje početnih faza krivične istrage koje obuhvataju uviđaj i prikupljanje dokaza s mjesta događaja.¹⁰²⁶ Svjedok je izjavio da je otišao na mjesto događaja na Alipašinom polju ubrzo poslije eksplozija te ustanovio da su dvije granate pale na zemlju na međusobnoj udaljenosti od 50 metara. U blizini je vidio krv i ostatke tkiva.¹⁰²⁷ Pretresnom vijeću je rekao da je u to vrijeme i sam živio na Alipašinom polju i da je to bilo prvo granatiranje tog područja nakon otprilike 26 dana.¹⁰²⁸ Svjedok Q sastavio je izvještaj, koji je veoma kratak i sadrži popis imena šestoro djece koja su poginula u granatiranju.¹⁰²⁹ Zdenko Eterović bio je sudija i istražni sudija i u periodu od 1992. do 1996., prema onome što je izjavio u sudnici, proveo je 300 do 400 istraga, uključujući i 100 do 150 istraga vezanih za granatiranje i snajpersko

¹⁰¹³ Kapetanović, T. 7956.

¹⁰¹⁴ Kapetanović, T. 7956-7, 7961-2, 7984.

¹⁰¹⁵ Svjedok AI, T. 7665, 7669-70.

¹⁰¹⁶ Svjedok AI, T. 7665, 7670, 7682, 7688.

¹⁰¹⁷ Svjedok AI, T. 7665, 7670-1.

¹⁰¹⁸ Svjedok AI, T. 7665, 7667.

¹⁰¹⁹ Aganović, T. 7717-8.

¹⁰²⁰ Aganović, T. 7718-20.

¹⁰²¹ Aganović, T. 7720.

¹⁰²² Aganović, T. 7722.

¹⁰²³ Aganović, T. 7722-3.

¹⁰²⁴ Aganović, T. 7723-4.

¹⁰²⁵ Aganović, T. 7723-4.

¹⁰²⁶ Svjedok Q, T. 7362-4.

¹⁰²⁷ Svjedok Q, T. 7365-6.

¹⁰²⁸ Svjedok Q, T. 7364, 7370, 7400-1.

¹⁰²⁹ Svjedok Q, T. 7400; P2171B (izvještaj svjedoka Q), P2171B.1 (prijevod gorenavedenog).

djelovanje.¹⁰³⁰ Dana 22. januara 1994. bio je na mjestu događaja na Alipašinom polju i sastavio izvještaj o tom događaju.¹⁰³¹ U razgovorima sa svjedocima i pregledom ljudskih ostataka na mjestu događaja, te posjetivši dvije bolnice u koje su postradali odvezeni, ustanovio je da je u eksplozijama poginulo šestoro djece i da su još troje djece i jedna odrasla osoba (svjedok AI) teško ranjeni.¹⁰³²

334. Što se tiče izvora vatre, Goran Todorović je u sudnici izjavio da se ne sjeća da je čuo kako su granate ispaljene.¹⁰³³ Muhamed Kapetanović, koji se kao i Todorović igrao napolju, rekao je da ne zna iz kog pravca su granate ispaljene i nije pomenuo da je čuo kako su ispaljene.¹⁰³⁴ Svjedok AI je, pak, izjavio da nije čuo kako su ispaljene prve dvije granate, ali da je u "ledenom miru" koji je uslijedio poslije tih eksplozija, za manje od dvije minute kasnije, čuo zvižduk treće granate koja je eksplodirala za manje od deset sekundi.¹⁰³⁵ Zvuk ispaljivanja dopro mu je "s leđa, iz dijela gdje su Neđarići".¹⁰³⁶ Svjedok AI, civil,¹⁰³⁷ tvrdio je da je poznao zvuk granatiranja iz Neđarića zato što je, kako je rekao, živio u neposrednoj blizini i svakodnevno je posmatrao granatiranje.¹⁰³⁸ Refik Aganović izjavio je da su njegovo naselje često granatirali i da je u tim napadima poginulo ukupno 10 ljudi (devetoro od njih su bila djeca) iz njegove stambene zgrade.¹⁰³⁹ Svjedoku se činilo da su granate uglavnom ispaljivane sa "zapada".¹⁰⁴⁰ Svjedok Q je takođe izjavio da se kao stanovnik Alipašinog polja najviše plašio naselja Neđarići, koje se direktno vidjelo s mjesta gdje je živio i koje je kontrolisala Vojska Republike Srpske.¹⁰⁴¹ Iz svog stana povremeno je čuo kako iz Neđarića ispaljuju granate prema Alipašinom polju.¹⁰⁴²

335. Mirza Sabljica je s drugim balističarima sastavio izvještaj o tom događaju.¹⁰⁴³ Istražni tim pronašao je tragove eksplozije tri minobacačke granate, dvije kalibra 82 mm i jedne kalibra 120 mm, kao i repno krilce granate kalibra 120 mm koja je, izgleda, pala na vrh zgrade.¹⁰⁴⁴ Sabljica je potvrdio zaključke svog izvještaja, konkretno činjenicu da je jedna granata pogodila rub pločnika ispred zgrade u Ulici Klare Cetkin br. 4, gdje je ostavila jedva uočljiv primarni krater, sa zvjezdastim tragovima koji se šire u obliku elipse veličine 120 cm i koji su najuočljiviji zapadno od

¹⁰³⁰ Eterović, T. 8839, 8854-5, 8857-8.

¹⁰³¹ Eterović, T. 8840; P2171C (Eterovićev izvještaj), P2171C.1 (prijevod gorenavedenog).

¹⁰³² Eterović, T. 8841, 8845-6, kao i gorenavedeni dokazni predmet.

¹⁰³³ Todorović, T. 8030-1.

¹⁰³⁴ Kapetanović, T. 7960-1.

¹⁰³⁵ Svjedok AI, T. 7668-70, 7687-8.

¹⁰³⁶ Svjedok AI, T. 7669.

¹⁰³⁷ Svjedok AI, T. 7684, 7691.

¹⁰³⁸ Svjedok AI, T. 7669, 7686-7.

¹⁰³⁹ Aganović, T. 7727-8.

¹⁰⁴⁰ Aganović, T. 7727.

¹⁰⁴¹ Svjedok Q, T. 7402, 7406-7.

¹⁰⁴² Svjedok Q, T. 7404, 7407.

¹⁰⁴³ Sabljica, T. 5248-9; P2171 (Sabljičin izvještaj), P2171.1 (prijevod gorenavedenog); vidi takođe P2171.A, P2171.A.1 (revidirani prijevod gorenavedenog).

¹⁰⁴⁴ Sabljica, T. 5270-2, 5360.

kratera, odnosno, kako stoji u izvještaju, "lagano prema sjeveru u odnosu na pravi zapad"; zatim da je druga granata pogodila asfalt Ulice Klare Cetkin ispred broja 3 ostavivši eliptičan primarni krater dubine 6 cm (promjera 15 cm x 20 cm) od kojeg se šire koncentrične linije i tvore veću elipsu sa osama dužine 110 i 118 cm, pri čemu se duža osa proteže u smjeru zapad-istok, a zapadni rub elipse je najudaljeniji od kratera; te da je treća granata (kalibra 120 mm) pala na meko tlo u parku između Ulice Klare Cetkin i Trga Rade Končara, ostavivši iza sebe krater dubine 40 cm i eliptični trag promjera 80 x 110 cm, pri čemu se duža osa proteže u smjeru zapad-istok, a tragovi su duži i uočljiviji prema zapadu.¹⁰⁴⁵ Prema izvještaju, od prve dvije granate poginulo je ukupno šestoro ljudi. Sabljica je u svom svjedočenju izjavio da je na osnovu "opšteg obrasca tragova razaranja", koji su, kao što je navedeno, bili izraženiji i duži prema zapadu, istražni tim zaključio da su dvije granate ispaljene sa zapada, a jedna iz pravca koji pokazuje blagi otklon od zapada prema sjeveru – logika na kojoj se izvještaj temelji jeste da je snaga eksplozije granate, koja pada pod uglom usmjerena prema dolje i da je stoga njena razorna moć bila veća na dijelu tla što leži u smjeru putanje granate.¹⁰⁴⁶ Sabljica je mišljenja da su sve tri granate ispaljene iz Nedarića, iz blizine Zavoda za slijepe.¹⁰⁴⁷ Izvještaj koji je sastavio svjedok Q takođe pokazuje da su projektili "doletjeli iz pravca sjevera (Nedarići)". Svjedok je izjavio da je smjer odredio na osnovu tragova koje je pronašao na mjestu.¹⁰⁴⁸

336. Pretresno vijeće će sada rezimirati dokaze o postojanju vojnih dejstava i mogućih vojnih ciljeva u blizini mjesta događaja. Kao što je u gornjem tekstu navedeno, Alipašino polje je toga jutra kad se dogodio incident bilo mirno. Svjedok AI je zanijekao da je na tom području bila stanica rezervne policije i izjavio je da toga dana u naselju nije vidio vojnike.¹⁰⁴⁹ Isto tako, Refik Aganović, koji je šetao naseljem malo prije nego što su pale granate, posvjedočio da nije primijetio nikave vojne aktivnosti.¹⁰⁵⁰ Prema iskazu svjedoka, u svakom stambenom bloku živio je po jedan ili dva vojnika, ali na tom području nije bilo grupa vojnika niti kasarni.¹⁰⁵¹ Goran Todorović je izjavio da u blizini igrališta nije vidio vojnike niti primijetio vojne aktivnosti.¹⁰⁵² Međutim, složio se da je oko 500 metara od tačke gdje je eksplodirala druga granata bio štab odreda "Kulin ban".¹⁰⁵³ Muhamed Kapetanović takođe je posvjedočio da, iako u blizini mjesta događaja nije bilo vojnika niti su se provodila vojna dejstva, štab odreda lokalne vojske "Kulin ban" bio je smješten u prizemlju

¹⁰⁴⁵ Sabljica, T. 5270-1, 5363; P2171A.1.

¹⁰⁴⁶ Sabljica, T. 5270-2, 5378; P2171A.1.

¹⁰⁴⁷ Sabljica, T. 5271, 5275, 5282-4. Mjesto gdje se nalazio Zavod za slijepe označeno je na P3727 (mapa).

¹⁰⁴⁸ Svjedok Q, T. 7403.

¹⁰⁴⁹ Svjedok AI, T. 7683.

¹⁰⁵⁰ Aganović, T. 7725-6.

¹⁰⁵¹ Aganović, T. 7748.

¹⁰⁵² Todorović, T. 8015, 8027.

¹⁰⁵³ Todorović, T. 8028-30.

stambene zgrade koja se nalazila oko 150 metara od njegove zgrade, na Trgu Rade Končara.¹⁰⁵⁴ Uniformisani muškarci išli su iz štaba odreda na liniju fronta i često je ispred štaba bilo parkirano oklopno vozilo.¹⁰⁵⁵ Kapetanović ga je posljednji put vidio četiri ili pet dana prije tog događaja.¹⁰⁵⁶ Drugi svjedok, Mirsad Kučanin, kriminalistički inspektor, izjavio je da se jedinica "Kulin ban" nalazila na Trgu Rade Končara, oko 200 metara od mjesta događaja.¹⁰⁵⁷ On je za tu zgradu rekao da je kancelarija uprave i kadrovski odsjek jedinice, te je dodao da su tamo radile "uglavnom žene" i da niko, koliko mu je poznato, nije nosio uniformu.¹⁰⁵⁸ Svjedok je, međutim, takođe priznao da nema saznanja iz prve ruke o jedinici "Kulin ban".¹⁰⁵⁹ Zdenko Eterović je izjavio da je njegov brat bio pripadnik "Kulina bana", jedinice za koju je rekao da je hrvatska jedinica koja je bila stacionirana na Marindvoru. Zanimjao je da je "Kulin ban", ili bilo koja vojna jedinica, bila razmještena na Alipašinom polju u vrijeme događaja.¹⁰⁶⁰ Svjedoku Q pokazan je dopis od 24. juna 1993., dakle sedam mjeseci prije nego što je došlo do incidenta, upućen, čini se, iz komande 102. motorizovane brigade ABiH, kojim se izdaje naređenje da se struja dostavi na nekoliko prioriternih "lokacija" brigade, između ostalog u "Baz[u] Stela (Trg ZAVNOBiH 17)".¹⁰⁶¹ Svjedok je potvrdio da se navedena adresa "Stele", što je, kako se sjeća, bio kafić, nalazila 50 do 100 metara od mjesta gdje su pale granate.¹⁰⁶² Svjedok je takođe izjavio da je na obližnjem Trgu Rade Končara bila "neka vrsta" policijske stanice, ali nije se mogao sjetiti ničega više u vezi s tim.¹⁰⁶³ Svjedok AI izjavio je da ne zna ni za kakvu ustanovu "Stela" niti za štab 102. motorizovane brigade na Alipašinom polju.¹⁰⁶⁴ Aganović, Kapetanović, Todorović i nekoliko drugih svjedoka takođe su izjavili da ne znaju da je na tom području bila "Stela", niti da uopšte postoji.¹⁰⁶⁵ Svjedok Vahid Karavelić izjavio je da se donekle sjeća nekog kafića "Stela", ali nije siguran gdje se nalazio; kako je izjavio, nije mislio da je to komandno mjesto.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁵⁴ Kapetanović, T. 7958-9, 7978. On je kasnije izjavio da je "Kulin ban" od stražnjeg izlaza iz njegove zgrade bio udaljen 15 metara (T. 7962-3; ista brojka pojavljuje se u transkriptu na francuskom), a kasnije se pominje da je udaljenost iznosila 100 do 150 metara (T. 7973). Pretresno vijeće smatra da manja udaljenost, kako je zabilježeno u transkriptima, ne može biti tačna. Svi dokazni predmeti (uključujući i mape) potkrepljuju drugu Kapetanovićevu tvrdnju (dvaput ponovljenu) da je udaljenost iznosila najmanje 100 metara.

¹⁰⁵⁵ Kapetanović, T. 7959, 7978.

¹⁰⁵⁶ Kapetanović, T. 7959.

¹⁰⁵⁷ Kučanin, T. 4664.

¹⁰⁵⁸ Kučanin, T. 4663, 4665.

¹⁰⁵⁹ Kučanin, T. 4687.

¹⁰⁶⁰ Eterović, T. 8869, 8875. Svjedoci Vahid Karavelić i Milorad Bukva su obojica potvrdili da je "Kulin ban" bilo ime hrvatskih jedinica ili neke hrvatske brigade (T. 12023, odnosno 18424).

¹⁰⁶¹ Svjedok Q, T. 7441; D97 (dopis).

¹⁰⁶² Svjedok Q, T. 7441-2.

¹⁰⁶³ Svjedok Q, T. 7451-2.

¹⁰⁶⁴ Svjedok AI, T. 7682-3.

¹⁰⁶⁵ Aganović, T. 7732; Kapetanović, T. 7984; Todorović, T. 8028; Hafizović, T. 7845; Ljuša, T. 7886; Cutler, T. 9016; Thomas, T. 9377; svjedok W, T. 9627; Mole, T. 11100; Fraser, T. 11211; Bergeron, T. 11294; i Van Baal, T. 11346.

¹⁰⁶⁶ Karavelić, T. 12023.

337. Odbrana nije osporila navod da su tri minobacačke granate, dvije kalibra 82 mm i jedna kalibra 120 mm, eksplodirale u dvije ulice i u obližnjem parku kao što je gore opisano.¹⁰⁶⁷ Međutim, tvrdila je da mjesto odakle su granate ispaljene nije ustanovljeno;¹⁰⁶⁸ te da, čak i ako su granate o kojima je riječ ispaljene sa teritorije koju je kontrolisao SRK, na osnovu svjedočenja Muhameda Kapetanovića ustanovljeno je da je nekoliko desetaka metara od mjesta događaja bio štab vojne jedinice, tako da se stradanje civila do kojeg je uslijed toga došlo mora shvatiti kao kolateralno;¹⁰⁶⁹ da se ne može potpuno isključiti mogućnost greške;¹⁰⁷⁰ da se ne može potpuno isključiti mogućnost da je ABiH (vjerovatno u propagandne svrhe) inscenirala napad na područje koje je kontrolisala;¹⁰⁷¹ te da je svjedok optužbe koji je "imao privilegovan pristup informacijama", svjedok AD, posvjedočio da mu nikad nije bilo izdano naređenje da puca na djecu ili igrališta – na osnovu čega odbrana tvrdi da se može zaključiti da ni drugim vojnicima na strani SRK-a nisu izdavane takve naredbe.¹⁰⁷² Odbrana je prihvatila argumente koje su o tom događaju iznijeti u Viličićevom izvještaju o granatiranju.

338. Optužba tvrdi da su na Alipašino polje u rano poslijepodne 22. januara 1994. ispaljene četiri minobacačke granate (ne tri, kao što piše u Optužnici), pri čemu su tri udarile u tlo i usmratile šestoro i ranile još nekoliko djece i jednog odraslog civila.¹⁰⁷³ Eventualni vojni položaji koji se pominju u svjedočenju, čak i ako se pretpostavi da su u vrijeme napada korišteni, bili su 200 ili više metara od mjesta eksplozija, što isključuje mogućnost da je više puta zaredom došlo do grešaka pri gađanju.¹⁰⁷⁴ Optužba se poziva na dokazne predmete u kojima se navodi da su minobacačke jedinice SRK-a mogle očekivati da tačnost pri prvom hicu bude unutar 50 metara.¹⁰⁷⁵

339. Razmotrivši sav dokazni materijal, Pretresno vijeće konstatuje da su van svake razumne sumnje na stambeno naselje Alipašino polje oko podneva 22. januara 1994. ispaljene tri minobacačke granate (dvije kalibra 82 mm i jedna kalibra 120 mm), kojima je ubijeno šestoro djece i ranjeno još civila, među kojima je bilo i djece. Nema dovoljno dokaza da bi se ustanovilo da je prilikom tog napada ispaljena i četvrta granata. Pretresno vijeće prihvata svjedočenje očevidaca koji se slažu da je napad izvršen na dan koji je bio miran i u vrijeme zatišja u neprijateljstvima (prema iskazu svjedoka Q, zatišje je trajalo više dana). U naselju nije bilo nikakvih vojnih dejstava, nisu

¹⁰⁶⁷ Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 41.

¹⁰⁶⁸ Završni podnesak odbrane, par. 656; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 121, 125.

¹⁰⁶⁹ Završni podnesak odbrane, par. 658-60; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 121, 125.

¹⁰⁷⁰ Završni podnesak odbrane, par. 659.

¹⁰⁷¹ Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 121.

¹⁰⁷² Završni podnesak odbrane, par. 660-1.

¹⁰⁷³ Završni podnesak optužbe, par. 515, 527-8.

¹⁰⁷⁴ Id., par. 523-6.

¹⁰⁷⁵ Id., par. 482; općenitije, u vezi sa tačnošću, vidi *id.*, par. 473-483.

primijećeni nikakvi vojnici, a grupe djece, među kojima su bili Todorović i Kapetavić, izašle su napolje da se igraju. Svjedok AI i Aganović iskoristili su taj mir da prošeću svojim naseljem.

340. Pretresno vijeće prihvata argument odbrane da nije ustanovljeno van svake razumne sumnje da su granate ispaljene iz blizine Zavoda za slijepe u Neđarićima. Od tri svjedoka koji su bili napolju u vrijeme događaja, samo je svjedok AI tvrdio da je čuo zvuk pucnjave iz minobacača, to jest, ispaljivanje treće granate, dok ispaljivanje prve dvije granate nije čuo. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je svjedok AI, koji je bio na nivou zemlje, zaklonjen visokim zgradama na određenoj udaljenosti od Neđarića, bio u poziciji da tačno identifikuje zvuk koji je čuo kao zvuk ispaljivanja minobacača iz Neđarića. Pretresno vijeće uzelo je u obzir iskaze svjedoka Q, Kapetanovića, AI i Aganovića da to nije bilo prvi put da je Alipašino polje napadnuto iz Neđarića. Svjedok DP17 je na dokaznom predmetu D1814 označio položaj minobacačke jedinice SRK-a koju je vidio u Neđarićima 1993.¹⁰⁷⁶ Prema iskazu svjedoka, jedinica je bila opremljena jednim minobacačem kalibra 82 mm i jednim minobacačem kalibra 120 mm.¹⁰⁷⁷ Ismet Hadžić takođe je izjavio da su se tokom relevantnog perioda u Neđarićima nalazili minobacači kalibra 82 i 120 mm.¹⁰⁷⁸ Ovi dokazi nisu dovoljni da bi se ustanovilo da su 22. januara 1994. granate ispaljene iz Neđarića.

341. Uprkos tome, tačno mjesto ili mjesta s kojih su ispaljene tri granate nije od odlučujućeg značaja za tezu optužbe i ne pominje se u Optužnici.¹⁰⁷⁹ Pretresno vijeće smatra da je metod kojim je Mirza Sabljica odredio pravac iz kojeg su granate ispaljene valjana, uzimajući u obzir da su tragovi udara znatno više izraženi zapadno od kratera, može slobodno zaključiti da su granate ispaljene bilo sa zapada ili sjeverozapada. Koristeći se vrijednostima koje je izmjerio Sabljica, Viličić u svom izvještaju o granatiranju utvrđuje da "eliptični krater (s osom 0,15 i 0,20 mm) na asfaltnoj površini [Cetinjske ulice], dubok oko 0,06 m, poklapa[ju] se s djelovanjem minobacačke granate kalibra 82 mm koja je pala pri brzini V_c od malo više od 68m/s (vidi tabelu 8 [Viličićev izvještaj o granatiranju]), što pokazuje da je granata bila ispaljena s prvim dodatnim punjenjem pod uglom od oko 85 stepeni, čemu odgovara doomet od 250 m".¹⁰⁸⁰ Pretresno vijeće se ne slaže s tom ocjenom. Tabela 8 izvještaja odnosi se na betonske, a ne na asfaltirane površine. Drugo, u tabeli 8, koja se mora čitati zajedno s tabelom 1 izvještaja, piše da krater dubok 4 cm može napraviti granata kalibra 82 mm bez punjenja, koja pogodi tlo pod uglom od 85,2 stepena. Međutim, dopušta se *takođe* da krater iste dubine može napraviti i granata koja padne pod uglom od otprilike 46,5 stepeni, ako je ispaljena s jednim ili više punjenja. U prvom slučaju, prema tabeli 1, maksimalni

¹⁰⁷⁶ DP17, T. 16832-3, 16890.

¹⁰⁷⁷ DP17, T. 16832.

¹⁰⁷⁸ Hadžić, T. 12254.

¹⁰⁷⁹ T. 21981.

¹⁰⁸⁰ Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 41.

domet granate iznosi 84 metra, ali u drugom slučaju domet iznosi do 1.325 metara sa prvim punjenjem (otprilike koliko je Cetinjska ulica udaljena od Neđarića), do 2.218 metara sa drugim punjenjem, itd. Prema izvještaju isto vrijedi i za krater dubine 6 cm: to jest, može ga izazvati relativno spora granata ispaljena strmo ili pak relativno brza granata ispaljena pod manjim uglom. U Viličićevom izvještaju o granatiranju tvrdi se da "tragovi na tlu nisu dovoljan dokaz na osnovu kojeg se može odrediti pravac vatre", iz čega se zaključuje da je upadni ugao morao iznositi otprilike 85 stepeni.¹⁰⁸¹ Međutim, to se kosi sa nespornom činjenicom da su tragovi udara izraženo eliptičnog oblika i značajno pomaknuti prema zapadu.

342. Pretresno vijeće napominje da nisu podastrijeti dokazi o broju punjenja sa kojima je ispaljena granata kalibra 82 mm u ovom slučaju. Međutim, izražena asimetričnost tragova sugerše da ugao pod kojim su granate ispaljene nije bio oštar. Pretresno vijeće stoga ne uzima u obzir zaključke o tom događaju iz Viličićevog izvještaja o granatiranju. Tvrdnja odbrane da je moguće da je napad inscenirala ABiH nije potkrijepljena dokazima i stoga se odbacuje. Pretresno vijeće ponavlja da sama hipoteza nije osnov za postojanje razumne sumnje. Da bi se puka mogućnost pretvorila u razumnu mogućnost mora se osloniti na neku činjenicu ili tvrdnju. Osim toga, u pogledu navodne mogućnosti da je ABiH gađajući Neđariće greškom pogodila Alipašino polje, za što ne postoji baš nikakva osnova, činjenica da su dvije lokacije međusobno udaljene oko jedan kilometar nužno isključuje takvu tvrdnju.

343. Pretresno vijeće konstatuje da su te tri granate ispaljene sa položaja SRK-a negdje zapadno od Alipašino polja. Ako su granate kalibra 82 mm uistinu ispaljene sa prvim dopunskim punjenjem, kao što se tvrdi u Viličićevom izvještaju o granatiranju (što nije ustanovljeno), one su najvjerovatnije ispaljene iz Neđarića, koje je kontrolisao SRK.¹⁰⁸² Međutim, ukoliko su se koristila veća punjenja, čime bi granata kalibra 82 mm imala domet od nekoliko kilometara, moguće je da su ispaljene sa udaljenijih položaja SRK-a, tj. zapadno ili jugozapadno od Stupa.¹⁰⁸³

344. Posljednje pitanje jeste da li je SRK granatama gađao neki vojni cilj na Alipašinom polju. Nema dokaza da je u januaru 1994. takozvana "baza Stela" bila vojni objekt. Dopis iz juna 1993. govori o Steli kao o "lokaciji" 102. motorizovane brigade, bez daljnijeg objašnjenja. Samo dva svjedoka čula su za Stelu i oba su mislila da je to kafić. Ako se "kafić" uistinu nalazio samo 50 do 100 metara od mjesta događaja (kao što je izjavio svjedok Q), u blizini nisu zabilježena nikakva vojna dejstva. Tri svjedoka pomenula su bazu "Kulina bana", koja se prema njihovoj procjeni

¹⁰⁸¹ Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 41.

¹⁰⁸² Svjedok DP17 izjavio je da je područje Neđarića koje nije kontrolisala SRK bilo neznatno (T. 16876).

¹⁰⁸³ Vidi P3727 gdje je prikazan dijapazon položaja iz kojih je mogla biti otvorena vatra i koji su omeđeni tačkastim linijama koje konvergiraju sa zapada prema Alipašinom polju.

nalazila 500 metara (Todorović), 150 metara (Kapetanović) i 200 metara (Kučanin) od mjesta eksplozija. Ulaz u "Kulina bana" nalazio se na Trgu Rade Končara, što je na istočnoj strani stambenog bloka. Zapadnu stranu bloka tvorile su Cetinjska ulica i Ulica Klare Cetkin, koje su se sjekle. Između dva reda zgrada okrenutih prema tim ulicama nalazilo se otvoreno parkiralište, gdje je pala granata kalibra 120 mm. Pretresno vijeće podsjeća da su sva četiri očevidca napada izjavila da je *treća* (ili posljednja) granata pala u jednoj od ulica na zapadnoj strani, Cetinjsku ili Ulicu Klare Cetkin. To je bio slučaj i s jednom od ranije ispaljenih granata. Slijedi da je granata kalibra 120 mm koja je pogodila parkiralište bila prva ili druga po redu. Ona je bila najbliža mjestu gdje je, kako se navodi, bio smješten "Kulin ban". Ne može se stoga reći da su tri garante zaredom padale sve bliže "Kulinu banu". Uzimajući u obzir slijed eksplozija, zajedno sa činjenicom da je granatiranje utihnulo nakon što su ispaljena samo tri projektila, pri čemu su sva tri promašila "Kulina bana" (dva su pala na udaljenosti od najmanje 150 metara), Pretresno vijeće zaključuje da "Kulin ban" nije bio predviđeni cilj ovoga napada.

345. Pretresno vijeće stoga konstatuje da je treći incident granatiranja iz Priloga bio napad koji je, *u najmanju ruku*, bio nasumičan u pogledu cilja (pri čemu je taj cilj bio prvenstveno, ako ne i sasvim, stambeno naselje), te da je izvršen bezobzirno, prouzrokujući civilne žrtve.

(d) Područja Dobrinje

346. Stambeno naselje Dobrinja, smješteno uz aerodrom na jugozapadu grada, izgrađeno je kao sportsko selo za zimske Olimpijske igre u Sarajevu 1984. U prvim fazama sukoba, prije perioda na koji se odnosi Optužnica, bilo je izdvojeno od ostatka grada.¹⁰⁸⁴ Linije sukoba na istočnoj strani Dobrinje protezale su se otprilike duž jedne ulice koja je razdvajala područja Dobrinje I i IV, koja je kontrolisao SRK, od područja Dobrinja II i IIIB, koja je kontrolisala ABiH.¹⁰⁸⁵

(i) Pravoslavna crkva i Teološki fakultet

347. Pretresno vijeće saslušalo je iskaze svjedoka koji su živjeli na područjima Dobrinje koja je kontrolisala ABiH, koji se odnose na incidente pucnjave sa područja pod kontrolom SRK-a, Dobrinje I i IV, te Neđarića, osobito sa područja pravoslavne crkve i Teološkog fakulteta.

¹⁰⁸⁴ Van Lynden, T. 2183-4: "Dobrinja [...] je na početku bila pod zasebnom opsadom u odnosu na ostatak Sarajeva. Veza je uspostavljena krajem juna 1992.", kad je ABiH zauzela brdo Mojnilo (T. 2210).

¹⁰⁸⁵ Dževlan, T. 3516; Karavelić, T. 11816, P3728 (elektronska mapa koju je označio Vahid Karavelić); P3732 (mapa koju je označio Ismet Hadžić); DP9, T. 14459, T. 14464, T. 14496; D1770 (mapa koju je označio svjedok); D1771 (elektronska mapa koju je označio DP9).

348. Eldar Hafizović sjeća se da je negdje u novembru 1992. pomogao jednoj tinejdžerki koju su za dana pogodili dok je pretrčavala Ulicu oslobodilaca Sarajeva.¹⁰⁸⁶ Uz pomoć jednog vojnika ABiH odvuкао je djevojčicu na bezbjedno mjesto¹⁰⁸⁷ i primijetio da je žrtva, koja je nosila farmerke i majicu kratkih rukava, ranjena u lice.¹⁰⁸⁸ Nakon što je djevojka ranjena, i dalje su ispaljivani obilježavajući meci, na osnovu čega je Hafizović utvrdio da pucnjava dopire iz pravca teritorije Dobrinje I pod kontrolom SRK-a.¹⁰⁸⁹ Prema iskazu Omera Hadžabdića, stanovnika Dobrinje IIIB,¹⁰⁹⁰ na civile u njegovom naselju pucalo se od 1992. sve do 1994.¹⁰⁹¹ Nedim Gavranović, stanovnik Dobrinje III,¹⁰⁹² izjavio je, ne elaborirajući kako je odredio izvor vatre, da su na žene i djecu u njegovom naselju pucali iz Dobrinje IV.¹⁰⁹³ Prema iskazu Ismeta Hadžića, komandanta brigade Dobrinja ABiH,¹⁰⁹⁴ SRK je vojnike razmjestilo na povišenim područjima oko Dobrinje "kako bi pucali na stanovništvo."¹⁰⁹⁵

349. Stanovnici područja Dobrinje koja je kontrolisala ABiH kao jedan od izvora snajperske vatre koja je otvarana na civile na Dobrinji izdvojili su pravoslavnu crkvu na Dobrinji IV, koja je u vrijeme izbijanja neprijateljstava bila u izgradnji i oko koje su se tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica nalazile skele.¹⁰⁹⁶ Ta crkva se vidjela sa tri mosta koji su spajali Dobrinju II sa Dobrinjom III.¹⁰⁹⁷ Najčešće su se koristila ta tri mosta: most bliže istočnom dijelu linije sukoba, od Ulice Emila Zole do trga,¹⁰⁹⁸ most koji se koristio kao prometna veza između Dobrinje II i Dobrinje III, te pješački most koji je takođe povezivao Dobrinju II i Dobrinju III.¹⁰⁹⁹ Sadija Šahinović, stanovnica Dobrinje II, izjavila je da se tokom sukoba iz Dobrinje IV "pucalo non-stop",¹¹⁰⁰ ljudi

¹⁰⁸⁶ Hafizović, T. 7778-80 i 7787.

¹⁰⁸⁷ Hafizović, T. 7782-3.

¹⁰⁸⁸ Hafizović, T. 7787.

¹⁰⁸⁹ Hafizović, T. 7780-2.

¹⁰⁹⁰ Hadžabdić, T. 6736.

¹⁰⁹¹ Hadžabdić, T. 6737.

¹⁰⁹² Gavranović, T. 6711.

¹⁰⁹³ Gavranović, T. 6718.

¹⁰⁹⁴ Hadžić, T. 12205.

¹⁰⁹⁵ Hadžić, T. 12246.

¹⁰⁹⁶ Sokolar, T. 3622.

¹⁰⁹⁷ Refik Sokolar, policajac sa Dobrinje, izjavio je da su veći most koristila vozila, a dva manja pješaci, Sokolar, T. 3622, vidi takođe P3097 (mapa koju je označio Refik Sokolar); pravoslavna crkva bila je na otvorenom području, Sokolar, T. 3581. Sokolar je takođe opisao mostove preko rijeke Dobrinje unutar dijela Dobrinje pod kontrolom ABiH kao što slijedi: "Sa zapada na istok bio je veliki most na liniji konfrontacije, gore je bila i autobuski terminal, okretnica. Bio je jedan veliki most, al tu se nije niko kretao tu je bila linija razdvajanja. Pa je zatim bio jedan manji pješački most, zove se most, ulica je imala Emila Zole trg 3, se prelazilo u Dobrinju III. Pa je bio most kud se odvijao saobraćaj, kud je kretao se autobus, kad je bilo dozvoljeno da se, kad je mogao da se kreće znači za automobile. Pa ponovo još jedan pješački most između Dobrinje II i Dobrinje III. I treći most koji nije bio u funkciji, u saobraćaju, je također za namijenjen za vozila za dva smjera to je već bliže znači naselju Nedarići." Vidi takođe P3728 (incidenti 6&18, karte s lokacijama na kojima su se nalazili mostovi), T. 3623.

¹⁰⁹⁸ Husein Grebić posvjedočio je da je oko 200 metara od tog mosta, na raskrsnici Bulevara branilaca Dobrinje i Ulice Emila Zole bilo komandno mjesto Trećeg bataljona Pete brigade ABiH, Grebić, T. 7295 (označeno s br. 5 na D95: mapa koju je označio Husein Grebić).

¹⁰⁹⁹ Sokolar, T. 3622, 3623.

¹¹⁰⁰ Šahinović, T. 3434; dodala je da "snajper kad zašuti – počinju granate", T.3436.

koji su prelazili most¹¹⁰¹ ponekad su "ranjavani sa crkve".¹¹⁰² "Jer stvarno snajperista nije birao, i ni dijete, [...], ni žene, ni nikoga, jednostavno ubijao je sve."¹¹⁰³

350. Stanovnici su takođe posvjedočili da tokom čitavog sukoba nisu u stanovima imali ni struje ni vode.¹¹⁰⁴ Šahinović i drugi stanovnici Dobrinje II donosili su vodu sa bunara na Dobrinji C5, a vodu za pranje iz rijeke Dobrinje, gdje se nalazio most koji je povezivao Dobrinju II s Dobrinjom III.¹¹⁰⁵ Nisu se mogli dugo zadržavati kod rijeke "pošto je tu snajper imao pregled čitave rijeke, pa je znao nekad po čitav dan, non-stop pucati na rijeku i puno, puno je svijeta ranjavato i ginulo na rijeci".¹¹⁰⁶ Vahida Zametica, takođe stanovnica Dobrinje II, izjavila je da je "puno, puno [je] svijeta ranjavato i ginulo na rijeci".¹¹⁰⁷ Ona je po vodu na rijeku odlazila sa svojom majkom i bratom. U njih su "mnogo puta" pucali kad su odlazili po vodu.¹¹⁰⁸ Linija fronta bila je "dovoljno blizu da nas svaki dan mogu gadat snajperom, da su nas svaki dan ubijali".¹¹⁰⁹ Dužinom mosta na obje strane bile su postavljene vreće s pijeskom do visine od dva metra¹¹¹⁰ kako bi se zaštitili civili koji su prelazili mostove.¹¹¹¹ Kako bi se izbjegao rizik ranjavanja i pogibije ljudi dok bi dolazili po vodu na rijeku, iskopan je bunar.¹¹¹²

351. Šahinovićeva i Zametica svjedočile su o ubistvu Zametičine majke, događaju koji se izričito navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 6 kao reprezentativan primjer kampanje snajperskog djelovanja protiv civila.

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 6¹¹¹³

¹¹⁰¹ Pješački most koji povezuje Dobrinju II s Dobrinjom III.

¹¹⁰² Šahinović, T. 3423.

¹¹⁰³ Šahinović, T. 3427.

¹¹⁰⁴ Zametica, T. 3480, Dževlan, T. 3545.

¹¹⁰⁵ Zametica, T. 3481-2; Šahinović, T. 3415, 3426, 3440. Šahinovićeva je ispričala da je ponekad odlazila po vodu tri do šest puta dnevno (T. 3415), a Zametica je ispričala da je njezina porodica odlazila tamo svakog ili svakog drugog dana (T. 3505). Zametica je objasnila da je na rijeci Dobrinji bilo šest mostova i da je most o kojem ona govori četvrti most od pravoslavne crkve (T. 3494-5).

¹¹⁰⁶ Šahinović, T. 3415-6.

¹¹⁰⁷ Šahinović, T. 3416.

¹¹⁰⁸ Zametica, T. 3482-3.

¹¹⁰⁹ Zametica, T. 3505.

¹¹¹⁰ Šahinović, T. 3423.

¹¹¹¹ Šahinović, T. 3423; Zametica, T. 3503.

¹¹¹² Šahinović, T. 3435.

¹¹¹³ U Optužnici se navodi da je 11. jula 1993. "Munira Zametica, stara 48 godina, ubijena iz vatrenog oružja dok je točila vodu iz Dobrinjske rijeke u naselju Dobrinja II i III.", Prvi prilog Optužnici.

352. Sadiha Šahinović posvjedočila je da je 11. jula 1993., oko 14:00 ili 15:00 sati,¹¹¹⁴ sa svojom prijateljicom Munirom Zameticom išla po vodu na rijeku Dobrinju.¹¹¹⁵ Snajperska pucnjava trajala je cijeloga dana.¹¹¹⁶ Šahinovićeva je ispričala da se sa Zameticom i s grupom od još šest-sedam ljudi sklonila ispod mosta uz rijeku.¹¹¹⁷ Nisu se usudili da priđu obali rijeke sve dok Zametica nije prestala oklijevati¹¹¹⁸ i otišla do obale. Pogođena je dok je zahvatala vodu kantom.¹¹¹⁹ Bilo je previše opasno da bi Šahinovićeva i Vahida Zametica, šesnaestogodišnja kćerka žrtve koja je pritekla u pomoć nakon što je saznala za incident, napustile zaklon mosta.¹¹²⁰ Žrtva je ležala potrbuške u rijeci i krvarila iz usta. Vahida je čula kako se pucnjava nastavila i vidjela kako meci pogađaju vodu nedaleko od njezine majke.¹¹²¹ Vojnici ABiH koji su prolazili pored mosta vidjeli su šta se dogodilo, razmjestili su se na mostu iza vreća s pijeskom i otvorili vatru u pravcu pravoslavne crkve.¹¹²² Žrtvu su izvukli iz vode i odveli je u bolnicu; umrla je kasnije toga poslijepodneva.¹¹²³

353. Odbrana tvrdi da žrtvu nisu mogli pogoditi s položaja "VRS-a" jer se ni rijeka Dobrinja ni žrtva nisu odande mogli vidjeti; odbrana navodi da su vojnici ABiH na mostu imali utvrđene položaje, da je u trenutku događaja bila u toku borba, te da je žrtvu pogodio zalutali metak.¹¹²⁴

354. Šahinovićeva je posvjedočila da su meci kojima je žrtva gađana ispaljeni iz pravoslavne crkve na Dobrinji.¹¹²⁵ Ona je, kao kćerka žrtve, navela da se na rijeku uvijek pucalo iz pravoslavne

¹¹¹⁴ Šahinović, T. 3416, 3418, 3436; Šahinovićeva je prvo izjavila da se to dogodilo u 14:00-15:00 sati (T. 3416), zatim predveče (T. 3417), zatim se ispravila i ponovo rekla da se dogodio između 14:00 i 15:00 sati (T. 3418). Šahinovićeva je izjavila da je vrijeme koje se pominje u službenoj bilješci, prema kojoj se događaj desio u rano veče, netačan. Vahida Zametica potvrdila je iskaz Šahinovićeve da se događaj dogodio između 14:00 i 14:30 sati (T. 3440). Takođe, smrtovnica žrtve koja potvrđuje da je smrt nastupila u 16:00 sati 11. jula 1993. potkrepljuje iskaze ovih svjedokinja (P1382C).

¹¹¹⁵ Zametica, T. 3482; Šahinović, T. 3440, 3416-7.

¹¹¹⁶ Šahinović, T. 3436.

¹¹¹⁷ Šahinović, T. 3422, 3419; ulica koja vodi do tog mosta zvala se Ulica Oktobarske revolucije, a svjedok misli da se sada zove Ulica Dobrinjske bolnice (T. 3427-8).

¹¹¹⁸ Šahinović, 3417.

¹¹¹⁹ Šahinović, T. 3417-8.

¹¹²⁰ Šahinović, T. 3418. Zametica, T. 3483-5, 3501.

¹¹²¹ Zametica, T. 3484-5.

¹¹²² Šahinović, T. 3418, 3432-3, 3438, 3453; Šahinovićeva je pretpostavila da su oni ili išli ili se vraćali sa straže; ne zna pouzdano jer je napustila mjesto događaja i bila je na pola puta kad se vratila i vidjela ih. Razmjestili su se na mostu iza vreća s pijeskom i otvorili vatru u pravcu pravoslavne crkve kako bi žrtvu mogli izvuci iz vode. Svjedokinja se ne sjeća da li je između vojnika ABiH koji su uzvratili vatru s mosta i srpskih snaga u crkvi došlo do razmjene vatre. Obično se iz Dobrinje II nije otvarala vatra u pravcu Dobrinje IV, Šahinović, T. 3418, 3434-38, 3452-3.

¹¹²³ Šahinović, T. 3418, 3453. Na smrtovnici žrtve piše da je smrt nastupila u 16:00 sati, P1382. Službeni izvještaj o događaju koji je sastavila Služba javne bezbjednosti ("Službena bilješka") potvrdio je smrt Munire Zametica; ocijenjeno je da se "ubistvo dogodilo 11. jula 1993. između 19:00 i 19:30 sati" i da je žrtva ustrijeljena s dva metka. D42 (službeni izvještaj Stanice javne bezbjednosti Sarajeva), Šahinović, T. 3439. Protivurječje između tu pomenutog vremena i onoga koje je pomenula Šahinovićeva iznijeto je svjedokinji koja je izjavila da vrijeme koje se navodi u "Službenoj bilješci" nije tačno, Šahinović, T. 3440.

¹¹²⁴ Završni podnesak odbrane, par. 125-7; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 47.

¹¹²⁵ Šahinović, T. 3434-6, Šahinovićeva je na fotografiji pokazala pravoslavnu crkvu, za koju je rekla da se nalazi na Dobrinji IV, Šahinović, T. 3424, P3279, P3279K (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 6 iz Priloga); Zametica, T. 3486, 3489; P3279.VZ (uvećana fotografija snimljena sa mjesta događaja); P3279KK (uvećana fotografija snimljena sa mjesta događaja).

crkve.¹¹²⁶ To se poklapa sa stranom mosta gdje su se sklonili oni koji su došli po vodu, kao i sa opažanjima da se vatra nastavila zbog čega prisutni nisu mogli skloniti žrtvu sa obale. Nekoliko svjedoka potvrdilo je da su se vatreni položaji SRK-a nalazili na tornju pravoslavne crkve i obližnjim neboderima.¹¹²⁷ Fotografije područja uvrštene u spis uvjerljivo pokazuju da je između tornja pravoslavne crkve i tačke gdje je žrtva ustrijeljena postojala linija nišanjenja. Objašnjenje svjedoka DP9 o tome zašto je malo vjerovatno da su vojnici SRK pucali iz pravoslavne crkve nije uvjerljivo.¹¹²⁸ Tvrdnju odbrane da između mjesta gdje je žrtva ustrijeljena i položaja VR-a nije postojala linija nišanjenja osporavaju dokazi iz spisa, osobito fotografije mjesta događaja. U trenutku kad je pogođena, žrtva se nalazila na sjeverozapadnoj strani mosta. Zbog dužine riječnog toka koji je bio zaklonjen lukom mosta postoji ograničen broj položaja koji su mogli biti izvor vatre i sa kojih je osoba ispod mosta mogla biti pogođena. To sužava područje s kojeg je do tačke ispod mosta postojala linija nišanjenja. Toranj pravoslavne crkve nalazi se unutar tog uskog područja. Dokazi o tome da se područje pravoslavne crkve odakle je vatra ispaljena nalazilo na području koje je kontrolisala SRK nisu osporeni.¹¹²⁹ Pretresno vijeće je uvjeren van svake razumne sumnje da su područje pravoslavne crkve, Dobrinju IV, kontrolisale snage SRK-a.

355. Pretresno vijeće takođe odbacuje tvrdnju odbrane da su vojnici ABiH u to vrijeme na mostu držali utvrđene položaje i da je žrtva ustrijeljena zalutalim metkom ispaljenim tokom borbe. Na osnovu pouzdanih iskaza ustanovljeno je da su vojnici ABiH naišli nakon događaja i da su tek tada uzvratili vatrom u pravcu pravoslavne crkve. U ovom slučaju, posao koji je žrtva tada obavljala, činjenica da su civili redovno dolazili na to mjesto po vodu, te civilna odjeća žrtve bili su pokazatelji njenog civilnog statusa. Sa udaljenosti od 1.100 metara (što je odredio Hinchcliffe), počinitelj je, ako je bio dobro opremljen, mogao primijetiti da Zametica - žena, civil stara 48 godina

¹¹²⁶ Zametica, T. 3485-9; P3279.KK; Šahinovićeva je izjavila da su uzduž mosta, na obje strane, do visine od dva metra bile postavljene vreće s pijeskom, ali da "je bilo veoma malo razmaka koji nije bio pokriven", tako da su ga morali pretrčati ... gdje su ljude ranjavali iz crkve". Tu su bili kontejneri, ali "kontejneri nisu bili sigurni pošto je lim tanak". Izjavu Šahinovićeve o tome potkrepljuju fotografije. P3279.KK (uvećana fotografija) pokazuje da je između te obale rijeke i pravoslavne crkve postojala linija nišanjenja.

¹¹²⁷ Hadžić, T. 12249; Hajir, T. 1679; Thomas, T. 9322-9325; Sokolar, T. 3581; D42 (Službena bilješka). Hinchcliffe je izmjerio da udaljenost između mosta i crkvenog tornja iznosi 1.107 metara, Hinchcliffe, T. 12970.

¹¹²⁸ Svjedok odbrane DP9, pripadnik Iliđanske brigade SRK-a razmještene na području Dobrinje, priznao je da je Dobrinja IV bila pod kontrolom SRK (DP9, T. 14454, 14464). Tvrdio je da je strani pravoslavne crkve okrenutoj prema Dobrinji ABiH granatiranjem nanijela teška oštećenja (DP9, T. 14443, 14453) i na nju otvarala vatru tako da je pokušaj da se popne na tu stranu "bio ravan samoubistvu" (DP9, T. 14494-5). Tokom unakrsnog ispitivanja priznao je da je toranj, osim njegovog vrha koji je teško oštećen, tokom granatiranja ostao netaknut (DP9, T. 14563). Fotografije tornja prekrivenog skelama pokazane su svjedoku koji je priznao da su snimljene sa strane koju je tokom rata kontrolisala ABiH te da tačno prikazuju stanje u kojem se pravoslavna crkva nalazila tokom perioda na koji se odnosi Optužnica, P3753 (niz fotografija tornja pravoslavne crkve), DP9, T. 14580-1. Insistirao je da SRK nije nikada koristila "crkvu" ni za kakve vojne akcije, DP9, T. 14464.

¹¹²⁹ Kao što je gore pomenuto, linija sukoba u istočnom dijelu Dobrinje protezala se ulicom koja je razdvajala Dobrinju I i IV od Dobrinje II i III B, a zgrade na Dobrinji IV i pravoslavna crkva nalazile su se na teritoriji koju je kontrolisao SRK, Dževlan, T. 3516; Karavelić, T. 11816, P3728 (elektronska mapa koju je označio Vahid Karavelić); P3732 (mapa koju je označio Ismet Hadžić); DP9, T. 14459, 14464, 14496; D1770 (mapa koju je označio svjedok); D1771 (elektronska mapa koju je označio DP9).

- izgleda kao civil, odnosno, ako nije imao optičkog nišana ili dvogleda, okolnosti su bile takve da je zanemarivanje mogućnosti da je žrtva civil bilo bezobzirno.¹¹³⁰ Osim toga, počinitelj je više puta zaredom pucao na žrtvu, sprečavajući spasioce da joj priđu. Pretresno vijeće zaključuje da je počinitelj namjerno napao žrtvu. Sama činjenica da su na udaljenosti od 1.100 metara manje šanse da se pogodi cilj ne mijenja ovaj zaključak. Sugestija odbrane da zbog nedostatka konkretnih forenzičkih i ljekarskih informacija treba sumnjati u uzrok smrti također se odbacuje. Tok događaja dovoljno dokazuje da je pogibija Zemetice bila posljedica direktne vatre koja je na nju otvorena.

356. Pretresno vijeće konstatuje da je Munira Zemetica, civil, namjerno pogođena sa teritorije koju je kontrolisao SRK.

(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 18¹¹³¹

357. Optužba je kao svjedoka pozvala i Saniju Dževlan koja je živjela na Dobrinji IIIA¹¹³² da svjedoči o slučaju kad je na Dobrinji pogođena.¹¹³³ Ona je izjavila da se 6. januara 1994. vozila biciklom prema bolnici na Dobrinji II, gdje je trebala uzeti lijekove za svoju bolesnu majku.¹¹³⁴ Dan je bio posebno miran;¹¹³⁵ ona je nosila smeđe pantalone, žutu jaknu i nije nosila oružje.¹¹³⁶ Dok se biciklom vraćala iz bolnice na Dobrinji II, oko 15:00 ili 16:00 sati,¹¹³⁷ pogođena je u stražnjicu tek što je prešla jedan od mostova koji povezuju Dobrinju II s Dobrinjom III.¹¹³⁸ Osjetila je udarac i

¹¹³⁰ Postoje određena neslaganja o boji odjeće žrtve. Vahida Zemetica posvjedočila je da joj je majka nosila smeđu suknju (T. 3486), dok je Šahinovićeva svjedočila da je žrtva nosila šarenu suknju (T. 3426). Pretresno vijeće podsjeća da bi takvi detalji bili od značaja da je odjeća – zajedno s drugim pojedinostima kao što su oružje ili učestvovanje u nekoj vojnoj aktivnosti - mogla počinioca navesti na zaključak da osoba koju gađa nije civil.

¹¹³¹ Optužba tvrdi da je 6. januara 1994. "Sanija Dževlan, stara 32 godine, ranjena iz vatrenog oružja u stražnjicu dok je išla biciklom preko mosta u Ulici Nikole Demonje na Dobrinji", Prvi prilog Optužnici.

¹¹³² Dževlan, T. 3515.

¹¹³³ Dževlan je u vrijeme događaja imala 32 godine, Dževlan, T. 3513.

¹¹³⁴ Dževlan, T. 3517-8, 3556.

¹¹³⁵ Dževlan, T. 3517-9. Ona je posvjedočila da prije nego što je izašla iz svoje kuće nije čula ni granatiranje ni snajpersko djelovanje, jer inače ne bi izlazila, Dževlan, T. 3519, 3536-7, 3542. Odbrana joj je predložila dokumente UN-a u kojima se navodi da je toga dana u Sarajevu bilo granatiranje, D45 (izvještaj UN-a za sedmicu do 6. januara 1994.), D44 (dokument UNPROFOR-a o granatiranju Sarajeva 6. januara 1994.) Svjedokinja je odgovorila da je granatiranje naselja o kojem ti dokumenti izvještavaju bilo predaleko da bi ga čula, Dževlan, T. 3542. Dokument UN-a D44 izvještava o granatiranju Stupa, Žuči, Alipašinog mosta, Smilevića, Rajlovca, Lukavice, Grbavice i Vogošće. Dokument UN-a D45 izvještava da je 6. januara 1994. granatirano područje Jevrejskog groblja, Grbavica, aerodrom, Holiday Inn, Narodna banka i područje nedaleko od zgrade Predsjedništva.

¹¹³⁶ Dževlan, T. 3518. Dževlan je posvjedočila da je u trenutku događaja bila jedini prolaznik na tom području i da nije bila naoružana. Dodala je da na tom području nije bilo vojske, uniformisanih lica ni vojne opreme, Dževlan, T. 3518.

¹¹³⁷ Dževlan, T. 3518, 3523.

¹¹³⁸ Dževlan, T. 3519; P3280.L (svjedokinja je na video snimku pokazala mjesto gdje je pogođena i odakle su meci doletjeli, T. 3521); P3279.L (pravac u kojem je vozila bicikl, T. 3522-3); Dževlanova je izjavila da ne zna kako se zvao most koji je prešla prilikom povratka iz bolnice na Dobrinji II. Dževlan, T. 3535. Na pitanje odbrane da li se most možda zvao Most Emila Zole, ona je odgovorila da "vjerovatno jeste", ali je naglasila "ne znam tačno kako se most zove ni dan-danas", Dževlan, T. 3535. Prepoznala je most koji je prešla 6. januara 1994. na fotografijama i na video snimku mjesta događaja koje su joj pokazali u sudnici (P3280L), P3264 (fotografija na kojoj je zaokružila dio crkve koji se vidi); P3114 (mapa na kojoj je svjedokinja krugom broj 1 označila mjesto gdje je pogođena, a krugom broj 2 mjesto s kojeg je, kako se sumnja, otvorena vatra); T. 3527-9; Sokolar je na karti P3097 označio mjesto gdje se nalazi bolnica, tj. na pola puta između pješačkog mosta koji povezuje Dobrinju II i III i saobraćajnog mosta koji također povezuje Dobrinju II i III, Sokolar, T. 3583.

shvatila da je pogođena kad je vidjela da su tri ili četiri metka odskočila od betona oko nje.¹¹³⁹ Uspjela se održati na biciklu i stigla do svoje kuće.¹¹⁴⁰ Komšije su joj pomogle da ode u bolnicu, gdje je ostala oko deset dana.¹¹⁴¹ Ranjena je u stražnjicu, ali joj metak nije pogodio kosti.¹¹⁴²

358. Odbrana ne poriče da je žrtva bila civil niti da je ranjena metkom dok je prelazila most u Ulici Emila Zole.¹¹⁴³ Pretresno vijeće je štaviše uvjerenom van svake razumne sumnje da su odjeća žrtve, ono što je radila (vožnja bicikla) i činjenica da je bila nenaoružana bili pokazatelji da je Dževlanova civil i upozorenje počinocu na njezin civilni status. Međutim, odbrana tvrdi da nema dovoljno dokaza da bi se utvrdio izvor vatre,¹¹⁴⁴ a činjenicu da je ispaljeno nekoliko metaka koristi kao dokaz da su u tom trenutku izvođena borbena dejstva.¹¹⁴⁵ Ona nadalje tvrdi da je slabo vjerovatno da su meci ispaljeni s udaljenosti kolika je postojala do pravoslavne crkve mogli pogoditi žrtvu u stražnjicu dok je bila na biciklu i jedva se mogla vidjeti iza barikade visoke 1-1,5 metara. Odbrana s tim u vezi napominje da se njezin iskaz u pogledu toga kad su postavljene vreće s pijeskom ne poklapa s iskazima Sadije Šahinović i Vahide Zametica.¹¹⁴⁶ Zbog svega toga, smatra odbrana, ne može se zaključiti da su je namjerno gađali.¹¹⁴⁷

359. Međutim, Dževlanova je posvjedočila da se vozila biciklom u pravcu Dobrinje III, te da je, nakon što je prošla most koji povezuje Dobrinju III s Dobrinjom II, čula da je vatra otvorena desno od nje, sa Dobrinje IV, kod pravoslavne crkve.¹¹⁴⁸ Svjedok DP9 potvrdio je da je zgrada koju je

¹¹³⁹ Dževlan, T. 3519.

¹¹⁴⁰ Dževlan, T.3519.

¹¹⁴¹ Dževlan, T. 3520.

¹¹⁴² P3113.1 (engleski prijevod ljekarskog otpusnog pisma).

¹¹⁴³ Odbrana pretpostavlja da se most kod kojeg je Dževlanova pogođena zvao Most Emila Zole (Sokolar je izjavio da je to bio pješački most) i tvrdi da se vrijeme kad su postavljene vreće s pijeskom ne poklapa sa svjedočenjem Sadije Šahinović (Završni podnesak odbrane, par. 288). Video zapis, fotografije i karte mjesta događaja navode Pretresno vijeće na zaključak da Dževlanova nije pogođena kod pješačkog mosta, već kod mosta koji je bio otvoren za saobraćaj, u blizini bolnice odakle je došla. Dokazi, zatim, pokazuju da se pješački most ispod kojeg je ustrijeljena Munira Zametica (vidi incident snajperskog djelovanja br. 6) nije most kod kojeg je pogođena Dževlanova. Iz Sokolarevog opisa mostova na rijeci Dobrinji i pažljivog pregleda P3264 (fotografija mosta koji je bio otvoren za saobraćaj) i P3728 (mapa vezana za incidente 6 i 18), jasno je da je Dževlanova pogođena u blizini drugog mosta koji je povezivao Dobrinju II (područje bolnice) i Dobrinju III sa istočnog dijela linije sukoba ABiH. Pretresno vijeće je uvjerenom da je most kod kojeg je Dževlanova pogođena most koji se vidi na P3728 (mapa vezana za incidente 6 i 18), smješten između Mosta Emila Zole (od Ulice Emila Zole i trga) i mosta gdje je ustrijeljena Munira Zametica (prema ulici koja se u vrijeme događaja zvala Ulice Oktobarske revolucije).

¹¹⁴⁴ Završni podnesak odbrane, par. 287.

¹¹⁴⁵ Id. Činjenica da je u blizini bio štab ABiH te blizina linija fronta mogli bi potkrijepiti tezu da je žrtvu pogodio zalutali metak, Završni podnesak odbrane, par. 289-90.

¹¹⁴⁶ Završni podnesak odbrane, par. 288.

¹¹⁴⁷ Id., par. 287.

¹¹⁴⁸ Dževlan, T. 3523; P3279.L (svjedokinja je pokazala u kojem joj je položaju bilo tijelo kad je pogođena). Pretpostavlja da je metak kojim je pogođena doletio iz Dobrinje IV; nije sigurna da li je vatra otvorena iz pravoslavne crkve ili neke druge zgrade na području Dobrinje IV. Na fotografiji područja na kojem je pogođena svjedokinja je pokazala "crkvu" gdje se, kako sumnja, nalazio izvor vatre, P3114 (mapa na kojoj je svjedokinja krugom broj 1 označila mjesto gdje je pogođena, a krugom broj 2 označila je mjesto koje je, kako sumnja, bilo izvor vatre), T. 3528-9).

Dževlanova pokazala na fotografijama¹¹⁴⁹ pravoslavna crkva.¹¹⁵⁰ Dževlanova je takođe posvjedočila da su područje "crkve" držale snage SRK-a.¹¹⁵¹ Pretresno vijeće konstatuje da je svjedokinja vjerodostojna, a njezini dokazi pouzdani.¹¹⁵² Pretresno vijeće već je konstatovalo da je područje pravoslavne crkve na Dobrinji IV bilo pod kontrolom SRK-a. Pretresno vijeće konstatuje da su meci kojima je žrtva pogođena ispaljeni s područja oko pravoslavne crkve, dakle ili iz zgrade pravoslavne crkve ili iz neke zgrade u blizini te crkve. Dokazni predmeti uvjerljivo pokazuju da je između područja pravoslavne crkve i mjesta gdje je žrtva pogođena postojala linija nišanjenja.¹¹⁵³ Svjedokinja ne poriče da su se barikade protezale punom dužinom mosta i oko jedan metar sa svake strane mosta, i pružale određenu zaštitu, ali izjavila je da je pogođena na otvorenom području, gdje barikade završavaju. Pažljivim pregledom fotografije mjesta gdje je Dževlanova pogođena, P3264, može se ustanoviti da je između mjesta događaja i područja pravoslavne crkve postojala linija nišanjenja. Pretresno vijeće konstatuje da se u tom trenutku u blizini mjesta događaja nisu izvodila borbena dejstva.¹¹⁵⁴ Jedini razuman zaključak jeste da je metak koji je Dževlanovoj doletio s desne strane ispaljen iz pravca pravoslavne crkve smještene oko 800 metara od mjesta događaja.¹¹⁵⁵ Za tu crkvu su vjerodostojni i pouzdani svjedoci naveli da je bila izvor vatre s Dobrinje IV. Pretresno vijeće konstatuje da je Dževlanova pogođena s teritorije koju je kontrolisao SRK.

360. Dževlanova je posvjedočila da se nekoliko metaka odbilo oko nje dok je vozila bicikl nakon što je pogođena. Pretresno vijeće je uvjereno da slijed događaja uvjerljivo pokazuje da je Dževlanova namjerno gađana. Ukratko, Pretresno vijeće konstatuje da je žrtva, civil, namjerno gađana sa teritorije koju je kontrolisao SRK.

361. Optužba je izvela obimne dokaze o još jednom primjeru navodnog namjernog otvaranja snajperske vatre na civile sa područja Teološkog fakulteta pod kontrolom SRK-a, koji se navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 22. Zaključke u vezi s otim incidentom donijela je Većina Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia suprotnog je mišljenja i svoje stavove iznosi u izdvojenom i protivnom mišljenju priloženom ovoj presudi.

¹¹⁴⁹ Dževlan, T. 3527.

¹¹⁵⁰ DP9, T. 14491, P3264.

¹¹⁵¹ Dževlan, T. 3523, 3527-9.

¹¹⁵² Dževlanova je jedino bila nesigurna u pogledu toga da li je vatra otvorena iz pravoslavne crkve ili obližnje zgrade na Dobrinji IV, T. 3527.

¹¹⁵³ Fotografija P3264 pokazuje da je između pravoslavne crkve, odnosno zgrada u Dobrinji IV i tačke na Dobrinji III gdje je žrtva pogođena postojala linija nišanjenja, P3264 (fotografija snimljena s mosta i linija nišanjenja prema pravoslavnoj crkvi). Dževlanova se sjeća da je dan nakon što je ona pogođena na brisanom prostoru na kraju mosta pogođen i jedan muškarac, na istom mjestu gdje i ona, hicem navodno ispaljenim od strane snaga SRK-a; to je mjesto nakon toga smatrano opasnim, Dževlan, T. 3529. Zbog toga je, pored barikada napravljenih od vreća s pijeskom koje su se protezale cijelom dužinom mosta i još oko jedan metar od svake strane mosta, ubrzo nakon toga civilna zaštita postavila barikade na svakom kraju mosta, Dževlan, T. 3525, 3529; P3264 (fotografija snimljena s mosta).

¹¹⁵⁴ Kao što se vidi iz gorenavedenog, žrtva je izjavila da se granatiranje u drugim dijelovima grada nije moglo čuti.

¹¹⁵⁵ Udaljenost je izračunata na osnovu mapa iz dokaznog materijala, konkretno na osnovu P3644.RH.

(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 22¹¹⁵⁶

362. Godine 1994. Ramiz Grabovica, pozadinski regrut ABiH, radio je u javnom transportnom preduzeću i vozio civile redovnom autobuskom linijom između Alipašinoz mosta i Dobrinje tokom prekida vatre.¹¹⁵⁷ Dana 25. maja 1994., na sunčan dan,¹¹⁵⁸ oko 11:40 sati,¹¹⁵⁹ Grabovica je došao do posljednje stanice na raskrsnici Ulice Nikole Demonje i Ulice omladinskih brigada, u centru Dobrinje,¹¹⁶⁰ zaustavio crveno-bijeli autobus, otvorio troja vrata autobusa i ugasio motor radi uštede goriva.¹¹⁶¹ Dok je čekao da se putnici ukrcaju, Grabovica je začuo jedan pucanj¹¹⁶² ispaljen iz Neđarića, koje je kontrolisao SRK,¹¹⁶³ što je u autobusu izazvalo paniku.¹¹⁶⁴ Putnici, koji su gotovo svi bili žene koje nisu nosile ni uniformu ni oružje,¹¹⁶⁵ mislili su da se na njih puca iz snajpera iz Teološkog fakulteta u Neđarićima,¹¹⁶⁶ zloglasnog vatrenog položaja SRK-a u vrijeme događaja.¹¹⁶⁷ Grabovica je vidio da su ranjene dvije sredovječne žene. Jedna je sjedila na desnoj strani autobusa držeći se za koljeno, a druga na suprotnoj strani i obilno je krvarila.¹¹⁶⁸ Grabovica je ispričao: "U tom momentu bio sam i ja uspaničen, al' sam skonto da mi je najbolje da prevezem do bolnice. U tom momentu sam upalio autobus, zatvorio vrata, mada su putnici svi ostali govorili 'otvori puca snajper' [...] zatvorio sam vrata, okrenuo se, i pošto je bolnica 100 metara od tada, preko nekog ivičnjaka, livade, stigao sam do bolnice."¹¹⁶⁹ Žrtve Sehadetu Plivac i Hajru Hafizović izveli su iz autobusa; ostale su u bolnici da im se tamo pruži ljekarska pomoć.¹¹⁷⁰

363. Poslije tog događaja Grabovica se odvezao natrag u depo Velikih drveta na Alipašinom mostu,¹¹⁷¹ gdje ga je ispitivala lokalna policija koja je pregledala autobus i fotografisala udarnu tačku metka. Policija je svoje nalaze dostavila Refiku Sokolaru, policijskom istražitelju u Stanici

¹¹⁵⁶ U Optužnici se navodi da su 25. maja 1994. "Sehadeta Plivac, stara 53 godine i Hajra Hafizović, stara 62 godine, ranjene iz vatrenog oružja u noge dok su se vozile prepunim autobusom u blizini križanja Ulice Nikole Demonje i Bulevara AVNOJ-a, sadašnje Ulice Nikole Demonje i Bulevara branilaca Dobrinje na Dobrinji", Prvi prilog Optužnici.

¹¹⁵⁷ Grabovica, T. 3645-6, 3659.

¹¹⁵⁸ Grabovica, T. 3645.

¹¹⁵⁹ Grabovica, T. 3648, 3662; P2637.1 (Prijevod službene bilješke koju je izdala Stanica javne bezbjednosti Novi Grad i ljekarske dokumentacije koju je izdala Opšta bolnica Dobrinja).

¹¹⁶⁰ Grabovica, T. 3648, 3684; Sokolar, T. 3578, 3662. Tačno mjesto gdje se nalazio autobus u trenutku događaja vidi se na P3280M (video), Grabovica, T. 3652; Sokolar, T. 3578; P2637.1; D46 (mapa mjesta događaja koju je označio Grabovica), Grabovica, T. 3686.

¹¹⁶¹ Grabovica, T. 3649.

¹¹⁶² Grabovica, T. 3658.

¹¹⁶³ Grabovica, T. 3649, 3654, 3655, 3675, 3683.

¹¹⁶⁴ Grabovica, T. 3649, 3668.

¹¹⁶⁵ Grabovica, T. 3651, 3692.

¹¹⁶⁶ Grabovica, T. 3668.

¹¹⁶⁷ Sokolar, T. 3575; Thomas, T. 9322.

¹¹⁶⁸ Grabovica, T. 3649-50, 3668.

¹¹⁶⁹ Grabovica, T. 3650, 3668.

¹¹⁷⁰ Grabovica, T. 3668-69; P2637.1; medicinska dokumentacija žrtava uvrštena u spis pokazuje da su obje žrtve zadobile prostrijelne rane na nogama (P2637.1: Plivčeva je ranjena u desnu potkoljenu, a Hafizovičeva u obje potkoljenice).

¹¹⁷¹ Grabovica, T. 3669.

javne bezbjednosti Novi Grad, koji je zaključio da je izvor vatre bio Teološki fakultet u Neđarićima.¹¹⁷² Grabovica je u svom iskazu izjavio da ni prije ni poslije tog događaja nije čuo pucnjavu.¹¹⁷³ Dodao je da ni u neposrednoj blizini mjesta događaja niti duž rute kojom je toga dana vozio nije bilo vojnika, vojne opreme niti vojnih akcija,¹¹⁷⁴ ali da je putem vidio pripadnike lokalne civilne policije.¹¹⁷⁵

364. Većina Pretresnog vijeća uvjerena je da se događaj odvijao onako kako ga je opisao Grabovica i da su putnici u autobusu bili civili. Iako je Grabovica bio regrut zadužen za prijevoz civila autobusom preduzeća javnog prevoza, nije nosio oružje niti je bio odjeven u vojnu uniformu.¹¹⁷⁶ U spisu nema dokaza koji sugerišu da su se autobusom prevozili borci ili da se autobus koristio u nekoj vojnoj akciji. Bilo je očito da je autobus bio civilno vozilo koje se koristi samo tokom prekida vatre i vozi redovnom autobuskom linijom.

365. Većina Pretresnog vijeća takođe je uvjerena da su putnici u autobusu gađani s područja Neđarića.¹¹⁷⁷ Grabovica je izjavio da je motor autobusa bio ugašen i da je područje bilo mirno kad je začuo pucanj kojim je autobus pogođen i pucnjavu iz pravca Neđarića. U tom pravcu, linija fronta SRK-a bila je udaljena oko 750 metara.¹¹⁷⁸ Grabovica je posvjedočio da je između Teološkog fakulteta i mjesta događaja postojala linija nišanjenja.¹¹⁷⁹ Na fotografijama mjesta događaja Grabovica je pokazao gdje se nalazi trgovački centar i dvije kuće podignute nekoliko stotina metara od navodnog izvora vatre,¹¹⁸⁰ kojih nije bilo u vrijeme događaja i tako da nisu zaklanjale liniju

¹¹⁷² Sokolar, T. 3576-3578, 3614, 3618; Sokolar je posjetio žrtve u bolnici (T. 3576, 3615-3619), pregledao mjesto događaja (T. 3618) i saslušao izvještaj lokalne policije, koja je pregledala i fotografisala oštećeni autobus u depou (T. 3576, 3618). U svom izvještaju o incidentu Sokolar je izjavio da se metak odbio od desnog prednjeg točka autobusa i zatim pogodio žrtve, te da je ispaljen sa "položaja [SRK-a] oko Teološkog fakulteta u Neđarićima" (P2637.1); Sokolar je to procijenio na osnovu položaja zgrada na tom području, mjesta gdje se nalazio autobus i tačke udara metka (T. 3617-8; P2637.1 (str. 1-2)). Sokolaru su pokazali fotografije mjesta događaja i on je posvjedočio da je područje gdje je izgrađen mali trgovinski centar u vrijeme događaja bio travnjak (T. 3578); Grabovica, T. 3669-70.

¹¹⁷³ Grabovica, T. 3645.

¹¹⁷⁴ Grabovica, T. 3652, 3693.

¹¹⁷⁵ Grabovica, T. 3652, 3680, 3693; Sokolar je posvjedočio da su pripadnici lokalne civilne policije uglavnom nosili civilnu odjeću i da je samo mali broj njih bio uniformisan, Sokolar, T. 3594; Grabovica je takođe izjavio da su nosili samo lično naoružanje, Grabovica, T. 3680.

¹¹⁷⁶ Grabovica, T. 3692.

¹¹⁷⁷ Odbrana tvrdi da Refik Sokolar i Ramiz Grabovica nisu pouzdani svjedoci jer je Sokolar svoju službenu bilješku sastavio na osnovu neutemeljenih informacija, a Grabovica je svoju procjenu navodnog izvora vatre izveo na osnovu dokaza iz druge ruke, te na osnovu činjenice da je između Teološkog fakulteta i mjesta događaja postojala linija nišanjenja, što odbrana poriče, Završni podnesak odbrane, par. 334-9.

¹¹⁷⁸ Vahid Karavelić, komandant Prvog korpusa ABiH, posvjedočio je da su linije sukoba prikazane na mapi P3728, koje razdvajaju Dobrinju (pod kontrolom ABiH) od Neđarića (pod kontrolom SRK-a) tačne, P3728 [incident snajperskog djelovanja naveden pod brojem 22], Karavelić, T. 11852. Pažljivi pregled mape P3644RH pokazuje da je linija sukoba SRK-a od mjesta događaja udaljena oko 750 metara.

¹¹⁷⁹ Grabovica, T. 3683; Grabovica je mjesto gdje se nalazi Teološki fakultet označio brojem 1 na D46 (mapa koju je označio Grabovica), Grabovica, T. 3686, 3655; P3274B (fotografija); i Sokolar je označio to mjesto brojem 3 na P3097 (mapa koju je označio Refik Sokolar), Sokolar, T. 3582.

¹¹⁸⁰ Vidi P3274B (fotografija); P3274C (fotografija). Oznake na fotografijama unio je Grabovica, T. 3655-6.

nišanjenja do Teološkog fakulteta.¹¹⁸¹ Grabovica je posvjedočio da ga je ispitala lokalna policija koja je pregledala udarnu tačku metka na autobusu. Lokalna policija prenijela je rezultate istrage Sokolaru, koji je posvjedočio da su žrtve pogođene rikošetiranim metkom ispaljenim iz pravca Neđarića.¹¹⁸² Optužba navodi dva izvora vatre u Neđarićima. Jedan od tih izvora označen je crvenim krugom nedaleko od linije sukoba, sjeverozapadno od mjesta događaja. Svjedok DP8 posvjedočio je da između te dvije tačke nije postojala linija nišanjenja.¹¹⁸³ Pažljivi pregled karte P3728 (incident naveden pod brojem 22) pokazuje da linija nišanjenja uistinu nije postojala jer su pogled zaklanjale visoke zgrade duž Bulevara branilaca Dobrinje. U vezi s izvorom vatre koji je pomenuo Grabovica, svjedok je izjavio da je između Teološkog fakulteta i mjesta događaja postojala linija nišanjenja. Prema iskazu svjedoka odbrane DP8, nije postojala linija nišanjenja kojom je počinitelj mogao da otvori vatru iz Teološkog fakulteta jer su mu pogled na mjesto događaja zaklanjale kuće podignute između linije fronta i mjesta događaja. Grabovica je, međutim, objasnio da u vrijeme događaja nisu postojale male građevine koje se vide na fotografijama i koje zaklanjaju pogled iz Neđarića. Svjedok DP8 posvjedočio je da je Teološki fakultet bio najviša zgrada na području Neđarića, na kojem su se uglavnom nalazile kuće. Pažljivi pregled fotografija područja gdje se incident dogodio pokazuje da je između mjesta događaja i Teološkog fakulteta uistinu postojala linija nišanjenja. Pretresno vijeće dalje napominje da je udaljenost između tih dviju tačaka iznosila oko 1.500 metara. Iako je udaljenost od 1.500 metara prilično velika da bi se s nje mogao pješadijskim naoružanjem gađati neki cilj, Većina ne sumnja da je autobus dovoljno velik da bi vidio i gađao s te udaljenosti (tj. udaljenost između Teološkog fakulteta ili njegove okoline i mjesta događaja). Međutim, nema dokaza na osnovu kojih bi se moglo zaključiti van svake razumne sumnje da je vatra kojom su žrtve pogođene otvorena iz zgrade Teološkog fakulteta. Većina ipak ne može odbaciti činjenicu da je između mjesta događaja i Neđarića postojala linija nišanjenja. Uzimajući u obzir da su dokazi o tome da je vatra ispaljena iz pravca Neđarića

¹¹⁸¹ Grabovica, T. 3655-6.

¹¹⁸² Odande su otvarali vatru: Ismet Hadžić posvjedočio je da je gotovo cijelim putem od Doma zdravlja na Dobrinji V do Mojmila bio postavljen red kamiona punih cementa kako bi se Dobrinja zaštitila od vatrenih položaja SRK-a u Neđarićima, osobito na Teološkom fakultetu, Hadžić, T. 12220, 12249. Francis Thomas, viši vojni posmatrač UN-a, objasnio je da u blizini nisu postojali drugi vatreni položaji; SRK je bio stacioniran na Teološkom fakultetu; nakon paljbe napustali bi zgradu kako bi izbjegli uzvratnu vatru, Thomas, T. 9323. Thomas je dodao da je SRK tamo postavila mitraljez, tako da su mogli pucati na sve koji prelaze ulicu na liniji nišanjenja kilometar ili kilometar i po od Teološkog fakulteta, Thomas, T. 9323-9324.

¹¹⁸³ Svjedok odbrane DP8, vojnik SRK-a koji je 1993. bio stacioniran u zgradi Teološkog fakulteta u Neđarićima, posvjedočio je da nije postojala linija nišanjenja između mogućeg izvora vatre koji navodi optužba (i koji je označen dvama crvenim krugovima na karti P3279 [incident naveden pod brojem 22]) i mjesta događaja zato što su pogled između linije sukoba i mjesta događaja u odnosu na krug kojim je označen Teološki fakultet zaklanjale kuće. Dodao je da su se negdje na pola puta između mjesta događaja i unutrašnjeg kruga nalazile zgrade visoke šest do osam spratova. Posvjedočio je da je Teološki fakultet bio jedna od najviših zgrada u Neđarićima. DP8 je napomenuo da je Teološki fakultet od mjesta događaja bio udaljen više od dva kilometra, svjedok DP8, T. 14725, 14738-41, 14756; D1773 (mapa koju je označio svjedok DP8). DP8 je takođe izjavio da su se u zgradi Teološkog fakulteta nalazili sanitetski korpus i istureni minobacački položaji, svjedok DP, T. 14720. DP7, medicinska sestra tog sanitetskog korpusa posvjedočila je da su u zgradi Teološkog fakulteta bili minobacač i oklopne jedinice, DP7, T. 15130, 15217.

pouzdani, jedini razuman zaključak jeste da je metak kojim su žrtve pogođene ispaljen s područja Neđarića. Većina je stoga uvjerena da je metak kojim su žrtve pogođene ispaljen iz Neđarića. Takođe, Većina se iz dokaza osvjedočila da je područje Neđarića u vrijeme događaja kontrolisao SRK.¹¹⁸⁴

366. Odbrana tvrdi da optužba nije uspjela da dokaže da je autobus namjerno gađan.¹¹⁸⁵ Odbrana naglašava da autobus, da je namjerno gađan s namjerom da se neko ubije ili rani, ne bi bio pogođen u točak, već u prozor.¹¹⁸⁶ Većina je uvjerena da se i izdaleka moglo lako vidjeti da je autobus koji je Grabovica vozio na dan incidenta civilno vozilo koje se koristilo za redovne civilne aktivnosti. Nije se mogao zamijeniti za neki vojni cilj. Grabovica je posvjedočio da je jutro bilo mirno te da na tom području nije čuo pucnjavu niti vojna dejstva koja bi mogla biti razlog pucnjave. Činjenica da je na autobus ispaljen jedan metak nužno navodi na zaključak da su putnici u autobusu namjerno gađani. Većina konstatuje da su putnici u autobusu namjerno gađani.

367. Većina Pretresnog vijeća konstatuje da su civilni putnici civilnog vozila namjerno gađani s teritorije koju je kontrolisao SRK, uslijed čega su ranjene Sehadeta Plivac i Hajra Hafizović.

(v) Granatiranje civila na području Dobrinje

368. Pored incidenata pucnjave, spis pokazuje da je područje Dobrinje koje je kontrolisala ABiH granatirano. UNPROFOR je javio da je jedno veče u ljeto 1993. nedaleko od Dobrinje II palo pet granata, usmrтивši dvoje i ranivši 18 ljudi,¹¹⁸⁷ te je, nakon pregleda pronađenih ostataka granate, ustanovio da su korištene minobacačke granate kalibra 82 mm.¹¹⁸⁸ UNPROFOR je analizom kratera takođe ustanovio da su granate ispaljene iz pravca sjeverozapada¹¹⁸⁹ i zaključio je da se, "uzimajući u obzir tragove pronađene na tlu [na mjestu eksplozije] može [sa] 95% [sigurnosti] reći da je vatra otvorena iz fakulteta [u Neđarićima], udaljenog 1.300 metara od mjesta događaja".¹¹⁹⁰ Istražitelji UNPROFOR-a dodali su da je na "veoma gusto naseljenu ulicu [na Dobrinji, gdje se incident dogodio] prije tog događaja palo na stotine granata."¹¹⁹¹

369. Jedan stanovnik Dobrinje sjeća se dva konkretna slučaja granatiranja kada je ranjen. Dana 24. oktobra 1992. Eldar Hafizović ranjen je tokom dana na Dobrinji III na Trgu junaka

¹¹⁸⁴ Svjedoci odbrane DP8 i DP9, pripadnici SRK-a čije se jedinice bile stacionirane u Neđarićima, potvrdili su da je područje Neđarića kontrolisao SRK, DP8, T. 14726, 14765-6; DP9, T. 14587.

¹¹⁸⁵ Završni podnesak odbrane, par. 344.

¹¹⁸⁶ Završni podnesak odbrane, par. 341.

¹¹⁸⁷ P1546 (izvještaj UNPROFOR-a – uvršteno kao zapečaćeni dokument). U izvještaju se ne navodi da li su žrtve bile civili ili vojnici.

¹¹⁸⁸ Id.

¹¹⁸⁹ Id.

¹¹⁹⁰ Id.

¹¹⁹¹ Id.

socijalističkog 5.¹¹⁹² Bio je s bakom na balkonu na petom spratu zgrade i pekao roštilj kad je oko 1,5 metara od njega eksplodirala tenkovska granata i ranila ga u desnu ruku i desno koljeno.¹¹⁹³ Budući da je balkon bio okrenut prema Gavrića brdu, koje je, kako je mislio, kontrolisao SRK i gdje je ranije viđao tenkove, Hafizović je zaključio da je Gavrića brdo "bio jedini pravac iz kojeg je [tenkovska granata] mogla doći".¹¹⁹⁴ Hafizović je drugi put ranjen 13. januara 1993., kad se s drugim mladim ljudima okupio u jednom prizemnom stanu u zgradi na Dobrinji I.¹¹⁹⁵ U vrijeme događaja, svjedok i njegovi prijatelji su koristili plinsku lampu jer je bilo kasno uveče i nije bilo struje.¹¹⁹⁶ Hafizović se sjeća da je čuo glasnu eksploziju i da je shvatio da je ranjen u glavu te da krvari.¹¹⁹⁷ Istrčao je na ulicu zazivajući upomoć¹¹⁹⁸ i čuo kako vojnici SRK-a viču sa obližnjih linija sukoba: "Balije, kol'ko smo vas ovaj put pobili?"¹¹⁹⁹ Hafizović se sjeća da su nakon tog događaja komšije pronašle parčad minobacačke granate kalibra 82 mm, ali ne zna odakle je granata ispaljena.¹²⁰⁰

370. Drugi stanovnici dijelova Dobrinje koje je kontrolisala ABiH objasnili su da je cijelo područje tokom sukoba često granatirano. Omer Hadžiabdić izjavio je sljedeće: "Granatiranje je bilo svakodnevno, znači isto tako gađali su [vojnici SRK] ciljeve po, po svom odabiru... Znači, nisu, nisu odabirali, svejedno im je bilo da li se radi o civilima il' vojnicima. Sam sam ja bio žrtva granatiranja, sam sam bio ranjen od gelera granate [na dan koji nije specificiran]."¹²⁰¹ Svjedok AE sjeća se da su osim pucnjave civili u Dobrinji "svaki dan"¹²⁰² bili izloženi granatiranju. Ismet Hadžić je objasnio da je "svaki dio Dobrinje [bio] žestoko granatiran [...] hiljade možda granata u toku tog perioda, koje su padale kao kiša iz neba."¹²⁰³ Dodao je da su, prema obavještenjima ABiH, izvori tog granatiranja bili u "kasarni u Nedarićima ... prostor ispod Teološkog fakulteta u Nedarićima, prostor iz Kasindolske ceste [...] u Krteljima, Gornjem Kotarcu, Gavrića brdu, lukavičkim kasarnama i igralištu iznad kasarne."¹²⁰⁴

371. U Drugom prilogu Optužnici optužba pod brojevima 1, 2 i 4 navodi tri konkretna slučaja napada na civile na Dobrinji sa teritorije koju je kontrolisao SRK i izvodi detaljne dokaze da su te napade na civile izvršile snage SRK-a. U incidentima 1 i 2 izraženi su stavovi Većine Pretresnog

¹¹⁹² Hafizović, T. 7769-70.

¹¹⁹³ Hafizović, T. 7770-72. Hafizovićeva baka nije ranjena prilikom te eksplozije, Hafizović, T. 7770.

¹¹⁹⁴ Hafizović, T. 7772.

¹¹⁹⁵ Hafizović, T. 7773 i 7775.

¹¹⁹⁶ Hafizović, T. 7775-6.

¹¹⁹⁷ Hafizović, T. 7776.

¹¹⁹⁸ Id. U eksploziji nije ranjen niko drugi u stanu, Hafizović, T. 7817.

¹¹⁹⁹ Hafizović, T. 7776. Hafizović misli da je najbliža linija sukoba bila udaljena oko 50 metara, T. 7815.

¹²⁰⁰ Hafizović, T. 7816.

¹²⁰¹ Hadžiabdić, T. 6738.

¹²⁰² Svjedok AE, T. 6013.

¹²⁰³ Hadžić, T. 12248.

¹²⁰⁴ Hadžić, T. 12253.

vijeća. Sudija Nieto-Navia svoje stavove u pogledu tih incidenata granatiranja izražava u priloženom izdvojenom i suprotnom mišljenju.

(vi) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 1¹²⁰⁵

372. Dana 1. juna 1993.¹²⁰⁶ stanovnici Dobrinje odlučili su da organizuju fudbalski turnir u mjesnoj zajednici Dobrinja IIIB.¹²⁰⁷ Bio je to prekrasan, sunčan dan.¹²⁰⁸ Svjesni opasnosti organizovanja takvog događaja, stanovnici su potražili bezbjedno mjesto za održavanje turnira.¹²⁰⁹ Fudbalsko igralište postavljeno je u ugao parkirališta,¹²¹⁰ koje je s tri strane bilo okruženo stambenim zgradama od šest spratova, a na četvrtoj strani, okrenutoj prema sjeveru, bilo je zaklonjeno brdom Mojnilo¹²¹¹ i nije se vidjelo niti sa jednog mjesta na strani linije sukoba koju je držao SRK.¹²¹² Oko 200 gledalaca, među kojima je bilo žena i djece, okupilo se da gledaju timove kako igraju.¹²¹³ Djeca starosti 10 do 15 godina smjestila su se pored nekih starih automobila oštećenih u ranijem granatiranju, koje su prevrnuli i postavili kao među oko fudbalskog igrališta.¹²¹⁴ Neki stanari izašli su na balkone stambenih zgrada oko igrališta da odande gledaju fudbalski turnir.
1215

373. Prva fudbalska utakmica počela je oko 09:00 sati, a druga je počela oko jedan sat kasnije.¹²¹⁶ Nekoliko minuta poslije 10:00, tokom druge utakmice, na parkiralištu su eksplodirale dvije granate. Pripadnik civilne zaštite Ismet Fazlić bio je sudija u drugoj utakmici.¹²¹⁷ Izjavio je da je nekih 10-20 minuta poslije početka utakmice, dok su izvodili penal, među igrače, u središte

¹²⁰⁵ U Optužnici se navodi da su 1. juna 1993. dvije granate kalibra 82 mm ispaljene jedna za drugom na grupu od oko 200 civila u stambenom naselju Dobrinja IIIB, koji su gledali fudbalsku utakmicu. Dvanaestoro ljudi je ubijeno, a 101 je ranjen. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, iz pravca istočno-jugoistočno od Dobrinje, Drugi prilog Optužnici. Kako bi potkrijepila navode o ovom slučaju granatiranja, optužba je posebno kao svjedoke pozvala tri žrtve (Ismeta Fazlića, Nedima Gavranovića, Omera Hadžiabdića), predstavnika UNPROFOR-a (Johna Hamilla), jednog stanovnika Dobrinje i bivšeg komandanta Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH (Ismeta Hadžića), bivšeg ljekara u bolnici Dobrinja (Youssefa Hajira) i vještaka za minobacače (Richarda Higgsa). Odbrana nije pozvala nijednog svjedoka da da iskaz o ovom incidentu, iako je vještak odbrane za granatiranje ispitao taj incident.

¹²⁰⁶ Toga dana bio je muslimanski praznik Kurban Bajram, Ismet Fazlić, T. 6600-1; Omer Hadžiabdić, T.6743-44.

¹²⁰⁷ Fazlić, T.6600.

¹²⁰⁸ Fazlić, T. 6600; Gavranović, T. 6712; Hadžiabdić, T. 6743.

¹²⁰⁹ Fazlić, T. 6602. Ismet Hadžić, komandant Pete motorizovane brigade ABiH Dobrinja, savjetovao je organizatorima da turnir ne održavaju, Fazlić, T. 6602.

¹²¹⁰ Fazlić je objasnio da je parkiralište bilo veličine 80 sa 100 do 112 metara i da je fudbalsko igralište bilo oko 15-20 metara dugo i 40 metara široko, Fazlić, T. 6602, 6009, 6632.

¹²¹¹ Fazlić, T. 6602, 6626. P3678A (panoramski snimak mjesta incidenta granatiranja 1 iz Priloga) i P3281B (video snimak na kojem Ismet Fazlić demarkira područje) vizualno pokazuje veličinu ugla parkirališta gdje se održavala fudbalska utakmica.

¹²¹² Fazlić, 6602, 6637; Gavranović, T. 6727. Gavranović je posvjedočio da se fudbalsko igralište moglo vidjeti jedino sa brda Mojnilo. T.6727-6728. Misli da se masa nije mogla čuti sa srpskog dijela Dobrinje. T. 6730. DP9 je posvjedočio da se sa strane koju je držao SRK parkiralište nije moglo vidjeti, T. 14475, 14495.

¹²¹³ Gavranović. T. 6716, 6730; Fazlić, T. 6604.

¹²¹⁴ Fazlić, T. 6604. Procijenio je da je na tim vozilima bilo oko 100 djece, T. 6604.

¹²¹⁵ Fazlić, T. 6604.

¹²¹⁶ Fazlić, T. 6600-01.

¹²¹⁷ Fazlić, T. 6600.

igrališta, pala prva granata.¹²¹⁸ Njega je pogodio geler tako da je zadobio teške povrede u obje noge, kao i po drugim dijelovima tijela.¹²¹⁹ Odmah je vidio da na zemlji leži jedanaest mladića,¹²²⁰ od kojih su osmorica umrla na licu mjesta.¹²²¹ Fazlić je izjavio "Vidio sam svojih trojicu igrača gdje su ... kompletno rastavljenih, i noge i ruke, i sve kompletno, samo ih je držala trenerka" i da je velik broj ljudi od onih koji su bili oko igrališta bio na zemlji.¹²²² Omer Hadžiabdić, koji je tada imao 15 godina,¹²²³ gledao je utakmicu pored prevrnutih automobila kad je prva granata pogodila igralište. Čuo je veoma glasnu eksploziju koja ga je oborila na tlo. Ranjen je gelerom u nogu.¹²²⁴ Nedim Gavranović, koji je tada imao 12 godina, stajao je iza jednog od golova kad je začuo prvu eksploziju i osjetio snažan udarac.¹²²⁵ Od gelera je zadobio prostrijelnu ranu na desnoj potkoljenici.¹²²⁶

374. Svjedoci su ispričali da je druga granata pala na gotovo isto mjesto, svega nekoliko sekundi poslije prve.¹²²⁷ Pala je ispred jednog mladića i odsjekla mu nogu.¹²²⁸ Poslije druge eksplozije, ko god je mogao pobjegao je sa parkirališta u zaklon. Trčeći sa mjesta događaja, Hadžiabdić je na zemlji vidio velik broj ranjenih.¹²²⁹

375. Većina je uvjerena da se granatiranje stambenog područja Dobrinje IIIB 1. juna 1993. dogodilo kao što su opisali očevici. Većina konstatuje da su dvije minobacačke granate pale oko 10:20 sati na parkiralište u naselju Dobrinja IIIB, gdje se okupilo oko 200 ljudi da gleda fudbalski turnir.

376. Poslije tog događaja, ranjene su odveli u pomoćnu bolnicu na Dobrinji.¹²³⁰ Neke su kasnije prebacili u bolnicu Koševo.¹²³¹ Svjedoci su, s jedne strane, suglasni da je u eksploziji od 1. juna 1993. ranjeno mnogo ljudi, ali postoje neslaganja u vezi s tačnim brojem poginulih ili ranjenih. Dr

¹²¹⁸ Fazlić, T. 6601, 6608-09.

¹²¹⁹ Fazlić, T. 6610.

¹²²⁰ Fazlić, T. 6608-9.

¹²²¹ Fazlić, T. 6677.

¹²²² Fazlić, T. 6610.

¹²²³ Hadžiabdić, T. 6752.

¹²²⁴ Hadžiabdić, T. 6747.

¹²²⁵ Gavranović, T. 6713-4.

¹²²⁶ Gavranović, T. 6715; P2506.B (ljekarski izvještaj o povredama iz bolnice Dobrinja).

¹²²⁷ Fazlić je izjavio da su granate ispaljene u razmaku od tri do četiri sekunde, a pale su na razdaljini od 12 do 14 metara jedna od druge. T. 6610-6611. Posvjedočio je da je druga granata pala oko 10 metara iza vozila koja su okruživala igralište, T. 6601, 6610. Gavranović je izjavio da je prva granata pala u sredinu igrališta, a da je druga pala pet do 10 sekundi kasnije, T. 6714. Hadžiabdić je posvjedočio da je druga granata pala oko 10 sekundi kasnije i nekoliko metara od prve, T. 6747-8.

¹²²⁸ Fazlić, T. 6610.

¹²²⁹ Hadžiabdić, T. 6747-8.

¹²³⁰ Gavranović, T. 6715; Hadžiabdić, T. 6749.

¹²³¹ Gavranović, T. 6715; Hajir, T. 1689-91; Fazlić, T. 6612. Vidi P3737A, B, C (protokol Centra za hitnu pomoć bolnice Koševo, hirurškog odjela i mrtvačnice). Dr Gavrankapetanović, glavni direktor bolnice Koševo, potvrdio je valjanost P3737A, B, C (Centar za hitnu pomoć, hirurški odjel i mrtvačnica), T. 12524, 12530-1, 12604. Dr Nakaš potvrdio je valjanost P.2506 (evidencija za sedmoro ranjenih od 1. juna 1993.), T. 1149.

Youssef Hajir, koji je tada radio u bolnici Dobrinja, posvjedočio je da nikada nije vidio da je u bolnicu stigao toliki broj ranjenih.¹²³² Cijeli objekat bio je pun žrtava tog incidenta.¹²³³ Iako se ne sjeća tačnog broja postradalih, dr Hajir je procijenio da je bilo oko 130 do 140 ranjenih i 13 do 14 poginulih.¹²³⁴ Izjavio je da je devedesetorici ranjenih pružena ljekarska pomoć u bolnici Dobrinja, a da je ostatak zbog nedostatka kapaciteta prebačen u grad.¹²³⁵ U evidenciji bolnice Dobrinja zabilježena su imena 136 postradalih, od kojih je dvanaestoro registrovano kao poginuli.¹²³⁶ Gavranović, koji je bio jedan od ranjenih u bolnici Dobrinja, ispričao je da je tamo vidio mnogo njemu poznatih ljudi.¹²³⁷ Misli je da je poginulo 15 ljudi, a ranjeno oko 50 do 70.¹²³⁸ Hadžiabdića su odveli u bolnicu Dobrinja da mu tamo pruže prvu pomoć.¹²³⁹ Prepoznao je takođe mnogo ranjenih i poginulih i rekao " Uglavnom se radilo o muškarcima, većinom civilima, djeci", i prijateljima njegovih godina.¹²⁴⁰ Fazlić je bio među onima koje su iz bolnice Dobrinja prebacili u bolnicu Koševo, gdje je bio na liječenju i gdje je ostao gotovo dva mjeseca.¹²⁴¹ Mišljenja je da je poginulo ukupno 16 ljudi, a ranjeno 82 ili 83, među kojima je bilo i djece.¹²⁴² Ismet Hadžić, stanovnik Dobrinje i komandant Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH, nije bio prisutan kad se incident dogodio, ali sjeća se da su granate koje su pale usmratile 15 ljudi, među kojima je bilo i djece, i ranile 121 osobu, od kojih je 56 teško ranjeno.¹²⁴³ Napominje se da u dokaznom predmetu D25, izvještaju komande Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH od 1. juna 1993., koji je potpisao komandant Ismet Hadžić, piše da je poginulo 11 i ranjeno 87 ljudi (ubijeno je šest i ranjeno pedeset i pet boraca, a među civilima ubijeno je njih pet i ranjeno trideset i dvoje).¹²⁴⁴ Dr Janko Viličić, sudski vještak odbrane za granatiranje, ne slaže se s navedenim brojem postradalih (12 poginulih i 10 ranjenih) i izjavio je da bi se očekivalo da, s obzirom na to gdje su se nalazili gledaoci oko fudbalskog igrališta u trenutku eksplozije, gelerima od dvije granate budu ranjene ukupno 43 osobe.¹²⁴⁵ Većina smatra da je broj žrtava koji je Viličić procijenio primjenom

¹²³² Hajir, T. 1689-91, 1704.

¹²³³ Id.

¹²³⁴ Hajir, T. 1689-91.

¹²³⁵ Hajir, T. 1704, 1708.

¹²³⁶ Vidi P3747 (popis pacijenata primljenih u bolnicu Dobrinja poslije ranjavanja 1. juna 1993.). Vidi takođe P3738R i 3738S (dvije smrtovnice); P.2506 (kartoni za sedmoro ranjenih 1. juna 1993.); P1183 (smrtovnice za petoro poginulih). Arifagić, zamjenik upravnika bolnice Dobrinja zadužen za administraciju, potvrdio je vjerodostojnost P3747 kao posljedica granatiranja utakmice na Dobrinji, kao i dvije druge smrtovnice za poginule na fudbalskoj utakmici (P3738R i 3738S), T. 12694-5.

¹²³⁷ Gavranović, T. 6715. Svjedok je ostao u bolnici 12 dana, Gavranović, T. 6724; P2506.B (ljekarski izvještaj o povredama bolnice Dobrinja).

¹²³⁸ Gavranović, T. 6724.

¹²³⁹ Hadžiabdić, T. 6749-6750.

¹²⁴⁰ Hadžiabdić, T. 6752.

¹²⁴¹ Fazlić, T. 6612; P1197 (otpusno pismo bolnice Koševo od 24. jula 1993.)

¹²⁴² Fazlić, T. 6609, 6611, 6677.

¹²⁴³ Hadžić, T. 12254.

¹²⁴⁴ D25 (izvještaj komande Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH za 1. juna 1993.), par. 2(f).

¹²⁴⁵ Kako bi potkrijepio ovu tvrdnju, primijenio je niz uslova na postojeći teoretski model za predviđanje broja žrtava u eksploziji minobacačke granate, kojim bi se ubojna snaga eksplozije minobacačke granate kalibra 82 mm maksimalno

teoretskog modela u protivrječu s dokazima. Smatra da postoji dovoljno konkretnih i vjerodostojnih dokaza¹²⁴⁶ da bi se zaključilo da je van razumne sumnje pokazano da je u eksploziji od 1. juna 1993. na Dobrinji ubijeno više od 10 i ranjeno još oko 100 ljudi.

377. Odbrana tvrdi da snage SRK-a nisu namjerno gađale civile granatama. Na osnovu zaključaka iz Viličićevog izvještaja, odbrana tvrdi da je moguće da su granate ispaljene sa teritorija ABiH.¹²⁴⁷ Poslije granatiranja predstavnik UNPROFOR-a Brice Houdet proveo je istragu i napravio analizu jednog kratera.¹²⁴⁸ U svom izvještaju naveo je da je kalibar dviju minobacačkih granata ispaljenih toga dana na Dobrinju IIIB iznosio najmanje 81 mm. Na osnovu obrasca rasipanja ostataka granate, Houdet je naveo da je vatra iz minobacača otvorena iz pravca u rasponu od 138 stepeni (2420 milsa) i 143 stepena (2500 milsa).¹²⁴⁹ Izračunavši najmanji mogući ugao pada granata (45,71 stepeni) i minimalni domet pri tom uglu, zaključio je da su minobacači mogli biti ispaljeni jedino od strane SRK-a, "300 metara južno od kasarne Lukavica",¹²⁵⁰ koja je smještena južno od Dobrinje. Svjedok Y bio je prisutan na mjestu događaja kad se sprovodila analiza kratera. Posvjedočio je da su granate pale kod prizemlja zgrade na Dobrinji, a analiza kratera pokazala je da su granate bile ispaljene s male udaljenosti. Dodao je da "kao dodatna potvrda izjave stručnjaka, činjenica da su granate pale tačno pored zaklona, koji je mogao pružiti zaštitu, tj. ustvari zgrade iznad parkirališta (...) išla bi u prilog tome da su minobacačke granate jedino mogle biti ispaljene s male udaljenosti, konkretno, iz pravca Lukavice".¹²⁵¹ Christian Bergeron, šef kabineta komandanta UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od aprila 1993. do aprila 1994., bio je u štabu Sektora Sarajevo kad je Houdet sastavljao svoj izvještaj. On se složio da iz Houdetove analize proizlazi da je vatra

uvećala, Viličić, T. 20223-4. Vidi takođe D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju) gdje je dat detaljan opis tog teoretskog modela, str. 30-32. Zaključio je da se činjenica da je broj navodno poginulih bio relativno malen, a broj ranjenih nerealno visok može protumačiti bilo kao statistička iznimka ili kao greška u evidenciji ranjenih u tom događaju, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30.

¹²⁴⁶ Hajir, T. 1689-1691; Gavranović, T. 6724; Fazlić, T. 6609, 6611, 6677; Hadžić, T. 12254; P3747 (popis pacijenata koji su primljeni u bolnicu Dobrinja poslije ranjavanja 1. juna 1993.); P3737A, B, C (protokol centra za hitnu pomoć, hirurškog odjela i mrtvačnice bolnice Koševo); D25, par. 2 (f) (izvještaj komande Pete motorizovane brigade ABiH Dobrinja od 1. juna 1993.)

¹²⁴⁷ Završni podnesak odbrane, par. 663.

¹²⁴⁸ P1367 (Houdetov izvještaj – izvještaj o analizi kratera za taj incident). Christian Bergeron posvjedočio je da je Houdet obavio analizu kratera najviše dva dana poslije događaja, Bergeron, T. 11285

¹²⁴⁹ P1367 (Houdetov izvještaj). Napominje se da u D25 (izvještaj komande Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH za 1. juna 1993.), par. (f) stoji da su na masu okupljenu na fudbalskoj utakmici ispaljene minobacačke granate kalibra 82 mm.

¹²⁵⁰ P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 3. Kao što se navodi u izvještaju, budući da granate na makadamu igrališta nisu za sobom ostavile brazdu od upaljača, nije se mogao ustanoviti upadni ugao i domet granata. U izvještaju se navodi da je mjerenjem udaljenosti između prvog kratera i krova zgrada određeno da minimalni upadni ugao iznosi 40,5 stepeni, P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 1. Takođe se navodi da minimalni upadni ugao granata kalibra 81 mm i 120 mm iznosi 45,71 stepen, te da, pod tim uglom, minimalni domet granata kalibra 81 mm iznosi 1.120 metara, a domet granata kalibra 120 metara je 1.340 metara, P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 2. Ništa nije rečeno o punjenju s kojim su ispaljene minobacačke granate. Na osnovu tih podataka u izvještaju se kaže da su granate mogle biti ispaljene jedino sa strane SRK-a i zaključuje se da su se "kod najmanjeg dometa, minobacači nalazili 300 metara južno od kasarne Lukavica", P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 3.

¹²⁵¹ Svjedok Y, T. 10865-6.

otvorena sa teritorije koju je kontrolisao SRK.¹²⁵² Dodao je da su "na osnovu vatrene linije, pravca gađanja i analize luka pronašli područje gdje su morali biti postavljeni minobacači. U sektoru Dobrinja, potencijalno područje na kojem su se mogli nalaziti bilo sasvim na srpskoj strani, konkretno, na južnom dijelu Lukavice".¹²⁵³ Poslije granatiranja, krateri su, kako bi se sačuvali, ispunjeni crvenom tvari sličnom plastici.¹²⁵⁴ John Hamill, bivši vojni posmatrač UN-a na strani LIMA (strana SRK-a), sastao se na zahtjev optužbe s Ismetom Fazlićem i drugima na Dobrinji 18. septembra 2001. kako bi pregledali dvije lokacije gdje su pale granate.¹²⁵⁵ Na osnovu analize tragova koje su minobacačke granate ostavile na tlu, Hamill je zaključio da su granate ispaljene iz pravca od 2200 milsa, tj. iz pravca istok-jugoistok. Pokazao je konkretno da se izvor vatre nalazio prema području Toplika, istočno od Sarajeva u pravcu Lukavice, koje je nadgledao UNPROFOR.¹²⁵⁶ Richard Higgs, sudski vještak optužbe za granatiranje, pregledao je takođe tragove granate na parkiralištu.¹²⁵⁷ Nakon što je pregledao krater minobacačke granate, Higgs je u svom izvještaju naveo da prihvata Houdetove zaključke da su granate ispaljene iz minobacača srednje veličine i da je pravac gađanja bio istok-jugoistok, te da se minobacač nalazio na području koje je kontrolisao SRK.¹²⁵⁸ Higgs je na karti s dvije pune i dvije isprekidane linije (koje označavaju marginu greške) označio pravac gađanja i potvrdio Houdetov zaključak da su se minobacači nalazili unutar teritorije koju je kontrolisao SRK.¹²⁵⁹

378. Viličić je na osnovu dimenzija i oblika kratera prihvatio da je moguće da su eksplozije izazvale granate kalibra 81 do 82 mm.¹²⁶⁰ Međutim, nije se složio s Houdetovim zaključkom o pravcu i izvoru vatre.¹²⁶¹ U svom izvještaju Viličić je naveo da je "položaj ravni gađanja (pravac gađanja) određen se nepouzdanim metodom (pomoću kompasa) u odnosu na tragove koje je granata

¹²⁵² Bergeron, T. 11262-3, 11300-1.

¹²⁵³ Pretresnom vijeću je rekao da su rezultati analize kratera iz izvještaja, u kojem se taj incident pripisuje srpskoj strani, kasnije objavljeni javnosti na konferenciji za štampu održanoj u komandi Sektora Sarajevo, Bergeron, T. 11262-3.

¹²⁵⁴ Hamill, T. 6114; Fazlić, T. 6620; Higgs, T. 12444. Hamill je izjavio da činjenica da su krateri ispunjeni ne utiče u značajnoj mjeri na tačnost zaključaka o pravcu vatre, T. 6116-7. Uprkos tome što su krateri ispunjeni pomenutom masom, Higgs je izjavio da je još uvijek moguće da se približno ustanovi kalibar oružja, približan ugao pada i pravac iz kojeg je projektil doletio, T. 12444.

¹²⁵⁵ Hamill, T. 6111, 6114. On je posvjedočio da su kraterne stvorile ili minobacačke granate kalibra 81-82 mm ili artiljerijske granate terenskog kalibra oko 100 i 130 mm ili haubički projektil od 122 mm, T. 6114-5, 6171-2.

¹²⁵⁶ Hamill, T. 6115, 6172-3. Hamill je posvjedočio da su kraterne stvorile ili minobacačke granate kalibra 81-82 mm ili artiljerijske granate terenskog kalibra oko 100 i 130 mm ili haubički projektil kalibra 122 mm, T. 6114-5, 6171-2.

¹²⁵⁷ Higgs, T. 12441; P3734 (Izvještaj Richarda Higgisa o granatiranju od 12. februara 2002.), str. 7.

¹²⁵⁸ Higgs, T. 12441; P3734 (Izvještaj Richarda Higgisa o granatiranju od 12. februara 2002.), str. 7. Napomenuo je da su oba projektila, s obzirom na to da su ispaljeni u kratkom razmaku jedan za drugim, vjerovatno ispaljeni iz iste minobacačke cijevi, P3734 (Izvještaj Richarda Higgisa o granatiranju od 12. februara 2002.), str. 7-8.

¹²⁵⁹ Higgs T. 12448-12449; P3644.RH (prethodno označena mapa Sarajeva).

¹²⁶⁰ Viličić, T. 20223; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29.

¹²⁶¹ Viličić, T. 20226. Viličić se nije složio ni sa Higgisovim procjenama pravca vatre. Tokom svog svjedočenja u sudnici Viličić je svoje razmimoilaženje s Higgisom u pogledu pravca vatre pripisao upotrebi različitih mapa i objasnio da svoje zaključke zasniva na "zvaničnoj mapi", ne objašnjavajući dalje taj navod. Viličić, T. 20226-20227.

ostavila na tlu".¹²⁶² Kako bi odredio pravac vatre, Viličić je proučio niz od šest fotografija¹²⁶³ tragova oko kratera snimljenih 21. novembra 1995., koje su bile dio forenzičkog izvještaja balističkog vještaka Ministarstva unutrašnjih poslova BiH, koji nije uvršten u spis. Potvrdio je da "postoji sumnja u vezi s označenim referencama (fotografijama 4 do 6), jer oznake na fotografijama 1 i 2 ukazuju na posve suprotne pravce gađanja", tj. prema teritoriji na sjeveroistoku koju je kontrolisala ABiH.¹²⁶⁴ Većina smatra da Viličićev zaključak, koji se zasniva na tumačenju tih fotografija, ne pobija u bitnoj mjeri metodologiju kojom se Houdet koristio da bi ustanovio pravac vatre. Nijedan dokaz iz spisa ne potkrepljuje tvrdnju odbrane da su granate ispaljene sa teritorije ABiH. Većina je uvjerena da se zaključci iz Houdetovog izvještaja ne kose sa istragama koje su sproveli Higgs i Hamill. Većina je uvjerena da su granate koje su pogodile fudbalsko igralište bile kalibra najmanje 81-82 mm i da su ispaljene iz pravca istok-jugoistok.

379. Fazlić je naveo da se linija sukoba nalazi negdje između 130-210 metara od mjesta događaja, a gotovo slične brojke pomenuo je i Omer Hadžiabdić (100-200 metara).¹²⁶⁵ Higgs je izmjerio da udaljenost na karti iznosi 320 metara.¹²⁶⁶ Nakon što je na osnovu karata koje su mu podastrijete pažljivo proučilo i provjerilo Higgsove procjene,¹²⁶⁷ Pretresno vijeće konstatuje da je udaljenost mjesta događaja od linija sukoba u pravcu vatre iznosila oko 300 metara.

380. Prema zaključcima koje je Houdet izveo na osnovu minimalnog upadnog ugla i minimalnog dometa pri tom uglu, Većina konstatuje da su se minobacači nalazili 300 metara južno od

¹²⁶² D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29. Na unakrsnom ispitivanju u sudnici Viličić je izjavio da je jedan od autora izvještaja, Stamatović, posjetio mjesto događaja. Međutim, autori su smatrali da nije potrebno da se za potrebe izvještaja izvrši analiza tragova kratera na tlu toliko godina poslije događaja, Viličić, T. 20321-7.

¹²⁶³ D1848 (niz fotografija mjesta događaja i tragova kratera).

¹²⁶⁴ D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29-30 i 33. Fotografije 1 i 2 prikazuju parkiralište na kojem se dogodio incident, a fotografije 3 do 6 prikazuju tragove kratera na tlu. Vidi D1848 (niz fotografija mjesta događaja i tragovi kratera). Fotografija 6 prikazuje tragove jedne granate i mapu u gornjem desnom uglu, D1848 (ERN 0035-8540). U donjem lijevom uglu te fotografije strelica pokazuje prema sjeveru. Tokom svog svjedočenja u sudnici, Viličić je objasnio da je uobičajena praksa da se mapa postavlja prema sjeveru kompasa. Izjavio je da bi, da je mapa u gornjem dijelu fotografije 6 ispravno postavljena, ona pokazivala prema sjeveru. Tragovi granate, koji su okrenuti prema toj mapi tada bi bili okrenuti prema sjeveru. Na fotografiji je unio dodatne oznake kojima je označio sjever, Viličić, T. 20231-3. Na osnovu tragova granate na tlu, Viličić je zaključio da su granate ispaljene sa teritorija ABiH iz pravca sjeveroistoka, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29-30. Pretresno vijeće napominje da odbrana nije dostavila nikakve dodatne informacije o tim fotografijama, konkretno o položaju mape na fotografiji 6.

¹²⁶⁵ Fazlić je izjavio da se linija sukoba nalazila nekoliko stotina metara od mjesta događaja. Izjavio je da se linija sukoba nalazila 130 metara od mjesta događaja, Fazlić, T. 6602. Kasnije je naveo da se nalazila 210-215 metara od mjesta događaja, Fazlić, T. 6686. Hadžiabdić je rekao da je linija sukoba bila 100 do 200 metara od parkirališta, Hadžiabdić, T. 6762. Dodao je da je prva linija odbrane nalazila 300 metara dalje, u zgradi u Partizanske olimpijade, što je bila prva zgrada u zajednici Dobrinja IV, T. 6762. Linija razdvajanja protezala se duž Ulice Indire Gandi i Ulice Partizanske olimpijade, dvjema paralelnim ulicama koje vode prema rijeci Dobrinji, Fazlić, T. 6614, 6630

¹²⁶⁶ Higgs, T. 12460; P3644.RH (prethodno označena mapa Sarajeva). Vidi takođe P3727. Higgs je posvjedočio da je ravnalom na karti izračunao da je linija sukoba od mjesta udara granata bila udaljena svega 270 metara, Higgs, T. 12455-6. On je kasnije ponovno izmjerio tu udaljenost u sudnici i rekao da je linija bila udaljena oko 320 metara, Higgs, T. 12460. U svom izvještaju Higgs je naveo da su linije sukoba bile blizu jedna drugoj i da je ta udaljenost iznosila otprilike 200 metara. P3734 (Higgsov izvještaj o granatiranju od 12. februara 2002.) str. 7.

¹²⁶⁷ P3644.RH (mapa koju je označio Richard Higgs); P3732 (mapa koju je označio Ismet Hadžić); D84 (mapa koju je označio Ismet Fazlić).

Lukavice.¹²⁶⁸ Na osnovu pregleda tragova granate na zemlji Higgs je smatrao da je vatra iz minobacača mogla biti otvorena pod većim uglom (50 do 55 stepeni i 70 stepeni) i s manje udaljenosti (500 do 600 metara) od one koju je odredio Houdet.¹²⁶⁹ Viličić je, koristeći se drugačijom metodologijom, došao do sličnih rezultata. Kako bi odredio udaljenost vatrenog položaja, Viličić se koristio s dva elementa: dimenzijama kratera i upadnim uglom minobacačkih granata.¹²⁷⁰ Napomenuo je da je, prema gorepomenutom forenzičkom izvještaju, krater bio dubok tri cm, da mu je radijus iznosio 15 cm, te da repna krilca granate nisu pronađena.¹²⁷¹ Takođe je naveo da je vjerovatnoća pogađanja predviđenog cilja bila mnogo manja ako je korišteno dopunsko punjenje.¹²⁷² Taj podatak naveo ga je na zaključak da su granate ispaljene s primarnim punjenjem s manje udaljenosti, te da je brzina leta u trenutku udara bila mala. Njegov drugi osnov za određivanje udaljenosti vatrenog položaja bio je upadni ugao minobacačkih granata. Viličić je procijenio da oštećenje na pojedinim slojevima asfalta pokazuje da su dvije granate koje su tom prilikom eksplodirale pale pod uglom od 63 do 70 stepeni.¹²⁷³ Tvrdio je da je upadni ugao granata iznosio 63 do 70 stepeni i da je izvor vatre od mjesta udara bio udaljen između 300 metara, što bi odgovaralo upadnom uglu od 63 stepena, i 400 metara, što bi odgovaralo upadnom uglu od 71 stepena.¹²⁷⁴ Većina napominje da je Viličić izgleda zamijenio brojeve, jer tabela 9 iz njegovog izvještaja pokazuje da bi udaljenost od 400 metara odgovarala uglu od 60 stepeni. Većina prihvata da su zaključci do kojih je s tim u vezi došao Houdet u priličnoj mjeri nepouzdan jer bi strmiji upadni ugao minobacačke granate mogao ukazivati na to da su granate ispaljene s manje udaljenosti. Međutim, iako se u Optužnici ne navodi precizan domet vatre niti mjesto gdje su se nalazili minobacači iz kojih je napad izvršen, odsustvo tih podataka ne utiče nepovoljno na tezu optužbe. Većina napominje da bi se, s obzirom na udaljenost linija sukoba od mjesta događaja, čak i u slučaju da su minobacači ispaljeni sa primarnim punjenjem kao što je sugerisao Viličić, njihov izvor nalazio na teritoriji koju je kontrolisao SRK. Da su granate bile ispaljene s veće udaljenosti, kao što su sugerisali Higgs i Hamill, minobacači bi se bili nalazili duboko na strani linije sukoba koju je kontrolisao SRK. Navod iz Optužnice da se izvor vatre nalazio na teritoriji koju je kontrolisao SRK je stoga dokazan.

¹²⁶⁸ Higgs, T. 12469.

¹²⁶⁹ Higgs, T. 12467.

¹²⁷⁰ Viličić, T. 20225.

¹²⁷¹ D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30-31; Viličić, T. 20222.

¹²⁷² D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30; Viličić, T. 20227.

¹²⁷³ Viličić, T. 20223-5; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 31. Viličić je naveo da, prema tabeli 9 njegovog izvještaja, maksimalni domet vatre za prvo dopunsko punjenje iznosi 485 metara, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30.

¹²⁷⁴ U Viličićevom izvještaju o granatiranju zaključuje se da se "najvjerovatnije vatreni položaj nalazio na udaljenosti od 300 do 400 metara (domet od 300 metara odgovara upadnom uglu $\Theta_c = 63^\circ$, domet od 400 metara odgovara $\Theta_c = 71^\circ$; oštećenja na asfaltnoj površini odgovaraju upadnim uglovima između te dvije vrijednosti)", u pravcu sjeveroistoka, bilo u zoni između teritorije koju je kontrolisao UNPROFOR i sarajevskog aerodroma, ili na području nešto sjevernije, koje je kontrolisala ABiH, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29-31 i 33; Viličić, T. 20225.

381. Većina uzima u obzir ranije iskaze svjedoka koji su ispričali da je granatiranje Dobrinje bila uobičajena pojava.¹²⁷⁵ Svjedoci su Pretresnom vijeću takođe rekli da je parkiralište i ranije granatirano. Nedim Gavranović posvjedočio je da su granate padale na parkiralište "čitavo vrijeme rata, nisu svaki dan, ali povremeno".¹²⁷⁶ Ismet Fazlić izjavio je da je parkiralište često granatirano.¹²⁷⁷ Sjeća se da je veče prije tog događaja, samo deset metara sjeverno od igrališta, pored parkirališta, pala jedna granata.¹²⁷⁸

382. Odbrana, pak, tvrdi da je namjeravani cilj tog napada bio legitiman vojni cilj.¹²⁷⁹ Ovaj svoj stav odbrana potkrepljuje tvrdnjom da je u blizini parkirališta bio štab ABiH¹²⁸⁰ te da je svega desetak metara od tog mjesta događaja prolazio sistem rovova.¹²⁸¹ Dokazi pokazuju da štab Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH nije bio na parkiralištu, već u naselju Dobrinja II.¹²⁸² Međutim, dva svjedoka su izjavila da je iza stambenih zgrada,¹²⁸³ oko 100 metara od parkirališta, bilo atomsko sklonište zajednice Dobrinja IIIB, koje su koristile snage ABiH.¹²⁸⁴ Drugi svjedoci, koji su svi bili stanovnici Dobrinje, posvjedočili su da se atomska skloništa na Dobrinji nisu koristila kao vojni objekti niti za bilo kakve vojne svrhe.¹²⁸⁵ Većina smatra da, bez obzira na to da li se atomsko sklonište u naselju Dobrinja III koristilo kao vojni objekat ili ne, nije razumno smatrati da je ono bilo namjeravani cilj napada zato što se napadom minobacačkim granatama takvom objektu ne može nanijeti znatnija šteta, ako ga granata uopšte može oštetiti. Uzimajući u obzir da su dvije granate ispaljene i da su pale ubrzo jedna za drugom gotovo na isto mjesto na parkiralištu, te da druga granata nije pala nimalo bliže atomskom skloništu, Većina zaključuje da ono nije bilo namjeravani cilj napada.

¹²⁷⁵ Hadžiabdić, T.6738; Hadžić, T. 12248, 12253; svjedok AE, T. 6013.

¹²⁷⁶ Gavranović, T. 6723.

¹²⁷⁷ Fazlić, T. 6621-3. Izjavio je da su u granatiranju prije pomenutog incidenta oštećeni samo automobili. T. 6222-6223. Dodao je da je područje granatirano iz naselja Dobrinja IV, dijela Dobrinje koji su kontrolisali Srbi, kuća Trapara i kasarne, Fazlić, T. 6693.

¹²⁷⁸ Fazlić, T.6694. Fazlić je izjavio da je ta granata bila istog kalibra te da je ostavila slične tragove kao i granate koje su pale na dan incidenta. Misli da je srpska strana bila obaviještena o turniru i da je to bilo testiranje, Fazlić, T. 6637-9.

¹²⁷⁹ Završni podnesak odbrane, par. 667; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, str. 30.

¹²⁸⁰ Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, str. 30.

¹²⁸¹ Završni podnesak odbrane, par. 665.

¹²⁸² Fazlić, T. 6644, 6646; Hadžiabdić, T. 6770-1; P3732 (mapa Dobrinje koju je označio Hadžić).

¹²⁸³ P3732 (mapa koju je označio Hadžić); D84 (mapa koju je označio Fazlić); P3097 (mapa koju je označio Refik Sokolar); Hadžiabdić, T.6766.

¹²⁸⁴ Fazlić je izjavio da su tamo bili stacionirani vojnici ABiH, Fazlić, T6644, 6655. Gavranović je mislio da su u tom skloništu spavali vojnici, Gavranović, T. 6725.

¹²⁸⁵ Hadžiabdić je posvjedočio da je moguće da su onamo odlazili vojnici koji nisu bili na dužnosti, ali izjavio je da to nije bila kasarna, Hadžiabdić, T. 6767-8. Sahabudin Ljusa izjavio je da tokom rata niti vojska niti bilo ko drugi nije koristio atomska skloništa na području Dobrinje, Ljusa, T. 7887. Enver Talasman, pripadnik civilne zaštite Dobrinja, izjavio je da atomsko sklonište na Dobrinji III nije korišteno ni za kakve vojne svrhe, Talasman, T. 7221-3. Hadžić je Pretresnom vijeću rekao da se štab njegove brigade nije nalazio u nuklearnim skloništimima i da tamo nisu skladištili svoju vojnu opremu. Izjavio je da članovi brigade pod njegovom komandom nisu nikad koristili atomska skloništa niti su tamo spavali, iako su vojnici možda odlazili u ta skloništa kad ne bi bili na dužnosti. Dodao je da je civilna zaštita atomsko sklonište na Dobrinji IIIB koristila kao skladište hrane, te da su se tamo nalazila bogomolja i omladinski klub, Hadžić, T. 12295-7.

383. Većina je saslušala protivrječne dokaze o korištenju spojnih rovova koji su postojali na Dobrinji. Svjedok DP9 posvjedočio je da je sistem spojnih rovova iskopan u blizini parkirališta i da su ih snage ABiH koristile za "ljudstvo i materijal".¹²⁸⁶ Ismet Hadžić i svjedokinja R su, s druge pak strane, svjedočili da su te spojne rovove koristili samo civili.¹²⁸⁷ Većina ne može opravdano isključiti mogućnosti da su te spojne rovove, iako su ih koristili civili, koristili i vojnici ABiH. Međutim, uzimajući u obzir kako su granate ispaljene i činjenicu da druga granata nije pala nimalo bliže mjestu gdje su se nalazali rovovi koje je pokazao svjedok DP9, Većina zaključuje da rovovi nisu bili namjeravani cilj napada.

384. Odbrana je izvela dokaze koji sugerišu da je na Dobrinji bila uspostavljena druga linija odbrane.¹²⁸⁸ Svjedoci koje je saslušalo Pretresno vijeće svjedočili su da druga linija odbrane nije postojala.¹²⁸⁹ Uzimajući u obzir da dokazni predmeti iz spisa sudskog postupka u nedovoljnoj mjeri pokazuju tačnu lokaciju, pa čak i samo postojanje druge linije odbrane na Dobrinji, Pretresno vijeće zaključuje da druga linija odbrane nije bila cilj napada.

385. Većini niti jedan drugi dokazni predmet ne daje razloga da vjeruje da je na tom području gađan i promašen bilo koji drugi vojni objekat.

386. Svjedoci koje je saslušalo Pretresno vijeće izjavili su da je fudbalskoj utakmici prisustvovao i izvjestan broj vojnika ABiH. Komandant Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH Hadžić priznao je da su među povrijeđenima bili i vojnici koji tada nisu bili na dužnosti.¹²⁹⁰ On je smatrao da je odnos između poginulih ili ranjenih civila i vojske bio otprilike pedeset-pedeset posto.¹²⁹¹ U dokaznom predmetu D25, izvještaju komande Pete motorizovane brigade ABiH Dobrinja od 1. juna 1993., koji je potpisao Hadžić, navodi se da je "šest boraca poginulo i pedeset i pet ranjeno, te da je

¹²⁸⁶ Svjedok DP9 pokazao je na D1770 (mapa tog područja) da su rovovi išli preko Lukavičke ceste u blizini parkirališta. DP9, T. 14473, 14476. Svjedok je izjavio sljedeće: "Na ovom dijelu Lukavička cesta je bila prekopana da bi služila kao tranšej za prolazanje prema zgradama Dobrinje na ovu stranu i brdu zvanom Mojnilo. Tu odmah za ceste su išli tranšejni rovovi kojim su se snabdijevale ljudstvom, materijalom ove linije ovde, a odatle je išao drugi sistem rovova prema vodovodu na Mojnilu i prema vrhu Mojnila gdje se vršio prelaz prema naselju Mojnilo i Alipašino. I išao je jedan rov koji je išao kroz livade i gore kroz voćnjake", T. 14476.

¹²⁸⁷ Hadžić je rekao da su ti rovovi iskopani na Dobrinji tokom rata kako bi se građanima omogućilo da se kreću tim područjem i kako bi se zaštitili od snajperista. Svjedočio je takođe da njegovi vojnici nisu nikada pucali iz tih rovova, T. 12221, 12242. Svjedokinja R je izjavila da je tim spojnim rovovima prvi put išla na Dobrinju da zamijeni neku robu za brašno. Misli da su ti rovovi iskopani za civile i da ih vojnici nisu koristili, svjedok R, T. 8191-2.

¹²⁸⁸ D85 (nalog komande Pete motorizovane brigade ABiH od 20. marta 1993. koji je potpisao načelnik štaba Bajro Murguz).

¹²⁸⁹ Fazlić je posvjedočio da je ABiH na Dobrinji uspostavila samo tu jednu liniju odbrane, Fazlić, T. 6660-1. Hadžić je priznao da je njegova brigada primila zapovijest komande Prvog korpusa da na Dobrinji uspostavi drugu liniju odbrane, koju je jedinicama prenio načelnik štaba Pete motorizovane brigade ABiH. Zapovijest, međutim, nije sprovedena. Hadžić je Pretresnom vijeću rekao da je na području Dobrinje "konfiguracijskim položajem i zbijenosti zgrada, kod nje je nemoguće izvršiti bilo ovo postavljanje druge linije", Hadžić, T. 12219-21, 12237-8, 12241, 12287.

¹²⁹⁰ Hadžić, T.12254-6; D25 par. 2 (f) (Izvještaj komande Pete motorizovane brigade ABiH od 1. juna 1993.)

¹²⁹¹ Hadžić, T.12254.

poginulo pet i ranjeno trideset i dvoje civila".¹²⁹² Dva očevica događaja, Gavranović i Hadžiabdić, sjetili su se da su među gledaocima vidjeli uniformisane, mada nenaoružane, vojnike.¹²⁹³ Hadžiabdić misli da su vojnici činili oko trećinu do polovine mase ljudi koji su bili na parkiralištu.¹²⁹⁴ Gavranović je mišljenja da su oko 20 do 30 posto mase činili uniformisani vojnici.¹²⁹⁵ Drugi, pak, očevidac granatiranja, Fazlić, rekao je da su masu ljudi koji su se okupili na turniru uglavnom činila djeca, mladi ljudi i nekoliko žena.¹²⁹⁶ Rekao je Pretresnom vijeću da niko od onih koji su prisustvovali utakmici nije nosio vojnu uniformu, vojne oznake ni oružje, ali moguće je da su neki od njih bili policajci ili vojnici koji tada nisu bili na dužnosti.¹²⁹⁷ Prema iskazu tog svjedoka, svi igrači nosili su trenerke ili sportsku odjeću.¹²⁹⁸ Očevici tog događaja posvjedočili su takođe da se fudbalski turnir održavao na miran dan, kad su neprijateljstva na neko vrijeme prekinuta.¹²⁹⁹ Većina na osnovu dokaza zaključuje da je na parkiralištu bilo vojnika koji nisu bili na dužnosti i koji nisu bili naoružani niti su učestvovali u vojnim dejstvima. Većina konstatuje da se, iako je na improvizovanom fudbalskom igralištu bilo vojnika, okupljena masa bavila civilnom aktivnošću, tj. igrala je fudbal.

387. Odbrana tvrdi da je fudbalsko igralište bilo veoma blizu linija sukoba,¹³⁰⁰ gdje nije bilo uobičajeno da se okupljaju civili.¹³⁰¹ Prema mišljenju odbrane "snage bosanskih Srba nisu ni sa koga mjesta mogle vidjeti ništa od onoga što se dešavalo s druge strane zgrade",¹³⁰² ali "moguće je da su vojnici čuli buku i povike u blizini mjesta gdje se nalazio štab"¹³⁰³ pa su pretpostavili da ABiH tamo organizuje napad.¹³⁰⁴ Odbrana navodi da "ovu hipotezu treba uzeti u prilog optuženom, jer da je vatra [...] bila ispaljena s područja koje je kontrolisao SRK, kolateralna šteta bi tu bila potpuno shvatljiva i objašnjiva".¹³⁰⁵ Dokazi potvrđuju tvrdnju odbrane da se zbog svog položaja parkiralište nije vidjelo sa linija SRK-a.¹³⁰⁶ Jedan svjedok misli da se masa nije mogla čuti sa strane

¹²⁹² D25 (Izveštaj komande Pete motorizovane brigade za 1. juni 1993.), par. 2 (f).

¹²⁹³ Hadžiabdić, T. 6793; Gavranović, T. 6716, 6727.

¹²⁹⁴ Hadžiabdić, T. 6793.

¹²⁹⁵ Gavranović, T. 6716, 6727.

¹²⁹⁶ Fazlić, T. 6604.

¹²⁹⁷ Fazlić, T. 6605.

¹²⁹⁸ Fazlić, T. 6605. Fazlić je rekao da su igrači bili mladići starosti od 16 do 20 godina i da je moguće da su neki bili vojnici koji nisu bili na dužnosti, T. 6608.

¹²⁹⁹ Očevici incidenta posvjedočili su da u trenutku incidenta nisu bila u toku nikakva vojna dejstva, Fazlić, T. 6600; Gavranović, T. 6716; Hadžiabdić, T. 6743. Komandant Hadžić potvrdio je da jedinice njegove brigade toga dana nisu bile aktivne. Bio je to osobito miran dan, Hadžić, T. 12254-6.

¹³⁰⁰ Završni podnesak odbrane, par. 664-665. Odbrana tvrdi da je linija fronta bila svega 50 metara od mjesta događaja, završna riječ odbrane, T. 21928.

¹³⁰¹ Završni podnesak odbrane, par. 666-667.

¹³⁰² Id., par. 667.

¹³⁰³ Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, str. 30.

¹³⁰⁴ Završni podnesak odbrane, par. 667.

¹³⁰⁵ Id.

¹³⁰⁶ Fazlić, T. 6602, 6637; Gavranović, T. 6727; DP9, T. 14475.

Dobrinje pod kontrolom SRK-a.¹³⁰⁷ Većina napominje da je parkiralište granatirano dosta vremena nakon što je turnir počeo. Većina smatra da je sugestija odbrane da su na osnovu galame mase koja je vikala i navijala na utakmici snage SRK-a mogle posumnjati da se pješadijske snage ABiH pripremaju za napad previše nevjerovatna, jer te snage ne bi rizikovale da galamom neprijatelju otkriju svoje prisustvo. Da su snage SRK-a nasumice ispalile dvije granate na stambeno područje bez preduzimanja izvedivih mjera predostrožnosti kako bi provjerili karakter cilja, radilo bi se o protivzakonitom granatiranju civilnog područja. Većina napominje da u spisu nema dokaza koji sugerišu da je SRK bio obaviješten o događaju na parkiralištu. Međutim, da su snage SRK bile informisane o tom okupljanju i prisutnosti vojnika ABiH te da su namjeravale gađati te vojnike, napad bi i u tom slučaju bio protivpravan. Iako je utakmici prisustvovao priličan broj vojnika bilo je realno očekivati da će napad na masu od otprilike 200 ljudi, među kojima je bilo i mnogo djece, prouzrokovati popratnu pogibiju i ranjavanje velikog broja civila koja nije srazmjerna predviđenoj direktnoj i konkretnoj vojnoj dobiti. U svjetlu svojih zaključaka o izvoru i pravcu vatre, te uzimajući u obzir dokaze da je naselje Dobrinja, uključujući i područje parkirališta, često granatirano s položaja SRK-a, Većina konstatuje da prvi incident granatiranja iz Priloga Optužnice predstavlja primjer neselektivnog granatiranja civilnog područja od strane SRK-a.

(vii) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 2¹³⁰⁸

388. Stanovnik Dobrinje Enver Taslaman posvjedočio je da su zbog toga što je na sarajevskoj periferiji Dobrinji bio presječen dotok vode stanovnici dobrinjskog naselja C5 po vodu odlazili na svima poznate krizne punktove s vodom.¹³⁰⁹ Jedan od punktova s vodom u naselju C5, česma, nalazio se u dvorištu ispred kuće sestre svjedoka Huseina Grebića, vojnika koji u to vrijeme nije bio na dužnosti.¹³¹⁰ Grebić je posvjedočio da je sredinom poslijepodneva 12. jula 1993., na dan koji je do 17:00 sati bio prilično vedar,¹³¹¹ krenuo da posjeti svoju sestru¹³¹² i vidio na ulici oko stotinu i više kanistera.¹³¹³ Prilazeći kući svoje sestre Grebić je vidio "prilično mnogo ljudi, žena i djece s

¹³⁰⁷ Gavranović, T. 6730.

¹³⁰⁸ U Optužnici se navodi da je 12. jula 1993. "minobacačka granata od 82 mm ispaljena na grupu od oko 100 civila koji su čekali red na komunalnoj česmi u dvorištu stambenog objekta broj 39 u Ulici Hakije Turajlića (prethodno Aleja Branka Bulića, a zatim Spasenije Čane Babović) u stambenom naselju Dobrinja. Ubijeno je trinaest, a ranjeno četrnaest osoba. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca zapada-sjeverozapada", Drugi prilog Optužnice.

¹³⁰⁹ Taslaman, T. 7187, 7210-1; Zametica, T. 3481.

¹³¹⁰ Grebić, T7264-5; bunar se nalazio u tipičnoj ulici s kućama sa svake strane i pet metara širokim kolovozom i pločnicima. Gledajući iz pravca istoka, pločnik prema jugu bio je ograđen žičanom ogradom sa kapijom kroz koju se ulazilo u dvorište s bunarom (vidi izjavu i izvještaj koji su uvršteni u spis na osnovu pravila 92 bis (C) 2. augusta 2002, "Čavčićev izvještaj"). Na tom mjestu se toga dana nisu vodile nikakve vojne operacije (Hadžić, T. 12352).

¹³¹¹ Grebić, T. 7285-6.

¹³¹² Grebić, T. 7264-65, T. 7284.

¹³¹³ Mehonić, T. 7339; prema iskazima svjedoka, njihovi vlasnici krili su se u obližnjim stubištima, kapijama i uza zid zgrada kako bi se sklonili od pogleda snajperista (Mehonić, T. 7339; Taslaman, T. 7191-92); svjedokinja AE izjavila je da je policija upozorila civile da svakodnevnim izlascima rizikuju živote (T. 6029).

mnogo kanistera, plastičnih kanistera i kanti", možda njih dvadeset ili dvadeset i pet,¹³¹⁴ kako stoje duž ulice koja vodi do kuće njegove sestre.¹³¹⁵ Ti ljudi, uglavnom su to bile starije osobe, čekali su da prođu kroz željeznu kapiju na kojoj je stražario Enver Taslaman i da uđu u dvorište. Taslaman, koji je od 1978. bio u penziji, a 1993. je bio pripadnik Teritorijalne odbrane, bio je zadužen da pazi da u prednje dvorište ne uđe više od po dvoje ljudi iz reda i da iz bunara koji se nalazio oko četiri ili pet metara od kapije ne napumpaju više od trideset litara vode.¹³¹⁶ Penzioner Rasim Mehonić, koji je sa svojom suprugom i dvije kćeri čekao u redu od zore, izjavio je da je čučao pored Taslamana, čekajući da na njega dođe red da uzme vodu,¹³¹⁷ kad je oko 15:00 sati eksplodirala minobacačka granata. Svjedokinja AE, koja je sjedila na stražnjem sjedištu automobila parkiranog pored vrata garaže preko puta bunara, osjetila je kako joj se lice zažarilo kad je pala granata,¹³¹⁸ a kad je podigla pogled, vidjela je kako posvuda pršti krv i lete komadi tijela, te čula vrištanje.¹³¹⁹ Mehonić je osjetio da ga je u lijevu stranu tijela pogodio geler; bio je "sav u ranama".¹³²⁰ Pored njega je Taslaman pogođen u ruku i lijevu nogu.¹³²¹ Grebić, koji je upravo pokucao na vrata sestrine kuće, čuo je zvuk eksplozije te osjetio da mu desna strana tijela gori.¹³²² Uskočio je u hodnik kuće očekujući da će odjeknuti druga eksplozija granate. Sestra i sestrin prijatelj pružili su mu tada prvu pomoć.¹³²³

389. Poslije petnaest ili dvadeset minuta Grebić je izašao iz kuće. Vidio je "dosta leševa i dosta raskomadanih tijela".¹³²⁴ Misli da je na licu mjesta poginulo deset osoba i da je više njih ranjeno.¹³²⁵ Taslaman je scenu nakon pada granate opisao kao "masakr": "ali su geleri na sve strane bili", "vidio sam leševi leže pokraj kanti, onda od gelera kako je bačeno, mrtvih ljudi je bilo s jedne s druge strane".¹³²⁶ Mehonić se onesvijestio kad je vidio mrtva tijela svoje supruge i svojih dviju kćeri.¹³²⁷ Svjedokinja AE, koja je takođe ranjena gelerom, opisala je kako je na ogradi pored nje bilo naslonjeno potpuno razneseno tijelo nekog starijeg muškarca.¹³²⁸ Zineta Arifagić, zamjenik direktora bolnice Dobrinja, gdje su odvezene žrtve granatiranja, izjavila je da je sastavljen popis od 30 osoba koje su ranjene ili poginule u eksploziji granate kod bunara u Dobrinji C5 12. jula

¹³¹⁴ Grebić, T. 7264-5, 7286.

¹³¹⁵ Grebić, T. 7265.

¹³¹⁶ Taslaman, T. 7186.

¹³¹⁷ Mehonić, T. 7328-9.

¹³¹⁸ Svjedok AE, T. 6014-6.

¹³¹⁹ Svjedok AE, T. 6016. U Čavčićevom izvještaju navodi da je granata pala na tijelo.

¹³²⁰ Mehonić, T. 7330.

¹³²¹ Taslaman, T. 7205.

¹³²² Grebić, T. 7265.

¹³²³ Grebić, T. 7266.

¹³²⁴ Grebić, T. 7266.

¹³²⁵ Grebić, T. 7289.

¹³²⁶ Taslaman, T. 7195.

¹³²⁷ Mehonić, T. 7330.

¹³²⁸ Svjedok AE, T. 6016-7.

1993.¹³²⁹ Svjedok AK-2, koji je na zahtjev UNPROFOR-a sproveo istragu o tom incidentu, naveo je u svom izvještaju da je minobacačka granata ubila 11 i ranila 13 osoba.¹³³⁰

390. Većina je uvjeren da se incident granatiranja u Dobrinji C5 od 12. jula 1993. odvio prema opisu svjedoka i da je minobacačka granata, koja je 12. jula 1993. u 15:00 sati pala na mjesto gdje se u Dobrinji C5 dolazilo po vodu i gdje se okupilo oko 50-60 ljudi,¹³³¹ ubila više od deset i ranila više od deset osoba.

391. Tri nezavisna uviđaja incidenta granatiranja izvršili su Hamdija Čavčić, policijski inspektor u Odjelu za krivične i tehničke istrage u Sarajevu,¹³³² svjedok AK-2¹³³³ i jedan vojni posmatrač UN-a, član tima svjedoka AK-2.¹³³⁴ Repno krilce minobacačke granate, pronađeno toga dana na mjestu udara, navelo je Čavčića i svjedoka AK-2, s čijim mišljenjem se složio vojni posmatrač UN-a, na isti zaključak, da je minobacačka granata koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju C5 bila kalibra 82 mm. Većina nema sumnji u pogledu tačnosti zaključka do kojih su došli Čavčić i svjedok AK-2, kao ni u pogledu toga da je minobacačka granata, koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju C5 i koja je prouzročila stradanje civila, bila kalibra 82 mm.

392. Odbrana osporava da je granata ispaljena sa teritorije koju je kontrolisao SRK, konkretno argument optužbe da "na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH nema mjesta s kojeg je bilo moguće da se otvori vatra bez znanja lokalnog stanovništva",¹³³⁵ i tvrdi da bi, "da je snabdijevanje vodom bio jedan od ciljeva kampanje SRK-a, takvih primjera očito bilo mnogo više od onih nekoliko koje je pronašla optužba".¹³³⁶

393. Većina napominje da su zaključci iz Čavčićevog izvještaja i svjedoka AK-2 (potkrijepljeni izvještajem vojnog posmatrača UN-a) izvedeni na osnovu *de visu* pregleda mjesta udara. Tragovi koje je granata ostavila na tlu naveli su ih na zaključak da je pravac vatre "najvjerojatnije" bio

¹³²⁹ P3738 (popis poginulih); Arifagić, T. 12683-9.

¹³³⁰ P1413 (izvještaj svjedoka AK-2); svjedokinja AE izjavila je da je ranjeno 29 osoba, T. 6020.

¹³³¹ Svjedok AE, T. 6026-7; Taslaman je takođe izjavio da je, zbog toga što drugi bunar nije radio, moguće da je između 100 i 150 ljudi čekalo da napumpa vodu (T. 7191).

¹³³² Zadatak Hamdije Čavčića bio je da odredi putanju granate, pravac, vrstu i kalibar minobacačkih granata napisao izvještaj o incidentu granatiranja od 12. jula 1993. na Dobrinji. U Čavčićevom izvještaju navodi se da je mjesto udara granate bilo u Ulici Spasenije Cane Babović, pored broja 105, tačnije, ispred željezne kapije kuće Grabićeve sestre, te da je granata detonirala udarivši jednu osobu, a tek zatim je pala na zemlju (Čavčićev izvještaj).

¹³³³ Svjedok AK-2, vještak za balistiku i pripadnik UNPROFOR-a, sastavio je izvještaj o incidentu (sastavio ga je nezavisno od lokalne policije, na osnovu istraga koje je proveo na dan incidenta), u kojem je ustanovio da je eksploziju od 12. jula 1993. prouzrokovala ruska minobacačka granata kalibra 82 mm ispaljena iz pravca zapad-sjeverozapad. (T. 12764).

¹³³⁴ Svjedok AK-2 izjavio je da je jedan drugi pripadnik vojnih posmatrača UN-a obavio posebnu i nezavisnu analizu koja se poklapa s njegovim zaključcima (T. 12751-2).

¹³³⁵ Završni podnesak optužbe, par. 507.

¹³³⁶ Podnesak odbrane, par. 669; odbrana takođe napominje da se česma nalazila u blizini linije sukoba, Podnesak odbrane, par. 668.

zapad-sjeverozapad.¹³³⁷ Mišljenje sudskog vještaka odbrane Viličića da je vatra najvjerojatnije otvorena iz pravca "istok-jugozapad" temelji se na izvrnutim slikama¹³³⁸ mjesta udara i stoga se ne može ozbiljno shvatiti i nije pouzdano. Većina smatra da je zaključak do kojeg su došli Čavčić i svjedok AK-2 vjerodostojan i pouzdan i uvjereni su da je na tačku pada minobacačke granate vatra otvorena iz pravca zapad-sjeverozapad.¹³³⁹

394. Na osnovu tog pravca vatre, svjedok optužbe Richard Higgs je na mapi područja gdje je granata pala 12. jula 1993. punom crvenom linijom označio pravac vatre, a isprekidanim linijama marginu greške.¹³⁴⁰ Većina prihvata da pažljivi pregled tih linija pokazuje da na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH – koja prolazi kroz Dobrinju "C5" oko 125 do 200 metara južno od česme i oko 250-300 metara zapadno-sjeverozapadno od česme¹³⁴¹ - nema mjesta odakle se vatra mogla otvoriti bez znanja lokalnog stanovništva.¹³⁴² Između naselja Dobrinja "C5" i linija fronta bio je brisani prostor. Red ljudi koji su se krili i čekali da na česmi napumpaju vodu protezao se ulicom prema kući Grebićeve sestre dužinom od više od nekoliko stotina metara.¹³⁴³ Hadžić je takođe

¹³³⁷ Čavčić je primijetio da su na pločniku gdje je pronađen stabilizator granate bila uočljiva "zrakasno raspršena mehanička oštećenja koja su prouzrokovali geleri minobacačke granate", na osnovu čega se mogao odrediti pravac vatre. Ti tragovi tvorili su "luk nepravilnog oblika, u pravcu sjeverozapad-zapad" (Čavčićev izvještaj). Udaljenost između dvije najudaljenije tačke tog luka iznosi 2,4 metra, što prema mišljenju policije pokazuje da je granata eksplodirala iznad površine zemlje, dakle nakon što je pogodila tijelo žene koja je stajala pored ograde. Orijevac luka navela je policiju na zaključak da je granata ispaljena iz pravca Neđarića ("tj. sa zapada-sjeverozapada") (Čavčićev izvještaj); ovo je svjedok AK-2 potkrijepio izjavivši da "obrazac rasprskavanja granate upućuje na pravac od 5100 milsa (zapad-sjeverozapad)". Svjedok AK-2 je u svom izvještaju dodao da "vertikalne zapreke (kuće) u blizini tačke udara isključuju izvor iz kojeg je artiljerijska granata ispaljena, a ugao pod kojim je letila iznosi 45 stepeni". Napomenuo je da se zbog toga što je "granata pala na jednu ženu te zbog nepostojanja karakterističnog kratera i žlijeba upaljača ne može odrediti ugao leta granate" (P1413). Međutim, zaključio je da postoji velika vjerovatnoća da je granata doletjela s teritorije koju je kontrolisao VRS, sa koridora Neđarići-sjeverna Ilidža (P1413).

¹³³⁸ Tokom unakrsnog ispitivanja Viličić je priznao da je slika automobila koji je oštećen prilikom granatiranja i koja se nalazi na stranici 36 Viličićevog izvještaja, a na kojoj djelimično zasniva svoju procjenu da je pravac vatre bio istok-jugozapad, bila izvrnuta kako bi se vidjelo da su granate ispaljene sa "sjevera" (T. 20361-5). Viličić je izjavio da to izokretanje slike nije posljedica nekog potajnog manipulisanja podacima jer se negativ svake slike može štampati okrenut na jednu stranu ili, pak, tako da se zaokrene za 180 stepeni (T. 20364-5 i 20375-6).

¹³³⁹ Svjedok AK-2 izjavio je da je pravac vatre bio zapad-sjeverozapad. Ta indikacija istovjetna je indikaciji "sjeverozapad-zapad", T. 12764.

¹³⁴⁰ P3644.RH, margina greške može se izmjeriti na mapi i optužba sugeriše da u ovom slučaju ta margina iznosi osam stepeni sa svake strane pune crvene linije, Završni podnesak optužbe, par. 507.

¹³⁴¹ Vidi P3644.RH, P3727 za udaljenost.

¹³⁴² Naselje Dobrinja "C5" bilo je na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH i na jugu je omeđeno aerodromom (koji je kontrolisao UNPROFOR), naseljima Ilidža i Neđarići prema zapadu i sjeverozapadu pod kontrolom SRK-a (na primjer, P3644.RH, P3727, vidi takođe Sabljica, T. 5275.) i Mojmilom (koje je kontrolisala ABiH) prema sjeveru (na primjer, P3644.RH, P3727). Linije fronta ABiH i SRK-a protezale su se oko tog naselja od juga (oko 125 metara od česme) prema jugozapadu i sjeverozapadu (oko 250-350 metara od česme), (na primjer, P3644.RH, P3727). Dakle, ako se, shodno Viličićevim tvrdnjama, pretpostavi da je ugao pod kojim je granata pala bio veoma strm - oko 80-85 stepeni (ovaj ugao sugeriše se obzirom na položaj mjesta događaja u gradu; položaj kuća oko mjesta udara navodi na logičan zaključak da je moguće da je ugao pada minobacačke granate bio veoma strm, blizu 90 stepeni), da granata nije imala dodatno punjenje tako da je najvjerojatnije ispaljena sa udaljenosti od 84-150 metara od česme (Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 36), onda bi minobacačka granata bila ispaljena s teritorije koju je kontrolisala ABiH. Viličić je, dalje, izjavio da bi udaljenost s jednim dodatnim punjenjem iznosila 229-450 metara, a s dodatnim punjenjima bila bi još i veća (Viličićev izvještaj o granatiranju), čime sugeriše da nema dokaza o tome da je minobacačka granata koja je 12. jula 1993. pala na Dobrinju "C5" ispaljena sa srpskih položaja.

¹³⁴³ Taslamani, T. 7191-2.

svjedočio da je naselje Dobrinja bilo veoma akustično područje.¹³⁴⁴ Higgs je izjavio da bi, da je minobacačka granata bila ispaljena s udaljenosti od 300 metara, ljudi vjerovatno čuli buku i otkrili vatreni položaj.¹³⁴⁵ Svjedoci su izjavili da su čuli eksploziju minobacačke granate na mjestu udara, a ne zvuk ispaljivanja minobacačke granate.¹³⁴⁶

395. Odbrana kao alternativu navodi da je namjeravani cilj minobacačke granate koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju "C5" vjerovatno bio neki vojni cilj ABiH. Na tom području bilo je nekoliko mogućih vojnih ciljeva i odbrana je kao jedan potencijalni cilj navela kopanje rova prema tunelu Butmir-Dobrinja.¹³⁴⁷ Rov je trebalo kopati 120 metara od mjesta događaja. Komanda Drugog bataljona na Dobrinji takođe je bila oko 120 metara sjeveroistočno od mjesta događaja, a najbliža linija fronta ABiH u pravcu ispaljivanja pomenute granate bila je oko 250 metara od mjesta udara.¹³⁴⁸

396. Većina je uvjerena da u neposrednoj blizini česme nije bilo vojnih ciljeva čijim bi se postojanjem moglo objasniti ispaljivanje granate na to područje. Osim toga, Većina je saslušala dokaze da je područje oko česme gdje su civili pumpali vodu u više navrata granatirano poslije

¹³⁴⁴ Hadžić, stanovnik Dobrinje i komandant Dobrinjske brigade ABiH, izjavio je da je naselje Dobrinja akustično (T. 12254). Posvjedočio je takođe da je čuo kako na Dobrinju padaju granate koje su uglavnom ispaljivali s područja Neđarića (T. 12253), gdje se prilično jasno moglo čuti samo ispaljivanje granata (T. 12254). Hadžić je, dalje, izjavio da su minobacačke granate ispaljivane s područja Neđarića bile kalibra od 82 mm i 120 mm (T. 12254). Posredstvom sudskog vještaka odbrane Radovana Radovanovića odbrana je podastrijela vojne dokumente koji govore o minobacačkim granatama ispaljenim u pravcu Dobrinje iz Neđarića (vidi D254, D255).

¹³⁴⁵ Higgs, T. 12467-8.

¹³⁴⁶ Taslaman je izjavio je da nije čuo minobacačku granatu kako dolijeće jer su, kako on tvrdi, ljudi pumpali vodu (T. 7195); Grebić je posvjedočio da je čuo "jaku detonaciju, a to je bila granata." [...] te da nije mogao čuti zvuk, ali "eksplozija je došla negdje sa desne strane" (T. 7265-6).

¹³⁴⁷ Svjedokinja AE izjavila je da su se oko 50 metara od mjesta udara nalazili rovovi te da su u njima bili vojnici ABiH, ali nije mogla reći da li su rovovi tu postojali u vrijeme događaja. (T. 6033-4). Hadžić je izjavio da se ulaz u tunel nalazio u kući smještenoj oko 30 do 50 metara od ulice gdje je 12. jula 1993. pala granata (T. 12259). Međutim, Richard Higgs izmjerio je da udaljenost između mjesta događaja i ulaza u rov koji je vodio prema tunelu Dobrinja-Butmir iznosi 120 metara (T. 12472).

¹³⁴⁸ Hadžić je, dalje, izjavio da je kopanje rova počelo desetak dana nakon što je tunel počeo da funkcioniše, dana 30. jula 1993., Hadžić, T. 12374-6, T. 12362. Drugi svjedoci potvrdili su da se tunel u trenutku granatiranja nije koristio, Karavelić, T. 11804, 11868 (vidi mjesto gdje se nalazio tunel na dokaznom predmetu P3644.VK3); Grebić, T 7193, vidi takođe D244 (zapovijest od 14. jula 1993. koju je izdao komandant ABiH Rasim Delić u kojoj, između ostalog, preporučuje da se provedu bezbjednosne mjere dok vojnici ABiH prelaze aerodromsku pistu, što sugeriše da tunel nije bio otvoren). Hadžić je posvjedočio da se u to vrijeme tunel još kopao; rov, dakle, još uvijek nije postojao i između ulaza u tunel i zgrade Dobrinje bila je livada. Vidi dokazni predmet P3732, ulaz u tunel označen je malim crvenim krugom; Hadžić, T. 12374-6; Higgs, T. 12472; u svakom slučaju, rov koji je kasnije iskopan bio je 120 metara od česme koja je pogođena 12. jula 1993. Hadžić takođe misli da snage SRK-a nisu znale gdje je tačno ulaz u tunel, Hadžić, T. 12258-60. Do 12. jula 1993. to je područje neselektivno granatirano kao i ostatak Dobrinje (Hadžić, T. 12242-5, 12258-9): "Svaki dio Dobrinje je žestoko granatiran, i ne može se izdvojiti bilo koji dio da se kaže da je to izuzetno granatiranje, kad je to puno granata. To je stotine, hiljade možda granata u toku tog perioda, koje su padale kao kiša iz neba.", Hadžić, T. 12248. Svjedoci su izjavili da u neposrednoj blizini česme nije bilo vojnih ciljeva (svjedokinja AE, T. 6030, Grebić, T. 7276, Taslaman, T. 7212). Tu su linije fronta bosanske i srpske vojske bile blizu jedna drugoj i protezale su se od jugozapada prema sjeverozapadu od česme koja je granatirana 12. jula 1993., (Grebić, T. 7276). Prema iskazu jednog svjedoka vojni cilj najbliži česmi mogla je biti komanda Drugog bataljona ABiH na Dobrinji II (Hadžić, T. 12215), koja je bila oko 120 metara sjeveroistočno od mjesta udara (P3732). Najbliža linija sukoba u pravcu ispaljivanja minobacačke granate bila je oko 250 metara od česme (Higgs, T. 12460, P3732 (mapa

incidenta 12. jula 1993.,¹³⁴⁹ Grebić je opisao kako je u dvorište gdje se nalazila česma sedam dana poslije incidenta od 12. jula 1992. pala minobacačka granata i ranila njegovu sestru.¹³⁵⁰ S obzirom na dokaze iz spisa, Većina je van razumne sumnje uvjerena da namjeravani cilj minobacačke granate koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju "C5" nije bio rov koji se kopao prema aerodromskom tunelu niti komanda i linije fronta ABiH, već česma gdje se očekivalo da će se zateći civili koji su se njome služili.

397. Na osnovu gorenavedenog, Većina smatra da je 12. jula 1993. red civila na Dobrinji "C5" namjerno gađan minobacačkom granatom kalibra 82 mm ispaljenom sa teritorije koju je kontrolisao SRK.

(viii) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 4¹³⁵¹

398. U februaru 1994. Sabahudin Ljuša imao je 11 godina i živio je u Ulici oslobodilaca Sarajeva br. 3.¹³⁵² Ulica oslobodilaca Sarajeva protezala se otprilike od jugozapada prema sjeveroistoku. Odmah iza njenog južnog kraja nalazio se sarajevski aerodrom. Ako bi se od mjesta navedenog incidenta povukla linija prema istoku, ona bi, poslije ne više od 600 metara, prešla na teritoriju koju je kontrolisao SRK. Oko 1,8 kilometara istočno od otog dijela linije nalazili su se Lukavica i štab SRK-a.¹³⁵³ Četvrtog dana toga mjeseca kamionom je dopremljena humanitarna pomoć, koju su istovarili u skladištu na zapadnoj strani Ulice oslobodilaca Sarajeva br. 10. Svjedok je tada bio u skladištu. Prešao je ulicu da uzme metlu iz kancelarija na kućnom broju 9, gdje se dijelila humanitarna pomoć. Tu se okupila masa ljudi da preuzme pomoć.¹³⁵⁴ Ljuša se upravo spremao da prijeđe ulicu i vrati se u skladište, kad je "osjetio jaku detonaciju i osjetio da ga je nešto pogodilo u predjelu grudnog koša".¹³⁵⁵ Detonacija ga je oborila na zemlju. Nakon što je ustao i pregledao povrede otišao je pješke do obližnje klinike. Putem je primijetio troje povrijeđenih, a u klinici ih je bilo mnogo više.¹³⁵⁶ Drugu eksploziju je čuo dok je bio u klinici.¹³⁵⁷ Ljušu su odvezli u bolnicu

koju je označio Hadžić). Snage ABiH bile su, stoga, smještene u evakuisanim civilnim zgradama i objektima oko linije sukoba i u jednoj kući su imali svoju pumpu za vodu (Taslaman, T. 7193-4).

¹³⁴⁹ Grebić, T. 7276-7.

¹³⁵⁰ Grebić, T. 7277.

¹³⁵¹ Optužnica navodi da je 4. februara 1994. "salva od tri minobacačke granate od 120 mm je pogodila civile u stambenom naselju Dobrinja. Prva granata je pala ispred stambenog bloka u Ulici oslobodilaca Sarajeva, pogodivši osobe koje su dijelile i primale humanitarnu pomoć i djecu koja su pohađala vjeronauku. Druga i treća su pale među osobe koje su obavljale trgovinu na otvorenoj pijaci iza stambenih zgrada u Ulici Mihajla Pupina i Ulici oslobodilaca Sarajeva. Ubijeno je osam ljudi, uključujući jedno dijete mlađe od 15 godina, a ranjeno 18 ljudi, uključujući dvoje djece tog uzrasta. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca istoka", Drugi prilog Optužnici.

¹³⁵² Ljuša, T. 7862-3.

¹³⁵³ P3644.RH (mapa); T. 7828, P3232 (mapa), i D102 (mapa); Eldar Hafizović, T. 3575, 3579-80, i P3097 (mapa) (Sokolar); Bešić, T. 4932; Hamill, T. 6116.

¹³⁵⁴ Ljuša, T. 7863, 7867.

¹³⁵⁵ Ljuša, T. 7865.

¹³⁵⁶ Ljuša, T. 7865-6, 7868.

¹³⁵⁷ Ljuša, T. 7867-8.

Dobrinja, a odatle u bolnicu Koševo, gdje je ostao oko tri sedmice.¹³⁵⁸ Zdravstveni karton potvrđuje da je od gelera zadobio teške povrede na grudnom košu.¹³⁵⁹

399. Istoga dana Fata Spahić i tri druge žene izašle su iz svojih kuća u Švrakinom selu u Novom Gradu i krenule prema Dobrinji da zamijene cigarete za brašno.¹³⁶⁰ Igralište na Dobrinji pored parkirališta, gdje su trebale zamijeniti robu, nalazilo se pokraj Ulice oslobodilaca Sarajeva. Spahićeva je sa svojim prijateljicama stigla tamo oko 10:30 sati.¹³⁶¹ Tamo se okupila grupa od oko 20 žena i djece.¹³⁶² Ubrzo je svjedokinja čula zvižduk nakon kojeg je uslijedila eksplozija granate koja je pogodila obližnju stambenu zgradu okrenutu prema Ulici oslobodilaca Sarajeva.¹³⁶³ Kad je s ostalima potrčala da se skloni kod ulaza u zgradu u kojoj se dijelila humanitarna pomoć, čula je kako iz tog pravca dopiru zapomaganja.¹³⁶⁴ Tamo su ostale oko 15 minuta, a potom su se vratile na igralište da uzmu svoje stvari.¹³⁶⁵ Fata Spahić opisala je šta se dogodilo kad su stigli do igrališta:¹³⁶⁶ "Mi smo čuli zvuk, kako smo se mi sagele, granata je pala kod nas."¹³⁶⁷ Trenutak kasnije primijetila je kako povrijeđeni puzajući odlaze s mjesta događaja, te da su dvije njezine prijateljice i dva dječaka koje nije poznavala poginuli ili umiru.¹³⁶⁸ Spahićeva je i sama bila ranjena.¹³⁶⁹ Došla su kola hitne pomoći i odvezla ranjene u lokalnu ambulantu.¹³⁷⁰ Odatle je svjedokinja čula eksploziju treće granate.¹³⁷¹

400. Poput Spahićeve, svjedok R otišla je 4. februara na Dobrinju da tamo zamijeni robu za brašno.¹³⁷² Na određenom mjestu sjela je pored svoje torbe s jabukama. Okupilo se mnogo ljudi da zamijeni robu.¹³⁷³ Nakon pola sata svjedokinja R čula je kako prolijeće granata: "Jedna je pala dalje, preko zgrade, tako smo osjetili. Druga je pala na mjesto gdje smo mi bili okupljeni."¹³⁷⁴ Između prve i druge eksplozije prošlo je nekoliko minuta i u tom kratkom vremenu svjedokinja R i druge žene sklonile su se u ulazu u zgradu, pa se ponovo vratile na prvobitno mjesto misleći da je opasnost prošla.¹³⁷⁵ Svjedokinja R je ranjena, ali uspjela je otići do jednog stana u blizini, odakle su

¹³⁵⁸ Ljuša, T. 7866.

¹³⁵⁹ P2252, P2252.1 (prijevod).

¹³⁶⁰ Spahić, T. 7905-7.

¹³⁶¹ Spahić, T. 7908-9.

¹³⁶² Spahić, T. 7909, 7939.

¹³⁶³ Spahić, T. 7910-11, 7940.

¹³⁶⁴ Spahić, T. 7910, 7916.

¹³⁶⁵ Spahić, T. 7910, 7916.

¹³⁶⁶ Spahić, T. 7917.

¹³⁶⁷ Spahić, T. 7911.

¹³⁶⁸ Spahić, T. 7912-3, naročito 7946.

¹³⁶⁹ Spahić, T. 7914-5, 7940.

¹³⁷⁰ Spahić, T. 7914.

¹³⁷¹ Spahić, T. 7915.

¹³⁷² Svjedokinja R, T. 8181.

¹³⁷³ Svjedokinja R, T. 8182, 8190, 8197.

¹³⁷⁴ Svjedokinja R, T. 8183, 8197.

¹³⁷⁵ Svjedokinja R, T. 8184.

je na kraju odvezli u bolnicu na Dobrinji.¹³⁷⁶ Izjavila je da je tokom tog dana na Dobrinji čula više eksplozija, ali bila je toliko uplašena da više ne zna koliko ih je bilo.¹³⁷⁷ Zdravstveni karton iz opšte bolnice Dobrinja potvrđuje činjenicu da je svjedokinja R 4. februara 1994. "ranjena u eksploziji granate" u nogu.¹³⁷⁸

401. Jedan drugi svjedok, Eldar Hafizović, imao je u vrijeme događaja 17 godina i živio je na trećem spratu stambene zgrade br. 5 na istočnoj strani Ulice oslobodilaca Sarajeva.¹³⁷⁹ Bio je u svom stanu kad je čuo glasnu eksploziju.¹³⁸⁰ Bila je to prva koju je toga dana čuo.¹³⁸¹ Pogledao je kroz prozor na prednjoj strani zgrade i vidio da je pogođena zgrada u Ulici oslobodilaca Sarajeva prekoputa njegove.¹³⁸² Na ulici je vidio ranjene kako zazivaju u pomoć.¹³⁸³ Otišao je zatim na balkon na stražnjoj strani stana da potraži brata. Balkon je gledao na igralište.¹³⁸⁴ U tom trenutku Hafizović je u drugoj eksploziji ranjen u desnu ruku.¹³⁸⁵ Granata je pogodila igralište, ranila i pobila ljude koji su se ondje okupili i raznijela im robu.¹³⁸⁶ Hafizović je izašao na Ulicu oslobodilaca Sarajeva i krenuo prema obližnjoj ambulanti kad je čuo drugu glasnu eksploziju.¹³⁸⁷ Tu treću granatu "čuo sam da je blizu, mada nisam vidio tačno mjesto gdje je udarila ... Nego je pala u igralište ... gdje sam ja ranjen".¹³⁸⁸ U tom trenutku svjedok je primijetio veliku rupu i velika oštećenja na prizemlju zgrade preko puta njegove.¹³⁸⁹ U ambulanti su Hafizoviću pružili prvu pomoć i odveli ga u bolnicu Dobrinja, gdje je vidio druge žrtve tog događaja.¹³⁹⁰ U bolničkoj evidenciji od 4. februara 1994. opisana je Hafizovićeva povreda.¹³⁹¹

402. Očevici nisu imali mnogo šta reći o pravcu i izvoru vatre. Svjedokinja R izjavila je da je, doduše, čula prolijetanje prve granate, ali ne može reći iz kog pravca je doletjela.¹³⁹² Eldar Hafizović pokazao je na karti gdje mu se nalazio stan.¹³⁹³ Stražnji dio stana (koji je gledao na igralište na koje su, prema iskazu svjedoka, pale druga i treća granata), bio je okrenut otprilike

¹³⁷⁶ Svjedokinja R, T. 8184-5, 8188.

¹³⁷⁷ Svjedokinja R, T. 8185, 8194-5.

¹³⁷⁸ P2251, P2251.1 (prijevod).

¹³⁷⁹ Hafizović, T. 7758-9, 7849.

¹³⁸⁰ Hafizović, T. 7759-60.

¹³⁸¹ Hafizović, T. 7766-7.

¹³⁸² Hafizović, T. 7759-60.

¹³⁸³ Hafizović, T. 7762-3.

¹³⁸⁴ Hafizović, T. 7762-4.

¹³⁸⁵ Hafizović, T. 7762-3.

¹³⁸⁶ Hafizović, T. 7764.

¹³⁸⁷ Hafizović, T. 7764.

¹³⁸⁸ Hafizović, T. 7765.

¹³⁸⁹ Hafizović, T. 7765.

¹³⁹⁰ Hafizović, T. 7766.

¹³⁹¹ P3367.

¹³⁹² Svjedokinja R, T. 8197.

¹³⁹³ P3232, Hafizović, T. 7792; takođe D102, Hafizović, T. 7832.

prema jugoistoku. Prednja strana zgrade prekoputa njegovog stana (prema Hafizovićevom iskazu) bila je okrenuta prema istom pravcu.

403. Voditelj istražnog tima za taj incident bio je Zdenko Eterović, sudija i istražni sudija. U izvještaju koji je sastavio 4. februara 1994. piše da je tim na mjesto događaja izišao u 12:30 sati.¹³⁹⁴ U izvještaju je ustanovljeno da su prve dvije granate pale u isto vrijeme, oko 11:30 sati. Jedna granata pogodila je prizemlje zgrade br. 8 u Ulici oslobođilaca Sarajeva. Druga je pogodila stražnju stranu stambene zgrade koja se nalazila istočnije, kojom prilikom su poginuli jedna žena i jedan dječak. Nekoliko minuta kasnije eksplodirala je na stazi između igrališta i parkirališta treća granata. Eterović je izjavio da je otišao u lokalnu ambulantu i bolnicu Koševo da prebroji postradale.¹³⁹⁵ Zabilježeno je da je u tim eksplozijama ukupno poginulo osam osoba (dvoje od njih nakon što su odvezeni u bolnicu) i ranjeno 22.¹³⁹⁶ Među osobama koje su Eteroviću pomagale bio je Sead Bešić, koji je od 1989. radio u Sarajevu kao policajac i kriminalistički tehničar.¹³⁹⁷ Svjedok je napomenuo da je istraga bila ograničena na analizu posljedica eksplozije dviju od ukupno tri granate, tačnije, dviju granata koje su pogodile igralište. Bešić je fotografisao mjesto gdje su te granate eksplodirale.¹³⁹⁸ Na jednoj fotografiji vidi se ravna pravougaona betonska površina omeđena pješačkom stazom i natkrivenim parkiralištem na sjeveru i stambenim zgradama od pet spratova na jugu. Odmah do te ravne površine na istočnoj i zapadnoj strani nalaze se travnjaci omeđeni sa još nekoliko stambenih zgrada od pet spratova. Strelica pokazuje mjesto na sjeverozapadnom rubu igrališta gdje je pala jedna od granata.¹³⁹⁹ Na drugoj fotografiji izbliza je snimljen krater koji je ta granata izdubila. Kao što je Bešić objasnio, te kao što pokazuje kompas s fotografije, koncentrične linije koje su ostale na tlu od sile eksplozije šire se od kratera u pravcu istoka.¹⁴⁰⁰ Pogled na krater odozgo pokazuje da je u zemlju zaboden stražnji dio stabilizatora; svjedok je ustanovio da on pripada minobacačkoj granati kalibra 120 mm.¹⁴⁰¹ Do druge eksplozije koju je Bešić istražio došlo je kod prizemlja zgrade na južnom kraju igrališta.¹⁴⁰² Mjesto te eksplozije puno je otpadnog materijala. Repno krilce minobacačke granate, za koju je istražiteljski tim ustanovio da je granata

¹³⁹⁴ P2247B, P2247B.1 (prijevod); Eterović, T. 8846-7.

¹³⁹⁵ Eterović, T. 8847-9.

¹³⁹⁶ Na popisu povrijeđenih su Sabahudin Ljuša, Fata Spahić, Eldar Hafizović, svjedokinja R i Refik Sokolar (u vezi sa Sokolarom vidi daljnji tekst). U izvještaju je Sabahudin Ljuša greškom uvršten na popis onih koji su preminuli u bolnici. Eterović to pripisuje "haotičnoj situaciji" (Eterović, T. 8850). Vidi takođe Arifagić, T. 12677-83 (u vezi sa smrtnovicama izdatim za pet osoba koje su poginule u događaju od 4. februara 1994., kao što je potvrdila svjedokinja Zineta Arifagić).

¹³⁹⁷ Bešić, T. 4791, 4862.

¹³⁹⁸ P2247 (tekst popraćen fotografijama); P2247.1 (engleski prijevod teksta).

¹³⁹⁹ P2247 (fotografija br. 1; vidi takođe br. 2); Bešić, T. 4839-40.

¹⁴⁰⁰ Svjedok je objasnio opšti princip: "Dok su oštećenja jako veća u pravcu, znači, iz kojeg je došla [...] kad padne pod uglom, znači, donji dio kad padne pod uglom, donji dio je veće oštećenje na asfaltu ili zemlji" (Bešić, T. 4867-8).

¹⁴⁰¹ P2247 (fotografija br. 5; vidi takođe br. 3 i 4); Bešić, T. 4847, 4849-51, 5015. Kako Bešić koristi podatke o veličini krilca za određivanje dimenzija minobacača objašnjeno je u transkriptu, Bešić, T. 4808, 4867.

¹⁴⁰² P2247 (fotografija br. 1, 9-11); Bešić, T. 4839-40, 4848-9, 4936-7.

kalibra 120 mm. Na jednoj od fotografija paralelno s osom krilca ucrtani su strelica i kompas koji sugerišu da je granata doletjela iz pravca istok-sjeveroistok.¹⁴⁰³ Sead Bešić potvrdio je da je druga granata (čija je eksplozija snimljena, ali s kojom se istražiteljski tim inače samo površno pozabavio) pala na istočnu stranu zgrade u Ulici oslobođilaca Sarajeva.¹⁴⁰⁴ Crtež Samira Salmana, kriminalističkog tehničara koji je radio s istražiteljskim timom, pokazuje gdje su tri mjesta udara u odnosu na igralište, stambene zgrade i Ulicu oslobođilaca Sarajeva.¹⁴⁰⁵ Bešić je sastavio izvještaj, koji je potpisao Samir Salman, i u kojem piše da su tri minobacačke granate kalibra 120 mm pale na Dobrinju u 11:25 sati, kojom prilikom je poginulo sedam osoba, koje su poimenično navedene, a ranjeno je dvadeset osoba.¹⁴⁰⁶ U Bešićevom izvještaju napominje se da je uz pomoć kompasa ustanovljeno da su dvije granate doletjele iz pravca istoka i istoka-sjeveroistoka i zaključuje se da su tri granate ispaljene od strane "agresora [...] sa njihovih položaja u Lukavici".¹⁴⁰⁷

404. U istražiteljskom timu bio je i Mirza Sabljica, stručnjak za balistiku.¹⁴⁰⁸ Sabljica je sastavio izvještaj o mjestima udara dviju granata sjeverno i južno od igrališta.¹⁴⁰⁹ On je u sudnici potvrdio zaključke izvještaja, konkretno da je granata koja je pala kod prizemlja stambene zgrade južno od igrališta bila minobacačka granata kalibra 120 mm, koja je doletjela iz pravca istok-sjeveroistok, "to jest, kompleksa zgrada Energoinvesta" u Lukavici; te da je granata koja je pogodila sjeverozapadni ugao igrališta bila kalibra 120 mm, a doletjela je sa istoka.¹⁴¹⁰ Svjedok je priznao da je na osnovu dokaza "nemoguće" tačno odrediti *položaj* s kojeg su granate ispaljene, iako se pravac može odrediti sa priličnom dozom sigurnosti.¹⁴¹¹ Vrijednosti koje su u tim okolnostima očitane s kompasa tačne su uz odstupanja od plus ili minus pet stepeni.¹⁴¹² Sabljica je priznao da on nije pokušao da procijeni ugao pada projektila, već je umjesto toga povukao linije prema istoku i istoku-sjeveroistoku od tačaka udara te ustanovio da se one spajaju "negdje tu oko zgrade Energoinvesta".¹⁴¹³ Ta zgrada "je uzeta samo kao orijentir", a ne obavezno i izvor napada.¹⁴¹⁴ Vijeće napominje da se u Sabljičinom izvještaju iznose precizne dimenzije tragova udara. One se tokom unakrsnog ispitivanja nisu osporavale. Što se tiče prvog pomenutog mjesta događaja, Sabljica je izmjerio da je krater dubine 9 cm, oko kojeg se šire tragovi koji tvore elipsu (s osama dužine 25 i 135 cm), čije središte leži istočno od središta kratera; a u vezi s drugim mjestom udara,

¹⁴⁰³ P2247 (fotografija br. 11); Bešić, T. 5014.

¹⁴⁰⁴ Bešić, T. 4938-40.

¹⁴⁰⁵ P2247A, P2247A.1 (prijevod); Bešić, T. 4941-2.

¹⁴⁰⁶ D62, D62.1 (prijevod); Bešić, T. 4921, 4933.

¹⁴⁰⁷ D62, D62.1 (prijevod).

¹⁴⁰⁸ Bešić, T. 4920.

¹⁴⁰⁹ P2247A, P2247A.1 (prijevod); Sabljica, T. 5157-9.

¹⁴¹⁰ Sabljica, T. 5162-3.

¹⁴¹¹ Sabljica, T. 5161.

¹⁴¹² Sabljica, T. 5354.

¹⁴¹³ Sabljica, T. 5355, 5357-8.

¹⁴¹⁴ Sabljica, T. 5358.

izmjereno je da je krater bio dubok 7 cm, te da je elipsa veličine 35 x 170 cm, koju su tvorili tragovi, ponovo bila izrazito pomjerena prema istoku.¹⁴¹⁵

405. Pretresno vijeće će sada sažeti dokaze o sprovođenju vojnih dejstava i postojanju mogućih vojnih ciljeva u blizini događaja. Fata Spahić je posvjedočila da je toga jutra srela dva vojnika ABiH.¹⁴¹⁶ Naišla je na njih pet minuta prije nego što je stigla u Ulicu oslobodilaca Sarajeva.¹⁴¹⁷ Vojnici su ženama savjetovali da ne idu dalje zbog jake pucnjave i granatiranja na Dobrinji.¹⁴¹⁸ Svjedokinja je izjavila da vojnika nije bilo ni na mjestu gdje su se ljudi okupili da dobiju humanitarnu pomoć niti na igralištu gdje je svjedokinja otišla da zamijeni robu.¹⁴¹⁹ Među ljudima koji su se na Dobrinji okupili radi razmjene robe svjedokinja nije vidjela ni vojnike ni neke druge naoružane pojedince.¹⁴²⁰ Nije vidjela niti jednog vojnika niti putem prema Dobrinji.¹⁴²¹ Eldar Hafizović je izjavio da u trenutku događaja u Ulici oslobodilaca Sarajeva i na igralištu iza njegovog stana nije bilo vojnika niti ikakvih vojnih dejstava.¹⁴²² Znao je da se u zgradi preko puta ulice, to jest 15 do 20 metara od mjesta gdje je on živio, nalazi "mala kancelarija vojske".¹⁴²³ Dodao je: "To je prije rata bio neki granap, u stvari nešto poput ovih trafika ovdje [...] tu je bilo par vojnika, ponekad. Ne znam, nisam ih puno primjećivao, nije me to interesovalo uopšte."¹⁴²⁴ Kasnije je rekao: "Znam da su povremeno ulazili, maskirni ljudi, u maskirnom". Nije se mogao sjetiti da li su bili naoružani.¹⁴²⁵ Svjedok nije naveo tačan datum kad je to primijetio. Sabahudin Ljuša je posvjedočio da na mjestu gdje se istovarivala humanitarna pomoć niti u Ulici oslobodilaca Sarajeva nije vidio ni vojnike niti ikakvo vojno osoblje.¹⁴²⁶ Međutim, u blizini prilaza kućnom broju 6 u Ulici oslobodilaca Sarajeva, oko 100 metara od mjesta gdje je eksplodirala prva granata, bila je "mala" prostorija ili skladište koje je koristila Teritorijalna odbrana "samo za zaštitu građana u toj ulici ili nešto slično, ... neki, dešavanja u ratu [...] ali sada reći da je to neka, da je to neki bio značajniji vojni objekat, mislim da nije".¹⁴²⁷ U blizini mjesta događaja bilo je i atomsko sklonište, ali bilo je poplavljeno, potpuno zapušteno i niko ga nije koristio.¹⁴²⁸ Svjedok je dodao da ne zna da su na Dobrinji bile razmještene minobacačke jedinice ABiH.¹⁴²⁹ Kriminalistički tehničar Sead Bešić

¹⁴¹⁵ P2247A, P2247A.1 (prijevod).

¹⁴¹⁶ Spahić, T. 7924, 7936.

¹⁴¹⁷ Spahić, T. 7926, 7949.

¹⁴¹⁸ Spahić, T. 7937.

¹⁴¹⁹ Spahić, T. 7925-6.

¹⁴²⁰ Svjedokinja R, T. 8182.

¹⁴²¹ Svjedokinja R, T. 8191-2.

¹⁴²² Hafizović, T. 7767.

¹⁴²³ Hafizović, T. 7767, 7822-3; D102, T. 7832.

¹⁴²⁴ Hafizović, T. 7767, 7825; uporedi sa 7812-3, 7833-5, 7839-40, 7847-8.

¹⁴²⁵ Hafizović, T. 7826.

¹⁴²⁶ Ljuša, T. 7867.

¹⁴²⁷ Ljuša, T. 7885-6.

¹⁴²⁸ Ljuša, T. 7887-8.

¹⁴²⁹ Ljuša, T. 7892.

izjavio je da se osoblje komandnog mjesta Pete motorizovane brigade "vjerovatno je bilo... moralo se nalaziti" negdje na Dobrinji. Ali ne zna gdje se eventualno nalazilo, pa, dakle, niti koliko je bilo udaljeno od mjesta događaja od 4. februara 1994.¹⁴³⁰ Refik Sokolar bio je kriminalistički istražitelj koji je živio na Dobrinji i radio u lokalnoj policijskoj stanici. Posvjedočio je da su se, istina, u nekim dijelovima Dobrinje nalazile "manje jedinice" ABiH, ali "nema kasarne, nema nekog zbirnog mjesta".¹⁴³¹ I, na kraju, komandant brigade ABiH Dobrinja posvjedočio je da 4. februara 1994. u blizini mjesta događaja nije bilo vojnih jedinica ABiH.¹⁴³²

406. Optužba tvrdi da dokazi izvedeni o tom incidentu granatiranja pokazuju da su sve tri granate ispaljene "iz pravca zgrade Energoinvesta" u Lukavici.¹⁴³³ Jedini mogući vojni cilj – mala prostorija na kućnom broj 6 u Ulici oslobodilaca Sarajeva koju je koristila Teritorijalna odbrana - nije bio od značaja.¹⁴³⁴ Odbrana je iznijela opšte tvrdnje o incidentima granatiranja Dobrinje bez posebnog osvrta na incident od 4. februara 1994. Izjavila je da su se "ti incidenti dogodili u blizini linija [sukoba]" i da su se "u Sarajevu svakodnevno vodile borbe".¹⁴³⁵ Odbrana je dalje ustvrdila da je u Viličićevom izvještaju o granatiranju "ustanovljeno, veoma jasno za sve slučajeve da [...] se ne može tvrditi da je vatra mogla biti ispaljena samo sa srpskih linija".¹⁴³⁶ Izgleda da se time ovdje sugeriše da je moguće da je granate koje su 4. februara 1994. pale na Dobrinju ispalila ABiH. U Viličićevom izvještaju o granatiranju iznosi se nekoliko argumenata o događaju od 4. februara 1994.¹⁴³⁷ Proučivši fotografski snimak Seada Bašića, koji prikazuje stražnji dio stabilizatora zaboden u sjeverozapadnom uglu igrališta,¹⁴³⁸ u Viličićevom izvještaju o granatiranju zaključuje se da je "upadni ugao" bio gotovo vertikaln. Optužba je pitala Viličića koliko je vjerovatna njegova procjena ugla pada granate s obzirom na to da je fotografski aparat bio postavljen tačno iznad krilca u krateru, na što je Viličić odgovorio da ne vidi šta u proceduri predstavlja problem.¹⁴³⁹ Prema njegovom izvještaju, ta granata je na mjesto udara bila ispaljena s udaljenosti od samo 300 metara, što implicira da je ispaljena s teritorije koju je kontrolisala ABiH. Pregledom fotografije drugog krilca (koje je još uvijek bilo pričvršćeno na osovinu i izdizalo se iznad rasutog materijala) autori Viličićevog izvještaja o granatiranju zaključili su da je ugao pada bio 45 stepeni, te da je "moguće

¹⁴³⁰ Bešić, T. 4931-2.

¹⁴³¹ Sokolar, T. 3561-3565, 3569-72.

¹⁴³² Hadžić, T. 12200, 12205, 12264-5, 12352.

¹⁴³³ Završni podnesak optužbe, par. 532. U paragrafu 533 optužba se takođe poziva na iskaz generala Michaela Rosea (T. 10194-5), iako je iz kratkih primjedaba generala Rosea o tom događaju očito da nije s njim bio neposredno upoznat.

¹⁴³⁴ Završni podnesak optužbe, par. 535-6.

¹⁴³⁵ Završni podnesak odbrane, par. 662.

¹⁴³⁶ Id., par. 663.

¹⁴³⁷ Vidi Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 44-6.

¹⁴³⁸ P2247 (fotografija br. 4).

¹⁴³⁹ Viličić, T. 20508-9.

da je ispaljena iz pravca istok-jugoistok, s područja u blizini Lukavice, 1.800 metara od mjesta udara".¹⁴⁴⁰

407. Pretresno vijeće konstatuje da su van razumne sumnje oko 11:30 sati 4. februara 1994. tri minobacačke granate pale na stambeno naselje Dobrinja, kojom prilikom je poginulo najmanje osam civila, među njima i jedno dijete, i ranjeno najmanje 18 osoba, među njima i dvoje djece. Najprije je pala granata koja je eksplodirala kod istočne fasade stambene zgrade u Ulici oslobodilaca Sarajeva, u eksploziji koje je ranjen Sabahudin Ljuša. Utoliko su navodi Optužnice dokazani. Međutim, Pretresno vijeće ne može odrediti kalibar prve granate jer se u službenoj istrazi sprovedenoj u vezi s tim događajem tome nije posvetilo dovoljno pažnje. Iz dokaza takođe nije jasno da je prva granata pala među "ljude koji su dijelili ili preuzimali humanitarnu pomoć i djecu koja su pohađala vjeronauku". Prema Ljušinom iskazu, pomoć se nije dijelila u Ulici oslobodilaca Sarajeva br. 8, gdje je pala prva granata, već na broju 9, na suprotnoj strani ulice. Informacije o "vjerskoj školi" veoma su oskudne.¹⁴⁴¹ Ljuša je posvjedočio da je putem prema klinici vidio troje ranjenih, a u klinici još više njih, ali nije svjedočio ništa o tome gdje su bili niti šta su radili prije eksplozije.

408. Navod o eksploziji druge i treće granate je dokazan. Najvjerojatniji slijed događaja jeste da je prva od tih dviju granata pala na sjeverozapadni rub igrališta, koji je prema istočnom dijelu Ulice oslobodilaca Sarajeva bio omeđen zgradama. Igralište je tada bilo mjesto koje se koristilo za razmjenu najnužnije civilne robe. Dokazi pokazuju da su ljudi koji su se tamo okupili, čuvši eksploziju u Ulici oslobodilaca Sarajeva, otrčali u zaklon. Nekoliko minuta kasnije, kad su izašli da uzmu svoju robu, eksplodirala je druga granata (to je bila prva granata koja je pogodila igralište). Ta granata je prouzrokovala najviše nastradalih. Ubrzo nakon toga eksplodirala je još jedna granata kod prizemlja zgrade, južno od igrališta. Pretresno vijeće prihvata forenzičke dokaze da su posljednje dvije granate bile kalibra 120 mm, pri čemu je jedna doletjela iz pravca istoka, a druga iz pravca istok-sjeveroistok. Svaka od tih granata ostavila je na tlu tragove udara koji su bili duži istočno od kratera i izrazito eliptičnog oblika, što pokazuje da upadni ugao ni u jednom od oti slučajeva nije bio oštar. Pretresno vijeće, stoga, odbacuje tvrdnju iz Viličićevog izvještaja o granatiranju da je moguće da je jedna od oti granata bila ispaljena s udaljenosti od samo 300 metara, što bi rezultiralo gotovo vertikalnim upadnim uglom i gotovo kružnim tragovima udara.

¹⁴⁴⁰ Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 46.

¹⁴⁴¹ Sabahudin Ljuša je izjavio: "Mislim da sam saznao nakon mog povratka iz bolnice, da je tada baš bila održavana nastava i da su se tada nalazila djeca u tome stanu [...]. Ali mislim da su bili sa druge strane, odnosno u drugoj prostoriji, koja je bila okrenuta s druge strane [...] Mislim da je bilo ranjenih i tu, ali nešto lakše. To sam sve saznao nakon povratka iz bolnice." (T. 7870-1). Vidi takođe izvještaj Zdenka Eterovića, P2247B.1, i njegovo svjedočenje na T. 8853 (gdje je ispravio navod iz svog izvještaja o "mektebu"); izvor ove informacije nije naveden.

409. Prema Viličićevom izvještaju, minobacačka granata kalibra 120 mm ispaljena sa prvim dopunskim punjenjem pod uglom od skoro 45 stepeni ima domet od 1.574 metra.¹⁴⁴² U ovom slučaju nije bilo broja punjenja. Budući da je Pretresno vijeće ustanovilo da je linija sukoba istočno od mjesta događa bila udaljena ne više od 600 metara, bez obzira na to kakvo je punjenje upotrijebljeno, domet projektila ispaljenog pod blagim uglom bio bi veći od 600 metara. Dakle, navod Optužnice da se izvor vatre nalazio na teritoriji koju je kontrolisao SRK dokazan je u slučaju dviju granata čije su eksplozije detaljno istražene.¹⁴⁴³ Razumno je pretpostaviti da je prva granata ispaljena u okviru istog napada te da je, stoga, i ona doletjela s teritorije SRK-a. Na ovaj zaključak ne utiče niti jedna prihvatljiva margina greške primijenjena na procjene pravca gađanja koje su obavili istražitelji. Pretresno vijeće konstatuje da su tri granate pogodile civile koji su mirno obavljali svoje poslove. U trenutku napada u blizini nije viđeno vojno osoblje. Pretresno vijeće odbacuje sugestiju da je cilj napada bila kancelarija Teritorijalne odbrane koju su pomenuli Sabahudin Ljuša i Eldar Hafizović. Slijed eksplozija odmicao se od svog pretpostavljenog cilja umjesto da mu se približava, a nema ni dokaza da je kancelarija oštećena u napadu. Nema nekog razumnog objašnjenja zašto bi druga i treća granata pale znatno dalje od cilja nego prva granata ako je cilj prve granate bila kancelarija Teritorijalne odbrane. Pretresno vijeće ne smatra da su druge tvrdnje odbrane osnovane, koje su, kao što je gore u tekstu pomenuto, opšte prirode.

410. Pretresno vijeće, stoga, konstatuje da je incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem četiri predstavljao napad koji je, *u najmanju ruku*, bio neselektivan u pogledu izbora cilja (to je, bilo prvenstveno stambeno, ako ne i sasvim stambeno naselje) i koji je izveden bezobzirno, te je imao za posljedicu stradanja civila.

(e) Sarajevski aerodrom

411. Pretresno vijeće smatra da je situacija na aerodromu bila složena. SRK je aerodrom predao UN-u za dostavu humanitarne pomoći i za to vezane svrhe. Stoga je trebalo da aerodrom kontroliše UNPROFOR. UNPROFOR je aerodrom koristio i za održavanje veza s ostatkom svijeta,¹⁴⁴⁴ te kao mjesto sastanka za posredovanje u pregovorima između zaraćenih strana.¹⁴⁴⁵ Vojska SRK-a bila je razmještena na obje strane aerodromske piste, naročito na jugoistoku.¹⁴⁴⁶

¹⁴⁴² Viličićev izvještaj o granatiranju, tabela 2, str. 5.

¹⁴⁴³ Vidi P3727 koji prikazuje domet potencijalnih vatrenih položaja omeđenih tačkastim linijama koje se sa zapada stapaju na Alipašinom polju.

¹⁴⁴⁴ Inđić, T. 18595; 18661-2; Tucker, T. 9931; svjedok W, T. 9538; Mole, T. 11040-42.

¹⁴⁴⁵ Kupusović, T. 674; svjedok W, T. 9646 (zatvorena sjednica).

¹⁴⁴⁶ DP35, T. 17600; Karavelić, T. 11878. SRK je takođe držao neka područja oko samog aerodroma, poput Neđarića i Aerodromskog naselja, svjedok DP4, T. 14147; Abdel-Razek, T. 11654-5; Carswell, T. 8359; svjedok Y, T. 10872-3.

412. Uprkos sporazumu o aerodromu, vlasti BiH nekim su ljudima dopuštale da prijeđu pistu, pa čak i izdavale dozvole za prolaz civila.¹⁴⁴⁷ U nekim periodima pistu je svake noći prelazilo između 80 i 300 ljudi.¹⁴⁴⁸ Vojska ABiH odjevena u civilnu odjeću prelazila bi pistu s vojnom materijalom za grad.¹⁴⁴⁹ U stvari, Predsjedništvo je, izgleda, dozvoljavalo da se aerodrom, između ostalog, koristi za vojne svrhe.¹⁴⁵⁰

413. SRK je, stoga, više puta zaredom prigovorio da noću preko aerodroma ljudi napuštaju Sarajevo, a ABiH preko njega doprema vojno osoblje i materijal u grad.¹⁴⁵¹ Poslije tih protesta komandant Četvrtog lakog artiljerijskog puka SRK-a izdao je 3. aprila 1993. zvaničnu naredbu da se upotrebom sile spriječe sva kretanja preko aerodroma.¹⁴⁵² Bataljoni UNPROFOR-a zaduženi za sprovođenje sporazuma o aerodromu patrolirali su noću aerodromom kako bi spriječili takve prelaske:¹⁴⁵³ oružje koje bi pronašli oduzimali su i uništavali.¹⁴⁵⁴ Međutim, patrole nisu bile veoma efikasne; ljudi su još uvijek uspijevali proći i na početku je nekima polazilo za rukom da zbog propusta UNPROFOR-a ili trikova kojima bi se poslužila ABiH unesu u grad oružje.¹⁴⁵⁵

414. Uprkos patrolama UNPROFOR-a, general Abdel-Razek, komandant UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od augusta 1992. do februara 1993., izjavio je da su "svakodnevno dobivali izvještaje u kojima su nas obavještavali da je ubijena neka gospođa sa svojim djetetom prilikom pokušaja prelaska".¹⁴⁵⁶ Konkretno, između novembra 1992. i marta 1993.,¹⁴⁵⁷ na aerodromskoj pisti svake noći pogibao je i bio ranjavan velik broj civila.¹⁴⁵⁸ Žrtva vatre bilo je i osoblje UN-a.¹⁴⁵⁹ U

¹⁴⁴⁷ Svjedok Y, T. 10869-70.

¹⁴⁴⁸ Cutler, T. 8939.

¹⁴⁴⁹ Svjedok Y, T. 10870. U mnogo slučajeva UNPROFOR je vojnicima koje bi presreli prilikom prelaska piste i kod kojih bi zatekli oružje, to oružje oduzimali, svjedok W, T. 9700.

¹⁴⁵⁰ Svjedok Y, T. 10870; 10972.

¹⁴⁵¹ Tucker, T. 9931; Briquemont, T. 10052-4; Thomas, T. 9308; Paščenko, T. 17363. Prema iskazu svjedoka W, vojnika zaduženog za snage na aerodromu, prelaženje je u novembru 1992. postalo velik problem, T. 9696-9700.

¹⁴⁵² D1491 (Naredba koju je izdao komandant Četvrtog lakog artiljerijskog puka. Naredba je izgleda od vojnika SRK-a zahtijevala da prije nego što otvore vatru UNPROFOR-u podnesu usmeni protest o prisustvu neovlašćenih ljudi na aerodromu), svjedok DP35, T. 17595-17606. Oslanjajući se na pretpostavku da vojska SRK-a oko aerodroma raspolagala uređajima za nišanje noću, svjedok je priznao da je bilo naređeno da se vatra otvara neselektivno na sve što se miče.

¹⁴⁵³ Carswell, T. 8360.

¹⁴⁵⁴ Svjedok W, T. 9715.

¹⁴⁵⁵ Svjedok W, 9700-6.

¹⁴⁵⁶ Abdel-Razek, T. 11594-6.

¹⁴⁵⁷ Svjedok W, T. 9699; svjedok Y, T. 10869; Abdel-Razek, T. 11596-7 (gdje govori o kraju svog boravka u Sarajevu). Veliki broj svjedoka istakao je taj period kao vrijeme kad je zbog hladnoće i nedostatka hrane, što je u velikoj mjeri uticalo na moral civilnog stanovništva u gradu, bilo više pokušaja da se napusti Sarajevo, naročito preko aerodroma, Tucker, T. 9931.

¹⁴⁵⁸ Osoblje UNPROFOR-a je zaplijenilo dokumente sa mrtvih tijela i ustanovilo da su pistu pokušavali prijeći i civili i vojnici, svjedok Y, T. 10870. Vidi takođe svjedok W, T. 9584 (zatvorena sjednica, traka ranijeg razgovora). Velika većina ljudi koji su pokušavali prijeći pistu bili su, međutim, civili, Karavelić, T. 11877 (99% su bili civili).

¹⁴⁵⁹ Briquemont, T. 10052-4; Tucker, T. 9932; Abdel-Razek, T. 11595.

nekoliko navrata, barem do januara 1994.,¹⁴⁶⁰ aerodrom je takođe granatiran, kako sa teritorije koju je kontrolisao SRK, tako i sa teritorije koju je kontrolisala ABiH.¹⁴⁶¹

415. Dokazi su uvjerali Pretresno vijeće da su vojnici SRK-a pucali ne znajući da li se pistom kreću civili ili vojnici odjeveni kao civili.¹⁴⁶² Zvaničnici UN-a uputili su komandi SRK-a protest protiv takvog neselektivnog otvaranja vatre.¹⁴⁶³

416. Pretresno vijeće konstatuje da je SRK itekako znao da pistu prelaze civili. Optuženi je izjavio da je namjeravao da zaustavi ta kretanja "svim sredstvima"; ta izjava podrazumijeva da je pristao da se napadi izvode neselektivno, dakle i protiv civila. Međutim, optužba nije iznijela odlučujuće dokaze o lokacijama oko aerodroma s kojih se pucalo, niti je obradila pitanje vidljivosti ljudi koji su noću prelazili pistu, kao ni to u kojoj mjeri su optičke naprave za noćnu upotrebu omogućavale SRK-u da gađa određene ciljeve na pisti, a nije utvrđeno niti to da li su se u blizini odvijala borbena dejstva i kojim intenzitetom.¹⁴⁶⁴ Pretresno vijeće je svjesno toga da u slučaju kad postoji sumnja o tome da li je neka osoba civil ili vojno lice, dotična osoba nije legitiman vojni cilj. Međutim, zbog gorenavedenih razloga Pretresno vijeće ne može navesti niti jednu konkretnu pogibiju ili ranjavanje kao reprezentativan primjer kampanje za koju se optuženi tereti u Optužnici. Uprkos tome, ono konstatuje da su epizode neselektivnog otvaranja vatre na ljude koji su prelazili pistu relevantne za konstataciju da je neselektivno otvaranje vatre snaga SRK-a na civile bilo prihvaćena i poznata činjenica.

(f) Područje Briješkog Brda

417. U svojim iskazima, svjedoci su za stambenu četvrt oko ulice Briješko brdo, sadašnje ulice Bulbulistan, u Mjesnoj zajednici Marinka Bradovića, opština Novi Grad,¹⁴⁶⁵ rekli da je tokom

¹⁴⁶⁰ Thomas, T. 9308-9, pozivajući se na P2064, izvještaj UNPROFOR-a o situaciji za 4. i 5. januar 1994.

¹⁴⁶¹ Briquemont, T. 10095-7 i P2082, protestno pismo koje je Briquemont uputio Karadžiću (u vezi sa granatiranjem od 5. januara 1993.); svjedok W, T. 9556-7 ("srpska strana nije mnogo pucala na aerodrom", nego više na bosanska područja u blizini aerodroma); Cutler, T. 8937, 9008, gdje izjavljuje da je jednom prilikom u februaru 1993. zaključeno da su projektili vjerovatno ispaljeni sa minobacačkog položaja ABiH. Prema DP35, toranj na aerodromu pogođen je vatrom koju je ABiH otvorila sa Igmana, DP35, T. 17504.

¹⁴⁶² DP35, T. 17606; svjedok Y, T. 10872-5; Abdel-Razek, T. 11594-6; Bukva, T. 18467-73. Takođe, DP35 je odgovarajući na pitanje kako je SRK na pisti razlikovala civile od vojnika, izjavio da ne zna te da je komandant lokalne brigade bio odgovoran da svojim podređenim kaže kako da ih razlikuju, DP35, T. 17602. Uprkos tome, postoje dokazi da su vojnici SRK-a na položajima oko aerodroma ipak raspolagali uređajima za noćno nišanje, Carswell, T. 8362-4. I prema Tuckeru pucnjava na civile noću odvijala se pomoću "optičkih uređaja za noćnu upotrebu", Tucker, T. 9932. Međutim, tokom suđenja nisu podastrijeti dokazi o njihovom broju, kvaliteti i dostupnosti.

¹⁴⁶³ Abdel-Razek, T. 11596. Vidi takođe T. 11600-1, 11644.

¹⁴⁶⁴ Svjedok W, T. 9594-9595.

¹⁴⁶⁵ Kundo, T. 5969.

cijelog oružanog sukoba bila neprekidno gađana i granatirana sa strane koju je držao SRK,¹⁴⁶⁶ premda je bila daleko od linija sukoba.¹⁴⁶⁷ Kućama u toj četvrti, koje su se nalazile na brdu po imenu Briješko brdo, a koje je tokom sukoba kontrolisala ABiH,¹⁴⁶⁸ nanijeta su velika oštećenja čestim granatiranjem i paljbom.¹⁴⁶⁹

418. Rasema Menzilović, koja je stanovala u toj četvrti, posvjedočila je da je dugo živjela u podrumu svoje kuće kako bi se zaštitila od pješačke i artiljerijske vatre SRK-a.¹⁴⁷⁰ Zato što se plašila da će danju na nju pucati, ustajala je noću da obavi svakidašnje poslove – nagrabi vode, obradi zemlju i popravi krov oštećen granatiranjem.¹⁴⁷¹ Osim toga, objasnila je da je bilo opasno ići po vodu. Ljudi koji su živjeli u četvrti oko ulice Briješko brdo ostali su bez tekuće vode¹⁴⁷² i išli su po vodu na bunar kod izvora pedesetak metara sjeverozapadno od te četvrti, prelazeći na putu ulicu Briješko brdo,¹⁴⁷³ koja je bila izložena snajperskoj vatri SRK-a.¹⁴⁷⁴

419. Ramiza Kundo, susjeda Raseme Menzilović, posvjedočila je takođe da je na tom dijelu ulice Briješko brdo, u trenutku kad nije bilo vojnih dejstava, vatrom iz pješadijskog oružja pogodeno nekoliko civila koje su one poznavale.¹⁴⁷⁵ U svojim iskazima i Kundo i Menzilović su rekle da je u julu 1993.¹⁴⁷⁶ jedna žena, Hasiba (zvana Haska) Dudević, pogodena dok je išla prema bunaru.¹⁴⁷⁷ Osim toga, kao primjer su navele i Muharema Mešanovića, koji je ustrijeljen krajem 1993. ili početkom 1994.,¹⁴⁷⁸ i Mustafu Polju, koji je pogoden 1994. godine.¹⁴⁷⁹

¹⁴⁶⁶ Kovač, T. 956-57; Ramiza Kundo, T. 5938; Menzilović, T. 7006, 7009-12, 7023; P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 3.

¹⁴⁶⁷ Ramiza Kundo, T. 5938; Menzilović, T. 6982, 7010.

¹⁴⁶⁸ Kovač, T. 924, 971; Hamill, T. 6182. Područje Briješkog brda kontrolisala je 2. viteška brigada 1. korpusa ABiH, Kovač T. 947. Na drugoj strani linije sukoba, po polju, bili su položaji Briješćanske čete (koja se nazivala i 1. četa) Rajlovačke brigade SRK-a; Kovač, T. 957; Siniša Krsman, T. 19033, 19047.

¹⁴⁶⁹ Menzilović, T. 6998, T. 7006, T. 7010-11. Ramiza Kundo je izjavila da je njena kuća prilično teško oštećena granatama i da su kroz zidove u svako doba dana i noći ulijetali meci, P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2-3.

¹⁴⁷⁰ Menzilović, T. 7006.

¹⁴⁷¹ Menzilović, T. 6982, 6999, 7011-12, 7041.

¹⁴⁷² Ramiza Kundo, T. 5938-39; Menzilović, T. 6981.

¹⁴⁷³ Ramiza Kundo, T. 5939-40; Menzilović, T. 6981, 6983.

¹⁴⁷⁴ Menzilović, T. 6981, 6983-86; P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2. Zaravan u naselju u kojem su živjele te svjedokinje zvala se "Polje". U svom svjedočenju pred sudom Menzelović je koristila izraz "Polje", a ne zaravan; Menzilović, T. 7053.

¹⁴⁷⁵ Ramiza Kundo, T. 5981.

¹⁴⁷⁶ Ramiza Kundo je izjavila da je Hasiba Dudević pogodena u junu 1992.; Ramiza Kundo, T. 5990.

¹⁴⁷⁷ Menzilović, T. 6986-88, 7021-24. Menzilović je takođe posvjedočila da je Hasiba Dudović kada je ranjena nosila suknju, Menzilović, T. 6988. Dodala je da je, u trenutku kada je Dudevićeva ranjena, čula pucanj ispaljen iz smjera polja i da je susjedi nisu mogli odmah odvesti u bolnicu jer se još dugo nakon toga nastavila paljba, premda u trenutku incidenta u blizini nije bilo vojnika ni naoružanih lica; Menzilović, T. 6986-88, 7023-24.

¹⁴⁷⁸ P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 3; Ramiza Kundo, T. 5979-81, 5989-90; Menzilović, T. 7001, 7061. Ramiza Kundo izjavila je da je Muharem Mešanović pogoden oko 50 metara niže od mjesta na kojem je ona ranjena; Ramiza Kundo, T. 5979. Ramiza Kundo i Menzilović nisu se sjećale kada se tačno taj incident dogodio; Ramiza Kundo, T. 5981, 5989-90; Menzilović, T. 7001. Priznajući da se ne sjeća tačnog datuma kada se taj incident dogodio, Ramiza Kundo je izjavila da je Mešanović pogoden prije nego što je ona ranjena 2. novembra 1993.; Ramiza Kundo, T. 5981, 5989-5990. S druge strane, premda je naglasila da ne zna tačan datum incidenta, Menzilović je rekla da je moguće da je pogoden 1994. godine; Menzilović, T. 7001.

420. Pod brojevima 16 i 17 u Prvom prilogu Optužnici, optužba kao primjer za gađanje civila iz pješadijskog oružja u tom dijelu grada navodi dva konkretna slučaja gađanja civila. U razmatranju tih događaja dalje u tekstu izraženi su stavovi Većine. Sudija Nieto-Navia se s njima ne slaže i svoje mišljenje o tim incidentima iznosi u protivnom i izdvojenom mišljenju u prilogu ovoj Presudi.

(i) Snajpersko djelovanje navedeno u Prilogu pod brojem 16

421. Dana 2. novembra 1993., oko 16:00 sati, Ramiza Kundo, koja je tada imala 38 godina, i Rasema Menzilović žurno su se vraćale s izvora koji se nalazi pedesetak metara od kuće svjedokinje Menzilović ulicom Briješko brdo, noseći pune kanistre od deset litara u svakoj ruci.¹⁴⁸⁰ Prelazeći ulicu koja se blago spuštala nizbrdo, obje svjedokinje su čule hitac.¹⁴⁸¹ Ramiza Kundo je posvjedočila da je isprva “dok me to pogodilo, ja sam mislila da je me pogodio kamen”, ali onda je shvatila da je riječ o metku.¹⁴⁸² Iz lista lijeve noge počela joj je obilno teći krv.¹⁴⁸³

422. U svojoj pismenoj izjavi Ramiza Kundo je izjavila da je pucanj došao iz “željezničkog depoa”.¹⁴⁸⁴ Njen suprug Hilmo Kundo u pismenoj izjavi navodi da je “gledala prema neprijateljskim položajima u Rajlovcu, kada je pogođena iz pravca depoa”. U Službenoj zabilješci Stanice javne bezbjednosti Novi Grad ponovo se kaže da je Ramiza Kundo ranjena metkom iz pravca “depoa Rajlovac”.¹⁴⁸⁵ Međutim, Ramiza Kundo je u svom iskazu rekla da je začula pucanj “odozdo, srpske linije su dole bile”, možda zdesna.¹⁴⁸⁶ Dodala je: “Pa zvao se Srpsko polje, depo, željeznica, depo, kako se zove, ne znam, mi ga zovemo polje, pa sad, Bačići valjda, ne ..., ne znam

¹⁴⁷⁹ Ramiza Kundo, T. 5979-81, 5990; Menzilović, T. 7962-63.

¹⁴⁸⁰ U Optužnici se navodi da je 2. novembra 1993., “Ramiza Kundo, stara 38 godina, ranjena [...] iz vatrenog oružja u lijevu nogu dok je nosila kofe s vodom preko ulice Briješko brdo, sadašnje ulice Bulbulistan, u zapadnom dijelu Sarajeva”. Prvi prilog Optužnici. Ramiza Kundo, T. 5939-40; Menzilović, T. 6988-89; P3673. Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2; D75 (Službena zabilješka Stanice javne bezbjednosti Novi Grad). Kuća Ramize Kundo je na obje kružne fotografije; P3279V (kružna fotografija); P3279X (kružna fotografija). Kada se na ulicu gleda u smjeru suprotnom od polja, njena kuća se nalazi na desnoj strani ulice, Menzilović, T. 7016. Kuća Menzilovićeve nalazila se na udaljenosti od 20 metara od kuće Ramize Kundo, Menzilović, T. 7056-57. U video snimku svjedočenja Ramize Kundo koji je optužba uvrstila u sudski spis kaže se da su dvije žene išle prema bunaru (P3280V, video snimak svjedočenja Ramize Kundo). Na sudu su te dvije svjedokinje navele da su se žene vraćale s bunara, Ramiza Kundo, T. 5946-50, 5973, 5978; Menzilović, T. 7036-37; P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2. Konačno, činjenica da su oba svjedoka posvjedočile da su kofe bile pune vode potvrđuje nalaz da su se s izvora vraćale kućama, Ramiza Kundo, T. 5946; Menzilović, T. 6991.

¹⁴⁸¹ Ramiza Kundo, T. 5940, 5942, 5973; Menzilović, T. 6989.

¹⁴⁸² Ramiza Kundo, T. 5940. Odbrana tvrdi da ova dvije svjedokinje očito nisu naklonjene SRK-u, tako da nisu pouzdane, Završni podnesak odbrane, par. 249, 251. Uprkos tome što se čini da neke izjave svjedokinja ukazuju na njihovu nesklonost SRK-u, Pretresno vijeće napominje da se te izjave ne odnose na događaje koji su od ključne važnosti za tezu optužbe (odnose se na događaje na linijama fronta, daleko od neposrednog konteksta ovog incidenta).

¹⁴⁸³ Ramiza Kundo, T. 5940, 5971; Menzilović, T. 6990-1. Prema riječima Hilme Kunde, supruga Ramize Kundo (D76 Izjava svjedoka Hilme Kunde) i policijskoj zabilješci o tom incidentu (D75), metak je pogodio desnu nogu žrtve. Međutim, žrtva je to zanijekala pruživši tačne informacije o rani. Osoblje Civilne zaštite ju je prebacilo u bolnicu Koševo gdje je ostala tri dana na liječenju, Ramiza Kundo, T. 5942; P3673 (Izjava svjedoka Ramize Kundo), str. 2.

¹⁴⁸⁴ P3673 (Izjava svjedoka Ramize Kundo), str. 2.

¹⁴⁸⁵ D76 (Izjava svjedoka Hilme Kunde); D75 (Službena zabilješka Stanice javne bezbjednosti Novi Grad).

¹⁴⁸⁶ Ramiza Kundo, T. 5940, 5942, 5973-4.

ja kako se ..., nije Bačići, Srpsko polje, depo- željeznica doli".¹⁴⁸⁷ Svjedokinja Menzilović je posvjedočila da se pucanj čuo iz pravca Polja, ističući: "Pa, to je uvijek bilo Polje, jer s druge strane, rekla sam, nikad nas niko nije, nit' je mog'o nas vidjet', osim samo iz Polja."¹⁴⁸⁸ Dodala je da je jedne noći, dok je obrađivala zemlju niže od svoje kuće, vidjela vatru iz usta topa u osamljenoj kući s krovom na četiri vode.¹⁴⁸⁹ Pomenula je i čestu pucnjavu "snajpera" iz polja po njenoj kući.¹⁴⁹⁰ Karavelić je takođe rekao da je s tog mjesta SRK stalno otvarao vatru.¹⁴⁹¹

423. Odbrana tvrdi da nije utvrđeno iz kojeg smjera je ispaljen metak koji je pogodio Ramizu Kundo,¹⁴⁹² te da Ramiza Kundo nije mogla biti pogođena u lijevu nogu metkom koji joj je došao zdesna.¹⁴⁹³ Odbrana, nadalje, tvrdi da je "zbog velikih devijacija linija [sukoba] zaraćenih strana na tom dijelu ratišta moguće da je projektil ispaljen s položaja ABiH".¹⁴⁹⁴ Svjedok odbrane Siniša Krsman posvjedočio je da je "depo" bio servis za održavanje vozova koji se nalazio oko kilometar zapadno od mjesta događaja¹⁴⁹⁵ i ustvrdio da pucnjava nije mogla doći odande budući da gledano iz depoa mjesto događaja nije na liniji nišanjenja.¹⁴⁹⁶ Krsman je dodao da je "Polje" bilo napušteno područje gdje za vrijeme oružanog sukoba niko nije živio¹⁴⁹⁷ zato što se nalazi u podnožju Briješkog Brda, odnosno na geografski nepovoljnom i stoga neodbranljivom položaju,¹⁴⁹⁸ te da su se položaji SRK-a nalazili najmanje 150 metara iza osamljene kuće s krovom na četiri vode za koju je svjedokinja Menzilović rekla da je bila snajpersko gnijezdo.¹⁴⁹⁹

424. Prema tome kako Većina shvata izjave svjedokinja Menzilović i Ramize Kundo, ljudi koji su živjeli na brdu smatrali su područje od željezničkog depoa do Bačića, uključujući Briješće,

¹⁴⁸⁷ Ramiza Kundo, T. 5974.

¹⁴⁸⁸ Menzilović, T. 6989, upućuje na T. 6985, kada je rekla da se u njih moglo pucati "[j]edino sa strane polja". To je ponovila gotovo istim riječima na T. 7025, vidi takođe T. 7011-2.

¹⁴⁸⁹ Menzilović, T. 6999-7000. Menzilovićeve je na fotografiji predočenoj Sudu označila položaj kuće crnim krugom; Prva fotografija u P1812A (Fotografije polja i mjesta događaja 16 i 17); Menzilović, T. 7000. Krsman je priznao da mjesto koje je na mapi D1844, mapi koju je označio Krsman, i mapi 15 iz P3728 (niz od 26 mapa dijelova Sarajeva) s oznakama koje je ucrtao Karavelić (T. 11835) označeno crvenim krugom odgovara mjestu koje je na fotografiji br. 1 iz P1812.A Menzilovićeve označila crnim krugom; Krsman, T. 19067, 19091-2, 19096.

¹⁴⁹⁰ Menzilović, T. 6998.

¹⁴⁹¹ Karavelić, T. 11835.

¹⁴⁹² Završni podnesak odbrane, par. 261.

¹⁴⁹³ Id., par. 257, 263; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 79.

¹⁴⁹⁴ Završni podnesak odbrane, par. 265.

¹⁴⁹⁵ Krsman, T. 19048, 19060. Mjesto na kojem se nalazi depo na elektronskoj mapi je označeno slovom "D", D1843; Krsman, T. 19048.

¹⁴⁹⁶ Krsman, T. 19060-1.

¹⁴⁹⁷ Krsman, T. 19062. U svom iskazu, Krsman je izjavio da je linija SRK-a išla uz samu kuću porodice Božić, koju je pokazao na lijevoj strani fotografije, Krsman, T. 19067, 19072-3. Krsman je na mapama predočenim Sudu označio lokaciju kuće porodice Božić slovom "K" (D1843, mapa koju je označio Krsman), odnosno kvadratom (D1844, mapa koju je označio Krsman).

¹⁴⁹⁸ Krsman, T. 19062-3.

¹⁴⁹⁹ Krsman, T. 19081; D1844, mapa koju je označio Krsman. Tu izjavu potvrdio je kad mu je pokazana jedna od fotografija koje je optužba predočila Sudu (Fotografija br. 1 iz P1812A, fotografije Polja i mjesta događaja 16 i 17); D1843, mapa linija sukoba SRK-a koju je označio Krsman. Linija sukoba ABiH i linija sukoba SRK-a označene su na

jednim područjem. Te dvije svjedokinje događaja jasno govore o području koje se zove "Polje". Svjedokinja Menzilović je očito pod tim imenom mislila na područje oko osamljene kuće u blizini oznake "Briješće" na mapama uvrštenim u dokaze.

425. Prema Krsmanu i Karaveliću, linija ABiH bila je udaljena 300-350 metara od mjesta događaja.¹⁵⁰⁰ Karavelić je ucrtao linije sukoba u mapu na kojoj je najveći dio Polja, uključujući Briješće i Bačiće, prikazan kao teritorija koja je od novembra 1993. godine bila pod kontrolom SRK-a.¹⁵⁰¹ Uprkos tome što je Krsman u svom iskazu rekao da se linija SRK-a nalazila približno 150 metara iza navodnog vatrenog položaja SRK-a u osamljenoj kući s krovom na četiri vode na Polju, Većina smatra da operativna sposobnost SRK-a da gađa mjesto događaja ostaje ista, bez obzira na različite lokacije položaja SRK-a koje su naveli Krsman i Karavelić. To posebno vrijedi kada se ima u vidu Krsmanov navod da je linija SRK-a prolazila pokraj kuće porodice Božić.¹⁵⁰² Većina se van razumne sumnje osvjedočila da je linija sukoba ABiH bila udaljena 300-400 metara od mjesta događaja.¹⁵⁰³

426. Odbrana takođe tvrdi da razlika u visini između lokacije označene crvenim krugom na D 1844 i mjesta gdje je pogodena Ramiza Kundo isključuje mogućnost direktnog gađanja pješadijskim oružjem.¹⁵⁰⁴ Većina odbacuje taj argument. Procjenjuje da razlika u visini između Polja i mjesta na kojem je Ramiza Kundo pogodena iznosi između 40 i 80 metara, najvjerojatnije oko 60 metara.¹⁵⁰⁵ Stoga, tolika visinska razlika ne bi onemogućila direktno gađanje mjesta gdje je žrtva pogodena (nizbrdica) pješadijskim oružjem s poteza od najmanje dvjesto metara i to pod uglom potrebnim da se ona pogodi u list noge. S obzirom na gornje dokaze, Većina zaključuje da je Ramiza Kundo ranjena hicem iz pravca "Polja", odnosno polja na području Bačića i Briješća.

mapama jedna svjetlozelenom, druga tamnozelenom bojom. Premda je naveo da je linija SRK-a pogrešno ucrtana na D1844, Krsman je potvrdio da je linija ABiH ucrtana u D1844 tačna, Krsman, T. 19057-8.

¹⁵⁰⁰ D1843 i D1844 (mapa koju je označio Krsman); mapa 15 iz P3728 (mapa koju je označio Karavelić).

¹⁵⁰¹ Karavelić, T. 11835; mapa 15 iz P3728, mapa s Karavelićevim oznakama.

¹⁵⁰² P1812A (Fotografije Polja i mjesta događaja 16 i 17); Krsman, T. 19081; D1844 (mapa koju je označio Krsman).

¹⁵⁰³ Krsman, T. 19057-8, 19081; D1843 (mapa koju je označio Krsman); D1844 (mapa koju je označio Krsman); mapa 15 iz P3728; P3644 (kopija velikog plana Sarajeva); Karavelić, T. 11835, označeno na mapi br. 15 iz P3728, mapa cijelog područja; Menzilović, T. 6982, 7010, 7024, 7057;

¹⁵⁰⁴ Završni podnesak odbrane, par. 258.

¹⁵⁰⁵ Krsman tačno navodi da je nadmorska visina mjesta koje na crno-bijeloj kopiji dijela mape šireg područja mjesta incidenta izgleda kao željeznička raskrsnica na D1844 označena kao 492 metra (T.19064). Oko crvenog kruga ne vide se izohipse koje bi označavale visinske razlike, najbliža od tih izolinija u smjeru incidenta krivuda oko željeznice, sjeveroistočno od crvenog kruga i označena je brojem 500. Mapa koju je označio Krsman je – osim povećanja – slična dijelu crno-bijele kopije P3644, kopije mape Sarajeva. Većina je pažljivo usporedila crno-bijelu kopiju i brojne uvećane dijelove te mape (niz od 26 mapa koje su uvrštene u dokaze kao P3728), poklanjajući posebnu pažnju izohipsama, visinama koje su uz njih navedene i drugim pokazateljima visine. Nadalje, Većina je uporedila te mape s drugim mapama u dokaznom materijalu, posebno s izohipsama i oznakama uzvišenja na tim mapama (D1916, velika mapa u boji; P3724, kopija velike mape Sarajeva). Druge mape potvrđuju zaključke Većine. Na D1916, mjesto gdje je Ramiza Kundo pogodena je bliže drugoj izohipsi (540 metara), dakle na većoj visini od izohipse koja označava visinu od 500 metara, a dalje od treće izohipse na još većoj visini (560 metara). Štaviše, na tom području, označene su visine od 492 i 500 metara, a nisu ucrtane izohipse na manjim visinama (koje bi označavale visinu od 480 metara).

427. Imajući taj zaključak na umu, Većina prelazi na razmatranje pitanja je li hitac ispaljen s teritorije pod kontrolom SRK-a, kao što to navodi optužba. Fotografije mjesta događaja pokazuju da nije postojala linija neposredne vidljivosti od tog mjesta do obližnje teritorije pod kontrolom ABiH, kako su je smjestili i svjedoci odbrane i svjedoci optužbe. Većina stoga odbacuje sugestiju odbrane da postoji mogućnost da je hitac ispaljen s položaja ABiH.¹⁵⁰⁶ Nadalje, Većina smatra nerazumnom sugestiju da je ABiH imala ikakvog razloga da ispali jedan metak na civila koji hoda po teritoriji pod kontrolom ABiH. Isto tako, Većina odbacuje sugestiju odbrane da žrtva nije mogla biti pogođena s desne strane u lijevu nogu; osoba koja hoda, očito, stavlja nogu pred nogu, čime obje noge izlaže i desnoj strani. Na osnovu dokaznog materijala u sudskom spisu, Većina zaključuje da je Ramiza Kundo ranjena metkom ispaljenim s teritorije pod kontrolom SRK-a, i to s Polja kod Briješća i Bačića.

428. Ramiza Kundo je potvrdila da je od 1992. do 1994. godine u dijelu grada u kojem je živjela bilo borbenih dejstava i paljbe iz artiljerijskog oružja,¹⁵⁰⁷ ali rekla je da u vrijeme tog događaja u blizini nije bilo vojnika, vojne opreme ni vojnih aktivnosti.¹⁵⁰⁸ S obzirom na okolnosti tog događaja, slične događaje u blizini, položaje zaraćenih strana u podnožju Briješćkog brda i dokaze koji pokazuju da na relevantnom području u vrijeme tog događaja nisu bila u toku borbena dejstva, Većina ne prihvata sugestiju odbrane da je žrtva ranjena uslijed redovnih borbenih dejstava, zalutalim metkom ili metkom koji se odbio.¹⁵⁰⁹

429. Bez obzira na to koje je tačno boje bila njena odjeća, Većina zaključuje da je Ramiza Kundo, kada je pogođena, na sebi imala dugu šarenu suknju (crvenu ili ljubičastu),¹⁵¹⁰ košulju i džemper,¹⁵¹¹ a s obzirom na njenu aktivnost u tom trenutku, počinitelj, ili razumna osoba u tim okolnostima, nije smio zanemariti vjerovatnoću da je Ramiza Kundo civil. Većina stoga zaključuje da je na tu osobu pucano s teritorije pod kontrolom SRK-a, ako ne s namjerom da se ona kao civil napadne, onda barem s punom sviješću da postoji veliki rizik da je osoba koja se gađa civil.

¹⁵⁰⁶ Završni podnesak odbrane, par. 265.

¹⁵⁰⁷ Ramiza Kundo, T. 5964-5.

¹⁵⁰⁸ Ramiza Kundo, T. 5943; Menzilović, T. 6990. U svom iskazu, Ramiza Kundo je rekla da, kad je ranjena, u blizini nije vidjela nikog osim Menzilovićeve i da na tom području nije bilo borbenih dejstava, "nego su samo snajperi pucali", Ramiza Kundo, T. 5942; 5981. Menzilovićeva je posvjedočila da za vrijeme sukoba u blizini njene kuće nije bilo vojnih položaja, Menzilović, T. 7009. Izjavila je takođe da tokom oružanog sukoba u svom susjedstvu nije vidjela vojnike ABiH, Menzilović, 7039. Ramiza Kundo je izjavila da je uz crkvu, oko 500 metara uzbrdo od njene četvrti, oko nedjelju dana stajao tenk ABiH, premda ne zna je li tenk tamo bio 1993. ili 1994. i je li iz njega ikad pucano, Ramiza Kundo, T. 5965-6. Premda je Menzilovićeva u svom iskazu rekla da nikad nije čula za taj tenk (Menzilović, T. 7038), Siniša Krsman, komandir čete SRK-a na tom području, takođe je pomenuo taj tenk, Krsman (T. 19052, 19085), za koji je rekao da je stajao malo sjeveroistočnije od položaja koji je navela Ramiza Kundo, D1843 (mapa koju je označio Krsman). Većina uzima u obzir položaj tenka, ali zaključuje da nema osnova za sugestiju da se iz njega dejstvovalo u vrijeme incidenta ili da bi vojnici SRK-a imali razloga da na njega pucaju iz pješadijskog oružja.

¹⁵⁰⁹ Završni podnesak odbrane, par. 264; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 79.

430. Svjedokinja Menzilović je ispričala, kako slijedi, sličan incident koji se dogodio njenoj drugoj susjetki, Fatimi Osmanović, kasnije u novembru 1993. godine.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 17

431. U svom iskazu svjedokinja Menzilović je izjavila da je 9. novembra 1993. ili približno tog datuma,¹⁵¹² otprilike u podne,¹⁵¹³ išla prema bunaru s jednom od susjetki, Hatom Pediša, kada je ugledala Fatimu Osmanović kako se vraća s bunara.¹⁵¹⁴ Menzilovićeva i Hata Pedisa čekale su da Fatima Osmanović prijeđe ulicu Briješko Brdo,¹⁵¹⁵ metar ili dva od mjesta na kojem je pogođena Ramiza Kundo, žrtva događaja pod brojem 16,¹⁵¹⁶ kada je lice Fatime Osmanović oblila krv.¹⁵¹⁷ Ranjena je u obraz.¹⁵¹⁸ Nisu predloženi precizni dokazi o tome kakva je tačno bila ta rana, ali Većina smatra da ni tačna priroda rane ni očito neslaganje između datuma događaja koji je naveden u Optužnici i onog koji su naveli svjedoci na sudu nisu od suštinske važnosti za odlučivanje o tom događaju. Većina se osvjedočila da je, 9. novembra 1993. ili približno tog datuma, oko podneva, Fatima Osmanović, stara 44 godine, pogođena u obraz na ulici Briješko Brdo dok se vraćala kući s bunara.

432. Većina se oslanja na prikaz događaja pod brojem 16, koji izrazito nalikuje događajima koje je prepričala svjedokinja Menzilović i potvrđuje navode svjedoka da je, barem od novembra 1993., na tom području gađanje civila s teritorije pod kontrolom SRK-a bilo uobičajena pojava. Konkretno, svjedoci Menzilović i Karavelić su u svojim iskazima u opštem kontekstu posvjedočili da je SRK imao vatreni položaj na Polju. Krsman je dao opšte objašnjenje topografskih karakteristika tog područja i položaja zaraćenih strana na njemu. Opšta ocjena dokaza u vezi s ta dva događaja navedena u prilogu (16 i 17), kao i sa događajima koji im izrazito slične, ukazuje na

¹⁵¹⁰ Ramiza Kundo, T. 5942, izjava da joj je suknja bila ljubičasta; u P3673 (Izjava svjedokinje Ramize Kundo), str. 3, za suknju se kaže da je crvena.

¹⁵¹¹ Menzilović, T. 6989.

¹⁵¹² U Optužnici se navodi da je 13. novembra 1993., "Fatima OSMANOVIĆ, stara 44 godine, ranjena [...] iz vatrene oružja u desnu stranu lica dok je nosila vodu preko ulice Briješko brdo, sadašnje ulice Bulbulistan, u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici. Dok se za incident br. 17 u Optužnici kaže da se dogodio 13. novembra, optužba u svom Završnom podnesku tvrdi da se dogodio "oko sedam dana nakon" incidenta br. 16, koji se dogodio 2. novembra 1993.; Završni podnesak optužbe, par. 413. Zapravo, i Ramiza Kundo i Menzilovićeva se sjećaju da se incident br. 17 dogodio "sedam dana" nakon incidenta br. 16 (Ramiza Kundo, T. 5981; Menzilović, T. 6991).

¹⁵¹³ Menzilović, T. 6993.

¹⁵¹⁴ Menzilović, T. 6991.

¹⁵¹⁵ Menzilović, T. 6991, 7045, 7059; fotografija br. 2 iz P1812A (Fotografije Polja i mjesta događaja br. 16 i br. 17).

¹⁵¹⁶ Menzilović, T. 7060; P3673, Izjava svjedokinje Ramize Kundo, str. 3. Menzilovićeva je na fotografiji br. 2 iz P1812A označila mjesto gdje se dogodio incident br. 16 krugom, a mjesto gdje se dogodio incident br. 17 krstom; Menzilović, T. 7059.

¹⁵¹⁷ Menzilović, T. 7045.

¹⁵¹⁸ Menzilović, T. 6992. Optužba nije predložila nikakvu medicinsku dokumentaciju o tom incidentu. Menzilovićeva i Ramiza Kundo su rekly da se metak zabio u lice Fatime Osmanović i da ga se ljekari nisu usudili vaditi nakon što je dovedena u bolnicu; Menzilović, T. 6992; Ramiza Kundo, T. 5979, 5981-82.

postojanje izvjesnog obrasca ponašanja na tom području i isključuje razumnu sumnju u pogledu izvora vatre.

433. Svjedokinja Menzilović se sjeća da u vrijeme tog događaja u blizini nije bilo vojnika, vojne opreme ni vojne aktivnosti.¹⁵¹⁹ Ono što je gore rečeno u vezi s udaljenošću od linija sukoba i vojnih ciljeva, te vojnom prisutnošću i borbenim dejstvima u blizini važi i za taj događaj. Većina smatra da je po odjeći Fatime Osmanović – na sebi je imala suknju, majicu i džemper¹⁵²⁰ - i onome što je radila u trenutku kada je pogođena bilo očito da je riječ o civilnom licu. Uzimajući u obzir sve okolnosti, Većina zaključuje da počinitelj, ili razumna osoba u tim okolnostima, nije smio zanemariti mogućnost da je Fatima Osmanović vjerovatno civil. Većina stoga zaključuje da je žrtva gađana s teritorija pod kontrolom SRK-a, ako ne s namjerom da se kao civil napadne, onda barem s punom sviješću da postoji veliki rizik da je osoba koja se gađa civil.

(g) Područje Starog Grada

434. Sudski spis sadrži dokaze iz raznih izvora koji pokazuju da su uslijed neselektivnog granatiranja na širem području centra grada - u Starom Gradu - stradali civili.

(i) Stari Grad

435. Harding, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu u periodu od jula 1992. do januara 1993.,¹⁵²¹ sjeća se da je 31. oktobra 1992. bio u zgradi u kojoj su bili smješteni UN-ovi posmatrači¹⁵²² u Starom Gradu,¹⁵²³ kada su cijeli grad zasule granate.¹⁵²⁴ Jedna od tih granata pala je blizu Hardingovog položaja i ranila pet civila kojima je svjedok zatim pružio pomoć.¹⁵²⁵ Harding je "po samoj količini paljbe" zaključio da su toga dana na grad granate "mogle biti ispaljene samo s teritorije izvan grada, dakle s teritorije gdje je bila vojska bosanskih Srba".¹⁵²⁶ U vezi s jednim drugim slučajem granatiranja, jedan izvještaj UNPROFOR-a navodi da su predstavnici UN-a zabilježili da je u jednom danu 1993. godine na šire područje Starog Grada palo više od 400 artiljerijskih i minobacačkih granata.¹⁵²⁷ Autori izvještaja zaključuju: "Nema nikakve sumnje da su civili [na tom području] namjerno gađani ... [zbog] neoubičajeno velike gustoće paljbe [na tom području], koja naizgled nije imala nikakvu vojnu svrhu."¹⁵²⁸ U jednom drugom UNPROFOR-

¹⁵¹⁹ Menzilović, T. 6995; Ramiza Kundo, T. 5981 (samo su snajperi pucali).

¹⁵²⁰ Menzilović, T. 6993.

¹⁵²¹ Harding, T. 4311.

¹⁵²² Harding, T. 4378.

¹⁵²³ P3644.CH (mapa koju je označio Carl Harding).

¹⁵²⁴ Harding, T. 4378 i 4380.

¹⁵²⁵ Harding, T. 4378-80.

¹⁵²⁶ Harding, T. 4381.

¹⁵²⁷ P925 (izvještaj UNPROFOR-a – prihvaćen kao zapečaćeni dokument).

¹⁵²⁸ *Id.* Taj izvještaj UNPROFOR-a sugeriše da je za granatiranje odgovoran SRK.

ovom izvještaju se pominje eksplozija minobacačke granate od 82 mm, koja je 1993. godine u okolini Starog Grada ubila dvije i ranila šest osoba.¹⁵²⁹ Nakon te eksplozije predstavnici UN-a izvršili su analizu kratera i utvrdili da je granata doletjela sa sjeveroistoka. Osim toga, zaključili su da je moguće da je "ta granata ispaljena s bosanske strane [ABiH]. Uprkos tome, vjerovatno je ispaljena sa srpskog položaja [SRK-a], zbog jačine minobacača – 3.000 m".¹⁵³⁰

436. Lokalno stanovništvo Sarajeva potvrdilo je da su za vrijeme sukoba po širem području Starog Grada padale granate, od kojih su stradali civili. Dana 15. januara 1993., svjedokinja P, koja je stanovala u Starom Gradu,¹⁵³¹ vidjela je kad je pivaru na Bistriku pokraj Starog Grada pogodila granata¹⁵³² koja je ubila 15 osoba i teško ranila dvoje djece.¹⁵³³ U svom iskazu rekla je da je Stari Grad često granatiran s vatrenih položaja koje je vidjela na Trebeviću i Borijama,¹⁵³⁴ sjeveroistočno od Starog Grada.¹⁵³⁵ Svjedok AF je oko podneva 14. oktobra 1993. vidio kako je granatirana kuća njegovog rođaka na Vratniku, dijelu grada uz Stari Grad,¹⁵³⁶ u kojem je teško ranjena njegova supruga.¹⁵³⁷ Svjedok AF je dodao da je Vratnik često granatiran iz pravca Borija.¹⁵³⁸ Fatima Zaimović, glavna medicinska sestra na odjeljenju dječije hirurgije bolnice Koševo,¹⁵³⁹ sjeća se liječenja djece koja su zadobila povrede u granatiranjima 9. i 10. novembra 1993.,¹⁵⁴⁰ od kojih je jedno bilo granatiranje "na Otoci, u ulici Nemanjinoj, u ulici Vase Miskina".¹⁵⁴¹ U svom svjedočenju govorila je o učinku koji su imali snajpersko djelovanje i granatiranje bolnice u kojoj su se ta djeca liječila: "Užasno su se bojali granate i pucnjavine. To je sigurno bilo zbog toga što su preživjeli jedno ranjavanje, i sada kad čuju taj strašni, strašnu eksploziju, pucanj, to jako djeluje na djecu."¹⁵⁴² Mesud Jusufović, koji je tokom sukoba bio u Sarajevu na dužnosti vatrogasca,¹⁵⁴³ sjeća se kako je 1993. godine dijelio vodu ispred vatrogasne stanice na Vratniku kada je "pala [...]"

¹⁵²⁹ P1568 (izvještaj UNPROFOR – prihvaćen kao zapečaćeni dokument). Fragmente granate od 82 mm je nakon te eksplozije pronašlo neimenovano lice. U izvještaju se ne kaže jesu li žrtve incidenta bili civili.

¹⁵³⁰ *Id.*

¹⁵³¹ P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P).

¹⁵³² Svjedok P, T. 5555-6; P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P).

¹⁵³³ Svjedok P, T. 5555-6.

¹⁵³⁴ Svjedok P, T. 5539-40 i 5553-4; P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P). Svjedokinja P je, ne ulazeći u detalje, dodala da su oba područja bila pod kontrolom SRK-a. Svjedok P, T. 5540.

¹⁵³⁵ Svjedok DP21, T. 15459-60 i 15478-15479; D1787 (mapa koju je označio svjedok DP21).

¹⁵³⁶ Vidi npr. P3644.DF (mapa koju je označio David Fraser), P3704 (mapa koju je ranije označio Richard Mole) i D1820 (mapa koju je označio Mihail Šinčenko).

¹⁵³⁷ Svjedok AF, T. 5482-5. Supruga svjedoka AF je podlegla ranama, svjedok AF, T. 5485. Tašta svjedoka AF je u granatiranju takođe lakše ranjena, svjedok AF, T. 5484.

¹⁵³⁸ Svjedok AF, T. 5487.

¹⁵³⁹ Zaimović, T. 1842-3.

¹⁵⁴⁰ Zaimović, T. 1846-7.

¹⁵⁴¹ Zaimović, T. 1843-5. Ulica Vase Miskina nalazi se odmah južno od Ulice Maršala Tita i zapadno od Baščaršije. Vidi na primjer P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P) i P3637 (mapa koju je označio svjedok D – prihvaćena kao zapečaćeni dokument).

¹⁵⁴² Zaimović, T. 1853-5.

¹⁵⁴³ Jusufović, T. 6517-8.

granata i ranila je pet-šest ljudi”, a mlada žena koja je dobrovoljno pristupila vatrogascima je poginula.¹⁵⁴⁴

437. Optužba navodi granatiranje pod brojem 5 u Drugom prilogu Optužnice kao primjer neselektivnih i smišljenih napada na civile u Starom Gradu, vršenih s teritorije pod kontrolom SRK-a. Taj slučaj se, među drugim slučajevima granatiranja koje je optužba navela, ističe kao primjer kampanje paljbe protiv civila zbog značajne količine tehničkih dokaza predloženih na suđenju koje će Pretresno vijeće pobliže razmotriti.

(ii) Granatiranje navedeno u prilogu pod brojem 5¹⁵⁴⁵

a. Opis događaja

438. U svojim iskazima svjedoci su naveli da je 5. februara 1994. oko podneva mnogo ljudi kupovalo na pijaci Markale¹⁵⁴⁶ kada je to mjesto potresla jedna eksplozija.¹⁵⁴⁷ Sarajka Ezrema Boškailo¹⁵⁴⁸ ispričala je da je tog dana bila u središnjem dijelu pijace i kupovala,¹⁵⁴⁹ kada ju je srušila eksplozija.¹⁵⁵⁰ Ljudi koji stanuju u tom dijelu grada kao i oni koji su onuda prolazili također su posvjedočili da su čuli glasnu eksploziju,¹⁵⁵¹ koja je ranila i ubila više ljudi koji su se zatekli na

¹⁵⁴⁴ Jusufović, T. 6533. Jusufović nije naveo odakle je granata doletjela.

¹⁵⁴⁵ U Optužnici se navodi da je 4. februara 1994. “salva od tri minobacačke granate od 120 mm [...] pogodila civile u stambenom naselju Dobrinja. Prva granata je pala ispred stambenog bloka u ulici Oslobođenilaca Sarajeva, pogodivši osobe koje su dijelile i primale humanitarnu pomoć i djecu koja su pohađala vjeronauku. Druga i treća su pale među osobe koje su obavljale trgovinu na otvorenoj pijaci iza stambenih zgrada u ulici Mihajla Pupina i ulici Oslobođenilaca Sarajeva. Ubijeno je osam ljudi, uključujući jedno dijete mlade od 15 godina, a ranjeno 18 ljudi, uključujući dvoje djece tog uzrasta. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca istoka”, Drugi prilog Optužnici.

¹⁵⁴⁶ Bešić, T. 4795; P2279A (video snimak pijace Markale snimljen 5. i 6. februara 1994.); površina pijace Markale iznosi 30 puta 35 metara, južno od nje se nalazi ulica Maršala Tita, sjeverno od nje supermarket, a sjeveroistočno 20 metara visoka zgrada (zgrada "22. decembar") (P2261, Izvještaj UN-a; ljudi koji su se tamo zatekli u subotu, 5. februara 1994., u svojim svjedočenjima kažu da je na pijaci "vladala velika gužva" i da je bila "puna puncata" (P2261, Izvještaj UN-a); jedan prolaznik je procijenio da je na pijaci bilo najmanje 600 ljudi, Travljanin, T. 6357; vidi također Niaz, T. 9091; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.); svjedok AK-1, T. 5452; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

¹⁵⁴⁷ Kolp, T. 8247; svjedok P, T. 5542-3; Travljanin, T. 6359; P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁵⁴⁸ Boškailo, T. 5041-2.

¹⁵⁴⁹ Boškailo, T. 5044-5; ona je posvjedočila da su ljudi na pijaci bili obični ljudi koji su došli u šetnju ili u kupovinu (T. 5053).

¹⁵⁵⁰ Boškailo, T. 5044-5, 5047-8.

¹⁵⁵¹ Svjedok P, T. 5542-3; Hadžimuratović, T. 5075-8; Travljanin, T. 6352-4, 6358-9; D81; Niaz, T. 9091-2; svjedok AK-1, T. 5444, 5452-3; P3666 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok AK-1).

pijaci.¹⁵⁵² Ljudi koji su bili na pijaci prevezli su žrtve eksplozije u lokalne bolnice,¹⁵⁵³ a evakuacija žrtava je završena do 12:40 sati.¹⁵⁵⁴

439. Predstavnik lokalnog istražiteljskog tima formiranog radi sprovođenja istrage o tom događaju, Edin Suljić, i predstavnik UN-a Afzaal Niaz obišli su bolnice i mrtvačnicu u koje su odvezene žrtve eksplozije.¹⁵⁵⁵ Obojica su izbrojala više od 60 poginulih i preko 140 ranjenih osoba.¹⁵⁵⁶

b. Istrage o uzrocima događaja

440. Lokalni istražitelji i predstavnici UN-a sproveli su istrage kako bi utvrdili šta je dovelo do tog događaja. Predstavnici vojske bosanskih Srba rekli su da nisu odgovorni za tu eksploziju¹⁵⁵⁷ i zaprijetili su da će prekinuti saradnju s UNPROFOR-om i humanitarnim organizacijama ako se ne formira zajednička vojna komisija sastavljena “od predstavnika UNPROFOR-a, Vojske Republike Srpske i tzv. Armije BiH, koja će najkasnije u 08:00 časova dana 06. 02. 1994. godine, pod zaštitom UNPROFOR-a, otpočeti sa utvrđivanjem balističkih i svih drugih okolnosti pod kojima je došlo do nesreće i pronaći stranu koja je izvršila zločin”. Ta komisija nije formirana. Prema VRS-u, “[p]ošto muslimanska strana odbija da učestvuje u radu mešovite ekspertne vojne komisije, Glavni

¹⁵⁵² Boškailo, T. 5045-7; P2265A (rezultati ljekarskog pregleda Ezreme Boškailo od 11. februara 1994.); Hadžimuratović, T. 5077-9; Travljanin, T. 6355-6; Niaz, T. 9093-4; Suljić, T. 6811, 6905-6; P2365.1 (Službeni izvještaj); P2262 (fotografije snimljene na pijaci Markale 5. februara 1994.); P2279A (video snimak pijace Markale snimljen 5. i 6. februara 1994.); P2309.1 (Izvještaj Stanice javne bezbjednosti Stari Grad o eksploziji na pijaci Markale sastavljen 6. februara 1994., u daljnjem tekstu: Sabljčin balistički izvještaj).

¹⁵⁵³ Travljanin, T. 6356; P2261 (Izvještaj UN-a); Hadžimuratović, T. 5078-80; Boškailo, T. 5049-52;

¹⁵⁵⁴ P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁵⁵⁵ Hadžimuratović, T. 5105; P2309A.1 (Sabljčin balistički izvještaj); Gavrankapetanović, T. 12620, 12624-7; Suljić, T. 6812-8 and 6821-2; Niaz, T. 9096-8; P2365.1 (Službeni izvještaj); P2261 (Izvještaj UN-a); Niaz, T. 9096-7; Hamill, T. 6105; P3737A (dokumentacija bolnice Koševo), vidi takođe Gavrankapetanović, T. 12524-7).

¹⁵⁵⁶ U Suljićevom izvještaju se navodi da je od eksplozije poginulo 67 osoba, a 142 su ranjene, P2365.1 (Službeni izvještaj). Na rezultatima Suljićevih istraga zasniva se Krivična prijava, koju je 19. februara 1994. potpisala sarajevska policija i u kojoj se navode lica koja su u eksploziji poginula ili su ranjena, a koja se nalazi u prilogu Službenog izvještaja (P2366.1, Prilozi Službenom izvještaju; Suljić, T. 6823-6). Postoje manja neslaganja između Krivične prijave od 19. februara 1994., u kojoj se kaže da su u eksploziji ranjene 142 osobe, i ranijeg spiska, koji se takođe nalazi u prilogu Službenom izvještaju (P2366.1) i koji su 17. februara 1994. sastavile sarajevske službe bezbjednosti na osnovu Suljićevog rada, u kojem se navodi 151 ranjena osoba. U spisku žrtava u Krivičnoj prijavi od 19. februara 1994. (P2366.1) navodi se manji broj ranjenih osoba zato što sarajevske službe bezbjednosti tokom istrage nisu mogle potvrditi identitet ili povrede određenog broja osoba navedenih u spiskovima od 17. februara 1994. (Suljić, T. 6825). U svom iskazu Niaz je rekao da je 5. februara 1994. u 17:15 sati osobno izbrojao 61 poginulog i 148 ranjenih u eksploziji. (Niaz, T. 9097-8; P2261 (Izvještaj UN-a); drugi predstavnici UN-a su izjavili da je eksplozija ubila 25-61 osobu i ranila još 60-148 osoba. (Hamill, T. 6104; P2261, Izvještaj UN-a). Na osnovu informacija dobijenih iz međunarodnih novinskih agencija i UNPROFOR-a, u izvještaju UN-a se kaže da je u tom događaju poginulo 66, a ranjeno 197 osoba, D66 (Izvještaj UN-a o vojnoj aktivnosti u Sarajevu). Činilo se da je mnogo žrtava eksplozije ranjeno gelerima. P2261 (Izvještaj UN-a). U svom iskazu Suljić je rekao da su žrtve bile uglavnom starije osobe (Suljić, T. 6814; vidi P2366 (prilozi Službenom izvještaju), koji sadrži pregled ranjenih po polu i godinama starosti, gotovo polovina ranjenih je bila starija od 55 godina). Niaz je naglasio da je moguće da je na pijaci bilo vojnika u civilnoj odjeći budući da je taj dan bio dan kada se vršila smjena i kada su vojnici dolazili s linije fronta mijenjati cigarete za hranu (Niaz, T. 9157).

¹⁵⁵⁷ Bukva, T. 18478. Vidi takođe D138.1 (engleski prijevod pisma VRS-a od 5. februara 1994.).

štab Vojske Republike Srpske je uveren da je ona planirala i realizovala ovaj stravični masakr”¹⁵⁵⁸. Prema riječima Bukve, obavještajnog oficira SRK-a, ta komisija nije formirana jer srpskim oficirima ne bi bila zajamčena sigurnost.¹⁵⁵⁹ Odbrana je angažovala tri stručnjaka za granatiranje da preispitaju rezultate istraga koje su sproveli lokalni istražni tim i istražni tim UN-a.¹⁵⁶⁰

i. Lokalni istražni tim

441. Na čelu lokalnog istražnog tima koji je na dan eksplozije izišao na pijacu u 13:20 sati bio je istražni sudija.¹⁵⁶¹ Istraga je trajala približno nedjelju dana.¹⁵⁶² Rezultat istrage bio je opsežan službeni izvještaj podnjet 17. februara 1994., koji je sadržavao zasebne izvještaje stručnih članova, između ostalih, balističara Mirze Sabljice, Hamdije Čavčića i Berka Zečevića.¹⁵⁶³

Sabljičin balistički izvještaj

442. Mirza Sabljica i Hamdija Čavčić sproveli su istragu o uzroku eksplozije, pravcu doleta i kalibru sredstva.¹⁵⁶⁴ U svom izveštaju od 8. februara 1994. (u daljnjem tekstu: Sabljičin balistički izvještaj)¹⁵⁶⁵ opisali su krater zatečen na pijaci 5. februara 1994. i njegovu tačnu lokaciju na njoj.¹⁵⁶⁶ Mjerenjem su ustanovili da je krater dubok devet centimetara.¹⁵⁶⁷ Osim toga, rekli su da je oštećenje asfalta oko kratera imalo oblik elipse dimenzija 56 centimetara puta 26 centimetara,¹⁵⁶⁸ te

¹⁵⁵⁸ D137.1 (engleski prijevod pisma VRS-a upućenog UNPROFOR-u od 5. februara 1994.) i D138.1 (engleski prijevod pisma VRS-a od 5. februara 1994.).

¹⁵⁵⁹ Bukva, T. 18422.

¹⁵⁶⁰ Ti vještaci odbrane (prof. dr Aleksandar Stamatović, † prof. dr Janko Viličić i dr Miroljub Vukašinić) pregledali su, između ostalog, službene izvještaje i bilješke policije i pravosudnih organa Republike Bosne i Hercegovine, izjave koje su svjedoci dali predstavnicima ovog Međunarodnog suda, fotografije i video materijal koji prikazuju mjesto događaja, te dokazni materijal uvršten u sudski spis. Osim toga, izvršili su uviđaj, Viličić, T. 20185; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju). Završili su analizu u junu 2002. i svoj izvještaj podnijeli odbrani u septembru 2002., Viličić, T. 20185.

¹⁵⁶¹ Suljić, T. 6811; Sabljica, T. 5122; P2365.1 (Službeni izvještaj); P3663.A (Izjava svjedoka Čavčića od 16. novembra 1995.).

¹⁵⁶² Uviđaji su izvršeni 5. i 6. februara 1994. Identifikacija poginulih i ranjenih na dan eksplozije započela je 6. februara 1994., policija UN-a je kontaktirana 7. i 8. februara 1994. godine (žrtve su primljene u bolnicu UN-a), a razgovori sa žrtvama i očevicima tih događaja izvršeni su 9., 10. i 11. februara 1994.

¹⁵⁶³ U spis su uvrštena dva dijela tog službenog izvještaja, prikaz događaja 5. februara 1994. na pijaci Markale i službeni izvještaj Centra službi bezbjednosti Sarajevo koji su potpisali Suljić i još dvojica kriminalističkih inspektora, P2365.1 (Službeni izvještaj). U ovoj raspravi o tom događaju Službeni izvještaj se neće sistematično razmatrati budući da se u njemu, bez dodatnih objašnjenja, ponavljaju informacije sadržane u Sabljičinom i Zečevićevom balističkom izvještaju. Na odgovarajućim mjestima pozvaćemo se na Službeni izvještaj. U spis su uvrštena i četiri priloga tom Službenom izvještaju (spisak poginulih na pijaci Markale, spisak ranjenih na pijaci Markale, šematski prikaz ranjenih po polu i godinama starosti, te krivična prijava od 19. februara 1994.), P2366 (Prilozi Službenom izvještaju).

¹⁵⁶⁴ Sabljica, T. 5331.

¹⁵⁶⁵ P2309.A1 (Sabljičin balistički izvještaj).

¹⁵⁶⁶ P2309.A.1 (Sabljičin balistički izvještaj); P2365.1 (Službeni izvještaj). John Hamill, jedan od tehničkih savjetnika u istražnom timu UNPROFOR-a, potvrdio je da se krater nalazio “5 [metara] od najbliže niske građevine u pravcu sjevera” P2261 (Izvještaj UN-a). U vezi s približnim položajem centralnog kratera u odnosu na ostatak pijace Markale, vidi takođe D73 (video snimak pijace Markale od 6. februara 1994.) i P2279A (video snimak pijace Markale od 5. i 6. februara 1994.).

¹⁵⁶⁷ Sabljica, T. 5127; P2309.A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

¹⁵⁶⁸ P2309.A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

da je u krateru nađen ukopan stabilizator projektila.¹⁵⁶⁹ Nakon što je površina oko stabilizatora očišćena, autori Sabljičinog balističkog izvještaja povukli su liniju između dviju najudaljenijih tačaka elipse i utvrdili da ugaona razlika između pravca sjever i pravca iz kojeg je projektil doletio iznosi 18 stepeni od sjevera ka istoku uz toleranciju “+/- 5 stepeni”.¹⁵⁷⁰ Zatim su na mjesto događaja izašli predstavnici UN-a, izvadili stabilizator - koji se može vidjeti na video snimku P2279A duboko ukopan u zemlju - i predali ga lokalnom istražnom timu.¹⁵⁷¹ Na pijaci su pronađeni i fragmenti projektila ili geleri, koji su takođe predani lokalnim vlastima radi fotografisanja i analize.¹⁵⁷² U svom iskazu Sabljica je izjavio da su on i Čavčić, na osnovu stabilizatora i gelera pronađenih na mjestu događaja, zaključili da je eksploziju na pijaci Markale mogla prouzrokovati samo minobacačka granata od 120 mm.¹⁵⁷³ Imajući u vidu dubinu kratera, oštećenja okolne površine nastala uslijed djelovanja gelera i stabilizator ukopan u tlo pijace, zaključili su nadalje da se minobacačka mina kalibra 120 mm aktivirala u trenutku kontakta s asfaltnom podlogom pijace.¹⁵⁷⁴

Zečevićev balistički izvještaj

443. Da bi se utvrdio izvor paljbe, lokalnom timu se 6. februara priključilo još stručnjaka za artiljeriju i eksplozive.¹⁵⁷⁵ Po dolasku na pijacu u 12:30 sati,¹⁵⁷⁶ pijaca je očišćena od šuta.¹⁵⁷⁷ Jedan od tih stručnjaka, Berko Zečević, potvrdio je da izvještaj od 7. februara 1994. (u daljnjem tekstu: Zečevićev balistički izvještaj) sadrži njihove zaključke o pravcu doleta projektila.¹⁵⁷⁸ Taj izvještaj sadrži i zaključak da je granatiranje “izveden[o] djelovanjem minobacačkog projektila 120 mm M62P3” od 12,6 kilograma, koji je eksplodirao po udaru o tlo doletjevši iz pravca koji sa sjeverom zatvara ugao od približno¹⁵⁷⁹ 18 stepeni.¹⁵⁸⁰ Zečević je posvjedočio da se tlo na mjestu eksplozije

¹⁵⁶⁹ P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

¹⁵⁷⁰ Sabljica, T. 5125, 5127, 5131-6 and 5142-5; P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj); P2365.1 (Službeni izvještaj); P2262 (fotografije snimljene na pijaci Markale 5. februara 1994.); P2279A (video snimak pijace Markale od 5. i 6. februara 1994.). U svojim izvještajima vještaci navode da njihovi rezultati mjerenja tog ugla sadrže marginu greške od +/- 5 stepeni, P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

¹⁵⁷¹ Suljić, T. 6898; Bešić, T. 4797, 4806, 4917, 4980-1; Sabljica, T. 5338; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.).

¹⁵⁷² Bešić, T. 4810, 4828-30, 4911-2; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.); P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

¹⁵⁷³ Sabljica, T. 5146; P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

¹⁵⁷⁴ Sabljica, T. 5146; P2365.1 (Službeni izvještaj).

¹⁵⁷⁵ Sabljica, T. 5330-1; Zečević, T. 10319-21. Od 1992. do 1993., dr Berko Zečević je radio u odjeljenju za istraživanje i razvoj ABiH, Zečević, T. 10312. U sudskom spisu nije navedeno njegovo zanimanje u vrijeme eksplozije na pijaci Markale; P3276.1.1 (engleski prijevod Zečevićevog balističkog izvještaja).

¹⁵⁷⁶ P2365.1 (Službeni izvještaj).

¹⁵⁷⁷ P2365.1 (Službeni izvještaj). Tim stručnjaka je 6. februara 1994. potražio druge fragmente granate, koje su našli u obližnjem supermarketu i dali na analizu specijalistima za verifikaciju eksploziva.

¹⁵⁷⁸ P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj); Sabljica, T. 5330-1.

¹⁵⁷⁹ U toleranciji od +/- 5 stepeni.

¹⁵⁸⁰ P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), zaključci 1, 4, 5 i 6.

sastojalo od tankog sloja asfalta na podlozi koju su činili “zemlja, pijesak i sitno kamenje”.¹⁵⁸¹ Proučivši video snimak i fotografije pijace koje su snimile lokalne vlasti, autori Zečevićevog balističkog izvještaja su procijenili da dio stabilizirajućeg odsjeka projektila na kojem se vidi kapisla osnovnog punjenja u odnosu na tlo zatvara ugao od 20-30 stepeni¹⁵⁸² i da je stabilizirajući odsjek prodro kroz asfaltnu podlogu u tlo do dubine od 200-250 mm, u ovisnosti od toga s koje strane rupe je vršeno mjerenje.¹⁵⁸³ Nakon toga, Zečević i njegove kolege su “[r]ekonstrukcijom položaja stabilizirajućeg odsjeka izmjer[ili da] je ugao njegove čeone površine u odnosu na površinu tla u iznosu od oko 30°, odnosno minobacačkog projektila oko 60°,” u toleranciji +/- 5 stepeni.¹⁵⁸⁴ Konstatovali su da je “[r]aspored tragova efekta rasprskavanja [...] karakterističan za eksploziju projektila sa padnim uglom oko 60° u odnosu na horizont”.¹⁵⁸⁵ U svom iskazu, Zečević je rekao da je taj približan ugao tačan jer bi u slučaju da je bio manji minobacačka granata u letu udarila u krov kioska koji se nalazi u blizini tačke udara granate.¹⁵⁸⁶ Na osnovu ugla koji su izmjerili Zečević i njegove kolege (55-60 stepeni) i tablica gađanja minobacačke granate od 120 mm M6253, utvrdili su da se mogući dometi minobacačke granate kreću u rasponu od 1.640 metara (ako je ispaljena s početnim, odnosno nultim, i jednim dopunskim punjenjem) do 6.546 metara (za 0+6 punjenja) a “razlika nadmorskih visina mogućeg mjesta lansiranja i centra eksplozije je 400 m”.¹⁵⁸⁷ Na osnovu tih utvrđenih vrijednosti vještaci su zaključili da je minobacačka granata mogla biti ispaljena sa šest lokacija na utvrđenom pravcu prema sjeveroistoku.¹⁵⁸⁸ Na karti priloženoj Zečevićevom balističkom izvještaju ucrtanim stošcem su označeni mogući izvori vatre, uključujući područje Sedrenika koje se nalazi oko dva kilometra od pijace Markale, teritoriju pod kontrolom SRK-a i područje Mrkovića više u brdima, na otprilike četiri kilometara od pijace.¹⁵⁸⁹ U izvještaju se kaže da se jedan od šest mogućih rejona ispaljenja nalazi na teritoriji pod kontrolom ABiH, a drugih pet na teritoriji pod kontrolom SRK-a.¹⁵⁹⁰

¹⁵⁸¹ Zečević, T. 10330.

¹⁵⁸² P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), str. 5.

¹⁵⁸³ Zečević, T. 10331.

¹⁵⁸⁴ Zečević, T. 10323, 10339-40; P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), str. 5. Zečević i njegove kolege bili su uvjereni da je sredstvo koje im je predočeno zaista stabilizirajući odsjek koji je prvobitno pronađen zato što se, nakon što je "prstom isčisti[o] višak te zemlje koja se sručila u [krater, mogao] bez ikakvih napora i naprezanja ili sile postavi[ti] stabilizator u tu šupljinu", Zečević, T. 10324-5, 10345-6.

¹⁵⁸⁵ Zečević, T. 10323, 10339-40; P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), p. 5. Zečević i njegove kolege bili su uvjereni da je sredstvo koje im je predočeno zaista stabilizirajući odsjek koji je prvobitno pronađen zato što se, nakon što je "prstom isčisti[o] višak te zemlje koja se sručila u [krater, mogao] bez ikakvih napora i naprezanja ili sile postavi[ti] stabilizator u tu šupljinu", Zečević, T. 10324-5, 10345-6.

¹⁵⁸⁶ Zečević, T. 10347-8.

¹⁵⁸⁷ Zečević, T. 10301; P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj). Izraz "punjenja" koristi se za punjenja raketnog goriva koja se mogu dodati donjem dijelu granate da bi joj se povećao domet, Hamill, T. 6074; svjedok AD, T. 10590; svjedok DP20, T. 15642; Knežević, T. 19025-6; Gray, T. 19776.

¹⁵⁸⁸ P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj).

¹⁵⁸⁹ P3276 (Zečevićev balistički izvještaj na BHS), str. ERN 02115548.

¹⁵⁹⁰ P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj).

444. U svom svjedočenju, Zečević se o tom zaključku preciznije izrazio. Posvjedočio je da je nekoliko godina poslije tog događaja proučio izvještaj dr Miroljuba Vukašinića iz Vojnog instituta u Beogradu, prema kojem brzina minobacačke granate od 120 mm pri udaru mora biti najmanje 154 metara u sekundi (u daljnjem tekstu: m/s), tj. brzina potrebna da stabilizirajući odsjek prevlada potisak unazad uslijed eksplozije, da bi se taj stabilizirajući odsjek nakon eksplozije zabio u tlo.¹⁵⁹¹ Zečević je to uporedio s mjerenjima koje su izvršili američki naučnici, prema kojima minimalna brzina leta granate prilikom udara mora biti približno 170 metara u sekundi +/- 20 metara u sekundi.¹⁵⁹² Zečević je izračunao da je potrebno da stabilizirajući odsjek nakon eksplozije zadrži brzinu od približno 60 metara u sekundi, plus ili minus 10 metara u sekundi, da bi se repno krilce zabilo 250 mm u zemlju.¹⁵⁹³ Koristeći minimalne vrijednosti, zaključio je da je minimalna brzina granate prilikom udara morala iznositi približno 200 metara u sekundi (150 + 50 metara u sekundi) da bi se njen stabilizirajući odsjek zabio 250 mm u zemlju.¹⁵⁹⁴ Zečević je zatim uzeo u obzir da minobacačka granata od 120 mm M62P3¹⁵⁹⁵ s jednim dopunskim punjenjem pri udaru ima brzinu od 110-120 metara u sekundi, zavisno o uglu pada granate,¹⁵⁹⁶ dok granata ispaljena sa šest dopunskih punjenja ima *početnu* brzinu od 310 metara u sekundi, dok je brzina pri udaru manja.¹⁵⁹⁷ Zečević je zaključio da minobacačka granata od 120 mm mora biti ispaljena s najmanje četiri dopunska punjenja da bi pri udaru imala potrebnu brzinu od 200 metara i više u sekundi.¹⁵⁹⁸ Isključujući gađanje s 0+1, 0+2 ili 0+3 dopunska punjenja, Zečević je revidirao zaključke Zečevićevog balističkog izvještaja i posvjedočio da je mjesto ispaljenja između 4.900 i 6.000 metara od pijace.¹⁵⁹⁹

ii. Istražni timovi UN-a

445. Vojni posmatrači UN-a¹⁶⁰⁰ i članovi tima 4 Francuskog bataljona UN-a, koji su na mjesto događaja izašli 5. februara 1994.,¹⁶⁰¹ konstatovali su da krater izgleda netaknut.¹⁶⁰² Članovi tima

¹⁵⁹¹ Zečević, T. 10296-8; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

¹⁵⁹² Zečević je "koristio izraze koji su dobijeni od Sukasa i Waltersa", T. 10306.

¹⁵⁹³ Zečević, T. 10299-10300, 10306, 10353; Zečević se koristio formulama francuskog naučnika Saterlinea, T. 10306-7.

¹⁵⁹⁴ Zečević, T. 10302.

¹⁵⁹⁵ Zečević, T. 10299; što je više punjenja u minobacačkoj granati od 120 mm, to je veća njena brzina pri udaru, Zečević, T. 10293-4, 10300.

¹⁵⁹⁶ Zečević, T. 10302; početna brzina granate s jednim dopunskim punjenjem je 140 metara u sekundi, T. 10294.

¹⁵⁹⁷ Zečević, T. 10294-6.

¹⁵⁹⁸ Zečević, T. 10301 – 10302.

¹⁵⁹⁹ Zečević, T. 10301.

¹⁶⁰⁰ Najmanje dvojica njih su stigli na pijacu Markale gotovo odmah poslije eksplozije, Kolp, T. 8247-8; P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶⁰¹ Tim 4 Francuskog bataljona UN došao je na pijacu deset do petnaest minuta poslije dolaska lokalnog istražiteljskog tima, Bešić, T. 4906; Sabljica, T. 5338. Komandant snaga UN-a u Sektoru Sarajevo general Soubirou naložio je tom timu da sprovede istragu o tom događaju zbog velikog broja žrtava eksplozije, Rose, T. 10196-9; među tim predstavnicima bio je francuski oficir Jean-Louis Segade (P2261, Izvještaj UN-a). U jednom od izvještaja sarajevskih

UN-a su “odbi[li] komade asfalta uz rub kratera i poveća[li] rupu koja je nastala prodiranjem krilca”¹⁶⁰³ kako bi to repno krilce nožem izvadili iz zemlje.¹⁶⁰⁴ Tim UN-a je utvrdio da je riječ o repnom krilcu minobacačke granate od 120 mm¹⁶⁰⁵ i predao ga jednom od lokalnih kriminalističkih inspektora, Bešiću.¹⁶⁰⁶ Tim UN-a je izvršio prvu analizu kratera oko 14:00 sati i utvrdio da je azimut granate 620 mila (35 stepeni).¹⁶⁰⁷ U 15:00 sati pripadnik UN-a kapetan Verdy izvršio je drugu analizu kratera. Kako se kasnije pokazalo, napravio je matematičku pogrešku koja je dovela do pogrešnih rezultata.¹⁶⁰⁸ U 16:30 sati pripadnik UN-a major John Russell izvršio je treću analizu kratera, tokom koje je izmjerio da se granata kretala pod uglom od 450 mila (25 stepeni)¹⁶⁰⁹ i da ugao pada granate iznosi 1.200-1.300 mila (67 do 73 stepeni).¹⁶¹⁰

446. Dana 11. februara 1994., formiran je još jedan tim UN-a za istragu koja se "mora nastaviti na ranije istrage [Ujedinjenih nacija] i ograničiti na analizu kratera i tehničke aspekte eksplozije”.¹⁶¹¹ Dana 11. i 12. februara 1994., trojica članova tog tima, major Sahaisar Khan, komandant John Hamill i kapetan Jose Grande, su svaki za sebe izvršili analizu kratera na pijaci i mjerenjem utvrdili da je granata doletjela pod uglom od između 320 i 420 mila (18 i 23.6 stepeni).¹⁶¹² Dana 11. februara 1994., Khan and Hamill odredili su ugao pada granate: Khan je izvršio "procjenu [približnog ugla] pada na osnovu mogućeg položaja [krilca] u krateru” i rekao da mogući ugao pada iznosi 1.000-1.100 mila (56 do 62 stepeni), te da su to samo orijentacione vrijednosti jer je analiza izvršena šest dana poslije eksplozije.¹⁶¹³ Hamill je, postavivši štap na

vlasti pominje se istražitelj Ujedinjenih nacija pod imenom “Jean Luis SEGADI”. Radi se vjerovatno o pogrešno napisanom imenu Jean-Louisa Segadea koje se navodi u UNPROFOR-ovom izvještaju o istrazi, P2365.1 (Službeni izvještaj).

¹⁶⁰² P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶⁰³ P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶⁰⁴ Suljić, T. 6897-8; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.); P2261 (Izvještaj UN-a); P2365.1 (Službeni izvještaj). Ne zna se pouzdano koji je član istražiteljskog tima UN-a zapravo izvadio stabilizirajući odsjek. U izvještaju sarajevskih vlasti kaže se da ga je izvadio Jean-Louis Segade, ali Izvještaju UN-a je priložen razgovor s dotičnim Jean-Louisom Segadeom, u kojem on kaže da je samo gledao dok su članovi njegovog tima na pijaci vadili stabilizirajući odsjek. P2635.1 (Službeni izvještaj sarajevskih vlasti od 17. februara 1994.); P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶⁰⁵ P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶⁰⁶ Bešić, T. 4917; Sabljica, T. 5338.

¹⁶⁰⁷ P2261 (Izvještaj UN-a), dodatak C i str. 10/46, 12/46; 1 stepen odgovara 17,78 mila.

¹⁶⁰⁸ Kapetan Verdy je procijenio vertikalni ugao od kratera do vrha zgrade prema izračunatom azimutu, P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶⁰⁹ P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶¹⁰ P2261 (Izvještaj UN-a). Sudski spis ne sadrži dokaze o metodu kojim je major John Russell izmjerio ugao pada; nadalje, Izvještaj UN-a sadrži izjavu majora Johna Russella da su, na udaljenosti manjoj od jedan metar od kratera bili dljeto i crveni ključ za cijevi.

¹⁶¹¹ Zamjenik komandanta snaga UNPROFOR-a u Zagrebu naredio je nastavak istrage o eksploziji, Hamill, T. 6077; Rose, T. 10196; u tri dana, tim je izvršio ukupno sedam analiza kratera na pijaci Markale, pregledao izvještaje sastavljene poslije eksplozije i razgovarao s osobljem UN-a i oficirima za vezu SRK-a i ABiH, P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶¹² P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶¹³ P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46, 16/46. U pismenom sažetku svoje analize kratera major Sahaisar Khan ne objašnjava pobliže način na koji je odredio ugao pada. Dana 12. februara 1994., ta trojica predstavnika UN-a vratila su se na pijacu. Svaki od njih je izvršio dodatnu analizu kratera i sva trojica su ponovno mjerila pravac vatre ali, tog drugog dana njihove istrage nisu pokušali izmjeriti ugao pada projektila, P2261 (Izvještaj UN-a). U dopisu u kojem se

mjesto gdje je bilo zariveno repno krilce i uz pomoć standardnog artiljerijskog uglomjera i viska, izmjerio da je granata pala pod uglom od 950-1.100 mila (53 do 62 stepena) i izjavio da "nije moguće biti precizniji" jer je analiza izvršena više dana poslije eksplozije.¹⁶¹⁴ Grande, koji je izvršio analizu kratera nakon Khana i Hamilla, nije ni pokušao izmjeriti padni ugao granate jer su mu prethodni istražni timovi rekli da je krater prekopan i malo uvećan.¹⁶¹⁵

447. Dana 13. februara 1994., krater je pregledao još jedan pripadnik UN-a, stariji vodnik Dubant. Dubant je napisao da je krater "čist i veoma oštih rubova".¹⁶¹⁶ U svom izvještaju navodi da krater ima oblik elipse, čija jedna strana iznosi približno 25 centimetara. Mjerenjem je utvrdio da je krater 11 centimetara dubok.¹⁶¹⁷ Dubant nije procijenio ugao pada granate zato što je to "postalo nemoguće jer je oblik [kratera] promijenjen, odnosno, dodatno je prokopavan[...] kako bi se iz nje[ga] izvuklo krilce granate".¹⁶¹⁸

448. Kako bi dopunili svoju istragu, istražitelji UN-a su razmotrili priče žrtava, predstavnika UN-a koji su na dan eksplozije bili u Sarajevu, te informacije o vojnoj opremi i položajima jedinica koje su dobili od ABiH i SRK-a.¹⁶¹⁹ Izvještaj o istragama UN-a podnjet je 15. februara 1994. (u daljnjem tekstu: Izvještaj UN-a¹⁶²⁰). Autori tog izvještaja su zaključili "do eksplozije je došlo 5. februara 1994., između 12:10 i 12:15 sati, na prepunoj pijaci u Sarajevu," a "eksploziju je prouzrokovala konvencionalna, fabrički proizvedena, minobacačka granata od 120 mm" koja je "eksplodirala čim je udarila o zemlju".¹⁶²¹ Na osnovu svoje analize kratera, autori Izvještaja UN-a utvrdili su da je pravac iz kojeg je doletjela minobacačka granata od 120 mm "bio između 330 i 420

ukratko iznose rezultati njegove dvije analize kratera u prilogu Izvještaju UN-a, komandant John Hamill je, ne ulazeći u detalje, rekao da je "krater [...] diran između [njegove] prve i druge analize, čime je onemogućeno drugo mjerenje". P2261 (Izvještaj UN-a). Komandant John Hamill je objasnio da je "u međuvremenu, između jutra 11. i jutra 12., došlo do promjene u vodstvu tima [Ujedinjenih nacija] i novi vođa tima je odlučio da želi da se to ponovo izvrši te smo otišli i ponovo izvršili [analizu kratera]", P2261.1 (Izvještaj UN-a) i T. 6087.

¹⁶¹⁴ Hamill, T. 6087-8; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46, 18/46.

¹⁶¹⁵ P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶¹⁶ P2261.2 (prijevod analize kratera na pijaci Markale vodnika Dubanta). Originalna verzija dokumenta P2261.2 je na francuskom i nalazi se u prilogu izvještaja P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶¹⁷ P2261 (Izvještaj UN-a). Nepreciznost u navođenju dimenzija kraće ose elipse rezultat je činjenice da je u kopiji izvještaja starijeg vodnika uvrštenoj u P2261 cifra koja se odnosi na izmjerenu osu nečitka, P2261 (prijevod analize događaja na pijaci Markale vodnika Dubanta). Vidi takođe P2261.2 (prijevod analize kratera na pijaci Markale vodnika Dubanta).

¹⁶¹⁸ P2261.2 (prijevod analize kratera na pijaci Markale vodnika Dubanta).

¹⁶¹⁹ P2261 (Izvještaj UN-a). Tim UN-a razgovarao je sa žrtvama kako bi utvrdio odgovara li broj žrtava njihovom zaključku da je na pijaci Markale eksplodirala granata od 120 mm.

¹⁶²⁰ P2261 (Izvještaj UN-a).

¹⁶²¹ P2261 (Izvještaj UN-a), str. 4/46. Članovi tima UN-a objasnili su da je krater koji je zatečen na pijaci mogao nastati samo eksplozijom minobacačke granate. Pregledom stabilizatora koji je pronađen poslije tog događaja taj zaključak je potvrđen. Oni su, takođe, objasnili da su zaključak da je minobacačka granata od 120 mm eksplodirala nakon što je udarila o tlo pijace izveli na osnovu oblika kratera nastalog uslijed eksplozije, tipa oštećenja tezgji u blizini kratera i oblika tragova na površini asfalta, P2261 (Izvještaj UN-a).

mila" (18,5 i 23,6 stepeni).¹⁶²² Hamill je u svom iskazu rekao da taj azimut odgovara azimutu utvrđenom u Sabljičinom balističkom izvještaju.¹⁶²³

449. U pogledu izvora vatre, autori Izvještaja UN-a primjećuju da su se svi stručnjaci, izuzev stručnjaka iz tima 4 Francuskog bataljona i Verdyja, služili konvencionalnim metodima.¹⁶²⁴ U zaključcima Izvještaja UN-a potvrđuje se da ugao pada granate iznosi između 950 i 1.100 mila (53-62 stepeni), kako su to 11. februara 1994. utvrdili Khan i Hamill,¹⁶²⁵ i naglašava: "Da bi se zagarantovala tačnost, ugao se mora izmjeriti dok se ugla repna krilca i upaljač još nalaze u zemlji, što nije urađeno 5. februara [1994.]."¹⁶²⁶ Na osnovu mjerenja obližnjih zgrada, autori Izvještaja UN-a su zaključili da ugao pada nije mogao biti manji od 870 mila (49.15 stepeni), što pak navodi na zaključak, "na osnovu svih mogućih putanja granata datih u tabelama", da se "udaljenost od tačke s koje je otvorena vatra do mjesta udara kreće [...] između 300 i 5.551 m".¹⁶²⁷ Autori izvještaja UN-a zaključuju: "Stoga se procjenjuje da su rezultati koji su izmjereni 11. februara [1994. od strane Khana i Hamilla] nedovoljno tačni" da bi poslužili kao osnova za zaključak "i da bi se na osnovu njih utvrdila definitivna udaljenosti izvora vatre" zato što "udaljenost izvora vatre očito pokriva područje od 2.000 m s obje strane linije sukoba. Poznato je da obje strane imaju minobacače kalibra 120 mm i pripadajuće im granate. [...] Nema dovoljno fizičkih dokaza koji bi naveli na zaključak da je jedna ili druga strana ispalila tu minobacačku granatu. Objе strane su mogle ispaliti tu minobacačku granatu".¹⁶²⁸

iii. Izvještaj vještaka odbrane

450. U Viličićevom izvještaju o granatiranju odbacuju se zaključci Sabljičinog balističkog izvještaja, Zečevićevog balističkog izvještaja i Izvještaja UN-a da je naprava koja je na pijaci eksplodirala minobacačka granata od 120 mm.¹⁶²⁹ Autori Viličićevog izvještaja tvrde da galeri koji

¹⁶²² P2261 (Izvještaj UN-a). U svom iskazu Hamill je izjavio da se ugao može izraziti u milima umjesto u stepenima, pri čemu jedan stepen odgovara približno 17.78 mila, Hamill, T. 6088-9. Ugao od oko 350 mila sa pravcem sjever, dakle, odgovara uglu od približno 18 stepeni sa pravcem sjever, Hamill, T. 6098-9. Kratica "UTM" upotrebljava se za univerzalnu poprečno-cilindričnu merkatorsku projekciju.

¹⁶²³ Hamill, T. 6098-9. Michael Rose, britanski general koji je komandovao snagama UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini od januara 1994. do januara 1995., potvrdio je da su istražitelji UN-a utvrdili da je minobacačka granata ispaljena iz pravca sjeveroistoka, Rose, T. 10196.

¹⁶²⁴ P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46.

¹⁶²⁵ P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46.

¹⁶²⁶ P2261 (Izvještaj UN-a), str. 12/46.

¹⁶²⁷ P2261 (Izvještaj UN-a), str. 13/46.

¹⁶²⁸ P2261.1 (Izvještaj UN-a), str. 4/46. U svom iskazu Hamill je rekao da je istraga bila ograničena samo na analizu kratera i tehničke aspekte te analize, u skladu s uputstvima o obimu istrage koje je tim dobio. Zaključak da nema dovoljno dokaza o tome koja strana je ispalila projektil zasniva se na istragama koje su bile ograničene tim uputstvima, Hamill, T. 6083-4 i P2261 (Izvještaj UN-a), str. 2/46; Rose je takođe potvrdio da se u tom pogledu u istragama nije otišlo dalje od tehničkog pregleda tačke udara, odnosno kratera, Rose, T.10199.

¹⁶²⁹ Autori Izvještaja tvrde da ne postoje definitivni dokazi da je stabilizirajući odsjek granate od 120 mm zaista pronađen poslije eksplozije, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

su navodno pronađeni nakon eksplozije na slikama ne izgledaju kao ostaci nijednog tipa eksplozivne naprave, te da se čini kako rane žrtava nije prouzrokovala granata od 120 mm.¹⁶³⁰

451. U svom iskazu Viličić je naveo da je vraćanje stabilizirajućeg odsjeka u zemlju, kako je učinio Zečević, nepouzdana metoda mjerenja ugla pada.¹⁶³¹ Međutim, koristeći se vrijednostima do kojih je došao Sabljica mjerenjem eliptičnih tragova oko kratera i proučivši fotografije kratera, Viličić je trigonometrijski izračunao da ugao pada granate od 120 mm ispaljene sa 0+1 punjenja iznosi 62,5°, a granate koja je ispaljena s 0+6 punjenja 55,6°. Pretresno vijeće konstatuje da to ne izlazi iz raspona koji je izračunao Zečević (55-65°).¹⁶³²

452. Autori Viličićevog izvještaja o granatiranju tvrde da je tehnički nemoguće da se stabilizator minobacačke granate od 120 mm na pijaci Markale zabio 200 do 250 mm u tlo, kao što se tvrdi u Zečevićevom balističkom izvještaju.¹⁶³³ Izračunali su da se granata prije eksplozije mora kretati brzinom od najmanje 154 metra u sekundi da bi stabilizator prevladao potisak i zario se u zemlju.¹⁶³⁴ Koristeći se jednačinama do kojih su došli naučnici *Sandia National Laboratories* u SAD-u 1997. i 1998. godine, izračunali su da stabilizator mora dostići minimalnu brzinu od 374,8 metara u sekundi da bi se ukopao 180 mm u beton.¹⁶³⁵ Izračunali su da je stabilizator pronađen na pijaci Markale prije udara morao postići minimalnu brzinu od 154+374,8, odnosno 528,8 metara u sekundi kako bi prevladao snagu eksplozije i zario se 180 mm u zemlju, te izjavili da nijedan poznati minobacač ne može postići tu brzinu.¹⁶³⁶ Nakon što su to zaključili, nisu određivali pravac niti domet granate.¹⁶³⁷

¹⁶³⁰ D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju); Viličić, T. 20314-5 u vezi s video snimkom tog gelera. Vještaci odbrane tvrde da se, u nedostatku vizuelnog pregleda uz hemijsko-metaluršku analizu gelera, ne može definitivno utvrditi da je riječ o ostacima minobacačke granate od 120 mm. Stabilizator je jedini takav fragment koji je predložen kao dokaz i autori Viličićevog izvještaja o granatiranju nisu mogli izvršiti tako detaljnu analizu, Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 626-30. U svom iskazu, jedan od autora Izvještaja o granatiranju, Viličić, rekao je da su navodi za neke od žrtava eksplozije na pijaci Markale ranjene u donje ekstremitete u opreci s načinom kretanja kroz vazduh fragmenata minobacačke granate koja je eksplodirala, Viličić, T. 20317-8. On sugeriše da su takve povrede donjih ekstremiteta karakteristične za eksploziju određenog tipa konkavne granate korištene u JNA, a ne za minobacačku granatu, Viličić, T. 20318.

¹⁶³¹ Viličić, T. 20268 i 20288-9.

¹⁶³² D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju); Viličić, T. 20560-1.

¹⁶³³ D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

¹⁶³⁴ Viličić, T. 20471; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

¹⁶³⁵ D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju). Da bi prodiranje u betonsko tlo te vrste doseglo 250 mm, potrebna minimalna brzina povećava se na 508,7 metara u sekundi kada nema eksplozije, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

¹⁶³⁶ D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju); konstatovali su da nijedna poznata minobacačka granata ne može razviti toliku brzinu i stoga su zaključili da je tehnički nemoguće da je na pijaci Markale pronađen stabilizirajući odsjek minobacačke granate od 120 mm ukopan do još veće dubine od 200 do 250 mm, kao što se tvrdi u Zečevićevom balističkom izvještaju.

¹⁶³⁷ D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

453. U svom svjedočenju Viličić je priznao da se proračuni sadržani u Viličićevom izvještaju o granatiranju zasnivaju na pretpostavci da je tlo pijace isključivo betonsko.¹⁶³⁸ Za slučaj da se tlo, umjesto toga, sastoji od tankog sloja asfalta na šljunčanoj podlozi¹⁶³⁹ a koristeći se tablicama koje se zasnivaju na matematičkoj formuli Berezanskoga,¹⁶⁴⁰ posvjedočio je da stabilizator minobacačke granate od 120 mm mora postići brzinu od 114,4 metara u sekundi da bi se zario u šljunak do dubine od 200 mm, a da bi nadjačao potisak uslijed eksplozije i dodatnih 154 metara u sekundi (=268,8 m/s).¹⁶⁴¹ U svom svjedočenju, Viličić je rekao da minobacačka granata ispaljena s visine od 500 metara iznad predviđenog cilja pri udaru može imati brzinu veću od 260 metara u sekundi.¹⁶⁴²

c. Iskazi o izvoru vatre koji nisu tehničke prirode

454. Svjedok AF, stanovnik Sarajeva, posvjedočio je da se 5. februara 1994. oko 12:00-12:30 sati nalazio u bašti kuće svoje majke koja se nalazi približno 200 metara ispod Špicaste stijene, položaja SRK-a sjeveroistočno od Sarajeva, i da je čuo kad je ispaljen projektil iz teškog oruđa poput minobacača s područja Mrkovića, iza Špicaste stijene,¹⁶⁴³ a zatim i eksploziju u gradu.¹⁶⁴⁴ U vrijeme tog događaja, svjedok AK-1 je bila u svojoj kući na Sedreniku, koja se nalazi približno 500 metara južno od linija sukoba, i čula je pucanju iz pravca Mrkovića.¹⁶⁴⁵ Suljić je posvjedočio da je, nakon što je utvrđeno da je granata ispaljena iz smjera sjever-sjeveroistok, razgovarao s osobama koje žive duž putanje granate i ti su mu ispitanici potvrdili da je granata ispaljena iz pravca Mrkovića.¹⁶⁴⁶ Prema naznakama stručnjaka za oružje, na osnovu zvuka ispaljivanja projektila iz minobacača može se odrediti približni pravac iz kojeg je projektil ispaljen.¹⁶⁴⁷ U svom iskazu Hamill je izjavio da posmatrač koji čuje kad je iz minobacača ispaljen projektil “neće [moći] utvrditi lokaciju, samo pravac”.¹⁶⁴⁸

¹⁶³⁸ Viličić, T. 20449; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

¹⁶³⁹ Viličić, T. 20466. Vidi takve naznake u Zečevićevom svjedočenju, Zečević, T. 10330.

¹⁶⁴⁰ Formulom Berezanskoga, koja je postavljena početkom 20. stoljeća, došlo se do istog rezultata, koji više ide u prilog tezi optužbe, Viličić, T. 20215-17. Viličić je predočio proračune u kojima koristi tu formulu kako bi potvrdio zaključke iz Viličićevog izvještaja o granatiranju do kojih se došlo korištenjem jednačina Sandia National Laboratories, Viličić, T. 20271-2. Vidi takođe C8 (Tabela brzine stabilizirajućeg odsjeka minobacačke granate od 120 mm potrebna za prodiranje u različite materijale, prema formuli Berezanskoga) i C9 (Tabela brzine stabilizirajućeg odsjeka minobacačke granate od 120 mm potrebna za prodiranje u različite materijale, prema formuli Berezanskoga).

¹⁶⁴¹ Viličić, T. 20475-6 i 20479-80. U svom iskazu Viličić je sugerisao da bi bilo teže prodrijeti u takav mješoviti teren i da bi to zahtijevalo veću brzinu prodiranja nego onda kada je riječ o isključivo šljunčanom terenu, Viličić, T. 20476.

¹⁶⁴² Viličić, T. 20480-1; C5 (Prikaz povećanja brzine minobacačke granate kada je ispaljena s položaja na većoj visini od cilja).

¹⁶⁴³ Svjedok AF, T. 5524, 5499-5505.

¹⁶⁴⁴ Svjedok AF, T. 5524, 5499-5505.

¹⁶⁴⁵ Svjedok AK-1, T. 5444, 5446-7 i 5450-1.

¹⁶⁴⁶ Suljić, T. 6903.

¹⁶⁴⁷ Hamill, T. 6193-4; Kovač, T. 11482-4; P3734 (Izvještaj Richarda Higgsa o granatiranju od 12. februara 2002).

¹⁶⁴⁸ Hamill, T. 6193-4.

455. Pretresno vijeće konstatuje da je pomnim proučavanjem linija sukoba ucrtanih u karte koje su uvrštene u dokaze utvrđeno njihovo podudaranje u pogledu položaja linija sukoba.¹⁶⁴⁹ Udaljenost između pijace Markale i linije sukoba SRK-a na sjeveru-sjeveroistoku u vrijeme eksplozije iznosila je približno 2.600 metara.¹⁶⁵⁰ Udaljenost između pijace Markale i linije sukoba ABiH u smjeru iz kojeg je granata navodno doletjela iznosila je u vrijeme eksplozije približno 2.300 metara.¹⁶⁵¹ Linija povučena od mjesta događaja u pravcu sjevera-sjeveroistoka prelazila bi preko zapadnog kraja Sedrenika, te bi kroz istočni rub Pašinog brda izbila na teritoriju pod kontrolom SRK-a i zatim nastavila preko brda Mrkovići.¹⁶⁵²

d. Postojanje vojnih ciljeva na području pijace Markale

456. Vahid Karavelić, komandant 1. korpusa ABiH, na mapi je označio lokaciju najbližeg brigadnog štaba na udaljenosti od oko 300 metara od pijace.¹⁶⁵³ Jacques Kolp, koji je u vrijeme eksplozije bio oficir za vezu UNPROFOR-a, posvjedočio je da na području pijace Markale nije bilo nikakvih naročitih vojnih ciljeva.¹⁶⁵⁴ U svojim iskazima i Bešić i Boškailo su izjavili da je u zgradi "22. decembar" pokraj pijace bila fabrika koja je proizvodila i prodavala uniforme za vojsku i policiju. Međutim, Bešić je istakao da se u vrijeme eksplozije uniforme nisu tamo proizvodile jer nije bilo struje, a svjedok Boškailo je posvjedočila da je njena prijateljica radila u prodavnici u zgradi "22. decembar".¹⁶⁵⁵

457. U svom iskazu Hamill je izjavio da bi za minobacački tim to bio izuzetno "sretan pogodak" da je iz prvog pokušaja, bez korektorne vatre, pogodio ciljanu metu. Stoga, ako je pijaca gađana i pogođena, riječ je o "pukoj slučajnosti".¹⁶⁵⁶ U Viličićevom izvještaju o granatiranju vještaci odbrane tvrde da strana koja je odgovorna za ispaljivanje granate na pijacu Markale zasigurno nije namjeravala pogoditi pijacu Markale budući da je, po teoriji vjerovatnoće, vjerovatnoća da se

¹⁶⁴⁹ Pretresno vijeće je prilikom procjene položaja linija sukoba u procijenjom pravcu odakle je ispaljena granata posebno koristilo mape koje je za uvrštenje u dokaze predložila odbrana (od D1790 do D1796).

¹⁶⁵⁰ P3644.RH (mape Sarajeva); svjedoci su često koristili mape i u njih ucrtavali oznake i premda se na njima ne navodi razmjer, Pretresno vijeće je poređenjem različitih mapa uspjelo doći do razmjera tih mapa. Pretresno vijeće se slaže s odbranom da je razmjer mape uvršten u dokaze kao C2 1:50.000. Vijeće je svoj zaključak o razmjerima mapa dodatno potvrdilo skalom geografskih dužina na njima, u kojoj jedan stepen geografske širine odgovara približno 111 kilometara, pri čemu je minuta jedna šezdesetina stepena.

¹⁶⁵¹ Higgs, T. 12447-8, 12460; P3727 (mape za pet granatiranja navedenih u prilogu). Premda sudski spis nije potpuno jasan po tom pitanju, čini se da je Higgs odredio gdje se na mapi nalazi linija fronta ABiH na osnovu informacija koje je dobio od optužbe, Higgs, T. 12455.

¹⁶⁵² P3644 RH (mapa Sarajeva); P3727 (niz od pet mapa); P3644MS (mapa Sarajeva).

¹⁶⁵³ P3644VK (Karavelićeva mapa).

¹⁶⁵⁴ Kolp, T. 8248-8250.

¹⁶⁵⁵ Bešić, T. 4925, 5033; Boškailo, T. 5044, 5059-62.

¹⁶⁵⁶ Hamill, T. 6191; 6218.

minobacačkom granatom od 120 mm izdaleka pogodi meta veličine pijace vrlo mala, čak i u idealnim uslovima za gađanje.¹⁶⁵⁷

458. Prema svjedoku AD, koji je svjedočio o svom iskustvu s gađanjem pijace Breza, ta pijaca je uspješno pogođena tako što je iz dva minobacača ispaljena po jedna granata.¹⁶⁵⁸

459. Izvještaj UN-a sadrži "izvještaj o incidentu" ("increp"), u kojem se navodi da su 5. februara 1994. između 05:30 i 05:35 sati ujutro ispaljena četiri minobacačka projektila u polje koordinatne mreže pokraj područja pijace Markala.¹⁶⁵⁹ Bešić i Travljanin, koji su držali prodavnicu na pijaci, rekli su da je dvadesetak dana prije eksplozije jedna granata pogodila vrh zgrade "22. decembar".¹⁶⁶⁰ Niaz, koji je bio vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do marta 1994., posvjedočio je da je u periodu od 2. oktobra 1993. do 5. februara 1994. na okolinu pijace Markale palo 10-20 minobacačkih granata i da je Većina njih bila kalibra 120 mm, a da je došla približno iz pravca Sedrenika.¹⁶⁶¹

460. Iz Izvještaja UN-a vidi se da su vojni posmatrači UN-a s kojima su vođeni razgovori u februaru 1994. naveli kako od oktobra 1993. nisu imali pristup sjeveroistočnom dijelu grada.¹⁶⁶² Predstavnici UN-a su 9. februara 1994. obišli dva minobacačka položaja ABiH. Predstavnik SRK-a pukovnik Cvetković potvrdio je Hamillu da se na Mrkovićima, duž procijenjenog pravca gađanja, sjeverno-sjeveroistočno od Markala, nalazi više minobacača od 120 mm.¹⁶⁶³ Autorima Izvještaja UN-a pukovnik Cvetković je "izričito rekao da [SRK] nije ispalio dotični hitac; međutim, rekao je takođe da je tokom prošle godine [SRK] ispalio 30 do 40.000 projektila na grad i [pitao zašto se autori Izvještaja UN-a] toliko zanimaju za jedan projektil kada ih je [SRK] ispalio toliko".¹⁶⁶⁴

e. Argumenti strana

¹⁶⁵⁷ Pri računanju, autori izvještaja o granatiranju su za udaljenost koristili vrijednosti u rasponu od 1.400 do 6.464 metara, što odgovara udaljenosti s koje je minobacačka granata trebala biti ispaljena da bi pala na tlo pijace pod uglom od 60 stepeni, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju). Osim toga, pretpostavljali su da su dimenzije pijace bile 36 puta 30 metara, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

¹⁶⁵⁸ Svjedok AD, T. 10759-60.

¹⁶⁵⁹ P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46.

¹⁶⁶⁰ Bešić, T. 4802; Travljanin, T. 6359-60.

¹⁶⁶¹ Niaz, T. 9099-9100.

¹⁶⁶² Hamill, T. 6107; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46, tačka 4.

¹⁶⁶³ Hamill, T. 6109; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46, tačka 4.

¹⁶⁶⁴ Hamill, T. 6109; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46, tačka 4.

461. Optužba tvrdi da je SRK na pijacu Markale ispalio minobacačku granatu od 120 mm¹⁶⁶⁵ s brdovitog područja Mrkovića na sjeveroistoku¹⁶⁶⁶ i da na pijaci nije bilo značajnih vojnih objekata ni aktivnosti.¹⁶⁶⁷

462. Odbrana ne poriče da je na pijaci 5. feburara 1994. došlo do eksplozije,¹⁶⁶⁸ ali tvrdi da nema dovoljno pouzdanih dokaza za zaključak da je tu eksploziju prouzrokovala minobacačka granata od 120 mm, tim više što odbrana nije mogla pregledati gelere i stabilizirajući odsjek nađene na mjestu događaja.¹⁶⁶⁹ Odbrana, između ostalog, tvrdi da su Zečević, Viličić i Hamill, svaki za sebe, odredili slične približne uglove pada, ali da je neophodno utvrditi *tačan* ugao pada, što se nije moglo izvršiti zbog remećenja kratera i tunela nastalih djelovanjem granate.¹⁶⁷⁰ Odbrana tvrdi da je "zadani cilj gotovo nemoguće pogoditi jednim minobacačkim hicem, tim više što je riječ o vrlo malom cilju".¹⁶⁷¹ Nadalje, odbrana tvrdi da se, čak i pod pretpostavkom da je na pijaci eksplodirala minobacačka granata od 120 mm, ne može isključiti mogućnost da je granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH.¹⁶⁷² Odbrana tvrdi da je i ABiH posjedovala minobacače od 120 mm, te da tehnička analiza pokazuje da je granata koja je prouzrokovala eksploziju mogla biti ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH¹⁶⁷³ i dodaje da su određene jedinice ABiH psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju.¹⁶⁷⁴ Zaključuje da su te jedinice ABiH možda time pokušale izazvati suosjećanje međunarodne zajednice za muslimansko stanovništvo Sarajeva.¹⁶⁷⁵

f. Zaključak o uzroku eksplozije i žrtvama

463. Pretresno vijeće konstatuje da je između 12:00 i 12:30 sati 5. februara 1994. na pijaci Markale eksplodirao jedan projektil. Suljić, kao predstavnik lokalnog istražnog tima, i Niaz, kao

¹⁶⁶⁵ Vidi T. 21936, gdje optužba objašnjava da su "razni odjeli [organa gonjenja] u Sarajevu [gdje bi se čuvali geleri] preseljeni [nakon događaja na pijaci], što je očito razlog zašto optužba nije mogla predočiti [geler]".

¹⁶⁶⁶ Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 113-4; Završni podnesak optužbe, par. 551.

¹⁶⁶⁷ Završni podnesak optužbe, par. 560.

¹⁶⁶⁸ Kobranilac, T. 10214.

¹⁶⁶⁹ Završni podnesak odbrane, par. 626-7, 647. Vještaci odbrane su iznijeli preliminarni argument da slike gelera koji je navodno pronađen nakon tog događaja ne izgledaju kao ostaci jednog tipa eksplozivne naprave nego mnogih – uključujući minobacačke granate različitih kalibara i rakete. Odbrana tvrdi da se, u nedostatku vizuelnog pregleda uz hemijsko-metaluršku analizu tih fragmenata, ne može izvesti definitivni zaključak da je riječ o ostacima minobacačke granate od 120 mm. Nadalje, tvrdi da ne postoje neoborivi dokazi da je nakon eksplozije zaista pronađen stabilizirajući odsjek minobacačke granate od 120 mm. Vidi takođe Viličić, T. 20314-5 u vezi s video snimkom tog gelera i D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju): autori Izvještaja o granatiranju tvrde da, izuzev stabilizirajućeg odsjeka, nijedan takav fragment nije uvršten u dokazni materijal tako da nisu mogli izvršiti takvu detaljnu analizu. Vidi takođe Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 115; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 626-30.

¹⁶⁷⁰ Završni podnesak odbrane, par. 618-9, 622.

¹⁶⁷¹ Završni podnesak odbrane, par. 622. Odbrana dodaje da je, čak i u slučaju da je područje ranije snimljeno, oruđe vrlo osjetljivo na meteorološke pojave.

¹⁶⁷² Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 622.

¹⁶⁷³ *Id.*

¹⁶⁷⁴ Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 632.

predstavnik UN-a, obišli su bolnice i mrtvačnicu, gdje su odvezene žrtve eksplozije. Obojica su izbrojali više od 60 poginulih i više od 140 ranjenih. I lokalni istražni tim i istražni timovi UN-a su, po pregledu stabilizirajućeg odsjeka, pronađenih gelera i tragova na tlu (koji su opisani u Sabljčinom balističkom izvještaju, Zečevićevom balističkom izvještaju i Izvještaju UN-a), zaključili da je eksploziju na pijaci Markale prouzrokovala minobacačka granata od 120 mm, koja je eksplodirala nakon što je udarila o zemlju. Odbrana tvrdi da nije dokazano da je na Markalama 5. februara 1994. eksplodirala granata od 120 mm zato što nije mogla pregledati gelere i stabilizirajući odsjek. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da je odbrana stabilizirajući odsjek pregledala. S obzirom na dokaze u sudskom spisu, Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je 5. februara 1994. između 12:00 i 12:30 sati na pijaci Markale eksplodirala, po udaru o zemlju, minobacačka granata od 120 mm, te ubila više od 60 i ranila više od 140 osoba.

g. Zaključak o mjestu ispaljenja

464. Zaključci koji slijede jesu zaključci Većine. Sudija Nieto-Navia je izrazio svoje protivno mišljenje o mjestu ispaljenja i navodnoj smišljenosti napada izvršenog 5. februara 1994. na pijaci Markale u izdvojenom i protivnom mišljenju u prilogu ove Presude.

i. Pravac iz kojeg je granata ispaljena

465. Sabljica je izmjerio da su dimenzije eliptičnih tragova eksplozije na tlu pijace Markale 56 cm i 26 cm. Fotografije i skice kratera i tragova eksplozije uvrštene u dokazni materijal potvrđuju da su tragovi imali oblik elipse. Na osnovu dimenzija elipse Sabljica je odredio azimut minobacačke granate i zaključio da je ona ispaljena iz pravca sjever-sjeveroistok, odnosno pod azimutom od približno 18 stepeni, u toleranciji od plus ili minus pet stepeni. U Zečevićevom balističkom izvještaju ne navode se dimenzije tragova na tlu, ali se upućuje na sličan azimut, otprilike sjever-sjeveroistok. Predstavnici UN-a (Grande, Hamill, Khan) su proučavanjem tragova na tlu odredili sličan azimut. U svom izvještaju, predstavnik UN-a Dubant navodi dimenzije tragova eksplozije, ali jedna dimenzija elipse je nečitka. U svakom slučaju, i Dubant je odredio isti azimut kao i Sabljica, Zečević, Hamill, Khan i Grande. Premda je tim 4 Francuskog bataljona, u kojem su bili Verdy i Russell, izmjerio azimut granate, u Izvještaju UN-a prihvaćeni su samo zaključci Hamilla, Khana, Grandea i Dubanta da je minobacačka granata ispaljena iz pravca sjeverno-sjeveroistočno od pijace Markale, pod azimutom od 18,5 do 23,6 stepeni. Vijeće ne prihvata rezultat tima 4 Francuskog bataljona (620 mila) ni Verdyjev rezultat (800-1000 mila) iz

¹⁶⁷⁵ Završni podnesak odbrane, par. 631-46.

istih razloga zbog kojih nisu prihvaćeni ni u Izvještaju UN-a: zato što ih karakteriše netačnost i zato što je Verdy napravio matematičku pogrešku. U izvještaju UN-a rezultat Russelovog mjerenja (450 mila) navodi se u sklopu osam analiza izvršenih na konvencionalni način. Međutim, prema shvatanju Većine, činjenica da se u Izvještaju UN-a (str. 12/46) prihvata azimut koji nije u rasponu azimuta koji je odredio Russell implicira da nije prihvaćena procjena prema kojoj je azimut 330-420 mila. U vezi s pravcem iz kojeg je ispaljena minobacačka granata izvedeni su i dokazi koji nisu tehničke prirode. U svom iskazu Suljić je izjavio da je razgovarao s ljudima koji žive duž procijenjene putanje granate i da su mu oni rekli kako su nekoliko sekundi prije eksplozije na pijaci Markale čuli granatu kako leti iz pravca sjeveroistoka. Većina Pretresnog vijeća osvjedočila se van razumne sumnje da je minobacačka granata od 120 mm koja je 5. februara 1994. eksplodirala na pijaci Markale ispaljena iz pravca sjever–sjeveroistok, odnosno pod azimutom od približno 18 stepeni.

ii. Odnos udaljenosti s koje je granata ispaljena i ugla pada granate

466. Služeći se raznim metodima, više istražitelja i vještaka je izvelo zaključke o uglu pada minobacačke granate. Mjerenjem i rekonstrukcijom mjesta pada granate, te tumačenjem rasporeda tragova nastalih rasprskavanjem gelera, većina vještaka je došla do zaključka da je ugao pada gotovo 60 stepeni.¹⁶⁷⁶

467. Viličić kritikuje metode rekonstrukcije položaja stabilizirajućeg odsjeka u tunelu i mjerenja na tunelu nakon vađenja stabilizirajućeg odsjeka kao nepouzdanе. Većina prihvata mogućnost da je vađenjem stabilizirajućeg odsjeka poremećen oblik tunela. Međutim, remećenje tunela nije utjecalo na tragove gelera, koje su stručnjaci prepoznali kao tipične za ugao pada od približno 60 stepeni, kao ni na raspon (55,6 do 62,5 stepeni), koji je Viličić izračunao na osnovu dimenzija eliptičnih tragova koje je izmjerio Sabljica; ti rezultati su u skladu s mjerenjima koja je izvršio Zečević nakon vraćanja stabilizirajućeg odsjeka i koristeći se kvadrantskom skalom. Većina napominje da je Zečević pokazao da je svjestan mogućeg remećenja tunela, te da je posvjedočio da je donji dio tunela bio relativno dobro očuvan.

468. U zaključcima izvještaja UN-a ne prihvataju se rezultati mjerenja ugla pada granate koje je Verdy izvršio 5. februara 1994. (oko 80 stepeni). Verdy je napravio matematičku pogrešku, nije uzeo u obzir rezultate Russelovog mjerenja (68-73 stepeni) izvršenog tog istog dana i navodi raspon od 940 do 1.100 mila (53,4 do 61,9 stepeni), za koji se u izvještaju ističe da je utvrđen 11. februara

¹⁶⁷⁶ Khan, 56-62 stepeni, Hamill, 53-62 stepeni; Zečevićev balistički izvještaj, 55-65 stepeni; Viličićev izvještaj o granatiranju, 55,6-62,5 stepeni.

1994.¹⁶⁷⁷ Prema shvatanju Većine, u Izvještaju UN-a usvojeni su Khanovi i Hamillovi zaključci, premda se upozorava da na osnovu stanja kratera nije bilo moguće "sa prihvatljivim stepenom tačnosti" procijeniti ugao pada. Iz tog razloga, Većina ne prihvata Verdyjeva i Russelova mjerenja ugla pada granate, a prihvata raspon koji su odredili Khan i Hamill i koji odgovara rezultatima proračuna na osnovu mjerenja izvršenih tokom ranijih istraga.

469. Ugao pada zasigurno nije bio manji od približno 50 stepeni, budući da bi granata pod manjim uglom udarila u obližnje zgrade. Na osnovu predočenih dokaza, Većina zaključuje da je ugao pada granate bio približno 60 stepeni. Većina zaključuje da ugao pada nije bio veći od 65 stepeni, plus ili minus 5 stepeni.

470. Odbrana tvrdi da je potrebno izmjeriti tačan ugao pada kako bi se utvrdilo je li granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH ili teritorije pod kontrolom SRK-a. Većina se ne slaže s tom tvrdnjom. Svi rezultati mjerenja su, po definiciji, u nekom rasponu. Što je mjerenje preciznije, to je manja margina greške. Većina smatra da se njen zaključak o uglu pada ne zasniva samo na jednom metodu mjerenja nego na računanjima koja se zasnivaju na dimenzijama eliptičnih tragova, stručnom tumačenju rasporeda tragova rasprskavanja gelera i drugim goreopisanim metodima. Većina je takođe uzela u obzir da su manje precizna mjerenja prethodno korigovana kako bi se uzela u obzir margina greške.

471. U Izvještaju UN-a se navodi da je mogući horizontalni domet minobacačke granate bio između 300 metara i 5.551 metra. Navedeni raspon obuhvata sve moguće uglove gađanja i bilo koji broj punjenja.

472. Većina prihvata da se udaljenost koju je granata prešla ne može izračunati samo na osnovu ugla pada.¹⁶⁷⁸ Broj dopunskih punjenja (1 do 6) uz osnovno (0) punjenje progresivno povećava domet granate.¹⁶⁷⁹

473. Stoga, minobacačka granata od 120 mm s 0+1 punjenja koja je ispaljena preko ravnog polja pod strmim uglom (85°) i čiji je ugao pada takođe strm (85.3 stepeni) prelazi horizontalnu udaljenost od najviše 275 metara, dok ta ista granata ispaljena s 0+6 punjenja pod istim uglom (85 stepeni) i sa sličnim uglom pada (86.2 stepeni) prijeđe više od 1.160 metara. Ispaljena pod malim

¹⁶⁷⁷ Većina napominje da izvještaj UN-a ne uključuje Russellovu izjavu (a sadrži Verdyjevu, Khanovu, Hamillovu, Grandeovu i Dubantovu izjavu, te izjavu tima Francuskog bataljona) i ne obrazlaže taj propust.

¹⁶⁷⁸ Po tablicama gađanja priloženim Viličićevom izvještaju čini se da postoji izvjesna veza između uglova pada i uglova ispaljenja. Štaviše, što je ugao pod kojim je granata ispaljena bliži uglu od 90 stepeni, smanjivanjem ugla za samo jedan stepen mnogo se više povećava domet nego smanjivanjem za jedan stepen ugla ispaljivanja koji je bliži 45°. Stoga, povećanje ugla ispaljivanja u rasponu koji se razmatra (između 50 i 65 stepeni) povećava prijeđenu udaljenost mnogo manje nego slična povećanja ugla ispaljivanja od oko 85 stepeni.

¹⁶⁷⁹ Pod uslovom da ugao ispaljivanja ostane isti.

uglom (45 stepeni) s 0+1 punjenjem granata horizontalno prijeđe najviše 1.574 metara (i padne pod uglom od oko 47,3 stepeni), dok ta ista granata ispaljena s 0+6 punjenja prijeđe i do 6.400 metara (i padne pod uglom od oko 55.6 stepeni).¹⁶⁸⁰

474. Tek kad je postupak ušao u fazu suđenja, vještaci optužbe jednako kao i vještaci odbrane su u svoju analizu uključili element na koji dotad niko od istražitelja i stručnjaka nije obratio pažnju: odnos između dubine prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u tlo na pijaci i brzine projektila prilikom udara.

475. Zaključci vještaka zasnivaju se na premisama koje slijede. Po dubini prodiranja stabilizirajućeg odsjeka može se zaključiti koju je brzinu imala granata pri udaru. Ta brzina, naravno, ovisi o brzini koju je granata imala u trenutku ispaljenja.¹⁶⁸¹ Brzina prilikom ispaljivanja ovisi o broju dopunskih punjenja. Kao što je gore navedeno, ako ugao pod kojim je ispaljena granata ostane konstantan, što je veća brzina, to je veća prijeđena udaljenost.

476. U ovom slučaju, minobacačka granata je eksplodirala po udaru. Vještaci obje strane u postupku slažu se da eksplozija potiskuje stabilizirajući odsjek unazad. Da je brzina granate, a time i stabilizirajućeg odsjeka, prilikom udara bila 150 m/s (što je najmanja vrijednost predočena Pretresnom vijeću), stabilizirajući odsjek bi samo pao na zemlju. Da je brzina pri udaru bila manja, stabilizirajući odsjek bi bio odbačen unazad. Da je brzina pri udaru bila veća, stabilizirajući odsjek bi se, uprkos potisku, nastavio kretati naprijed.

477. U ovom slučaju, stabilizirajući odsjek se nastavio kretati naprijed svojom putanjom brzinom umanjenom za 150 m/s, ali dovoljnom da se ukopa u zemlju.¹⁶⁸²

478. Zečević je procijenio da je brzina granate pri udaru morala biti veća od 200 m/s da bi se stabilizirajući odsjek ukopao do dubine koju je on izmjerio. Po Zečevićevom mišljenju, takvu brzinu može postići samo granata ispaljena s 0+4 ili više punjenja. Uz ugao pada od 65 stepeni granata s 0+4 punjenja bila bi prešla više od 4,5 kilometara. (Kao što Većina objašnjava dalje u tekstu, čak i ako se uzmu najpovoljnije vrijednosti, pa se i manjim brojem punjenja, odnosno 0+3, mogla postići brzina pri udaru veća od 200 m/s, to ne mijenja konačni zaključak).

479. Na ovom mjestu, Većina bi htjela konstatovati da se pijaca Markale nalazi na nadmorskoj visini od približno 550 metara.¹⁶⁸³ Linija sukoba sjeveroistočno od pijace bila je na visini većoj za

¹⁶⁸⁰ Tablica 2 u Viličićevom izvještaju o granatiranju.

¹⁶⁸¹ Činjenica da veća brzina prilikom ispaljivanja uzrokuje veću brzinu prilikom udara nije samo opštepoznata nego je i jasno prikazana u Tabeli 2 u Viličićevom izvještaju o granatiranju.

¹⁶⁸² Stabilizirajući odsjek minobacačke granate pronađen je ukopan u zemlju; tim UN-a je nožem izvadio stabilizirajući odsjek iz zemlje. Vidi gorenavedene dokaze u vezi s istragom koju su sproveli UN i lokalni istražni tim.

oko 400 metara. Dalje u istom smjeru, s druge strane linije sukoba, teren se nastavlja uzdizati i 2-2,5 kilometra od linije dostiže visinu koja je za 500-650 metara veća od visine na kojoj se nalazi pijaca.

480. Kao što se navodi gore u tekstu, Viličić je prvo izjavio da je granata pri udaru trebala imati brzinu od 528,8 m/s da bi se stabilizirajući odsjek ukopao do dubine koju je Zečević izmjerio. Tolika brzina se ne može postići nijednim postojećim minobacačem. Viličićev proračun zasniva se na pretpostavci da je tlo o koje je granata udarila isključivo betonsko sve do dubine do koje je prodro stabilizirajući odsjek. Kada su mu predloženi dokazi da se tlo pijace sastojalo od površinskog asfaltnog sloja od 2 cm ispod kojeg je bio pijesak i kamen,¹⁶⁸⁴ Viličić je ponovnim računanjem došao do zaključka da bi granata pri udaru morala imati brzinu od 268,4 m/s da bi se stabilizirajući odsjek zabio 20 cm u zemlju. Minobacačka granata od 120 mm može postići brzinu od približno 260 m/s ako je ispaljena s 0+6 punjenja i ako se mjesto pada granate nalazi na visini 500 metara nižoj od visine mjesta ispaljenja granate.¹⁶⁸⁵

481. Ukratko, oba vještaka su na osnovu ugla pada od 55-65 stepeni zaključila da je potrebno 0+4 ili više punjenja da se pri udaru postigne brzina koja je potrebna da stabilizirajući odsjek prodre u zemlju do izmjerene dubine. Za ugao pada od 65 stepeni (koji je, prema Većini, najveći mogući ugao s obzirom na dokaze), tabele obojice vještaka pokazuju da je horizontalna udaljenost koju bi granata prešla gotovo 6.000 metara s 0+6 punjenja i više od 4.500 metara s 0+4 punjenja.¹⁶⁸⁶

482. Iz toga proizlazi da je granata koja je eksplodirala na pijaci Markale dolazeći iz smjera sjeveroistoka prešla mnogo više od 2.600 metara, što znači da je ispaljena s položaja koji se nalazi duboko na teritoriji pod kontrolom SRK-a.

483. Međutim, imajući u vidu da odbrana osporava izmjerenu dubinu prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u zemlju, navodeći da bi greška u tom mjerenju mogla dovesti do velikih pogrešaka u računanju udaljenosti s koje je granata ispaljena, Većina će, kao dodatnu mjeru opreza, uzeti u obzir mogućnost da stabilizirajući odsjek nije prodro u zemlju do dubine koju je odredio Zečević i da je granata ispaljena s 0+3 punjenja, zbog čega je granata prešla manju udaljenost od gore utvrđene.

484. Većina želi kratko podsjetiti da na dan događaja ni Sabljica ni Čavčić nisu izmjerili dubinu prodora stabilizirajućeg odsjeka u tlo, nego su izmjerili krater koji je bio dubok devet centimetara.

¹⁶⁸³ U svom iskazu Viličić je izjavio da se pijaca Markale nalazi na nadmorskoj visini od 600 metara. Mape u dokaznom materijalu u koje su ucrtane izohipse pokazuju nešto manju visinu. Isto tako, Viličić je posvjedočio da na sjeveru, sve do Mrkovića, nema uzvišenja većeg od 1.000 metara, što je isto u suprotnosti s mapama koje pokazuju uzvišenja viša od 1.000 metara na lokacijama Gornji Mrkovići i Donji Mrkovići, te u njihovoj okolini.

¹⁶⁸⁴ U C9 se pominje "zemlja sa kamenom".

¹⁶⁸⁵ P3276.1 (Zečevićev izvještaj o granatiranju).

Dan nakon eksplozije, Zečević i njegove kolege izmjerili su dubinu prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u zemlju od površinskog sloja asfalta do dna tunela u koji je repno krilce bilo ukopano i utvrdili da ona iznosi 200 do 250 mm, ovisno o tome s koje se strane rupa mjeri. Predstavnici UN-a nisu izmjerili dubinu prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u zemlju, uz obrazloženje da je to mjerenje trebalo izvršiti po vađenju stabilizirajućeg odsjeka iz tla pijace Markale. No, Dubant je primjetio da je, u trenutku kad je on izvršio pregled kratera 11. februara 1994., krater još uvijek bio oštih rubova i 11 centimetara dubok. U sudskom spisu nema dokaza koji bi doveli u pitanje mjerenja lokalnih istražnih timova. Većina se uvjerila da je krater nastao uslijed eksplozije bio približno devet centimetara dubok, te da su dubina tunela stabilizirajućeg odsjeka i dubina kratera zajedno iznosile 200-250 mm.

485. Većina će pretpostaviti da je granata koja je pogodila pijacu Markale udarila o tlo koje se sastoji od mješavine zemlje i kamena, zanemarujući pritom silu potrebnu da se prevlada veći otpor površinskog sloja asfalta. To ide u prilog tezi odbrane. Osim toga, Većina će uzeti da je dubina prodiranja stabilizirajućeg odsjeka bila 10 centimetara, što je rezultat mjerenja dubine prodiranja. I to ide u prilog tezi odbrani.

486. Za prodor od 10 cm u podlogu koja se sastoji od mješavine zemlje i kamena stabilizirajući odsjek poslije eksplozije mora imati brzinu od 57 m/s.¹⁶⁸⁷ Prema tome, granata pri udaru mora imati brzinu od $150+57=207$ m/s.

487. Brzina prilikom ispaljivanja granate s 0+3 punjenja je 211 m/s¹⁶⁸⁸. Prema iskazima vještaka, Većina zaključuje da je brzina horizontalno ispaljene granate pri udaru nešto manja od njene brzine prilikom ispaljivanja. Brzina granate koja je ispaljena s 0+3 punjenja smanjiće se od ispaljivanja do udara za oko 30 m/s. Međutim, kada se mjesto udara nalazi na manjoj visini od mjesta ispaljivanja granate, granata će se takođe, zbog dužeg pada, ubrzati za oko 30 m/s. Kao i uvijek, Većina je pri izboru vrijednosti¹⁶⁸⁹ protumačila dokaze na način koji ide u prilog tezi odbrane.

488. Granata ispaljena s 0+3 punjenja, uz odgovarajuću visinsku razliku za ovaj slučaj, pri udaru bi imala brzinu od oko 211 m/s. To je upravo dovoljno da se stabilizirajući odsjek zabije do date dubine. No, to bi takođe značilo i da bi granata, uz ugao pada od 65 stepeni i s obzirom na visinsku

¹⁶⁸⁶ Na osnovu poređenja tabela u Zečevićevom izvještaju o granatiranju, str. 6 i C8, C9.

¹⁶⁸⁷ C8, C9.

¹⁶⁸⁸ Tabela na str. 6 Zečevićevog balističkog izvještaja; ta vrijednost više ide u prilog teze odbrane nego Viličićeva V° od 219 m/s.

¹⁶⁸⁹ Većina je uzela najpovoljnije vrijednosti iz tabele 2 Viličićevog izvještaja o granatiranju i C5: za smanjenje brzine u letu uzete su minimalne vrijednosti, a za povećanje brzine uslijed visinskih razlika korišten je stepen povećanja koji odgovara ispaljivanju s 0+3 punjenja, za razliku u visini od 500 metara, pri čemu je moguće da i jedno i drugo uzrokuju veću brzinu pri udaru granate ispaljene s tim manjim brojem punjenja.

razliku od 400 metara, još uvijek prešla oko 3,6 kilometara od polazne tačke do tačke udara. Opet, to znači da se polazna tačka nalazi duboko na teritoriji pod kontrolom SRK-a.

489. Ovim dodatnim razmatranjem Većina se uvjerila u postojanje znatne margine sigurnosti u zaključcima vještaka. S obzirom na karakteristike ostataka minobacačke granate od 120 mm poslije eksplozije, nema sumnje da granata nije mogla biti ispaljena ni sa kojeg položaja na strani linije sukoba na kojoj je bila ABiH, sjeverno-sjeveroistočno od pijace Markale.

490. Naposljetku, Većina konstatuje da granata ispaljena s 0+2 punjenja¹⁶⁹⁰ preko date visinske razlike nije mogla postići brzinu koja je potrebna da bi se njen stabilizirajući odsjek zabio u tlo pijace Markale do dubine koja je utvrđena mjerenjem.

iii. Dokazi u vezi s mjestom ispaljenja granate koji nisu tehničke prirode

491. Većina, nadalje, ističe da dokazi koji nisu tehničke prirode potvrđuju zaključak da se u relevantno vrijeme s teritorije sjeverno-sjeveroistočno od pijace Markale dejstvovalo iz teškog oruđa. Pretresno vijeće smatra pouzdanim iskaz svjedoka AF, koji je u relevantno vrijeme čuo ispaljivanje hica iz teškog oruđa u Mrkovićima, mjestu koje se nalazi iza položaja SRK-a na Špicastoj stijeni. Činjenica da je svjedok AF kada je to čuo bio u kući svoje majke u Sedreniku, a ne u svom stanu u Vratniku ne dovodi u pitanje njegovu sposobnost da navede pravac. Većina se uvjerila u ispravnost dokaza u sudskom spisu prema kojima se na osnovu zvuka minobacača može odrediti približan pravac iz kojeg je projektil ispaljen.

492. Većina se želi izjasniti o tvrdnji odbrane da postoji mogućnost da je granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH zato što su određene jedinice ABiH psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju. Odbrana tvrdi da je moguće da su te jedinice ABiH time htjele izazvati suosjećanje međunarodne zajednice prema muslimanskom stanovništvu u Sarajevu. Većina smatra da tvrdnja kako bi snage ABiH gađale, kao što bi to ovdje bio slučaj, vlastite civile nije samo nerazumna nego i u suprotnosti s dokazanim pravno relevantnim činjenicama.

493. Većina konstatuje da je minobacačka granata koja je 5. februara 1994. eksplodirala na pijaci Markale bila ispaljena s teritorije pod kontrolom SRK-a.

h. Zaključak o smišljenosti napada

¹⁶⁹⁰ Brzina pri ispaljivanju uz 0+2 punjenja je približno za 40 m/s manja od brzine pri ispaljivanju uz 0+3 punjenja, tako da odgovarajuća brzina pri udaru ne bi bila dovoljna da se objasni ukopavanje stabilizirajućeg odsjeka u zemlju. No, čak i da je ispaljena s 0+2 punjenja, granata bi bila ispaljena s udaljenosti od 2.577 m, što je još uvijek približno na liniji sukoba koju je držao SRK.

494. Dokazi u sudskom spisu pokazuju da se meta poput pijace Markale može pogoditi jednim hicem iz velike udaljenosti ako su zabilježeni raniji pogoci na tom području. U svom iskazu Niaz je izjavio da je tokom četiri mjeseca prije eksplozije na Markalama na okolicu pijace palo oko 10-12 minobacačkih granata, te da su to pretežno bile granate kalibra 120 mm koje su doletjele s položaja sjeverno-sjeveroistočno od Sedrenika. Vojnim posmatračima UN-a koji su željeli sprovesti istragu o tim napadima nije bio dozvoljen pristup sjeveroistočnom dijelu grada koji je bio pod kontrolom SRK-a. Nakon incidenta na Markalama, Hamill je posjetio predstavnika SRK-a na položaju u sjeveroistočnom dijelu grada, pukovnika Cvetkovića, koji mu je potvrdio da u Mrkovićima i duž pravca iz kojeg je procijenjeno da je granata doletjela, odnosno u pravcu sjever-sjeveroistok od Markala, ima više minobacača kalibra 120 mm.

495. Većina je uvjerena da je minobacačka granata koja je pogodila Markale namjerno ispaljena na pijacu. Na pijacu je dolazilo mnogo ljudi. Nije bilo razloga da se područje pijace smatra vojnim ciljem. Predočeni su dokazi u vezi sa statusom zgrade "22. decembar", koja se nalazi pokraj pijace i u kojoj su se proizvodile uniforme za policiju i vojsku. Nije jasno da li je ta proizvodnja još uvijek trajala u vrijeme incidenta na Markalama. U svakom slučaju, nije razumno pretpostaviti da bi se zaposleni u takvoj tvornici smatrali legitimnim ciljem.

496. Ukratko, Većina konstatuje da je minobacačka granata od 120 mm koja je 5. februara 1994. ispaljena na pijacu Markale i koja je ubila više od 60, a ranila više od 140 ljudi van razumne sumnje namjerno ispaljena s teritorije pod kontrolom SRK-a.

(h) Područje Koševa

497. Bolnica Koševo bila je jedan od dva najvažnija zdravstvena objekta u funkciji tokom sukoba u Sarajevu.¹⁶⁹¹ Ta bolnica se službeno zvala "Univerzitetski klinički centar Sarajevo"¹⁶⁹² ili "Klinički centar Univerziteta u Sarajevu"¹⁶⁹³ i sastojala se od niza velikih zgrada u sjeveroistočnom dijelu centra Sarajeva.¹⁶⁹⁴ U svojim neosporenim iskazima svjedoci optužbe kao i svjedoci odbrane izjavili su da se za bolnicu Koševo znalo da je civilni zdravstveni objekt.¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹¹ Kupusović, T. 664-665; Eterović, T. 8844, 12519; svjedok Y, T. 10947; Mole, T. 11109.

¹⁶⁹² Svjedok DP51, T. 13582 (poluzatvorena sjednica).

¹⁶⁹³ Gavrankapetanović, T. 12517.

¹⁶⁹⁴ Golić, T. 14887; Tucker, T. 10023. Glavni kompleks zgrada bolnice Koševo, koji je približno 800 metara dug i 100 metara širok, omeđen je Ulicom Stjepana Tomića sa zapadne i Ulicom Marcela Šnajdera sa sjeverne strane. Svjedok DP1, T. 13317; svjedok DP51, T. 13599-601 (poluzatvorena sjednica); D1755 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP1) i D1758 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP51); Golić, T. 14887; U svom iskazu, Tarik Kupusović je rekao da je bolnica bila "veliki kompleks posebnih klinika, odnosno bolnica," Kupusović, T. 664.

¹⁶⁹⁵ Mnogi svjedoci su potvrdili da su oni ili osobe koje oni poznaju liječeni u bolnici tokom sukoba u Sarajevu. Vidi, na primjer, svjedok L, T. 2524, 2570; Jusović, T. 4150; Boškailo, T. 5052; svjedok AK-1, T. 5484; Džonko, T. 5648;

498. Sudski spis sadrži znatan broj iskaza bolničkog osoblja i međunarodnih posmatrača u kojima se navodi da je tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica bolnica Koševo redovito granatirana, što je za posljedicu imalo civilne žrtve i oštećenja bolničke infrastrukture. Fatima Zaimović, glavna sestra na odjeljenju dječije hirurgije bolnice Koševo, sjeća se kako je bolnica u periodu na koji se odnosi Optužnica vrlo često granatirana i gađana "veliki[m] meci[ma], koji su znali da probiju zid i naprave kaos".¹⁶⁹⁶ Dvojicu njenih kolega je 1993. usmrtila granata koja je pogodila njihov ured.¹⁶⁹⁷ Drugom prilikom te iste godine granata je pogodila bolesničku sobu u drugom odjelu, usmrtila dva i ranila jednog bolesnika.¹⁶⁹⁸ Svjedok DP51, hirurg u bolnici Koševo, u svom je iskazu govorio o neuspješnom pokušaju da spasi život inženjera koji je teško ranjen u granatiranju bolnice u oktobru ili novembru 1992. godine.¹⁶⁹⁹ John Ashton, koji je kao fotograf stigao u Sarajevo u julu 1992.,¹⁷⁰⁰ takođe je vidio kada su u oktobru 1992. na bolnicu pale dvije artiljerijske granate i oštetile dvije zgrade. Ljudi izvan bolnice koji su bili svjedoci paljbe rekli su mu da su granate ispaljene s teritorije SRK-a.¹⁷⁰¹ U svom iskazu Kanađanin Michael Carswell, oficir UNPROFOR-a u Sarajevu od januara do aprila 1993.,¹⁷⁰² rekao je da su za vrijeme njegovog službovanja u gradu na bolnicu stalno padale granate.¹⁷⁰³ Pakistanac Afzaal Niaz, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do marta 1994.,¹⁷⁰⁴ sjeća se svoje istrage o granatiranju u decembru 1993. ili januaru 1994., u kojem su poginule tri ili četiri osobe, a oštećena je zgrada bolnice.¹⁷⁰⁵ Kanađanin Francis Roy Thomas, šef vojnih posmatrača UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do jula 1994.,¹⁷⁰⁶ obaviješten je da je tokom njegovog boravka u gradu bolnica nekoliko puta granatirana.¹⁷⁰⁷ I u drugim izvještajima UN-a govori se o granatiranju bolnice Koševo u periodu na koji se odnosi Optužnica.¹⁷⁰⁸

Kapetanović, T. 5769; Pita, T. 5915; Fazlić, T. 6611-2; Gavranović, T. 6715; Menzilović, T. 7045; Mehonić, T. 7331; svjedok AI, T. 7666; Ljusa, T. 7866-7, 7879; Kapetanović, T. 7957; Arifagić, T. 12713; svjedok DP51, T. 13627.

¹⁶⁹⁶ Zaimović, T. 1844. Ispričala je da su djeca na granatiranje i pucnjavu reagirala "jako teško, na klinici bi nastala takva panika, takav vrisak, da ste vrlo teško mogli umiriti djecu". Zaimović, T. 1845.

¹⁶⁹⁷ Zaimović, T. 1845.

¹⁶⁹⁸ Zaimović, T. 1865.

¹⁶⁹⁹ Svjedok DP51, T. 13626.

¹⁷⁰⁰ Ashton, T. 1204.

¹⁷⁰¹ Ashton, T. 1265-8.

¹⁷⁰² Carswell, T. 8329.

¹⁷⁰³ Sjećajući se koje su civilne mete često granatirane za vrijeme njegovog službovanja, Carswell je posvjedočio da je "bolnica Koševo, kao najveći primjer, redovito gađana", Carswell, T. 8357.

¹⁷⁰⁴ Niaz, T. 9065.

¹⁷⁰⁵ Niaz, T. 9100-1.

¹⁷⁰⁶ Thomas, T. 9255-7.

¹⁷⁰⁷ Thomas, T. 9303, 9309 (zatvorena sjednica); P1963 (Izvještaj o situaciji koji je podnio vojni posmatrač UN-a od 14. decembra 1993.). Belgijanci Francis Briquemont, general koji je zapovijedao snagama UN-a u Bosni i Hercegovini od 12. jula 1993. do 24. januara 1994., i Jacques Kolp, oficir za vezu UN-a u Sarajevu od marta 1993. do novembra 1994., obojica se sjećaju da su za vrijeme njihovog službovanja na bolnicu pale granate, Briquemont, T. 10037-10039, 10086; Kolp, T. 8220-1, 8307.

¹⁷⁰⁸ Vidi, npr., D135 (Dodatak Izvještaju UN-a o situaciji u bivšoj Jugoslaviji od 1994. godine); P1911 (Dnevni izvještaj vojnog posmatrača za Sarajevo od 1. decembra 1993.); P1963 (Dnevni izvještaj vojnog posmatrača od 14. decembra 1993.) i P2064 (Dnevni izvještaj vojnog posmatrača od 5. januara 1994.).

499. Nekoliko predstavnika UNPROFOR-a granatiranje bolnice Koševo izričito pripisuju djelovanju SRK-a. Harding, komandant vojnih posmatrača UN-a na strani položaja PAPA od jula 1992. do januara 1993.,¹⁷⁰⁹ sjeća se izvještaja UNPROFOR-a od 7. decembra 1992. u kojem se navodi da je u napadu prethodnog dana poginula medicinska sestra, a ranjeno je još nekoliko osoba.¹⁷¹⁰ Harding je, stoga, 30. decembra 1992. odlučio izvršiti procjenu oštećenja bolnice nastalih uslijed borbenih dejstava da bi se ustanovilo kako oštećenja prouzrokovana granatiranjem utiču na rad bolnice.¹⁷¹¹ Ustanovio je da je bolnica gađana artiljerijskim, protivavionskim artiljerijskim, a moguće i tenkovskim projektilima. Treći sprat je nekoliko puta direktno pogođen artiljerijskim projektilima kalibra 122 mm i protivavionskim artiljerijskim projektilima kalibra 40 mm. Jedna soba na odjelu intenzivne njege takođe je direktno pogođena i to granatama od 20, 40 i 82 mm ispaljenim iz pravca sjeveroistoka, čime su joj nanijeta nepopravljiva oštećenja.¹⁷¹² Harding je utvrdio da su projektili ispaljeni sa Poljina i sa Trebevića,¹⁷¹³ u periodu na koji se odnosi Optužnica, oba područja su bila pod kontrolom SRK-a. U svom svjedočenju pred sudom Harding je dodao: "Oštećenja koja sam vidio bila su na vertikalnim stranama bolnice, dakle nisu došla iz centra grada."¹⁷¹⁴

500. Cutler, oficir koji je bio viši vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od 26. decembra 1992. do 15. marta 1993.,¹⁷¹⁵ primio je 1993. nekoliko izvještaja iz kojih se vidi da je bolnica pogođena u više navrata, između ostalog, jednom krajem januara 1993.¹⁷¹⁶ Dana 31. januara, predstavnici UN-a su posjetili bolnicu da izvrše uviđaj nakon granatiranja 29., 30. i 31. januara 1993.¹⁷¹⁷ U svojim izvještajima navode da je granatiranje značajno oštetilo sjeverni dio bolničkog kompleksa, te ranilo nekoliko zaposlenika bolnice i pacijenata.¹⁷¹⁸ Cutler je odgovornost za granatiranje 29. januara

¹⁷⁰⁹ Harding, T. 4311.

¹⁷¹⁰ Harding, T. 4337-8; P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding).

¹⁷¹¹ P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding). Sljedećeg dana, Harding je pregledao i oštećenja Državne bolnice, Harding, T. 4338. Vidi P3661.

¹⁷¹² P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding). Uslijed granatiranja, u cijeloj prijemnoj zgradi traumatološkog odjeljenja grijanje je bilo loše, a u nekim dijelovima temperatura nikad nije bila viša od 5°C. Osim toga, u zgradi nije bilo struje i vode.

¹⁷¹³ P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding).

¹⁷¹⁴ Harding, T. 6445.

¹⁷¹⁵ Cutler, T. 8897-8.

¹⁷¹⁶ Cutler, T. 8911-2. Cutler se takođe sjeća kako ga je, po njegovom dolasku u Sarajevu, Mole obavijestio da su granatiranje bolnice Koševo i neselektivno granatiranje grada pitanja od interesa za UNPROFOR, Cutler, T. 8909. U izvještaju UNPROFOR-a navodi se i da su između 1. i 7. decembra 1993. vojnici SRK-a namjerno granatirali bolnicu Koševo, P3714 (Vojna informacija UNPROFOR-a od 8. decembra 1993). Isto tako, drugi predstavnici UN-a navode da su bolnicu između 13. i 14. decembra 1993. granatirale "srpske snage", P1963 (Dnevni operativni izvještaj UNMO-a od 14. decembra 1993.).

¹⁷¹⁷ P745 (Izvještaji UNPROFOR-a od 31. januara 1993. u vezi s granatiranjem bolnice Koševo).

¹⁷¹⁸ *Id.*

1993. pripisao SRK-u zato što je poslije granatiranja pronađena granata od 155 mm, za koje se znalo da ih koristi samo SRK.¹⁷¹⁹

501. Iz sudskog spisa se vidi da su vojnici SRK-a priznali da su tako gađali bolnicu. U februaru 1993., Carswell je razgovarao s poslugom oruđa na položajima SRK-a u južnom dijelu Sarajeva i oni su mu rekli da gađaju bolnicu.¹⁷²⁰ Ti artiljerci su mu objasnili da je taj zdravstveni objekt legitimna vojna meta zato što im je neimenovani izvor rekao da ABiH koristi zgrade Koševa kao kasarnu.¹⁷²¹

502. Izjava visokog zvaničnika u Vladi Republike Srpske potvrđuje gornji iskaz. U proljeće 1992., Dragan Kalinić, ministar zdravlja Republike Srpske, pozvao je “[one] koji budu planirali operaciju Sarajeva, oslobađanja Sarajeva ili uništenja žive neprijateljske sile u Sarajevu, [...] [da isplaniraju] šta će sa zdravstvenim objektima. I odmah da vam kažem, ako će vojna bolnica pasti u ruke neprijatelju, onda sam ja za to da se Koševska bolnica uništi i da neprijatelj nema gdje da se liječi.”¹⁷²²

503. Nekoliko svjedoka je ispričalo da je UNPROFOR u više navrata optuženom upućivao proteste u vezi s granatiranjem bolnice Koševo. Uprkos tome, bolnica je i dalje redovito gađana.¹⁷²³

504. Međutim, dokazi u sudskom spisu sadrže i naznake o tome da je iz kruga bolnice Koševo ili iz njene okoline otvarana minobacačka vatra, na koju je SRK ponekad odgovarao vatrom. Optužba je dopustila mogućnost da je ABiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice.¹⁷²⁴

¹⁷¹⁹ Cutler, T. 9006, 9049-50; P745 (Izvjestaji UNPROFOR-a od 31. januara 1993. u vezi s granatiranjem bolnice Koševo).

¹⁷²⁰ Carswell, T. 8337-8.

¹⁷²¹ Carswell, T. 8338-40. Izo Golić, vojnik SRK-a, posvjedočio je da ne zna ni za jednu poslogu oruđa ili minobacača na jugu Sarajeva koja je za vrijeme sukoba dobila naređenja da otvori paljbu ili otvarala paljbu na bolnicu Koševo, Golić, T. 14919.

¹⁷²² P3683A. Sudski spis, međutim, sugeriše da se u jednom incidentu granatiranja izvor vatre jeste nalazio u samom gradu – a ne na teritoriji pod kontrolom SRK-a na rubu grada. Irac John Hamill, oficir koji se u periodu od maja 1993. do jula 1994. priključio UNPROFOR-u u bivšoj Jugoslaviji, u decembru 1993. je pregledao oštećenja koje je prouzrokovala granata koja je pala na bolnicu, Hamill, T. 6059-60, 6184. Utvrdio je da je granata doletjela iz pravca sjevera gotovo horizontalnom putanjom, T. 6184-5, 6226. Na osnovu tog podatka zaključio je da je granata ispaljena iz tenka, čime je SRK oslobođen krivnje, budući da se bolnica nije mogla gađati na taj način s njihovih položaja na tom područja, Hamill, T. 6184-6185. John Hamill je priznao da nije sproveo detaljnu istragu o tom događaju, Hamill, T. 6185. Carl Harding je takođe pregledao jednu zgradu u sklopu bolnice Koševo, za koju se činilo da su joj oštećenja nanijeta vatrom iz pravca sjevera, Harding, T. 6445. Tokom svog svjedočenja, nije prihvatio sugestiju da se izvor vatre nalazio unutar grada, Harding, T. 6445.

¹⁷²³ General Hussein Abdel-Razek, koji je bio komandant Sektora Sarajevo od avgusta 1992. do februara 1993., lično se u više navrata obraćao optuženom protestujući zbog granatiranja "glavne gradske bolnice". Abdel-Razek, T. 11591-2. Cutler je ispričao kako je osoblje UN-a jednom, nakon što je bolnica Koševo 19. i 30. januara pogođena granatama, optuženom poslalo zvanično protestno pismo. Takođe se sjeća kako je u razgovoru s načelnikom Štaba SRK-a pukovnikom Marcetićem pokrenuo pitanje redovne paljbe po bolnici Koševo, Cutler, T. 9005, 8930. Cutler nije naveo kada se taj razgovor dogodio. U svom iskazu, Tucker je govorio o događaju kada su granate koje su, po svemu sudeći, ispaljene na bolnicu Koševo pale pokraj štaba generala Morillona, oko 400 metara od te zdravstvene ustanove, Tucker, T. 9897-8. Sjeća se kako je UNPROFOR zaključio da je te projekte ispalio SRK i, shodno tome, generalu Mladiću je uputio protest, Tucker, T. 9897-8.

505. Britanac Pyers Tucker, oficir koji je bio pomoćnik generala Morillona od oktobra 1992. do marta 1993.,¹⁷²⁵ posvjedočio je da mu je kolega vodnik, Britanac, rekao da je u januaru 1993. vidio kako ABiH puca iz bolnice. Taj vodnik je dovezao gorivo u bolnicu ranije nego što se to očekivalo, pa je tako vidio vojnike ABiH kako pucaju iz minobacača postavljenog u prikolicu kamiona.¹⁷²⁶ Taj isti vodnik je Tuckeru rekao da se znalo dogoditi, kad je vozio gorivo, da snage ABiH zaustave njegovo vozilo nedaleko od bolnice i kažu mu da pričeka.¹⁷²⁷ Nedugo nakon toga, vodnik bi začuo paljbu iz bolnice, ali kad bi mu dozvolili da uđe u bolnički kompleks, tamo ne bi bilo tragova takve aktivnosti.¹⁷²⁸ Osim toga, novinari su Tuckeru rekli da su u decembru 1992. prisustvovali konferenciji za štampu tokom koje je granatirana bolnica.¹⁷²⁹ Prema pričanju novinara koji su bili na licu mjesta, Tucker je zaključio da je prošlo najviše pola sata poslije minobacačke vatre ABiH iz te medicinske ustanove kad je SRK uzvratio napad otvarajući vatru na bolnicu.¹⁷³⁰

506. U januaru 1993. Cutleru je izjavu dao jedan britanski oficir koji mu je, ne navodeći datum, rekao da je, dok je bio u pratnji konvoja s gorivom, vidio kako je ABiH iz kruga bolnice ispalila pet minobacačkih granata od 82 mm.¹⁷³¹ Trideset minuta nakon početnog napada ABiH bolnicu je zasula vatra iz minobacačkog, artiljerijskog i protivavionskog oruđa.¹⁷³² Drugi predstavnici UNPROFOR-a potvrdili su da su dobivali obavijesti o tome da je u bolnici bilo minobacača i vojne opreme ABiH.¹⁷³³ Osim toga, svjedoci su ispričali kako je UNPROFOR ABiH i lokalnim vlastima

¹⁷²⁴ Optužba je na suđenju priznala: "Svi iskazi dati tokom [suđenja] slažu se – ti hici su ispaljeni s područja bolnice Koševo." T. 10438. Vidi takođe Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 37; Završni podnesak optužbe, par. 613.

¹⁷²⁵ Tucker, T. 9895-6. Tokom svog boravka ondje, Tucker je postao vojni pomoćnik komandanta UNPROFOR-a generala Morillona. T. 9895-6.

¹⁷²⁶ Tucker, T. 9898-9, 10022.

¹⁷²⁷ Tucker, T. 10022.

¹⁷²⁸ Tucker, T. 10022.

¹⁷²⁹ Tucker, T. 9938, 9981, 10022-3.

¹⁷³⁰ Tucker, T. 9938-40, 9961, 10022-3. Tuckerovo svjedočenje o tom pitanju nije jasno budući da on kasnije sugerise da su novinari bili svjedoci samo SRK-ovog odgovora vatrom na vatru. Prema njihovom pričanju, Tucker je onda zaključio da je ABiH iz bolnice izvršila početni napad, čime je isprovocirala odgovor SRK-a, Tucker, T. 10022-3.

¹⁷³¹ Cutler, T. 8913-5. Britanski oficir je u vezi s tom praksom konfrontirao upravitelja bolnice, koji mu je odgovorio: "Ja nisam vojnik. Ne mogu ništa učiniti u vezi s tim.", Cutler, T. 8914.

¹⁷³² Cutler, T. 8914. U vezi sa samohodnim minobacačima u bolnici, Cutler je izjavio da ne smatra takve minobacače legitimnim vojnim metama "zato što je [...], s obzirom na tendenciju granata da budu neprecizne po azimutu i dometu, postojala vrlo velika vjerovatnoća da će biti pogođena bolnica", Cutler, T. 9006. Dodao je da bi "za minobacače na liniji fronta, ne na civilnim područjima, rekao da su legitimne mete, ali ne za one koji se nalaze u blizini bolnice", T. 9006-9007.

¹⁷³³ Na primjer, John Hamill je, na osnovu izvještaja drugih vojnih posmatrača UN-a, vjerovao da je ABiH postavila minobacače u krug bolnice Koševo, Hamill, T. 6108-9, 6168-9, 6207, 6229. Michael Carswell je najmanje 25 puta obaviješten da je ABiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice Koševo, Carswell, T. 8428. Premda nije naveo osnov za svoju tvrdnju, Jacques Kolp je posvjedočio da je najmanje "jednom prilikom, s minobacačkih položaja u bolnici [Koševo] otvorena vatra na srpske položaje", Kolp, T. 8292-4. Carl Harding je, ne navodeći datum, rekao da je pokraj bolnice vidio oklopne transportere, Harding, T. 6455. Nizozemac Adrianus Van Baal, oficir koji je bio načelnik štaba UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini od februara do avgusta 1994., primao je izvještaje o tome kako je ABiH postavila tenk u blizini bolnice Koševo – ali njegove snage to vozilo nisu uspjele pronaći i zaplijeniti, Van Baal, T. 9843-66, 11341-2.

u Sarajevu uputio prigovor u vezi s djelovanjem iz samohodnih minobacača iz kruga bolnice.¹⁷³⁴ Iskazi vojnika SRK-a takođe potvrđuju svjedočenja Tuckera i Cutlera.¹⁷³⁵

507. Nema jasnih dokaza o tome ko je odgovoran za pucanje iz kruga bolnice Koševo ili iz njene blizine. Vahid Karavelić, koji je za vrijeme sukoba bio komandant 1. korpusa ABiH, posvjedočio je da ni on, niti, koliko je njemu poznato, niko drugi u 1. korpusu ABiH-a nije naredio da se samohodnim minobacačima dejstvuje iz civilnih zgrada.¹⁷³⁶ Priznao je da su u Sarajevu djelovali subverzivni elementi.¹⁷³⁷ Tucker je znao za "jednu konkretnu specijalnu pokretnu minobacačku jedincu pod kontrolom radikalnog dijela Armije BiH. [...] Te jedinice su imale te kamione i mogle su otići nekamo, brzo otvoriti vatru i zatim brzo otići".¹⁷³⁸ Vjerovao je da "postoji velika mogućnost" da oni koji su za to odgovorni "nisu odgovarali nikom u komandnom lancu".¹⁷³⁹

508. Osim toga, svjedoci su naveli da su, uprkos tome što je ABiH povremeno otvarala vatru iz kruga bolnice, napadi SRK-a bili usmjereni na samu bolnicu i nisu imali nikakvu vojnu svrhu. Zbog incidenta o kojem je Cutler obaviješten, Harding je u januaru 1993. ponovo otišao u bolnicu Koševo da procijeni treba li njeno granatiranje pripisati kontrabatiranju od strane SRK-a ili

¹⁷³⁴ General Morillon je navodno pitao direktora bolnice Koševo zašto dopušta snagama ABiH da pucaju iz njegovog objekta, Tucker, T. 10023. Direktor bolnice Koševo je izjavio da ne zna da ABiH dejstvuje iz njegovog objekta, ali UNPROFOR ga je smatrao "radikalnim tvrdolinijašem" koji bi podržavao takvu taktiku, Tucker, T. 10023-4. Michael Rose se sjeća da su snage UN-a "sve vrijeme" upozoravale komandu ABiH u vezi s otvaranjem vatre iz civilnih objekata poput bolnica, Rose, T. 10211. Richard Mole, koji je bio viši vojni posmatrač u Sarajevu od septembra do decembra 1992., takođe je na osnovu izvještaja zaključio da je ABiH pucala iz kruga bolnice, što bi izazivalo protivnapade SRK-a, Mole, T. 9500-1, 11126-7, 11140. Uprkos takvim znatnim indicijama da je ABiH otvarala vatru iz kruga bolnice Koševo, posmatrači UN-a i drugi od početka do kraja sukoba nisu uspjeli vidjeti niti jedan samohodni minobacač ABiH. Carl Harding nikad nije vidio, niti našao tragove u vezi s minobacačkom vatrom iz blizine bolnice, Harding, T. 6437-8, 6454-5. On nikad nije vidio da ABiH dejstvuje iz minobacača na kamionima, niti je primio izvještaje o tome s osmatračnica ili od drugih vojnih posmatrača, premda su posmatrači UN-a posebno tražili takvo oruđe, Harding, T. 4374, 6441, 6437. Nakon jednog granatiranja bolnice, Afzaal Niaz je, u potrazi za vojnim oružjem ili vojnicima, sa svojim timom pretražio cijelu ustanovu, ali ih nije našao. Niaz, T. 9167. U svom iskazu, Francis Roy Thomas je rekao da, uprkos tome što je sumnjao da ABiH otvara vatru iz bolnice, njegova jedinica ih nikad nije "fizički vidjela u [bolničkom] krugu", Thomas, T. 9304. Svjedok Y, oficir koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica služio u UNPROFOR-u u Sarajevu, dodao je da snage UN-a nikad nisu službeno utvrdile da je ABiH postavio minobacačke jedinice u krug bolnice, svjedok Y, T. 10846-9, 10926-7. Kada je 12. jula 1993. preuzeo komandu nad snagama UNPROFOR-a u Sarajevu, generalu Briquemontu njegov prethodnik general Morillon nije rekao da ABiH puca iz bolnice Koševo. General Briquemont je stoga odbacio informacije koje su kružile o takvoj aktivnosti ABiH kao "nevažne" "glasine", Briquemont, T. 10138. U svom iskazu nizozemski novinar Van Lynden je rekao: "Bolnica Koševo se sastoji od više zgrada. To je velika univerzitetska bolnica. Nikad tamo nisam vidio artiljeriju, niti sam čuo da je korištena u artiljerijske svrhe. Jedino što sam čuo je da je porodilište koje je bilo u sklopu bolnice Koševo, postalo položaj na liniji fronta, ali ono je udaljeno od ostatka bolnice Koševo", Van Lynden, T. 2189.

¹⁷³⁵ Izo Golić, koji je za vrijeme sukoba bio u minobacačkoj jedinici SRK-a, vidio je paljbu ABiH iz bolnice u 10-15 navrata, ali dodao je da njegovoj jedinici nije bilo naredeno da odgovori na vatru, Golić, T. 14845, 14917-9. Svjedok DP11, vojnik 4. bataljona SRK-a, takođe je vidio kada je ABiH iz bolnice otvorila paljbu na njegovu jedinicu, svjedok DP11, T. 14984, 14993. Prema riječima Jamesa Cutlera, pukovnik SRK-a po imenu Marcetić saopštio je osoblju UN-a da sumnja da ABiH otvara vatru iz bolnice, Cutler, T. 8905, 8915.

¹⁷³⁶ Karavelić, T. 11884. Kad god bi ga UNPROFOR obavijestio da je otvarana vatra iz samohodnih minobacača ABiH, Karavelić bi odmah poslao policiju da to istraži, ali njegovi ljudi nikad nisu uspjeli pronaći te minobacačke jedinice, Karavelić, T. 11884, 12030.

¹⁷³⁷ Karavelić, T. 12030.

¹⁷³⁸ Tucker, T. 9962.

¹⁷³⁹ Tucker, T. 10025.

smišljenom gađanju.¹⁷⁴⁰ Nije uspio pronaći nijedan od karakterističnih tragova koje minobacači obično ostavljaju.¹⁷⁴¹ Na osnovu svojih zapažanja u bolnici, Harding je zaključio:

[a]ko su ti minobacači neposredno izazvali napad, taj napad se može nazvati kontrabatiranjem. Međutim, kada sam otišao u bolnicu, oštećenja koja sam zatekao bila su svježija zato što je to bilo samo nedjelju ili dvije nakon moje procjene oštećenja uslijed borbenih dejstava. I da je bolnici nanijeta šteta protivtenkovskim granatama od 76 mm ili pancirnim granatama, a neke od tih granata su mi pokazali, neki od pogodaka su vrlo visoko. Stoga bi, čak i da su ispaljene dok se pucalo iz minobacača, bile potpuno nedjelotvorne. Bolnicu je pogodilo šest ili sedam granata, a očito je da je oruđem iz kojeg su ispaljene gađana bolnica, a ne minobacači koji su tamo eventualno bili. Tako da je napadnuta bolnica i to nije bilo primjereno oruđe za kontrabatiranje. [...] Kad kažem "visoko" mislim, da se radilo o kontrabatiranju, gađalo bi se nešto na zemlji, ali to očito nije bio slučaj jer je to bilo na prvom ili drugom spratu zgrade. Stoga, ako su ispaljene istovremeno s paljbom iz minobacača, nikako nisu mogle pogoditi minobacače zato što je gađana samo zgrada. Gađana je zgrada, a ne minobacači.¹⁷⁴²

Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992., izjavio je da je bolnica često znala biti pogođena prilikom uzvraćanja vatre na minobacačku vatru iz kruga bolnice. Međutim, primijetio je “nesrazmjer između broja granata koje su ispaljene od strane Predsjedništva i daleko većeg broja uzvraćenih u prividnom odgovoru sa srpske strane”.¹⁷⁴³ Jacques Kolp, UNPROFOR-ov oficir za vezu s ABiH od marta 1993. do novembra 1994., posvjedočio je da je prema izvorima UN-a bolnica granatirana i prije nego što je ABiH prvi put otvorila minobacačku vatru iz tog objekta.¹⁷⁴⁴ Norvežanin Morten Hvaal, fotoreporter koji je živio u blizini bolnice Koševo, rekao je da je "možda desetak puta", uvijek noću, čuo i vidio minobacače kako otvaraju vatru s položaja koji su bili najmanje sto metara daleko od kruga bolnice. Po ispaljivanju nekoliko granata, minobacače bi rastavili i stavili u stražnji dio auta, te odvezli.¹⁷⁴⁵ Međutim, primijetio je da je na “krug bolnice i okolinu često otvarana paljba. Ta paljba je često bila to jača što je bila veća [bolnička] aktivnost, vozila koja su dolazila i odlazila, ljudi koje su na nosilima prenosili iz zgrade u zgradu”.¹⁷⁴⁶

509. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je u periodu na koji se Optužnica odnosi SRK redovno gađao bolnicu Koševo, za koju se znalo da je civilni zdravstveni objekt. Ti su napadi prouzrokovali smrt ili ranjavanje civila koji su se nalazili u bolnici Koševo, značajno oštetili bolničku infrastrukturu, te bitno umanjili sposobnost te medicinske ustanove da pruža njegu bolesnicima. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da je ABiH otvarala minobacačku vatru iz kruga

¹⁷⁴⁰ Mole, T. 11140; Harding, T. 4371-2.

¹⁷⁴¹ Harding, T. 4371-3.

¹⁷⁴² Harding, T. 4372.

¹⁷⁴³ Mole, T. 11128.

¹⁷⁴⁴ Kolp, T. 8307.

¹⁷⁴⁵ Hvaal, T. 2298.

¹⁷⁴⁶ Hvaal, T. 2296. Hvaal je vidio kako na bolnicu i u blizini bolnice padaju minobacačke granate različitih veličina i haubičke granate od 155 milimetara, te tenkovske granate, Hvaal, T. 2296. Jednom je u zimu 1993-1994. bolnicu pogodila haubička granata velikog kalibra, koja je ubila nekoliko namještenika bolnice, Hvaal, T. 2297.

bolnice ili iz njene blizine i da su te akcije mogle isprovocirati SRK da odgovori vatrom. Iz dokaza u sudskom spisu nije jasno koliko se često to događalo. Međutim, s obzirom na te okolnosti, Pretresno vijeće ne može utvrditi oštećenja i gubitke koje je ta razmjena vatre eventualno prouzrokovala.¹⁷⁴⁷ Ipak, dokazi pokazuju da su, povremeno, direktno gađane same zgrade bolnice Koševo, što je prouzrokovalo smrt civila, i da pritom sigurno nije bila gađana nikakva vojna meta. Na primjer, jednom takvom prilikom su treći sprat jedne zgrade bolnice pogodile granata od 122 mm i protivavionska granata od 40 mm ispaljene s položaja SRK-a.¹⁷⁴⁸ Pretresno vijeće smatra te direktne napade na bolnicu Koševo primjerima kampanje napada na civile.

3. Snajperski napadi na civile i granatiranje civila u ruralnim područjima Sarajeva pod kontrolom ABiH

(a) Područje Sedrenika

510. Prema navodu optužbe, litica na liniji fronta SRK-a zvana Špicasta stijena, s koje se pruža pogled na sjeveroistočni dio Sarajeva i naselje Sedrenik, bila je "zloglasni položaj s kojeg se snajperski djelovalo"¹⁷⁴⁹ protiv civila u periodu na koji se odnosi Optužnica.¹⁷⁵⁰

(i) Špicasta stijena

511. Pretresno vijeće je saslušalo neosporena svjedočenja o tome kako je Špicasta stijena za vrijeme sukoba bila pod kontrolom SRK-a. Svjedok DP53 i Vaso Nikolić, obojica vojnici SRK-a,¹⁷⁵¹ posvjedočili su da su povremeno bili na položajima u neposrednoj blizini Špicaste stijene.¹⁷⁵² Objasnili su da je ljudstvo SRK-a bilo angažovano u rovovima i jednoj osmatračnici, odakle su vojnici mogli vidjeti određene dijelove Sedrenika,¹⁷⁵³ dok se najbliža linija fronta ABiH nalazila približno 50 metara ispod litice.¹⁷⁵⁴ Svjedok DP20, takođe vojnik SRK-a¹⁷⁵⁵ koji je tamo povremeno odlazio,¹⁷⁵⁶ potvrdio je da su na Špicastoj stijeni bili položaji jedinica SRK-a.¹⁷⁵⁷ Na

¹⁷⁴⁷ Premda se bolnice i zdravstveni objekti prema međunarodnom humanitarnom pravu ne bi smjeli koristiti za vojno djelovanje, prije nego što ti objekti izgube zaštitu na koju imaju pravo, strana koja vrši napad mora izdati prethodno upozorenje tražeći da se s takvim korištenjem prestane, te pružiti razuman rok za izvršenje tog zahtjeva. Ako se napada zdravstveni objekt, potrebno je preduzeti odgovarajuće mjere predostrožnosti da se poštede civili, bolničko osoblje i zdravstvena oprema.

¹⁷⁴⁸ Vidi P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo uslijed borbenih dejstava od januara 1993., čiji autor je Carl Harding).

¹⁷⁴⁹ Završni podnesak optužbe, par. 256.

¹⁷⁵⁰ *Id.*, par. 256.

¹⁷⁵¹ Svjedok DP53, T. 16114-5; Nikolić, T. 15962.

¹⁷⁵² Svjedok DP53, T. 16165, 16169, 16177-8; Nikolić, T. 15961-2 i 15981.

¹⁷⁵³ Svjedok DP53, T. 16170 i 16178; Nikolić, T. 15981.

¹⁷⁵⁴ Svjedok DP53, T. 16153; Nikolić, T. 15982.

¹⁷⁵⁵ Svjedok DP20, T. 15517.

¹⁷⁵⁶ Svjedok DP20, T. 15777.

¹⁷⁵⁷ Svjedok DP20, T. 15770-1.

tom području su se vodile stalne borbe između ABiH i SRK;¹⁷⁵⁸ i u aprilu 1993. godine, na primjer, ABiH je zauzela jedan od rovova SRK-a na litici.¹⁷⁵⁹ Međutim, SRK je nekoliko dana kasnije ponovo zauzeo taj rov.¹⁷⁶⁰ Sve u svemu, linije sukoba se tokom sukoba uglavnom nisu mijenjale, osim u nekoliko slučajeva.¹⁷⁶¹

512. Te iskaze su potvrdili i svjedoci koji nisu bili pripadnici SRK-a. Major Francis Thomas, predstavnik Ujedinjenih nacija,¹⁷⁶² sjeća se obilaska rovova SRK-a u blizini Špicaste stijene.¹⁷⁶³ Svjedokinja E, stanovnica Sedrenika,¹⁷⁶⁴ po povicima i psovkaama koji su se odande čule zaključila je da liticu kontroliše SRK.¹⁷⁶⁵ Još je jedna stanovnica Sedrenika, Nazija Oćuz,¹⁷⁶⁶ posvjedočila da i ona vjeruje da je Špicastu stijenu kontrolisao SRK zato što je tokom sukoba ondje vidjela dva vojnika SRK-a kako se prepiru.¹⁷⁶⁷

513. Na osnovu gornjih neosporenih iskaza, Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je SRK u periodu na koji se odnosi Optužnica kontrolisao neposrednu okolicu Špicaste stijene, dok su položaji ABiH bili u blizini, ispod te litice.

514. Optužba je pozvala svjedokinju iz različitih sredina da svjedoče o vatri iz pješadijskog oružja kojoj su bili izloženi civili na Sedreniku. Optužba je pozvala svjedokinju E koja je svjedočila o tome kako je bila pogođena kad je imala devet godina. Taj događaj se navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 2. Tužilaštvo je, kao stanovnicu tog naselja, pozvalo i Mejru Jusović, koja je objasnila da se na taj dio grada svakodnevno pucalo iz pravca Špicaste stijene.¹⁷⁶⁸ U svom iskazu je posebno govorila o događaju kada je njen sin teško ranjen 10. novembra 1992.,¹⁷⁶⁹ koji se izričito navodi pod brojem 8 u Prvom prilogu Optužnici kao reprezentativni primjer pucanja na civile na području Sedrenika. U zaključcima u sljedeća dva izražena su stanovišta Većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia, u vezi s tim događajima, iznosi izdvojeno i suprotno mišljenje.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 3¹⁷⁷⁰

¹⁷⁵⁸ Svjedok DP53, T. 16144; Nikolić, T. 15975.

¹⁷⁵⁹ Svjedok DP53, T. 16152-3; Nikolić, T. 15980 i 16005.

¹⁷⁶⁰ Svjedok DP53, T. 16155.

¹⁷⁶¹ Svjedok DP53, T. 16124. Stalne borbe su, između ostalog, imale za posljedicu to da su stablima na litici nanijeta oštećenja i da su se ona, kako se sukob nastavio, rušila. Svjedok DP53, T. 16194-5.

¹⁷⁶² Thomas, T. 9255.

¹⁷⁶³ Thomas, T. 9325.

¹⁷⁶⁴ Svjedok E, T. 4033.

¹⁷⁶⁵ Svjedok E, T. 4067 i 4072-3.

¹⁷⁶⁶ Oćuz, T. 4164.

¹⁷⁶⁷ Oćuz, T. 4166 i 4188.

¹⁷⁶⁸ Jusović, T. 4147.

¹⁷⁶⁹ Jusović, T. 4156. Mejra Jusović je dodala da se njen sin nije borio u sukobu, Jusović, T. 4157.

¹⁷⁷⁰ U Optužnici se navodi da je svjedokinja E, "djevojčica stara 9 godina, ranjena iz vatrenog oružja u leđa dok se igrala u bašti ispred svoje kuće u naselju Sedrenik u Sarajevu"; datum tog događaja je uvršten u dokaze na povjerljivoj

515. U svom iskazu, svjedokinja E je izjavila da je na dan incidenta imala devet godina i dugu kosu, te da je bila visoka najviše 150 centimetara.¹⁷⁷¹ Bilo je sunčano i svjedokinja E, koja je na sebi imala tamne hlače i plavu jaknu, izašla je u dvorište da se igra pod prozorom svoje kuće na Sedreniku.¹⁷⁷² Bila je u dvorištu približno sat i po kada je pogođena jednim hicem dok je klečala igrajući se s cvjećem uz pročelje svoje kuće. U tom trenutku, bila je okrenuta leđima prema zidu kuće i licem prema Špicastoj stijeni.¹⁷⁷³ Metak ju je pogodio “u predjelu plečke [...], prošao kroz [nju] i zabio se u zid”¹⁷⁷⁴ iza nje. Zovući majku upomoć, svjedokinja E je krenula prema kući da sjedne na prag. Prvu pomoć joj je pružila tetka koja je medicinska sestra.¹⁷⁷⁵ Nešto kasnije tog istog dana, svjedokinja E je uz pomoć susjeda autom prevezena u Sarajevo.¹⁷⁷⁶ Dok se auto udaljavao od kuće svjedokinje E, u njega je ispaljen hitac koji ga je pogodio u stražnji dio.¹⁷⁷⁷ Većina se uvjerila da je iskaz svjedokinje E o okolnostima u kojima je ranjena pouzdan, a bolnička evidencija pokazuje da je svjedokinji E na dan incidenta pružena pomoć za prostrelnu ranu koja je uzrokovala ozljede "kože i potkože".¹⁷⁷⁸

516. U svom iskazu svjedokinja E je rekla da vjeruje da je metak kojim je ranjena ispaljen s litice zvane Špicasta stijena, prema kojoj je bila okrenuta kada je pogođena i koja se, između dvije kuće, vidi iz dvorišta.¹⁷⁷⁹ Dodala je da je i stražnji dio auta u trenutku kad je pogođen bio okrenut prema Špicastoj stijeni.¹⁷⁸⁰ Na dvjema fotografijama uvrštenim u dokaze vide se kuće oko dvorišta u kojem je ranjena svjedokinja E kao i to da se iz dvorišta, ako se gleda između dviju od tih kuća, ta litica vidi.¹⁷⁸¹ Drugi dokazi u sudskom spisu potvrđuju da se sa Špicaste stijene pruža pogled na Sedrenik i da je Špicasta stijena bila pod kontrolom SRK-a.¹⁷⁸² Prema riječima svjedoka koji su bili pripadnici te vojske, vojnici SRK-a na tom području nisu pucali u civile,¹⁷⁸³ ali Većina konstatuje da se u iskazima drugih svjedoka iz najrazličitijih sredina, uključujući jednog visokog pripadnika UN-a u Sarajevu i stanovnike grada, navodi da se redovno pucalo na civile na području u blizini

osnovi i ulazi u period obuhvaćen optužnicom, Prvi prilog Optužnici; P3654E (Datum kada se dogodio snajperski incident br. 3, kako ga je opisala svjedokinja E, zapečaćeno).

¹⁷⁷¹ P1025.1 (Prijevod na engleski traumatološkog nalaza svjedoka E, zapečaćeno); P3654 (Pseudonim svjedokinje E, zapečaćeno); svjedok E, T. 4084 i 4090.

¹⁷⁷² Svjedok E, T. 4034-5.

¹⁷⁷³ Svjedok E, T. 4036, 4053 i 4047.

¹⁷⁷⁴ Svjedok E, T. 4038; vidi takođe svjedok E, T. 4039.

¹⁷⁷⁵ Svjedok E, T. 4039-40.

¹⁷⁷⁶ Id.

¹⁷⁷⁷ Svjedok E, T. 4040 i 4067.

¹⁷⁷⁸ P1025 (prijevod na engleski traumatološkog nalaza svjedokinje E, zapečaćeno).

¹⁷⁷⁹ Svjedok E, T. 4042 i 4047.

¹⁷⁸⁰ Svjedok E, T. 4068.

¹⁷⁸¹ P3273 (Fotografije mjesta događaja s oznakama svjedokinje E, zapečaćeno); P3279Q (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 3). Ni u P3273 ni u P3279Q ne navodi se da li se bašta nalazi na liniji nišanja drugih udaljenih položaja.

¹⁷⁸² Svjedok DP53, T. 16170 i 16178; Nikolić, T. 15981; Thomas, T. 9325; DP53, T. 16170 i 16177-8; Nikolić, T. 15961-2 i 15981; DP20, T. 15770-1; Thomas, T. 9325; svjedok E, T. 4067 i 4072-3; Oćuz, T. 4166 i 4188.

¹⁷⁸³ Nikolić, T. 16002-3, 16049 i 16091-2; DP53, T. 16184; DP34, T. 17892; Knezević, T. 18962-3.

Špicaste stijene koje je bilo pod kontrolom ABiH.¹⁷⁸⁴ Na osnovu tih dokaza, nezapriječene linije neposredne vidljivosti od Špicaste stijene, kao i pucanja u auto koji je prevezio svjedokinju E u bolnicu iz pravca te litice, Većina se uvjerila da je metak koji je ranio svjedokinju E ispaljen s područja Špicaste stijene. Konkretno, budući da je svjedokinja E klečala okrenuta prema litici i igrala se sa cvijećem, pri čemu su joj leđa bila lagano savijena, Većina prihvata da je metak ispaljen sa Špicaste stijene ušao u gornji dio leđa i izašao kroz donji dio njenog tijela.

517. Premda je udaljenost mjesta događaja od Špicaste stijene od približno 1.111 metara¹⁷⁸⁵ značajna, Većina Pretresnog vijeća se uvjerila van razumne sumnje da je svjedokinja E namjerno pogođena. U vrijeme i na mjestu događaja u blizini svjedokinje E nije bilo vojne opreme ni ljudstva.¹⁷⁸⁶ U trenutku kada je ranjena, žrtva, dijete, klečala je igrajući se sa cvijećem tako da bi izloženost njenog tijela zalutalom metku ispaljenom s tolike udaljenosti bila mala. Osim toga, premda ta dva napada možda nisu u vezi, nakon što je svjedokinja E pogođena, nju i druge su ponovo gađali iz pravca Špicaste stijene dok su je vozili u bolnicu.

518. Većina Pretresnog vijeća konstatuje da je svjedokinja E, civil, namjerno gađana s teritorije pod kontrolom SRK-a.

(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 8¹⁷⁸⁷

519. Mejra Jusović, koja je živjela na adresi Ulica Sedrenik 133B na Sedreniku, ispričala je da je 24. jula 1993. oko 3:00 sata išla sa susjedom na Pašino Brdo, šumoviti predio u neposrednoj blizini u pravcu sjeveroistoka, da sakupljaju drva.¹⁷⁸⁸ Kad su tamo stigle, sakupila je drva u naramak koji je zavezala konopom.¹⁷⁸⁹ Oko 6:00 sati, uprtila je tovar i odlučila da se vrati kući.¹⁷⁹⁰ Tog ranog julskog jutra, "bilo je oblačno" i tmurno.¹⁷⁹¹ Mejra Jusović se sama pješke vraćala kući – njena

¹⁷⁸⁴ Thomas, T. 9325-6; Šehbajraktarević, T. 1792; svjedok AF, T. 5485-6, 5490 i 5499; Jusović, T. 4147-8 i Oćuz, T. 4176-7.

¹⁷⁸⁵ Hinchcliffe, T. 12959. Svjedokinja E je na mapi P3243 pokazala gdje se približno nalazi njena kuća u odnosu na Špicastu stijenu. Svjedok E, T. 4072. Premda se na toj mapi ne navodi mjerilo, prema koordinatnoj mreži na njoj reklo bi se da je kuća od Špicaste stijene udaljena nešto više od jednog kilometra, što u velikoj mjeri odgovara vrijednosti do koje je Jonathan Hinchcliffe došao mjerenjem. Sama svjedokinja E je procijenila da je udaljenost 2-3 kilometara cestom, ali je dodala da je udaljenost zračnom linijom vjerovatno manja, svjedok E, T. 4094.

¹⁷⁸⁶ Svjedok E, T. 4069 i 4099-4100. Svjedokinja E se sjeća da su ljudi, povremeno i vojnici, redovno prolazili dvorištem ispred njene kuće, svjedok E, T. 4052. Ne isključuje mogućnost da su dva vojnika ranije tog dana prošla kroz dvorište, ali u vrijeme pucnjave bila je sama u bašti, svjedok E, T. 4052 i 4069.

¹⁷⁸⁷ U Optužnici se navodi da je 24. jula 1993. "Mejra Jusović, stara 45 godina, ranjena [...] iz vatrenog oružja u lijevi dio stražnjice dok je vukla tovar drva svojoj kući blizu Rasadnjaka, u naselju Sedrenik u Sarajevu", Prvi prilog Optužnici.

¹⁷⁸⁸ Jusović, T. 4139 i 4152. P3243 (mapa koju je označila svjedokinja E, pod pečatom); P3644 (mapa koju je označio Mirza Sabljica); D82 (mapa koju je označio Mehmed Travljanin).

¹⁷⁸⁹ Jusović, T. 4139-40.

¹⁷⁹⁰ Jusović, T. 4139-40.

¹⁷⁹¹ Jusović, T. 4140. Na pitanje je li već bilo svanulo, odgovorila je: "Nije, bilo je oblačno". I još jednom, na pitanje: "Znate li kolika je otprilike bila vidljivost u 6:00 ujutro 24. jula 1993.?", svjedokinja je rekla "Pa da vam kažem, oblačno je bilo. Vidjelo se, ono, razvedranje."

susjeda je otišla oko pola sata ranije¹⁷⁹² - kada je na oko 200 metara od svoje kuće začula pucnjavu.¹⁷⁹³ Odmah je legla na zemlju da se zaštiti.¹⁷⁹⁴ Ispaljena su dva hica, za kojima je uslijedio treći koji ju je pogodio u lijevi dio stražnjice.¹⁷⁹⁵ Po ranjavanju, onesvijestila se i ostala ležati na tlu oko pola sata prije nego što joj je sin, kojeg je alarmirao jedan od susjeda, došao pomoći.¹⁷⁹⁶ Zatim je odvezena u bolnicu, gdje je metak izvađen.¹⁷⁹⁷ U trenutku ranjavanja, Mejra Jusović nije na sebi imala vojnu uniformu.¹⁷⁹⁸ Većina Pretresnog vijeća je osvjedočena da je Mejra Jusović uvjerljivo svjedočila o okolnostima svog ranjavanja.

520. Po mišljenju Mejre Jusović, metak koji ju je pogodio doletio je sa Špicaste stijene s koje je često otvarana vatra iz pješadijskog oružja.¹⁷⁹⁹ Drugi svjedoci su potvrdili da je SRK kontrolisao Špicastu stijenu s koje se pružao pogled na Sedrenik.¹⁸⁰⁰ Panoramska fotografija i video snimak tog područja pokazuju da je od Špicaste stijene do mjesta ranjavanja postojala nezapriječena linija neposredne vidljivosti.¹⁸⁰¹ Svjedoci koje je pozvala odbrana i optužba procijenili su da je udaljenost od Špicaste stijene do mjesta događaja između 600 i 900 metara zračne linije.¹⁸⁰² Svjedoci koji su bili pripadnici SRK-a svjedočili su da vojnici njihove vojske koji su bili na području Špicaste stijene nisu pucali u civile,¹⁸⁰³ ali Većina Pretresnog vijeća je saslušala i iskaze drugih svjedoka iz raznih sredina, uključujući svjedočenje jednog visokog pripadnika UN-a i građana Sarajeva, da se redovno pucalo na civile na teritoriji u blizini Špicaste stijene koja je bila pod kontrolom ABiH.¹⁸⁰⁴ Na osnovu tih iskaza, te približne udaljenosti i nezapriječene linije neposredne vidljivosti od Špicaste stijene do mjesta događaja, Većina se uvjerila da je hitac koji je ranio Mejru Jusović ispaljen sa Špicaste stijene, teritorije koju je kontrolisao SRK.

521. Premda Mejra Jusović nije izričito navela kakvi su bili svjetlosni uslovi u trenutku kada se to dogodilo, Većina se uvjerila da je u datim okolnostima žrtva mogla biti pogođena jedino

¹⁷⁹² Jusović, T. 4139.

¹⁷⁹³ Jusović, T. 4140.

¹⁷⁹⁴ Jusović, T. 4141.

¹⁷⁹⁵ Jusović, T. 4140-1.

¹⁷⁹⁶ Jusović, T. 4141.

¹⁷⁹⁷ Jusović, T. 4141. Optužba nije podnijela kao dokaz medicinsku potvrdu o rani Mejre Jusović.

¹⁷⁹⁸ Jusović, T. 4212; Oćuz, T. 4176, 4174-6. Osim toga, Nazija Oćuz je objasnila da nije znala je li vojska danju bila u neposrednoj blizini njenog naselja budući da se sa svojom porodicom danju skrivala u podrumu.

¹⁷⁹⁹ Jusović, T. 4138 i 4206; P3280R (Video snimak mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8).

¹⁸⁰⁰ Svjedok DP53, T. 16170 i 16177-8; Nikolić, T. 15961-2 i 15981; svjedok DP20, T. 15770-1; Thomas, T. 9325; svjedok E, T. 4067 i 4072-3; Oćuz, T. 4166 i 4188.

¹⁸⁰¹ P3279R (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8); P3280R (video snimak mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8).

¹⁸⁰² Nikolić, T. 15999; Jonathan Hinchliffe, T. 12978.

¹⁸⁰³ Nikolić, T. 16002-3, 16049 i 16091-2; svjedok DP34, T. 17892; Knezević, T. 18962-3.

¹⁸⁰⁴ Thomas, T. 9325-6; Šehbajraktarević, T. 1792; svjedok AF, T. 5485-6, 5490 i 5499; Jusović, T. 4147-8 i Oćuz, T. 4176-7.

namjerno. Mejra Jusović nije navela da su se u trenutku kad je ranjena vodile borbe;¹⁸⁰⁵ dok je ležala na zemlji, čula je samo dva pucnja prije nego što ju je treći pogodio. Nadalje, žrtvu je bilo tim lakše pogoditi što se nije kretala, a počinitelj se nalazio na većoj visini, na uzvisini zvanoj Špicasta stijena. Slijed događaja nepobitno pokazuje da je žrtva, koja se nalazila u tom položaju i koju su gađali s nekoliko metaka, bila meta tog napada. Pri izvođenju tog zaključka, Većina je svjesna toga da je svjedokinja E, stanovnica Sedrenika,¹⁸⁰⁶ koja je na mapi označila mjesto na kojem su bili rovovi zapadno od Pašinog Brda i u njegovoj neposrednoj blizini,¹⁸⁰⁷ u svom svjedočenju u vezi s označavanjem položaja rovova istakla da se "ne snalazi [...] dobro na mapi"¹⁸⁰⁸ i da "u rovove ni[je] nikad išla",¹⁸⁰⁹ tako da se, umjesto toga, oslanjala na ono što je čula od drugih kada je bila djevojčica.¹⁸¹⁰ Većina takođe konstatuje da se u iskazima vojnika SRK-a koji su bili na položajima na tom području navodi da je postojao niz rovova ABiH neposredno iza linija fronta na Špicastoj stijeni, 50 metara ispod litice,¹⁸¹¹ a ne navodi se da ih je bilo i u blizini mjesta događaja.

522. Premda je Većina uvjerena da u julu u 6:00 sati ujutro ima svjetla, u nedostatku izričitih podataka o tačnoj količini svjetlosti ne može isključiti mogućnost da osoba koja je pucala u Mejru Jusović nije vidjela da je to sredovječna žena, civil, i da nosi drva. Uprkos tome, Većina se uvjerila da je to što na području na kojem se incident dogodio,¹⁸¹² otvorenom prostoru sa samo tri kuće u blizini,¹⁸¹³ nije bilo vojske trebalo ponukati počinitelja da, opreza radi, prije pucanja utvrdi da je žrtva vojnik.

523. Većina stoga zaključuje da je na Mejru Jusović pucano s teritorije pod kontrolom SRK-a, pri čemu je bezobzirno zanemarena mogućnost da je riječ o civilu.

(iv) Drugi iskazi o gađanju civila sa Špicaste stijene

524. Pretresno vijeće je saslušalo iskaze svjedoka iz Sarajeva koji su posjećivali civilne žrtve na području Sedrenika ili znali za njih i koji su posvjedočili da su ljudi koji su tamo živjeli bili redovno izloženi vatri iz pješadijskog oružja. Jedan od tih posjetitelja, svjedok AF, redovno je išao na

¹⁸⁰⁵ Mejra Jusović se sjeća da su se ABiH i SRK sukobili na dan događaja. Rekla je: "[p]adale su granate taj dan i puno je pucalo snajpera", ne navodeći kada su tačno ta vojna dejstva počela i završila, Jusović, T. 4206-7.

¹⁸⁰⁶ Svjedok E, T. 4035.

¹⁸⁰⁷ P3243 (mapa koju je označila svjedokinja E); svjedok E, T. 4105-7 i 4109.

¹⁸⁰⁸ Svjedok E, T. 4108.

¹⁸⁰⁹ Svjedok E, T. 4129.

¹⁸¹⁰ Svjedok E, T. 4129-30.

¹⁸¹¹ Svjedok DP53, T. 16153; Nikolić, T. 16070-2.

¹⁸¹² Jusović, T. 4212. U svom svjedočenju Mejra Jusović nije navela je li u vrijeme kada se taj incident dogodio čula borbena dejstva. Druga stanovnica Sedrenika, Nazija Oćuz, posvjedočila je da od 1992. do 1994. na mjestu na kojem su ona i Mejra Jusović noću skupljale drva nikad nije vidjela teško vojno naoružanje niti opremu, Oćuz, T. 4174-6.

¹⁸¹³ P3279R (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8).

Sedrenik u posjetu roditeljima, koji su živjeli oko 200 metara od Špicaste stijene.¹⁸¹⁴ On je posvjedočio da je 31. marta 1993. u blizini njihove kuće vatrom iz pješadijskog oružja ubijen njegov otac¹⁸¹⁵ i ranjena njegova majka.¹⁸¹⁶ Mirsad Kučanin, kriminalistički inspektor Centra službi bezbjednosti u Sarajevu,¹⁸¹⁷ lično je sproveo istragu o jednoj pucnjavi iz pješadijskog oružja na stanovnike Sedrenika u periodu na koji se odnosi Optužnica¹⁸¹⁸ i dodao da su njegove kolege sprovodile istrage o sličnim događajima na tom području.¹⁸¹⁹ Fuad Šehbajraktarević, direktor pogrebnog preduzeća u Sarajevu,¹⁸²⁰ posvjedočio je da je "dosta [...] svijeta izginulo, [...] izginul[i] gori od snajpera."¹⁸²¹ Sjeća se, konkretno, ne navodeći datum, kako je jednom otišao u posjetu stolaru čiji je sedamnaestogodišnji ili osamnaestogodišnji sin ubijen pred kućom, koja se nalazila samo "sto metara [...], pedeset [ili] šezdeset" metara¹⁸²² od Špicaste stijene. Mustafa Kovač, koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica bio na visokom položaju u Civilnoj zaštiti u Sarajevu,¹⁸²³ posvjedočio je da je "vršena kontinuirana upotreba [vatrenog oružja koje je] dejstvoval[o] po većem, širem lokalitetu, ovaj, Sedrenika i ovih naselja ispod Sedrenika".¹⁸²⁴

525. U svojim iskazima, predstavnici Ujedinjenih nacija su takođe izjavili da su civili na Sedreniku u periodu na koji se odnosi Optužnica bili izloženi vatri iz pješadijskog oružja. Kao viši vojni posmatrač UN-a u sektoru Sarajevo od oktobra 1993. do jula 1994.,¹⁸²⁵ major Francis Thomas nadgledao je posmatrače na položajima u cijelom Sarajevu.¹⁸²⁶ Neki od tih posmatrača na području Sedrenika izvještavali su da se bez očitog povoda puca u osobe koje su se nalazile s one strane litice koja je bila pod kontrolom ABiH.¹⁸²⁷ Ta paljba je znala prouzročiti "značajan broj [civilnih] žrtava",¹⁸²⁸ zbog čega bi major Francis Thomas ili jedan od njegovih lokalnih vođa timova SRK-u upućivali prigovore.¹⁸²⁹ On se sjeća i obilaska rovova SRK-a u blizini Špicaste stijene i kako je ustanovio da se iz njih "jako dobro vidi"¹⁸³⁰ teritorija pod kontrolom ABiH. Jedan drugi predstavnik UN-a, pukovnik David Fraser, koji je u Sarajevu bio od aprila 1994. nadalje, potvrdio je da je UN

¹⁸¹⁴ Svjedok AF, T. 5485-6, 5489-90 i 5499.

¹⁸¹⁵ Kada je umro, otac svjedoka AF bio je penzioner i nije učestvovao u sukobu, svjedok AF, T. 5488.

¹⁸¹⁶ Svjedok AF, T. 5485-6, 5490 i 5499. Svjedok AF nije bio na Sedreniku kada je pucano u njegove roditelje, ali je požurio da ih vidi kada je, sat vremena kasnije, saznao da se to dogodilo, svjedok AF, T. 5487.

¹⁸¹⁷ Kučanin, T. 4499.

¹⁸¹⁸ Kučanin, T. 4601 i 4606.

¹⁸¹⁹ Kučanin, T. 4601 i 4606.

¹⁸²⁰ Šehbajraktarević, T. 1743.

¹⁸²¹ Šehbajraktarević, T. 1790.

¹⁸²² Šehbajraktarević, T. 1792; Šehbajraktarević je govorio i o drugim stanovnicima Sedrenika, članovima porodice Parla koji su, datuma koji nije objelodanjen, poginuli tokom sukoba, Šehbajraktarević, T. 1792.

¹⁸²³ Kovač, T. 839.

¹⁸²⁴ Kovač, T. 889.

¹⁸²⁵ Thomas, T. 9255.

¹⁸²⁶ Thomas, T. 9264.

¹⁸²⁷ Thomas, T. 9325.

¹⁸²⁸ Thomas, T. 9326.

¹⁸²⁹ Thomas, T. 9326.

¹⁸³⁰ Thomas, T. 9325.

sprovodio istrage o "događajima [u kojima je korišteno vatreno oružje i odigrali su se na] mjestu koje se zove Sedrenik ili Grdonj",¹⁸³¹ premda u svom svjedočenju nije naveo jesu li žrtve u tim događajima bili civili.

526. Nekoliko bivših pripadnika SRK-a koji su svjedočili kao svjedoci odbrane ustvrdilo je da vojnici njihove vojske nisu namjerno gađali civile na području Sedrenika. Vaso Nikolić, koji je bio na položaju u blizini Špicaste stijene, objasnio je da je vojnicima u njegovoj četi bilo zabranjeno da pucaju na civile i da su njegove vojne starješine ponavljale tu zabranu svaki put kad bi došlo novo ljudstvo.¹⁸³² Svjedok DP53 je dodao da ni on ni drugi vojnici SRK-a na položajima na Špicastoj stijeni nisu pucali na civile.¹⁸³³ I svjedok DP53 i Vaso Nikolić su objasnili da ionako sa svojih položaja nisu mogli vidjeti civile na Sedreniku.¹⁸³⁴ Drugi vojnici SRK-a koji su ponekad dolazili na Špicastu stijenu ili su bili na položajima u sjeveroistočnom kvadrantu Sarajeva potvrdili su dijelove svjedočenja Vase Nikolića i svjedoka DP53. Svjedok DP20 je potvrdio da za vrijeme svojih povremenih posjeta Špicastoj stijeni nije vidio civile na Sedreniku.¹⁸³⁵ Svjedok DP34, stariji oficir u Koševskoj brigadi SRK-a¹⁸³⁶ stacioniranoj u dijelu sjeveroistočnog kvadranta Sarajeva,¹⁸³⁷ sjeća se kako je nekoliko puta primio pismene naredbe kojima se zabranjuje otvaranje vatre po civilima.¹⁸³⁸ Saša Knežević, koji je bio vojnik u Koševskoj brigadi do septembra 1993.,¹⁸³⁹ takođe je dobio trajno naređenje da nikada ne otvara vatru na civile.¹⁸⁴⁰ Pretresno vijeće je dokaze iz izvora u SRK-u u kojima se navodi da u periodu na koji se odnosi Optužnica s područja Špicaste stijene nije otvarana vatra na civile na Sedreniku ocijenilo u svjetlu iskaza o suprotnom koje su dali civilni stanovnici Sedrenika i međunarodni posmatrači koji su bili na dužnosti u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica sa zadatkom da prate borbena dejstva u Sarajevu. Ti iskazi odnose prevagu i Pretresno vijeće se na osnovu njih van razumne sumnje uvjerilo da su civili na području Sedrenika u periodu na koji se odnosi Optužnica bili izloženi neselektivnoj i direktnoj vatri iz pješadijskog oružja koja je na njih otvarana sa Špicaste stijene, teritorije pod kontrolom SRK-a.

¹⁸³¹ Fraser, T. 11189.

¹⁸³² Nikolić, T. 16002-3, 16049 i 16091-2.

¹⁸³³ Svjedok DP53, T. 16184.

¹⁸³⁴ Svjedok DP53, T. 16173-4; Nikolić, T. 16073-4.

¹⁸³⁵ Svjedok DP20, T. 15783-5; i svjedok DP20 je posvjedočio da mu je bilo zabranjeno pucati na civile, svjedok DP20, T. 15787.

¹⁸³⁶ Svjedok DP34, T. 17799.

¹⁸³⁷ D1834 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP34). Svjedok DP34 je naveo da je njegova brigada bila na položajima na potezu od Gornjeg Hotonja do Grdonja, D1834 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP34).

¹⁸³⁸ Svjedok DP34, T. 17892.

¹⁸³⁹ Knežević, T. 18930-1.

¹⁸⁴⁰ Knežević, T. 18962-3.

(b) Područje Širokače

527. Optužba navodi da je u periodu na koji se odnosi Optužnica litica poznata kao stijena Baba, koji se nalazi na sjevernoj padini Trebevića i s koje se pruža pogled na Širokaču u Sarajevu, bila pod kontrolom SRK-a i da je s nje na civile otvarana snajperska vatra.¹⁸⁴¹

(i) Planina Trebević i stijena Baba

528. Mape u koje su oznake ucrtali vojnici SRK-a, kao i one u koje su oznake ucrtali vojnici ABiH, pokazuju da su se te dvije vojske sukobile duž linije koja se nalazila u jugoistočnom kvadrantu Sarajeva, pri čemu je ABiH kontrolisala sjeverno podnožje planine Trebević.¹⁸⁴² Svjedočenja koje je Pretresno vijeće saslušalo potvrđuju te dokaze. Svjedok DP1, koji je srpskom stanovništvu Sarajeva tokom sukoba dostavljao humanitarnu pomoć,¹⁸⁴³ objasnio je da je jedan od njegovih poznanika kopao rovove za ABiH u podnožju planine Trebević.¹⁸⁴⁴ Akif Mukanović, vojnik ABiH koji je tamo bio na položaju,¹⁸⁴⁵ potvrdio je da su takvi rovovi postojali.¹⁸⁴⁶ U neposrednoj blizini planine Trebević, istočno od sjevernog podnožja te planine, u blizini brežuljka Čolina Kapa, nalaze se uzvišenja koja su kontrolisale snage ABiH.¹⁸⁴⁷

529. SRK je na to područje rasporedio svoje snage, što mu je omogućilo da kontroliše veliki dio ostatka planine Trebević, uključujući više predjele s kojih se pružao pogled na Sarajevo. Poslije razgovora s oficirima SRK-a i pregleda pismenih naređenja ABiH i SRK-a, Radovan Radinović, vojni vještak odbrane,¹⁸⁴⁸ zaključio je da je SRK za vrijeme sukoba kontrolisao planinu Trebević i zbog njene visine bio u vojnoj prednosti u odnosu na susjedne položaje ABiH.¹⁸⁴⁹ Dodao je da je kontrola nad tom planinom bila jedna od malobrojnih strateških prednosti koje je SRK imao u odnosu na ABiH u tom dijelu Sarajeva.¹⁸⁵⁰ Aernout van Lynden, nizozemski novinar koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica nekoliko puta bio u Sarajevu,¹⁸⁵¹ ispričao je da je u septembru 1992. obišao "dijelove Sarajeva koje je kontrolisao [SRK], Grbavicu, Hrasno i područje uz Jevrejsko groblje, kao i planinu Trebević na kojoj je, na mnogo većim visinama, [SRK] imao brojne

¹⁸⁴¹ Završni podnesak optužbe, par. 236-241.

¹⁸⁴² D1778 (mapa koju je označio svjedok DP11); D1809 (mapa koju je označio svjedok DP16); P3728 (mapa u vezi sa snajperskim djelovanjem koje je u prilogu navedeno pod brojem 11, s oznakama Vahida Karavelića).

¹⁸⁴³ Svjedok DP1, T. 13252-3.

¹⁸⁴⁴ Svjedok DP1, T. 13342 i 13346.

¹⁸⁴⁵ Mukanović, T. 3097.

¹⁸⁴⁶ Mukanović, T. 3097 - 3099.

¹⁸⁴⁷ Harding, T. 4460; svjedok DP11, T. 15004; Golić, T. 14868; svjedok DP20, T. 15657; D1778 (mapa koju je označio svjedok DP11); P3704 (mapa Sarajeva); P3644.CH (mapa Sarajeva).

¹⁸⁴⁸ Radinović, T. 20865.

¹⁸⁴⁹ D1925 (Radinovićev izvještaj).

¹⁸⁵⁰ D1925 (Radinovićev izvještaj).

¹⁸⁵¹ Van Lynden, T. 2085 i 2092-3.

položaje s kojih se pružao pogled na Sarajevo”.¹⁸⁵² Richard Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992.,¹⁸⁵³ nacrtao je u decembru 1992. godine mapu s ucrtanim linijama sukoba u Sarajevu.¹⁸⁵⁴ Na toj karti se vidi da je, osim jednog dijela na sjeveru i sjeverozapadu planine, veliki dio planine Trebević, uključujući više predjele, bio na teritoriji koju je držao SRK.¹⁸⁵⁵

530. Što se tiče stijene Baba, dokazi u sudskom spisu podijeljeni su u pogledu toga pod čijom kontrolom je bilo to područje. Vahid Karavelić, koji je tokom sukoba postao komandant 1. korpusa ABiH,¹⁸⁵⁶ misli da se ta litica nalazila na teritoriji koju je držao SRK.¹⁸⁵⁷ Svjedok DP11, vojnik u 4. bataljonu SRK-a stacioniranom u jugoistočnom dijelu grada,¹⁸⁵⁸ nije se s tim složio i u svom svjedočenju je rekao da se litica nalazila u "neutraln[oj] zon[i]",¹⁸⁵⁹ između linija sukoba. U nedostatku drugih definitivnih dokaza o tom pitanju Pretresno vijeće na osnovu tih različitih svjedočenja ne može utvrditi da li se stijena Baba nalazila na teritoriji pod kontrolom SRK-a ili je zapravo bila na ničijoj zemlji. Međutim, dokazi iz SRK-a i Ujedinjenih nacija pokazuju da se SRK redovno služio cestom na sjevernoj strani planine Trebević koja prolazi blizu stijene Baba¹⁸⁶⁰ i kojom se ide za Pale.¹⁸⁶¹ Konkretno, Carl Harding, koji je bio vojni posmatrač UN-a u Sarajevu u vrijeme kada je Anisa Pita pogođena,¹⁸⁶² objasnio je da je, osim u periodu kada je ABiH "nakratko" zauzela dio te ceste¹⁸⁶³ da bi se zatim povukla,¹⁸⁶⁴ cestu za Pale kontrolisao SRK¹⁸⁶⁵ i da su linije sukoba na tom području bile "vrlo statične jer je teren bio vrlo neprohodan ... [i] vrlo je, vrlo strm i prekriven gustom šumom [tako da je] cesta koja je vodila u Pale za obje strane bila značajna

¹⁸⁵² Van Lynden, T. 2103.

¹⁸⁵³ Mole, T. 9500-1.

¹⁸⁵⁴ Mole, T. 9523-4.

¹⁸⁵⁵ P3704 (mapa Sarajeva).

¹⁸⁵⁶ Karavelić, T. 11786.

¹⁸⁵⁷ P3728 (mapa u vezi sa snajperskim djelovanjem navedenim u prilogu pod brojevima 2 i 11, s oznakama Vahida Karavelića); Karavelić, T. 11813 i 11832: Karaveliću je predočen P3728 koji se odnosi na snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojevima 2 i 11, za koje se navodi da je izvor vatre bio na stijeni Baba. On je, na mapi koja se odnosi na incident snajperskog djelovanja naveden u prilogu pod brojem 11, pomjerio položaj linije fronta SRK-a sjeverno, čime se izvor vatre našao veoma blizu teritorije pod kontrolom SRK, ali nije učinio isto kada mu je predočena mapa koja se odnosi na snajpersko djelovanje pod brojem 2. Većina napominje da Karavelić prilikom ispitivanja možda nije posvetio dovoljno vremena pažljivom proučavanju mape koja se odnosi na snajpersko djelovanje pod brojem 2, a da je to možda učinio kada je, tokom pauze, dobio više vremena, između ostalog, za rad s mapom koja se odnosi na snajpersko djelovanje pod brojem 11. Stoga to ne smatra značajnom nedosljednošću u njegovom svjedočenju u vezi s P3728.

¹⁸⁵⁸ Svjedok DP11, T. 14984-5.

¹⁸⁵⁹ Svjedok DP11, T. 15066.

¹⁸⁶⁰ Fatima Pita, T. 5879.

¹⁸⁶¹ Harding, T. 4462; Thomas, T. 9450; svjedok DP11, T. 15056, 15060 i 15064. Mapa SRK-a u koju su ucrtani položaji linija sukoba oko Sarajeva 1994. godine smješta dio puta za Pale na planini Trebević na teritoriju pod kontrolom SRK-a, C2 (mapa Sarajeva) i svjedok DP20, T. 15792. ABiH je često napadala taj dio ceste, svjedok DP11, T. 15064.

¹⁸⁶² Harding je, kao vojni posmatrač UN-a, bio u Sarajevu od jula 1992. do januara 1993. Harding, T. 4311.

¹⁸⁶³ Harding, T. 4459-60. Harding nije naveo kada se taj napad odigrao.

¹⁸⁶⁴ Harding, T. 4460. Svjedok DP11 je potvrdio da je ABiH često napadao tu cestu. Svjedok DP11, T. 15064.

¹⁸⁶⁵ Harding, T. 4462.

granica”.¹⁸⁶⁶ Pretresno vijeće se uvjerilo da ovo, kao i svjedočenja vojnog vještaka odbrane, međunarodnog novinara i višeg predstavnika UN-a, van razumne sumnje dokazuje da je SRK djelovao sa šireg područja stijene Baba.

531. Civili su Pretresnom vijeću opisali redovnu artiljerijsku vatru kojoj su bili izloženi u naselju Širokača. Ekrem Pita i njegova supruga Fatima, stanovnici Širokače,¹⁸⁶⁷ ispričali su da je, po izbijanju sukoba, na to naselje svakodnevno otvarana artiljerijska vatra.¹⁸⁶⁸ Ekrem Pita je zbog toga prestao da ide na posao jer je putovanje na posao postalo opasno.¹⁸⁶⁹ Osim toga, porodica Pita je promijenila svoje dnevne navike – provodili su 90 posto vremena u podrumu¹⁸⁷⁰ i obično su pod okriljem magle izlazili iz kuće u potrazi za osnovnim potrepštinama poput hrane i drva za ogrjev.¹⁸⁷¹ Ekrem Pita sjeća se takođe kako je svoju kćer Anisu Pita, nakon što je 13. decembra 1992. ranjena metkom, tri nedjelje redovno pješke vodio u bolnicu Koševo na preglede.¹⁸⁷² Bilo je vrlo opasno prelaziti tu udaljenost od tri-četiri kilometra¹⁸⁷³ zbog artiljerijske paljbe i granatiranja na tom području.¹⁸⁷⁴ On i njegova supruga su ispričali kako je njihova kćerka ranjena, a taj događaj optužba posebno navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 2.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 2¹⁸⁷⁵

532. U svom iskazu, Ekrem Pita je izjavio da je 13. decembra 1992. s kćerkom Anisom, koja je tada imala tri i po godine, izašao iz kuće da ode po vodu,¹⁸⁷⁶ između 10 i 10:30 sati.¹⁸⁷⁷ Bilo je hladno i maglovito. Kada su otac i kćer izašli iz kuće, nije bilo borbenih dejstava.¹⁸⁷⁸ Otišli su na izvor koji se nalazi oko 150 metara od njihove kuće. Tamo je već bilo ljudi, tako da su morali čekati

¹⁸⁶⁶ Harding, T. 4447.

¹⁸⁶⁷ Ekrem Pita, T. 3970 i 3997-3998; Fatima Pita, T. 5875.

¹⁸⁶⁸ Ekrem Pita, T. 4011; Fatima Pita, T. 5906.

¹⁸⁶⁹ Ekrem Pita, T. 3995-6.

¹⁸⁷⁰ Ekrem Pita, T. 3971.

¹⁸⁷¹ Fatima Pita, T. 5882 i 5890.

¹⁸⁷² Ekrem Pita, T. 3977 i 3995.

¹⁸⁷³ Ekrem Pita, T. 3995, 3977.

¹⁸⁷⁴ Ekrem Pita, T. 3977 i 3995.

¹⁸⁷⁵ Prema navodu optužbe, “Anisa PITA, stara 3 godine, ranjena je iz vatrenog oružja u desnu nogu dok je skidala cipele na verandi svoje kuće u ulici Žagrići u naselju Širokača u Sarajevu”. 13. decembra 1992., Prvi prilog Optužnici.

¹⁸⁷⁶ Nakon izbijanja sukoba 1992. godine, bračni par Ekrem i Fatima Pita, koji su živjeli u kući u ulici Žagrići u naselju Širokača, nisu više imali tekuće vode. Ekrem Pita, T. 3971-2; Fatima Pita, T. 5880; P3704 (mapa u vezi sa snajperskim djelovanjem broj 11 koju je označio Vahid Karavelić).

¹⁸⁷⁷ Ekrem Pita, T. 3974, 3977 i 3981. Sjećanje supruge Ekrema Pite Fatime na taj događaj malo se razlikuje. Ona misli, premda nije sigurna, da su njen suprug i kćer otišli od kuće ranije, između 8:00 i 9:00 sati. Fatima Pita, T. 5881. Sjećanja dvoje supružnika razlikuju se i u pogledu eventualnih borbenih dejstava u naselju u noći s 12. na 13. decembar 1992. Prema sjećanju Ekrema Pite, ta noć je protekla uglavnom mirno. Ekrem Pita, T. 4009-10. Njegova supruga, naprotiv, misli da je to područje žestoko granatirano, tako da se porodica sklonila u podrum. Fatima Pita, T. 5876-7, 5882 i 5919.

¹⁸⁷⁸ Fatima Pita, T. 5889; Ekrem Pita, T. 3974 i 4010.

u redu.¹⁸⁷⁹ Anisa Pita je na izvoru ostala kratko.¹⁸⁸⁰ Tamo je sreća drugu djevojčicu, Elmu Smajkan, i one su odlučile da se vrate u kuću porodice Pita da bi se igrale.¹⁸⁸¹ Ekrem Pita je ostao da uzme vode.¹⁸⁸² On se sjeća se da je neko neodređeno vrijeme nakon što je njegova kćerka otišla kući čuo nekoliko hitaca.¹⁸⁸³

533. Kada je Anisa Pita stigla kući, magla se već bila digla.¹⁸⁸⁴ Fatima Pita, koja je stajala u kući, oko pola metra od ulaznih vrata, vidjela je kćerku kada je došla i rekla joj da prije ulaska skine prljave cipele.¹⁸⁸⁵ Između 10:00 i 11:00 sati, kad je Anisa Pita, okrenuta prema vratima krenula kleknuti na jedno koljeno da odveže vezice,¹⁸⁸⁶ Fatima Pita je čula jedan ili više hitaca.¹⁸⁸⁷ Kada se to dogodilo, Anisa Pita je na sebi imala tamnocrvenu jaknu, plave hlače na tregere, kapu i bijele tenisice na vezanje.¹⁸⁸⁸

534. U međuvremenu, Ekrema Pitu je susjed obavijestio da mu je kćer ranjena i on se vratio kući.¹⁸⁸⁹ Oba roditelja su pregledali kćerku i ustanovili da je ranjena u desnu natkoljenicu metkom koji se nije zadržao u njenom tijelu.¹⁸⁹⁰ Uz pomoć svog brata, Ekrem Pita je odnio kćerku u kliniku u Starom Gradu, gdje su joj previli rane.¹⁸⁹¹ Anisa Pita je zatim odvezena na ortopedsko odjeljenje bolnice Koševo na daljnje liječenje.¹⁸⁹² Uprkos izvjesnim nedosljednostima u svjedočenjima Ekrema i Fatime Pita koje se ne odnose izravno na tu pucnjavu,¹⁸⁹³ Pretresno vijeće se osvjedočilo da je oboje svjedoka uvjerljivo posvjedočilo da je njihova kćer pogođena ispred njihove kuće ujutro 13. decembra 1992.¹⁸⁹⁴

¹⁸⁷⁹ Fatima Pita, T. 5581; Ekrem Pita, T. 3974-6.

¹⁸⁸⁰ Fatima Pita misli da se Anisa Pita vratila samo deset minuta nakon što je otišla od kuće, Fatima Pita, T. 5881.

¹⁸⁸¹ Fatima Pita, T. 5881-2 i 5901; Ekrem Pita, T. 3974-6.

¹⁸⁸² Ekrem Pita, T. 3974 - 3976; Fatima Pita, T. 5881.

¹⁸⁸³ Ekrem Pita, T. 3976.

¹⁸⁸⁴ Fatima Pita, T. 5892.

¹⁸⁸⁵ Ekrem Pita, T. 3978-9.

¹⁸⁸⁶ Fatima Pita, T. 5876, 5882 i 5902.

¹⁸⁸⁷ Najprije je posvjedočila da je čula nekoliko "hitaca" koji su ranili njenu kćer, ne objašnjavajući misli li time reći da je tada ispaljen samo jedan metak. Fatima Pita, T. 5882. Kasnije je objasnila da je "čuła taj pucanj" kojim je njena kćerka ranjena, ne objašnjavajući misli li time reći da je tada ispaljen samo jedan metak, Fatima Pita, T. 5893. Nakon tog pucnja, Fatima Pita je čula svoju kćer kako vrišti i vidjela kako joj glava pada na prag ulaznih vrata, na kojem je ležala skupljena. Fatima Pita, T. 5882. U tom trenutku, Elma Smajkan već je bila u kući, Fatima Pita, T. 5902. Od tog prizora, Fatima Pita se nekoliko puta onesvijestila, Fatima Pita, T. 5882-3.

¹⁸⁸⁸ Fatima Pita, T. 5900; Ekrem Pita, T. 3988 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁸⁹ Ekrem Pita, T. 3976; Fatima Pita, T. 5883. Prema procjeni Ekrema Pite, prošlo je približno sat vremena od njegovog odlaska od kuće do njegovog povratka kući, Ekrem Pita, T. 3979-80.

¹⁸⁹⁰ Fatima Pita, T. 5883; Ekrem Pita, T. 3976-7.

¹⁸⁹¹ Ekrem Pita, T. 3977; Fatima Pita, T. 5883.

¹⁸⁹² Fatima Pita, T. 5883-4.

¹⁸⁹³ Ekrem Pita je, nadalje, objasnio da je poslije tog događaja njegov stariji brat čuvao metak koji su pronašli njegovi rođaci i za koji vjeruju da je metak koji je ranio Anisu Pitu, ali ga je njegov brat kasnije zametnuo, Ekrem Pita, T. 3977 i 3980. Fatima Pita je, s druge strane, posvjedočila da je ona sama čuvala metak, ali ga je kasnije izgubila, Fatima Pita, T. 5916.

¹⁸⁹⁴ Liječnički nalazi o rani Anise Pite nisu uvršteni u dokazni materijal zato što je Fatima Pita posvjedočila da ih je izgubila, Fatima Pita, T. 5915-6.

535. Oba roditelja misle da je metak kojim je ranjena njihova kćerka ispaljen sa stijena Baba, zato što se ta litica vidi iz njihove kuće i zato što je bila pod kontrolom SRK-a.¹⁸⁹⁵ Iz dviju fotografija i video snimka ulaznih vrata kuće porodice Pita vidi se da je taj ulaz potpuno zaklonjen susjednim kućama i objektima poput ograda, pri čemu iz pravca stijene Baba postoji tek uska linija neposredne vidljivosti.¹⁸⁹⁶ Dokazi u sudskom spisu pokazuju da je SRK djelovao sa šireg područja stijene Baba.¹⁸⁹⁷ Hinchliff je mjerenjem ustanovio da udaljenost od kuće Anise Pite do stijene Baba iznosi 895 metara,¹⁸⁹⁸ a mape koje je odbrana predočila u vezi s tim događajem pokazuju da je ta udaljenost približno 900 metara.¹⁸⁹⁹ Pretresno vijeće takođe prima na znanje argument odbrane da nije predočena nikakva medicinska dokumentacija koja bi "sadržavala podatke o mjestu prostrijelne rane na nozi Anise Pite, ili koja bi omogućila da se odredi pravac strijelnog kanala, uključujući ugao i pravac doleta metka".¹⁹⁰⁰ Uprkos tome, na osnovu približne udaljenosti od 900 metara i činjenice da od ulaznih vrata kuće porodice Pita postoji linija neposredne vidljivosti samo do stijene Baba, Većina se van razumne sumnje uvjerila da je Anisa Pita ranjena metkom s područja te litice.

536. Na osnovu gornjih dokaza iz izvora u UN-u i SRK-u, Većina se uvjerila da su vojnici SRK-a imali pristup području oko ceste za Pale, koja se sasvim sigurno nije nalazila na teritoriji ABiH, te širem području stijene Baba.

537. Većina se takođe uvjerila da je Anisa Pita namjerno pogodoena. Nije uvjerljiv argument da je zalutali metak mogao prijeći udaljenost od područja stijene Baba do kuće porodice Pita uskom linijom neposredne vidljivosti i, ne udarivši u okolne prepreke poput kuća, pogoditi malo dijete.

538. Jedna druga stanovnica područja Širokače, Nura Bajraktarević, koja je tokom sukoba redovno odlazila na područje Brajkovca,¹⁹⁰¹ južno od Širokače, u njenoj neposrednoj okolini,¹⁹⁰² da

¹⁸⁹⁵ Ekrem Pita, T. 3990-1 i 4001; Fatima Pita, T. 5879 i 5899-5900; P3280P (video snimak mjesta događaja koji je u prilogu naveden pod brojem 2). Osim toga, Fatima Pita bi noću kada je iz podruma išla u kupatilo u prizemlju kuće, vidjela kad se pucalo, i to uglavnom granatiralo, s područja stijene Baba, Fatima Pita, T. 5918 i 5925.

¹⁸⁹⁶ P3266 (fotografija snimljena s mjesta događaja navedenog u prilogu pod brojem 2); P3279P (kružna fotografija mjesta događaja navedenog u prilogu pod brojem 2); P3280P (video materijal snimljen na mjestu događaja navedenom u prilogu pod brojem 2). Na fotografiji snimljenoj sa ulaza u kuću porodice Pita vidi se malo stablo koje se nalazi u pravcu stijene Baba i djelimično zaklanja liniju vidljivosti. P3267 (fotografija snimljena sa ulaza u kuću porodice Pita). Međutim, Ekrem Pita je objasnio da je stablo posađeno poslije tog incidenta, Ekrem Pita, T. 3992.

¹⁸⁹⁷ P3704 (mapa Sarajeva); Van Lynden, T. 2103; D1925 (izvještaj vojnog vještaka odbrane Radovana Radinovića).

¹⁸⁹⁸ Hinchliffe, T. 12946. Ekrem Pita misli da je njegova kuća zračnom linijom udaljena od stijene Baba između 350 i 1.200 metara, ali nije u to siguran, Ekrem Pita, T. 3991 i 4003. Fatima Pita je pak procijenila da udaljenost iznosi između 200 i 300 metara, Fatima Pita, T. 5879.

¹⁸⁹⁹ Kuća porodice Pita je na D49 (mapa koju je označio Ekrem Pita) od stijene Baba udaljena pet centimetara. Premda se na mapi ne navodi izričito razmjer, prema koordinatama na njoj, 5,5 centimetara bi odgovaralo 1.000 metara stvarne udaljenosti. D49 (mapa koju je označio Ekrem Pita). Stoga se čini da je, prema mapi D49, stvarna udaljenost između kuće porodice Pita i stijene Baba približno $(1.000/5,5) \times 5 = 909$ metara, Ekrem Pita, T. 3991 i 4003.

¹⁹⁰⁰ Završni podnesak odbrane, par. 72. Vidi takođe Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 32.

¹⁹⁰¹ Bajraktarević, T. 5576.

¹⁹⁰² D1778 (mapa koju je označio svjedok DP11) i P3728 (mapa koja se odnosi na snajpersko djelovanje navedeno pod brojem 11).

sakupi drvo za ogrjev,¹⁹⁰³ posvjedočila je da je na tom području "stalno pucano"¹⁹⁰⁴. Ne navodeći datum, ispričala je da je jednom vidjela kako u tačkama odvoze ženu po imenu Fadila Peljto iz Brajkovca nakon što je metkom pogođena u trbuh dok je sakupljala drva.¹⁹⁰⁵ Ona i Bajram Sopi prepričali su događaj kada je pucano na jednog civila. Optužba navodi taj konkretni događaj pod brojem 11 u Prvom prilogu Optužnici.

(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 11¹⁹⁰⁶

539. Bajram Sopi je ispričao da su on i Šaćir Bosnić ujutro 7. septembra 1993. krenuli na mjesto blizu rezervoara u Širokači, kao što su to redovno činili, da sakupe drva za ogrjev.¹⁹⁰⁷ Stajali su na brijegu udaljeni 10-15 metara jedan od drugog i iskopavali korijenje, kada je neko "opalio [u Šaćira Bosnića] jednom i promašio [ga]".¹⁹⁰⁸ Ispaljen je drugi hitac koji je pogodio Šaćira Bosnića u desnu sljepoočnicu.¹⁹⁰⁹ Pucanje je prestalo, a nakon nekog, nepreciziranog, vremena, došla su kola hitne pomoći i u bolnicu odvezla žrtvu, koja je podlegla rani.¹⁹¹⁰ U međuvremenu, Nura Bajraktarević, drugi svjedok koji se zatekao u blizini mjesta događaja, vratila se kući i o tom događaju obavijestila suprugu Šaćira Bosnića.¹⁹¹¹ I Bajram Sopi i Nura Bajraktarević se sjećaju da je Šaćir Bosnić toga dana bio u civilnoj odjeći.¹⁹¹²

540. Iz panoramskog pogleda s brda na kojem je ubijen Šaćir Bosnić vidi se da se s njega pruža nezapriječen pogled na neposrednu okolinu, uključujući stijenu Baba,¹⁹¹³ za koju optužba tvrdi da je s nje ispaljen hitac koji je usmrtio Šaćira Bosnića.¹⁹¹⁴ Dokazi u sudskom spisu pokazuju da je SRK djelovao s položaja na stijeni Baba.¹⁹¹⁵

¹⁹⁰³ Bajraktarević, T. 5576 i 5601.

¹⁹⁰⁴ Bajraktarević, T. 5582.

¹⁹⁰⁵ Bajraktarević, T. 5598, 5621 i 5625. Prema Nuri Bajraktarević, Fadila Peljto je kasnije od te rane umrla, Bajraktarević, T. 5598. Bajraktarević zna za još jednu ženu koja je, nepreciziranog datuma, ubijena dok je išla prati rublje, premda Bajraktarević, kao ni u slučaju Fadile Peljto, nije bila očevidac tog događaja, Bajraktarević, T. 5622 i 5625.

¹⁹⁰⁶ Prema navodu Optužnice, "Šaćir BOSNIĆ, star 56 godina, ubijen je iz vatrenog oružja dok je sakupljao drva prekoputa rezervoara Hambina Carina i Zelengorske ulice, sadašnje ulice Hambina Carina, u naselju Širokača na Skenderiji", 7. septembra 1993., Prvi prilog Optužnici.

¹⁹⁰⁷ P3663B (Izjava svjedoka Bajrama Sopića od 27. februara 1996.).

¹⁹⁰⁸ P3663B; vidi takođe Bajraktarević, T. 5578 - 5579.

¹⁹⁰⁹ P3663B.

¹⁹¹⁰ P3663B.

¹⁹¹¹ Bajraktarević, T. 5579-80, 5611 i 5615.

¹⁹¹² Bajraktarević, T. 5582; P3663B. Ni Nura Bajraktarević ni Bajram Sopi nisu opisali kako je tačno Šaćir Bosnić bio obučen na dan tog incidenta.

¹⁹¹³ Bajraktarević, T. 5591-4; P3279S (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 11).

¹⁹¹⁴ Završni pretresni podnesak optužbe, par. 255; Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 72.

¹⁹¹⁵ P3704 (mapa Sarajeva); Van Lynden, T. 2103; D1925 (Radinovićev izvještaj).

541. Pretresno vijeće se, međutim, nije uvjerilo da dokazi u sudskom spisu van razumne sumnje pokazuju da je Šaćir Bosnić pogođen sa stijene Baba. U svom prikazu tog događaja, Bajram Sopi nije naveo odakle je doletio metak kojim je ubijen Šaćir Bosnić, niti je išta rekao o položaju tijela žrtve u trenutku smrti na osnovu čega bi se moglo zaključiti odakle je metak ispaljen. Nura Bajraktarević pak misli da je hitac kojim je žrtva usmrćena ispaljen sa stijene Baba¹⁹¹⁶ ili sa lokacije koju je nazvala "Kula",¹⁹¹⁷ a za oboje vjeruje da su bili pod kontrolom SRK-a.¹⁹¹⁸ Njen prikaz događaja ne omogućuje Pretresnom vijeću da pouzdano utvrdi mjesto ili iz kog pravca je metak ispaljen jer je objasnila da nije pažljivo pratila pucnjavu na tom mjestu. Na primjer, njeno prvo sjećanje je bilo da je u vrijeme incidenta čula samo jedan hitac, dok su prema Bajramu Sopi ispaljena dva.¹⁹¹⁹ Vizualni dokazi u vidu panoramskih fotografija mjesta događaja ne pomažu Pretresnom vijeću u utvrđivanju mjesta ispaljenja jer se na brdo na kojem je Šaćir Bosnić pogođen može pucati iz nekoliko pravaca.¹⁹²⁰ Pretresno vijeće se stoga nije uvjerilo da se na osnovu dokaza u sudskom spisu može van razumne sumnje utvrditi mjesto ispaljenja projektila.

542. Isto tako, na osnovu dokaza u vezi s tim događajem u sudskom spisu ne može se utvrditi van razumne sumnje da je Šaćir Bosnić namjerno pogođen. Premda je Bajram Sopi izjavio da je žrtva dvaput gađana, ni on ni Nura Bajraktarević nisu opisali vremenske uslove u trenutku incidenta.¹⁹²¹ Stoga je nemoguće utvrditi je li vidljivost omogućavala gađanje Šaćira Bosnića iz daljine.¹⁹²² Mogućnost, koju su i Bajram Sopi i Nura Bajraktarević ostavili otvorenom, da su na tom području bila u toku borbena dejstva,¹⁹²³ u kombinaciji s nedostatkom naznaka o vidljivosti, dopušta mogućnost da je žrtva ubijena slučajno zalutalim metkom iz razmjene vatre. Pretresno vijeće, osim toga, konstatuje da je vrh brda na kojem je žrtva ubijena grmovit i nenastanjen kraj, tako da nije nužno bilo za očekivati da će se tamo skupljati civili.¹⁹²⁴

543. Pretresno vijeće stoga konstatuje da optužba nije van razumne sumnje dokazala da je s teritorije pod kontrolom SRK-a Šaćir Bosnić pogođen namjerno i sa punom sviješću o tome da je riječ o civilu ili uz bezobzirno zanemarivanje mogućnosti da je riječ o civilu.

¹⁹¹⁶ Bajraktarević, T. 5591-2.

¹⁹¹⁷ Bajraktarević, T. 5595 i 5607. Ona je, nadalje, navela da se na tom području nalazi "put za Lukavicu", Bajraktarević, T. 5608.

¹⁹¹⁸ Bajraktarević, T. 5591 i 5595.

¹⁹¹⁹ Bajraktarević, T. 5578-9 i 5606-7; P3663B (Izjava svjedoka Bajrama Sopi od 27. februara 1996).

¹⁹²⁰ P3279S (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 11).

¹⁹²¹ Bajraktarević je navela samo da se taj incident dogodio ljeti, Bajraktarević, T. 5578.

¹⁹²² Hinchliffe je mjerenjem ustanovio da je udaljenost od mjesta događaja do stijene Baba 460 metara, Hinchliffe, T. 12982.

¹⁹²³ Bajraktarević, T. 5582 i 5609; P3663B (Izjava svjedoka Bajrama Sopi od 27. februara 1996.).

¹⁹²⁴ P3279S (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 11).

(c) Područje Vogošće

544. Optužba tvrdi da se u periodu na koji se odnosi Optužnica, na naselje Kobilja Glava u opštini Vogošća, sjeverno od Sarajeva, redovno snajperski djelovalo iz grupe kuća zvane Orahov Brijeg na Poljinama, ruralnom predjelu u blizini linije fronta SRK-a.¹⁹²⁵

(i) Orahov Brijeg

545. Stanovnici Kobilje Glave i oni koji su kroz nju prolazili posvjedočili su da je Kobilja Glava, jedno od najvećih seoskih naselja u opštini Vogošća, sjeverno od Sarajeva, bila pod stalnom paljbom. Poljoprivredno imanje u vlasništvu žrtve pucnjave, svjedoka G, koje se ne nalazi u neposrednoj blizini vojnih objekata, tokom cijelog sukoba, a posebno 1993. godine, stalno je gađano iz vatrenog oružja.¹⁹²⁶ Da bi došla do tog imanja, svjedokinja K je izjavila da je morala ići sporednim putevima, konkretno “put[em] koji je bio malo sakriven, sigurniji od ratnih dejstava” zbog artiljerijske vatre i snajpera postavljenih duž glavne ceste.¹⁹²⁷ Druga osoba koja se našla na tom području, svjedok L, posvjedočio je da su ljudi odlazili po vodu, dostavljali civilne potrepštine i obavljali slične civilne aktivnosti u zoru ili sumrak, kada civile nisu mogla lako vidjeti¹⁹²⁸ lica na teritoriji pod kontrolom SRK-a koja bi, prema Ifeti Šahić, koja je živjela na tom području, “pucal[a] na sve, i na civile, sve što je se micalo”.¹⁹²⁹

546. Svi ti svjedoci su posvjedočili da su bili izloženi pucnjavi s teritorije pod kontrolom SRK-a, a konkretni događaji se navode u Prvom prilogu Optužnici pod brojevima 4, 9 i 14.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 4¹⁹³⁰

547. U svom iskazu svjedok G je izjavio da je 25. juna 1993. bio u povrtnjaku i brao salatu kada je, oko 13:20 sati, začuo pucnjavu s Orahovog Brijega.¹⁹³¹ Legao je na dva-tri minuta, a kada je ustao, pogođen je u leđa.¹⁹³² Nakon što je doživio “strahovit udarac”, okrenuo se za 180 stepeni, pao je i onesvijestio se.¹⁹³³ Svjedokinja K, koja je toga dana bila u posjeti svjedoku G, vidjela ga je na zemlji, kako leži na leđima, na udaljenosti od 50-100 metara od njegove kuće.¹⁹³⁴ Svjedokinja K

¹⁹²⁵ Podnesak optužbe, par. 270.

¹⁹²⁶ Svjedok G, T. 2395-6.

¹⁹²⁷ Svjedok K, T. 2505.

¹⁹²⁸ Svjedok L, T. 2522, 2553.

¹⁹²⁹ Šahić, T. 2587-93.

¹⁹³⁰ U Optužnici se navodi da je svjedok G, star 52 godine, ranjen iz vatrenog oružja u leđa i grudi dok je radio u povrtnjaku na Kobiljoj Glavi, sjeverno od Sarajeva, Prvi prilog Optužnici.

¹⁹³¹ Svjedok G, T. 2396-7.

¹⁹³² Svjedok G, T. 2397-8.

¹⁹³³ Svjedok G, T. 2397-8.

¹⁹³⁴ Svjedok K, T. 2489-91.

je pritrčala da pomogne svjedoku G koji ju je upozorio da bude oprezna jer je upravo pogođen.¹⁹³⁵ Svjedokinja K je otišla po susjeda koji se vratio s njom da joj pomogne odnijeti svjedoka G.¹⁹³⁶ Dok su nosili svjedoka G, začuli su žestoku pucnjavu u svom pravcu.¹⁹³⁷ Sve troje su se bacili na zemlju. Pucnjava je potom prestala. Zatim su pretrčali nekoliko metara dok ponovo nije započela pucnjava. Četiri-pet puta su nakratko potrčali i zatim se bacili na zemlju da ne bi bili pogođeni.¹⁹³⁸ Svjedok K je izbrojala da je na njih pucano ukupno u 10-15 navrata.¹⁹³⁹ Trebalo im je 15-20 minuta da odnesu svjedoka G do kuće.¹⁹⁴⁰ Svjedoka G su zatim odvezli u bolnicu¹⁹⁴¹ i na bolničkom liječenju je ostao mjesec dana.¹⁹⁴² Pretresno vijeće ne sumnja da se sve dogodilo onako kako su to prepričali očevici tog događaja. Ono smatra da su ti svjedoci uvjerljivi i pouzdani.

548. Pretresno vijeće, isto tako, ne sumnja da je na dan incidenta svjedok G bio civil. Nema sumnje da je ono što je radio civilna aktivnost i da je ono što je imao na sebi (samo kratke hlače) civilna odjeća.

549. Odbrana tvrdi da žrtva nije mogla odrediti odakle paljba dolazi¹⁹⁴³ i da se rane svjedoka G "nisu mogle nanijeti iz smjera koji se navodi i za koji se tvrdi da su iz njega nanijete".¹⁹⁴⁴ Svjedok G je posvjedočio da se njegovo imanje nalazi dijelom na padini okrenutoj približno u pravcu sjeverozapada, a dijelom na vrhu litice,¹⁹⁴⁵ na oko 500 metara od linije fronta.¹⁹⁴⁶ Oba svjedoka su izjavila da nije bilo druge vojske ni vojne opreme u neposrednoj blizini imanja svjedoka G.¹⁹⁴⁷ Svjedok G je ispričao kako je, prije nego što je pogođen u leđa, čuo pucnjavu s Orahovog Brijega,¹⁹⁴⁸ koji se nalazi na Poljinama i gleda na najsjeverniju među njegovog imanja.¹⁹⁴⁹ Svjedok G je objasnio da je na tom mjestu bila grupa kuća koju su zvali kompleks Orahov Brijeg, a nalazila se na liniji fronta na brdima iznad imanja. Prema svjedoku G, tamo su bili snajperisti.¹⁹⁵⁰ Jednu od tamošnjih kuća mještani su zvali "Ticina kuća": kada bi pucnjava došla iz te kuće ili iz njene

¹⁹³⁵ Svjedok K, T. 2490-1.

¹⁹³⁶ Svjedok K, T. 2491-2.

¹⁹³⁷ Svjedok K, T. 2492.

¹⁹³⁸ Svjedok K, T. 2492.

¹⁹³⁹ Svjedok K, T. 2492.

¹⁹⁴⁰ Svjedok K, T. 2494.

¹⁹⁴¹ Svjedok G, T. 2407.

¹⁹⁴² Svjedok G, T. 2407.

¹⁹⁴³ Završni podnesak odbrane, par. 97, 98. Odbrana je pozvala svjedoka DP14 i svog vještaka za balistiku, Milana Kunjadića. Taj vještak je zaključio da ne može odrediti koja vrsta projektila je pogodila žrtvu, Kunjadićev izvještaj, str. 5.

¹⁹⁴⁴ Završni podnesak odbrane, par. 97.

¹⁹⁴⁵ Svjedok G, T. 2394-95: Jedan put je išao vrhom litice, a drugi duž niže međe imanja.

¹⁹⁴⁶ Svjedok K, T. 2509; bašta na imanju se nalazila otprilike 400 metara južno od linije fronta ABiH i oko 500 metara južno od linije fronta SRK-a, D1793, D153.

¹⁹⁴⁷ Svjedok K, T. 2509; svjedok G, T. 2395-6.

¹⁹⁴⁸ Svjedok G, T. 2396.

¹⁹⁴⁹ Svjedok G, T. 2412.

¹⁹⁵⁰ Svjedok G, T. 2411.

blizine, ljudi bi govorili da paljba dolazi iz "Ticine kuće".¹⁹⁵¹ Svjedok G je postojano tvrdio da je 25. juna 1993. pucao iz Ticine kuće, koja je pripadala roditeljima susjeda čiji je nadimak bio Tica.¹⁹⁵² Prema svjedoku G, on je "samo [...] odatle mogao da bude viđen" u svom povrtnjaku, odnosno samo je s tog mjesta snajperistu bio u vidnom polju.¹⁹⁵³ Svjedok G je na video snimku i kružnoj fotografiji područja na kojem je pogođen pokazao povrtnjak u kojem je pogođen, gdje se nalazio i u kom položaju je bio kada je pogođen: fotografija prikazuje svjedoka G kako stoji sagnut, leđima okrenut prema Orahovom Brijegu.¹⁹⁵⁴ Prema svjedoku G, budući da su se nalazili na većoj visini, snajperi su imali "odakle da pucaju".¹⁹⁵⁵ Svjedokinja K je isto tako posvjedočila da je izvor vatre bio na Orahovom Brijegu.¹⁹⁵⁶

550. Pretresno vijeće ne vidi zašto bi sumnjalo u tvrdnje tih svjedoka. S obzirom na to koliko se puta grupica morala baciti na zemlju da ne bi bila pogođena, mogli su lako ustanoviti odakle su gađani. Video snimak i fotografije tog područja uvršteni u dokazni materijal dodatno potvrđuju da je postojala linija neposredne vidljivosti od područja oko "Ticine kuće" do mjesta na kojem je ranjen svjedok G. Nadalje, fotografija uvrštena u dokaze na kojoj se vidi gdje je i u kom položaju svjedok G bio kada je ranjen pokazuje da je bio sagnut i leđima okrenut prema Orahovom Brijegu. Iskaz svjedoka G u vezi s ulaznom i izlaznom ranom, te fotografije njegovih leđa na kojima se vide ožiljci od strijelne rane predstavljaju konačnu potvrdu svjedočenja da su meci kojima je gađan svjedok G ispaljeni iz pravca Orahovog Brijega, s područja "Ticine kuće".¹⁹⁵⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je metak kojim je ranjen svjedok G ispaljen s područja oko "Ticine kuće". Svjedok odbrane DP14, oficir SRK-a na položaju u sjevernom Sarajevu, u svom iskazu je rekao da su snage SRK-a držale područje oko "Ticine kuće".¹⁹⁵⁸ Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su područje oko Ticine kuće držale snage SRK-a i da je svjedok G pogođen s teritorije pod kontrolom SRK-a.

¹⁹⁵¹ Svjedok G, T. 2411.

¹⁹⁵² Svjedok G, T. 2411.

¹⁹⁵³ Svjedok G, T. 2397.

¹⁹⁵⁴ P3280A, P3279A.

¹⁹⁵⁵ Svjedok G, T. 2411-2. Prema shvatanju Pretresnog vijeća, ta izjava znači da je postojala linija neposredne vidljivosti između snajperista i imanja svjedoka G.

¹⁹⁵⁶ Svjedok K, T. 2492.

¹⁹⁵⁷ Svjedok G je na sudu izjavio da ga je snajperski metak pogodio oko polovine leđa, blizu kičme, i izašao na stražnjem dijelu njegovog desnog ramena. (svjedok G, T. 2399-2400, 2473). U medicinskoj potvrdi uvrštenoj u dokaze stoji da je svjedok G pogođen metkom u središnji dio leđa, u predjelu kičme, te da se izlazna rana nalazi na njegovom desnom ramenu. (Otpusno pismo, P1327, P1328, P1327.1, P1328.1). Međutim, fotografija leđa svjedoka G uvrštena u dokaze u sklopu postupka pobijanja (P3808) potvrđuje iskaz svjedoka G u vezi s ulaznom i izlaznom ranom. Na tom dokazu vide se dva ožiljka od strijelne rane na mjestima koje je svjedok G pokazao u sudu. Na fotografiji se vidi da se jedan ožiljak nalazi u predjelu kičme u donjem dijelu leđa, a drugi u gornjem dijelu leđa svjedoka G, na lijevoj strani.

¹⁹⁵⁸ Svjedok DP14, T. 15952-3. On je posvjedočio da je u principu postojala linije neposredne vidljivosti od Orahovog Brijega do mjesta na kojem je svjedok G ranjen, ali da je "sve [to] vrlo težak teren za osmatranje i za uočavanje cilja". Svjedok DP14, T. 15864. Svjedok DP14 je posvjedočio da šumarak i voćnjak iznad mjesta snajperskog incidenta "ne predstavljaju prepreku", T. 15866.

551. Odbrana tvrdi da je moguće da je žrtvu tokom razmjene vatre pogodio zalutali metak¹⁹⁵⁹ zato što se imanje nalazilo pokraj linija sukoba duž kojih se svakodnevno pucalo i koje su se poslije maja 1992. prostirale do brda Orlić pod kontrolom ABiH, brda Žuč pod kontrolom obje vojske i Mojkića brda pod kontrolom VRS-a.¹⁹⁶⁰ Prema navodima odbrane, bašta u kojoj je svjedok G pogođen nalazila se iza položaja ABiH, a njegova kuća je bila na 20-30 metara od tih položaja.¹⁹⁶¹ Svjedok G je posvjedočio da je njegovo imanje tokom cijelog sukoba stalno gađano iz vatrenog oružja, i to posebno 1993. Međutim, nema dokaza o vojnim dejstvima na dan i u vrijeme tog incidenti koja bi mogli opravdati ispaljivanje metka u pravcu imanja svjedoka G. Argument odbrane posebno je neodrživ u svjetlu toga kako su svjedok G i svjedokinja K prepričali taj događaj. Svjedokinja K je ispričala kako su, dok su ona i susjed, oboje u civilnoj odjeći, nosili svjedoka G u zaklon, na njih troje u više navrata pucali jedan ili više snajperista, koji bi sačekali da oni ustanu i pretrče nekoliko metara prije nego što bi ponovo zapucali. Pretresno vijeće se, s obzirom na to kako je svjedokinja K prepričala taj događaj, van razumne sumnje uvjerilo da su jedan ili više počinitelaca namjerno gađali civile. Pretresno vijeće stoga zaključuje da je svjedok G, civil, namjerno gađan s teritorije pod kontrolom SRK-a.

(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 9¹⁹⁶²

552. Ifeta Šahić je u avgustu 1993. imala 14 godina i živjela u kući svoje sestre na Kobiljoj Glavi. Dana 5. avgusta oko podneva rečeno joj je da s dvjema prijateljicama, Sabinom Zeković i Vildanom Kapur, ode po vodu.¹⁹⁶³ Svjedokinja Šahić je posvjedočila da tokom sukoba kuće nisu imale ni vode ni struje i da su ljudi po vodu obično išli na obližnju rijeku i to u zoru ili sumrak, da ih ne bi vidjeli i pucali u njih. Toga dana, međutim, još nisu čule pucnjavu.¹⁹⁶⁴ Dok su, na povratku, hodale Starom cestom i vukle kolica s kanistrima punim vode, svjedokinja Šahić i njene prijateljice začule su ispred sebe pucnjavu. Meci su tukli o zemlju oko njihovih nogu.¹⁹⁶⁵ Šahićeva je vidjela bljesak mitraljeza, takozvanog "sijača smrti", iz kojeg se pucalo na njih.¹⁹⁶⁶ Potrčale su i sklonile se u voćnjaku na lijevoj strani ceste. Ifeta Šahić i Sabina Zeković su legle na travu. Vildana Kapur se naslonila na stablo i tada je pogođena u lijevu nogu.¹⁹⁶⁷ Šahićeva se obratila za pomoć policajcima obučenim u civilnu odjeću¹⁹⁶⁸ (policajcima koji, prema riječima svjedoka, nisu bili na dužnosti) u

¹⁹⁵⁹ Završni podnesak odbrane, par. 96, 99.

¹⁹⁶⁰ Unakrsno ispitivanje svjedoka G, T. 2467; Završni podnesak odbrane, par. 99.

¹⁹⁶¹ Završni podnesak odbrane, par. 94.

¹⁹⁶² U Optužnici se navodi sljedeće: "5. august 1993.: Vildana KAPUR, stara 21 godinu, ranjena je iz vatrenog oružja u lijevu nogu dok je nosila vodu kući Starom cestom u naselju Hotonj", Prvi prilog Optužnici.

¹⁹⁶³ Šahić, T. 2588-9.

¹⁹⁶⁴ Šahić, T. 2589, 2613; ponekad je trebalo danju ići po vodu (Šahić, T. 2592).

¹⁹⁶⁵ Šahić, T. 2594-5.

¹⁹⁶⁶ Šahić, T. 2594-5.

¹⁹⁶⁷ Šahić, T. 2594, 2638.

¹⁹⁶⁸ Šahić, T. 2594, 2641, 2643-4.

menzi policijske stanice koja se nalazila na obližnjoj livadi.¹⁹⁶⁹ Vildanu Kapur su zatim odveli u bolnicu.¹⁹⁷⁰ Premda je svjedokinja bila mlada kada se to dogodilo, Pretresno vijeće smatra njeno svjedočenje uvjerljivim i pouzdanim. Pretresno vijeće ne sumnja da se incident dogodio onako kako ga je svjedokinja Šahić prepričala.

553. Pretresno vijeće se takođe van razumne sumnje uvjerilo da su te tri djevojke bile civili i da ih je bilo nemoguće greškom smatrati za pripadnike oružanih snaga. Toga jutra kada se incident dogodio, vrijeme je bilo lijepo, tri prijateljice su na sebi imale civilnu odjeću (majice kratkih rukava i farmerke) i obavljale su civilnu aktivnost.

554. Odbrana tvrdi da se mjesto ispaljenja projektila ne može odrediti¹⁹⁷¹ zato što nije izvršen uviđaj da bi se utvrdio "ugao pada pod kojim je projektil, ili dio projektila, ušao u tijelo Vildane Kapur".¹⁹⁷² Pretresno vijeće ne smatra da je bez uviđaja i tehničkih podataka u vezi s ulaznom ranom nemoguće utvrditi mjesto ispaljenja projektila. Šahić je posvjedočila da se linija sukoba SRK-a vidjela sa Stare ceste, te da je područje Stare ceste često gađano.¹⁹⁷³ Ta linija fronta nalazila se sjeverno od Stare ceste, na području koje se zove Poljine, 300-400 metara od mjesta na kojem je pogođena Vildana Kapur.¹⁹⁷⁴ Sa Poljina se periodično znalo vidjeti sijevanje artiljerijskog oruđa.¹⁹⁷⁵ Šahić je, nadalje, posvjedočila da se na dan pucnjave, dok su ona i njene prijateljice išle Starom cestom, ispred njih, na strani linija sukoba koju je držao SRK, vidjelo sijevanje mitraljeza.¹⁹⁷⁶ Na kružnoj fotografiji područja na kojem se dogodio incident s pucnjavom pokazala je grupu bijelih kuća pod stjenovitom liticom i kupolu na njoj, odakle je pucano.¹⁹⁷⁷ Svjedok odbrane DP14 je posvjedočio da su "snage VRS-a" držale voćnjak i područje koje se u odnosu na Staru cestu nalazi približno u pravcu sjevera.¹⁹⁷⁸ Pretresno vijeće nema razloga sumnjati da je Šahićeva mogla odrediti odakle su došli meci koji su padali po zemlji oko nje i njenih prijateljica. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je metak kojim je ranjena Vildana Kapur ispaljen s teritorije koju je držao SRK.

555. Odbrana sugeriše da cilj meta nije bila žrtva nego policijska menza zato što se "menza nalazila ispod ceste po kojoj su hodale, što znači da se, sa položaja snaga SRK-a, nalazila na istoj

¹⁹⁶⁹ Menza se nalazila ispod razine ceste, dakle, ispod linije vatre, Šahić, T. 2647.

¹⁹⁷⁰ Šahić, T. 2594-5.

¹⁹⁷¹ Završni podnesak odbrane, par. 156.

¹⁹⁷² *Id.*

¹⁹⁷³ Šahić, T. 2595.

¹⁹⁷⁴ D153, D1793.

¹⁹⁷⁵ Šahić, T. 2595.

¹⁹⁷⁶ Šahić, T. 2595.

¹⁹⁷⁷ Šahić, T. 2624.

¹⁹⁷⁸ DP14, T. 15840-1.

liniji gađanja".¹⁹⁷⁹ Svjedok odbrane, nadalje, naglašava da bi, u principu, u okolnoj šumi¹⁹⁸⁰ i voćnjaku gdje su se djevojčice sklonile mete bilo vrlo teško zapaziti i posmatrati.¹⁹⁸¹ Pretresno vijeće zaključuje da policijska menza nije mogla biti ciljana meta. Nema dokaza u prilog tvrdnji odbrane da je žrtva pogođena tokom razmjene vatre. Šahićeva je posvjedočila da se ujutro 5. avgusta 1993. nije pucalo.¹⁹⁸² Isto tako, posvjedočila je da tokom pucnjave nije bilo vojnih vozila ni druge vojne opreme u blizini mjesta incidenta.¹⁹⁸³ Prikaz tog događaja koji je dala svjedokinja Šahić na uvjerljiv način pokazuje da su prvim mecima, koji su pljuštali po zemlji oko njihovih nogu dok su hodale Starom cestom, očito gađane svjedokinja Šahić i njene prijateljice. Dok su trčale da se sklone u voćnjaku, pucnjava se nastavila, što pokazuje da su bile ciljana meta. Pucnjava se nastavila i nakon što su zašle u voćnjak. Nadalje, suprotno tvrdnji odbrane, menza policijske stanice nije bila u neposrednoj blizini mjesta kojim su djevojke prolazile nego na livadi, dalje niz cestu. Menza, dakle, nije bila na liniji vatre.¹⁹⁸⁴ Pretresno vijeće se osvjedočilo da su tri prijateljice namjerno gađane. Stoga, Pretresno vijeće konstatuje da je Vildanda Kapur, civil, namjerno gađana s teritorije pod kontrolom SRK-a.

(iv) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 14¹⁹⁸⁵

556. Svjedok L je posvjedočio da je, premda je roditelje obično posjećivao noću, 7. oktobra 1993.¹⁹⁸⁶ roditeljima koji su živjeli na području Kobilje Glave, gdje se često pucalo gotovo isključivo po civilima, donio hljeb u zoru.¹⁹⁸⁷ Išao je nizbrdo¹⁹⁸⁸ po Staroj cesti prema Vogošći i desnom rukom vukao kolica, kada je začuo rafal.¹⁹⁸⁹ Pored njega su prvo proletjela dva-tri metka, potom ga je jedan metak pogodio u lijevu nadlakticu.¹⁹⁹⁰ Izlazna rana je na vanjskoj strani ruke. Svjedok L se sklonio u jarak pored ceste, koji se nalazio na njegovoj desnoj strani.¹⁹⁹¹ Kasnije mu je pomogao vozač automobila koji je onuda prolazio¹⁹⁹² i odvezao ga u ambulantu. Svjedok L je poslije otišao u bolnicu Koševo na liječenje.¹⁹⁹³ Taj incident je prijavljen policiji, u kojoj je

¹⁹⁷⁹ Podnesak odbrane, par. 153.

¹⁹⁸⁰ Prema svjedoku DP14, šumi se vremenom nanosila sve veća šteta, T. 15864.

¹⁹⁸¹ Svjedok DP14, T. 15865-6.

¹⁹⁸² Šahić, T. 2613.

¹⁹⁸³ Šahić, T. 2613.

¹⁹⁸⁴ Šahić, T. 2647.

¹⁹⁸⁵ U Optužnici se navodi da je svjedok L, star 29 godina, ranjen iz vatrenog oružja u lijevu nadlakticu dok je išao Starom cestom u pravcu Poljina, na području Hotonja, Prvi prilog Optužnici.

¹⁹⁸⁶ Svjedok L, T. 2553.

¹⁹⁸⁷ Svjedok L, T. 2522, 2554.

¹⁹⁸⁸ Svjedok L, T. 2545.

¹⁹⁸⁹ Svjedok L, T. 2523, 21, 2576.

¹⁹⁹⁰ Svjedok L, T. 2523.

¹⁹⁹¹ Svjedok L, T. 2576, 2523.

¹⁹⁹² Svjedok L, T. 2576, 2523-4.

¹⁹⁹³ Svjedok L, T. 2524.

sastavljena zabilješka koja je uvrštena u dokaze.¹⁹⁹⁴ Ta zabilješka potvrđuje da je svjedok L ranjen u blizini kontrolnog punkta "Lejla".¹⁹⁹⁵ Tokom unakrsnog ispitivanja, svjedok L je posvjedočio da nije znao da se u blizini Stare ceste nalazi kontrolni punkt "Lejla".¹⁹⁹⁶

557. Odbrana tvrdi da nije utvrđeno da je žrtva bila civil.¹⁹⁹⁷ Između ostalog, odbrana za svjedoka L tvrdi, zato što je vukao kolica, da je "sigurno nosio robu za potrebe vojske, možda je nosio hljeb ili hranu" u policijsku menzu koja se tamo nalazila.¹⁹⁹⁸ Pretresno vijeće konstatuje da ta tvrdnja nije iznijeta svjedoku. Kad neko vuče kolica to, po sebi, ne predstavlja aktivnost po kojoj bi neko mogao zaključiti da dolazi borac ABiH. Pretresno vijeće ne vidi razloga da sumnja u to da je u kolicima koja je svjedok L vukao na dan incidenta bio hljeb. Nadalje, na osnovu godina starosti žrtve, odbrana tvrdi da je on "zasigurno bio vojni obveznik".¹⁹⁹⁹ U svom iskazu, svjedok L je rekao da je do juna 1993. bio pripadnik teritorijalne odbrane i nosio uniformu,²⁰⁰⁰ a da je u junu 1993. prešao u civilnu zaštitu.²⁰⁰¹ Bio je zadužen da "da dijeli[...] humanitarnu pomoć stanovništvu", "da održava[...] čistoću, znači, ulica i čitavog područja, eh mjesnog područja".²⁰⁰² Svjedok L je bio u civilnoj odjeći, šarenom džemperu i farmerkama.²⁰⁰³ Pretresno vijeće ne vidi zašto bi sumnjalo u iskaz svjedoka L u tom pogledu, kao niti u to da je ujutro 7. oktobra 1993. bio nenaoružan i u civilnoj odjeći. Međutim, Pretresno vijeće nije sasvim sigurno da je tog jutra njegov civilni status bio dovoljno očit oružanim snagama. Svjedok L je posvjedočio da se taj incident dogodio "ujutro",²⁰⁰⁴ premda na tom području nije bilo borbenih dejstava, bilo je puno vojske.²⁰⁰⁵ Osim toga, dokazi pokazuju da je u blizini mjesta incidenta bio kontrolni punkt. Budući da, s obzirom na mjesto gdje se nalazila žrtva i druge okolnosti, poput prisustva vojske i blizine kontrolnog punkta, postoji realna mogućnost da su snage SRK-a mogle razumno smatrati svjedoka L neprijateljskim vojnikom koji se približava liniji fronta, Pretresno vijeće nije uvjereno da je svjedok namjerno gađan kao civil. Stoga, Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da je svjedok L namjerno gađan kao civil i ne može smatrati taj incident primjerom kampanje napada na civile.

(v) Drugi dokazi u vezi s gađanjem civila s područja Kobilje Glave

¹⁹⁹⁴ D31; Svjedok L, T. 2560-1.

¹⁹⁹⁵ D31.

¹⁹⁹⁶ Svjedok L, T. 2559.

¹⁹⁹⁷ Završni podnesak odbrane, par. 225 i slj.

¹⁹⁹⁸ Završni podnesak odbrane, par. 225.

¹⁹⁹⁹ Završni podnesak odbrane, par. 225.

²⁰⁰⁰ Svjedok L, T. 2539-40.

²⁰⁰¹ Svjedok L, T. 2539.

²⁰⁰² Svjedok L, T. 2539.

²⁰⁰³ Svjedok L, T. 2568.

²⁰⁰⁴ Svjedok L, T. 2554.

²⁰⁰⁵ Svjedok L, T. 2553, 2556-7.

558. Pretresno vijeće je takođe saslušalo iskaze o još jednom napadu na civile jugoistočno od Kobilje Glave, koji je reprezentativan za gađanje civila iz pješadijskog oružja.

559. Mirsad Kučanin se sjeća da je istraživao smrt dvogodišnje djevojčice Elme Jakupović, koja je ustrijeljena uveče 20. jula 1993. na Koševskom brdu.²⁰⁰⁶ Žrtva je pogođena u čelo dok je spavala u svom domu²⁰⁰⁷ u naselju u kojem nije bilo vojnih dejstava.²⁰⁰⁸ Kučanin misli da je ta pucnjava “bila [...] nasumična paljba po civilnom naselju koja je [...] otvarana”.²⁰⁰⁹ Pronađen je metak zabijen u sofu, za koji je konstatovano da je ispaljen iz oružja kalibra 7,9 mm.²⁰¹⁰ Kučaninovu istragom se utvrdilo da se mjesto ispaljenja projektila nalazi na području koje se zove Kromolj,²⁰¹¹ koje se nalazilo na teritoriji pod kontrolom SRK-a²⁰¹² sjeverno od stadiona Koševo²⁰¹³ i s kojeg se “djelovalo non-stop”.²⁰¹⁴

560. Osim iskaza o incidentima s pucnjavom, Pretresno vijeće je saslušalo iskaze o granatiranju na širem području Vogošće. Patrick Henneberry, koji je u to vrijeme bio viši vojni posmatrač UN-a, sjeća se kako je sredinom septembra “mnogo, mnogo puta” vidio kad su 1992. civilne kuće na tom području bile pogođene projektilima iz teškog naoružanja²⁰¹⁵ dodajući da su u osmatračnicama UN-a utvrdili da ta paljba dolazi s teritorije pod kontrolom SRK-a.²⁰¹⁶ Jeremy Hermer, viši vojni posmatrač UN-a na položajima LIMA od avgusta 1993. do januara 1994.,²⁰¹⁷ bio je svjedok granatiranja krajem novembra ili u decembru 1993., u kojem je plamen progutao civilnu kuću na brdu Žuč.²⁰¹⁸ Tim UN-a sproveo je istragu o tom incidentu i utvrdio da na tom dijelu brda nije bilo vojnih ciljeva i da su u eksploziji poginula dva civila.²⁰¹⁹ Hermer se takođe sjeća da je “tim [posmatrača UN-a koji su osmatrali teritoriju pod kontrolom SRK-a u Lukavici izvijestio] o otvaranju vatre, pri čemu se vrijeme otvaranja vatre gotovo u sekundu podudarilo s pogotkom koji je [Hermer] vidio na [brdu] Žuč”.²⁰²⁰

²⁰⁰⁶ Kučanin, T. 4545-6.

²⁰⁰⁷ Kučanin, T. 4546-7.

²⁰⁰⁸ Kučanin, T. 4554.

²⁰⁰⁹ Kučanin, T. 4553-4.

²⁰¹⁰ Kučanin, T. 4547.

²⁰¹¹ Kučanin, T. 4552.

²⁰¹² D1834 (mapa koju je označio svjedok DP21).

²⁰¹³ Vidi na primjer D1836 (mapa koju je označio svjedok DP34) i P3235 (mapa koju je označio Akif Mukanović).

²⁰¹⁴ Kučanin, T. 4552.

²⁰¹⁵ Henneberry, T. 8604. Henneberry nije naveo jesu li u tom granatiranju ranjeni civili.

²⁰¹⁶ Konkretno, Henneberry je objasnio da je vatra otvarana s teritorije posmatrane iz osmatračnica UN-a LIMA 11 i LIMA 12, Henneberry, T. 8604. Iz osmatračnica UN-a “Lima” vršeno je osmatranje teritorije pod kontrolom SRK-a tokom sukoba, O’Keefe, T. 9180.

²⁰¹⁷ Hermer, T. 8439.

²⁰¹⁸ Hermer, T. 8474 – 8476.

²⁰¹⁹ Hermer, T. 8474 – 8475. Razorena civilna kuća nalazila se približno 1.500 metara zapadno od najbliže linije sukoba, Hermer, T. 8476.

²⁰²⁰ Hermer, T. 8475.

4. Obrazac paljbe po sarajevskim područjima pod kontrolom ABiH

561. U periodu na koji se odnosi Optužnica u Sarajevu je zapažen opšti obrazac paljbe. Iz dokaza se vidi da je grad žestoko granatiran 1992. i 1993. godine. Mole, viši vojni posmatrač UN-a u periodu od septembra do decembra 1992., posvjedočio je da u tri mjeseca, koliko je proveo u Sarajevu, ne bi prošao ni jedan dan da u gradu nisu padale granate. Stalno su se čuli pješadijsko oružje, minobacači i artiljerija.²⁰²¹ Fatima Pita, čija kćerka je 13. decembra 1992. pogođena na ulazu u njihovu kuću,²⁰²² i Hadžić su u pogledu učestalosti granatiranja svojih naselja rekli da je na njih svaki dan padala kiša granata.²⁰²³ Sličan iskaz je dao i Mandilović, hirurg u državnoj bolnici: “[...] po mom sjećanju, da je intenzitet 1992. i 1993. bio najjači, da je zatim tokom 1994. prema 1995. taj intenzitet lagano padao”.²⁰²⁴ Kupusović se s tim složio i posvjedočio da je u zimu 1993. i početkom 1994. pucnjava iz pješadijskog oružja bila sve češća, događali su se “manji[...] masak[ri]” (ubistva četvero-petero ljudi), obično na mjestima na kojima su se ljudi okupljali došavši po vodu ili da kupe hljeb.²⁰²⁵ U okviru tog opšteg obrasca, s izuzetkom perioda neposredno poslije Markala, postojale su dnevne i nedjeljne varijacije. Cutler, oficir koji je bio viši posmatrač UN-a u Sarajevu od 26 decembra 1992. do 15. marta 1993., primijetio je da su se izmjenjivala razdoblja slabije i pojačane aktivnosti: za razdobljima od nekoliko dana kada se malo granatiralo uslijedili bi dani vrlo intenzivne aktivnosti.²⁰²⁶ No, ta zatišja su bila relativna. Kao i u slučaju granatiranja, i snajpersko djelovanje periodično je raslo i opadalo, iako je intenzitet dnevno varirao. Snajpersko djelovanje nije prestajalo i snajperski napadi su bili česti, gotovo svakodnevn.²⁰²⁷ Svjedok Y, koji je bio na položaju u Sarajevu početkom 1993., konstatovao je kako je granatiranje grada, premda manje intenzivno, bilo kobno zato što je bilo nasumično.²⁰²⁸ Britanski oficir Tucker, koji je bio pomoćnik generala Morillona od oktobra 1992. do marta 1993., dodao je da su "svakodnevno neselektivno granatirani razni dijelovi grada. Stalno se snajperski djelovalo. S vremena na vrijeme

²⁰²¹ Mole, T.9812-3.

²⁰²² Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 2.

²⁰²³ Fatima Pita, T.5875; Hadžić, T. 12248.

²⁰²⁴ Mandilović, T.1094. Slično, vidi Ashton, T.1226-7.

²⁰²⁵ Vidi takođe iskaz o intenzivnom granatiranju u decembru 1993., januaru i početkom februara 1994. (prije događaja na Markalama), Thomas, T.9292-T.9312.

²⁰²⁶ Cutler, T.8916-8.

²⁰²⁷ Cutler, T.8918-9.

²⁰²⁸ Svjedok Y je je izjavio: "U skladu s mojom ranijom izjavom, kada sam rekao da su artiljerijski napadi na Sarajevo imali za cilj razaranje zgrada, čime su se podržavala prava vojna dejstva na liniji fronta, ili neselektivno granatiranje - u tom slučaju nisu bili toliko razorni". Kada mu je postavljeno pitanje u vezi s "neselektivnom paljbom, je li bilo manjih razmjera?", odgovorio je: "Da, ne može biti manjih razmjera ako se njom ubijaju ljudi." I dodao: "Ako mislite na količinu ispaljenih granata, kada je riječ o neselektivnoj vatri, potrošnja, broj ispaljenih granata je daleko manji nego u slučaju sasređene vatre." (T.10941, zatvorena sjednica)

otvarana je intenzivna vatre iz pješadijskog oružja i artiljerije po rubovima grada, a napadi jedne ili druge strane nisu prestajali. Situacija je bila strašna."²⁰²⁹

562. Najintenzivniji period bio je u februaru 1994.²⁰³⁰ i prethodio je Rezoluciji Savjeta bezbjednosti br. 900, koja je sadržavala ultimatum za povlačenje svog oružja dalje od grada. U martu 1994., nakon što je ispunjen zahtjev UN-a, nastupilo je "zatišje" u granatiranju i snajperskom djelovanju.²⁰³¹ Drugi svjedoci su posvjedočili da je nakon eksplozije na pijaci Markale 5. februara 1994. na nekoliko nedjelja gotovo sasvim prestalo granatiranje grada. Rose se sjeća kako se nakon eksplozije na Markalama cijela situacija promijenila u smislu da se "time pružila prilika za napredak u pravcu mira [...] Time je transformisana cijela Bosna. [...] I zaista, život u Sarajevu se počeo polako normalizovati".²⁰³² Thomas je primijetio da je poslije Markala, u periodu od postizanja sporazuma o prekidu vatre do njegovog odlaska u julu 1994., u gradu nije bilo artiljerijske paljbe, ali snajpersko djelovanje je ponovo započelo 1. marta 1994. Štaviše, kada je odlazio, snajpersko djelovanje je postajalo sve intenzivnije.²⁰³³ Rose je dodao da je povlačenje teškog naoružanja iz Sarajeva (u skladu sa sporazumom iz februara 1994.) omogućilo bosanskim Srbima da ga prebace "u druga mjesta poput Goražda ili Bihaća, gdje su mogli intenzivirati borbena djestva".

563. Hvaalov iskaz potvrđuje Thomasov navod da se snajpersko djelovanje nastavilo i 1994. godine. Rekao je da je u periodu od septembra 1992. do avgusta 1994., dok se vozio i hodao po Sarajevu vidio, "da su ljudi gađani gotovo svakog dana" i zaključio da su "definitivno namjerno gađani".²⁰³⁴ Približno 30-50 puta mjesečno je svojim očima vidio kako ljude pogađaju meci.²⁰³⁵ U vezi sa obrascem paljbe 1994. godine, Mandilović konstatuje: "Naravno da to ne isključuje, to ne isključuje da ni u kasnijem periodu nije bilo velikih žrtava ... to ne isključuje granatiranja su možda bila rjeđa, ali su isto tako bila dosta, dosta razorna."²⁰³⁶ U svojim iskazima, svjedoci su rekli da su periodi relativnog zatišja u granatiranju stvarali u civilima lažan osjećaj sigurnosti, što ih je

²⁰²⁹ Tucker, T.9900.

²⁰³⁰ Thomas, T. 9292-9312.

²⁰³¹ Kupusović, T.670.

²⁰³² Rose, T. 10199

²⁰³³ Thomas, T.9463. Thomas je objasnio da antisnajperski sporazum predložen u februaru nikad nije potpisan. "General Rose je pred sredstvima javnog informisanja dvjema stranama rekao da se već dosta potpisivalo, te da očekuje da će sutradan u podne obje strane obustaviti vatru i ako neko poslije toga zapuca, mediji će znati koja strana nije poštovala prekid vatre. Tako da zapravo fizički nije došlo do potpisivanja, što nam je na neki način predstavljalo problem jer nije bilo dokumenta." Taj sporazum je bio "propuštena prilika" zato što se činilo da vojnici obje strana na terenu žele da se on ispoštuje. Uprkos tome, u martu se ponovo ginulo. ABiH je iskoristila prekid vatre za napredovanje, zbog čega su se Srbi žalili. Thomas je vidio kako ABiH pomiče rovove prema naprijed. Tokom prekida vatre, strane su otvarale snajpersku vatru, nanoseći jedna drugoj gubitke u ljudstvu, Thomas, T. 9276-7. Fraser, koji je došao u aprilu 1994., takođe je primijetio da se snajpersko djelovanje intenziviralo, Fraser, T. 1195-6.

²⁰³⁴ Hvaal, T. 2275-6.

²⁰³⁵ Hvaal, T. 2353-4.

²⁰³⁶ Mandilović, T.1094. Slično, vidi u Ashton, T.1226-7.

navodilo da izlaze iz zaklona i tako se izlažu opasnosti. To posebno vrijedi za djecu. Zaimović je o njima rekla: "Umirili bi se možda dan dva, a onda bi oni ponovo krenuli. Djeca bi se oslobodila, izašla na ulice, a onda bi oni pucali [...] i ubijali nevinu djecu."²⁰³⁷

5. Da li je cilj snajperskih i artiljerijskih napada na civile u dijelovima Sarajeva koje je držala ABiH bilo širenje terora?

564. Optužba tvrdi da je osnovna svrha "kampanje" snajperskog djelovanja i granatiranja bilo terorisanje civilnog stanovništva Sarajeva.²⁰³⁸ Vojni vještak odbrane Radovan Radinović tvrdi da akcije SRK-a nisu imale za cilj terorisanje civilnog stanovništva u Sarajevu.²⁰³⁹

565. Odbrana tvrdi da se po obrascu paljbe u gradu Sarajevu vidi da su srpske snage željele mir, da nisu imale nikakve teritorijalne aspiracije i da su jedino željele "odbraniti" teritoriju koja se smatrala teritorijom bosanskih Srba, a koja je već bila pod kontrolom SRK-a. Operacije SRK-a su zato bile odbrambene, a ne napadačke.²⁰⁴⁰ Mnogi svjedoci odbrane koji su bili u frontovskoj pješadiji SRK-a posvjedočili su da su dobili naređenja da ne pucaju u civile, koje su definisali kao žene, djecu i druga neuniformisana lica.²⁰⁴¹ Neki su smatrali naoružane osobe legitimnim metama.²⁰⁴² Trebali su pucati samo u slučaju napada.²⁰⁴³

566. Tucker je objasnio da su zaista "približno od decembra 1992., bosanski Srbi željeli mir. Željeli su opšti prekid vatre kako bi konsolidovali zauzetu teritoriju". Bošnjaci, naprotiv, nisu mogli

²⁰³⁷ Zaimović, T.1847.

²⁰³⁸ Završni podnesak optužbe, par. 62; 580; završna riječ odbrane, T. 21776; 21796; 21946.

²⁰³⁹ Radinovićev izvještaj, par. 217-242.

²⁰⁴⁰ Završni podnesak odbrane, par. 738-46.

²⁰⁴¹ DP14: "Ja sam dobivao naređenja od komande brigade da se ne gađaju civili, da se štedi municija. To sam prenosio svojim borcima, vojnicima, mada zbog reona u kojem smo držali položaj, u tom reonu nije bilo civila, ni blizu." Pitanje: "Jeste li na bilo koji način pomogli podređenima da odrede treba li nekog na drugoj strani smatrati civilom ili borcem?" Odgovor: "Pa normalno, ako nije u uniformi, ako nema naoružanje, smatran je civilom, i to ukoliko je više od 300 m od linije udaljen. Ako je na prvoj liniji borbenoj, onda je on borac." T. 15905. DP 10: "Upute mojih pretpostavljenih su bile da se nikada ne puca na civile.[...] Civil je za mene i za moju vojsku bio svako onaj ko nije nosio uniformu", T. 14321. DP 9: "Vatru smo mogli da otvaramo po naređenju isključivo, kada bi naše pozicije, položaji i životi bili ugroženi, a civili nikad nisu to radili ni ugrožavali", T. 14537. DP 6: "To nam je bilo strogo naređeno da se, da se na civile ne puca, civile, žene i djecu. Stalno su to preko telefona govorili, da se ne smije pucati na žene i djecu." Pitanje "[...] kad biste vidjeli neuniformisanog muškarca u dobi za vojnu službu, ne biste pucali na tu osobu, je li to tačno?" Odgovor: "Ne bi, jer ne može se na... vidjeti, onaj, da li je muškarac u dobu da.. za vojsku ili nije, ako si... ako vidiš u daljini, vidiš da je civil i normalno da ne pucaš, jer to nam je bilo i naređeno." Pitanje: "I slažete se da se nisu smjele gađati zapažene osobe za koje se nije sigurno znalo jesu li vojna lica ili civili, je li to tačno?" Odgovor: "Da, ne bi se smjelo otvarati vatru," T. 14072-3.

²⁰⁴² DP50: "Q. [...] na što ste mislili kada ste rekli 'neprijateljska živa sila'? A. Svaki vojnik koji je imao streljačko naoružanje na sebi, bez obzira da li je on imao uniformu ili civilku. Pošto uniformi u to vrijeme nije bilo, takoreći, na linije se išlo u civilnoj odjeći. Znači, i civil sa streljačkim naoružanjem je bio vojnik. [...] neprijateljska živa sila, znači, rekao sam vojnik ili civil koji nosi naoružanje, on je znači meta, a civil koji nema naoružanje, znači on nije meta", T.16309-10.

²⁰⁴³ Vidi DP9, T.14537; DP10, T.14408.

prihvatiti prekid vatre koji bi značio "prihvaćanje *statusa quo*".²⁰⁴⁴ Rose je takođe rekao da je tačno da "snage pod komandom generala Galića nisu željele rat, nego, naprotiv, opšti prekid vatre". Dodao je, međutim, da je vojska bosanskih Srba "bila vojno nadmoćna i da je, politički gledano, bilo u njihovom interesu da u tom trenutku zaustave borbena dejstva".²⁰⁴⁵ Rose je dodao da ni međunarodna zajednica nije bila posve spremna da prihvati mirovne planove. "Nema sumnje da međunarodna zajednica nije željela da se nagradi agresor".²⁰⁴⁶ Za vrijeme dodatnog ispitivanja, svjedok je ponovio: "Za Srbe se nikako ne može reći da su bili mirotvorci. Oni su bili agresori. Zauzeli su velik dio Sarajeva i Bosne".²⁰⁴⁷

567. Taj iskaz potvrđuju i drugi iskazi u sudskom spisu, iskazi velikog broja vojnih lica iz UN-a, u kojima oni navode da snajperski i artiljerijski napadi s teritorije koju je držao SRK na grad Sarajevo već ujesen 1992. nisu bili opravdani vojnom nuždom, nego su imali za cilj terorisanje civilnog stanovništva u dijelovima Sarajeva koje je držala ABiH.

568. Govoreći o bici kod Otesa početkom decembra 1992., Richard Mole, koji je bio viši vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od septembra do decembra 1992., ispričao je sljedeće: "Sva paljba po Sarajevu analizirana je s obzirom na to šta se njome namjeravalo postići. Ako očito nije bila riječ o odgovoru na vojna dejstva, može se samo pretpostaviti da se neselektivnom vatrom htio zavesti teror budući da nije postojao vojni cilj".²⁰⁴⁸ Piers Tucker, vojni pomoćnik generala Morillona u Sarajevu od oktobra 1992. do marta 1993., izjavio je da misli kako poslije decembra 1992. nije bilo većih pokušaja da se zauzme Sarajevo, "ali cijelo to vrijeme nisu prestajali granatiranje građana Sarajeva i opsada Sarajeva, i dalje su se sprečavali dostava pomoći u hrani i popravak komunalija". Tvrdi takođe da "analiza meta [...] koje su gađane vrlo jasno pokazuje da teška artiljerija nije korištena uglavnom za gađanje vojnih ciljeva, nego se koristila za terorisanje civilnog stanovništva". Prema opštoj ocjeni visokih službenika Glavnog štaba UNPROFOR-a, ti elementi predstavljaju "nastavak terorisanja stanovništva Sarajeva".²⁰⁴⁹

569. Patrick Henneberry, oficir UNPROFOR-a od jula 1992. do februara 1993., primijetio je da je s položaja SRK-a oko osmatračnica LIMA 10 i LIMA 11 često otvarana vatra u doba večere, a

²⁰⁴⁴ Tucker, T. 9966. Vidi takođe Briquemont, koji takođe smatra da su srpske snage u Sarajevu napadima "vršile stalni pritisak na Muslimane da potpišu mirovni sporazum". "Zapravo, nijednoj strani nije bilo u interesu da situacija u Sarajevu bude mirna," T.10105.

²⁰⁴⁵ Rose, T. 10221 (vidi takođe T. 10222-3). Srbi su kontrolisali 70 posto teritorije BH i bilo im je u interesu da se vode pregovori o prekidu vatre i traži političko rješenje, Rose, T. 10228.

²⁰⁴⁶ Rose, T. 10247.

²⁰⁴⁷ Rose, T. 10265.

²⁰⁴⁸ Mole, T. 11033. Prema shvatanju Pretresnog vijeća, svjedok u ovom kontekstu koristi izraz "neselektivna vatra" za granatiranje područja na kojima nije bilo određenih vojnih ciljeva.

²⁰⁴⁹ Tucker, T. 10028, 9969.

svrha tog obrasca je, po njegovom mišljenju, bilo terorisanje ljudi.²⁰⁵⁰ Dodao je da su jedinice bosanskih Srba na položajima oko osmatračnice LIMA 7 uglavnom otvarale vatru "prvenstveno zato da bi zavodile teror", te da se to djelimično odnosi i na položaje oko osmatračnica LIMA 10 i LIMA 11. Dodao je da su s "položaja 10 i 11" granate ispaljivane "tako da su ljudi stalno oprezno pretrčavali od zgrade do zgrade [...]"²⁰⁵¹ U opštem kontekstu, izjavio je da je ta strategija očito bila isplanirana:

Psihološki rat je imao učinka među civilima, psihološkim ratom je postignut učinak. Bili su zaista zastrašeni i na rubu.²⁰⁵²

570. To je potvrdio i Carl Harding, posmatrač UN-a, koji je službovao u Sarajevu od kraja jula 1992. do 23. januara 1993. On je izjavio da je "pad jednog artiljerijskog ili minobacačkog projektila u bilo koje doba i praktički bilo gdje u gradu" bio toliko uobičajena pojava da je čak nisu ni prijavljivali. Mnogi od tih projektila nisu bili ispaljeni na vojne ciljeve ili linije fronta; takvim granatiranjem postizalo se maksimalno iznenađenje i pojačano psihološko djelovanje na civile u gradu uz minimalne vojne napore.²⁰⁵³

571. Svjedok Y, pripadnik UNPROFOR-a koji je bio na službi u Sarajevu početkom 1993. godine, objasnio je da su, po njegovom mišljenju "[snage SRK-a] pokušavale stvoriti osjećaj kod svakog stanovnika Sarajeva da niko nije zaklonjen ni zaštićen od [...] pucnjave i da se nije pucalo na vojne ciljeve nego zato da bi se povećala bespomoćnost stanovništva [...] i da su ih tim pucanjem željeli potpuno slomiti, u duševnom smislu [...]"²⁰⁵⁴ Isto je rekao i za snajpersko djelovanje: "Zamisao je bila da se izvrši psihološki pritisak, te smo tamo shvatili da je riječ o vrlo konkretnim civilnim ciljevima."²⁰⁵⁵

572. Prema mišljenju Jacquesa Kolpa, oficira UNPROFOR-a za vezu s ABiH od marta 1993. do novembra 1994., "što se tiče lokalnog stanovništva, cilj [snajperskog djelovanja] bio je jasan, stvaranje atmosfere terora u centru grada, izluđivanje ljudi".²⁰⁵⁶ John Hamill, major irske vojske i vojni posmatrač UN-a od maja 1993. do jula 1994., takođe misli da su vojne vlasti koristile snajpersko djelovanje SRK-a kao "sredstvo za terorisanje suprotne strane".²⁰⁵⁷

²⁰⁵⁰ Henneberry, T. 8555-6.

²⁰⁵¹ Henneberry, T. 8758-9.

²⁰⁵² Henneberry, T. 8599-8600.

²⁰⁵³ Harding, T. 4394-5.

²⁰⁵⁴ Svjedok Y, T. 10855 (zatvorena sjednica).

²⁰⁵⁵ Svjedok Y, T. 10861-2 (zatvorena sjednica).

²⁰⁵⁶ Kolp, T. 8243.

²⁰⁵⁷ Hamill, T. 6224-5. Prema njegovoj ocjeni, "da su vojno-političke vlasti to željele, mogle su prekinuti snajpersko djelovanje", ali one to nisu željele i snajpersko djelovanje se nastavilo, a civili su i dalje gađani.

573. General Van Baal, koji je 1994. bio načelnik Glavnog štaba UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu, posvjedočio je da se u Sarajevu snajperski djelovalo "nasumice, neselektivno se pucalo po nezaštićenim građanima, ženama, djeci, koji se nisu mogli sami zaštititi i braniti, na neočekivanim mjestima i u neočekivano vrijeme", što ga je navelo da zaključi da je cilj tog djelovanja bilo zavodenje terora; naglasio je da su glavne mete bili žene i djeca.²⁰⁵⁸ Sličnu ocjenu je iznio i Francis Briquemont, komandant snaga UN-a u BiH od jula 1993. do januara 1994., prema kojem je kampanja "u osnovi bili usmjerena protiv civila, kako bi se vršio pritisak na stanovništvo".²⁰⁵⁹ Dodao je kako, iz vlastitog ili tuđeg iskustva, zna da je SRK u više navrata izvodio ono što Briquemont naziva "kvazi-snajperisanje ili snajpersko poigravanje", što je taktika gađanja mete pri čemu cilj nije njeno neutralisanje, čime se zastrašivalo stanovništvo.²⁰⁶⁰

574. Morten Hvaal, norveški novinar koji je od septembra 1992. do avgusta 1994. izvještavao o sukobu, primijetio je sličan obrazac. Hvaal je ispričao kako je prilično često znao vidjeti kad bi civile namjerno ranili, ali ne i ubili, snajperskom vatrom da bi na to mjesto privukli još ljudi, te i njih gađali. Objasnio je da ta strategija nije imala vojnu svrhu, već se činila "prilično morbidnim oblikom zabave".²⁰⁶¹

575. U pogledu granatiranja, Aernout Van Lynden, nizozemski novinar koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica nekoliko puta bio u Sarajevu,²⁰⁶² došao je do istog zaključka. Prema njegovom mišljenju, sporadična vatra "tu i tamo" nije imala vojnu svrhu, ali je "dovela do opšteg straha, jer su se ljudi plašili da, svaki put kad izađu iz kuće mogu - da im prijeti opasnost, da nikad nisu sigurni".²⁰⁶³ Isto tako, Ashton, koji je kao fotograf došao u Sarajevo u julu 1992., sjeća se kako je jedan student medicine u oktobru 1992. izričito rekao da se snajperskim djelovanjem u Sarajevu želi "zastrašiti i poniziti stanovništvo[,] na taj način Srbi pokušavaju prenijeti poruku".²⁰⁶⁴ Slične razgovore je vodio s nekoliko ljudi i 1993. godine, te u prvoj polovini 1994. godine,

i razni ljudi su govorili gotovo isto: da je to terorizam na djelu, da je to čin zastrašivanja. [Govorili su]: žele zastrašiti ljude, žele nas uništiti [.] Mislili su da će svi kad-tad poginuti. Bili su malodušni. Mnogi od ljudi koji su bili tamo izgubili su svaku nadu i osjećali se potpuno napuštenima.²⁰⁶⁵

²⁰⁵⁸ Van Baal, T. 9873-4.

²⁰⁵⁹ Briquemont, T. 10155-6.

²⁰⁶⁰ Briquemont, T. 10165.

²⁰⁶¹ Hvaal, T. 2366-8.

²⁰⁶² Van Lynden je bio u Sarajevu od maja do avgusta 1992., u septembru 1992. i od kraja oktobra do decembra 1992., T. 2089-2092.

²⁰⁶³ Van Lynden, T. 2135-7.

²⁰⁶⁴ Ashton, T. 1410-1. U drugom dijelu svog svjedočenja, Ashton je izjavio da mu je major Indić iz SRK-a rekao da "ne želi razoriti grad. Želi izmučiti ljude da se predaju ili odustanu od borbe", ali napominje da to nisu njegove tačne riječi, Ashton, T. 1295.

²⁰⁶⁵ Ashton, T. 1412.

576. Optužba tvrdi da kampanje gađanja civila, koja se zasnivala na teritorijalnim i topografskim prednostima,²⁰⁶⁶ te nadmoćnom naoružanju i municiji²⁰⁶⁷ koje je SRK imao u odnosu na neprijatelja,²⁰⁶⁸ imala za cilj grubo vršenje pritiska na Vladu BiH. Optužba objašnjava da su ciljevi te kampanje bili slabljenje opšte podrške koju je grad pružao vladi za održavanje sukoba i podrivanje morala boraca ABiH tako što će ih podsjetiti da, sve dok se oni bore, porodicama koje su ostavili iza sebe prijeti veća opasnost nego njima.²⁰⁶⁹ Prema shvatanju Pretresnog vijeća, ta tvrdnja govori o krajnjoj svrsi kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenom protiv civila u Sarajevu.

577. Tu tvrdnju potkrepljuje i iskaz svjedoka Y. Objlašnjavajući "specifičan zadatak koji su imali srpski snajperisti", a koji je bio "da se izvrši psihološki pritisak, te smo tamo shvatili da je riječ o vrlo konkretnim civilnim ciljevima",²⁰⁷⁰ izjavio je: "Mislim da je činjenica da čovjek vidi stanovništvo pod paljbom, kao što je to bio slučaj, bez obzira kakva ta paljba bila, da vidi djecu, žene, muškarce, da to baca ljude u očaj. I mislim da je to očito bilo sredstvo kojim su nastojali prisiliti lokalne vlasti da drukčije postupaju."²⁰⁷¹ To objašnjenje se slaže sa svjedočenjem Tuckera koji je objasnio da je krajem oktobra 1992. na sarajevskom ratištu izvršena "posljednja velika vojna ofanziva bosanskih Srba", koji "su nakon toga, u biti, izvodili odbrambene akcije i pokušavali terorom prisiliti bošnjačko stanovništvo i Predsjedništvo da pristanu na *status quo*".²⁰⁷²

6. Broj poginulih i ranjenih civila u dijelovima Sarajeva koje je u periodu na koji se odnosi Optužnica kontrolisala ABiH

578. Optužba je predložila kao dokaz izvještaj vještaka Ewe Tabeau i drugih²⁰⁷³ (u daljnjem tekstu: Izvještaj E. Tabeau) u vezi s brojem civila koji su u periodu na koji se odnosi Optužnica poginuli i ranjeni u dijelovima Sarajeva koje je kontrolisao ABiH. Autori Izvještaja E. Tabeau

²⁰⁶⁶ Npr., Van Lynden: "[...] zbog terena, zato što je Sarajevo izdužen grad koji se prostire dolinom Miljacke i zato što su bosanski Srbi držali uzvišenja, mogli su bukvalno poubijati čitave ulice u novom dijelu Sarajeva i centru grada. A mjesta kao što su trg na Marindvoru i veliki dio Bulevara Maršala Tita, glavne sarajevske ulice, bila su izložena snajperskoj vatri." T.2116-7. Vidi takođe Kolp T.8255-6.

²⁰⁶⁷ Mole je rekao da se nikad za SRK nije mislilo da ima problema s dostavom materijalnih sredstava. Uglavnom se činilo da imaju onoliko municije koliko im treba. "Često smo znali vidjeti kad su se dovozila materijalna sredstva. Ništa ih u tom nije sprečavalo. Tako da nismo imali razloga misliti da nemaju dovoljno municije.", T. 9803-5.

²⁰⁶⁸ Kolp je izjavio da su, budući da je grad bio pod opasodom, snage koje su ga držale u okruženju poznavale plan grada i "vrlo dobro znale gdje da pucaju i kad da pucaju." Postojale su vojne prednosti koje proizlaze iz poznavanja grada. VRS je bio u prednosti zbog poznavanja grada, obučenosti i prirode te vojske. Kolp je izjavio da svaki dobar vojnik koji poznaje područje koje gađa može s preciznošću pucati iz minobacača, T. 8254-5. S obzirom na njihov visok stepen obučenosti, minobacački timovi VRS-a mogli su prvim hicem pogoditi metu, T. 8306.

²⁰⁶⁹ Završni podnesak optužbe, par. 67.

²⁰⁷⁰ Svjedok Y, T.10861.

²⁰⁷¹ Svjedok Y, T.10863.

²⁰⁷² Tucker, T.9967.

²⁰⁷³ P3731 (*Ljudski gubici tokom "opsade" Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1994.*, od 10. maja 2002.).

koristili su više izvora,²⁰⁷⁴ među kojima i istraživanje sprovedeno 1994. na oko 85.000 domaćinstava u sarajevskim opštinama Centar, Novi Grad, Stari Grad, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća (u daljnjem tekstu: istraživanje sprovedeno 1994. godine).²⁰⁷⁵ Autori Izvještaja su potvrdili rezultate tog istraživanja poređenjem s drugim izvorima informacija o stanovništvu u tom periodu.

579. Prema Izvještaju E. Tabeau, u Sarajevu je unutar linija sukoba u periodu na koji se odnosi Optužnica poginulo *najmanje* 3.798 osoba od kojih 1.399 civila. U istom periodu, ranjeno je najmanje 12.919 osoba, od čega 5.093 civila.²⁰⁷⁶ Među stradalima bili su žene, djeca (do 17 godina starosti) i starije osobe (70 i više godina starosti), a poginulo je najmanje 670 žena, 295 djece i 85 starijih osoba, dok je 2.477 žena, 1.251 dijete i 179 starijih osoba ranjeno.²⁰⁷⁷ U Izvještaju E. Tabeau zaključuje se da su granatiranje, snajpersko djelovanje i druge vrste paljbe najznačajniji uzroci povreda ili smrti.²⁰⁷⁸ U granatiranjima su poginula oko 932 civila, a 3.405 ih je ranjeno; u snajperskim napadima poginula su 253 civila, a ranjeno ih je 1.296. Drugim vatrenim oružjem ubijen je 101 civil, a ranjeno ih je još 288.²⁰⁷⁹ Prosječni broj poginulih svakog mjeseca pao je sa 105 u periodu od septembra do decembra 1992. godine, na oko 64 1993. godine i oko 28 u prvih šest mjeseci 1994. godine.²⁰⁸⁰ U Izvještaju E. Tabeau ne navodi se broj civila koji su ubijeni ili ranjeni *namjernim* gađanjem.²⁰⁸¹

580. Kao odgovor na Izvještaj E. Tabeau, odbrana je predložila kao dokaz izvještaj vještaka dr Svetlane Radovanović. Premda Radovanovićeva ne osporava da je sukob u gradu doveo do "ljudskih gubitaka",²⁰⁸² ona ne pokušava odrediti koliko je tih gubitaka bilo. Umjesto toga, ona osporava glavne zaključke Izvještaja E. Tabeau, služeći se argumentima koji se u biti svode na krivo tumačenje i iskrivljavanje informacija iz Izvještaja E. Tabeau. Dovodi, na primjer, u pitanje pouzdanost korištenih izvora, a za istraživanje sprovedeno 1994. godine kaže da je riječ o "gomil[i]

²⁰⁷⁴ P3731 (Izvještaj E. Tabeau), str. 18.

²⁰⁷⁵ P3731, str. 10. U upitniku se od ispitanika tražilo da, između ostalog, navedu članove domaćinstva koji su poginuli ili bili ranjeni tokom sukoba, eventualnu povezanost navedenih članova domaćinstva s vojskom, te datum, mjesto i uzrok navedene povrede ili smrti (P3731, str. 11).

²⁰⁷⁶ *Id.*, Tabela 1.

²⁰⁷⁷ *Id.*

²⁰⁷⁸ *Id.*, str. 5.

²⁰⁷⁹ *Id.*

²⁰⁸⁰ P3731. Analogni dnevni prosjek za period od septembra do decembra 1992. iznosi 3,67 civila. Taj broj se prvo smanjio na 2,04 u 1993. godini, a zatim na 0,93 u prvim mjesecima 1994. godine, P3731, Tabela 5, str. 27.

²⁰⁸¹ Autori Izveštaja E. Tabeau pokušali su utvrditi postoji li korelacija između vremena pogibije i ranjavanja vojnika s jedne i vremena pogibije i ranjavanja civila s druge strane, P3731 (Izveštaj E. Tabeau), str. 32-37. Uz stanovite rezerve, zaključili su "da su civili postajali žrtve [pucanja i granatiranja] *ne nužno u isto vrijeme* kada su ginuli ili ranjavani vojnici. To *ukazuje* da su ljudski gubici *možda* bili izazvani drugim mehanizmima od onih koji su uzrokovali ranjavanje ili pogibiju vojnika", P3731, str. 37 (naglasak dodat). Ipak, kao što se ispravno primjećuje u Izvještaju S. Radanović, takav pokušaj poređenja datuma pogibije i ranjavanja civila s datumima pogibije i ranjavanja vojnika kako bi se utvrdilo jesu li civili namjerno gađani tek je nagađanje, D1922 (Izvještaj S. Radovanović), str. 19.

²⁰⁸² D1922 (Izvještaj S. Radovanović), str. 3-4.

amaterski dobijenih izvještaja",²⁰⁸³ dodajući da nisu data "precizn[a] metodološk[a] objašnjenj[a]"²⁰⁸⁴ o načinu na koji je istraživanje sprovedeno. U svom svjedočenju, Radovanović je rekla da nije provjeravala izvore koji se koriste u Izvještaju E. Tabeau.²⁰⁸⁵

581. Pretresno vijeće smatra da drugi dokazi u sudskom spisu, uključujući dokaze koje je predložila odbrana, potvrđuju glavne zaključke Izvještaja E. Tabeau,²⁰⁸⁶ iz čega se vidi da je veliki broj civila smrtno stradao ili je ranjen u sukobu u Sarajevu.²⁰⁸⁷ Pretresno vijeće podsjeća da se u Izvještaju E. Tabeau navode minimalni bojevi za samo šest opština. Imajući u vidu ta ograničenja, Pretresno vijeće zaključuje da je u periodu na koji se odnosi Optužnica van razumne sumnje poginulo na stotine civila i da su hiljade ranjene u dijelovima grada pod kontrolom ABiH.

7. Zaključak o tome jesu li snage SRK-a sprovodile kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja

582. Ovaj zaključak o tome jesu li snage SRK-a u Sarajevu sprovodile kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civilnog stanovništva u periodu na koji se odnosi Optužnica jeste zaključak Većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia svoje neslaganje iznosi u izdvojenom i protivnom mišljenju u prilogu ove Presude.

583. Pretresno vijeće je ranije navelo da u kontekstu Optužnice izraz "kampanja" shvata u značenju vojnih akcija na sarajevskom području koje su uključivale rasprostranjeno i sistematsko granatiranje ili snajpersko gađanje civila i za posljedicu imale pogibju i ranjavanje civila. Iz razloga navedenih dalje u tekstu, Većina vjeruje da je takva kampanja postojala.

²⁰⁸³ *Id.*, str. 9.

²⁰⁸⁴ *Id.*

²⁰⁸⁵ Radovanović, T. 21422-3.

²⁰⁸⁶ Odbrana je predočila dokument koji sadrži podatke o stotinama ranjenih i ustrijeljenih vatrom iz pješadijskog oružja, a koji se zasniva na izvještajima ustanova poput zdravstvenih ustanova i policije. Vidi D1928 (skup izvještaja o incidentima s pucnjavom). Vještak Radovanović je dodala da se u samom D1928 pokreću neka pitanja u vezi s izvorima informacija koja se odnose, na primjer, na razlikovanje civila i vojnika, Radovanović, T. 21330. Vidi takođe D1927, još jednu kompilaciju incidenata s pucnjavom koju je predočila odbrana, sličnu kompilaciji D1928.

²⁰⁸⁷ Svjedok odbrane DP51, koji je bio zadužen za prijem u bolnicu Koševo tokom sukoba, procijenio je da je od maja 1992. do januara 1994. u tu zdravstvenu ustanovu primljeno 3.000 do 4.000 pacijenata, od čega ih je oko 75% bilo vojnika, svjedok DP51, T. 16953-16954. Dodao je da bi zaključio da je bolesnik civil kad je bio starija osoba, dijete ili neuniformisana osoba, svjedok DP51, T. 16954-5. Među primljenima, najviše je bilo ranjenih, premda je njihov udio u broju primljenih znao bitno varirati, svjedok DP51, T. 13627. Bakir Nakaš, direktor Državne bolnice, posvjedočio je da je u njegovu bolnicu u razdoblju od 1992. do 1995. godine primljeno 3.698 civila i 4.407 osoba povezanih s vojskom, ogledna bolnička evidencija potvrđuje da su pacijenti koji se u toj evidenciji navode kao civili na liječenju zbog rana zadobijenih uslijed granatiranja i vatre iz streljačkog oružja, Nakaš, T. 1190-1. Nakaš je te informacije sakupio iz evidencije traumatološkog odjela bolnice, Nakaš, T. 1190-1. Pacijent je zaveden kao povezan s vojskom ako je imao vojno osiguranje, premda su to osiguranje mogli imati i civili, članovi porodica vojnih lica i vojna lica u penziji, Nakaš, T. 1173, 1193-4; vidi P3573.1 (prijevod dokumentacije iz Državne bolnice na engleski). Tarik Kupusović, izabrani opštinski zastupnik koji je postao gradonačelnik Sarajeva 1994. godine, objasnio je da su opštinske vlasti od instituta za javno zdravstvo, novina, javnog pokopnog preduzeća i udruženja vjerskih zajednica redovno primale izvještaje u vezi s pogibijom civila tokom sukoba, Kupusović, T. 612, 667. Prema tim izvještajima, od maja 1992. do oktobra 1995.

584. Svi stanovnici dijelova Sarajeva koje je kontrolisala ABiH i koji su stupili pred ovo Pretresno vijeće posvjedočili su da se činilo kako nijedna civilna aktivnost i nijedan dio Sarajeva pod kontrolom ABiH nije siguran od snajperskog djelovanja i granatiranja s teritorije pod kontrolom SRK-a. Većina je saslušala pouzdane iskaze o tome kako su civili gađani na sahranama, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, dok su se vozili autom ili biciklom, kod kuće, dok su obrađivali vrtove, ložili vatru ili čistili smeće u gradu. Snajpersko djelovanje broj 22 na Dobrinji i snajpersko djelovanje broj 24 u Novom Sarajevu o kojima se govori gore u tekstu primjeri su za gađanje civila koji su se vozili javnim prijevozom tokom prekida vatre. Što se tiče snajperskog djelovanja pod brojem 20, svjedok Akif Mukanović je detaljno opisao kako je metak ubio njegovu ženu koja je bila kod kuće u naselju Hrasno. Što se tiče snajperskog djelovanja pod brojem 18, žrtva je ispričala kako je pogođena dok se vraćala biciklom iz bolnice u Dobrinji; a u pogledu snajperskog djelovanja pod brojem 15, žrtva je rekla Pretresnom vijeću da je pogođena dok je, u pratnji UNPROFOR-a, sakupljala smeće u naselju Hrasno. Svjedoci G i K su posvjedočili kako su u više navrata namjerno gađani na Kobiljoj Glavi. Drugi svjedoci su u svojim iskazima govorili o civilima koji su pogođeni dok su prelazili ulicu na raskršćima u Novom Sarajevu, Hrasnom, Dobrinji, Novom Gradu, Alipašinom Polju ili Starom Gradu. Slučajevi snajperskog djelovanja navedeni u prilogu pod brojevima 23 (Mojmilo) i 25 (Alipašino Polje) primjeri su takvog gađanja s teritorije pod kontrolom SRK-a. U svojim iskazima, stanovnici urbanih i ruralnih područja Sarajeva rekli su da su pogođeni civili koji su išli po vodu i predočeni su detaljni dokazi o primjerima takvog gađanja, poput snajperskog djelovanja broj 6 na Dobrinji IV, snajperskog djelovanja broj 2 na Dobrinji C5, slučajeva snajperskog djelovanja u Novom Gradu pod brojevima 16 i 17, te snajperskog djelovanja broj 9 na Kobiljoj Glavi. Civili su gađani dok su bili u kupovini (granatiranje broj 5 u Starom Gradu), okupljeni na trgu (granatiranje broj 4 na Alipašinom Polju) ili za vrijeme sportskih događaja organizovanih na državni praznik (granatiranje broj 1 na Dobrinji). Gađana su čak i djeca u školama ili dok su se igrala napolju, vozila bicikle, u blizini svojih domova ili na ulici. Slučajevi snajperskog djelovanja pod brojevima 2 (Širokača), 8 (Sedrenik) i 27 (Hrasno), te slučaj granatiranja pod brojem 3 (Alipašino Polje), o kojima se govori gore u tekstu, primjer su takvog gađanja. Čini se da su posebno najnaseljeniji dijelovi Sarajeva bili mete neselektivnog ili nasumičnog granatiranja. U svom iskazu Hadžić je rekao da su svi dijelovi Dobrinje, gusto naseljene četvrti, žestoko granatirani s teritorije pod kontrolom SRK-a. Stanovnik Alipašino Polja, Diho, posvjedočio je da su cijele fasade kuća u ulici Ante Babića, kao i druge stambene zgrade koje su gađale snage SRK-a, bile "išaran[e]" zrnima i granatama svih kalibara.

godine, u granatiranjima i od pješadijskog oružja poginulo je približno 12.000 civila, među kojima, 1.600 djece, Kupusović, T. 666-7. Pretresno vijeće uzima Kupusovićeve brojke samo kao pokazatelj o velikom broju žrtava.

Fotografije predočene kao dokaz pokazuju velike razmjere razaranja civilnih stambenih objekata u Sarajevu u periodu na koji se odnosi Optužnica.

585. Snage SRK-a koristile su prirodna i urbana topografska obilježja grada Sarajeva, poput litica i nebodera, kao pozicije s kojih su mogli gađati civile koji su se kretali po gradu. Pretresno vijeće je saslušalo iskaze o tome kako su po cijelom Sarajevu postojala pojedina mjesta koja su postala ozloglašena kao mjesta s kojih je na civile otvarana snajperska vatra. Za šire područje Grbavice, svjedoci su posvjedočili da je iz raznih nebodera na južnoj obali Miljacke, u naselju Grbavica koje je bilo pod kontrolom SRK-a, otvarana vatra na civile. Ti položaji, s kojih se pružao vidik na pješake na raskršćima, te aute, autobuse i tramvaje koji su s istoka grada išli u zapadni dio grada, omogućavali su vojnicima da "bukvalno poubijaju cijele ulice" u centralnom dijelu Sarajeva. Glavna gradska arterija, čiji dio se naziva Bulevar maršala Tita, dobila je ime "snajperska aleja" jer je bila naročito česta meta. Pretresno vijeće podsjeća na svjedočenje Van Lyndena, koji je rekao da je SRK s Grbavice "u principu kontrolisao velik dio jedine ceste koja je vodila u zapadni dio grada. Tako da si morao nabiti gas i projuriti tom cestom što si brže mogao". Na raskršća – poput onih u blizini hotela Holiday Inn, te zgrada Predsjedništva i Energoinvesta – postavljeni su kontejneri kao zaklon civilima od vatre koja je na njih otvarana s visokih zgrada u Grbavici. Opština Marindvor u centru grada, a naročito trg Marindvor, takođe su često gađani s tog područja. Fuad Šehbajraktarević, stanovnik tog dijela grada, posvjedočio je: "Dok ideš kroz Titovu, imao si zaštitu zgrada, čim Marindvor kreneš, gotovo je, Grbavica puca na snajper ubi sve živo." Stanovnici naselja Hrasno opisali su vatru iz pješadijskog oružja koja je na njih otvarana s područja pod kontrolom SRK-a, iz Ozrenske ulice na brdu iznad Hrasnog i zgrade trgovačkog centra na Grbavici. Svjedoci su naveli mjesta pod kontrolom SRK-a po cijelom sarajevskom području, kao što su to Jevrejsko groblje, pravoslavna crkva i Škola za slijepe u Neđarićima, Špicasta stijena, planina Trebević i stijena Baba te Orahov Brijeg kao mjesta s kojih je često otvarana snajperska vatra na civile. U periodu na koji se odnosi Optužnica u svim dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH postojao je isti obrazac redovne paljbe po civilima s položaja ili područja pod kontrolom SRK-a.

586. Dokazi u sudskom spisu, nadalje, pokazuju da civili, premda su se prilagodili neprijateljskom okruženju tako što su zatvorili škole, živjeli noću a danju se skrivali u svojim stanovima ili podrumu, kretali se po Sarajevu što je manje moguće, postavljali kontejnere i barikade kao zaklone od snajperske vatre, ipak nisu bili sigurni od snajperske i minobacačke vatre s teritorije pod kontrolom SRK-a. Svjedoci su ispričali kako su civili obrađivali zemlju, išli po vodu i sakupljali drva noću ili u vrijeme kada je vidljivost bila smanjena, te smišljali alternativne puteve s jednog kraja grada na drugi kako ne bi postali mete snajperske vatre koja je otvarana na civile koji su se vidjeli s teritorije pod kontrolom SRK-a. Uprkos tome, ipak su ih vidjeli i gađali. Slučajevi

snajperskog djelovanja broj 5 (Novo Sarajevo) i broj 10 (Hrasno) primjeri su za gađanje civila koji su zapaženi između kontejnera postavljenih po sarajevskim ulicama i avenijama i gađani s teritorija pod kontrolom SRK-a. Svjedočenju Akira Mukanovića, vojnika ABiH, nije potreban komentar: osjećao se sigurnije na liniji fronta nego bilo gdje drugdje u Sarajevu.

587. Iskaze stanovnika Sarajeva i žrtava napada potkrepljuju iskazi međunarodnih vojnih lica koja su boravila u Sarajevu u periodu na koji se odnosi Optužnica i koji su svi od reda posvjedočili da su civili u Sarajevu gađani iz pješadijskog oružja ili granatirani s područja pod kontrolom SRK-a. Većina podsjeća posebno na iskaz oficira UNPROFOR-a Hamilla, koji je bio u Sarajevu tokom gotovo cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica, da nije zapamtio pojedine incidente granatiranja, nego "cijeli niz napada u kojima su smrtno stradavali civili". Jedan UNPROFOR-ov izvještaj sadrži zaključak da je, s obzirom na neuobičajeno intenzivnu paljbu na području Starog Grada (zabilježeno je 400 artiljerijskih i minobacačkih pogodaka) jednog dana 1993. godine, sigurno da su gađani civili. Predstavnici UNPROFOR-a koji su sproveli istrage nakon granatiranja na Dobrinji primijetili su da su meta granatiranja bile gusto naseljene ulice na Dobrinji.

588. Nadalje, novinari Ashton i Hvaal su obojica primijetili da su većinu meta koje su vidjeli činili civili. Posvjedočili su da su gotovo svakodnevno viđali pogođene civile. U svom iskazu Ashton je govorio o svom obilasku položaja SRK-a na kojima su artiljerci priznali da neselektivno gađaju grad. On ni najmanje ne sumnja da su snage SRK-a gađale civile.

589. Međunarodna vojna lica, stanovnici dijelova Sarajeva pod kontrolom ABiH i osobe koje su se zatekle u gradu često nisu mogli sa sigurnošću odrediti odakle se pucalo na civile. Većina podsjeća da je sukob u Sarajevu bio uglavnom statičan: osim nekih izmjena, linije sukoba se uglavnom nisu mijenjale tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Gotovo sva teritorija pod kontrolom ABiH, uključujući veći dio grada, bila je okružena snagama SRK-a, a na nekim mjestima su udaljenosti bile toliko male (vidi mapu 1 u Prilogu D ove Presude) da je jedna od zaraćenih strana mogla pucati ne samo na teritoriju druge strane, nego i preko te teritorije na vlastite položaje. Na suđenju su predočeni dokazi o tome kako su snage ABiH napadale vlastite civile. Predstavnici UN-a stacionirani u Sarajevu posvjedočili su da su, za vrijeme sukoba, sakupljene informacije da je *moгуće* da su jedinice ili simpatizeri ABiH povremeno granatirali muslimansko stanovništvo u Sarajevu. Uopšteno govoreći, postojala je mogućnost da su ti elementi svojim postupcima dovodili civile na teritoriji pod kontrolom ABiH u opasnost kako bi izazvali suosjećanje međunarodne zajednice. Većina ne može isključiti mogućnost da se ponekad pucalo kako bi se privukla pažnja međunarodne zajednice. Razumno je, međutim, takvim postupcima - koje bi ionako bilo teško izvesti ili duže vremena držati u tajnosti - pripisati samo neznatni dio

napada na civile. Zakloni su bili okrenuti prema strani na kojoj je bio SRK. Većina takođe prihvata da je moguće da su zalutali meci pogodili određeni broj civila. Ali opet, zalutali meci, čiji smjer je, po definiciji, slučajan i koji nisu usmjereni prema meti, mogli bi objasniti tek neznatni dio incidenata u kojima su stradali civili. Naposljetku, moguće je i da su neki od civila ustrijeljeni zato što se za njih iskreno vjerovalo da su vojnici. Međutim, Većina, premda ne isključuje tu mogućnost, zna za malo primjera borbe koji se u pogledu blizine kontakta mogu porediti sa sarajevskim sukobom 1992.-1994. U tim okolnostima, u razmjerno skućenim uslovima borbe u Sarajevu, to što su neki civili slučajno pogodeni nipošto ne daje potpunu sliku događaja u Sarajevu. Dokazi u sudskom spisu definitivno dokazuju da je obrazac paljbe po Sarajevu bio obrazac neselektivne i direktne paljbe s teritorija pod kontrolom SRK-a na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH, a ne borbenih dejstava u kojima su civili bivali slučajno pogodeni.

590. Paljba po dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH slijedila je i vremenski obrazac. Taj grad je bio pod žestokom paljbom od septembra do decembra 1992. Ta paljba je bila još uvijek značajna tokom 1993. godine – pri čemu su postojale dnevne i nedjeljne varijacije (dani kada se malo pucalo smjenjivali su se s danima intenzivnih dejstava) - s periodom intenzivnije paljbe u zimu 1993. godine, koji se završio poslije granatiranja pijace Markale u februaru 1994., kada je paljba počela jenjavati. Većina podsjeća na svjedočenje Molea, koji je u Sarajevu bio od septembra do decembra 1992., a koji je rekao da se u pozadini stalno čuo zvuk pješadijskog oružja, minobacača i artiljerije. Svjedoci su naglasili da su ljudi koji bi se usudili izaći napolje gađani čak i u periodima kada je vladalo relativno zatišje u granatiranju 1994. godine.

591. Većina se na osnovu dokaza u sudskom spisu uvjerila da su civili u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH u periodu na koji se odnosi Optužnica bili neselektivno i direktno napadani s teritorije pod kontrolom SRK-a, te da je to, u najmanju ruku, imalo za posljedicu pogibiju stotina i ranjavanje hiljada civila.

592. Dokazi u sudskom spisu otkrivaju zašto su civili u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH gađani s teritorije pod kontrolom SRK-a. Dokazi - i to posebno oni koji se odnose na prirodu civilnih aktivnosti koje su bile meta, način na koji su vršeni napadi na civile, vrijeme i trajanje napada na civile - dosljedno pokazuju da je cilj kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja u Sarajevu bilo terorisanje civilnog stanovništva grada. Vojno osoblje UN-a koje je boravilo u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica i koje je posmatralo i analiziralo napade na grad u kojima *nisu* gađani vojni ciljevi zaključilo je da je cilj tih napada bilo zastrašivanje civilnog stanovništva. Mole je već početkom decembra 1992. primijetio da neselektivna paljba po Sarajevu nije odgovor na vojna dejstva nego "zavođenje terora". Tucker misli da poslije decembra 1992. nije

izvršen nijedan veći pokušaj da se zauzme Sarajevo. Uprkos tome, stalna granatiranja i snajperski napadi na grad s ciljem terorisanja civilnog stanovništva nisu prestali. Henneberry, viši vojni posmatrač UN-a i kasnije komandant UNPROFOR-a na sjevernoj strani Sarajeva LIMA u periodu od jula 1992. do februara 1993., primijetio je da je često vatra otvarana u vrijeme večere bez ikakvog povoda ili zato da bi se natjerali "ljudi da oprezno pretrčavaju od zgrade do zgrade"; on je to smatrao "vođenjem psihološkog rata" protiv civila, a djelotvornost tog rata pripisivao je činjenici da su "oni zaista bili zastrašeni i na rubu". Prema svjedoku Y, snage SRK-a su "kod svakog stanovnika Sarajeva pokušavale stvoriti osjećaj da niko nije zaklonjen ni zaštićen od [...] pucnjave i da se nije pucalo na vojne ciljeve nego da bi se povećala bespomoćnost stanovništva". Druga vojna lica UN-a su istog mišljenja: Harding, Kolp, Hamill, Van Baal i Briquemont su svi posvjedočili da je vojni vrh bosanskih Srba, snajperskim napadima i granatiranjem civila u Sarajevu koji su imali za cilj zastrašivanje tog stanovništva, vršio psihološki pritisak na civilno stanovništvo u gradu. Van Baal je čak naglasio da su glavne mete bile žene i djeca. Predstavnicima medija, Ashton i Hvaal, također su stekli utisak da su se zastrašivali civili. I na kraju, svjedok Y je naglasio da se paljbom po stanovništvu Sarajeva nastojao prisiliti vrh ABiH na drukčije postupanje.

593. S obzirom na dokaze u sudskom spisu koje je Pretresno vijeće prihvatilo i ocijenilo, Većina konstatuje da su izvršeni brojni napadi na civile, koji ipak nisu bili toliko intenzivni da bi ukazivali na pokušaj SRK-a da postepeno zatire ili čak iskorijeni civilno stanovništvo. Ne razabire se da su napadi na civile imali ikakvu vojnu svrhu. Bili su učestaliji u nekim periodima, a poruka koja se njima slala bila je jasna: svim sarajevskim civilima prijete opasnost - svugdje i u svako doba dana ili noći. Iz dokaza se vidi da je SRK napadao civile, muškarce, žene, djecu i starije osobe i to posebno tokom civilnih aktivnosti ili na mjestima na kojima se očekivalo da će se oni zateći, pri čemu je taj obrazac ponašanja bio sličan po cijelom Sarajevu. Većina konstatuje da se, s obzirom na dokaze u sudskom spisu, može razumno zaključiti jedino to da je osnovna svrha kampanje bilo zastrašivanje civilnog stanovništva.

594. Ukratko, Većina zaključuje da je u periodu na koji se odnosi Optužnica s teritorije pod kontrolom SRK-a izvršen niz vojnih napada na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH s ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom. Većina prihvata stanovište optužbe da su ti napadi, kao takvi, izvršeni s konkretnim ciljem i da su predstavljali kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civila.

D. Pravni zaključci

1. Krivična djela iz člana 3 Statuta

595. U ovom slučaju nije osporeno da je postojao oružani sukob između Bosne i Hercegovine i njenih oružanih snaga s jedne i Republike Srpske i njenih oružanih snaga s druge strane. Čitanje činjeničnog dijela ove Presude ne ostavlja prostora za sumnju da je do krivičnih djela iznesenih u tom dijelu došlo ne samo u okviru tog sukoba već i u uskoj vezi s njim.

596. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je protiv civilnog stanovništva Sarajeva u periodu na koji se odnosi Optužnica počinjeno krivično djelo napada na civile u smislu člana 3 Statuta. Što se tiče *actus reus* tog krivičnog djela, Pretresno vijeće konstatuje da artiljerijski i snajperski napadi usmjereni protiv civilnog stanovništva i pojedinih civila koji nisu učestvovali u neprijateljstvima predstavljaju djela nasilja. Ta djela nasilja dovela su do smrti i teškog ranjavanja civila. Nadalje, Pretresno vijeće konstatuje da su ta djela bila usmjerena protiv civila, bilo hotimično bilo iz nehata.

597. Većina se takođe uvjerila da je, u periodu na koji se odnosi Optužnica, protiv civilnog stanovništva u Sarajevu izvršeno krivično djelo terora u smislu člana 3 Statuta. U vezi s *actus reus* krivičnog djela terora opisanog gore u tekstu, Pretresno vijeće je konstatovalo da su, u periodu na koji se odnosi Optužnica, počinjena djela nasilja nad civilnim stanovništvom Sarajeva. Osim toga, Većina je takođe konstatovala da se protiv civilnog stanovništva u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH sprovodila kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja i da joj je glavna svrha bilo zastrašivanje.

2. Krivična djela iz člana 5 Statuta

598. Na osnovu činjenica sadržanih u činjeničnom dijelu ove Presude, Pretresno vijeće konstatuje da su uslovi iz člana 5 Statuta u ovom slučaju zadovoljeni: da je izvršen napad, da je taj napad bio usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, te da je riječ o rasprostranjenom ili sistematskom napadu. Pretresno vijeće nadalje konstatuje da su se krivična djela počinjena u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica uklapala u kontekst napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, što su zasigurno znali svi na položajima u Sarajevu i okolini.

599. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da su, u periodu na koji se odnosi Optužnica, u Sarajevu počinjeni ubistvo i nečovječna djela u smislu člana 5 Statuta, opisana u ovom dijelu Presude.

600. Ukratko, Većina Pretresnog vijeća konstatuje da su snage SRK-a u periodu na koji se odnosi Optužnica izvršile sva krivična djela koja se navode u Optužnici - terorisanje, napad na civile, ubistvo i nečovječna djela.

601. Prelazimo na razmatranje pitanja snosi li optuženi odgovornost za napade na civile i krivično djelo terora za koje se tereti prema članu 3 Statuta, te ubistvo i nečovječna djela za koje se tereti prema članu 5 Statuta.

602. Pri razmatranju središnjeg pitanja da li je optuženi učestvovao u izvršenju krivičnih djela dokazanih na suđenju te po kojoj od teorija odgovornosti, Pretresno vijeće će stalno imati na umu prezumpciju nevinosti sadržanu u članu 21 Statuta, što znači da će Pretresno vijeće proglasiti optuženog krivim samo ako se van razumne sumnje uvjeri u njegovu krivicu.

IV. KRIVIČNA ODGOVORNOST GENERALA GALIĆA

A. Uvod

1. Biografija generala Galića

603. Stanislav Galić je rođen 12. marta 1943. u selu Goleš u opštini Banja Luka u Bosni i Hercegovini.²⁰⁸⁸ Prije rata u Bosni bio je komandant 30. partizanske brigade 1. krajiškog korpusa, koja je djelovala na području jugozapadno od Banje Luke.²⁰⁸⁹

604. Dana 7. septembra 1992., ministar odbrane Republike Srpske imenovao ga je za komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa. General Galić je tu novu dužnost od svog prethodnika, general-majora Tomislava Šipčića, preuzeo 10. septembra 1992.²⁰⁹⁰ U novembru 1992., optuženi je unaprijeđen u čin general-majora.²⁰⁹¹

605. General Galić je bio smatran “veoma poštovanim i veoma inteligentnim vojnikom”, koji je “djelovao odlučno” i “kojeg su njegovo osoblje i vojni posmatrači cijenili zbog vojničkih sposobnosti i znanja”.²⁰⁹² Bio je “praktičan” komandant,²⁰⁹³ “čvrst, neposredan, nepokolebljiv i sumnjičav sa donekle grubim raspoloženjima”,²⁰⁹⁴ koji je ostajao smiren²⁰⁹⁵ i naglašavao značaj poštovanja Ženevskih konvencija.²⁰⁹⁶

Ono čega se ja sjećam o generalu Galiću, jeste da se radilo o čovjeku dosta sigurnom u sebe. Vladao je situacijom i držao nam predavanja. Nikad nam nije popuštao ni po kojem osnovu. Uvijek bi čvrsto branio svoje stavove. Lično nisam želio da se s njim sukobljavam jer je on bio veoma čvrst -- imao je čvrst karakter. A pregovori s njim bili su teški.²⁰⁹⁷

2. Komandni položaj na kojem se tokom relevantnog perioda nalazio optuženi

606. Među stranama nije sporno da je general Galić tokom perioda na koji se odnosi optužnica preuzeo dužnost komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa i da je bio neposredno potčinjen

²⁰⁸⁸ Radinovićev izvještaj, par. 178.

²⁰⁸⁹ Radinovićev izvještaj, par. 185 *et seq.*

²⁰⁹⁰ Philipps, T. 11530-1.

²⁰⁹¹ Mole, T. 10991.

²⁰⁹² Henneberry, T. 8595.

²⁰⁹³ DP17, T. 16819.

²⁰⁹⁴ Svjedok Y, T. 10886.

²⁰⁹⁵ DP34, T. 17908: na brifinzima u Korpusu general Galić je uvijek bio smiren, čak i onda kada bi dolazilo do rasprava o tome da li su njegova naređenja u potpunosti ispoštovana.

²⁰⁹⁶ DP17, T. 16791-2; DP35, T. 17519-20, Radinovićev izvještaj, stranica zavedena pod brojem 8023 (Naredba generala Galića o nesmetanom prolazu humanitarne pomoći od 15. maja 1993).

²⁰⁹⁷ Fraser, T. 11199-11200.

generalu Mladiću.²⁰⁹⁸ Nijedno vojno lice koje se nalazilo u Sarajevu nije imalo nikakve sumnje u to da je general Galić *de jure* komandant korpusa SRK, pri čemu su njegovi pretpostavljeni bili načelnik štaba VRS-a general Ratko Mladić²⁰⁹⁹ i vrhovni komandant VRS-a Radovan Karadžić.

607. General Galić je na tom položaju ostao do 10. augusta 1994., kada je komandu preuzeo Dragomir Milošević, načelnik štaba.²¹⁰⁰

608. Među stranama nije sporno niti to da je sve vrijeme dok se nalazio na toj dužnosti, general Galić boravio u prostorijama komandnog mjesta u bivšoj kasarni JNA u Lukavici ili obilazio isturena komandna mjesta SRK-a, koja su bila raspoređena duž linija sukoba.²¹⁰¹ Kasarna u Lukavici, u kojoj se sve vrijeme sukoba nalazila i funkcionisala komanda SRK-a, nalazi se istočno od Dobrinje, južno od Sarajeva, na području borbenih dejstava četa na liniji fronta.²¹⁰²

3. Uloga generala Galića

609. Među stranama nije sporno da je general Galić, kao komandant Korpusa, bio zadužen za kontinuirano planiranje i provođenje vojne opsade Sarajeva.²¹⁰³ U trenutku kada je general Galić imenovan za komandanta SRK-a, vojna opsada Sarajeva je već bila ostvarena. Sama opsada grada nije neposredno relevantna za navode optužnice. Nisu neposredno relevantni ni vojni napadi, koji sami po sebi nisu bili nelegitimni, čak i onda kada su za posljedicu imali proporcionalne ili uzgredne žrtve ili širenje straha među civilima.

610. Teza optužbe jeste da su snage pod komandom i kontrolom optuženog, djelujući suprotno principu razlikovanja, provodile protivpravnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva, koja po svom opsegu i kontinuitetu ukazuje na smišljenu namjeru protivpravnog napada na civile.²¹⁰⁴ Optužba naročito ističe da, kada je optuženi u septembru 1992. preuzeo komandu nad SRK-om, nije došlo do vidljivih promjena u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja.²¹⁰⁵ Po mišljenju optužbe, optuženi je tako postao izvršilac

²⁰⁹⁸ Odnos između njih dvojice bio je odnos odlučnog višeg komandanta prema poslušnom i disciplinovanom potčinjenom (Tucker, T. 9910 – zatvorena sjednica).

²⁰⁹⁹ Fraser, T. 11201; Čini se da je general Galić dobro saradivao sa svojim neposredno nadređenim starješinom; Ovlaštenje da izdaje dozvole za prolaz humanitarnih konvoja je imao Mladić (Indić, T. 18542, 18654), koji se uzdao u to da će komandant Korpusa obezbijediti siguran prolaz svim konvojima (Indić, T. 18673, 18768).

²¹⁰⁰ Philipps, T. 11531. Philipps je ukazao na pismo koje je potpisao Dragomir Milošević, u kojem se navodi da general Galić napušta dužnost. Načelnici štaba generala Galića bili su: od septembra 1992. do juna 1993. Dragan Marčetić, a od juna 1993. do augusta 1994. Milošević, Philipps, T. 11531; vidi takođe T. 446-9, 453-4.

²¹⁰¹ Vidi mapu C2 označenu kao DP35 na kojoj su obilježeni istureni komandni položaji.

²¹⁰² Radinovićeve izvještaj, par. 200. Prema vojnom vještaku odbrane Radinoviću, takve komande višeg ranga obično su stacionirane u pozadini operativnih dejstava i na sigurnom odstojanju.

²¹⁰³ Završni podnesak optužbe, par. 94; Završni podnesak odbrane, par. 18; Pretpretresni podnesak odbrane, par. 2.20.

²¹⁰⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 4.

²¹⁰⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 35.

odranije postojeće strategije i učesnik i u legitimnoj vojnoj kampanji protiv ABiH i u protivpravnim napadima na civilno stanovništvo Sarajeva.²¹⁰⁶

611. Pretresno vijeće je u dijelu III ove Presude već iznijelo zaključke u vezi s ulogom SRK-a u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja koja je provođena u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi optužnica.

612. U optužnici se navodi da je general Galić krivično odgovoran za učešće u zločinima na osnovu člana 7(1) Statuta. Član 7(1) se navodi u cjelini, ali je tužilac u uvodnoj riječi bio konkretniji, ustvrdivši da je optuženi planirao ili naredio krivična djela koja čine osnovu optužnice. U završnom pretresnom podnesku, optužba je suzila svoju tezu, ustvrdivši da dokazi o tome da je general Galić znao za zločine koje u Sarajevu čine snage pod njegovom komandom, visoki stepen discipline njegovih potčinjenih i njegovo propuštanje da djeluje nakon što je saznao za počinjenje zločina, “van svake razumne sumnje pokazuju da je on naredio gađanje civila”.²¹⁰⁷

613. Imajući u vidu navedeno, a takođe i priznanje generala Galića da je bio “*de jure* i *de facto* komandant”²¹⁰⁸ snaga SRK-a raspoređenih oko Sarajeva, Pretresno vijeće sada prelazi na utvrđivanje sljedećeg: prvo, da li je general Galić imao efektivnu komandu i kontrolu nad snagama SRK-a za sve vrijeme relevantnog perioda, zatim da li je general Galić znao za zločine koji su dokazani na suđenju, te kakvo je bilo njegovo eventualno učešće u zločinima dokazanim na suđenju. Pretresno vijeće će na kraju utvrditi da li, kako navodi optužba, general Galić snosi krivičnu odgovornost na osnovu člana 7(1) Statuta za naređivanje zločina dokazanih na suđenju.

B. Da li je za sve vrijeme relevantnog perioda general Galić imao stvarnu komandu nad snagama SRK-a?

614. Optužba zasniva svoju tezu na pretpostavci da je general Galić držao potčinjene čvrsto pod kontrolom,²¹⁰⁹ ali odbrana tvrdi da se general Galić ne može smatrati krivično odgovornim za djela koja su počinili njegovi potčinjeni zbog toga što ti “pojedinci sigurno ne bi bez ustručavanja prijavljivali svoje eventualno protivpravno ponašanje”.²¹¹⁰

²¹⁰⁶ Pretpretresni podnesak optužbe, para. 35..

²¹⁰⁷ Završni podnesak optužbe, par. 86; optužba nastoji da dokaže krivicu optuženog oslanjajući se na više skupina komplementarnih i potkrepljujućih dokaza, kao što su visok stepen opšte komande i kontrole generala Galića, te na njegova priznanja i prijetnje, te da on doista namjerno uzima na metu civile, bilo preciznim gađanjem bilo neselektivnom paljbom, Pretpretresni podnesak optužbe, par. 85-91; Završni podnesak optužbe, par. 2.

²¹⁰⁸ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.14.

²¹⁰⁹ Završni podnesak optužbe, par. 95.

²¹¹⁰ Završni podnesak odbrane, par. 24.

1. Lanac komandovanja

(a) Struktura SRK-a

615. Pretresnom vijeću su iznijeti konzistentni, vjerodostojni i pouzdani dokazi koji potkrepljuju priznanje da je “general Galić imao *de jure* i *de facto* kontrolu nad vojnim licima koja su činila organizacionu strukturu VRS-a”.²¹¹¹ Komanda i organizacija SRK-a je bila veoma slična onoj u JNA.²¹¹² Štab SRK-a nalazio se u Lukavici, južno od Sarajeva, a sastojao se od četiri odjeljenja, pri čemu se na čelu svakog od njih nalazio po jedan pomoćnik komandanta Korpusa.²¹¹³ Korpus je činilo deset brigada, u čijem sastavu je bilo oko 18.000 ljudi.²¹¹⁴ U sjedištu svake brigade bili su štabovi, čija struktura je odražavala strukturu štaba Korpusa kako bi se olakšala njihova međusobna komunikacija.²¹¹⁵ Brigade SRK-a su u svom sastavu imale od nekoliko desetina do nekoliko stotina ljudi²¹¹⁶ i u pravilu su se sastojale od više bataljona, pri čemu je svaki bataljon u svom sastavu imao od 56 do preko 700 ljudi.²¹¹⁷ Bataljoni su bili podijeljeni na čete, a svaka četa se sastojala od 100 ili više ljudi.²¹¹⁸ Sama četa bila je podijeljena u vodove od po dvadeset i četiri do trideset i dva pripadnika.²¹¹⁹

616. Prema vojnom vještaku odbrane Radinoviću, stanje u kojem je general Galić zatekao Korpus kada je stupio na dužnost bilo je “gotovo haotično”. Bosanski Srbi su se u junu 1992. organizovali kao propisna vojska, ali je viši stepen vojne organizacije i discipline, sa tačno definisanim zaduženjima vojnika, postao vidljiv tek krajem septembra 1992.²¹²⁰ Organizacija i sastav SRK-a dovršeni su tokom ljeta i jeseni 1992. Brigade su bile preustrojene, tako da su brigade iz Trnova i Novog Sarajeva stavljene pod komandu 1. romanijske pješadijske brigade,²¹²¹ a od

²¹¹¹ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.14.

²¹¹² Philipps, T. 11542; u sastav SRK-a ušle su tri brigade iz prvobitnog sastava 4. korpusa JNA koji je prije rata bio razmješten na širem području Sarajeva: 49. motorizovana brigada prestrukturirana i preimenovana u 1. motorizovanu brigadu sa sjedištem u Lukavici; 120. laka pješadijska brigada (Zenica) preimenovana u 2. sarajevsku laku pješadijsku brigadu koja se nalazila u Vojkovićima i 216. planinska brigada (Han Pijesak) preimenovana u 1. romanijsku pješadijsku brigadu koja se nalazila istočno od Sarajeva, sa sjedištem na Palama, Radinovićev izvještaj, par. 92.

²¹¹³ Philipps, T. 11531; posebno, sekcija za operacije i obuku na čijem je čelu za vrijeme mandata generala Galića bio pukovnik Čedo Sladoje bila je zadužena za sastavljanje pismenih uputstava za provođenje naredbi komandanata korpusa i održavanje borbene gotovosti snaga, T. 11536 and T. 11541.

²¹¹⁴ Usaglašena činjenica 20.

²¹¹⁵ Philipps, T. 11692-3.

²¹¹⁶ Philipps, T. 11546; na primjer, u sastavu 2. sarajevske lake pješadijske brigade je dana 11. aprila 1993. bilo 56 ljudi (T. 11558), Ilidžanska brigada je na dan 11. aprila 1993. brojala 3.000 pripadnika (T. 11559), a Ilijaška brigada, prema stanju od februara 1994., 4.738 ljudi (T. 11560).

²¹¹⁷ Philipps, T. 11554; njihov broj je varirao u zavisnosti od njihove uloge i broja žrtava koje su nanijeli.

²¹¹⁸ Philipps, T. 11555; DP4, T. 14201.

²¹¹⁹ DP9, T. 14505-7.

²¹²⁰ DP4, T. 14133.

²¹²¹ Dana 25. maja 1993., neke jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) su privremeno pridružene 1. romanijskoj pješadijskoj brigadi što je, prema saznanjima Richarda Philippsa, bio jedini slučaj da su jedinice MUP-a pridružene nekoj strukturi izvan MUP-a, Philipps, T. 11694.

brigada iz Blažuja i Hadžića formirana je Igmanska brigada.²¹²² Krajem novembra 1992., Romanijska motorizovana brigada i Rogatička brigada premještene su u sastav Drinskog korpusa VRS,²¹²³ tako da je broj brigada SRK-a sveden na devet.²¹²⁴ Do kraja 1993.,²¹²⁵ ili početkom 1994.,²¹²⁶ Rajlovačka, Vogošćanska i Koševska brigada objedinjene su u novu 3. sarajevsku brigadu, a ukupan broj brigada smanjen je na sedam.²¹²⁷ Broj brigada u sastavu Korpusa vremenom se mijenjao zavisno od okolnosti.²¹²⁸ U prvoj fazi svog postojanja,²¹²⁹ u sastavu SRK-a bilo je trinaest brigada, tri samostalna puka za podršku i pet pratećih bataljona.²¹³⁰

617. Pripadnici međunarodnog osoblja koji su se tokom perioda na koji se odnosi optužnica nalazili u Sarajevu stekli su dojam da su vojnici SRK-a profesionalni i efikasni.²¹³¹ Richard Mole, viši vojni posmatrač UN-a u sektoru Sarajevo od septembra do decembra 1992., zabilježio je u vezi s ofanzivom na Otes sljedeće: "Komanda i kontrola artiljerijskih položaja bila je takva da se sa njih moglo vrlo efikasno vatreno dejstvovati."²¹³² Jeremy Hermer, viši vojni posmatrač UN-a na položajima LIMA od augusta 1993 do januara 1994., zabilježio je sljedeće: "U toj organizaciji su radili vrlo profesionalni oficiri koji su bili sposobni da održavaju taj rigidan lanac komande."²¹³³ Jorma Gardemeister, viši vojni posmatrač UN-a za sektor Sarajevo od juna do oktobra 1993., obišao je većinu artiljerijskih položaja bosanskih Srba i razgovarao sa artiljerijskim oficirima "o tome kako manevrišu sa svojim uređajima i artiljerijom, minobacačima." On je bio dosta iznenađen "solidnim profesionalizmom artiljerijskih oficira"; premda nije "razgovarao sa svim vojnicima ili redovima na topovskim položajima", "sveukupan utisak je bio da se radilo o profesionalcima".²¹³⁴ Prema riječima Christiana Bergerona, šefa kabineta komandanta UNPROFOR-a u sektoru Sarajevo od aprila 1993. do aprila 1994., čini se da je general Galić bio "nadležan za sve što se dešavalo u

²¹²² DP18, T. 16433-4.

²¹²³ Philipps, T. 11528; grafikon 2.

²¹²⁴ Philipps, Grafikon 2 (devet brigada).

²¹²⁵ Prema Philippsu, grafikon 3.

²¹²⁶ Prema Radinovićevom izvještaju, par. 13 rezimea i zaključaka.

²¹²⁷ Philipps, grafikon 3 (sedam brigada); Izvještaj Radoslava Radinovića, par. 13 rezimea i zaključaka.

²¹²⁸ Philipps, T. 11685-6.

²¹²⁹ U vrijeme formiranja SRK; vidi *supra* par. 201.

²¹³⁰ Radinovićev grafikon: to su sljedeće brigade: 1. sarajevska mehanizovana brigada, 2. sarajevska laka pješadijska brigada, Novosarajevska brigada, 1. romanijska pješadijska brigada, 2. romanijska motorizovana brigada, Koševska, Vogošćanska, Ilijaška, Ilidžanska, Blažujaska, Hadžićka, Rogatička i Trnovska laka brigada. Tu su bili i pukovi (artiljerijski, protivtenkovski i protivoklopni), te samostalni bataljoni (vojne policije, sanitetski, inženjerski, za transport i komunikacije).

²¹³¹ Hvaal je, posebno, svjedočio u vezi s kontrolom kretanja na teritoriji koju su držale snage SRK-a. "Nije bilo načina da se krećete na [...] teritoriji pod kontrolom vojske bosanskih Srba [...] bez pratnje i bez podvrgavanja propisanim procedurama [...] unaprijed." Na tim putovanjima pratili bi ga oficiri, koji bi mu se, na primjer, pridružili u Lukavici. (Hvaal, T. 2256-8) "Bio je to dosta birokratski pristup, a (dozvole za posjetu) su veoma često odbijane. Veoma rijetko ste mogli zaista dobiti iz prvog pokušaja dozvolu za posjetu." (Hvaal, T. 2258).

²¹³² Mole, T. 9797.

²¹³³ Hermer, T. 8463.

²¹³⁴ Gardemeister, T. 8955.

Sarajevu i okolini, uključujući tu i srpske snage izvan Sarajeva”.²¹³⁵ Patrick Henneberry, viši vojni posmatrač UN-a a kasnije komandant UNPROFOR-a na položaju LIMA sjeverno od Sarajeva od jula 1992. do februara 1993., zabilježio je, kao i ostali,²¹³⁶ sljedeće:

Uopšte uzev, najvećim dijelom, i tokom pretežnog dijela vremena, postojala je prepoznatljiva i efektivna hijerarhijska struktura sa komandantom korpusa na čelu, njegovim savjetodavnim osobljem, različitim nivoima niže komande sve do nivoa odjeljenja ili voda, pri čemu je u sastavu odjeljenja ili voda bilo po nekoliko ljudi. Ta je hijerarhija bila prepoznatljiva i, iako je u praksi dokazilo do povremenih propusta, obično je ta komandna struktura funkcionisala.²¹³⁷

(b) Sistemi izvještavanja i nadgledanja u SRK

618. General Galić, koji je sve vrijeme na koje se odnosi optužnica bio prisutan na bojištu u Sarajevu, aktivno je nadgledao i kontrolirao vojnu situaciju u Sarajeva, a posebno sa komandnog položaja u Lukavici. Taj komandni položaj²¹³⁸ bio je dostupan svim predstavnicima UN-a, vojnom osoblju VRS-a i paravojnim jedinicama.²¹³⁹ Putem telefona bio je direktno povezan sa operativnim centrom komande, takođe smještenim u prostorijama komande.²¹⁴⁰

619. Prema riječima jednog oficira SRK-a, okosnicu komandovanja SRK-a činili su brifinzi Korpusa koji su se obično održavali u kasarni u Lukavici, ali su ponekad održavani u Butili (u zapadnom dijelu Sarajeva) ili na Jahorini.²¹⁴¹ Na komandnom mjestu održavani su sastanci svakog jutra u 07:00 sati i svake večeri u 19:00 sati.²¹⁴² Tim sastancima obično su prisustvovali članovi komande Korpusa, komandanti brigada, komandanti samostalnih pukova i bataljona,²¹⁴³ a oficirima Korpusa koji su bili zaduženi za vezu s osobljem UNPROFOR-a i UN-a takođe je bilo omogućeno

²¹³⁵ Bergeron, T. 11259-60: (u vezi sa snagama izvan Sarajeva) “[s]ve vrijeme dok sam tamo bio, bilo je jasno da je general Galić, po mom mišljenju, efektivno bio komandant Romanijskog korpusa i da je bio odgovoran za sve što se dešavalo u Sarajevu i okolini: sve pregovore, sve diskusije, sve razgovore o programima za popravku komunalija, objekata, snabdijevanje, gas, struju, i tako dalje.[...] U suštini, uvijek su nas upućivali da razgovaramo s generalom Galićem. Kada bismo vodili razgovore o davanju pristupa humanitarnim konvojima, opet bi se, na kraju krajeva, sve završavalo u kancelariji generala Galića. Kada bi dolazilo do rasprave o bilo kakvim incidentima, bilo kakvim protestima, sve je to išlo preko kancelarije generala Galića.[...] Meni je bilo vrlo jasno da je general Galić, kao komandant Romanijskog korpusa, imao kontrolu nad svim aktivnostima oko Sarajeva”.

²¹³⁶ Van Baal je stekao dojam da VRS ima centralizovan i efikasan sistem komande (T. 9862-3). Takođe je potvrdio sadržaj SitRep-a [izvještaja o stanju] u vezi s patrolom vojnih posmatrača UN-a (UNMO), koja se izgubila na teritoriji pod kontrolom SRK-a, u kojem se navodi: "Brigadni general Van Baal zatražio je da se primijene sva moguća sredstva kako bi se pronašla patrola UNMO-a, znajući da se na područjima pod kontrolom vojske bosanskih Srba ništa ne dešava bez znanja štaba, kao rezultat odlične vojničke discipline" (P3712; T. 9884-5 – zatvorena sjednica). Rekao je da je, sudeći po iskustvu koje je stekao tokom vremena koje je proveo u Sarajevu, sve što se dešavalo na strani bosanskih Srba bilo kontrolisno od vrha nadolje (T. 11405).

²¹³⁷ Henneberry, T. 8594.

²¹³⁸ Sastojao se od prizemlja i prvog sprata, DP35, T. 17499.

²¹³⁹ Kolp, T. 8232-33: “u više navrata su takođe bili prisutni pripadnici paravojnih formacija”.

²¹⁴⁰ Vojska bosanskih Srba je imala vrlo efikasan i sveobuhvatan sistem komunikacija, Tucker, T. 9918-9.

²¹⁴¹ DP34, T. 17900, što je potkrijepio DP17, T. 16814-5.

²¹⁴² DP34, T. 17901, T. 17836-7 (DP34 prisustvovali je sastancima jednom ili dvaput mjesečno).

²¹⁴³ DP34, T. 17901, 17836-7.

da prisustvuju.²¹⁴⁴ Na tim sastancima su podnošeni izvještaji svih komandanata brigada i pukova, a ponekad bi se na njima pojavili general Mladić ili neki od oficira iz glavnog štaba.²¹⁴⁵ Tim sastancima je obično predsjedavao general Galić.²¹⁴⁶ Njegovi pomoćnici i članovi štaba podnosili su mu usmene izvještaje o stanju na frontu, o hitnim zadacima, te metodima i rokovima za njihovo izvršenje.²¹⁴⁷ Komandanti brigada su podnosili i čitali pismene izvještaje o stanju na svojim područjima²¹⁴⁸ npr. o logističkim problemima na koje nailaze,²¹⁴⁹ moralu u brigadi, ili obavještajnim podacima o aktivnostima neprijatelja.²¹⁵⁰ U sklopu tih izvještaja, komandanti bi također predlagali načine rješavanja problema sa kojima se suočavaju njihove jedinice.²¹⁵¹ Pripadnici komande Korpusa koji su djelovali na područjima na koja su se ti prijedlozi odnosili podnosili bi sopstvene izvještaje i iznosili sopstvene prijedloge s tim u vezi.²¹⁵² Na tim sastancima, general Galić je na svoje osoblje ostavljao dojam da dobro poznaje cjelokupnu situaciju u SRK-u.²¹⁵³

620. General Galić je lično nadgledao situaciju na terenu. Iako su putevi oko linije fronta bili vrlo uzani, teren veoma brdovit, a napredovanje uglavnom sporo, nije bilo prepreka za kretanje duž linije fronta.²¹⁵⁴ Oficiri SRK-a posvjedočili su da je general Galić naročito obilazio Butilu, Nišiće u okolini Trnova, te je, po potrebi, obilazio stalna i isturena komandna mjesta brigada,²¹⁵⁵ bez nekog strogog rasporeda.²¹⁵⁶ Svjedok DP35, komandant u SRK-u, objasnio je da general Galić nije mogao obilaziti određene položaje, iako su oni bili na relativno maloj udaljenosti od kasarne u Lukavici (kao, na primjer, jedinice u Ilijašu ili 3. Sarajevsku ili Igmansku brigadu), zato što je Lukavica bila odsječena od tog dijela bojišta; no naglasio je da je general Galić te položaje kontrolirao sa drugih

²¹⁴⁴ DP34, T. 17907.

²¹⁴⁵ DP35, T. 17575.

²¹⁴⁶ DP34, T. 17901; DP35, T. 17505: u odsustvu generala Galića ili kada je on bio na terenu, sastancima je predsjedavao načelnik štaba ili prvi po rangu pomoćnik.

²¹⁴⁷ Radinovićev izvještaj, par. 203, u kojem se citiraju izjave generala Lugonje, Žarkovića i Sladoja date optužbi.

²¹⁴⁸ Izvještaje su pripremali komandant bataljona i pomoćnici komandanta za moral, logistiku i bezbjednost (DP17, T. 16753), koji bi prikupili podatke o svim događajima koji su se tokom dana dogodili i prosljedili ih komandi brigade. "Svakog dana, na kraju dana, u večernjim satima, nakon prijema izvještaja iz bataljona, odnosno iz cijele zone odgovornosti dotične brigade, sastavljali bi se izvještaji koji su se upućivali u komandu Korpusa. Ti izvještaji su uglavnom sadržali podatke o bezbjednosnom stanju u brigadi, brojčanom stanju brigade, djelovanju brigade, aktivnostima neprijatelja, logističkoj podršci i moralu u brigadi" (DP17, T. 16753); na primjer, kada bi se dogodilo nešto značajno, to se navodilo u pismenom izvještaju, koji se podnosio putem Vogošćanske grupe Koševskoj brigadi a zatim, u propisano vrijeme, dežurnim operativnim oficirima Korpusa (DP34, T. 17910-1).

²¹⁴⁹ DP34, T. 17906.

²¹⁵⁰ DP17, T. 16814-5.

²¹⁵¹ DP34, T. 17906.

²¹⁵² DP34, T. 17906.

²¹⁵³ DP34, T. 17907-8.

²¹⁵⁴ Mole, T. 9809.

²¹⁵⁵ DP35, T. 17573. Isturena komandna mjesta nisu postojala tokom cijelog perioda. Na Nišićkoj visoravni, istureno komandno mjesto je uspostavljeno tek 1993. i tamo je ostalo do 1994., odnosno još neko vrijeme nakon što je general Galić napustio tu dužnost, *Id.*

²¹⁵⁶ Radinovićev izvještaj, par. 204.

obližnjih položaja.²¹⁵⁷ Jedan drugi oficir SRK-a, DP17, posvjedočio je da je tokom cijelog perioda na koji se odnosi optužnica, general Galić izvršio inspekciju Ilidžanske brigade oko deset puta, svaki mjesec ili svaka dva mjeseca.²¹⁵⁸ Tokom tih inspekcija, general Galić bi obilazio linije fronta u zoni odgovornosti, bolnicu, povrijeđene, kao i pripadnike pozadine ili logistike²¹⁵⁹ i razgovarao o izvještajima komandanata brigada.²¹⁶⁰

621. DP17 je dalje posvjedočio kako misli da je general Galić vršio inspekcije i u drugim brigadama.²¹⁶¹ To potvrđuje svjedok DP34, komandant jedne brigade SRK-a. On je posvjedočio da je general Galić u dva navrata obišao zonu odgovornosti Koševske brigade, te da je inače prolazio kroz to područje na putu ka zapadnom dijelu bojišta prema Vogošći.²¹⁶² DP34 je objasnio da se tokom svoje dvije posjete tom području general Galić upoznao sa stanjem u brigadama, posmatrao linije sukoba i izdavao naredjenja, insistirajući na potrebi da se pruža “odlučna odbrana”.²¹⁶³ Svjedok DP34 dalje je posvjedočio kako su pomoćnici komandanta Korpusa generala Galića takođe obilazili brigade i generalu Galiću podnosili izvještaje o tome.²¹⁶⁴ DP17 i DP18 naglasili su da su komunikacije unutar SRK-a održavane telefonom ili radio vezom²¹⁶⁵ i, kao što je gore pomenuto, putem dnevnih pismenih izvještaja.²¹⁶⁶

622. I predstavnici UNPROFOR-a stekli su sličan utisak, tj. da general Galić dobro poznaje situaciju u Sarajevu. Prema riječima Viktora Vorobeve, komandanta ruskog bataljona UNPROFOR-a u Sarajevu od februara do novembra 1994., general Galić je novopristigle predstavnike UNPROFOR-a tačno izvještavao o tome “gdje su raspoređene njegove jedinice i šta rade. Savršeno je poznao mapu”.²¹⁶⁷ Vorobev je primijetio da se razgovorima s generalom Galićem postižu stvarni rezultati u vezi s prolaskom robe kroz kontrolne punktove SRK-a.²¹⁶⁸

²¹⁵⁷ DP35, T. 17574.

²¹⁵⁸ DP17, T. 16756, 16816.

²¹⁵⁹ DP17, T. 16866.

²¹⁶⁰ DP17, T. 16817: DP17 je imao mogućnost da lično prati optuženog u dva navrata - jednom u jugozapadnom dijelu fronta, odnosno na padinama Igmana, a drugom prilikom na sjeveroistočnoj strani, na liniji u pravcu rijeke Dobrinje.

²¹⁶¹ DP17, T. 16818-9.

²¹⁶² DP34, T. 17902.

²¹⁶³ DP34, T. 17902-3; prvi obilazak je bio protokolarnе prirode, kako bi se general Galić predstavio brigadi; do drugog obilaska je došlo u zimskom periodu 1993-1994., DP34, T. 17903. Prva posjeta trajala je oko jednog sata dok je druga trajala duže, djelimično zbog toga što je general Galić obišao istureno komandno mjesto na području zvanom Pretrzanj i pregledao neke od artiljerijskih položaja Koševske brigade koja se tamo nalazila, DP34, T. 17904.

²¹⁶⁴ DP34, T. 17904-5.

²¹⁶⁵ DP17, T. 16798; DP18, T. 16436 (on je bio pripadnik jedne jedinice u sastavu Igmanske brigade).

²¹⁶⁶ DP17, T. 16798.

²¹⁶⁷ Vorobev, T. 17431.

²¹⁶⁸ Vorobev, T. 17436: u junu 1994., on se sastao s generalom Galićem radi razgovora o dodatnoj opremi koju je trebalo isporučiti ruskom bataljonu, koja je stigla na područje Zvornika i koju je trebalo prebaciti u Sarajevo. Nakon što je pokrenuo to pitanje kod generala Galića, svjedok nije naišao ni na kakve poteškoće prilikom prelaska ove opreme preko kontrolnih punktova na Vracama. Sa generalom Galićem je 20. februara 1994. održan još jedan sastanak: tokom tog sastanka, održanog u policijskoj školi na području na kojem je bio raspoređen bataljon (T. 17433), Galić je obavijestio svjedoka u opštim crtama o onome što je urađeno, zoni odgovornosti bataljona, o tome da se nalaze na području na kome je raspoređena 1. sarajevska brigada pod komandom Veljka Stojanovića (T. 17438), te da bi svjedok

Jacques Kolp, oficir za vezu UNPROFOR-a sa ABiH od marta 1993. do novembra 1994,²¹⁶⁹ takođe je primijetio da je lanac komandovanja VRS veoma rigidan i da informacije idu u oba smjera:

Koliko je meni poznato, u dijelu vojske bosanskih Srba lanac komandovanja je bio veoma rigidan. Glava je glava, šef je šef. On nije prihvatao mogućnost da se uradi išta suprotno od onog što je on rekao, iako je svaki načelnik mogao preduzimati određene inicijative, ali kada je riječ o značajnim stvarima, jasno je da je general znao sve o svakom slučaju, pošto je major Inđić morao da ga redovno izvještava o svemu što se dešava.²¹⁷⁰

Tucker, pomoćnik generala Morillona u UNPROFOR-u za vojna pitanja od oktobra 1992. do marta 1993., zaključio je da je SRK imao “efikasan i sveobuhvatan sistem komunikacije”.²¹⁷¹

623. Slično tome, vojni posmatrači UN-a posvjedočili su o tome da je, kad su vojni posmatrači UN-a u dva navrata na protivpravan način zarobljeni od strane pojedinaca na srpskoj strani, general Galić, za kojeg se smatralo da je veoma dobro obaviješten o onome šta rade vojni posmatrači UN-a i kakav im je mandat, zamoljen da pomogne. Ta pomoć je data “djelotvorno, efikasno i brzo”. Vojni posmatrači UN-a pušteni su i vratili su se na dužnost.²¹⁷²

(c) Da li su pripadnici SRK-a bili pod striktnom kontrolom?

(i) Postupak za izdavanje uputstava i zapovijesti

624. Svjedok DP34, komandant jedne brigade SRK-a, posvjedočio je da je general Galić izdavao zapovijesti na osnovu štapskih izvještaja²¹⁷³ te da su, uopšte uzev, njegove zapovijesti izvršavane kroz lanac komandovanja.²¹⁷⁴ Vorobev je posvjedočio da su Galićevi potčinjeni povremeno tražili dodatne informacije.²¹⁷⁵ Svjedok D, pripadnik jednog voda SRK-a, dao je iskaz u vezi s načinom i lancem komandovanja nad četama SRK-a stacioniranim na Grbavici. Posvjedočio je da je njegov vod dobijao naređenja od svojih komandirâ voda i čete, usmeno, obično tokom večernjih raporta i ujutro u štabu prije odlaska na položaje.²¹⁷⁶ Komandiri su dobijali naređenja iz štaba komande bataljona, a kada bi na nivou voda ili čete iskrsao problem, komandiri bi najavio da će ga iznijeti

trebalo da saraduje direktno s njim prilikom razmještanja svojih snaga na položaje (T. 17432). “Na sastanku je bio Soubirou, još jedan načelnik bataljona UNPROFOR-a i srpski dužnosnici poput Veljka Stojanovića, komandanta 1. sarajevske brigade”, Vorobev, T. 17433.

²¹⁶⁹ Kolp, T. 8220.

²¹⁷⁰ Kolp, T. 8225. Inđić je bio oficir za vezu VRS-a u Sarajevu; vidi *infra*, par. 686 i odgovarajuće reference.

²¹⁷¹ Tucker je posvjedočio “[d]a je, u vrijeme kada sam ja bio u Bosni, bilo veoma jasno da vojska bosanskih Srba ima veoma efikasan i sveobuhvatan sistem komunikacija. Kad god je general Mladić želio da razgovara s nekim ili da od nekoga nešto sazna, to se uvijek događalo brzo”, Tucker, T. 9918.

²¹⁷² Mole, T. 9798; Carswell, T. 8347.

²¹⁷³ DP34, T. 17906, 17837.

²¹⁷⁴ DP34, T. 17908-9.

²¹⁷⁵ Vorobev, T. 17432.

²¹⁷⁶ Svjedok D, T. 1909-10.

pred štab bataljona.²¹⁷⁷ Imali su vojnu telefonsku vezu sa štabom sa svojih položaja na terenu, na kojima je komandir voda obično ostajao. Tokom dnevnog raporta, mogli su svojim komandirima iznijeti sve što su htjeli. Svjedok D je posvjedočio da im je komandir voda rekao da je “naređenje da možemo slobodno otvarati vatru [...] rekli su nam da možemo pucati u sve što se kreće”.²¹⁷⁸ Svjedok D takođe je imao utisak da su snajperisti koji su djelovali sa nebodera na Grbavici dobijali zapovijesti iz štaba bataljona.²¹⁷⁹

625. Svjedok AD, komandir odjeljenja u jednoj minobacačkoj jedinici SRK-a raspoređenoj na takozvanom vanjskom prstenu linija sukoba, dao je iskaz u vezi s lancem komandovanja Ilijaške brigade. Objasnio je da su njegova naređenja za otvaranje vatre dolazila ili od dežurnog oficira komande brigade u Ilijašu ili iz štaba komande njegovog bataljona (Mrakovski bataljon).²¹⁸⁰ U naređenjima je bilo navedeno vrijeme, broj granata i meta.²¹⁸¹ Zapovijesti iz štaba brigade ponekad su bile u pismenom obliku; ne može se sjetiti da li je ikad vidio pismene zapovijesti sa nivoa bataljona.²¹⁸² Pismene zapovijesti su se izdavale za unaprijed planirana granatiranja, dok su se usmene izdavale za spontana granatiranja.²¹⁸³ "Spontana paljba" je značila ispaljivanje granata iz dvije minobacačke cijevi kalibra 120 milimetara ili 82 milimetara "u razmaku od nekoliko sekundi ili od jedne do dvije minute ili manje."²¹⁸⁴

626. I svjedok AD i svjedok DP35 takođe su svjedočili o sadržaju svojih naređenja. Svjedok AD posvjedočio je da se u nekoliko navrata sukobio sa svojim nadređenima oko zapovijesti iz štaba komande brigade da se gađaju mjesta na kojima se nalaze civili.²¹⁸⁵ Njegov komandant brigade zaprijetio je da će kazniti i njega i druge pripadnike njegove jedinice.²¹⁸⁶ Po mišljenju svjedoka AD, njegov komandant nije se usuđivao da pokrene problem civilnih žrtava pred svojim pretpostavljenim. On je posvjedočio da stoga, po njegovom mišljenju, postoji mogućnost da generalu Galiću nisu bile poznate te činjenice.²¹⁸⁷ Svjedok DP35 izjavio je da je naređenje koje je dobio kroz lanac komandovanja bilo da sprečava prelaženje preko aerodroma. Po njegovom mišljenju, način da se spriječi prelazak preko aerodroma bio je neselektivno vatreno

²¹⁷⁷ Svjedok D, T. 1910-12.

²¹⁷⁸ Svjedok D, T. 1912.

²¹⁷⁹ Svjedok D, T. 1919-21; Thomas je došao do zaključka da su snajperi bili pod kontrolom brigade ili čak bataljona, zbog toga što je “bilo slučajeva snajperske vatre kada se meni činilo da vatra potiče sa područja bataljona a da nije uzeta u obzir sveukupna situacija Korpusa”, Thomas, T. 9486.

²¹⁸⁰ Svjedok AD, T. 10834 (zatvorena sjednica).

²¹⁸¹ Svjedok AD, T. 10591-2 (zatvorena sjednica).

²¹⁸² Svjedok AD, T. 10691-4 (zatvorena sjednica).

²¹⁸³ Svjedok AD, T. 10699-701 (zatvorena sjednica).

²¹⁸⁴ Svjedok AD, T. 10837 (zatvorena sjednica).

²¹⁸⁵ Svjedok AD, T. 10578 (zatvorena sjednica).

²¹⁸⁶ Svjedok AD, T. 10579-80 (zatvorena sjednica).

²¹⁸⁷ Witness AD, T. 10720-1, 10807 (zatvorena sjednica).

dejstvovanje.²¹⁸⁸ Objasnio je da “SRK nije imao uređaje za dejstvovanje noću”,²¹⁸⁹ tako da “oni nisu mogli znati da li je određena osoba vojnik ili civil”.²¹⁹⁰

627. Drugi oficiri SRK-a su posvjedočili da je lanac komandovanja unutar SRK-a savršeno dobro funkcionisao i da je komandir voda dobijao naređenja od komandira čete ili u slučaju napada, poljskim telefonom.²¹⁹¹ Prema iskazu svjedoka DP10, komandira jednog voda SRK-a, komandovanje je bilo veoma korektno, veoma strogo i disciplinirano.²¹⁹² Komandir voda nije mogao na svoju ruku izdavati nikakva naređenja i uvijek se morao savjetovati sa pretpostavljenima, izuzev u slučaju napada od strane ABiH.²¹⁹³ Prema svjedoku DP10, bilo je nemoguće da pripadnici voda loše provode zapovijesti ili izvršavaju njegova naređenja, a da on za to ne sazna.²¹⁹⁴

628. Victor Vorobev, komandant ruskog bataljona UNPROFOR-a u Sarajevu od februara do novembra 1994., posvjedočio je da je general Galić, na vrhu lanca komandovanja SRK-a, izdavao precizne zapovijesti komandantima koji su mu bili potčinjeni, i da su se njegovi potčinjeni doimali kao vrlo pismeni.²¹⁹⁵

(ii) Kontrola nad snajperskim djelovanjem

629. James Fraser, predstavnik UNPROFOR-a u Sarajevu od aprila 1994. nadalje,²¹⁹⁶ zapazio je da su srpski snajperisti profesionalno obučeni – oni su bili veoma vješti strijelci koji su ranili mnoge bosanske civile (i neke pripadnike UN-a) – a njihovo je “djelovanje, čini se, bilo koordinirano sudeći po incidentima i po načinu na koji su se, čini se, ti incidenti događali po cijelom gradu”.²¹⁹⁷ On je zapazio da su snajperisti bili tako dobro skriveni da su snage UN-a imale poteškoća prilikom određivanja njihovih položaja,²¹⁹⁸ a kada su francuski vojnici SFOR-a zauzeli položaj na mjestu koje je kolokvijalno prozvano 'Aleja snajpera', bili su dočekivani pucnjevima usmjerenim u telefonski stub, čime se pokazivalo da su i srpski snajperisti na svojim položajima.²¹⁹⁹

Vojnici su nam pričali kako bi ujutro, kada bi zauzeli položaje duž aleje snajpera, s vremena na vrijeme strijelci sa srpske strane otvarali vatru na telefonski stub da bi im dali do znanja da su na položaju. A s vremena na vrijeme oni bi, da [to] tako kažem, “odmjeravali domašaj” svoga oružja otvaranjem vatre na vozila UN-a kako bi dobili

²¹⁸⁸ DP35, T. 17605-6.

²¹⁸⁹ DP35, T. 17605.

²¹⁹⁰ DP35, T. 17606.

²¹⁹¹ Vidi, npr, DP10, T. 14323.

²¹⁹² DP10, T. 14388.

²¹⁹³ DP10, T. 14388-9.

²¹⁹⁴ DP10, T. 14408.

²¹⁹⁵ Vorobev, T. 17431.

²¹⁹⁶ Fraser, T. 11186.

²¹⁹⁷ Fraser, T. 11193.

²¹⁹⁸ Fraser, T. 11190, 11198.

²¹⁹⁹ Fraser, T. 11191.

naznaku kamo gađa vatra iz njihovih pušaka. A zatim bi tokom dana čekali da počnu sa provođenjem svojih operacija. To mi govori da se radilo o ljudima koji znaju šta rade i koji su bili dosta sigurni u svoje vještine zbog toga što je nekoliko stotina vojnika pokušavalo da pronade gdje su ti ljudi kako bismo ih spriječili da urade ono što su namjeravali.²²⁰⁰

Ako bi nakon formalnih prigovora SFOR-a uslijedio sastanak sa generalom Galićem lično, samo takvi sastanci bi doveli do smanjenja obima snajperskog djelovanja.²²⁰¹

630. Mnogi drugi pripadnici međunarodnog osoblja također su stekli dojam da je vatra iz pješadijskog naoružanja SRK-a otvarana u skladu sa strogim zapovijestima kroz lanac komandovanja i da je general Galić efektivno kontrolirao snajpersko djelovanje i granatiranje koje su vršile njegove jedinice. Vorobev je posvjedočio da je UNPROFOR na sastancima upozoravao brigade SRK-a da, u nekim zonama odgovornosti posmatračkih položaja, dolazi do intenzivnog vatrenog dejstvovanja tokom važenja sporazuma o prekidu vatre. Prema iskazu Vorobeve, sedmični sastanci su imali uticaja na vođenje neprijateljstava u njegovoj zoni odgovornosti pa, postepeno, "više nije bilo žrtava, barem koliko je meni poznato".²²⁰²

631. Jeremy Hermer, oficir za informisanje UNMO-a u Sarajevu, jednom je uložio prigovor majoru Indiću, oficiru za vezu generala Galića, u vezi sa žestokim djelovanjem snajperista.²²⁰³ Kada je Indić negirao bilo kakvu umiješanost SRK-a, Hermer je izmislio priču da se na licu mjesta nalazi reporterska ekipa CNN-a. Indić je nakon toga obavijestio Hermera da će mu se ponovo javiti te ga je doista i nazvao i rekao mu da će snajpersko djelovanje prestati, bez obzira što je vršeno iz legitimnog razloga. Djelovanje snajperista je ubrzo nakon toga prestalo.²²⁰⁴ Patrick Henneberry dao je sličan iskaz o tome da su visoki oficiri SRK-a imali stvarne mogućnosti da spriječe dalje djelovanje snajperista.²²⁰⁵

632. Pripadnici UNPROFOR-a takođe su zapazili da, iako su zaraćene strane priznale da je krajnje teško kontrolisati raspoređivanje snajperista bez obzira da li je ono željeno ili ne,²²⁰⁶

²²⁰⁰ Fraser, T. 11191.

²²⁰¹ Fraser, T. 11193-7.

²²⁰² Vorobev, T. 17445-6.

²²⁰³ Hermer, T. 8461.

²²⁰⁴ Hermer, T. 8460-1.

²²⁰⁵ Henneberry, T. 8572.

²²⁰⁶ Van Baal, T. 9869: general Adrianus Van Baal, načelnik štaba komandanta UNPROFOR-a u BiH od februara do augusta 1994., posvjedočio je da je, iako su strane često tvrdile da nemaju kontrolu nad onim što se događa na terenu u Bosni i Hercegovini, "u veoma velikom broju slučajeva, a barem u toku perioda u kojem je (svjedok) tamo bio, bilo jasno da je postoji veoma rigidna kontrola i da je bilo određenog uticaja na dejstva na terenu, a naročito u vezi s upotrebom teškog naoružanja, i da su ti specijalizovani snajperisti sa specijalnim naoružanjem morali biti pod kontrolom u vojnim aspektima".

snajperisti su naređenja nakon potpisivanja sporazuma o prekidu vatre izvršavali veoma brzo, najduže bi to trajalo pola dana. Sistem komande i kontrole je savršeno funkcionirao.²²⁰⁷

633. Michael Rose, komandant UNPROFOR-a u BiH od februara 1993. do januara 1994,²²⁰⁸ izjavio je, u vezi sa sporazumom o zoni isključivanja od februara 1994: “Prekid granatiranja i gotovo [sasvim] potpuni prekid snajperskog djelovanja u to vrijeme ukazivao je na to da postoji potpuna i apsolutna kontrola vojne mašinerije na obje strane”.²²⁰⁹

634. Slično tome, Aernout Van Lynden, ratni dopisnik u Sarajevu,²²¹⁰ zapazio je uticaj prestanka snajperskog djelovanja na terenu nakon februara 1994. na jedno od najizloženijih mjesta u gradu na kojem su i ranije bili gađani civili, odnosno trg na Marindvoru:

sva pucnjava u Sarajevu je prestala. Ja sam na početku bio na Palama. Nakon postizanja ovog sporazuma, otišao sam u Sarajevo. A u martu sam, doista, prvi put tokom rata prešao preko trga na Marin Dvoru, što bi u svako drugo vrijeme bilo apsurdno napraviti. Ali, na nas nisu pucali i nismo bili u opasnosti.²²¹¹ [Ranije] je praktično skoro svakodnevno otvarana vatra na trg na Marin Dvoru [...] sa položaja bosanskih Srba na Grbavici.²²¹²

635. Svjedok Y, pripadnik UNPROFOR-a od januara do jula 1993., zapazio je sličan obrazac vatrenog dejstvovanja i zaključio da su “snajperisti” pod striktnom kontrolom lanca komandovanja, što ne iznenađuje kada je riječ o “jugoslovenskoj vojsci” u kojoj je inicijativa rijetka, a naređenja su općenito stizala s viših nivoa.²²¹³ Upitan o “stepenu efektivne komande i kontrole koju je general Galić ostvarivao nad svojim snagama” i o tome da li su “snajperisti sa strane linije sukoba na kojoj je bila srpska vojska bila efektivno kontrolisana od vođstva Korpusa”,²²¹⁴ on je rekao:

Kada sam stigao u Sarajevo, bio sam veoma zabrinut zbog činjenice da su, znate, postavljeni snajperisti zbog toga što sam mislio da su snajperisti apsolutno izvan kontrole, nekontrolisani, i mislio sam da će, ako ikada prestanu neprijateljstva, ti ljudi ostati izvan kontrole i nastaviti sa tom vrstom djelovanja. I ubrzo, veoma brzo, shvatio sam da, kad god je postojala potreba da se prestane s pucanjem, kad god je potpisan prekid vatre ili privremeni prekid vatre – jer prekidi vatre nisu nikada trajali veoma dugo – djelovanje snajperista bi prestajalo, iznenada. Podjednako, kada smo vodili pregovore sa generalom Morillonom na kojima sam ja bio prisutan i kada smo pokušavali da dovedemo razne delegacije nazad u Sarajevo ili u Lukavicu, ili u Kiseljak kada je riječ o Hrvatima, tada ne

²²⁰⁷ Svjedok Y, T. 10861 (zatvorena sjednica).

²²⁰⁸ Rose, T. 10185.

²²⁰⁹ Rose, T. 10203. Slično tome, na osnovu činjenice da poslije februarskog sporazuma o prekidu vatre nije bilo slučajeva artiljerijskog ili minobacačkog dejstvovanja SRK-a po gradu, Major Thomas je zaključio da je optuženi suvereno vladao pitanjima komande i kontrole; Thomas, T. 9475-6.

²²¹⁰ Van Lynden, T. 2089-92.

²²¹¹ Van Lynden, T. 2144.

²²¹² Van Lynden, T. 2146.

²²¹³ Svjedok Y, T. 10860-1 (zatvorena sjednica).

²²¹⁴ Svjedok Y, T. 10860 (zatvorena sjednica).

bismo imali nikakvih problema sa sigurnošću. Po svemu sudeći, sve trupe o kojima je riječ, a naročito snajperisti, bile su pod besprijevornom kontrolom.²²¹⁵

On je dalje rekao da su prekidi vatre “provedeni vrlo brzo. Bili bismo iznenađeni svaki put kada bi se pokazalo da je komandant [sic] i sistem kontrole operativan, djeluje besprijevorno. Nemam neposrednu ideju, ali najduže, trebalo je oko pola dana, najduže. Dakle, bilo je to veoma brzo i sve zainteresovane strane su to besprijevorno izvršavale.”²²¹⁶

636. Jedan drugi predstavnik UNPROFOR-a također je posvjedočio da je snajpersko djelovanje bilo pod striktnom kontrolom zbog toga što je takvo djelovanje korišćeno kao sredstvo pritiska. General Van Baal posvjedočio je da su oficiri SRK-a i VRS-a prijetili drugoj zaraćenoj strani i posmatračima UN-a da će civili biti gađani snajperima ili granatama ukoliko njihovi razni zahtjevi ne budu zadovoljeni.²²¹⁷ General Milanović, načelnik Glavnog štaba VRS-a, dakle i neposredni potčinjeni generala Mladića, neposrednog pretpostavljenog optuženog zaprijetio je da će se, ako tramvaji u Sarajevu budu i dalje budu saobraćali, pobrinuti za to da se gađaju tramvaji i putnici u njima. General Van Baal rekao je da su, nakon tih prijetnji, tramvaji koji su i dalje saobraćali, doista gađani.²²¹⁸

(iii) Kontrola nad granatiranjem

637. Mnogi pripadnici međunarodnog osoblja posvjedočili su da je granatiranje od strane SRK-a bilo pod strogom kontrolom putem lanca komandovanja i zapovijestima izdanih tim putem, pošto je stepen koordinacije tog djelovanja bio dosta visok.

638. Carl Harding, artiljerijski oficir UNPROFOR-a od augusta 1992. do januara 1993., posvjedočio je da je, 31. oktobra 1992., bio svjedok veoma koordiniranog napada neselektivnog karaktera na grad od strane snaga SRK-a, koji je ukazivao na “određeni stepen komande i kontrole, te na to da su izdana naređenja da se započne s paljbom u istom trenutku”.²²¹⁹ Jedna artiljerijska granata pala je odmah do njegovog ureda,²²²⁰ vidio je više žrtava (“svi su bili civili”).²²²¹ Harding je ovako opisao događaje tog dana:

²²¹⁵ Svjedok Y, T. 10860-1 (zatvorena sjednica).

²²¹⁶ Svjedok Y, T. 10861 (zatvorena sjednica).

²²¹⁷ Vidi, *npr.*, izjave Tuckera o Žarkoviću, Abdel-Razeka o Generalu Galiću i Van Baala o Milanoviću.

²²¹⁸ Van Baal, T. 9862-3.

²²¹⁹ Harding, T. 4383.

²²²⁰ Harding, T. 4378

²²²¹ Harding, T. 4380; Harding je sastavio izvještaj o incidentu, P3659, u kojem je naveo da je poginulo ili povrijeđeno 5 civila.

počelo je tačno u 10:00 sati, a prestalo tačno u 16:00 sati. Bilo je to vremenski sračunato, usklađeno bombardovanje grada, koje nije imalo konkretan vojni cilj koji bismo mogli razabrati bilo ja, bilo posmatrači na bilo kojem od položaja PAPA.²²²²

On dalje naglašava:

To je moglo doći samo izvan grada, odnosno sa položaja vojske bosanskih Srba,²²²³ [...] s obzirom na količinu ispaljene municije. Toliko je toga bilo da nije moglo biti ispaljeno sa linija fronta a da se ne vidi sa osmatračkog položaja PAPA zbog toga što bi se vidjelo sijevanje iz cijevi, bilo bi dima iz artiljerijskih oruđa i minobacača. Dakle, to bi se vidjelo i čulo. Ali, jedino što su oni zapazili bile su posljedice u samom gradu.²²²⁴

639. Tucker, britanski oficir pomoćnik generala Morillona prije nego što je Fraser preuzeo dužnost u aprilu 1994., takođe je zaključio da je granatiranje grada Sarajeva bilo naređeno. On je svjedočio o žestokom granatiranju grada Sarajeva u ponoć na Badnje večer 1992. i ponovno 7. januara 1993. (na Božić po pravoslavnom kalendaru). Za njega nije bilo sumnje da je granatiranje naređeno iz sljedećih razloga:

svaka pojedina artiljerijska cijev, minobacač, tenk, mitraljez, oko Sarajeva, započeli su dejstvovanje po Sarajevu snažnom baražnom vatrom u trajanju od oko 20 minuta. [...] Vatrene dejstva bila su koordinirana i sva su započela u istom trenutku, pri čemu su bile utrošene velike količine municije. Izgledalo je kao vatromet, toliko je municije ispaljeno, s tim da se tu radilo o smrtonosnom vatrometu.²²²⁵

Tucker je dalje naveo:

Ja sam artiljerijski oficir i znam koliko je koordinacije potrebno da bi se organizovale posade za toliki broj oruđa na toliko različitih lokacija u ponoć na Badnje večer, da se postavi artiljerija, da se koordiniraju mete da bi se postiglo ono što je te večeri izvedeno.²²²⁶

Tucker nimalo ne sumnja da je sistematsko i neselektivno dejstvovanje iz višecijevnih bacača raketa po gradu Sarajevu bilo odobreno:²²²⁷

Tim oruđima se dejstvovalo s planina i visokih terena iznad Sarajeva, a posljedice njihovog dejstvovanja snosio je grad, te se stoga moglo jedino raditi o oruđima vojske bosanskih Srba.²²²⁸ [...] Utrošak tako velikih količina municije morao je biti odobren sa dosta visokog nivoa. Tako koncentrisana paljba se mogla izvesti samo po naređenju i uz odobrenje najviših komandanata vojske bosanskih Srba raspoređene oko Sarajeva. Komunikacije koje su bile potrebne kako bi se to koordiniralo jedino su se mogle obavljati preko štaba snaga bosanskih Srba oko Sarajeva.²²²⁹

²²²² Harding, T. 4381.

²²²³ Harding, T. 4381.

²²²⁴ Harding, T. 6480.

²²²⁵ Tucker, T. 9923-5.

²²²⁶ Tucker, T. 9925.

²²²⁷ Karakteristika tog "područnog oruđa" je nepreciznost kada se ono primjenjuje na specifičnu relativno malu metu, Hermer, T. 8477.

²²²⁸ Tucker, T. 9925-6.

²²²⁹ Tucker, T. 9926.

640. Harding je iznio slična zapažanja u vezi sa srpskom Novom godinom sedam dana nakon toga, podsjećajući na to "kolika količina paljbe je izvršena da bi se proslavila ili obilježila Nova godina, tako da je izgledalo da svako oruđe oko grada istovremeno djeluje iz svih kalibara".²²³⁰ Po njegovim riječima, to je trajalo "barem pet do osam minuta", što je "dosta vremena, imajući u vidu količinu municije koja se očekivala tokom tog vremena".²²³¹ Korišćeno naoružanje "kretalo se od pušaka kalibra 7,65, pa sve do automatskih serija, 12,7, a iz pozadine se djelovalo i teškim oruđima. Dakle, rekao bih vjerovatno oko 40 milimetara, pretpostavljam. Protivavionska oruđa su neprestano izbacivala municiju, imala su stalan tempo. Takođe, količina svijetlećih projektila koji su okolo letjeli, moglo se jasno vidjeti, to je dolazilo iz većeg kalibra, 12,7 ili 20 milimetara, negdje te veličine".²²³² On je procijenio da je 50 do 60 procenata granata palo na grad "na području štaba PAPA te na istok, na području Starog Grada".²²³³

641. James Cutler, viši vojni posmatrač UN-a koji je zamijenio Molea 26. decembra 1992., zapazio je isti događaj o kojem svjedoči Harding, ali je sa svog položaja mislio da je paljba usmjerena na Žuč, a čuo je anegdotu (za koju on nema dokaza) da su za to eventualno bili odgovorni pijani srpski vojnici.²²³⁴

642. Svjedok Y je takođe zapazio jasan obrazac granatiranja u gradu Sarajevu 1993. godine. Po njegovim riječima, vrhunac granatiranja poklapao bi se sa tri faktora. Prvi faktor su bile vojne akcije i reakcije na terenu. Drugi faktor je bio psihološki efekt posjeta visokih funkcionera Sarajevu. Treći faktor (također psihološki) bili su pregovori koji su se održavali vani, bilo u New Yorku ili u Ženevi. Svjedok Y dao je primjere momenata kulminacije granatiranja. Krajem marta 1993., Bosanci su pokušali da presijeku linije snabdijevanja Srba uskim planinskim putem od Lukavice do Pala. 10. bosanska brdska brigada napadala je područje oko Jevrejskog groblja. Kako bi odbili napad, Srbi su granatirali bosanske trupe kao i sam grad, ne bi li izvršili pritisak na stanovništvo i lokalne vlasti da prestanu s napadima. Granatiranje grada, naročito Starog grada, bio je način da se pojača efekt djelovanja protiv vojske. Drugi primjer je bila posjeta predstavnice UNHCR-a gospođe Ogata. Čim je njen avion sletio, započelo je djelovanje iz većine oruđa sa obje strane (paljba i protivpaljba), a pucnjava je prestala čim je avion odletio kasno popodne. Prilikom održavanja pregovora, dolazilo je do pojačanih aktivnosti tog tipa na Sarajevo.²²³⁵ Slično tome, Briquemont, koji je komandovao snagama UN-a u Bosni i Hercegovini od jula 1993. do

²²³⁰ Harding, T. 4375.

²²³¹ Harding, T. 4376.

²²³² Harding, T. 4376.

²²³³ Harding, T. 4378, štab PAPA nalazio se kod Predsjedništva.

²²³⁴ Cutler, T. 8919-20.

²²³⁵ Svjedok Y, T. 10866-7 (zatvorena sjednica).

januara 1994., zapazio je vezu između pregovora u Ženevi i stepena vatrenog dejstvovanja po gradu Sarajevu.²²³⁶

643. Christian Bergeron, šef kabineta komandanta UNPROFOR-a za sektor Sarajevo od aprila 1993. do aprila 1994.,²²³⁷ svoj zaključak da je granatiranje grada bilo kontrolisano zasniva na svom zapažanju da je u ljeto 1993. dva mjeseca vladalo zatišje, baš dok su se u Ženevi održavali pregovori na visokom nivou. “To se manifestovalo na terenu, koliko se sjećam.”²²³⁸ “Kada pregovori ne bi doveli do rezultata, tada se očigledno, ubrzo nakon toga nastavljalo s granatiranjem.”²²³⁹

644. Hermer je, slično tome, zaključio da je neselektivno bombardovanje grada Sarajeva bilo dobro koordinirano i naređeno zbog korišćenja nepreciznih oruđa kao što su višecijevni bacači raketa, za koje je potrebno odobrenje sa visokog nivoa. Objasnio je kako je višecijevni bacači raketa “oruđe za dejstva po širim područjima”, koje je zbog svojih naročitih karakteristika neprecizno kada se primjenjuje na konkretne, relativno male mete.²²⁴⁰ Hermer je rekao da je negdje u oktobru 1993. bilo izvještaja, uključujući dolazeće izvještaje (INCREP) o korišćenju višecijevnih lansiranih raketnih sistema (“MLRS”) u napadima na grad; sjeća se da je i sam jednom prilikom čuo jednu raketu.²²⁴¹ Rekao je da su te rakete dizajnirane tako da imaju brz i razarajući efekat na metu i područje oko mete, te da se za te sisteme “ni u snu ne bi moglo reći da su precizni”.²²⁴² One su dizajnirane da imaju veliki psihološki efekat na trupe ili mete protiv kojih se koriste, ali se generalno ne koriste za blisku podršku, budući da se njima ne mogu precizno gađati tačno definirane mete (“one se prije koriste za opšte iscrpljivanje ili uznemiravanje protivnika na širem području”).²²⁴³

645. Henneberry je zapazio daljnje napade uz korišćenje ove vrste naoružanja poslije augusta 1993.²²⁴⁴ U vezi s tim naoružanjem, on je rekao:

Višecijevni bacač raketa dizajniran je tako da njegov radijus djelovanja obuhvata nekoliko desetina metara, ako ne i stotine metara, u zavisnosti od tipa, pri padu projektila na zemlju. Nije moguće ispaljivanje iz ovog oruđa a da projektili padnu po veoma malom području. Oni se šire u letu i padaju bukvalno na površini koja može doseći i jedan kvadratni kilometar. P. Da li su oni dizajnirani tako da sve rakete padaju istovremeno ili

²²³⁶ Briquemont, T. 10054-6; vidi takode P3717 (Ukupan broj ranjenih, državna bolnica u Sarajevu) pokazuje da je broj ranjenih bio vrlo nizak u martu 1993., kada su predstavnici zaraćenih strana bili u Ženevi, i da je sljedeći period djelovanja slabijeg intenziteta zabilježen tokom druge konferencije u Ženevi u septembru 1993.

²²³⁷ Bergeron, T. 11251.

²²³⁸ Bergeron, T. 11257-8.

²²³⁹ Bergeron, T. 11258.

²²⁴⁰ Hermer, T. 8478-9.

²²⁴¹ Hermer, T. 8478-9.

²²⁴² Hermer, T. 8480.

²²⁴³ Hermer, T. 8478-9.

²²⁴⁴ Henneberry, T. 8614-5.

u različita vremena? O. One mogu – opšte uzev u različita vremena, mogu biti ispaljivane. Rakeete se mogu ispaljivati pojedinačno ili u grupama kao osam unakrsno ili ubrzano jedna iza druge. P. Ukoliko se ispaljuju u grupama, da li je namjera da detoniraju zajedno? O. Gotovo zajedno, da.²²⁴⁵

U ovom iskazu se dalje navodi:

P. Koliko bi primjereno bilo njegovo korištenje tog naoružanja u urbanom okruženju na područjima gdje se civili i vojska nalaze zajedno? O. To bi bilo neprimjereno. Ako ni zbog kojeg drugog razloga, onda, ponovo, radijus djelovanja može biti jedan kilometar ili više, ukoliko ima više oruđa, a takođe, ako bih mogao upotrijebiti termin topografija, visina zgrada bi dovela do toga da neke granate pogode u zgrade; dok bi druge prešle preko njih. Bilo bi nemoguće kontrolisati na koje će područje rakete pasti – odnosno predvidjeti, ne kontrolisati, nego predvidjeti, gdje će rakete pasti.²²⁴⁶

646. Pripadnici međunarodnog osoblja koji su bili u Sarajevu u periodu na koji se odnosi optužnica takođe su posvjedočili o tome kako je lanac komandovanja SRK-a podlijegao striktnim naređenjima i bio dobro koordiniran zato što je neselektivno granatiranje korišteno kao sredstvo pritiska na Predsjedništvo. Tucker je zapazio da se učestalo prakticira tzv. "kazneno granatiranje" protiv civilnog stanovništva, što govori o visokom stepenu komande i kontrole.²²⁴⁷

647. Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992., iznio je konkretne primjere više incidenata prijetnji, priznanja i akcija snaga SRK-a pri kojima je, smatra on, primjenjivano neselektivno granatiranje kao sredstvo pritiska na Predsjedništvo. Ukazao je na nekoliko bilješki u svom mjesečnom izvještaju višeg vojnog posmatrača.²²⁴⁸ Bilješka u njegovom mjesečnom izvještaju kao višeg vojnog posmatrača za 18. oktobar 1992. glasi:

Čini se da razlog za granatiranje grada od strane srpskih snaga u velikoj mjeri leži u tome što Srbi smatraju da Predsjedništvo nije voljno da učestvuje u razmjeni ratnih zarobljenika i tijela poginulih. Granatiranje grada od strane Srba dovelo je do toga da su se predstavnici Srba i Predsjedništva sastali sa višim vojnim posmatračem [SMO] kao posrednikom.²²⁴⁹ Razmjena ratnih zarobljenika i tijela poginulih dogovorena je za drugi dio ove sedmice i nadgledat će je UNPROFOR.²²⁵⁰

Mole je potvrdio da se "granatiranje" grada u ovom pasusu odnosi na neselektivnu paljbu po gradu, a ne na granatiranje vojnih ciljeva.²²⁵¹ Mole je dao još jedan primjer takve "neselektivne paljbe" kao sredstva pritiska na Predsjedništvo u bilješci od 7. novembra 1992., koja glasi:

²²⁴⁵ Henneberry, T. 8613-4.

²²⁴⁶ Henneberry, T. 8615.

²²⁴⁷ Tucker, T. 9923; Ashton je takođe zapazio tu praksu, T. 1310-1.

²²⁴⁸ Mole, T. 11008-9.

²²⁴⁹ Mole je, kao viši vojni posmatrač UN-a, prisustvovao navedenom sastanku, T. 11009.

²²⁵⁰ Mole, T. 11008: P3689.

²²⁵¹ Mole, T. 11009.

Predsjedništvo je proglasilo opštu opasnost u gradu, što je odgovor na srpsku prijetnju teškim posljedicama ukoliko se ne dozvoli da oko 6.000 izbjeglica napusti grad danas do 14:00 sati.

Bilješka za sljedeći dan glasi:

Jučerašnja prijetnja Srba Predsjedništvu da će doći do teških posljedica ukoliko se ne dozvoli da oko 6.000 izbjeglica napusti grad, po svemu sudeći, juče nije u znatnijoj mjeri ostvarena, premda je opšta aktivnost granatiranja danas nešto intenzivnija.²²⁵²

U bilješci od 22. novembra 1992. zapaža se visok stepen aktivnosti sa 192 projektila koji su pali na stranu Predsjedništva i dva projektila koja su pala na srpsku stranu. U daljnjem tekstu navodi se sljedeće:

General Morillon je danas zatražio izvještaj o aktivnostima u sektoru, a kada je upoznat sa žestokim granatiranjem grada, naložio je da se od Srba zatraži da iznesu razloge za tu aktivnost. Na upit, Srbi su odgovorili da je to granatiranje odgovor na prijepodnevi napad snaga Predsjedništva na Hrešu [...] koordinata 4058. Za taj napad se navodi da je izvršen od strane pješadije uz podršku ručnog protivtenkovskog oružja. Nadalje, oni su naveli da je artiljerija zatim pratila snage koje su se povlačile nazad u grad. Treba imati u vidu da vojnim posmatračima UN-a na položaju iznad Hreše nije poznato ništa ni o kakvim pješadijskim napadima na tom području. Nadalje, obrazac granatiranja od strane Srba ne ukazuje na neku konkretnu akciju podrške snagama u Hreši, već je vema raširen po cijelom gradu. U trenutku pisanja ovog izvještaja granatiranje grada i dalje traje.²²⁵³

U suštini, ovaj svjedok je u svojoj bilješci naveo da se objašnjenje koje su dali predstavnici srpskih snaga ne poklapa sa zapažanjima viših vojnih posmatrača UN-a.²²⁵⁴

Negdje oko [20:00 sati 7. decembra 1992.] Srbi su zaprijetili da će ponovno započeti granatiranje grada ukoliko ne prestane bombardovanje Lukavice od strane Predsjedništva. Pretpostavka je da Srbi nisu bili zadovoljni odgovorom jer su [u 09:30 sati.], Srbi započeli granatiranje grada.²²⁵⁵

Ta prijetnja je popraćena akcijom. Svjedok je u bilješci od 8. decembra 1992. naveo da “[se] neselektivno granatiranje grada intenzivira” i da “[je] granatiranje široko disperzirano po cijelom gradu”.²²⁵⁶

648. Tucker je potvrdio Moleov navod. On je izjavio da su mete analizirane, i da rezultati ukazuju na to da teška artiljerija nije bila usmjerena na vojne ciljeve, nego je korištena radi

²²⁵² Mole, T. 11011-12. Tucker je također dao iskaz o ovom incidentu, koji je uključivao “pregovore o evakuaciji nekoliko hiljada Hrvata iz Sarajeva u Split i nekoliko hiljada Srba u Beograd, autobusima koje bi obezbijedilo Sarajevo”. U jednom momentu, “negdje 4. ili 5. novembra 1992., rečeno nam je u štabu sektora Sarajevo da je pukovnik Žarković, pukovnik vojske bosanskih Srba, poslao poruku u kojoj se kaže da će, ukoliko se srpskom konvoju ne dozvoli da do 13:00 sati tog dana napusti grad, on granatirati grad”. Po njegovom shvatanju, “to je bila prijetnja, a izvršenje te prijetnje podrazumijevalo je nasumično ispaljivanje artiljerijskih granata na Sarajevo, drugim riječima, na civilno stanovništvo Sarajeva”. Tucker, T. 9907.

²²⁵³ Mole, T. 11017-8.

²²⁵⁴ Mole, T. 11018.

²²⁵⁵ Mole, T. 11028-9.

²²⁵⁶ Mole, T. 11031.

terorisanja civilnog stanovništva i vršenja pritiska na bosanske vlasti. Tucker je dalje rekao sljedeće:

A razlog zbog kojeg to kažem jeste zato što je potpuno nelegitimno, po mom mišljenju, koristiti artiljeriju ili minobacače sa svim njihovim nepreciznostima koje su upravo opisane da bi se pokušali napasti takozvani vojni ciljevi koji se sastoje od jedne zgrade ili jednog vozila ili ponegdje kada je sposobnost artiljerije ili minobacača, minobacača, da pogode taj cilj zanemariva dok su šanse da te artiljerija ili minobacači pogode okolne civilne kuće 99,9 posto.²²⁵⁷

649. Tucker je također posvjedočio da su oficiri VRS-a prijetili drugoj zaraćenoj strani i posmatračima UN-a da će snajperima djelovati po civilima ili će ih granatirati ukoliko se ne ispune njihovi razni vojni zahtjevi. On je podsjetio da je u novembru 1992., pukovnik Žarković, “visoki zapovjednik snaga bosanskih Srba oko Sarajeva, koji je prisustvovao mnogim pregovorima generala Morillona sa komandantima na strani bosanskih Srba”, poslao poruku u štab UNPROFOR-a, kao i Predsjedništvu. U toj poruci, Žarković je naveo da će, ako se izvjesnom srpskom konvoju ne dozvoli da napusti grad do 13:00 sati tog dana, granatirati grad. Tucker je rekao: “Po mom shvatanju, to je bila prijetnja, a izvršenje te prijetnje podrazumijevalo je ispaljivanje artiljerijskih granata na Sarajevo, drugim riječima, na civilno stanovništvo Sarajeva.”²²⁵⁸

650. Svjedok Y je imao slično iskustvo. Posvjedočio je da je u jednom momentu pokušao da se sastane sa generalom Galićem kako bi “od njega zatražio da prestane sa tim nasumičnim granatiranjem različitih četvrti u Sarajevu”.²²⁵⁹ On je napisao izvještaj koji je sadržao sljedeću procjenu komandanta: “današnje značajno granatiranje sa srpske strane izgleda kao volja [sic] da se zauzmu teritorije oko aerodroma [Butmir, Dobrinja, Stup], da se maltretira stanovništvo samog grada kako bi se izazvala snažna reakcija sa bosanske strane i tako ugrozili mirovni pregovori u New Yorku”.²²⁶⁰ S tim u vezi, svjedok Y potvrdio je sadržaj dokaznog predmeta P945, u kojem je dat sažetak sastanka koji je on imao sa generalom Galićem 27. marta 1993. U tom dokumentu se navodi da je “general Galić rekao da će poštovati prekid vatre, ali da će odgovoriti ‘žešće nego ikad’ ako druga strana napravi kršenje.”²²⁶¹ Svjedok Y dalje je posvjedočio da, po njegovom mišljenju, general Galić nije podržavao te prekide vatre.²²⁶²

²²⁵⁷ Tucker, T. 10028-9.

²²⁵⁸ Tucker, T. 9907.

²²⁵⁹ Svjedok Y, T. 10880 (zatvorena sjednica).

²²⁶⁰ Svjedok Y, T. 10882, pozivajući se na P932 (zatvorena sjednica).

²²⁶¹ Svjedok Y, T. 10885 (zatvorena sjednica).

²²⁶² Svjedok Y, T. 10975, 10986-7: [g]otovo je nesumnjivo da se on osjeća izdanim od strane svojih nadređenih i drugih koji su napravili ovaj posljednji sporazum. On će ga poštovati, ali samo po naređenju, i ne podržava ga. [...] General Galić je bio zabrinut što se stvari kreću isuviše brzo. Činilo se da su ga događaji u New Yorku i Beogradu zatekli i da ima teškoća [da] prihvati perspektivu novog naređenja. [...] Moj utisak sa sastanka je da se general Galić osjeća izdanim od strane svog rukovodstva i generala Morillona. Očekujem da će on na početku poštovati prekid vatre, ali će svako kršenje iskoristiti kao opravdanje da uzvratu krajnje žestoko. [...] [Optuženi] je uvijek morao da poštuje odluke

651. Svjedok Y dao je primjer za to kako su pokretani napadi protiv civila. Krajem marta (1993) ABiH je napala put između Pala i Lukavice. S jedne strane, kako bi odbio napad, SRK je granatirao snage ABiH. “A s druge strane, oni su pojačali akciju granatiranjem grada a naročito Starog Grada. Dakle, to je bila vojna akcija, odnosno reakcija.”²²⁶³ Odbrana mu je sugerirala da je paljba bila usmjerena na Bistrik, gdje je bio štab 10. brdske brigade ABiH. On je odgovorio: “Mogu vam reći da je ovo bilo daleko izvan tog radijusa, a budući da su srpski artiljerci uvijek imali reputaciju kao upravo krajnje precizni, to bi bilo veoma začuđujuće”.²²⁶⁴

652. Cutler je također posvjedočio o jednom slučaju kad, u kontekstu sukoba između zaraćenih strana oko planine Igman, zahtjevi SRK-a nisu bili ispunjeni i kad je uslijedilo granatiranje civila.²²⁶⁵ Marčetić je zatražio od Cutlera da “kaže Bosancima da prestanu pucati po Ilidži ili ćemo mi gađati Sarajevo”.²²⁶⁶ Doista, Cutler je čuo kako je pogođena Ilidža, a iz štaba srpskih snaga naveli su da vatra dolazi s Igmana. Cutler je rekao Bosancima da “obustave paljbu”, ali to se nije dogodilo i Sarajevo je podvrgnuto granatiranju.²²⁶⁷

(iv) Kontrola nad naoružanjem SRK-a

653. U skladu s uobičajenom vojnom praksom, kao komandant Korpusa, general Galić je imao kontrolu nad naoružanjem SRK-a. Prema svjedoku DP35, sva oruđa su bila pod kontrolom, direktno i indirektno posredstvom komandanata brigade, čete ili baterije.²²⁶⁸ Mole je naglasio da je linija fronta bila dugačka oko 65 kilometara²²⁶⁹ i primijetio je da optuženi:

možda nije bio upoznat s pojedinostima, ali da se od njega sigurno očekivalo da se razumije u probleme kao što je logističko obnavljanje zaliha. I ako bih mogao navesti kao primjer, te jedinice su trošile municiju, pa bi bilo fer komandantima jedinica postaviti pitanje na šta se ta municija troši. Bez obzira na to da li je on bio prisutan ili ne, njegov posao je bio da zna šta mu rade komandanti.²²⁷⁰

(d) Da li je general Galić bio u situaciji da kazni svoje potčinjene?

654. Odbrana ne negira da je general Galić imao mogućnost da spriječi ili kazni za počinjenja zločina, ali tvrdi da za to nije bilo potrebe. “General Galić je zatražio da se provede istraga u vezi s nekim prigovorima UNPROFOR-a, ali [...] povratna informacija koju su dale niže jedinice i

svojih pretpostavljenih u vezi s prekidima vatre ili manjim zatišjima ili prekidima. Možda je mislio da njegovi nadređeni ne bi trebalo da potpisuju takve prekide vatre koji su u suprotnosti sa usvojenom taktikom.

²²⁶³ Svjedok Y, T. 10867 (zatvorena sjednica).

²²⁶⁴ Witness Y, T. 10936 (zatvorena sjednica).

²²⁶⁵ Cutler, T. 8918.

²²⁶⁶ Cutler, T. 8918.

²²⁶⁷ Cutler, T. 8918.

²²⁶⁸ DP35, T. 17511.

²²⁶⁹ Mole, T. 9808.

²²⁷⁰ Mole, T. 11098.

nadležne službe SRK-a je ukazivala na to da jedinice SRK-a nisu učestvovala ni u kakvim protivpravnim radnjama”.²²⁷¹

655. S druge strane, odbrana također priznaje da su “[v]eliki problemi stvoreni dolaskom dobrovoljaca, koji su prvobitno djelovali po principu paravojnih formacija, kao što su Bokanova grupa, takozvana Jovina grupa, grupa Sveti Đorđe, i druge. General Galić je preduzeo hitne mjere za subordinaciju tih jedinica i njihovo pripajanje jedinicama VRS-a, dok su neki druge bile rasformirane i eliminirane iz zone odgovornosti, a protiv nekih je pokrenut i sudski postupak”.²²⁷²

656. Ovu izjavu je potvrdio major Inđić. Posvjedočio je da su na početku rata postojale grupe koje nisu poštovale lanac komandovanja pa su, u prvoj polovini 1993., te grupe rasformirane, a njihovi pripadnici preraspoređeni u druge jedinice. Međutim, prema majoru Inđiću, time “nije potpuno riješen problem paravojnih jedinica zbog toga što svaki pojedini vojnik koji zanemaruje ili ne poštuje naređenje jeste samim tim pripadnik paravojnih jedinica”.²²⁷³ “Vojvoda Brne je bila paravojna grupa stacionirana u Rakovici/Blažuju. Da rasformira tu grupu, poslata je jedna jedinica vojne policije, kojoj je bilo dozvoljeno da prema potrebi primjenjuje silu.”²²⁷⁴

657. General Michael Rose također je zapazio da je general Galić imao mogućnost da kazni za počinjenje zločina. On je posvjedočio da su srpske snage silom eliminirale “plaćenike” kada oni više nisu bili potrebni srpskim snagama radi dejstava u okolini Jevrejskog groblja u martu 1994., neposredno nakon granatiranja Markala.²²⁷⁵

658. Postoje određeni dokazi da su komandanti brigada SRK-a također imali ovlašćenja da kazne potčinjene počinioce zločina. DP34, komandant brigade SRK-a, ponosio se činjenicom da je njegova jedinica bila najdisciplinovanija brigada u SRK-u, da su sva naređenja izvršavana²²⁷⁶ i da je svaki prekršaj, poput pijanstva ili nediscipline, bio kažnjavan.²²⁷⁷ Takođe postoje određeni dokazi da su neki vojnici kažnjeni za prestupe od strane svojih pretpostavljenih. Grdan Vuković, pripadnik vojne policije SRK-a u Lukavici, posvjedočio je da su pripadnici SRK-a bili uhapšeni i da je

²²⁷¹ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.25; Završni podnesak odbrane, par. 24.

²²⁷² Pretpretresni podnesak odbrane, par. 2.34, 7.26: odbrana tvrdi da je “general Galić preduzeo sve neophodne mjere da iz zone odgovornosti eliminira izvjesne organizirane grupe koje su djelovale izvan njegove kontrole i koje su eliminirane tokom 1993”. Bilo je “nekih informacija da su u nekim situacijama one [izvjesne grupe] djelovale protivpravno, zbog čega je general Galić poduzeo i proveo mjere za sprečavanje takvog ponašanja.”

²²⁷³ Inđić, T. 18593.

²²⁷⁴ Inđić, T. 18593-4; vidi takođe Radinovićev izvještaj, par. 314: general Galić je izdao naređenje kojim su pod kontrolu vojnih komandi stavljene sve paravojne jedinice ili su te jedinice rasformirane ili silom protjerane ako bi pružile otpor.

²²⁷⁵ Rose, T. 10208-9.

²²⁷⁶ DP34, T. 17830-1.

²²⁷⁷ DP34, T. 17831.

provedena istraga.²²⁷⁸ U Lukavici je bio centar za pritvorenike, a vojni tužilac se u određenoj fazi angažovao u istrazi.²²⁷⁹

2. Zaključci o djelotvornosti komande i kontrole u lancu komandovanja

659. Pretresno vijeće nema nikakve sumnje u to da je general Galić bio sposoban i profesionalan oficir. Kada je postavljen, usavršio je sastav i organizaciju SRK-a. General Galić je na svoje i međunarodno osoblje ostavljao utisak da situaciju u Sarajevu drži pod kontrolom.

660. General Galić je bio prisutan na bojištu u Sarajevu sve vrijeme na koje se odnosi optužnica, u neposrednoj blizini linija sukoba, koje su ostale relativno statične, i aktivno je nadgledao situaciju u Sarajevu. General Galić je bio savršeno svjestan situacije na bojištu u Sarajevu. Sudski spis pokazuje da su sistemi izvještavanja i nadgledanja u SRK-u normalno funkcionisali. General Galić je bio u povoljnom položaju da izdaje uputstva i zapovijesti svojim trupama, a naročito tokom brifinga u Korpusu. Mnogi svjedoci koje je pozvala odbrana potvrdili su u svom svjedočenju da su zapovijesti uobičajeno prolazile kroz lanac komandovanja nadalje. Konkretno, naveli su da su naređenja obično davana usmeno, pri čemu je sistem komunikacije u SRK-u bio dobar.

661. Postoji mnoštvo dokaza koje su pružili mnogi pripadnici međunarodnog osoblja da je ljudstvo SRK-a bilo kompetentno i da je bilo podvrgnuto kontroli kroz lanac komandovanja u onoj mjeri koja je tipična za dobro organizovane vojske. Ti pripadnici međunarodnog osoblja su zaključili da je i snajpersko djelovanje i dejstvovanje granatama od strane SRK-a bilo pod strogom kontrolom putem lanca komandovanja. To su zaključili na osnovu posmatranja koordiniranih vojnih napada vršenih u gradu Sarajevu na vremenski usklađen način i brze implementacije sporazuma o prekidu vatre, prijetnji napadima nakon kojih bi oni uslijedili i vrste naoružanja koje je korišteno. Pretresno vijeće je uvjereno da se ljudstvo SRK-a nalazilo pod uobičajenom vojnom komandom i kontrolom.

662. Na osnovu sudskog spisa, Pretresno vijeće je takođe van razumne sumnje uvjereno da je general Galić kao komandant Korpusa imao stvarnu mogućnost da pokrene postupak i kazni one koji su se suprotstavljali njegovim zapovijestima ili koji su narušili vojnu disciplinu ili izvršili kažnjive radnje.

663. Pretresno vijeće konstatira da je optuženi general Galić, komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa u svojoj zoni odgovornosti imao efektivnu kontrolu nad snagama SRK-a.

²²⁷⁸ Vuković, T. 14674-5.

²²⁷⁹ Vuković, T. 14688.

664. Zaključivši da je optuženi imao stvarnu kontrolu nad svojim snagama, Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje da li je, kako navodi optužba, general Galić znao da u njegovoj zoni odgovornosti snage pod njegovom komandom vrše ili su počinile zločine.

C. Da li je general Galić znao za krivična djela koja su dokazana na suđenju?

1. Uvod

665. Među stranama u postupku postoji temeljno neslaganje o stvarnom znanju generala Galića za krivična djela dokazana na suđenju. Optužba tvrdi da postoje neposredni dokazi o tome da je general Galić znao da njegovi potčinjeni provode kampanju rasprostranjenog snajperskog djelovanja i granatiranja, koja je u osnovu optužbi koje se navode u optužnici.²²⁸⁰

666. Suprotno tome, odbrana negira da je optuženi posjedovao takvo znanje i tvrdi da, “bez jasno navedenih pojedinačnih incidenata, lokacija incidenata, vremena incidenata, nije moguće pretpostaviti da je general Galić posjedovao znanje o bilo kojem takvom incidentu i da je dakle mogao narediti ikakvu efikasnu istragu, ukoliko su se navedeni incidenti uopšte dogodili”.²²⁸¹ Odbrana takođe iznosi prigovor na tvrdnju da je general Galić imao direktna saznanja putem medija da su u njegovoj zoni odgovornosti počinjeni zločini sistematskog karaktera. Tvrdi da je “muslimanska strana koristila medije za [...] stvaranje lažne slike situacije na bojištu i oko Sarajeva”.²²⁸²

2. Protesti uručeni lično generalu Galiću

667. Pretresnom vijeću su podastrijeti konzistentni dokazi o tome da je značajan broj predstavnika Ujedinjenih nacija koji posjeduju odgovarajuća znanja i drugih posrednika koji su se nalazili na tom području za sve vrijeme trajanja borbi oko Sarajeva protestirao kod generala Galića zbog neselektivne paljbe po civilima. Oni su svoje proteste uručivali lično i neposredno optuženom.²²⁸³ Ti protesti, opšte ili konkretne prirode u zavisnosti od toga ko ih je podnosio, ticali su se protivpravnog snajperskog djelovanja i dejstvovanja granatama po gradu Sarajevu koji su se pripisivali snagama bosanskih Srba i prenošeni su bilo usmeno, tokom sastanaka koje su svake dvije sedmice predstavnici UNPROFOR-a imali sa generalom Galićem, bilo u pismenom obliku.

²²⁸⁰ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 107, Završni podnesak optužbe, par. 2.

²²⁸¹ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.33; Završni podnesak odbrane, par. 24.

²²⁸² Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.18 i 7.19.

²²⁸³ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 108

668. Abdel-Razek, komandant UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od augusta 1992. do februara 1993.,²²⁸⁴ redovno se sastajao s generalom Galićem u Lukavici i žalio mu se na granatiranje grada.²²⁸⁵ Na osnovu informacija sadržanih u izvještajima masovnih medija i službenih instanci, Abdel-Razek je obavijestio generala Galića o tome da je njegova vojna kampanja uzrok velikih gubitaka među civilima:

Tako sam ja s njim razgovarao u vezi s incidentima granatiranja. Takođe sam mu govorio o granatiranju bolnice. Uopšte smo razgovarali i o drugim sličnim pitanjima. U gradu je došlo do jednog incidenta granatiranja. Tim granatiranjem je bilo pogođeno civilno stanovništvo, a ono je takođe veoma uticalo na naš rad.²²⁸⁶

669. Patrick Henneberry, koji je imao stalno sjedište u kasarni u Lukavici u decembru 1992., obilazio je artiljerijske položaje i zapazio neselektivno vatreno dejstvovanje iz oruđa po gradu.²²⁸⁷ On se s generalom Galićem sastao nekoliko puta i naročito mu pomenuo neselektivno granatiranje grada Sarajeva.²²⁸⁸ Zbog tih sastanaka, on nije imao nikakve sumnje da optuženi zna za neselektivno granatiranje Sarajeva i da za to postoji psihološki razlog - terorisanje lokalnih civila i muslimanskih snaga.²²⁸⁹

670. Bergeron je posvjedočio da se sa generalom Galićem sastajao “vrlo često [...] najmanje 25 puta”,²²⁹⁰ i žalio mu se na broj žrtava:

Kada bismo se s njim sastajali, pokušavali smo da se držimo nekakve procedure. Generalno govoreći, obuhvatili bismo cjelokupnu situaciju, razmotrili bismo ono što se dešavalo u periodu od prethodnog sastanka. U nekim slučajevima bismo pomenuli, ako je recimo protekla jedna sedmica, rekli bismo, dobro, tokom posljednjih sedam dana, izbrojali smo toliko granatiranja, incidenata minobacačke paljbe, toliko snajperskog djelovanja, znate, "X" broj žrtava, koliko je nama bilo poznato. Tako bismo o tim brojkama izvještavali rekapitulirajući ono što se desilo od posljednjeg sastanka.²²⁹¹

On je takođe iznosio konkretne prigovore u vezi s terorisanjem civilnog stanovništva:

često bismo pominjali činjenicu da ima snajperista – činjenica da snajperisti ubijaju civile, bilo žene, djecu, starce, po svemu sudeći samo zato da se teroriše i zatim demoralise stanovništvo.²²⁹²

671. Donough O'Keeffe, viši vojni posmatrač UN-a na dužnosti u Sarajevu od marta do juna 1993., prisjetio se da je na sastanku održanom negdje u aprilu 1993. on protestovao kod optuženog

²²⁸⁴ Abdel-Razek, T. 11581 (zamijenio je McKenzieja na mjestu komandata sektora Sarajevo).

²²⁸⁵ Abdel-Razek, T. 11584-85.

²²⁸⁶ Abdel-Razek, T. 11591-2.

²²⁸⁷ Henneberry, T. 8551-9; T. 8562.

²²⁸⁸ Henneberry, T. 8590; paljba je bila neselektivna i bez očiglednog razloga, T. 8547.

²²⁸⁹ Henneberry, T. 8599.

²²⁹⁰ Bergeron, T. 11270.

²²⁹¹ Bergeron, T. 11271.

²²⁹² Bergeron, T.11268.

zbog neselektivnog snajperskog djelovanja i granatiranja.²²⁹³ James Fraser, predstavnik UNPROFOR-a u Sarajevu od aprila 1994. nadalje, posvjedočio je da je SFOR “upućivao proteste povodom svakog incidenta snajperskog djelovanja, incidenta granatiranja, oružja u zoni isključenja ako se nisu nalazila na punktovima za prikupljanje oružja. Svaki put kada bi se dogodilo nešto što je bilo u suprotnosti sa sporazumom s UN-om, odlazili smo kod generala generala Galića i protestovali u vezi s tim slučajevima na dva načina: uputili bismo mu pismo ili dopis ili, što je bilo još efikasnije, zatražili bismo sastanak s njim radi razgovora o tim incidentima kako bismo s tim u vezi izvršili pritisak na njega da prestane s takvim dejstvima po Sarajevu.”²²⁹⁴

672. Svjedok W, pripadnik UNPROFOR-a, posvjedočio je da se s optuženim sastajao, u prisustvu majora Indića, a ponekad i u prisustvu jednog ili više pomoćnika generala Galića, “negdje oko 10 puta ili tako nešto”.²²⁹⁵ Razgovarano je o mnogim pitanjima, ali “najvažnija i glavna kritika” odnosila se na incidente pri kojima su civili na strani linije sukoba pod kontrolom bosanske vlade poginuli od posljedica pada granata ispaljenih sa teritorije pod kontrolom pripadnika SRK-a na njihovoj strani linije sukoba.²²⁹⁶ Svjedok W je posvjedočio kako je ulagao zvanične proteste povodom napada na civile izvršenih u njegovoj zoni odgovornosti. On je takođe, zbog lične indignacije i potrebe da SRK-u prenese svoje neslaganje s njihovim akcijama, za koje je smatrao da se “kose s ljudskim pravima”, protestovao zbog incidenata koji su se dogodili drugdje izvan njegove zone odgovornosti.²²⁹⁷ On je izjavio i sljedeće:

Sektor Sarajevo je svakodnevno pripremao spisak incidenata koji su se dogodili prethodnog dana. Posebno, granatiranje grada iz artiljerijskih oruđa koja su bila raspoređena i postavljena na srpskoj strani ili gađanje sa snajperskih položaja na srpskoj strani. Kada bih došao u priliku da se sastanem s pukovnikom Galićem ili drugim ljudima na odgovornim položajima na srpskoj strani, iskoristio bih je da protestujem zbog takve akcije. Štaviše, sektor Sarajevo obavještavao nas je o svojim zvaničnim protestima, a ja bih se pobrinuo da se pridružim tim protestima prilikom susreta s pukovnikom Galićem.²²⁹⁸

673. Fraser se nekoliko puta sastao s generalom Galićem u maju, junu ili julu 1994. kako bi protestovao zbog ubijanja bosanskih civila od strane srpskih snajperista.²²⁹⁹ Fraser je zaključio da su ti snajperisti djelovali po naređenju zbog toga što su se incidenti snajperisanja događali po

²²⁹³ O’Keeffe, T. 9184-6.

²²⁹⁴ Fraser, T.11194.

²²⁹⁵ Svjedok W, T. 9541(zatvorena sjednica).

²²⁹⁶ Svjedok W, T. 9551 (zatvorena sjednica). Na tim sastancima sa svjedokom su uglavnom bili srpski prevodioci, ili možda i hrvatski, zbog toga što “štab u Lukavici nije prihvatao prevodioce Bošnjake-muslimane”, a svjedoku W nije poznato da je na bilo kojem od sastanaka došlo do ikakvog ozbiljnog problema s prevođenjem, T. 9553-4.

²²⁹⁷ Witness W, T. 9551-2 (zatvorena sjednica).

²²⁹⁸ Witness W, T. 9554-5 (zatvorena sjednica).

²²⁹⁹ Fraser T. 11193-4.

određenom obrascu, a sastanci s generalom Galićem rezultirali su smanjenjem snajperskog djelovanja sa srpskih položaja.²³⁰⁰

Po mom mišljenju, ti snajperisti su djelovali po narednjima sa višeg organizacionog nivoa od zona jer su se u zonama koje sam ja opisao, Sedrenik, aleja snajpera i aerodrom, preklapale različite srpske brigade. Činilo se takođe da su ta djelovanja koordinirana zbog incidenata i načina na koji je izgledalo da se oni dešavaju po gradu, jer je izgledalo da postoji određena struktura. A kada bi došlo do incidenta, mi bismo protestovali. Prilikom tih protesta i u razgovorima s generalom Galićem i članovima njegovog štaba, činilo se da postoji određena kontrola nad nivoom djelovanja tih snajpera na građane i UN.²³⁰¹

674. Kao što je gore navedeno, i vojni posmatrači UN-a i predstavnici UNPROFOR-a zaključili su da je neselektivno granatiranje grada u nekim slučajevima bilo naređeno kao “represalija” ili kao sredstvo pritiska. Vojni posmatrači UN-a, koji su posmatrali snajpersko djelovanje i granatiranje po civilima zaključili su da takvo gađanje ima dva cilja: terorisanje civilnog stanovništva i vršenje pritiska na bosanske vlasti.²³⁰² Mole, viši vojni posmatrač UN-a, objasnio je da je “bilo prihvaćeno kao pravilo to da, ako srpska strana ne uspije postići svoje ciljeve – a ja to koristim u najširem kontekstu, tako da se tu može raditi o bilo čemu, od lokalne pritužbe do nečeg drugog što se događalo u unutrašnjosti Bosne – generalna percepcija je bila da će uslijed toga patiti Sarajevo. To je uvijek bilo tumačeno u smislu da će se kao odgovor po gradu dejstvovati artiljerijskom vatrom. Bilo je slučajeva kada je to navedeno kao sasvim konkretna prijetnja”.²³⁰³ Dakle, njegov jutarnji brifing o događajima drugdje u Bosni upozoravao ga je na mogućnost reperkusija u sektoru Sarajevo.²³⁰⁴ U takvim slučajevima, on bi razgovarao s generalom Galićem kako bi spriječio da, kao odgovor na te vanjske događaje, dođe do reperkusija po Sarajevo.²³⁰⁵ U dva navrata – u drugoj polovini februara 1993. i 25. marta 1993. – kad se Michael Carswell, vojni posmatrač UN-a, sastao s optuženim u štabu operacija u Lukavici, protestovao je protiv granatiranja vojnih posmatrača UN-a i nasumičnog granatiranja i drugih slučajeva vatrenih dejstava koja su dovela do civilnih žrtava.²³⁰⁶

675. SFOR je takođe uveo praksu da protestuje uvijek kada god naiđe na konkretan fizički dokaz o incidentu snajperskog djelovanja (kao što je otkriće tijela jednog poginulog bosanskog civila). SFOR bi prvo uputio pismeni protest generalu Galiću kako bi se taj protest službeno zabilježilo.

²³⁰⁰ Fraser T. 11193-4.

²³⁰¹ Fraser, T. 11193.

²³⁰² Tucker, T. 10028-9.

²³⁰³ Mole, T. 9831.

²³⁰⁴ Mole, T. 10989-90.

²³⁰⁵ Mole, T. 10990-91.

²³⁰⁶ Carswell, T. 8344-6, 8407.

General Galić je takođe bio obaviješten o incidentu granatiranja 1 (nogometna utakmica Dobrinja IIIB).²³⁰⁷

3. Odgovori generala Galića na proteste

676. Odgovori generala Galića na te proteste bili su različiti. Ponekad su bili direktni. Abdel-Razek je posvjedočio da, kada se on početkom 1993. požalio generalu Galiću na neselektivno gađanje onih koji prelaze aerodromsku pistu, general Galić je nepokolebljivo ostao pri svojoj namjeri da nastavi da sprečava prelazak aerodroma koristeći se svim sredstvima. Prema njegovim riječima, general Galić je sumnjao da se ta kretanja možda vrše u vojne svrhe.²³⁰⁸ Abdel-Razek se sjeća da je optuženi iznio sličnu prijetnju jednom od njegovih potčinjenih. General Galić je njegovom potčinjenom priznao da postoji politika namjernog gađanja civila²³⁰⁹ i bio je odlučan da nastavi sa provođenjem te politike granatiranja i gađanja onih koji pokušaju da pređu krug aerodroma.²³¹⁰

677. Kada se svjedok W u najopštijim crtama požalio²³¹¹ na granatiranje punkta za vodosnabdijevanje južno od Sarajeva krajem 1992. godine, “koje je izgleda bilo namjerno usmjereno na civilno stanovništvo” i koje je za posljedicu imalo smrt velikog broja civila,²³¹² general Galić je odgovorio sa stavom “nekoga ko pretpostavlja ili uzima zdravo za gotovo ono što se dešava, a ne nekoga ko to odbacuje. Takođe je bio iznenađen ili nije bio naročito sretan zbog toga što mu zbog toga prigovaram”. Odgovor generala Galića izazvao je u svjedoku W duboku indignaciju, zbog čega su odnosi među njima prekinuti.²³¹³

Na osnovu objašnjenja koja mi je dao pukovnik Galić, činilo se da njegovi vojnici napadaju civile, da njegovi vojnici djeluju u okvirima njegovih zapovijesti, da on smatra normalnim što njegove snage napadaju civile i [...] stoga, ja sam imao [...] puno opravdanje da to opišem kao kažnjivu radnju te u takvim okolnostima nisam mogao s njim nastaviti dijalog.²³¹⁴

678. Slično tome, kada bi Carswell protestovao, general Galić, po shvatanju tog svjedoka, nije negirao odgovornost, već je odgovarao – u opštim crtama – da “je to bilo u odbrani srpske otadžbine i da se radi o njihovom nastojanju da očuvaju svoju kulturu”.²³¹⁵

²³⁰⁷ Svjedok Y, T. 10866 (zatvorena sjednica).

²³⁰⁸ Abdel-Razek, T. 11596.

²³⁰⁹ Abdel-Razek, T. 11600-1.

²³¹⁰ Abdel-Razek, T. 11600, 11644.

²³¹¹ Svjedok W, T. 9564 (zatvorena sjednica).

²³¹² Svjedok W, T. 9557 (zatvorena sjednica).

²³¹³ Svjedok W, T. 9566 (zatvorena sjednica).

²³¹⁴ Svjedok W, T. 9607-8 (zatvorena sjednica).

²³¹⁵ Carswell, T. 8345.

679. U drugim slučajevima, kada bi general Abdel-Razek, komandant UNPROFOR-a za sektor Sarajevo od augusta 1992. do februara 1993., stavio do znanja generalu Galiću da granatiranje zgrade PTT-a od strane snaga bosanskih Srba treba zaustaviti, general Galić bi uvijek govorio da to druga strana vrši granatiranje.²³¹⁶

Ali, kada bih pregledao izvještaje sa kontrolnih punktova, a većina tih izvještaja je bila dostupna UN-u, ti izvještaji bi jasno pokazali da granatiranja vrše srbijanske snage, srpske snage. A kada sam ja insistirao da se granatiranje zaustavi, on mi je rekao: "Dopuštate drugoj strani da vatreno djeluje sa ove strane, iz kruga zgrade PTT-a, a kada mi reagujemo, neki od projektila bi mogli pasti blizu zgrade PTT-a." Rekao mi je: "Vaša je odgovornost da zaustavite drugu stranu, da zaustavite granatiranje." To je bio njegov način kada bi došlo do rasprave o granatiranju.²³¹⁷

680. General Galić je govorio da druga strana to čini kako bi privukla podršku i simpatije međunarodne zajednice.²³¹⁸ Abdel-Razek je posvjedočio da je general Galić, na jednom sastanku u vezi s pritužbama na neselektivno vatreno djelovanje po gradu od strane snaga SRK-a, izjavio da će "ukoliko druga strana nastavi s otvaranjem vatre po njegovim snagama [...] on nastaviti da napada njih". General Galić je tom prilikom izjavio: "Pobrinuću se da dožive teške trenutke."²³¹⁹

681. Henneberry je posvjedočio da je general Galić tu izjavu njemu ponovio, kako mu se čini, 16. decembra 1992. Tog dana, prije sastanka radi razgovora o otvaranju koridora kako bi se civilima omogućilo da napuste Sarajevo, na kojem je Mole takođe bio prisutan,²³²⁰ Henneberry se požalio generalu Galiću da je nastavljeno s neselektivnim granatiranjem. General Galić je potvrdio da je krajnji cilj ili da se uništi grad ili da se iz njega protjeraju Muslimani.²³²¹ Svjedoka je uznemirila ta izjava koju je dalo jedno profesionalno i cijenjeno vojno lice:

I poslije sastanka s generalom Galićem i razgovora s njegovim osobljem, bilo je teško i možda uznemiravajuće pomiriti se s činjenicom da je general Galić veoma cijenjen i inteligentan kao vojnik. O tome nije bilo nikakve sumnje. Djelovao je odlučno. Zbog vojnih sposobnosti i znanja, bio je cijenjen među ljudstvom, kao i među vojnim posmatračima. Uznemiravajući aspekt toga bila je njegova usredsređenost na uništavanje grada ili protjerivanje Muslimana iz grada, što je bilo u suprotnosti sa priznatim pravilima [...] oružanog sukoba. To je, ustvari, iskreno govoreći, bilo uznemiravajuće i pomalo zastrašujuće. P. O čemu se radi? Možete li reći nešto o tome? O. Morao bih se osvrnuti na nirmberški proces, na kojem se sudilo vrlo inteligentnim ljudima koji su donosili odluke koje su bile protivpravne i protivzakonite i koje su imale za posljedicu smrt civila i vojnih lica. A ne mogu a da ne pomislim da je general Galić, koji je, još jednom, bio inteligentno vojno lice koje su svi poštovali, imao moć da iz grada protjera većinom Muslimane, a znajući šta se događa u gradu, uvidio sam i shvatio da to znači smrt velikog broja nevinih.

²³¹⁶ Abdel-Razek, T. 11587-8.

²³¹⁷ Abdel-Razek, T. 11588.

²³¹⁸ Abdel-Razek, T. 11593.

²³¹⁹ Abdel-Razek, T. 11594.

²³²⁰ Henneberry, T. 8661, 8664.

²³²¹ Henneberry, T. 8590-1.

Nevinih ljudi, koje bih okarakterisao kao mlade, starije, i neborce, a on je čvrsto nakanio da to učini.²³²²

Mole, koji je bio prisutan tokom tog sastanka, objasnio je da je general Galić prijetio napadima na stanovništvo Sarajeva. Dao je primjer u vezi s planinom Igman. General Galić je prijetio da će, ukoliko vatreno dejstvovanje sa planine Igman ne prestane, doći do recipročnog otvaranja vatre iz naoružanja njegovih snaga na grad Sarajevo.²³²³ Takve prijetnje su ponovno iznesene tokom drugih sastanaka, pet do deset puta njemu lično, a u vezi s drugim dijelovima teritorije Bosne i Hercegovina.²³²⁴ Mole je to objasnio na sljedeći način:

Kod Sarajeva se radilo o tome da je on vodio politiku ograničavanja sukoba, i kao rezultat toga, smatrao je da svojim vojnim kapacitetima može vršiti pritisak na grad kao odgovor na aktivnosti drugdje, a na osnovu njegovog razmještaja naoružanja tumačim da je artiljerijska oruđa koristio za održavanje tog ograničavanja sukoba.²³²⁵

682. U drugim slučajevima, kada je svjedok W protestovao kod generala Galića zbog krivičnih djela počinjenih nad civilima u njegovoj zoni odgovornosti,²³²⁶ odgovor je bio bilo negiranje incidenata, bilo negiranje da je SRK umiješan ili najava istrage o incidentu.²³²⁷

683. U vezi s pregovorima o prekidu vatre poslije incidenta na Markalama, Fraser je od generala Galića dobio donekle sličan odgovor. On je posvjedočio:²³²⁸

naši sastanci s njim počinjali su tako što bi nam on držao predavanja, negirajući ono o čemu smo mi pokušavali razgovarati. Međutim, u određenoj mjeri je dopuštao tvrdnju da po gradu djeluju snajperisti i postojao je opšti konsenzus da bi bilo dobro kada bi se postigao sporazum protiv snajperskog djelovanja. Jedan takav sporazum je i sastavljen, ali ga kasnije tog ljeta nije potpisala nijedna strana, ali to je bilo nešto što smo mi željeli. Međutim, poslije sastanka s generalom Galićem, incidenti snajperskog djelovanja po gradu su donekle, neko vrijeme popustili. Tako je taj sastanak imao efekta.²³²⁹

684. Prema riječima svjedoka DP17, oficira SRK-a, o pritužbama Ujedinjenih nacija u vezi sa snajperskim djelovanjem po civilima bilo je riječi barem jednom kada je general Galić bio u obilasku njegove brigade. Prema riječima tog svjedoka, uvijek se isticalo da ne treba gađati civile.²³³⁰ Jedan drugi oficir SRK-a, svjedok odbrane DP35, potvrdio je da je tokom brifinga Korpusa general Galić pominjao proteste koji su mu bili upućeni²³³¹ i da se “ne samo osvrtao na te

²³²² Henneberry, T. 8595-6.

²³²³ Mole, T. 9834-5.

²³²⁴ Mole, T. 9837.

²³²⁵ Mole, T. 9836-7.

²³²⁶ Svjedok W, T. 9552 (zatvorena sjednica).

²³²⁷ Svjedok W, T. 9555 (zatvorena sjednica).

²³²⁸ Fraser, T. 11193-96.

²³²⁹ Fraser, T. 11196.

²³³⁰ DP17, T. 16808-9.

²³³¹ DP35, T. 17731.

proteste, nego ih je ozbiljno uzimao, bez obzira na to da li se radilo o protestu u vezi s djelovanjem snajperista ili granatiranjem”.²³³²

dato je upozorenje koje se upućivalo relevantnim osobama koje bi prosljeđivale to upozorenje i provjeravali ga u jedinicama u kojima je otvarana vatra, na primjer. Ili bi se davalo upozorenje – to je bio zadatak koji se davao oficiru za vezu s UNPROFOR-om da provjeri da li je protest zasnovan na činjenicama, na nečemu što se stvarno dešavalo. A mi smo uvijek isticali da je bilo mnogo protesta koji su upućivani a nisu bili zasnovani na činjenicama te da je praktično bilo ljudi koji su bili uključeni samo u njihovu analizu i diskusiju, a ustvari je tačno bilo upravo suprotno. [A] o otvaranju vatre je takođe razgovarano u vezi s oruđima kojima nisu bili potrebni optički nišani.²³³³

4. Protesti upućivani potčinjenima generala Galića

685. Formalni protesti u vezi s očiglednim kršenjima pravila oružanih sukoba takođe su upućivani potčinjenima generala Galića. Svjedok Y posvjedočio je da su ti formalni protesti prosljeđivani tokom sastanaka koje su svake dvije sedmice pripadnici UNPROFOR-a održavali sa jednim od zamjenika generala Galića kada je optuženi bio odsutan ili kada se nije želio s njima sastati. Prema iskazu tog svjedoka, to se dešavalo onda kada je optuženom bilo teško da pruži objašnjenja o napadima na civile. Protesti su takođe prosljeđivani generalu Galiću preko tima oficira za vezu, koji je bio smješten u zgradi PTT-a, gdje se nalazilo sjedište UNPROFOR-a.²³³⁴ Oficir za vezu je zatim mogao kontaktirati štab komande u Lukavici putem mobilnih radio stanica ili telefonom.²³³⁵ UNPROFOR je takođe redovno upućivao pismene proteste putem oficira za vezu objema stranama kada bi došlo do niza incidenata nasilja, kad bi se na napad odgovaralo napadom, a na pucnjavu pucnjavom, kad bi došlo do otvaranja vatre i odgovora na otvaranje vatre, ili su pak protesti upućivani samo jednoj strani.²³³⁶ Prema osoblju UNPROFOR-a, takvi pismeni protesti bili su telefaksom prosljeđivani odgovarajućim komandama.²³³⁷

686. Ovo je potvrdio major Inđić, oficir za vezu generala Galića,²³³⁸ čiji se ured nalazio u blizini ureda načelnika štaba SRK-a i generala Galića.²³³⁹ Posvjedočio je da su unutar strukture UNPROFOR-a oficiri na različitim nivoima bili u mogućnosti da protestuju, što su i činili: vojni posmatrači UN-a, oficiri za vezu iz bataljona UNPROFOR-a, komanda UNPROFOR-a za sektor

²³³² DP35, T. 17727.

²³³³ DP35, T. 17731.

²³³⁴ Svjedok Y, T. 10857 (zatvorena sjednica).

²³³⁵ Carswell, T. 8348, 8429.

²³³⁶ Svjedok Y, T. 10857 (zatvorena sjednica). Fraser, T. 11193-7. Vidi P784 kao primjer pismenog protesta upućenog oficiru za vezu, vidi P784.

²³³⁷ Svjedok Y, T. 10869 (zatvorena sjednica).

²³³⁸ Kolp, T. 8224; Inđić je bio koordinator i neposredni saradnik komandanta generala Galića kojem je raportirao, T. 8224-5.

²³³⁹ Ovu izjavu je potvrdio svjedok odbrane DP35: “Oni su obavještavani o svakom protestu zato što je njihova dužnost bila da komandantu raportiraju o tome, da obavijeste komandanta o tome, i oni bi pratili razvoj situacije nakon protesta

Sarajevo, i komanda UNPROFOR-a za BiH. Protesti ovih potonjih često su bili u pismenom obliku, prosljeđivani su “direktno” i “što je prije moguće” Glavnom štabu VRS-a.²³⁴⁰ Protesti vojnih posmatrača UN-a i oficira za vezu bataljona UNPROFOR-a lociranih u Sarajevu²³⁴¹ bili su u devedeset pet posto slučajeva usmeni.²³⁴² Major Inđić je te proteste prosljeđivao komandi korpusa SRK-a i čekao na reakciju dežurnog oficira ili komandanta Korpusa.²³⁴³

687. Major Inđić je posvjedočio da su pismeni protesti iz komande UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo bili većinom vezani za kršenja prekida vatre i bili su istovremeno upućivani objema zaraćenim stranama. Ako je, iz bilo kojeg razloga, bilo prijetnji jedinicama ili pripadnicima UN-a, upućivani su drugi protesti.²³⁴⁴ Tokom relevantnog perioda bilo je oko pedeset pismenih protesta te vrste koji su prosljeđivani komandantu Korpusa, a ako je on bio odsutan, njegovom načelniku štaba. Major Inđić ne zna šta je “komanda Korpusa” radila po prijemu protesta, ali, “jedan od njih dvojice” bi lično napisao odgovor i predao ga članovima grupe da se prevede i prosljedi UNPROFOR-u.²³⁴⁵

688. Major Inđić je najprije negirao da su mu ikada predati konkretni protesti sa navodima o tome da su ljudi (civili)²³⁴⁶ usmrćeni od posljedica snajperskog djelovanja ili granatiranja,²³⁴⁷ tako da se nije mogla poduzeti nikakva akcija.²³⁴⁸ Kasnije tokom svog svjedočenja, naveo je da je SRK sproveo istragu u vezi s granatiranjem pijace Markale,²³⁴⁹ te da mu je doista uručeno oko stotinu protesta u kojima se tvrdilo da je otvarana snajperska vatra.²³⁵⁰ Svjedok odbrane DP35 potvrdio je da su majoru Inđiću uručivani protesti u kojima se navodilo da su vršeni napadi na civile. On je posvjedočio da je istraga SRK-a o protestima bila otežana zbog nepreciznosti samih protesta,²³⁵¹ ali protesti u kojima se navodi da su gađani civili²³⁵² prosljeđivani su putem oficira za vezu SRK-a, a to je od septembra 1992. do augusta 1994. bio major Inđić.²³⁵³ Kada je riječ o tome zašto ti protesti

na osnovu odluke komandanta i zadatka koji bi im on dodijelio. Zadatak je bio da se to provjeri kako bi se vidjelo da li se dogodio takav incident, incident u vezi s kojim je pokrenut protest”, DP35, T. 17501.

²³⁴⁰ Inđić, T. 18560.

²³⁴¹ Inđić, T. 18558.

²³⁴² Inđić, T. 18857-58.

²³⁴³ Inđić, T. 18677. Major Inđić je također posvjedočio da na verbalne proteste nikada nije pismeno odgovarano. Nije čuvana nikakva dokumentacija, pa samim tim nikakva dokumentacija nije mogla biti ni prosljeđivana Glavnom štabu (Inđić, T. 18678-9).

²³⁴⁴ Inđić, T. 18571.

²³⁴⁵ Inđić, T. 18572.

²³⁴⁶ Inđić, T. 16080.

²³⁴⁷ Inđić, T. 18570, 18571, 18681.

²³⁴⁸ Inđić, T. 18565-6.

²³⁴⁹ Inđić, T. 18634.

²³⁵⁰ Inđić, T. 18721-2.

²³⁵¹ DP35, T. 17646: izvještaji o istragama prosljeđivani su Glavnom štabu VRS-a i u svakom slučaju su bili sadržani u dnevnim borbenim izvještajima.

²³⁵² DP35, T. 17644, Major Inđić je svakodnevno prisustvovao sastancima u operativnom centru zajedno sa DP35, generalom Galićem i drugim višim potčinjenim u kojima je razgovarano o protestima.

²³⁵³ Inđić, T. 18541.

nisu smatrani konkretnim, DP35 je priznao da je to zbog toga što su u protestima nisu navođena imena žrtava.²³⁵⁴ Prilikom unakrsnog ispitivanja, major Inđić je također razjasnio svoju raniju izjavu. Po njemu, protest je bio konkretan i činio je valjanu osnovu za odgovarajuću reakciju samo ako je sadržavao detalje kao što su vrijeme, mjesto, smjer vatrenog dejstvovanja, vrsta oružja koje je upotrijebljeno i posljedice vatrenog dejstvovanja. Većina protesta koje je on dobijao bili su nepotpuni, pa nisu zvanično primljeni.²³⁵⁵ On je dodao da, iako su tražene dodatne informacije, one nikad nisu dobijene.²³⁵⁶

689. Mnogi predstavnici međunarodnog osoblja potvrdili su da je major Inđić dobijao proteste u vezi s napadima na civile. Ponekad je major Inđić neposredno odgovarao na te proteste. Henneberry je posvjedočio da mu je major Inđić, nakon što je zadobio njegovo povjerenje, više puta ponovio kako zna da se granatiraju civili i smatra da je to pogrešno, ali da je to dio plana Korpusa i da će se s tim i dalje nastaviti.²³⁵⁷ Henneberryjev neposredni pretpostavljeni viši vojni posmatrač UN-a James Cutler potvrdio je njegov iskaz utoliko što je rekao da se sjeća da je vidio kako je Henneberry uznemiren zbog toga što mu je “srpski oficir za vezu rekao da je granatiranje Sarajeva i usmrćivanje civila smišljeno. Ja sam to protumačio u smislu da se ono namjerno provodi kao dio plana Korpusa za opsadu Sarajeva [...] Za mene je bilo vrlo očigledno da se upravo to dešava. Za mene to nije bila nikakva senzacionalna novost budući da sam došao do zaključka da vatreno dejstvovanje u cilju maltretiranja i demoralizacije u toj situaciji predstavlja svršen čin”.²³⁵⁸ Kada je John Ashton, koji je u Sarajevo stigao u julu 1992. kao fotograf,²³⁵⁹ pokazao majoru Inđiću fotografije štete koja je gradu Sarajevu nanesena granatiranjem u septembru i oktobru 1992. i brojnih civilnih žrtava u bolnici, odgovor je bio: “Kakva šteta [...] očito je da [bolnicu] više ne možemo koristiti”.²³⁶⁰ Major Inđić je rekao Ashtonu da ne želi da uništi grad nego samo da iscrpljuje narod dok se ne preda ili ne vrati u Tursku,²³⁶¹ tvrdeći da “oni” neće prestati sa granatiranjem bolnice dok “Muslimani ne predaju grad”.²³⁶²

²³⁵⁴ DP35, T. 17501-2: U komandi jesu primali proteste, ali ne direktno od Armije BiH. Ti su protesti upućivani preko oficira za vezu sa UNPROFOR-om. Za svaki uloženi protest u kojem bi bile pomenute žrtve, navodi bi se provjeravali na terenu kako bi se utvrdilo da li je moguće da je neka od njihovih jedinica otvarala vatru. Imena žrtava nisu bila pominjana u tim protestima. Svjedok je lično učestvovao, odnosno preduzimao mjere po prijemu protesta.

²³⁵⁵ Inđić, T. 18687.

²³⁵⁶ Inđić, T. 18565-6.

²³⁵⁷ Henneberry, T. 8577-8.

²³⁵⁸ Cutler, T. 8935-6.

²³⁵⁹ Ashton, T. 1428. Inđić je posvjedočio da vjeruje da je Ashton, navodno agent CIA-e (T. 18772) - a SRK nikad nije pokušao da zabrani Ashtonu kretanje po teritoriji pod svojom kontrolom (T. 18780-2) – zbog toga što je on imao daleko više autoriteta od običnog fotografa, on je mogao uticati na stvari u vezi s aktivnošću UNHCR-a i bila su mu otvorena vrata komande Sarajevskog sektora (T. 18798). Pretresno vijeće smatra da Ashtonov iskaz nije nepouzdan zbog puke navodne pripadnosti jednoj obavještajnoj organizaciji.

²³⁶⁰ Aston, T. 1295-6.

²³⁶¹ Ashton, T. 1295.

²³⁶² Ashton, T. 1296.

690. Neki drugi pripadnici međunarodnog vojnog osoblja dobijali su drugačije odgovore od Inđića. Prema Jacquesu Kolpu, oficiru za vezu UNPROFOR-a sa ABiH od marta 1993. do novembra 1994., reakcija majora Inđića na proteste obično bi bila da će izvidjeti²³⁶³ ili da to nije ništa značajno, samo nekakva pucnjava.²³⁶⁴ Henneberry je rekao da bi Inđić na prigovore reagirao ili negiranjem da se granatiraju civili ili bi rekao da se radi o elementima koje nije moguće kontrolisati, a kada je Henneberry zadobio njegovo povjerenje, čak je priznao da to nije u redu, ali je nužno.²³⁶⁵ Na prigovor da granatiranjem nisu uvijek pogađani vojni ciljevi, objasnio je Henneberry, Inđićev odgovor je bio da će zahtjev proslijediti lancem komandovanja na razmatranje, a u najvećem broju slučajeva bi također zahtijevao određenu akciju od strane UN-a ili “muslimanske strane”.²³⁶⁶ Primijetio je da je u nekoliko navrata vatreno dejstvovanje nakon pritužbi prestalo.²³⁶⁷

691. Sličan iskaz dao je i Jeremy Hermer, oficir za informisanje UNMO-a od augusta 1993. do januara 1994. On se također više puta telefonom žalio majoru Inđiću u vezi s ekstenzivnim granatiranjem ili snajperskim djelovanjem po jednom konkretnom području koje nije bilo usmjereno ni na kakav specifičan vojni cilj, pri čemu je bilo moguće da su povrijeđeni civili.²³⁶⁸ “Bilo je više vrsta odgovora koji su se na to mogli očekivati. Oni su se kretali od krajnje nezainteresovanosti i nespremnosti za komunikaciju do negiranja, prostog negiranja da je izvršena bilo kakva akcija. Dešavalo bi se i da on zna o čemu ja govorim, pri čemu bi njegov odgovor bio da se radi o legitimnoj vojnoj akciji u odgovor na akcije Bosanaca. Povremeno bi se opet činilo da je svjestan onoga o čemu ja govorim pa bi čak rekao da će pokušati učiniti nešto pozitivno kako bi pomogao u rješavanju situacije”.²³⁶⁹

692. Hermer je posvjedočio kako se ponekad činilo da je major Inđić u stanju da postigne rezultat na bojištu jer bi nakon podnošenja zahtjeva ili dojave incident na koji se pritužba odnosila često prestao.²³⁷⁰

Uvijek je postojala mogućnost da kontakt s kasarnom u Lukavici dovede do neke vrste pozitivne akcije. Stoga, moja dužnost je uvijek bila da uspostavim taj kontakt u nadi da se nešto pozitivno može – može dogoditi. Kao što sam prethodno rekao, to nije uvijek bio slučaj. Ali u određenim prilikama, kada je major Inđić, direktno ili preko nekog od mojih kolega na strani Lima, naznačio da bi se nešto moglo dogoditi tada bi se to uglavnom i dogodilo. Rekao bih, dakle, da je postojala šansa da će se nešto dogoditi kada se uloži prigovor te da je stoga postojala mogućnost da će naš zahtjev biti usvojen, što me navodi

²³⁶³ Kolp, T. 8309.

²³⁶⁴ Kolp, T. 8310.

²³⁶⁵ Henneberry, T. 8585.

²³⁶⁶ Henneberry, T. 8569-70.

²³⁶⁷ Henneberry, T. 8572-3.

²³⁶⁸ Hermer, T. 8456-7.

²³⁶⁹ Hermer, T. 8457-8.

²³⁷⁰ Hermer, T. 8457.

na zaključak da je major Indić, ili neko u tom štabu, imao mogućnost da postigne rezultat na liniji fronta.²³⁷¹

Indić je potvrdio da je za vrijeme borbenih operacija uložen veliki broj protesta na osnovu kojih su poduzete mjere.²³⁷²

693. Ashton je također posvjedočio da je u septembru 1992. vidio kad je general MacKenzie došao u ured majora Indića i glasno mu ljutitim tonom rekao da "ovo mora prestati". MacKenziejev prigovor odnosio se na granatiranje oko područja PTT-a, uključujući granatiranje civila, pri čemu je jednom prilikom korišćen takozvani željezni krst.²³⁷³ Ashton je posvjedočio da je željezni krst bio oblik odmazde koji se primjenjivao kad god bi druga strana ubila nekog Srbina ili kada bi Bosanci djelovali iz minobacača. Ono se sastojalo od žestokog granatiranja nekog područja po obrascu pravoslavnog krsta.²³⁷⁴

694. Dojave su također upućivane direktno pukovniku Marčetiću, načelniku štaba SRK-a, u vezi s granatiranjem i snajperskim djelovanjem po civilima i snagama UN-a.²³⁷⁵ Zapaženo je da se, kada bi se predstavnici UN-a žalili drugim licima a ne generalu Galiću, odgovor kretao od iskrene zabrinutosti, uz obećanje da će ta kažnjiva aktivnost prestati²³⁷⁶ ili prijedlog da se sprovede istraga,²³⁷⁷ pa sve do ravnodušnosti²³⁷⁸ uz negiranje odgovornosti SRK-a i otvorenog podsmijeha.²³⁷⁹ Neki viši oficiri SRK-a bili su zabrinuti, ali bi uglavnom nastavili s granatiranjem.²³⁸⁰

5. Izvještaji u medijima

695. Također postoje neki dokazi o tome da su izvještaji u medijima predstavljali upozorenje za SRK da se vrši kažnjiva aktivnost koja je pripisana snagama pod komandom i kontrolom generala

²³⁷¹ Hermer, T. 8460.

²³⁷² Indić, T. 18568. Po dolasku zahtjeva za obustavu vatre procedura je bila da se isti prosljedi putem dežurnog operativnog oficira u komandi Korpusa. On bi pozvao komandanta brigade u dotičnoj zoni odgovornosti kako bi provjerio autentičnost protesta i utvrdio šta se stvarno dešava. Većinom se radilo o obostranim borbenim operacijama. Vojni posmatrači UN-a bi posredovali kako bi se odredilo vrijeme u koje pucnjava treba prestati.

²³⁷³ Ashton, T. 1313-14.

²³⁷⁴ Ashton, T. 1310. Jedan artiljerac SRK-a na Palama je objasnio Ashtonu o čemu je riječ: "Nakon što se ispali prva granata, top se pomjeri za 0,2 stepena prema gore i tako se gađa, tako da granate padaju direktno po uzdužnoj liniji, a zatim se top pomjeri za izvjestan broj unaprijed izračunatih stepeni i ispali se pet granata poprečno po gradu. Rekao je da su prosječno ispaljivali osam do deset granata vertikalno, a pet horizontalno", Ashton, T. 1311.

²³⁷⁵ Cutler, T. 8930-2; Carswell, T. 8345.

²³⁷⁶ General Van Baal je primijetio da je u dnevnom SitRep-u [izvještaju o stanju] za 13. juli 1994. zabilježeno da je prethodnog dana: "komandant 1. bataljona Ilidžanske brigade vojske bosanskih Srba priznao da je vojska bosanskih Srba snajperski djelovala sa položaja Bravo PAPA 859578 (Dom slijepih). Obećao je da sa tog mjesta više neće biti snajperisanja", Van Baal, T. 9880-1.

²³⁷⁷ Svjedok W, T. 9555 (zatvorena sjednica).

²³⁷⁸ Henneberry, T. 8574-5.

²³⁷⁹ Henneberry, T. 8602.

²³⁸⁰ Henneberry, T. 8600, 8602, 8604. Komandanti položaja oko položaja LIMA 3, LIMA 10 i neko za koga Henneberry misli da je bio komandant brigade u Vogošći bili su zabrinuti, ali su nastavili sa operacijama granatiranja.

Galića. DP35 je dao primjere istraga koje su uslijedile nakon što su putem medija primljene informacije koje je general Galić proslijedio Glavnom štabu VRS-a. Početkom februara 1994., svjedok DP35 je, kao operativni dežurni oficir, “dobio putem medija (radija) informacije prema kojima su njihove jedinice bile aktivne te da su njihovom akcijom prouzrokovane žrtve na području Dobrinje. Načelnik štaba je formirao jedan tim čiji je zadatak bio da ustanovi da li je takva akcija uopšte vođena. To nije bilo potvrđeno. A oficir za vezu UNPROFOR-a nikada nije uložio službeni protest, ni u pismenom ni u bilo kom drugom obliku”.²³⁸¹ Taj izvještaj upućivao bi se Glavnom štabu. “A takav izvještaj bio bi upućen Glavnom štabu sa potpisom i ovlaštenjem dotične osobe”.²³⁸² Svjedok DP36, vojnik SRK-a, posvjedočio je da je ubijeđen da su mediji širili laži “o SRK-u i načinu vođenja njegovih operacija”.²³⁸³

6. Artiljerijska oruđa

696. Prema navodima optužbe, “s obzirom na kritičnu važnost prednosti u pogledu teškog naoružanja i municije koju je optuženi uživao nad ABiH i koja je bila protivteža njegovom nepovoljnijem položaju u pogledu brojnosti pješadije, sigurno je da je optuženi morao da vrši nadzor nad korišćenjem tog ključnog sredstva. Jednostavno rečeno, ono je bilo kritično za njegov daljnji opstanak u izuzetno nepovoljnim okolnostima. Isto važi za njegove profesionalne snajperiste, s obzirom na urbani karakter sukoba. Iz tih razloga, također je bilo važno da ta sredstva djeluju na profesionalan način”.²³⁸⁴

697. Moleovo svjedočenje potkrepljuje navode optužbe. On je primijetio sljedeće:

Logično bi bilo očekivati da će se komandant SRK-a oslanjati na artiljeriju kao na svoju glavnu silu. S obzirom na tu ovisnost o artiljeriji, njegovoj glavnoj sili, bilo bi od suštinskog značaja za optuženog da pažljivo prati njezinu upotrebu, što bi obuhvatalo i količinu utrošene municije i vrste ciljeva. Kada se municija troši svakodnevno, što je ovdje bio slučaj, to treba da se zabilježi i da bude poznato. Kada se, dakle, municija svakodnevno nadopunjuje, ona se mora na nešto trošiti. Nameće se stoga pitanje: Na šta se ona troši? Kao komandant, nastojao bih da saznam na šta se municija troši.²³⁸⁵

698. Iskazi koje su dali drugi pripadnici međunarodnog vojnog osoblja takođe potvrđuju ove tvrdnje. Carswell je posvjedočio da su, prema informacijama pristiglim od vojnih posmatrača UN-a pod njegovom komandom na položaju LIMA, zapovijesti sa Pala prenošene u Lukavicu, nakon čega bi Lukavica sačinila listu ciljeva za razne topovske položaje. Komandno mjesto baterije bi primilo listu ciljeva. Oni bi načinili grafički prikaz ciljeva i poslali informacije topovskim

²³⁸¹ DP35, T. 17502.

²³⁸² DP35, T. 17503.

²³⁸³ DP36, T. 18103-9.

²³⁸⁴ Pretresni podnesak optužbe, par. 99.

²³⁸⁵ Mole, T. 9807-8.

posadama, koje bi zatim vatreno dejstvovala po naređenju štaba baterije. Artiljerci bi po zauzimanju položaja primili naređenja. Carswell je na topovskim položajima vidio dvije vrste komunikacionih sistema; telefone sa zemaljskom linijom i bežičnu radio vezu, koje su povezivale Lukavicu sa komandnim mjestima topovskih baterija.²³⁸⁶

699. Iskaz koji je dao Indiđ potvrdio je da je doista bilo nezamislivo da bi jedna organizovana vojska, a Pretresno vijeće je zaključilo da je SRK to bio, dopustila svojim artiljercima da otvaraju vatru po sopstvenom nahodanju, bez znanja starješina. Indiđ je objasnio da je svaka brigada imala jednu artiljerijsku grupu [...] i da je korištenje brigadne artiljerijske grupe spadalo pod nadležnost komandanta brigade. On je naglasio da zapovijest za otvaranje vatre nije morala biti u pismenom obliku, ali da je o svakoj aktivnosti brigade morao biti podnesen izvještaj, i da je takva zapovijest morala biti zabilježena u izvještaju koji se nakon toga podnosi.²³⁸⁷ On je dalje nastavio: “Sva naređenja na nivou brigade u principu izdaje komandant brigade. Ako je komandant brigade primio naređenje za otvaranje vatre, ono je moralo doći od nadređene komande, odnosno, komande korpusa, obično bi to bio komandant korpusa, a u njegovom odsustvu, načelnik štaba. Ili u odsustvu načelnika štaba, dežurni operativni oficir. Isto važi za zapovijesti za prekid vatre”.²³⁸⁸

7. Zaključci o znanju generala Galića o kažnjivoj aktivnosti SRK-a

700. Iako je zaključilo da je sistem izvještavanja i nadgledanja u SRK-u bio dobar, Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da general Galić nije znao za svaki pojedini zločin koji su počinile snage pod njegovom komandom. Kako je istakao svjedok odbrane DP34, fizički je bilo nemoguće da komandant Koševske brigade sazna za doslovno svaki pojedini incident koji se događao u njegovoj zoni odgovornosti.²³⁸⁹ Kako se ide naviše u vojnoj hijerarhiji, sve do položaja generala Galića kao komandanta Korpusa, ta poteškoća da se ovlada svakim pojedinačnim detaljem se uvećava.²³⁹⁰

701. Međutim, Pretresno vijeće podsjeća da je nije potrebno toliko mnogo dokaza da bi se dokazalo takvo znanje komandanata koji su djelovali unutar visoko discipliniranog i formaliziranog lanca komandovanja, za razliku od osoba koje su držale neke neformalnije položaje vlasti, bez organizovane strukture sa ustaljenim sistemima izvještavanja i nadgledanja.²³⁹¹ Pretresno vijeće je konstatiralo da je lanac komandovanja SRK-a funkcionisao na odgovarajući način. Odbrana priznaje da su protesti upućivani potčinjenima generala Galića. Ona, međutim, negira da su oni

²³⁸⁶ Carswell, T. 8340-2.

²³⁸⁷ Indiđ, T. 18630.

²³⁸⁸ Indiđ, T. 18791.

²³⁸⁹ DP34, T. 17867.

²³⁹⁰ DP34, T. 17868.

omogućavali generalu Galiću da bude potpuno obaviješten o razvoju situacije u gradu Sarajevu i njegovoj okolini.

702. Pretresno vijeće odbacuje takav stav. Prvo, postoji mnoštvo vjerodostojnih i pouzdanih dokaza da je General Galić bio lično obaviješten o tome da su snage SRK-a umiješane u kažnjive aktivnosti. Odgovori optuženog na formalne prigovore koji su mu upućivani čine osnovu njegovog znanja da su njegovi potčinjeni vršili zločine, od kojih su neki konkretno navedeni u optužnici. Ne samo da je general Galić bio lično obaviješten o protivpravnom snajperskom djelovanju i protivpravnom granatiranju usmjerenom protiv civila u Sarajevu, koje se pripisuje snagama SRK-a, nego su njegovi potčinjeni bili upućeni u te aktivnosti. Pretresno vijeće nema nikakve sumnje da je optuženi bio naknadno obavještavan od strane svojih potčinjenih.

703. Drugo, kako je gore primijećeno, bilo bi nezamislivo da, s obzirom na značaj artiljerijskih sredstava za komandanta Korpusa, naročito imajući u vidu njegov nepovoljniji položaj u pogledu pješadije,²³⁹² optuženi nije bio u potpunosti obaviješten o upotrebi artiljerije SRK-a. Ako ništa drugo, i kako su pomenuli svjedoci, dnevni utrošak municije morao je biti zabilježen i poznat. Pretresno vijeće je već donijelo zaključke u vezi s rasprostranjenim karakterom protivpravnih aktivnosti. Te kažnjive aktivnosti morale su se obavljati uz upotrebu ogromnih količina municije. Utrošak municije koji prevazilazi potrebe redovnih vojnih operacija jedan je od razloga koji omogućavaju Pretresnom vijeću da zaključi kako je optuženi znao za kažnjive aktivnosti svojih jedinica. Pretresno vijeće je uvjereno da je optuženi, kao komandant Korpusa, imao punu kontrolu nad artiljerijskim sredstvima SRK-a i da je znao za utrošak municije.

704. Treće, u svjetlu okolnosti koje su preovladavale tokom sukoba, zloglasnost nekih incidenata navedenih u optužnici i sistematski karakter krivičnih djela čije se vršenje proteže na duži period, kad se tome doda izvještavanje u medijima koje je bilo poznato komandi SRK-a, čini neodrživom izrečenu tvrdnju o neznanju optuženog.

705. Pretresno vijeće zaključuje da je general Galić, van svake razumne sumnje, bio potpuno upoznat sa protivpravnim snajperskim djelovanjem i granatiranjem po civilima koje je vršeno u gradu Sarajevu i njegovoj okolini.

706. Zaključivši da je general Galić posjedovao stvarno znanje o tome da su snage pod njegovom stvarnom komandom i kontrolom vrše krivična djela, Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da razmatra razloge zbog kojih je optuženi morao znati za krivična djela dokazana na suđenju. Ono

²³⁹¹ Vidi *supra*, par. 174.

²³⁹² U sastavu SRK-a je bilo 18.000 ljudi, dok je brojnost ABiH bila otprilike dvostruko veća.

može samo podsjetiti, ukratko, da su informacije koje su optuženom bile dostupne u vezi s rasprostranjenim snajperskim djelovanjem i granatiranjem i koje su bile osnov za podizanje optužnice bile dostupne u različitim oblicima. Brojne dojave predstavnika UN-a su morale, u najmanju ruku, svakom razumnom komandantu ukazati na potrebu da se provede dodatna istraga kako bi se utvrdilo da li njegovi potčinjeni vrše ili se spremaju da izvrše krivična djela. S obzirom na karakter komandnog položaja optuženog i sistema izvještavanja i nadgledanja koji su mu stajali na raspolaganju, činjenica da optuženi i dalje nije imao stvarno znanje o protivpravnim radnjama koje su vršile snage pod njegovom komandom i kontrolom mogla je proizlaziti samo iz namjernog odbijanja s njegove strane da se upozna s informacijama koje su mu bile lako dostupne.

D. Da li je general Galić, saznajući za zločine, preduzeo razumne mjere?

1. Sprečavanje zločina i kažnjavanje počinitelja

707. Svjedoci koje je pozvala odbrana posvjedočili su da je general Galić izdavao zapovijesti da se ne gađaju civili, da se “gađaju samo naoružane osobe i vojnici na linijama i zapovijesti da se štedi municija”.²³⁹³ Vještak odbrane za vojna pitanja Radinović predočio je Pretresnom vijeću primjerke pisмениh zapovijesti generala Galića da se ne gađaju civili.²³⁹⁴ Prema riječima svjedoka DP17, zapovijesti da se ne civili ne gađaju neselektivno izdavane su kada bi komandant brigade, načelnik artiljerije, načelnik inženjerije, itd., bili prisutni,²³⁹⁵ i one su prenošene potčinjenima i vojnicima na linijama.²³⁹⁶ Vojna lica su tu vrstu zapovijesti nazivali trajnim zapovijestima, tj. zapovijestima koje su praktično beskonačno na snazi dok se ne povuku.²³⁹⁷ Od tih lica se očekivalo da te zapovijesti prenesu svojim potčinjenim.

708. Postoje određeni dokazi o tome da je general Galić izdavao zapovijesti u vezi s poštivanjem Ženevskih konvencija iz 1949.²³⁹⁸ Međutim, DP35 je posvjedočio da, kada je riječ o dokumentima kao što je zapovijest generala Galića od 20. septembra 1993., koja su sadržavala podsjetnik o poštivanju Ženevskih konvencija iz 1949., i tokom borbenih operacija, “nema smisla, nema vremena za to da se dokument prouči, da se proučavaju određena pravila, zbog toga što nismo imali mogućnosti ni da ih nosimo sa sobom, a kamoli proučavamo. To bi značilo da bi nekoliko

²³⁹³ DP17, T. 16764, 16820, 16820; see also DP6, T. 14071, DP4, T. 14215-6.

²³⁹⁴ Radinovićev izvještaj; vidi, na primjer, dokazni predmet D1492.1 (Zapovijest od 15. septembra 1993. koju je potpisao general Galić).

²³⁹⁵ DP17, T. 16865.

²³⁹⁶ DP17, T. 16764, T. 16866.

²³⁹⁷ DP17, T. 16828, 16830: svjedok je također naveo da je “primjereno ponoviti” trajne zapovijesti kako bi se osiguralo njihovo poštivanje.

²³⁹⁸ Dokazni predmet D1492 je zapovijest generala Galića od 15. septembra 1993. jedinicama pod njegovom komandom.; jedna od tačaka te zapovijesti je podsjećanje o poštivanju Ženevskih konvencija.

hiljada vojnika trebalo da to proučava, da se u Korpusu održi seminar, da se prouče određene tačke protokola konvencija”.²³⁹⁹

709. Nedostatak odgovarajućih instrukcija bio je očigledan. Prema svjedoku odbrane DP14, osoba se ne smije gađati “ako ne nosi uniformu, ako nema nikakvog oružja, te ako je više od 300 metara udaljena od linije, ona se smatra civilom. Ukoliko jeste na provoj liniji fronta, prvoj liniji odbrane neprijatelja, onda se radi o vojniku”.²⁴⁰⁰

710. Svjedok DP34, komandant brigade SRK-a, ne sjeća se da je primio bilo kakvu zapovijest zbog koje bi se zabrinuo u vezi s tim da li su ciljevi legitimni.²⁴⁰¹ Naprotiv, svjedok DP35 i svjedok AD su svjedočili o zapovijestima koje su dobijali da otvaraju vatru na neselektivan način.

711. Francis Briquemont vjeruje da je nepreduzimanje preventivnih mjera bio namjerno. On je posvjedočio da je francuski bataljon sastavio mapu snajperskih položaja. O toj situaciji su obaviješteni generali Mladić i Delić, ali nije učinjeno ništa kako bi se zaustavilo takvo snajpersko djelovanje.²⁴⁰²

712. Zapisnik suđenja obiluje dokazima izvedenim putem svjedoka odbrane o tome da nisu preduzimate nikakve mjere kako bi se kaznili izvršioци protivpravnih napada na civile. DP35, jedan od komandanata u SRK posvjedočio je da mu nije poznato da je poslije istrage provedene unutar SRK-a u relevantnom periodu iko optužen za protivpravno ponašanje koje je dovelo do povreda ili smrti civila na drugoj strani linije sukoba.²⁴⁰³

713. DP34 je posvjedočio o tome da, tokom perioda na koji se odnosi optužnica, nije nikada dobio uputstva za provođenje bilo koje vrste istrage u vezi s protivpravnim gađanjem muslimanskih civila od strane SRK-a.²⁴⁰⁴ Dodao je da njemu nije nikada upućena nikakva pritužba o povredama prekida vatre ili sličnim kršenjima.²⁴⁰⁵ On se maglovito sjeća da je čuo kako je unutar SRK-a provedena neka istraga u vezi s takvim protivpravnim gađanjem.²⁴⁰⁶ Prisjetio se da je tokom brifinga u SRK-u bilo riječi o tome da bi protivpravno gađanje muslimanskih civila moglo dovesti do krivičnog gonjenja.²⁴⁰⁷ Takođe je istaknuto da bi takvo gađanje bilo štetno zbog toga što bi se

²³⁹⁹ DP35, T. 17620.

²⁴⁰⁰ DP14, T. 15905.

²⁴⁰¹ DP34, T. 17920.

²⁴⁰² Briquemont, T. 10057-8, Briquemont je izjavio da “Nijedan politički lider, bilo Srbin, Hrvat ili Musliman, nije se nikada javno izjasnio protiv djelovanja snajperista”; vidi takođe Harding, T. 4477.

²⁴⁰³ DP35, T. 17647-8.

²⁴⁰⁴ DP34, T. 17922.

²⁴⁰⁵ Id.

²⁴⁰⁶ Id.

²⁴⁰⁷ DP34, T. 17923.

njime narušila slika SRK-a u očima međunarodne zajednice.²⁴⁰⁸ Međutim, on je naglasio da tokom tih sastanaka nije bilo pomena o tome da je u nekom konkretnom slučaju pokrenuta istraga zbog takvog gađanja i da se ne sjeća da je prije 1995. formiran bilo kakav vojni sud.²⁴⁰⁹

714. DP10, komandir voda SRK-a na Grbavici, također je izjavio da tokom perioda na koji se odnosi optužnica nije čuo ni za kakav incident u kojem bi bilo ko od pripadnika njegove čete, njegovog bataljona, njegove brigade ili njegovog korpusa bio prijavljen ili disciplinski kažnjen zbog nepostupanja po naređenju.²⁴¹⁰

715. Prema riječima DP9, pripadnika jednog voda SRK-a, zapovijesti su se morale izvršavati,²⁴¹¹ i svi u njegovom vodu uvijek su ih izvršavali. Nije bilo potrebe da se iko privodi disciplini.²⁴¹² DP9 je poznato da su disciplinske mjere preduzimane, na primjer za nepojavljivanje na vrijeme na smjeni, ali ne zna ili nije čuo da je protiv bilo kojeg vojnika u njegovoj četi pokrenut disciplinski postupak zbog nepoštivanja zapovijesti.²⁴¹³

716. Međutim, postoje određeni dokazi da je u vezi s jednim napadom na položaje UNPROFOR-a SRK kaznio počinioca. Gardemeister, viši vojni posmatrač UN-a za sektor Sarajevo od juna do oktobra 1993., osvrnuo se na jedan SitRep (dokazni predmet P1448) o istrazi koju je on proveo o jednom incidentu tokom kojeg je na francuski bataljon u logoru koji je bio “smješten” kod stadiona u Sarajevu otvorena “vatra [...] iz minobacača i artiljerije”.²⁴¹⁴ Analiza kratera ukazuje na to da je izvor vatre bio na sjeveru.²⁴¹⁵ Izvještaj je podnio štabu UNPROFOR-a. Oko nedjelju dana kasnije, dobili su pismo iz Lukavice kojim se preuzima odgovornost i kojim se obavještavaju da je “nadležni oficir kažnjen i slučaj zaključen”.²⁴¹⁶

²⁴⁰⁸ Id.

²⁴⁰⁹ DP34, T. 17924, 17826.

²⁴¹⁰ DP10, T. 14390-1.

²⁴¹¹ DP9, T. 14510.

²⁴¹² DP9, T. 14511-2.

²⁴¹³ Id.

²⁴¹⁴ Gardemeister, T. 8953; tačna lokacije je bila Skenderija, Gardemeister, T. 8975.

²⁴¹⁵ Gardemeister, T. 8953-4: otišao je u Vogošću gdje se sastao s načelnikom štaba SRK-a (Milošević), i pukovnikom Milovanovićem, koji je bio komandant odgovoran za dvije brigade na sjeveru. Dato mu je odobrenje da zajedno s oficijom za vezu pukovnikom Bartulom obiđe mjesto za koje su smatrali da je izvor vatrenih dejstava. On je primijetio kako postoji direktna linija prema francuskom logoru UNPROFOR-a i zaključio je da se izvor vatrenih dejstava nalazio na tom položaju iz sljedećih razloga: (i) ABiH obično nije koristila kalibar koji je korišten u tom slučaju ; (ii) pravac je odgovarao položaju vojske bosanskih Srba; i (iii) u dnevnicima vojnih posmatrača UN-a u tom periodu nije zabilježena minobacačka ili artiljerijska paljba od strane ABiH. Kada je obavijestio pukovnike vojske bosanskih Srba o svom zaključku, pukovnik Bartula je negirao da je sa položaja vojske bosanskih Srba dejstvovano iz artiljerijskih oruđa, i rekao: “možete izvijestiti kako god želite, ali nas ne treba kriviti, krivica je na bošnjačkoj strani.”

²⁴¹⁶ Gardemeister, T. 8954.

2. Zaključci

717. Moguće je da je general Galić izdao naređenje da se civili ne napadaju. Pretresno vijeće zaokupljeno je činjenicom da su, kako je to razmotreno u Dijelu III ove Presude, civili u Sarajevu napadani sa teritorija pod kontrolom SRK-a. Iako je oficirima SRK-a često skretana pažnja na stanje na terenu, akti nasilja nad civilima u Sarajevu nastavljeni su tokom dužeg perioda.

718. Također postoje određeni dokazi o tome da je general Galić izdao uputstva o poštivanju Ženevskih konvencija iz 1949. Međutim, svjedočenja oficira SRK-a, DP35 i DP14, otkrivaju koliko je raširen bio nedostatak odgovarajućeg znanja u vezi sa zaštitom civila. Zabrinutost izaziva naročito izjava DP35, komandanta bataljona SRK-a, da civil nužno mora biti 300 metara od linije sukoba kako se na njega ne bi pucalo. Na urbanom bojištu, gotovo je nemoguće garantovati da će civili ostati najmanje 300 metara udaljeni od linije fronta. Svjedok DP34 je također posvjedočio da mu nikad nisu prosljeđene informacije o formalnim protestima zbog protivpravnog snajperskog djelovanja ili granatiranja.

719. Pretresno vijeće je već konstatiralo da je lanac komandovanja u okviru SRK-a propisno funkcionisao. Uzimajući u obzir nedostatak odgovarajućih instrukcija snaga SRK-a, kao i to da je kažnjiva aktivnost koja se pripisuje SRK-u trajala puna dvadeset i tri mjeseca, nameće se zaključak o tome da, u najmanju ruku, nisu preduzete razumne mjere kako bi se spriječilo vršenje krivičnih djela protiv civila i da nijedan razuman komandant ne bi mogao smatrati da su mjere kao što je povremeno ukazivanje na obavezu poštivanja Ženevskih konvencija razuman način postupanja po dojavama o neselektivnom otvaranju vatre na civile.

720. Kada je riječ o dužnosti generala Galića da krivično goni i kazni počinioce zločina, Pretresno vijeće je konstatiralo da je optuženi imao stvarnu mogućnost da svojim vojnicima nametne uobičajenu vojnu disciplinu. Prema tome, propust generala Galića da spriječi ili kazni za protivpravno ponašanje svoje potčinjene ne može se smatrati posljedicom nemogućnosti provođenja zakona oružanog sukoba nametne hitnim potrebama vođenja rata. Gardemeisterovo svjedočenje u vezi sa jednim slučajem kada je SRK preduzeo mjere da kazni počinioca napada na jedan položaj UNPROFOR-a samo je primjer koji potvrđuje taj zaključak.

721. U spisu nema dokaza da su pripadnici SRK-a krivično gonjeni ili kažnjavani zbog protivpravnog gađanja civila. Pretresno vijeće podsjeća na svjedočenje Indića, koji je činjenicu da niko nikada nije krivično gonjen zbog protivpravnih napada na civile pokušao da objasni sugerirajući da je odgovarajuće mjere bilo moguće preduzeti samo na osnovu konkretnog zvaničnog protesta. Po njegovom viđenju, protest se mogao smatrati konkretnim i biti osnova za preduzimanje

odgovarajuće akcije ukoliko je sadržavao detalje kao što su vrijeme, mjesto, smjer vatre, vrsta upotrijebljenog oružja i posljedice vatrenog dejstvovanja.²⁴¹⁷

722. Konstatirajući kako je je lanac komandovanja funkcionirao efikasno i da je optuženom redovno skretana pažnja, putem zvaničnih protesta ili putem medija, da su počinjena kažnjiva djela koja su pripisana snagama pod njegovom komandom, Pretresno vijeće Indićeve sugestiju ne smatra uvjerljivom. Nedostatak spremnosti komande SRK-a da reaguje ukazuje prije na, u najmanju ruku, smišljenu namjeru da se takvo stanje proširuje i nastavi, a ne na nemogućnost provođenja propisne istrage, krivičnog gonjenja i kažnjavanja.

723. S obzirom na gorenavedeno, Pretresno vijeće konstatuje da optuženi nije preduzeo razumne mjere da krivično goni i kazni počinioce zločina nad civilima.

724. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje tvrdnje optužbe da general Galić, ustvari, ne samo da je dopuštao zločine – koji su sada dokazani na suđenju – nego ih je i naređivao u okviru provođenja plana Korpusa.

E. Da li su general Galić i njegovi potčinjeni djelovali na provođenju nekog plana?

725. Optužba tvrdi da neposredni dokazi, kao što je priznanje optuženog, i posredni dokazi kao što su priznanja viših potčinjenih, “i sami za sebe i u kombinaciji s dokazima da je optuženi imao na raspolaganju discipliniran lanac komandovanja i efektivan lanac komunikacija”²⁴¹⁸ potkrepljuju dokaze koji dopuštaju izvođenje zaključka da general Galić ne samo da je znao za zločine koji su počinjeni u Sarajevu i pripisani snagama SRK-a, nego je i djelovao u skladu s određenim planom.²⁴¹⁹

726. Postoje dokazi da je 12. maja 1992. održan sastanak srpskog rukovodstva, na kojem je razmatran plan na osnovu kojeg bi se obezbijedilo da Sarajevo postane politička prijestonica Republike Srpske. Na tom sastanku, skupština srpskog naroda u Banjoj Luci usvojila je strateške ciljeve od kojih je jedan bio da “Sarajevo mora biti ili podijeljeno ili srušeno sa zemljom”.²⁴²⁰ Na istom sastanku je osnovana VRS; ministar zdravlja Srpske Republike Bosne i Hercegovine takođe se zalagao za uništenje bolnice Koševo, a za Ratka Mladića se navodi da je predložio da se opsjednutom gradu uskrati snabdijevanje komunalijama od vitalnog značaja i da se za to optuži

²⁴¹⁷ Indić, T. 18687; T. 18565-6.

²⁴¹⁸ Završni podnesak optužbe, par. 192.

²⁴¹⁹ Optužba tvrdi da posredni dokazi kao što su priznanja viših potčinjenih, “i sami za sebe i u kombinaciji s dokazima o tome da je optuženi na raspolaganju imao disciplinovan lanac komandovanja i efektivan lanac komunikacija” (Završni podnesak optužbe, par. 192) potkrepljuju dokaze koji dopuštaju izvođenje zaključka da je optuženi jednostavno djelovao u skladu s prethodno pripremljenim planom.

²⁴²⁰ Izvještaj Donie, str. 11.

bosanska vladina strana.²⁴²¹ Dva dana kasnije, general Galić je predsjedavao sastanku sa predsjednicima opština u zoni odgovornosti 1. partizanske divizije na kojem su prezentirani zaključci sa sastanka od 12. maja 1992., kao i strateški ciljevi koji su formulisani na tom sastanku, a naročito onaj u kojem se navodi da “Sarajevo mora biti ili podijeljeno ili srušeno sa zemljom”. Na kraju sastanka održanog 14. maja 1992., general Galić je predložio, *inter alia*, da se “provedu odluke sa sastanka u Banjoj Luci [od 12. maja 1992], ali da se podnesu komandama jedinica i opština; da se zadrže sadašnje pozicije i da se brane bez rata”.²⁴²² Zaključci koje je predložio general Galić jednoglasno su usvojeni.²⁴²³

727. Pretresno vijeće je već razmotrilo iskaze, konkretno, Carswella, Abdel-Razeka, svjedoka W, O’Keeffe, Henneberryja, Molea, kojima se nastoji pokazati da general Galić ne samo da je znao za vojne napade koje su snage pod njegovom komandom vršile na civilno stanovništvo Sarajeva, nego je smjerao te napade kako bi ostvario određeni plan. Pretresno vijeće ukratko podsjeća na te dokaze. Prema Abdel-Razekovom svjedočenju, general Galić je priznao da se civili koji prelaze preko aerodroma namjerno gađaju.²⁴²⁴ Svjedok W je iz odgovora generala Galića na njegovu pritužbu o neselektivnom otvaranju vatre na civile stekao dojam da snage pod komandom generala Galića djeluju “u granicama njegovih zapovijesti, da je on smatrao normalnim što njegove snage napadaju civile”.²⁴²⁵ Carswell je rekao da je general Galić opravdavao neselektivne napade koji je trebalo da predstavljaju odbranu srpske otadžbine i njihovo nastojanje da očuvaju svoju kulturu.²⁴²⁶ Kada ga je O’Keeffe suočio s nepostojanjem vojnog razloga za napade koje su vojnici SRK-a vršili po gradu, general Galić je odgovorio da “namjerava da to područje učini bezbjednim za djecu svoje djece.”²⁴²⁷ Na sličan način, general Galić je potvrdio Henneberryju da je krajnji cilj da se grad uništi ili da se iz njega protjeraju Muslimani.²⁴²⁸ Moleu je general Galić rekao da će, ukoliko Predsjedništvo ne udovolji njegovim zahtjevima, preduzeti određene mjere.²⁴²⁹

728. Pretresno vijeće je također razmotrilo dokaze koji ukazuju na namjere nekih visokih oficira VRS-a u vezi sa Sarajevom i ukratko podsjeća na njih. Major Indić je rekao da ne želi da uništi grad nego da iscrpi narod dok se ne preda ili ne vrati u Tursku,²⁴³⁰ te je ustvrdio da nemaju namjeru

²⁴²¹ Izvještaj Donie, str. 13.

²⁴²² P3683 (zapisnik sa sastanka sa predsjednicima opština u zoni odgovornosti “divizionu 1. partizanske brigade”), str. 3.

²⁴²³ P3683, p. 4.

²⁴²⁴ Abdel-Razek, T. 11600-1, 11644.

²⁴²⁵ Svjedok W, T. 9607-08

²⁴²⁶ Carswell, T. 8345.

²⁴²⁷ O’Keeffe, T. 9184-6.

²⁴²⁸ Henneberry, T. 8590-1.

²⁴²⁹ Mole, T. 9836-7.

²⁴³⁰ Ashton, T. 1295.

prekinuti s granatiranjem bolnice dok Muslimani ne napuste grad.²⁴³¹ Henneberry je također posvjedočio da mu je Indić rekao da granatiranje civila nije ispravno, ali je dio plana Korpusa i nastaviće se.²⁴³²

729. Henneberry nije imao nikakve sumnje u to da je plan napada na civile objelodanjen potčinjenim jedinicama snaga bosanskih Srba zbog toga što je "bio svjedok načina protoka informacija iz štaba Korpusa pa sve do pojedinačnih vojnika".²⁴³³ On je objasnio da je često zapažao prisustvo komandanata brigada u kasarni u Lukavici.²⁴³⁴ U pogledu statusa lokacija koje su bile ciljevi granatiranja, Henneberry je također često izražavao zabrinutost lokalnim komandantima raspoređenim na područja LIMA 5 i LIMA 7, te komandantima na drugim položajima. Na području LIMA 5, odgovor na proteste bio je da se radi o taktici za uništavanje grada i ubijanje svih Muslimana u njemu.²⁴³⁵ Na položaju LIMA 7, komandant je odgovorio da je to dio vojnog plana. U drugim prilikama nije bilo odgovora, a artiljerci bi sa osmijehom negirali da je iz oruđa iz kojih je Henneberry vidio paljbu doista vršena paljba.²⁴³⁶ Henneberry je dodao sljedeće: "Nimalo ne sumnjam da je postojao širi plan Korpusa zasnovan na uobičajenoj vojnoj proceduri i hijerarhiji".²⁴³⁷

F. Zaključak: Da li general Galić snosi krivičnu odgovornost na osnovu člana 7(1) Statuta?

730. Ovaj zaključak odražava stav Većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia se ne slaže i iznosi svoj stav u izdvojenom i suprotnom mišljenju priloženom uz ovu Presudu.

1. Uvod

731. Optužba tvrdi da dokazi koji se tiču znanja generala Galića o zločinima koje su u Sarajevu počinile snage pod njegovom komandom, visok stepen discipline koji su iskazivali njegovi potčinjeni i njegov propust da postupi po saznanju za počinjenje zločina "pokazuju van razumne sumnje da je on naredio gađanje civila".²⁴³⁸

732. Odbrana tvrdi da je odsustvo pismenih zapovijesti optuženog u vezi s navodnom kampanjom dokaz o njenom nepostojanju zbog toga što su se u okviru sistema komandovanja unutar SRK-a takve opšte zapovijesti izdavale pismeno.²⁴³⁹ Odbrana dalje tvrdi da optužba nije

²⁴³¹ Ashton, T. 1296.

²⁴³² Henneberry, T. 8577-8.

²⁴³³ Henneberry, T. 8579.

²⁴³⁴ Henneberry, T. 8579-80 ("zapovijesti su obično usmeno prenošene", T. 8580).

²⁴³⁵ Henneberry, T. 8561.

²⁴³⁶ Henneberry, T. 8557-9, T. 8572.

²⁴³⁷ Henneberry, T. 8604.

²⁴³⁸ Završni podnesak optužbe, par. 86.

²⁴³⁹ Završni podnesak odbrane, par. 522.

dokazala da je optuženi naredio bilo koji od incidenata snajperskog djelovanja navedenih u optužnici.²⁴⁴⁰ Odbrana je, posredstvom svog vještaka za vojna pitanja Radinovića, dostavila niz zapovijesti generala Galića, u kojima se naređuje da se grad ne granatira, na primjer, kopiju jedne zapovijesti koju je general Galić potpisao 15. maja 1993., kojom se, *inter alia*, nalaže pripadnicima SRK-a da poštuju međunarodne instrumente za zaštitu žrtava sukoba.²⁴⁴¹

2. Da li je general Galić naredio da se počine zločini koji su dokazani na suđenju?

733. Većina je već na osnovu dokaza o učestalosti, intenzitetu i geografskoj rasprostranjenosti napada na civile snajperskim djelovanjem i granatiranjem zaključila da je postojala “kampanja” napada snaga SRK-a na civile u Sarajevu snajperskim djelovanjem i granatiranjem u toku perioda na koji se odnosi optužnica. Sudski spis pun je iskaza brojnih pripadnika vojnog i međunarodnog osoblja koji su posvjedočili da je postojao obrazac snajperskog djelovanja i granatiranja po civilima i zaključili, naročito na osnovu smanjenja vatrenih dejstava nakon sklapanja sporazuma o prekidu vatre, da je snajpersko djelovanje i granatiranje civila održavano kroz lanac komandovanja bosanskih Srba.

734. Većina posebno podsjeća na svjedočenja generala Rosea, Van Lyndena i svjedoka Y u vezi s brzinom provođenja sporazuma o prekidu vatre. Van Lynden je posvjedočio kako se u martu 1994., nakon potpisivanja sporazuma o TEZ-u [zoni potpunog isključenja], iznenada moglo bezbjedno hodati po trgu na Marindvoru, jednim od najozloglašnijih mjesta “snajperisanja” u Sarajevu; prije tog datuma, na svakog ko bi prolazio tim trgov pucano je sa položaja SRK-a na Grbavici. Za generala Rosea, brzina implementacije sporazuma o TEZ-u ukazuje na to da su zaraćene strane imale potpunu kontrolu nad svojom vojnom mašinerijom. Svjedok Y je primijetio da je stepen kontrole nad snajperskim djelovanjem bio tako visok da bi prilikom provođenja u djelo sporazuma o prekidu vatre snajpersko djelovanje prestajalo u roku od najduže pola dana. Fraser je primijetio da su snajperisti SRK-a dobro koordinirani i zaključio da su djelovali na osnovu naredbi koje su dolazile kroz lanac komandovanja. On je također posvjedočio da je general Galić mogao da utiče na stepen snajperskog djelovanja ako je bio obaviješten o prigovorima.²⁴⁴² Vorobev i Hermer su imali slična iskustva. Oni su zapazili smanjenje broja civilnih žrtava nakon pritužbi oficirima SRK-a. Većina se uvjerila van razumne sumnje da su kroz lanac komandovanja SRK-a periodično izdavane zapovijesti da se smanji snajpersko djelovanje po civilnom stanovništvu.

²⁴⁴⁰ Završni podnesak odbrane, par. 534.

²⁴⁴¹ Vidi Radinovićev izvještaj, stranica zavedena pod brojem 8023.

²⁴⁴² Fraser je posebno podsjetio na incident kad su snajperisti SRK-a duž “aleje snajpera” francuskim vojnicima SFOR-a otkrili svoje položaje.

735. Većina nimalo ne sumnja da su također izdavane zapovijesti za nastavljnje ili pojačavanje snajperske vatre. General Van Baal, načelnik štaba UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini tokom 1994. godine, dao je pouzdan iskaz o obrascu snajperskog djelovanja po civilima koje je vršeno kada zahtjevi srpskih vojnih vlasti ne bi bili ispunjeni. General Van Baal je ispričao kako su se civili koji su se u Sarajevu vozili tramvajem našli na meti snaga SRK-a zbog toga što vlasti pod kontrolom Predsjedništva nisu ispunile zahtjev generala Milanovića, oficira VRS-a, da tramvaji prestanu saobraćati.

736. Većina također uzima u obzir dokaze izvedene u vezi s obrascem granatiranja civilnih područja, iz kojeg izvodi zaključak da je otvaranje vatre na civile naređivano kroz lanac komanovanja. Većina je uvjerena da su se događaji o kojima su govorili Harding i Tucker u vezi s visoko koordiniranim napadima neselektivnog karaktera vršenim na grad Sarajevo sa raznih lokacija u oktobru 1992., decembru 1992. i januaru 1993. doista dogodili i da je ispravna procjena svjedoka o tome da su ti napadi na civile mogli biti naređeni samo kroz lanac komandovanja SRK-a. Te iskaze potkrepljuje svjedočenje svjedoka Y i Hermera. Oba svjedoka su zapazila definitivan obrazac neselektivnog granatiranja civila u gradu Sarajevu i zaključili da je pomenuta paljba naređena kroz lanac komandovanja. Takav zaključak dalje potkrepljuju dokazi o visoko koordiniranoj artiljerijskoj paljbi kojoj je podvrgavano civilno stanovništvo grada. Tucker je na osnovu tog obrasca neselektivne paljbe zaključio da teška artiljerija SRK-a nije bila usmjerena na vojne ciljeve, nego je korištena kao sredstvo terorisanja civilnog stanovništva kako bi se izvršio pritisak na bosanske vlasti. Svjedok Y je dao sličan iskaz u vezi s konkretnim primjerom kada su srpske snage vršile žestoko granatiranje s ciljem iznurivanja gradskog stanovništva i provociranja reakcije vlasti pod kontrolom Predsjedništva.

737. Usklađena nastojanja SRK-a da se u određenom momentu zaustavi direktno ili neselektivno snajpersko djelovanje ili granatiranje po gradu, a da se zatim ponovno pojača do ranijeg intenziteta, sa toliko različitih lokacija, korištenje određenih vrsta naoružanja i sama količina municije ispaljene i to bez neposredne vojne svrhe navodi na jedini razuman zaključak da je direktna ili neselektivna paljba po civilima od strane snaga SRK-a bila naređena kroz lanac komandovanja kako bi se terorizalo civilno stanovništvo Sarajeva. Taj zaključak potkrepljuje činjenica da je nezamislivo da samo trajanje perioda tokom kojeg su vršeni zločini nad civilima nije rezultat smišljene akcije na održavanju takvog stanja.

738. Većina je uvjerena da su zapovijesti u lancu komandovanja bosanskih Srba prosljeđivane nadalje kroz lanac komandovanja njihovih snaga raspoređenih oko grada Sarajeva i u njegovoj

okolini radi gađanja civila ili civilnog stanovništva Sarajeva. Većina će sada razmotriti da li je general Galić naredio da se izvrše zločini koji su dokazani na suđenju prema navodima optužbe.

739. Odbrana tvrdi da ne postoji nikakva pismena zapovijest kojom bi se moglo dokazati da je general Galić naredio snajpersko djelovanje po civilima u gradu Sarajevu. Prema odbrani, takve zapovijesti bi, zbog svog značaja, morale biti u pismenom obliku. Većina primjećuje da teza optužbe ne ovisi o pismenim zapovijestima koje je izdavao general Galić nego o dokazima o znanju generala Galića o zločinima koje su u Sarajevu počinile snage pod njegovom komandom, visokom stepenu discipline koju su iskazivali njegovi podređeni i činjenici da, kad je doznao za počinjenje zločina, nije preduzeo nikakve mjere, što, prema mišljenju optužbe, "ukazuje van razumne sumnje da je on naredio da se gađaju civili".

740. Argument odbrane da nema dokaza o pismenim zapovijestima na osnovu kojih bi se moglo utvrditi da je general Galić naredio otvaranje vatre na civile u Sarajevu nije uvjerljiv. Prvo, kako se navodi u Dijelu II ove Presude u odjeljku koji se odnosi na mjerodavno pravo u vezi s članom 7 Statuta, za zapovijest nije propisana posebna forma, ona se može izdati na čitav niz različitih načina. Drugo, Pretresnom vijeću su podastrijeti pouzdani dokazi da su svakodnevno izdavane zapovijesti, bilo od strane generala Galića ili kroz lanac komandovanja tokom brifinga u Sarajevsko-romanijskom Korpusu. Svjedočenje svjedoka DP35 i svjedoka AD da usmene zapovijesti kroz lanac komandovanja SRK-a nisu bile neuobičajene potkrijepljeno je iskazima mnogih drugih svjedoka odbrane o tome da je general Galić svoje jutarnje i večernje brifinge u komandi Korpusa završavao izdavanjem usmenih instrukcija i naređenja potčinjenim.

741. Iako nimalo ne sumnja da je general Galić doista izdavao takve zapovijesti, Većina zaključuje da su pripadnici SRK-a počinili zločine nad civilima na rasprostranjen način i tokom dužeg perioda. Većina je već gore primijetila da način počinjenja tih zločina otkriva iznenađujuću sličnost cijelog obrasca. Sve to navodi Većinu na zaključak da kažnjive radnje nisu bila sporadična djela vojnika izvan kontrole nego su vršene u skladu sa smišljenom kampanjom napada na civile, koja je morala proizaći sa viših nivoa vlasti ili barem po njihovom odobrenju.

742. Pretresno vijeće je već konstatiralo da su snage bosanskih Srba raspoređene u Sarajevu i njegovoj okolini bile pod komandom generala Galića, koji je nad njima vršio kontrolu. Pretresno vijeće je također zaključilo da je general Galić bio u potpunosti obaviješten o krivičnim djelima koja su vršile snage pod njegovom komandom i unutar njegove zone odgovornosti, a koja on, u najmanju ruku, nije spriječio niti je počinioce kaznio. Prema mišljenju Većine, iz iskaza u zapisniku sa suđenja neodoljivo se nameće zaključak da se ono što je Pretresno vijeće okarakterisalo rasprostranjenim i zloglasnim napadima na civilno stanovništvo Sarajeva nije moglo dešavati protiv

volje komandanta snaga koje su te napade vršile i da je nepreduzimanje mjera za sprečavanje protivpravnog snajperskog djelovanja i granatiranja bilo namjerno.

743. Ovaj zaključak nalazi svoju potkrepu u iskazu Abdel-Razeka i svjedoka DP35, koji opovrgavaju različite argumente odbrane da SRK-u nisu izdavane zapovijesti da otvara vatru bilo na smišljeno neselektivan način ili konkretno protiv civila. General Galić je priznao Abdel-Razeku da se civili koji prelaze preko aerodromske piste gađaju zato što on sumnja da se radi o pokretima u vojne svrhe. Pretresno vijeće nimalo ne sumnja da je Abdel-Razek vjerodostojan svjedok i da je njegovo svjedočenje pouzdano. DP35, komandant jedne brigade SRK-a, dalje je potkrijepio iskaz Abdel-Razeka utoliko što je objasnio da su pripadnici njegove brigade postupali po naređenjima da se spriječi prelazak preko aerodroma korištenjem neselektivne paljbe. Taj iskaz sugerira da je ta neselektivna paljba bila, u nekim slučajevima, ne samo nužnost – prema riječima DP35, njegova brigada nije posjedovala optičke uređaje za noćno gađanje – nego i način na koji je SRK vodio neprijateljstva. Uvjerivši se koliko su efikasni i efektivni bili sistemi za izvještavanje i nadgledanje SRK-a, Većina je uvjeren da je general Galić znao da se njegove zapovijesti u vezi s sprečavanjem prelaska preko aerodromske piste poštuju, što znači da je velik broj civila koji su pokušavali da pređu aerodromsku pistu gađan s punom sviješću o njihovom civilnom statusu ili uz grubo zanemarivanje mogućnosti da se radi o civilima. Određen značaj također treba pridati iskazu svjedoka W, koji je generalu Galiću iznio pritužbu na granatiranje jednog punkta za vodosnabdijevanje, koje je za posljedicu imalo određen broj civilnih žrtava. Tom prilikom su mu pružena uvjerenja da su snage pod komandom generala Galića djelovale u granicama njegovih naredbi kada su napadale civile.

744. Većina takođe podsjeća na iskaz svjedoka AD, pripadnika snaga SRK-a, koji je posvjedočio da se u štabu komande svoje brigade suprotstavio pretpostavljenima u vezi s zapovijestima da se gađaju mjesta na kojima su se nalazili civili i da mu je komandant brigade zaprijetio da će kazniti njega i druge pripadnike njegove jedinice. Prema mišljenju svjedoka AD, njegov komandant nije se usudio da iznese problem civilnih žrtava pred svoje pretpostavljene, tako da nije postojala mogućnost da general Galić sazna za te činjenice. Ovo svjedočenje, na prvi pogled, može se dvojako protumačiti; ili je komandant brigade djelovao na sopstvenu inicijativu i bez ikakvog znanja pretpostavljenih ili je, naprotiv, postupao po naređenjima pretpostavljenih. Ova druga alternativa je jedino valjano objašnjenje s obzirom na činjenicu da je SRK kao korpus dobro funkcionisao i bio disciplinovan. Pored toga, Pretresno vijeće je već zaključilo da je general Galić bio potpuno svjestan, naročito imajući u vidu službene proteste, da su civili izloženi granatiranju i snajperskom djelovanju koje se pripisuje snagama SRK-a i da je, nakon što je saznao za to, ostajao

pasivan ili pak povremeno reagirao smanjivanjem intenziteta napada da bi ga kasnije opet povećavao.

745. Uvidom u spis takođe postaje više nego jasno da je general Galić, premda je, kada bi ga na to potakla akcija izvana, povremeno pozivao na smanjenje vatrenih dejstava po civilnom stanovništvu Sarajeva, takođe, u drugim prilikama, namjeravao da gađa, direktnom ili neselektivnom paljbom, civile i civilno stanovništvo grada Sarajeva radi provođenja terora nad civilnim stanovništvom Sarajeva. Većina podsjeća na iskaze Henneberryja, O'Keeffea, Molea i Bergerona. Sva četiri svjedoka su protestirali kod generala Galića zbog neselektivnog gađanja civila. Bergeron je posvjedočio da je general Galić upozoren da "snajperisti ubijaju civile, bilo da se radi o ženama, djeci, starcima, po svemu sudeći ni iz kojeg drugog razloga osim terorisanja stanovništva".²⁴⁴³ Odgovor generala Galića Henneberryju i O'Keeffeu da je krajnji cilj da se ili uništi grad ili da se iz njega protjeraju Muslimani i da "će se on pobrinuti da to područje bude bezbjedno za njegovu djecu i djecu njegove djece" govori sam za sebe. Jedini razuman zaključak jeste da je general Galić djelovao na ostvarivanju strategije napada na civilno stanovništvo Sarajeva radi širenja straha među tim stanovništvom. Taj zaključak potkrepljuje Henneberryjevo svjedočenje da je plan u vezi sa Sarajevom bio saopšten jedinicama podređenim generalu Galiću. Pored toga, Pretresno vijeće je konstatovalo da je znanje generala Galića o zločinima, čiji primjeri su dokazani na suđenju, bilo značajno. Uvjerljivo se nameće zaključak da nečinjenje, tokom perioda od oko dvadeset i tri mjeseca, od strane komandanta Korpusa koji je imao značajna saznanja o zločinima koje su njegovi potčinjeni činili nad civilima i koji je bio redovno podsjećan na svoju dužnost da na osnovu tog saznanja djeluje, govori o smišljenoj namjeri da se nad civilima izvrše akti nasilja.

746. Većina je uvjerena da je general Galić promovirao ciljeve svojih pretpostavljenih u vezi sa Sarajevom provodeći kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva Sarajeva, te da je, prenoseći kroz lanac komandovanja SRK-a zapovijesti za vođenje te kampanje na način koji otkriva da je primarna svrha bila provođenje terora, sankcionišući pritom korišćenje pripadnika i opreme SRK-a u protivpravne svrhe, namjeravao da se nad civilima izvrše zločini ili da snage pod njegovom komandom izvrše te zločine.

747. Konstatujući da je general Galić, pridržavajući se naredbi koje su išle nadalje lancem komandovanja SRK-a, provodio kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civilnog stanovništva Sarajeva sa namjerom terorisanja tog stanovništva, Većina podsjeća da time ne zaključuje da je general Galić bio jedini autor te kampanje. Spis ne sadrži dokaze na osnovu kojih se može utvrditi da su drugi oficiri VRS-a, uključujući neposrednog pretpostavljenog generala

²⁴⁴³ Bergeron, T. 11268.

Galića bili prisutni na bojištu i pažljivo nadgledali situaciju u Sarajevu. Oficir vojske bosanskih Srba, koji je naredio gađanje tramvaja kojima su se vozili civili kao sredstvo za vršenje pritiska na Predsjedništvo je bio oficir VRS-a. U spisu nema dokaza o tome da je general Milanović, oficir VRS-a potčinjen generalu Mladiću, bio efektivno potčinjen generalu Galiću. Međutim, u svjetlu zaključaka donijetih u vezi sa sistemom izvještavanja i nadgledanja u SRK-u, Većina je uvjeren da su snage pod komandom generala Galića vršile snajpersko djelovanje po tramvajima u Sarajevu, izvršavajući time njegove zapovijesti. Uvidom u spis nameće se zaključak da je general, komandant korpusa, organa potčinjenog VRS-a, koordinirao kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva, dopuštajući da se ljudstvo i oprema SRK-a koriste za vršenje protivpravnih akata nasilja nad civilima. Razumno je pretpostaviti da bi komandant SRK-a, potčinjenog korpusa VRS-u stacioniranog na području Sarajeva, bio zadužen za provođenje, pospješivanje i koordiniranje kampanje vatrenog dejstvovanja snajperima i granatama po civilima u Sarajevu, što dokazi i pokazuju.

748. Većina zaključuje da optuženi general Galić ispunjava sve kriterije za *actus reus* i *mens rea* zločina dokazanih na suđenju.

749. Ukratko, dokazi navode na zaključak da je general Galić, koji je, mada je bio upozoren na zločine koje su počinili njegovi potčinjeni nad kojima je on imao punu kontrolu, dosljedno i tokom dužeg perioda (dvadeset i tri mjeseca) propuštao da spriječi počinjenje zločina i kazni počinioca kada je za njih saznao, provodio kampanju protivpravnih akata nasilja nad civilima po zapovijestima koje su prenošene niz lanac komandovanja SRK-a, te da je namjeravao da provodi tu kampanju s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom Sarajeva. Većina proglašava generala Galića krivim zato što je naredio zločine koji su dokazani na suđenju.

750. Zaključujući da je general Galić kriv za zločine koji su dokazani na suđenju na osnovu člana 7(1) Statuta, Većina ne smatra potrebnim da proglasi da li je general Galić kumulativno kriv i na osnovu člana 7(3) Statuta.

751. General Galić se tereti za zločine provođenja terora (tačka 1) i napada na civile (tačke 4 i 7) kao kršenja zakona i običaja ratovanja, te za zločine ubistva (tačke 2 i 5) i nečovječnih djela (tačke 3 and 6) kao zločine protiv čovječnosti na osnovu kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja koju je optuženi provodio tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Većina Pretresnog vijeća je u Dijelu III ove Presude, u odjeljku 'Pravni zaključci', stala na stanovište da su zločine koji se terete u optužnici počinile snage pod komandom i kontrolom generala Galića. U tom dijelu, Većina konstatira da je general Galić direktno učestvovao u počinjenju tih zločina time što je naredio provođenje kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja civila u Sarajevu tokom perioda na koji

se odnosi Optužnica sa ciljem terorisanja civilnog stanovništva. Kako je navedeno u Dijelu II ove Presude, u odjeljku ‘Kumulativne osude’, nije dopustivo da se izriču višestruke osude zasnovane na istom kriminalnom ponašanju za napade na civile i za zločin provođenja terora, ako se dokaže ovaj drugi.

752. Ukratko, Većina Pretresnog vijeća proglašava optuženog generala Galića krivim za zločin provođenja terora (kojim se tereti u tački 1 optužnice), ubistvo (kojim se tereti u tačkama 2 i 5) i nečovječna djela (kojima se tereti u tačkama 3 i 6). Optužbe za napade na civile sadržane u tačkama 4 i 7 (zbog toga što su obuhvaćene pod tačkom 1) odbijaju se.

753. Pretresno vijeće sada prelazi na odmjeravanje kazne koju treba izreći generalu Galiću u svjetlu izrečenih osuda.

V. ODMJERAVANJE KAZNE

A. Podnesci strana

754. Optužba predlaže da generalu Galiću treba izreći “doživotne kazne za krivična djela”.²⁴⁴⁴ Prema optužbi, težina zločina koji su dokazani na suđenju utvrđena je na osnovu velikog broja žrtava i opsega duševnih i fizičkih patnji žrtava i preživjelih.²⁴⁴⁵ Prema optužbi, “krivična djela su tim teža s obzirom na činjenicu da su potčinjeni osjećali veliko poštovanje prema optuženom, koje je moglo lakše obezbijediti izvršavanje njegovih protivpravnih zapovijesti, između ostalog, od strane potčinjenih vojnika koji su bili časni ljudi i inače ne bi tako postupili, što mora da je u njima prouzrokovalo tešku unutrašnju borbu”.²⁴⁴⁶ Optužba naglašava da general Galić zasigurno nije protiv svoje volje “provodio kampanju koja je pod njegovom komandom trajala oko 23 mjeseca” i insistira na tome da zločini nisu bili počinjeni “u žaru borbe, niti u situaciji kad nije bilo vremena za razmišljanje o njihovim posljedicama. Naprotiv, radilo se o krivičnim djelima koja su imala vremenski kontinuitet, gdje je optuženi obnavljao svoj *mens rea*”.²⁴⁴⁷

²⁴⁴⁴ Završni pretresni podnesak odbrane, par. 778-81.

²⁴⁴⁵ “Mjera krivične odgovornosti optuženog je funkcija činjenice ranjavanja i usmrćivanja civila koji su bili direktne žrtve kampanje, duševne patnje zbog straha koji je to u njema izazvalo, i fizičkih posljedica na svakodnevni život civila u predmetnom periodu, budući da su oni preživljavali pod stalnom prijetnjom da će biti pogođeni granatama ili snajperima. Nadalje, relevantno je uzeti u obzir trajne posljedice koje je ta kampanja ostavila na preživjele”. Na primjer, Jusfović je o trajnim posljedicama kampanje izjavio sljedeće: “Traume su uticale na sve nas, uključujući borce na vatrenim položajima. Bilo je to traumatično iskustvo. Kada smo nas deseterica boraca sa vatrenih položaja prvi put otišli u Austriju, u Split, hodali smo okolo - - a to je bilo 1998. Hodali smo obalom mora i kada je pristajao neki brod, začuli smo zvižduk sirene. Svi smo se bacili na zemlju. Ljudi su mislili da smo poludjeli. Nama se učinilo da je to granata. Dakle, vidite da nam se to urezalo u sjećanje”, (T. 6541), Završni podnesak optužbe, par. 778.

²⁴⁴⁶ Završni pretresni podnesak optužbe, par. 779.

²⁴⁴⁷ Id., par. 780-1.

755. Odbrana tvrdi da se iz prakse odmjeravanja kazni u bivšoj Jugoslaviji razabire da bi najteža kazna koju bi Međunarodni sud mogao izreći u ovom predmetu bila kazna od 20 godina zatvora.²⁴⁴⁸ Odbrana dalje tvrdi da se Pretresno vijeće “mora paziti da optuženom odmjeri individualiziranu kaznu”²⁴⁴⁹ s obzirom na to da je on bio “profesionalni vojnik koji se morao pridržavati naređenja”,²⁴⁵⁰ i koji je “vršio dužnosti komandanta Korpusa u skladu s pravilima vojne službe”,²⁴⁵¹ “preduzimao sve mjere da spriječi aktivnosti paravojnih formacija kako bi se izbjegle povrede zakona i običaja ratovanja ili smanjila vjerovatnoća da će do njih doći”.²⁴⁵² Odbrana tvrdi da je zbog toga što je tokom perioda na koji se odnosi optužnica ponašanje generala Galića prema UNPROFOR-u bilo veoma kooperativno, on bio “pozvan da podnese ostavku”.²⁴⁵³ Odbrana također tvrdi da je general Galić imao puno poštovanje za nacionalnost i vjeru drugih²⁴⁵⁴ i naglašava da je on, iako je uhapšen na “brutalan” način, u potpunosti saradivao sa međunarodnim institucijama u Bosni i Hercegovini.²⁴⁵⁵

B. Važeće odredbe i principi izricanja kazne

756. Pri odmjeravanju kazne mora se poći od odredbi članova 23²⁴⁵⁶ i 24²⁴⁵⁷ Statuta i pravila 87 (C)²⁴⁵⁸ i 101²⁴⁵⁹ Pravilnika o postupku i dokazima. U tim odredbama se navodi karakter kazne koju

²⁴⁴⁸ Završni podnesak odbrane, par. 1129-1140.

²⁴⁴⁹ Id., par. 1142; Završna riječ, T. 21870.

²⁴⁵⁰ Završni podnesak odbrane, par. 1144.

²⁴⁵¹ Id., par. 1145.

²⁴⁵² Id., par. 1146.

²⁴⁵³ Id., par 1147-8.

²⁴⁵⁴ Id., par. 1149.

²⁴⁵⁵ Id., par 1151-3.

²⁴⁵⁶ U članu 23 navodi se, u relevantnom dijelu, sljedeće: “1. Pretresno vijeće izriče presude i odmjerava kazne i sankcije osobama osuđenim za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava”.

²⁴⁵⁷ U članu 24 navodi se sljedeće: “1. Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. Prilikom određivanja kazne zatvora pretresno vijeće imaće u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije. 2. Prilikom izricanja kazni, pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika. 3. Uz kaznu zatvora, pretresna vijeća mogu naložiti povrat eventualne imovine i imovinske koristi stečene kriminalnim postupanjem, uključujući i sredstvima prisile, pravim vlasnicima”.

²⁴⁵⁸ U pravilu 87 (C) navodi se sljedeće: “[a]ko pretresno vijeće proglasi optuženog krivim po jednoj ili više optužbi sadržanih u optužnici, izreći će kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne izdržavati konsektivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog.”

²⁴⁵⁹ (A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora.

(B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su:

- (i) sve otežavajuće okolnosti;
- (ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;
- (iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;
- (iv) koliko je osuđeni izdržao od bilo koje kazne koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo, kao što je spomenuto u članu 10(3) Statuta.

(C) Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.

mogu izreći pretresna vijeća (zatvor), faktori koje treba uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne, te način izricanja (jedinствена kazna ili kumulativne kazne).

757. U sudskoj praksi dva Međunarodna suda iskristalizirala su se dva glavna cilja kažnjavanja: kažnjavanje pojedinca za počinjena krivična djela i odvracanje drugih pojedinaca od vršenja krivičnih djela.²⁴⁶⁰ Rehabilitacija je također jedan od ciljeva koje Pretresno vijeće treba uzeti u obzir prilikom odmjeravanja kazne.²⁴⁶¹

758. Međunarodni sud je često u svojim presudama isticao da je glavni faktor koji bi trebalo uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne težina zločina, uključujući posljedice koje su zločini ostavili na žrtve.²⁴⁶² To važi bez obzira na oblik kažnjivog učešća pojedinca.²⁴⁶³ Uopšte uzev, Pretresno vijeće će procijeniti težinu krivičnih djela koja su dokazana u ovom predmetu uzimajući u obzir broj žrtava, posljedice zločina na ciljanu grupu u širem smislu, te patnje nanijete žrtvama.²⁴⁶⁴

759. Pri odmjeravanju kazne Pretresno vijeće mora također uzeti u obzir individualne prilike optuženog, uključujući sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Ni Statut ni Pravilnik ne propisuju koje faktore treba uzeti u obzir kao otežavajuće, odnosno olakšavajuće okolnosti, izuzev što pravilo 101(B)(ii) nalaže da Pretresno vijeće uzme u obzir “značajnu saradnju” sa tužiocem kao olakšavajući faktor. Uopšte uzev, faktori koji su svojstveni osuđenom licu uzimaju se u obzir kao otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti.²⁴⁶⁵ Uzimanjem u obzir faktora vezanih za individualne prilike osuđenog lica, Pretresno vijeće je u mogućnosti da tačnije procijeni potencijal za rehabilitaciju.²⁴⁶⁶ Relevantni individualni faktori mogu uključivati dobrovoljnu predaju,²⁴⁶⁷ iskazivanje kajanja²⁴⁶⁸ ili ranije odsustvo nasilničkog ponašanja.²⁴⁶⁹ Olakšavajuće okolnosti se utvrđuju odmjeravanjem vjerovatnoće.

²⁴⁶⁰ Predmet *Aleksovski*, Drugostepena presuda, par. 185; predmet *Čelebići*, Drugostepena presuda, par. 806; predmet *Tadić*, Drugostepena presuda o kazni, par. 48.

²⁴⁶¹ Predmet *Blaškić*, Prvostepena presuda, par. 779-80; predmet *Kvočka*, Prvostepena presuda, par. 704.

²⁴⁶² Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 701; u kojoj se citira ocjena Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* da je težina krivičnog djela bila “[d]aleko najvažnija stvar koju treba imati u vidu, koja se može smatrati probnim kamenom adekvatnosti kazne”, Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1225.

²⁴⁶³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 741.

²⁴⁶⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 701, u kojoj se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1226, Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 15; Presuda o kazni u predmetu *Kambanda*, par. 42; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 26; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 852.

²⁴⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 704.

²⁴⁶⁶ *Vidi supra*, Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 779-80; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 704.

²⁴⁶⁷ Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 84.

²⁴⁶⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 868.

²⁴⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 124, Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 284.

760. Praksa Međunarodnog suda takođe je izdvojila potencijalno otežavajuće okolnosti, kao što su vrsta kažnjivog učešća, predumišljaj,²⁴⁷⁰ diskriminatorno stanje svijesti u slučajevima kada diskriminacija nije element krivičnog djela,²⁴⁷¹ pobude osuđenih osoba²⁴⁷² ili entuzijizam s kojim je zločin počinjen.²⁴⁷³ Samo one činjenice koje su optuženom dokazane van svake razumne sumnje mogu se uzeti u obzir kao otežavajući faktori.²⁴⁷⁴

761. Pri izricanju kazne Pretresno vijeće također uzima u obzir opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji. Ta praksa ne ograničava diskreciono ovlaštenje Pretresnog vijeća za odmjeravanje kazne.²⁴⁷⁵ U vrijeme počinjenja zločina koji su dokazani na suđenju, izricanje kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji zasnivalo se na odredbama krivičnog zakona SFRJ, a naročito člana 41(1)²⁴⁷⁶ Poglavlja XVI ("Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava").²⁴⁷⁷ Član 38(2) Krivičnog zakona SFRJ dopuštao je sudovima da umjesto smrtne kazne izreknu kaznu od dvadeset godina zatvora.²⁴⁷⁸ Za kvalifikovana ubistva, bila je predviđena minimalna kazna zatvora od deset godina, a maksimalna do petnaest godina zatvora.²⁴⁷⁹

C. Odmjeravanje kazne generalu Galiću

762. Kaznu odmjerava Pretresno vijeće većinom glasova svojih članova.

763. Većina Pretresnog vijeća je konstatala da je general Galić učestvovao u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja i da su zločini kojim se tereti u optužnici bili doista i počinjeni. Za učešće u ovim zločinima general Galić je oglašen krivim zato što je na protivpravan način počinio krivična djela provođenja terora nad civilima (na osnovu člana 3 Statuta; tačka 1),

²⁴⁷⁰ Pretresno vijeće ima u vidu da se "[j]edni te isti elementi ne bi se smjeli razmatrati čas kao sastavni elementi zločina, čas kao otežavajuća okolnost", Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 707.

²⁴⁷¹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 278.

²⁴⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 705 *et seq*; vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 847.

²⁴⁷³ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 705.

²⁴⁷⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 763.

²⁴⁷⁵ Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 21.

²⁴⁷⁶ U članu 41(1) Krivičnog zakona SFRJ (usvojen 28. septembra 1976., stupio na snagu 1. jula 1977.) navodi se sljedeće: "Sud će učiniocu krivičnog djela odmjeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to djelo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje poslije učinjenog krivičnog djela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca."

²⁴⁷⁷ Vidi poglavlje XVI Krivičnog zakona bivše Jugoslavije "Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava", članovi 141 i 142(1) odnosili su se na zločin genocida i druge ratne zločine počinjene nad civilima. Vidi također članove 142-156 i članove 38 "Zatvor", 41 "Opšta pravila o odmjeravanju kazne", i 48 ("Sticaj krivičnih djela"). Za zločine protiv mira i međunarodnog prava, uključujući zločin genocida i ratne zločine protiv civilnog stanovništva, mogla se izreći kazna od 5 do 15 godina zatvora, smrtna kazna ili kazna zatvora od 20 godina ako je kazna zatvora izrečena umjesto smrtne kazne.

²⁴⁷⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 849.

²⁴⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 700.

ubistva (na osnovu člana 5 Statuta; tačke 2 i 5), te nečovječna djela (na osnovu člana 5 Statuta; tačke 3 i 6). Za počinjenje tih krivičnih djela u bivšoj Jugoslaviji izricale su se najstrože kazne.

764. Nekoliko aspekata u ovom predmetu bilo je od ključne važnosti za odluku Većine Pretresnog vijeća da je optuženi u značajnoj mjeri učestvovao u zločinima koji su dokazani na suđenju, koji su bili dio kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja. Prvi aspekt je bio sveprisutan i trajan karakter napada o kojem je detaljno bilo riječi u Dijelu III ove Presude. O težini krivičnih djela koja je počinio general Galić govore razmjeri, obrazac i praktično neprekidno ponavljanje tih djela, gotovo svakodnevno, tokom mnogih mjeseci. Stanovnici Sarajeva – muškarci, žene, djeca i starci – bili su podvrgnuti teroru, a stotine civila je ubijeno i hiljade ranjeno tokom svakodnevnih aktivnosti kao što su prisustvovanje sahranama, obrada povrtnjaka, odlazak po vodu, kupovina, odlasci u bolnicu, vožnja gradskim saobraćajem ili boravak u svojim kućama. Većina Pretresnog vijeća također uzima u obzir fizičke i psihičke patnje nanesene žrtvama. Sarajevo nije bio grad u kome je dolazilo do povremenih nasumičnih akata nasilja nad civilima ili u kojem su životni uslovi bili naprosto teški. Radilo se o nepodnošljivom okruženju u kojem je, u najmanju ruku, stotine muškaraca, žena, djece i staraca ubijeno, a hiljade ranjeno i u najopštijem smislu podvrgnuto teroru.

765. Pored toga, optuženi nije – suprotno onome što on tvrdi – bio samo profesionalni vojnik. General Galić je bio iskusan vojni oficir koji je u trenutku imenovanja za komandanta SRK-a imao 49 godina. Kao vojni profesionalac, general Galić je bio svjestan obima svojih obaveza propisanih vojnim kodeksima bivše JNA, a zatim i VRS-a. Većina Pretresnog vijeća je već potvrdila dobrovoljno učešće generala Galića u zločinima za koje je utvrđena njegova krivica. On je imao javnu dužnost da se pridržava zakona i običaja ratovanja. Zločini koje su počinile snage pod njegovom komandom (ili barem veliki dio tih zločina) ne bi bili počinjeni bez njegovog pristanka. Većina Pretresnog vijeća je svjesna uslova opsade u gradu Sarajevu, gdje je jedna strana u sukobu (ABiH) bila izmiješana sa civilnim stanovništvom, što bi se moglo opisati kao pat-pozicija,²⁴⁸⁰ i dokaza koji ukazuju na to da je, povremeno, druga zaraćena strana nastojala da privuče simpatije međunarodne zajednice provociranjem vatrenih protivdejtava SRK-a ili vatrenim dejstvovanjem po sopstvenim civilima.²⁴⁸¹ Međutim, ponašanje druge strane nije opravdanje za namjerno gađanje civila te, kao takvo, ne ublažava odgovornost optuženog. Većina zaključuje da činjenica da je general Galić bio na položaju komandanta Korpusa VRS-a i više puta kršio javnu dužnost koja proizlazi iz ove veoma visoke funkcije jeste otežavajuća okolnost.

²⁴⁸⁰ Fraser je naveo da “pogoditi cilj koji je okružen neborcima [jeste] vojnikova najgora noćna mora”, T. 11238.

²⁴⁸¹ Tucker je naveo sljedeće: “ Iskreno rečeno, što se nanosilo više patnji, tim bolje jer se to odigravalo pred televizijskim kamerama, te bi na kraju moglo dovesti do pritiska koji su oni željeli kako bi se postigla međunarodna intervencija.” Tucker, T. 10030-1.

766. Većina je pažljivo razmotrila pitanje da li su za ovaj predmet relevantne druge okolnosti, kao što su one koje predviđa precedentno pravo. Premda saosjeća sa porodičnom situacijom generala Galića u vezi sa njegovim hapšenjem, Većina Pretresnog vijeća smatra da hapšenje optuženog nije faktor za utvrđivanje kazne i da njegova porodična situacija nije toliko atipična da bi bila relevantan faktor u ovom predmetu koji bi išao u prilog ublažavanju kazne. Međutim, Većina Pretresnog vijeća ima u vidu primjerno ponašanje generala Galića tokom čitavog postupka pred Međunarodnim sudom.

767. Ukupna procjena Većine Pretresnog vijeća jeste da je general Galić bio profesionalni vojnik koji ne samo da se jedva trudio da pravi distinkciju između civilnih i vojnih ciljeva nego je spremno nadzirao gađanje civila u Sarajevu.

768. Optužba tvrdi da bi general Galić trebao biti osuđen na doživotne kazne po svakoj tački optužnice po kojoj je oglašen krivim.²⁴⁸² Međutim, u svjetlu činjenice da je general Galić kriv za zločine koji čine dio jedinstvene kampanje provedene na geografski ograničenoj teritoriji tokom neprekinutog vremenskog perioda, Većina Pretresnog vijeća smatra primjerenijim izricanje jedinstvena kazna.

²⁴⁸² Optužba nije jasno formulirala rečenicu pa koristi plural "doživotne kazne". Vijeće smatra da optužba predlaže kaznu doživotnog zatvora za svako dokazano krivično djelo.

VI. DISPOZITIV

769. **IZ GORENAVEDENIH RAZLOGA**, razmotrivši sve dokaze i argumente strana, i isključivši iz razmatranja one incidente za koje optužba nije dokazala da su reprezentativni za zločine kojima se optuženi tereti u optužnici, Pretresno vijeće, uz protivljenje sudije Nieto-Navia, donosi sljedeći dispozitiv u skladu sa Statutom i Pravilnikom:

Stanislav Galić se proglašava **KRIVIM** po sljedećim tačkama, na osnovu člana 7(1) Statuta Međunarodnog suda:

TAČKA 1: Kršenja zakona i običaja ratovanja (akti nasilja čija je glavna svrha bila terorisanje civilnog stanovništva, sankcionisana članom 51 Dopunskog protokola I Ženevskih konvencija iz 1949) na osnovu člana 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 2: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) na osnovu člana 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 3: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna dela – osim ubistva) na osnovu člana 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 5: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) na osnovu člana 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 6: Zločini protiv čovečnosti (nečovječna djela – osim ubistva) na osnovu člana 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

Zaključak o krivici po tački 1 ima za posljedicu da se sljedeće tačke **ODBACUJU**:

TAČKA 4: Kršenja zakona i običaja ratovanja (napad na civile sankcionisan članom 51 Dopunskog protokola I i članom 13 Dopunskog protokola II Ženevskih konvencija iz 1949.) na osnovu člana 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 7: Kršenja zakona i običaja ratovanja (napad na civile sankcionisan članom 51 Dopunskog protokola I i članom 13 Dopunskog protokola II Ženevskih konvencija iz 1949.) na osnovu člana 3 Statuta Međunarodnog suda.

Pretnosno vijeće, većinom glasova, ovim **IZRIČE** Stanislavu Galiću jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 20 (dvadeset) godina.

770. Na osnovu pravila 101(C) Pravilnika, optuženi ima pravo da mu se uračuna vrijeme koje je proveo u pritvoru. Generala Galića je SFOR uhapsio 20. decembra 1999. i od tog datuma je pritvoren u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija u Haagu u Nizozemskoj. On ima pravo da mu se u izrečenu kaznu uračuna pomenuti period, zajedno sa eventualnim dodatnim vremenom koje bude izdržavao do odluke po eventualnoj žalbi. Na osnovu pravila 103(C) Pravilnika, Stanislav Galić će ostati u pritvoru Međunarodnog suda dok se ne dovrše pripreme za njegovo prebacivanje u državu u koju bude upućen na izdržavanje kazne.

Sastavljeno 5. decembra 2003. na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je mjerodavan engleski tekst.

U Haagu,

Nizozemska

/potpis na originalu/

Judge Amin El Mahdi

/potpis na originalu/

Judge Alphonse Orié

/potpis na originalu/

Judge Rafael Nieto-Navia

predsjedavajući

**VII. IZDOJENO I DJELIMIČNO SUPROTNO MIŠLJENJE SUDIJE
NIETO-NAVIE**

VIII. DODACI

A. Optužnica protiv generala Galića

Tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, u skladu s ovlaštenjem iz člana 18 Statuta Međunarodnog suda, optužuje

STANISLAVA GALIĆA

za **ZLOČINE PROTIV ČOVJEČNOSTI i KRŠENJA RATNOG PRAVA I OBIČAJA**, kako slijedi:

OPŠTI PODACI:

1. Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine i proteže se u smjeru istok-zapad duž doline rijeke Miljacke u srednjoj Bosni. Grad je okružen strmim padinama obližnjih visokih planina. Na istoku se nalazi gusto naseljen gradski centar koji čini stambenu i trgovačku jezgru starog grada koji se proteže uz susjedna brda. Na otvorenijem prostoru prema zapadu nalaze se nove opštine sa razvijenom poslovnom djelatnošću i brojnim stambenim zgradama. Istorija grada seže skoro dvije hiljade godina unazad. Do 1992. godine Sarajevo je bilo prosperitetna višenacionalna zajednica, te kulturni i privredni centar u bivšoj Jugoslaviji. Prema popisu iz 1991. godine, u gradu i neposrednoj okolini bilo je 525.980 stanovnika čiji je nacionalni sastav bio sljedeći: 49,3% Muslimana, 29,9% Srba, 6,6% Hrvata, 10,7% onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni i 3,5% ostalih. U Sarajevu je živjelo 11% stanovništva Bosne i Hercegovine.
2. U Sarajevu su izbila oružana neprijateljstva ubrzo nakon što je 6. aprila 1992. Bosna i Hercegovina međunarodno priznata kao nezavisna država. Čak i prije izbijanja sukoba, oružane snage koje su podržavale Srpsku demokratsku stranku (SDS) i dijelovi Jugoslavenske narodne armije (JNA), uključujući jedinice 4. korpusa 2. vojne oblasti, zauzele su strateške položaje u i oko Sarajeva. Grad je nakon toga blokiran, te je sa tih položaja neprestano granatiran i napadan iz snajpera. Artiljerijski i snajperski napadi vršeni su uglavnom sa položaja na brdima iznad Sarajeva, odakle su napadači imali jasan, detaljan i sveobuhvatan pregled nad gradom i civilnim stanovništvom u gradu.
3. Na dan ili oko 20. maja 1992, nakon djelomičnog povlačenja JNA iz Bosne, 2. vojna oblast uspješno se transformirala u dio Vojske Republike Srpske (VRS). U sklopu te transformacije, 4. korpus 2. vojne oblasti postao je Sarajevsko-romanijski korpus sa štabom u kasarni Lukavica u neposrednoj blizini Sarajeva, jugozapadno od grada.
4. (a) Tokom četrdeset četiri mjeseca, Sarajevsko-romanijski korpus sprovodio je vojnu strategiju granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba pola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce.
- (b) Sarajevsko-romanijski korpus usmjeravao je granatiranje i snajpersko djelovanje na civile koji su obrađivali povrtnjake, čekali u redu za kruh, sakupljali vodu, išli na sahrane, kupovali na pijacama, vozili se tramvajima, sakupljali drva, ili jednostavno šetali sa djecom ili prijateljima. Ljudi su ranjavani i ubijani čak i u vlastitim

domovima mecima koji bi ušli kroz prozore. Napadi na sarajevske civile često nisu imali veze sa vojnim djelovanjima i cilj im je bio da stanovništvo drže u neprekidnom strahu.

- (c) Zbog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila, život svakog stanovnika Sarajeva postao je svakodnevna borba za opstanak. Bez plina, struje ili tekuće vode, ljudi su morali izlaziti van da nađu osnovne životne potrepštine. Svaki put kad bi izašli, bilo da sakupe drva, donesu vodu ili kupe kruh, rizikovali su život. Pored pravog pokolja ljudi prouzrokovanog granatiranjem i snajperskim djelovanjem, neprekidni strah od smrti i osakaćivanja doveo je kod stanovnika Sarajeva do velikih trauma i psihičkih povreda.

OPTUŽENI:

5. **STANISLAV GALIĆ**, sin Dušana, rođen je 12. marta 1943. u selu Goleši u opštini Banja Luka. Imao je čin general-majora u Vojsci Republike Srpske. Preuzeo je komandu nad Sarajevsko-romanijskim korpusom na dan ili oko 10. septembra 1992. i ostao na tom položaju do otprilike 10. augusta 1994. Za to vrijeme snage kojima je on rukovodio i komandovao sprovodile su kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva.

OPŠTI NAVODI OPTUŽNICE

6. Sarajevsko-romanijski korpus bio je važan dio VRS kojom su komandovali Ratko MLADIĆ, komandant Glavnog štaba, i Radovan KARADŽIĆ koji je najprije bio predsjednik Predsjedništva vlasti bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini, a kasnije predsjednik Republike Srpske i imenovani vrhovni komandant njenih oružanih snaga.
7. Do 10. septembra 1992. Sarajevsko-romanijski korpus uspostavio je kontrolu nad čitavom bosansko-srpskom teritorijom oko Sarajeva, uključujući uspostavljene linije sukoba i artiljerijske položaje.
8. **STANISLAV GALIĆ** je tokom svoje službe kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa bio u nadređenom položaju u odnosu na oko 18.000 pripadnika vojske raspoređenih u deset brigada.
9. Kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa, **STANISLAV GALIĆ** je svoj autoritet i kontrolu nad snagama koje su sačinjavale Sarajevsko-romanijski korpus i bile mu pripojene pokazao između ostalog i učestvovanjem u pregovorima i sprovođenju dogovora o zoni potpunog isključenja teškog oružja (TEZ), kao i kontroliranjem pristupa UNPROFOR-a i ostalog osoblja UN-a na teritoriju oko Sarajeva, a osobito lokacijama teškog oružja.
10. **STANISLAV GALIĆ** snosi individualnu krivičnu odgovornost za planiranje, poticanje, naređivanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podupiranje planiranja, pripreme ili izvođenja kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva Sarajeva, te za niže navedena djela koja su počinili pripadnici njegovih snaga i osobe pod njegovom komandom, u skladu sa članom 7(1) Statuta Međunarodnog suda.
11. Kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa **STANISLAV GALIĆ** takođe snosi individualnu krivičnu odgovornost za postupanje onih podređenih osoba u odnosu na koje je on bio u nadređenom položaju. **STANISLAV GALIĆ** je odgovoran za djela i propuste svojih podređenih jer je znao ili imao razloga da zna da će njegovi podređeni počinuti takva

djela, ili da su ih već počinili, a on nije preduzeo razumne korake da spriječi takva djela ili da kazni počinioce. Zbog toga što nije preduzeo radnje koje je trebao preduzeti kao osoba u nadređenom položaju, **STANISLAV GALIĆ** je odgovoran za djela i propuste koji se navode niže u tekstu u skladu sa članom 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

12. Za sve vrijeme bitno za ovu optužnicu u Bosni i Hercegovini na teritoriji bivše Jugoslavije trajao je oružani sukob.
13. U svakoj tački optužnice kojom se tereti za zločine protiv čovječnosti, što je krivično djelo priznato članom 5 Statuta Međunarodnog suda, navedena djela i propusti bili su dio rasprostranjenog ili sistematskog napada ili napada širokih razmjera usmjerenog protiv civilnog stanovništva.
14. U svakoj tački optužnice kojom se tereti za kršenje ratnog prava ili običaja, što je krivično djelo priznato članom 3 Statuta Međunarodnog suda, ta djela i propusti bili su usmjereni protiv civila.
15. Navodi svih tačaka optužnice odnose se na ukupnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva, no razmjeri su bili toliki da Prilozi pojedinačnim grupama tačaka u ovoj optužnici navode samo mali reprezentativan broj pojedinačnih incidenata u cilju konkretnosti iznošenja optužbi.
16. U predmetno vrijeme **STANISLAV GALIĆ** je bio dužan da se pridržava prava i običaja koji reguliraju vođenje rata.

OPTUŽBE:

TAČKA 1 (SPROVOĐENJE TERORA)

Otprilike od 10. septembra 1992. do otprilike 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ**, kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, teroristički na taj način civilno stanovništvo i nanoseći mu psihičke patnje.

Svojim djelima i propustima **STANISLAV GALIĆ** odgovoran je za sljedeće:

TAČKA 1: Kršenja ratnog prava i običaja (protivpravno terorisanje civila kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) što je kažnjivo prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKE 2 - 4 (SNAJPERSKO DJELOVANJE)

Između 10. septembra 1992. i 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ**, kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili su bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je koordiniranu i dugotrajnu kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijen i ranjen velik broj civila svih starosnih dobi i obaju polova. Ti napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje. U konkretne

slučajeve takvih napada, kao reprezentativni navodi, spadaju slučajevi navedeni u prvom prilogu ovoj optužnici.

Svojim djelima i propustima **STANISLAV GALIĆ** odgovoran je za sljedeće:

TAČKA 2: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) kažnjivi prema članu 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 3: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna djela koja nisu ubistvo) kažnjivi prema članu 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 4: Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKE 5 - 7 (GRANATIRANJE)

Između 10. septembra 1992. i 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ**, kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili su bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je koordiniranu i dugotrajnu kampanju granatiranja civilnih područja i civilnog stanovništva Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja. Posljedice granatiranja bile su smrt i ranjavanje hiljada civila. U konkretne slučajeve takvih napada, kao reprezentativni navodi, spadaju slučajevi navedeni u drugom prilogu ovoj optužnici.

Svojim djelima i propustima **STANISLAV GALIĆ** odgovoran je za sljedeće:

TAČKA 5: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) kažnjivi prema članu 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 6: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna djela koja nisu ubistvo) kažnjivi prema članu 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 7: Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema članu 3 Statuta Međunarodnog Suda suda.

Dana
Potpis:
Louise Arbour
Tužilac

B. Istorijat postupka

1. Optužnica i optuženi

771. Optužnicu protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića potvrdio je sudija Antonio Cassese 24. aprila 1998. Sudija Cassese je naložio da se kopije naloga za hapšenje dostave

Tužilaštvu i međunarodnim Stabilizacionim snagama (u daljnjem tekstu: SFOR),²⁴⁸³ te da se optužnica i popratni materijal ne objelodanjuju dok dvojica optuženih ne budu uhapšena ili do daljnjeg naloga.²⁴⁸⁴ Dana 15. marta 1999. sudija Cassese je dao dozvolu tužiocu da rediguje optužnicu i da Sekretarijatu dostavi zasebnu optužnicu u kojoj se navodi samo Stanislav Galić, kako bi se ona dostavila Tužilaštvu i SFOR-u.²⁴⁸⁵ Dana 17. marta 1999. sudija Cassese izdao je nalog da se djelimično poništi Nalog o neobjelodanjivanju od 24. aprila 1998., što je trebalo stupiti na snagu po pritvaranju ili hapšenju jednog od optuženih, a odnosilo se na dokumente relevantne za tog optuženog.²⁴⁸⁶ Dana 2. novembra 2001. sudija Rafael Nieto-Navia naložio je da se Nalog o neobjelodanjivanju od 24. aprila 1998. u potpunosti poništi.²

772. Optužnica priložena u Dodatku A podnesena je 26. marta 1999. i u njoj se optuženi tereti po sedam tačaka na osnovu članova 3 i 5, te članova 7(1) i 7(3) Statuta za učestvovanje u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenog protiv civilnog stanovništva Sarajeva od septembra 1992. do augusta 1994.

773. Dva priloga u kojima se "navod[i] samo mali reprezentativan broj pojedinačnih incidenata u cilju konkretnosti iznošenja optužbi"²⁴⁸⁷ priložena su optužnici. Prvi Prilog odnosi se na incidente snajperskog djelovanja protiv civila koje su, prema navodima, počinile snage pod komandom i kontrolom optuženog. U drugom Prilogu navodi se spisak jednog broja incidenata granatiranja usmjerenog protiv civilnih ciljeva koje su, prema navodima, počinile snage pod komandom i kontrolom optuženog.

774. Stanislava Galića je uhapsio SFOR 20. decembra 1999. godine. Galić je 21. decembra 1999. prebačen u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih nacija.²⁴⁸⁸ Odbrana je 7. aprila 2000., podnijela zahtjev za prijevremeno puštanje na slobodu na osnovu pravila 65 Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog suda. Nakon što je saslušalo strane,²⁴⁸⁹ Pretresno vijeće je odbilo zahtjev na osnovu toga što optuženi nije pokazao da, ako bude oslobođen, neće predstavljati prijetnju za žrtve, svjedoke i druge osobe i da će se vratiti na suđenje.²⁴⁹⁰

775. Dana 23. decembra 1999. sekretar je postavio Nikolu Kosticha za privremenog branioca optuženog,⁵ a zatim, 16. juna 2000., za glavnog branioca.⁶ Optuženi je 25. oktobra 2000. podnio

²⁴⁸³ Pregled optužnice, 24. april 1998.

²⁴⁸⁴ *Tužilac protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića*, Nalog o neobjelodanjivanju, predmet br. IT-98-29-I, 24. april 1998.

²⁴⁸⁵ *Ex parte* i povjerljivi nalog po zahtjevu optužbe, predmet br. IT-98-29-I, 15. mart 1999.

²⁴⁸⁶ *Povjerljiva* Odluka po zahtjevu da se djelimično poništi nalog o neobjelodanjivanju, 17. mart 1999.

²⁴⁸⁷ Optužnica, par. 15.

²⁴⁸⁸ Nalog o pritvoru, predmet br. IT-98-29-I, 29. decembar 1999.

²⁴⁸⁹ Ročišta 10. jula 2000. i 27. jula 2000.

²⁴⁹⁰ Nalog po zahtjevu odbrane za privremeno puštanje na slobodu, 25. juli 2000.

zahtjev datiran 3. oktobra 2000.⁷ da se njegov branilac opozove i da ga zamijeni gđa Mara Pilipović, zbog toga što je Pretresno vijeće više puta opomenulo njegovog branioca g. Kosticha u vezi s kvalitetom njegovog rada, te mu je 10. jula 2000. izdalo upozorenje u vezi s njegovim ponašanjem, u skladu s pravilom 46 Pravilnika o postupku i dokazima. U Odluci od 16. novembra 2000., koja je stupila na snagu 24. novembra 2000., sekretar je, djelujući u skladu s članom 20(A)(i) Uputstva o dodjeli branioca po službenoj dužnosti, opozvao Kosticha i za novog glavnog branioca postavio gđu Maru Pilipović.²⁴⁹¹ Dana 8. oktobra 2001. postavio je Stéphane Piletta-Zanina za kobranioca počevši od 2. oktobra 2001.²⁴⁹²

776. Podnesak odbrane u vezi s formom optužnice, koji je branilac Kostich podnio 7. aprila 2000.,²⁴⁹³ Pretresno vijeće je odbacilo 11. maja 2000. zbog toga što nije bio podnesen u roku od 30 dana od objelodanjivanja od strane optužbe prema pravilu 66(A)(i), kao što propisuje pravilo 72(A)(ii) Pravilnika.²⁴⁹⁴ Optužba je 10. oktobra 2001. podnijela dva revidirana priloga Optužnici. Izbrisano je deset i dodano pet incidenata u prvom Prilogu, a jedan incident je izbrisan u drugom Prilogu.²⁴⁹⁵ Odbrana je iznijela mišljenje da bi izmijenjene priloge trebalo smatrati izmjenama optužnice, koje bi ona trebala moći osporiti putem preliminarnog podneska o formi optužnice.²⁴⁹⁶ Pretresno vijeće je ocijenilo da samo jedan incident dodan u prvom Prilogu (incident br. 1) predstavlja izmjenu optužnice, ali je taj incident odbilo uz obrazloženje da nije podnesen na vrijeme i da bi bilo protivno razumnom sprovođenju pravde prihvatiti izmjenu optužnice u toj fazi postupka.²⁴⁹⁷ Pretresno vijeće je ipak prihvatilo da bi incident br. 1 mogao poslužiti kao dokaz u prilog dosljednosti ponašanja.²⁴⁹⁸ Rješavajući po Molbi odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća, Tročlano žalbeno vijeće je odbilo Molbu odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe uz obrazloženje da pitanje o kojem se radi nije pitanje od opšteg interesa za razvoj međunarodnog prava. Međutim, Tročlano žalbeno vijeće je primijetilo da je Pretresno vijeće pogriješilo u primjeni svojih diskrecionih ovlašćenja utoliko što nije zaključilo da bilo koja intervencija u optužnici, uključujući i one u prilogima, nužno predstavlja njenu izmjenu, što nije smjelo biti učinjeno bez dobivanja dozvole²⁴⁹⁹ i iznijelo je mišljenje da, ako optuženi pokaže da su

²⁴⁹¹ Gospođa Pilipović je prvi put bila prisutna u sudnici, zajedno sa g. Kostichem, na statusnoj konferenciji 27. novembra 2001.

²⁴⁹² Odluka sekretara, 8. oktobar 2001.

²⁴⁹³ Zahtjev odbrane za odbacivanje optužnice jer ne sadrži dovoljno činjenica koje bi je podržale, 7. april 2000.

²⁴⁹⁴ Odluka po zahtjevu odbrane za odbacivanje optužnice jer ne sadrži dovoljno činjenica koje bi je podržale, 11. maj 2000.

²⁴⁹⁵ Podnošenje izmijenjenih priloga optužnici od strane tužioca, 10. oktobar 2001.

²⁴⁹⁶ Prijedlog odbrane da se izmjena prvog i drugog priloga uz optužnicu od 10. oktobra 2001. smatra izmjenom optužnice, 12. oktobar 2001.

²⁴⁹⁷ Početak suđenja je bio zakazan za 3. decembar 2001.

²⁴⁹⁸ Odluka po prijedlogu odbrane da se izmjena prvog i drugog priloga uz optužnicu od 10. oktobra 2001. smatra izmjenom optužnice, 19. oktobar 2001.

²⁴⁹⁹ Odluka po molbi odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe, predmet br. IT-98-29-AR72, 30. novembar 2001. (u daljnjem tekstu: Odluka Žalbenog vijeća), par. 14.

učinjene izmjene poremetile pripremu njegove odbrane, Pretresno vijeće mora ili spriječiti da optužba izvodi dokaze na osnovu dodatih incidenata ili odgoditi suđenje dok se optuženom ne da odgovarajuća prilika da istraži nove navode.²⁵⁰⁰

2. Faze postupka

(a) Pretpretresna faza

777. Dana 22. decembra 1999. sudija Florence Mumba, vršilac dužnosti predsjednika, dodijelila je predmet *Galić* Pretresnom vijeću I, u čijem sastavu su bile sudije Almiro Rodrigues (predsjedavajući), Fouad Riad i Patricia Wald.²⁵⁰¹ Sudija Rodrigues je imenovan za pretpretresnog sudiju.²⁵⁰² Prvo stupanje optuženog pred Sud održano je 29. decembra 1999. i optuženi se izjasnio da nije kriv ni po jednoj od tačaka Optužnice.²⁵⁰³

(b) Priprema izvođenja dokaza optužbe

778. Optužba je, u skladu s pravilom 65 *ter* (E) (i), podnijela privremeni pretpretresni podnesak 20. februara 2001.,²⁵⁰⁴ a konačnu verziju pretpretresnog podneska 23. oktobra 2001.²⁵⁰⁵ Dana 29. oktobra 2001. podnesen je spisak 217 svjedoka optužbe,²⁵⁰⁶ a 2. novembra 2001. je podnesen *corrigendum* tog spiska.²⁵⁰⁷ Dana 1. novembra 2001. podnesen je povjerljivi spisak dokaznih predmeta optužbe,²⁵⁰⁸ a 15. novembra 2001. revidirani spisak dokaznih predmeta.²⁵⁰⁹ Dana 8. i 12. novembra 2001. održana je pretpretresna konferencija, kako je propisano pravilom 73 *bis*.²⁵¹⁰

(c) Promjena u sastavu Pretresnog vijeća

779. Mandati sudija Rodriguesa, Riada, i Wald prestali su 16. novembra 2001. i predsjednik je 23. novembra 2001. dodijelio predmet Pretresnom vijeću I, u kojem su zasjedale sudije Liu Daqun, predsjedavajući, Alphons Orié i Amin El Mahdi.²⁵¹¹ Dana 30. novembra 2001. predsjednik je imenovao sudiju Rafaela Nieto-Naviu kao sudiju *ad litem* u ovom predmetu i potvrdio da će u

²⁵⁰⁰ Odluka Žalbenog vijeća, par. 19.

²⁵⁰¹ Nalog vršioca dužnosti predsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću i za obavljanje rutinskih postupaka, predmet br. IT-98-29-I, 22. decembar 1999.

²⁵⁰² Statusna konferencija od 11. aprila 2000, T. 24.

²⁵⁰³ T. 18-20.

²⁵⁰⁴ Pretpretresni podnesak tužioca u skladu s pravilom 65 *ter* (E) (i) (privremeni), 20. februar 2001.

²⁵⁰⁵ Pretpretresni podnesak tužioca u skladu s pravilom 65 *ter* (E) (i), 23. oktobar 2001.

²⁵⁰⁶ Povjerljivi spisak svjedoka optužbe u skladu s pravilom 65 *ter*, 29. oktobar 2001.

²⁵⁰⁷ Povjerljivi podnesak optužbe - *corrigendum* spiska svjedoka podnesen u skladu s pravilom 65 *ter* (E)(ii)(a), 2. novembar 2001.

²⁵⁰⁸ Povjerljivi spisak dokaznih predmeta optužbe u skladu s pravilom 65 *ter* (E)(iii), 1. novembar 2001.

²⁵⁰⁹ Povjerljiva obavijest optužbe o podnošenju njenog revidiranog spiska dokaznih predmeta u skladu s pravilom 65 *ter* (E)(iii), 15. novembar 2001.

²⁵¹⁰ Nalog o rasporedu, 5. oktobar 2001.; od T. 434 do 559.

²⁵¹¹ Nalog predsjednika o sastavu pretresnog vijeća u predmetu, IT-98-29-PT, 23. novembar 2001.

predmetu postupati Pretresno vijeće I, sekcija B, te da će u njemu zasjedati sudije Orié, predsjedavajući, El Mahdi i Nieto-Navia.²⁵¹²

(d) Činjenice koje su strane sporazumno prihvatile

780. Povjerljivi spisak činjenica koje su strane sporazumno prihvatile, koji je optužba podnijela 26. oktobra 2001., potpisale su i podnijele obje strane 4. decembra 2001.²⁵¹³ Nakon održavanja pretpretresne konferencije Pretresno vijeće je, u Odluci od 16. novembra 2001., zatražilo od strana da predaju zajednički dokument o činjenicama o kojima su strane sporazumne, u kojem je trebalo navesti sve tačke o kojima su se strane složile, "uključujući i one sadržane u dokumentu o činjenicama o kojima su strane sporazumne, koje je optužba podnijela 26. oktobra, one o kojima su se strane složile na pretpretresnoj konferenciji i druge nove tačke za koje strane eventualno smatraju da bi mogle biti relevantne za ovaj postupak.²⁵¹⁴ Strane, međutim, nisu podnijele takav dokument. Pretresno vijeće je učinilo još jedan pokušaj da navede strane da postignu sporazum na kraju izvođenja dokaza optužbe i nakon što je pročitalo Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude podnesen 2. septembra 2002. To pitanje su najprije iznijele sudije 20. septembra 2002. na statusnoj konferenciji. Predsjedavajući sudija, postupajući kao pretpretresni sudija u skladu s pravilom 65 *ter* (I), takođe je sazvaio strane na sastanak da bi se razmotrilo to pitanje. Zatim je, na osnovu onoga što je rečeno tokom pretpretresne konferencije i sastanka s predsjedavajućim sudijom, donesena odluka i od strana je zatraženo da predaju zajednički dokument u kojem trebaju iznijeti sve u vezi s čim su se složile.²⁵¹⁵ Međutim, strane ni ovaj put nisu podnijele takav dokument.

(e) Priprema izvođenja dokaza odbrane

781. Po završetku prve faze izvođenja dokaza optužbe, i u skladu s pravilom 65 *ter*, odbrana je 2. augusta 2002. podnijela privremeni spisak dokaznih predmeta i svjedoka.²⁴ Konačni spisak svjedoka i dokaznih predmeta odbrane podnesen je 19. septembra 2002. Konferencija prije izvođenja dokaza odbrane održana je 3. oktobra 2002. u skladu s pravilom 73 *ter*.²⁵¹⁶

3. Faza glavne rasprave

782. Glavna rasprava je počela 3. decembra 2001. i trajala je 223 dana. Izvođenje dokaza optužbe trajalo je 127 dana i završilo se 2. augusta 2002. Odbrana je 2. septembra 2002. podnijela

²⁵¹² Nalog predsjednika o imenovanju za predmet sudije *ad litem* u predmetu, predmet br. IT-98-29-T, 30. novembar 2001.

²⁵¹³ Spisak činjenica koje su strane sporazumno prihvatile, 4. decembar 2001.

²⁵¹⁴ Odluka, 16. novembar 2001.

²⁵¹⁵ Odluka o saradnji između strana, 16. oktobar 2002. (potvrda za ulaganje žalbe odbijena 13. novembra 2002.).

²⁵¹⁶ Nalog o rasporedu, 27. septembar 2002.

Povjerljivi prijedlog za donošenje oslobađajuće presude u skladu s pravilom 98 *bis*, kojim je zatražila da se Stanislav Galić oslobodi svih optužbi.⁴⁶ Nakon što je saslušalo strane, Pretresno vijeće je donijelo oslobađajuću presudu po onim dijelovima Optužnice koji se odnose na snajperske incidente br. 7., 12. i 19. Pretresno vijeće je odbilo ostale stavke zahtjeva.²⁵¹⁷

783. Izvođenje dokaza odbrane počelo je 7. oktobra 2002. i trajalo je 96 dana. Optužbi je bilo dozvoljeno da pozove jednog svjedoka u postupku pobijanja, u vezi s jednim konkretnim pitanjem.²⁵¹⁸ Usmeni zahtjev odbrane 24. marta 2003.²⁸ da ponovo pozove vještaka u okviru duplike je odbijen²⁵¹⁹ i dokazi nisu izvođeni. Odbrana je svoj završni podnesak podnijela 22. aprila 2003.²⁵²⁰ Optužba je svoj završni podnesak podnijela kao povjerljiv 23. aprila 2003.,²⁵²¹ a njegova javna verzija je podnesena 28. aprila 2003.²⁵²² Od 6. do 9. maja 2003. saslušane su završne riječi u skladu s pravilom 86.²⁵²³

784. Saslušan je ukupno 171 svjedok, prihvaćeno je pet izjava svjedoka prema pravilu 92 *bis*, kao i 15 izvještaja vještaka. Svi vještaci saslušani su u sudnici. U spis su uvrštena ukupno 603 dokazna predmeta optužbe, 651 dokazni predmet odbrane i 14 dokaznih predmeta Vijeća. Radi identifikacije su označena 32 dokumenta.

(a) Pitanja u vezi sa svjedocima

785. Optužba je pozvala 120 svjedoka, od kojih je dvadeset sedmorici Pretresno vijeće dodijelilo zaštitne mjere u skladu s pravilom 75. Odbrana je pozvala 51 svjedoka, 26 sa zaštitnim mjerama.

(i) Zaštitne mjere

786. Optužba je podnijela 17 zahtjeva za zaštitne mjere u skladu s pravilom 75.²⁵²⁴ Odbrana je podnijela dva zahtjeva za zaštitne mjere.²⁵²⁵ Pretresno vijeće je 19. novembra 2002. od odbrane zatražilo dodatne informacije u vezi s nekim svjedocima. Dana 27. novembra 2002. odbrana je podnijela Povjerljivi podnesak u vezi sa zaštitnim mjerama. Obje strane su takođe tokom suđenja u više navrata usmeno zatražile zaštitne mjere. Nalozi o zaštitnim mjerama su izdavani i usmeno i u

²⁵¹⁷ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude za optuženog Stanislava Galica, 3. oktobar 2002.

²⁵¹⁸ Odluka o dokazima u postupku pobijanja, 2. april 2003. Svjedok je dao iskaz 24. marta 2003.

²⁵¹⁹ Odluka o protivdokazima u postupku pobijanja, 2. april 2003.

²⁵²⁰ Završni podnesak odbrane, 22. april 2003.

²⁵²¹ Povjerljivi završni podnesak optužbe, 23. april 2003.

²⁵²² Završni podnesak optužbe, 28. april 2003.

²⁵²³ T. 21669 do 22015.

²⁵²⁴ Datumi podnošenja: 29. oktobar 2001., 30. oktobar 2001., 12. novembar 2001., 3. decembar 2001., 5. decembar 2001., 14. januar 2002., 25. januar 2002., 22. mart 2002., 28. mart 2002., 24. april 2002., 16. maj 2002., 24. maj 2002., 29. maj 2002., 1. juli 2002., 25. juli 2002., 31. juli 2002.

²⁵²⁵ Datumi podnošenja: 24. septembar 2002. i 21. oktobar 2002.

pismenim odlukama.²⁵²⁶ Među zaštitnim mjerama koje je odobrilo Pretresno vijeće jesu pseudonimi, izobličenje slike lica i glasa, te zatvorene sjednice i poluzatvorene sjednice. U nekoliko navrata Pretresno vijeće je, prije no što bi usmeno odobrilo zaštitne mjere, na zatvorenoj sjednici saslušalo, direktno od svjedoka, razloge zbog kojih su tražili zaštitne mjere.

(ii) Pravilo 70

787. Dana 22. januara 2002. Vijeće je donijelo povjerljivu odluku²⁵²⁷ po Povjerljivom zahtjevu Tužilaštva za izricanje zaštitnih mjera za svjedoke i dokumente iz pravila 70, podnesenom 29. oktobra 2001.²⁵²⁸

(iii) Svjedočenje putem video-konferencijske veze

788. Dana 14. januara 2002. optužba je podnijela Povjerljivi zahtjev da se odobri svjedočenje sa zaštitnim mjerama putem video-konferencijske veze za deset svjedoka, a 25. januara 2002., po usmenom zahtjevu Pretresnog vijeća 24. januara 2002., podnijela je povjerljive dodatne informacije vezane za taj podnesak. Dana 31. januara 2002. podnesen je dodatni Zahtjev za svjedočenje dva svjedoka putem video-konferencijske veze, koji se odnosi na dva svjedoka. Pismenom odlukom od 12. februara 2002. po oba zahtjeva²⁵²⁹ Pretresno vijeće je odobrilo zahtjeve u pogledu šest svjedoka, a za još četiri svjedoka je naložilo da se dostave dodatne informacije. Za dva svjedoka, zahtjevi su odbijeni. Ukupno šest svjedoka optužbe svjedočilo je putem video-konferencijske veze iz Sarajeva. Odbrana je 12. oktobra 2002. podnijela povjerljivi zahtjev da se saslušaju iskazi četiri svjedoka putem video-konferencijske veze.⁴⁵ Pretresno vijeće je odobrilo zahtjev u pogledu dva svjedoka. Jedan od njih na kraju nije mogao svjedočiti iz zdravstvenih razloga, a drugi je saslušan putem video-konferencije veze iz Sarajeva.

(iv) Sudski pozivi

789. Pretresno vijeće je, na zahtjev optužbe, 18. aprila 2002. povjerljivo naložilo jednoj osobi da stupi pred Sud kao svjedok. Ta osoba nije došla. Odbrana je 9. januara 2003. povjerljivo podnijela Zahtjev odbrane za upućivanje poziva svjedocima, u pogledu pet osoba koje su bile pripadnici

²⁵²⁶ *Povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca za zaštitne mjere, 14. mart 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca kojim se traže zaštitne mjere za AD, kao i njegovo uvrštavanje na spisak svjedoka, 31. maj 2002. (potvrda žalbe odbijena 7. juni 2002.); *povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca da se primijene zaštitne mjere za svjedoke W i Y, 7. juni 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca da se primijene zaštitne mjere za svjedoka X, 28. juni 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu odbrane za zaštitne mjere, 19. novembar 2002.

²⁵²⁷ Odluka po zahtjevu Tužilaštva za izricanje zaštitnih mjera za svjedoke i dokumente UN iz pravila 70, 21. januar 2002.

²⁵²⁸ Novi podnesci podneseni su 12. novembra 2001.

²⁵²⁹ *Povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca da se odobri svjedočenje sa zaštitnim mjerama putem video-konferencijske veze shodno pravilu 71 bis, 12. februar 2001.

međunarodnih organizacija u Sarajevu za vrijeme sukoba. Pretresno vijeće je odbilo zahtjev 19. marta 2003., budući da odbrana nije pokazala dužnu revnost koja se očekuje kad su u pitanju svjedoci koji su veoma važni za njenu tezu.²⁵³⁰

(v) Slobodan prolaz

790. Odbrana je zatražila nalog za slobodan prolaz u pogledu deset svjedoka. Odbrana je povukla svoj zahtjev u pogledu dva svjedoka i Pretresno vijeće je izdalo osam naloga za slobodan prolaz.²⁵³¹

(vi) Mogućnost da optuženi svjedoči

791. Odbrana je najprije u svom spisku svjedoka 19. septembra 2001. najavila da bi general Galić mogao svjedočiti na kraju izvođenja dokaza odbrane, ali se nije izjasnila u pogledu svoje konačne odluke. Dana 22. januara 2003. Pretresno vijeće je usmeno presudilo da optuženi, ako tako odluči, može svjedočiti prije nego što budu saslušani vještaci koje je pozvala odbrana, te da u tom slučaju odbrana treba što je prije moguće dostaviti optužbi detaljan pregled tema o kojima će optuženi svjedočiti.²⁵³² Odbrana je zatražila potvrdu za ulaganje žalbe na tu odluku, tvrdeći da se traženjem od optuženog da svjedoči prije vještaka ugrožava njegovo temeljno pravo iz člana 21(4) Statuta.²⁵³³ Dana 4. februara 2003., Pretresno vijeće je odbilo da izda potvrdu za ulaganje žalbe na njegovu usmenu odluku uz obrazloženje da usmena odluka ne sprečava optuženog da slobodno odluči da li će svjedočiti i da pravilo 90(F) ovlašćuje Pretresno vijeće da kontroliše način i redoslijed ispitivanja svjedoka i izvođenja dokaza. Pretresno vijeće je nadalje konstatovalo da se usmena odluka ne odnosi na neko pitanje koje bi moglo značajno uticati na pravično i ekspeditivno vođenje suđenja ili njegov ishod, čijim promptnim rješavanjem od strane Žalbenog vijeća bi se znatno pospješio postupak.²⁵³⁴ Optuženi nije svjedočio.

(vii) Vještaci

792. Strane su podnijele ukupno 16 izjava vještaka u skladu s pravilom 94 *bis* Pravilnika. U vezi s tim javio se niz pitanja i na kraju je prihvaćeno 15 izvještaja.

793. Što se tiče izvještaja vještaka koje je pozvala optužba, odbrana je 13. marta 2003. zatražila da Pretresno vijeće donese odluku u kojoj će uputiti tužioca da podnese izjave vještaka u

²⁵³⁰ Odluka po zahtjevu odbrane za upućivanje poziva svjedocima, 19. mart 2003.

²⁵³¹ Pet naloga je izdano 12. novembra 2002.; tri naloga su izdana 18. novembra 2002.

²⁵³² T. 18076 (22. januar 2003.).

²⁵³³ Zahtjev odbrane za potvrdu za ulaganje žalbe na odluku Vijeća u vezi sa rasporedom za eventualno svjedočenje optuženog, 24. januar 2003.

²⁵³⁴ *Povjerljiva* Odluka o potvrdi na osnovu pravila 73 (B) u vezi sa mogućim svjedočenjem optuženog u svojstvu svjedoka, 4. februar 2003.

propisanom roku prije nego što ih pozove da stupe pred Pretresno vijeće. Pretresno vijeće je naložilo optužbi da podnese izjave vještaka do 25. maja 2002., te je od odbrane zatražilo da u roku od 30 dana od podnošenja izjava obavijesti Pretresno vijeće da li ih prihvata. Pretresno vijeće je nadalje zatražilo da odbrana što je prije moguće navede svoja predviđanja u vezi s trajanjem svakog unakrsnog ispitivanja koje namjerava provesti i naložilo optužbi da poštuje vremenski rok od najmanje 45 dana od podnošenja izjava vještaka do stupanja svjedoka pred Sud.²⁵³⁵

794. Obje strane su izrazile želju da unakrsno ispitaju sve vještake druge strane i svi oni su saslušani u sudnici. Strane su, u većini slučajeva, osporile da su svjedoci kvalificirani da budu vještaci. Ta osporavanja su navela Pretresno vijeće da u nekoliko navrata precizira ko može biti vještak.²⁵³⁶ Nakon što je ispitalo jednog svjedoka kojeg je optužba pozvala kao stručnjaka za snajpersko djelovanje, Pretresno vijeće je usmeno presudilo da on nije kvalifikovan da bude vještak. Taj svjedok je saslušan o određenim temama kao običan svjedok i njegova izjava nije uvrštena u spis predmeta.²⁵³⁷

795. Odbrana se takođe usprotivila uvrštavanju jednog izvještaja vještaka koji je podnijela optužba uz obrazloženje da optužba nije dostavila odbrani tačnu verziju izvještaja.²⁵³⁸ Optužba je uvidjela da je odbrani zabunom dostavljena ranija radna verzija, te je podnijela konačnu verziju izjave i na mađarskom i na engleskom 19. jula 2002., 10 dana nakon što je svjedok došao da svjedoči.²⁵³⁹ Svjedok je zbog toga ponovo pozvan 25. jula. Mada svjesno toga da je takva situacija bila veoma nezgodna za odbranu, Pretresno vijeće je uzelo u obzir da je konačna verzija na engleskom sadržavala samo dvije strane više od verzije koja je ranije objelodanjena odbrani i da je svjedok ponovno pozvan na unakrsno ispitivanje. Pretresno vijeće je zaključilo da je time otklonjena eventualno nepovoljna situacija u koju je dovedena odbrana, te je tu izjavu uvrstilo u spis.²⁵⁴⁰

(viii) Izjave u skladu s pravilom 92 bis

796. Dana 12. i 18. aprila 2002. Pretresno vijeće je dijelom uvrstilo u spis izjave dviju preminulih osoba u skladu s pravilom 92 bis (C), u prilog svjedočenju u vezi sa incidentima granatiranja br. 2 i

²⁵³⁵ Odluka po zahtjevu odbrane na osnovu pravila 94 bis (A) Pravilnika, 12. april 2002.

²⁵³⁶ Vidi Odluku kojom se Berko R. Zečević prihvata kao vještak, 31. maj 2002. (Potvrda za ulaganje žalbe je 18. juna 2002. odbijena); Odluku u pogledu vještaka Ewe Tabeau i Richarda Philippsa, 3. jul 2002. (Potvrda za ulaganje žalbe je 22. jula 2002. odbijena); Odluku o izjavama sudskih vještaka koje je podnijela odbrana, 27. januar 2003.; Odluka po zahtjevu optužbe za preispitivanje prihvatanja izvještaja vještaka profesora Radinovića, 21. februar 2003.

²⁵³⁷ Hinchliffe, T. 12954.

²⁵³⁸ Kovacsev izvještaj.

²⁵³⁹ Dr Vilmos Kovacs svjedočio je 9. i 10. jula 2002.

²⁵⁴⁰ Odluka o uvrštavanju u dokazni materijal izvještaja vještaka dr Vilmosa Kovacs, 2. august 2002. (Potvrda za ulaganje žalbe je 2. septembra 2002. odbijena).

5²⁵⁴¹ (u daljnjem tekstu: Prva odluka) i incidentom snajperskog djelovanja br. 11²⁵⁴² (u daljnjem tekstu: Druga odluka"). Pretresno vijeće je 25. aprila 2002. odbrani izdalo potvrdu za ulaganje žalbe, koju je odbrana uložila 2. maja 2002. Žalbeno vijeće je odbilo žalbu protiv Druge odluke, ali je što se tiče Prve odluke konstatovalo da je Pretresno vijeće propustilo da utvrdi da li je rečena izjava bila toliko ključna za predmet da bi bilo nepravilno prema optuženom da se ona prihvati u pismenom obliku.²⁵⁴³ Nakon što je primilo podneske strana,²⁵⁴⁴ Pretresno vijeće je konstatovalo da rečena izjava nije toliko ključna za optuženog da se ne bi mogla prihvatiti. Ono je, međutim, izuzelo one dijelove izjave koji se odnose na spaljivanje Nacionalne biblioteke, događaj do kojeg je došlo izvan vremenskog okvira optužnice. Izjava je, dakle, djelomično uvrštena 2. augusta 2002.²⁵⁴⁵

797. Dana 6. juna 2002. optužba je podnijela molbu za prihvatanje 21 izjave u skladu s pravilom 92 *bis*. Odbrana se usprotivila prihvatanju svih izjava.²⁵⁴⁶ Nakon što je saslušalo strane,²⁵⁴⁷ Pretresno vijeće je donijelo pismenu odluku kojom je prihvatilo dijelove dvije izjave svjedoka bez unakrsnog ispitivanja i dijelove tri izjave pod uslovom da se svjedoci koji su ih dali pozovu na unakrsno ispitivanje, te je odbilo preostali dio tih izjava. Pretresno vijeće je takođe prihvatilo pet izjava svjedoka u cijelosti pod uslovom da se dotični svjedoci pozovu na unakrsno ispitivanje.²⁵⁴⁸ Nakon što je donesena odluka, optužba je preispitala svoju molbu i pozvala jednog svjedoka na unakrsno ispitivanje.²⁵⁴⁹ Optužba je kasnije podnijela molbu za prihvatanje dvije dodatne izjave u skladu s pravilom 92*bis*.²⁵⁵⁰ To je Pretresno vijeće odbilo.²⁵⁵¹

²⁵⁴¹ Odluka po zahtjevu Tužilaštva za uvrštavanje u dokazni materijal pismene izjave preminulog svjedoka i izvještaj u vezi s tim u skladu sa pravilom 92 *bis* (C), 12. april 2002.

²⁵⁴² Odluka po drugom zahtjevu Tužilaštva za uvrštavanje u dokazni materijal pismene izjave preminulog svjedoka Bajrama Šopija u skladu sa pravilom 92 *bis* (C), 18. april 2002.

²⁵⁴³ Odluka Žalbenog vijeća, par. 13-19.

²⁵⁴⁴ Podnesci optužbe u skladu s pravilom 92 *bis*, po odluci Žalbenog vijeća od 7. juna 2002., 24 juni 2002.; podnesci odbrane u vezi s pravilom 92 *bis*, 5. juli 2002.; Odgovor optužbe na podneske odbrane u vezi s pravilom 92 *bis*, 12. juli 2002.

²⁵⁴⁵ Odluka o uvrštavanju u dokazni materijal pismene izjave preminulog svjedoka Hamdije Čavčića i izvještaj u vezi s tim u skladu sa pravilom 92 *bis* (C), 2. august 2002.

²⁵⁴⁶ Obavijest o odgovoru odbrane na zahtjev optužbe od 24. juna 2002. u vezi s pravilom 92 *bis* (povjerljivo), 3. juli 2002.

²⁵⁴⁷ Dana 4. jula 2002.

²⁵⁴⁸ Odluka po zahtjevu optužbe za prihvatanje izjava u skladu sa pravilom 92 *bis*, 26. juli 2002.

²⁵⁴⁹ Smail Čekić.

²⁵⁵⁰ Zahtjev optužbe da se svjedok Barry Hogan doda na spisak svjedoka i da se njegova izjava prihvati u skladu s pravilom 92 *bis*, 4. juli 2002.; Zahtjev optužbe za prihvatanje izjave svjedoka Zorana Lešića u skladu s pravilom 92 *bis* (A), 23. juli 2002.

²⁵⁵¹ Odluka po zahtjevu optužbe da se svjedok Barry Hogan doda na spisak svjedoka optužbe i da se njegova izjava prihvati u skladu sa pravilom 92 *bis*, 2. august 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu optužbe za prihvatanje izjave Zorana Lešića u skladu s pravilom 92 *bis* (A), 2. august 2002.

(b) Pitanja vezana za objelodanjivanje i dokaze u vidu dokumenata(i) Nalog za dostavljanje dokumenata

798. Dana 18. marta 2002., negdje na polovini izvođenja dokaza optužbe, optužba je podnijela povjerljivi i *ex parte* zahtjev da se Republici Srpskoj (u daljnjem tekstu: RS), Bosna i Hercegovina, izda nalog za dostavu dokumenata u vezi sa Stanislavom Galićem. Dodatni podnesci u vezi s tim podneseni su 12. aprila 2002.²⁵⁵² Optužba je u zahtjevu zatražila od Pretresnog vijeća da naloži RS da dostavi niz vojnih dokumenata. Pretresno vijeće je 19. aprila 2002. odobrilo zahtjev.²⁵⁵³ Na ročištu 31. jula 2002. i u zahtjevu od 1. augusta 2002.²⁵⁵⁴ optužba je zatražila da Pretresno vijeće naloži RS da dostavi nove informacije o tome ko je i kada bio u posjedu dokumenata koje je RS primila 26. jula 2002. Međutim, svoj zahtjev je povukla 1. novembra 2002.²⁵⁵⁵

(ii) Recipročno objelodanjivanje

799. Odbrana je upotrijebila mehanizam recipročnog objelodanjivanja iz pravila 66(B) i 67(C) Pravilnika.²⁵⁵⁶ Na statusnoj konferenciji 7. septembra 2001. optužba je iznijela da je 380.000 dokumenata, koje čini približno dva i po miliona strana, ispitano u tom kontekstu i da je na kraju objelodanjeno 2.525 dokumenata. Optužba je najavila da će odbrani vrlo skoro biti objelodanjeno još 900 dokumenata.²⁵⁵⁷ Kasnije tokom suđenja odbrana je zatražila da joj se stave na raspolaganje svi dokumenti 1. korpusa ABiH koji su u posjedu optužbe i trake s prisluškivanim razgovorima generala Galića.²⁵⁵⁸ Optužba je odgovorila da odbrani ne bi trebala objelodanjivati naloge i izvještaje koji se ne odnose na oružani sukob u Sarajevu u razdoblju na koje se odnosi Optužnica, ali da će provjeriti materijale koje navodi odbrana kako bi se uvjerila da se oni ne tiču Sarajeva u vrijeme na koje se odnosi Optužnica. Optužba je nadalje iznijela da ne posjeduje trake sa prisluškivanim razgovorima optuženog.²⁵⁵⁹

²⁵⁵² Povjerljivi, *ex parte*, dodatni podnesci u vezi sa zahtjevom optužbe da se Republici Srpskoj, Bosna i Hercegovina, izda nalog za dostavljanje dokumenata u vezi sa Stanislavom Galićem.

²⁵⁵³ Nalog Republici Srpskoj za dostavu dokumenata, 19. april 2002.

²⁵⁵⁴ Povjerljivi, *ex parte*, zahtjev optužbe za pojašnjenje u vezi s nedavno podnesenim dokumentima od strane vlasti Republike Srpske od 25. juna 2002., 1. august 2002.

²⁵⁵⁵ Povjerljivo, *ex parte*, povlačenje zahtjeva optužbe za novi nalog Pretresnog vijeća u vezi s dokumentima dobivenim od vlasti Republike Srpske.

²⁵⁵⁶ Statusna konferencija od 11. aprila 2000., T. 39, potvrđeno na statusnoj konferenciji 10. jula 2000., T. 151.

²⁵⁵⁷ T. 402.

²⁵⁵⁸ Zahtjev odbrane da Pretresno vijeće izda nalog u vezi s pravno relevantnim dokazima, 4. mart 2002.

²⁵⁵⁹ Odgovor optužbe na zahtjev odbrane da Pretresno vijeće izda nalog u vezi s pravno relevantnim dokazima od 5. marta 2002., 11. mart 2002.

(iii) Najave tokom suđenja

800. Pretresno vijeće je zatražilo da strane sedam dana unaprijed najave koje svjedoke će pozvati, kao i spiskove potencijalnih dokaznih predmeta koje će predložiti za uvrštavanje u spis za svakog svjedoka. Tokom ispitivanja svjedoka, stranama je obično bilo odobrena ista količina vremena za glavno i unakrsno ispitivanje u vremenskom okviru koji je odredilo Vijeće. U načelu, nakon saslušavanja argumenata strana u vezi s prihvatljivošću dokaza, dokumenti su prihvaćeni usmenim odlukama Pretresnog vijeća po završetku svjedočenja pojedinih svjedoka.

(iv) Dokumenti prihvaćeni *ad hoc* u sudnici

801. Više dokumenata je prihvaćeno *ad hoc* u sudnici po završetku izvođenja dokaza optužbe, kao i po završetku izvođenja dokaza odbrane. Suprotna strana bi svaki put iznijela svoje prigovore i komentare u pismenom obliku, nakon čega bi Pretresno vijeće donijelo odluku.²⁵⁶⁰

(c) Posjeta Sarajevu

802. Dana 14. jula 2000. optužba je podnijela prijedlog da Pretresno vijeće otputuje u obilazak Sarajeva i okoline, u Bosni i Hercegovini, neko vrijeme nakon podnošenja pretpretresnih podnesaka strana, ali prije početka suđenja. To pitanje je razmatrano na četiri statusne konferencije.²⁵⁶¹ Dana 7. septembra 2001., nakon što je Pretresno vijeće izdalo nalog o rasporedu u kojem se traži od strana da postignu sporazum u vezi sa programom putovanja, pretpretresno vijeće je najavilo da će pitanje obilaska mjesta događaja razmotriti novo pretresno vijeće koje će postupati u tom predmetu.

803. Razmatrajući to pitanje u julu 2002. Pretresno vijeće I, sekcija B, je zamolilo strane da obavijeste Pretresno vijeće o tome šta misle o eventualnom obilasku mjestu događaja. Rasprava između strana i Pretresnog vijeća suzila se na nekoliko pitanja, između ostalog na to da li bi posjetu trebalo smatrati dijelom suđenja, da li bi to trebao biti "tihi obilazak", kako izvesti obilazak mjesta događaja i da li bi optuženi trebao biti prisutan prilikom tog obilaska.

804. Obje strane su se složile da bi obilazak mjesta događaja trebalo organizovati i da bi on trebao biti dio suđenja. Pravo optuženog da mu se sudi u njegovom prisustvu i da se brani dovelo je strane do stava da se obilazak mjesta događaja može obaviti samo u prisustvu optuženog, osim ako se optuženi ne odrekne prava da bude prisutan. U decembru 2002. strane su ponovo iznijele svoja mišljenja u pogledu mogućeg obilaska mjesta događaja i Pretresno vijeće je konstatovalo da je

²⁵⁶⁰ Odluka o uvrštavanju u dokazni materijal dokumenata prihvatanje kojih je *ad hoc* u sudnici tražila optužba, 11. septembar 2002.; Odluka o prihvatanju dokumenata predloženih tokom svjedočenja Radoslava Radinovića, Dušana Dunjića i Svetlane Radovanović, te o "Podnesku u vezi s dokumentom od 14. maja 1992.", 11. april 2003.

²⁵⁶¹ Statusna konferencija od 27. novembra 2000., 30. januara 2001., 15. marta 2001., 2. maja 2001.

odbrana u početku pristala da se obilazak obavi bez optuženog, ali je sada promijenila gledište te insistira na tome da optuženi bude prisutan prilikom tog obilaska.

805. U odluci od 4. februara 2003. Pretresno vijeće se načelno složilo s tim da "bi optuženi trebao biti prisutan prilikom obilaska mjesta događaja", ali je smatralo da bi "prisustvo optuženog u Sarajevu prilikom posjete Pretresnog vijeća predstavljalo [...] znatan bezbjednosni rizik za strane i za prateće pomoćno osoblje". Pretresno vijeće je takođe zaključilo da bi bilo praktično nemoguće garantirati bezbjednost optuženom tokom posjete, s obzirom na optužbe protiv njega, njegov raniji položaj u VRS i lokacije koje bi se obilazile. Pretresno vijeće je konstatovalo da je svrha obilaska mjesta događaja ta da se bolje upozna s određenim lokacijama u Sarajevu i u okolini. Međutim, ono je zaključilo da su ta mjesta opisali svjedoci, da su pokazane fotografije i planovi lokacija, da su tokom suđenja prikazivani videosnimci i da "takvo vizualno predočavanje u velikoj mjeri pomaže Pretresnom vijeću da formira sliku terena". Pretresno vijeće je smatralo da se odbijanjem prijedloga od 14. jula 2000. ne bi ugrozila prava optuženog niti bi se dovela u pitanje sposobnost Pretresnog vijeća da odlučuje u predmetu protiv optuženog. Pretresno vijeće je stoga odbilo taj prijedlog.²⁵⁶²

(d) Amicus curiae

806. Dana 3. marta 2003. Francisco Forrest Martin, predsjednik Centra za međunarodno pravo u oblasti ljudskih prava u Coral Gablesu na Floridi, podnio je "Memorandum *amicus curiae* podnesen u skladu s pravilom 74 Pravilnika o postupku i dokazima". Imajući u vidu, *inter alia*, da strane nisu iznijele argumente u vezi s prihvatanjem Memoranduma, Pretresno vijeće nije smatralo potrebnim da radi ispravnog presuđivanja u predmetu prihvati taj podnesak, te je odbilo zahtjev za dozvolu da se on podnese.²⁵⁶³

4. Zahtjev za izuzeće predsjedavajućeg sudije

807. Dana 23. januara 2003. odbrana je podnijela "Zahtjev za povlačenje sudije Alphonsa Oriea, predsjedavajućeg" Pretresnom vijeću I, sekcija B, u kojem je iznijela tvrdnju da se sudija Orie mora povući iz predmeta *Galić* zbog toga što je 8. novembra 2002. potvrdio izmijenjenu optužnicu protiv Ratka Mladića, u kojoj se Mladić tereti za zločine vezane za predmet protiv Stanislava Galića. Taj zahtjev je upućen sudiji Liu Daqunu, predsjedavajućem sudiji Pretresnog vijeća I, u skladu s pravilom 15(B) Pravilnika. Sudija Liu Daqun je odbio zahtjev uglavnom na temelju fundamentalne razlike između dviju sudijskih funkcija sudije koji potvrđuje optužnicu i sudije koji zasjeda na suđenju. On je takođe istakao da zahtjev nije bio podnesen na vrijeme budući da je podnesen dva i

²⁵⁶² Odluka po prijedlogu Tužilaštva da Pretresno vijeće otpuče u Sarajevo, 4. februar 2003.

²⁵⁶³ Odluka o memorandumu *amicus curiae*, 13. mart 2003.

po mjeseca nakon što je potvrđena izmijenjena optužnica protiv Ratka Mladića.²⁵⁶⁴ Odbrana je potom podnijela zahtjev Pretresnom vijeću I, sekcija B, za potvrdu za ulaganje žalbe na tu odluku.²⁵⁶⁵ Pretresno vijeće I, u čijem su sastavu bile sudije Liu Daqun, predsjedavajući, El Mahdi i Orié, konstatovalo je da Pravilnik ne predviđa proceduru za ulaganje žalbe na odluke predsjedavajućeg sudije prema pravilu 15(B) Pravilnika, te je predmet proslijedilo Žalbenom vijeću.²⁵⁶⁶ U međuvremenu, odbrana je 5. marta 2002. Žalbenom vijeću takođe podnijela "Prijedlog da se odgodi postupak i da iznese nove argumente". Žalbeno vijeće je 13. marta 2003. donijelo odluku u kojoj konstatuje da je žalba trebala biti uložena Kolegiju, u skladu s pravilom 15 (B) Pravilnika,²⁵⁶⁷ te je zahtjev proslijedilo Kolegiju. Što se tiče zahtjeva za odgodu, Žalbeno vijeće je smatralo da se takva molba mora uložiti direktno Pretresnom vijeću I, sekcija B.²⁵⁶⁸ Odbrana je podnijela "Prijedlog za odgodu postupka" Pretresnom vijeću I, sekcija B, 24. marta 2003. Kolegij je 28. marta 2003. donio odluku kojom je odbio zahtjev da se izuzme sudija Orié.²⁵⁶⁹ Na osnovu toga je Pretresno vijeće I, sekcija B, 1. aprila 2003. odbilo da odobri prijedlog za odgodu postupka.²⁵⁷⁰ Dana 3. aprila 2003. odbrana je Pretresnom vijeću I, sekcija B, ponovo podnijela zahtjev za potvrdu ulaganja žalbe na odluku sudija Liu Daquna od 3. februara 2003., tvrdeći da Kolegij nije primjerena instanca za rješavanje zahtjeva za izuzeće.²⁵⁷¹ Dana 10. aprila 2003. Pretresno vijeće je izjavilo da nije nadležno da rješava po tom zahtjevu.²⁵⁷²

5. Naknadno objelodanjivanje

808. U augustu 2003. optužba je objelodanila materijal prema pravilu 68. Dana 1. septembra 2003. odbrana je podnijela "Odgovor na dodatni materijal koji je optužba objelodanila u skladu s pravilom 68 Pravilnika", tvrdeći, *inter alia*, da su neki dokumenti koje optužba objelodanila po završetku postupka u skladu s pravilom 67(D) i 68 Pravilnika "oslobađajućeg" karaktera. Dana 1. oktobra 2003., Pretresno vijeće je naložilo stranama da iznesu argumente u vezi s tim pitanjem. Pretresno vijeće je, nakon pregleda objelodanjenog materijala, prihvatilo samo jedan dokument, i to samo u ograničene svrhe (vidi uvod u "Opšte napomene u vezi s terminologijom i dokazima").

²⁵⁶⁴ Odluka po zahtjevu odbrane za povlačenje sudije Orié, 3. februar 2003.

²⁵⁶⁵ Zahtjev za potvrdu za ulaganje žalbe na odluku sudije Liu Daquna po zahtjevu za povlačenje sudije Alphonsa Orié, koja je donesena 3. februara 2003. ali je izrečena 4. februara, 10. februar 2003.

²⁵⁶⁶ Odluka po zahtjevu odbrane za potvrdu za ulaganje žalbe na odluku predsjedavajućeg sudije po zahtjevu za povlačenje sudije Orié, 26. februar 2003.

²⁵⁶⁷ Odluka po žalbi na odbijanje zahtjeva za izuzeće i povlačenje sudije, par. 8.

²⁵⁶⁸ Odluka po žalbi na odbijanje zahtjeva za izuzeće i povlačenje sudije, par. 9.

²⁵⁶⁹ Odluka po Galićevom zahtjevu u skladu sa pravilom 15 (B).

²⁵⁷⁰ Odluka po prijedlogu odbrane za odgodu postupka.

²⁵⁷¹ Zahtjev za potvrdu, 3. april 2003.

²⁵⁷² Odluka po zahtjevu odbrane za potvrdu žalbe na odluku kolegija po Galićevom zahtjevu na osnovu pravila 15(B), 10. april 2003.

809. Dana 18. novembra 2003., optužba je objelodanila dodatni materijal u skladu s pravilom 68. Odbrana nije reagirala. Pretresno vijeće se uzdržalo od donošenja odluke u vezi s tim materijalom.

C. POJMOVNICI

1. Pojmovnik - Citirani pravni izvori

Optužnica	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-T, 26. februar 1999.
Prilog 1 i 2 optužnici	Revidirani prilozi 1 i 2 optužnici podneseni 10. oktobra 2001.
Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude za optuženog Stanislava Galića, 3. oktobar 2002.
Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-T, Odgovor optužbe na prijedlog Stanislava Galića u skladu s pravilom 98 <i>bis</i> , 16. septembar 2002.
Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-T, Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude u skladu s pravilom 98 <i>bis</i> za optuženog generala Stanislava Galića, 2. septembar 2002.
Pretpretresni podnesak odbrane	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-PT, Pretpretresni podnesak odbrane u skladu s pravilom 65 <i>ter</i> (F), 29. oktobar 2001.
Završni podnesak odbrane	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-T, Završni podnesak odbrane, 22. april 2003.
Pretpretresni podnesak optužbe	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-PT, Pretpretresni podnesak optužbe, 23. oktobar 2001.
Završni podnesak optužbe	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-T, Završni podnesak optužbe, 23. april 2003.

PRESUDE MKSJ-a

Drugostepena presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Čelebići</i>	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih</i> , predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.

Drugostepena presuda u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-A, Presuda, 7. oktobar 1997.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Jelisić</i>	<i>Tužilac protiv Gorana Jelisića</i> , predmet br. IT-95-10-A, Presuda, 5. juli 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Kunarac</i>	<i>Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića</i> , predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, Presuda, 12. juni 2002.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Kupreškić</i>	<i>Tužilac protiv Zorana Kupreškića i drugih</i> , predmet br. IT-95-16-A, Presuda Žalbenog vijeća, 23. oktobar 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999.
Interlokutorna žalba na zajednički prigovor nadležnosti u predmetu <i>Hadžihasanović i drugi</i>	<i>Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Kubure</i> , predmet br. IT-01-47-PT, Interlokutorna žalba na odluku o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 27. novembar 2002.
Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice u predmetu <i>Brđanin i Talić</i>	<i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića</i> , predmet br. IT-99-36-PT, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, 26. juni 2001.
Odluka o formi druge izmijenjene optuženice u predmetu <i>Krnojelac</i>	<i>Tužilac protiv Milorada Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25-PT, Odluka o formi druge izmijenjene optužnice, 11. maj 2000.
Odluka o nadležnosti u predmetu <i>Kordić i Čerkez</i>	<i>Tužilac protiv Darija Kordića</i> , predmet br. IT-95-14/2-PT, Odluka po zajedničkom zahtjevu odbrane da se izmijenjena i dopunjena optužnica odbaci zbog nedostatka nadležnosti zasnovanog na ograničenom dosegu članka 2 i 3, 2. mart 1999.
Odluka o nadležnosti u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića poznatog i kao "Dule"</i> , predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995.
Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti u predmetu <i>Hadžihasanović i drugi</i>	<i>Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Kubure</i> , predmet br. IT-01-

47-PT, Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 12. novembar 2002.

Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu Ojdanić

Tužilac protiv Milana Milutinovića, Nikole Šainovića i Dragoljuba Ojdanića, predmet br. IT-99-37-AR72, Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nadležnost - udruženi zločinački poduhvat, 21. maj 2003.

Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu Strugar

Tužilac protiv Pavla Strugara, Miodraga Jokića i drugih, predmet br. IT-01-42-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi, 22. novembar 2002.

Odluka po podnesku odbrane kojom se osporava vršenje nadležnosti u predmetu Nikolić

Tužilac protiv Dragana Nikolića, predmet br. IT-94-2-PT, Odluka po podnesku odbrane kojim se osporava vršenje nadležnosti Međunarodnom sudu, 9. oktobar 2002.

Odluka po prijedlogu Republike Hrvatske u predmetu Blaškić

Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-AR108bis, Odluka po prijedlogu Republike Hrvatske za reviziju odluke Pretresnog vijeća II od 18. jula 1997., 29. oktobar 1997.

Odluka po prijedlogu tužioca u predmetu Mrkšić

Tužilac protiv Mile Mrkšića, Veselina Šljivančanina i Miroslava Radića, predmet br. IT-95-13-R61, Odluka po prijedlogu tužioca da se Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora) uputi zahtjev da prepusti tekuće istrage i krivične postupke Međunarodnom sudu, 10. decembar 1998.

Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude u predmetu Kunarac i drugi

Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, 3. juli 2000.

Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu Kordić i Čerkez

Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2-T, Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 6. april 2000.

Odluka po zahtjevu za produženje roka u predmetu Tadić

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1, Odluka po zahtjevu žalioaca za produženje roka i izvođenje dodatnih dokaza, 15. oktobar 1998.

Odluka po zahtjevu za reviziju u predmetu

Tužilac protiv Duška Talića, predmet br. IT-94-

<i>Talić</i>	1-R, Odluka po zahtjevu za reviziju, 30. juli 2002.
Odluka u skladu s pravilom 61 u predmetu <i>Martić</i>	<i>Tužilac protiv Milana Martića</i> , predmet br. IT-95-11-R61, Odluka, 8. mart 1996.
Odluka u vezi s pravilom 92 bis (C) u predmetu <i>Galić</i>	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-AR73.2, Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s pravilom 92 bis (C), 7. juni 2002.
Presuda o kazni iz 1996. u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-T, Osuđujuća presuda, 29. novembar 1996.
Presuda o kazni iz 1998. u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-T bis, Presuda o kazni, 5. mart 1998.
Presuda o kazni u predmetu <i>Nikolić</i>	<i>Tužilac protiv Momira Nikolića</i> , predmet br. IT-02-60/1-S, 2. decembar 2003.
Presuda o kazni u predmetu <i>Plavšić</i>	<i>Tužilac protiv Biljane Plavšić</i> , predmet br. IT-00-39 & 40/1-S, Presuda, 27. februar 2003.
Presuda o kazni u predmetu <i>Simić</i>	<i>Tužilac protiv Milana Simića</i> , predmet br. IT-95-9/2-S, Presuda o kazni, 17. oktobar 2002.
Presuda o kazni u predmetu <i>Tadić II</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1-Tbis-R117, Presuda o kazni, 11. novembar 1999.
Presuda o kazni u predmetu <i>Tadić I</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997.
Presuda o kazni u predmetu <i>Todorović</i>	<i>Tužilac protiv Stevana Todorovića</i> , predmet br. IT-95-9/1-S, Presuda o kazni, 31. juli 2001.
Presuda o žalbi na kaznu u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1-A bis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Blaškić</i>	<i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Čelebići</i>	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih</i> , predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Jelisić</i>	<i>Tužilac protiv Gorana Jelisića</i> , predmet br. IT-

95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999.

Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*

Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001.

Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*

Tužilac protiv Milorada Krnojelca, predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002.

Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*

Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. august 2001.

Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*

Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001.

Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*

Tužilac protiv Zorana Kupreškića i drugih, predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000.

Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*

Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlađe Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, predmet br. IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001.

Prvostepena presuda u predmetu *Martinović*

Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića, predmet br. IT-98-34-T, 31. mart 2003.

Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-T, Mišljenje i presuda, 7. maj 1997.

Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*

Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, predmet br. IT-98-32-T, Presuda, 29. novembar 2002.

Presude MKSR-a

Presuda o kazni u predmetu *Kambanda*

Tužilac protiv Jeana Kambande, predmet br. ICTR 97-23-S, Presuda o kazni, 4. septembar 1998.

Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*

Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua, predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998.

Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*

Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane, predmet br. ICTR-95-1-T, Presuda, 21. maj 1999.

2. Pojmovnik - glavne kratice

BiH	Bosna i Hercegovina
C	dokazni predmet Vijeća
D	dokazni predmet odbrane uvršten u spis
Dopunski protokol I	Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), Ženeva, 12. decembar 1977.
Dopunski protokol II	Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), Ženeva 12. decembar 1977.
EKLJP	Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda potpisana u Rimu 4. novembra 1959.
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
ILM	Međunarodni pravni dokumenti
IMT	Međunarodni vojni sud u Nürnbergu, Njemačka
IMTFE	Međunarodni vojni sud za Daleki istok u Tokiju, Japan
JNA	Jugoslovenska narodna armija
Komentar MKCK-a	Komentar uz Dopunske protokole od 8. juna 1977. Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949., Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmerman (ur.), Međunarodni komitet Crvenog krsta, Martinus Nijhoff Publishers, Ženeva, 1987.
LIMA	položaj UNMO-a s kojeg su osmatrane snage SRK ("Lukavica")
LNOJ	Zvanični zapisnik Lige naroda
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKGPP	Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima, 16. decembar, 1966., 999 UNTS 171
MKS	Međunarodni krivični sud
MKSJ	Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog

humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine

MKSR	Međunarodni krivični sud za gonjenje lica odgovornih za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i građana Ruande odgovornih za genocid i druga teška kršenja počinjena na teritoriji susjednih država od 1. januara 1994. do 31. decembra 1994.
MSP	Međunarodni sud pravde
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske
NGO	nevladina organizacija
Nirnberški statut	Statut Međunarodnog vojnog suda za gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, Berlin, 6. oktobar 1945.
Nirnberški statut	Suđenje glavnim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, Nürnberg, 14. novembar 1945. - 1. oktobar 1946.
P	dokazni predmet optužbe uvršten u spis
PAPA	položaji UNMO-a s kojih su osmatrane snage ABiH (pod kontrolom Predsjedništva)
par.	paragraf, paragrafi
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, 14. mart. 1994., sa izmjenama i dopunama
Pravilnik MKSR-a	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, 5. juli 1995., sa izmjenama i dopunama
Pravilnik o pritvoru	Pravilnik o pritvoru osoba koje čekaju na suđenje ili žalbeni postupak pred Međunarodnim sudom ili su iz nekog drugog razloga pritvorene po ovlaštenju ovog suda
razdoblje na koje se odnosi optužnica	od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994.
Sassòli & Bouvier	M. Sassòli i A. A. Bouvier (ur.), <i>How Does Law Protect in War?</i> (Ženeva: MKCK, 1999.)
SDA	Stranka demokratske akcije

SDS	Srpska demokratska stranka
SFOR	multinacionalne Stabilizacione snage
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRBiH	Republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (kasnije <i>Republika Srpska</i>)
SRK	Sarajevsko-romanijski korpus
Statut	Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju
Statut MKS-a	Statut Međunarodnog krivičnog suda, 17. juli, 1998., UN Doc. A/CONF.183/9
Statut MKSR-a	Statut Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, u Rezoluciji Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija 955, UN SCOR, 49 th Year, Res. And Dec., at 15, UN Doc. S/INF/50 (1994)
str.	strana, strane
T.	Strana transkripta suđenja. Svi brojevi strana transkripta koji se navode odnose se na neslužbenu, neispravljenu verziju transkripta. Stoga su moguće manje razlike između navedenih brojeva strana i onih u konačnom transkriptu, koji je objavljen.
TO	Teritorijalna odbrana
Tokijski statut	Statut Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok, Tokio, 19. januar 1946.
Tužilaštvo/optužba	Tužilaštvo
UN	Ujedinjene nacije
UNHCR	Visoko povjereništvo Ujedinjenih nacija za izbjeglice
UNMO	vojni posmatrač Ujedinjenih nacija
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
UNTS	Zbirka sporazuma Ujedinjenih naroda
VJ	vojska Savezne Republike Jugoslavije
VRS	Vojska Republike Srpske
Zvanični zapisnik	Zvanični zapisnik Diplomatske konferencije o

reafirmiranju i razvoju međunarodnog humanitarnog prava primjenjivog u oružanim sukobima, 17 svezaka (Ženeva: MKCK, 1974-77)

Ženevska konvencija I

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. augusta 1949., 75 UNTS 31

Ženevska konvencija II

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. augusta 1949., 75 UNTS 85

Ženevska konvencija III

Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. augusta 1949., 75 UNTS 135

Ženevska konvencija IV

Ženevska konvencija za zaštitu građanskih lica u vrijeme rata od 12. augusta 1949., 75 UNTS 2

D. Mape

810. Ove dvije mape nisu mjerodavne i ne odražavaju nužno zaključke Pretresnog vijeća; one su priložene isključivo zato da se čitaocima omogući bolja orijentacija. Mapa broj 1 je dio, u smanjenoj veličini, mape koja je uvrštena u spis kao dokaz C2, a potiče iz SRK-a. Ta mapa pokazuje linije sukoba na širem području Sarajeva ("CPK" je "SRK" na ćirilici, a "1.K" znači 1. korpus ABiH). Mapa broj 2 je smanjena kopija veće mape, čiji su dijelovi prezentirani svjedocima u sudnici kako bi označili određene položaje. Ta mapa prikazuje užu područje Sarajeva; topografski i geografski podaci su dodati.